

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

На правах рукопису

Мизак Нестор Степанович

УДК: 94(477.8)''1942/1960''

**Боротьба УПА-«Захід» і збройного підпілля
ОУН на західноукраїнських землях
(1942-1960 рр.)**

Дисертація на здобуття наукового ступеня
доктора історичних наук

Спеціальність 07.00.01 – Історія України

Науковий консультант

Добржанський Олександр Володимирович,

доктор історичних наук, професор

Чернівці – 2011

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ.....	4
ВСТУП.....	6
РОЗДІЛ 1. ІСТОРИОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА	
ТА МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ	
1.1. Стан наукової розробки проблеми.....	17
1.2. Аналіз джерельної бази.....	32
1.3. Методологія та методи наукового дослідження.....	62
РОЗДІЛ 2. ПЕРЕДУМОВИ ВИЗВОЛЬНОЇ БОРОТЬБИ	
УКРАЇНЦІВ ЗАХІДНИХ ОБЛАСТЕЙ	
ПІД ЧАС ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ	
2.1. Національний рух українців у початковий період Другої світової війни.....	67
2.2. Організація підпільного активу в умовах німецької окупації.....	98
2.3. Зародження Української народної самооборони. Перші бої з німецькими окупантами.....	112
РОЗДІЛ 3. СТВОРЕННЯ І ДІЯЛЬНІСТЬ УПА-«ЗАХІД»	
3.1. Формування військових підрозділів УПА-«Захід»	123
3.2. Наступ радянських сил і бойові дії УПА.....	155
3.3. Діяльність допоміжних повстанських структур.....	215
РОЗДІЛ 4. БОРОТЬБА УПА-«ЗАХІД» І ЗБРОЙНОГО ПІДПІЛЛЯ ОУН	
У ПІСЛЯВОЄННИЙ ПЕРІОД (1946-1949 рр.)	
4.1. Опір ОУН, УПА зміцненню радянської тоталітарної системи.....	272
4.2. Військово-каральні акції МДБ-МВС проти ОУН і УПА.....	289
4.3. Репресії радянської влади проти мирного населення.....	298

РОЗДІЛ 5. ЗБРОЙНЕ ПІДПІЛЛЯ ОУН НА ОСТАННЬОМУ ЕТАПІ ВИЗВОЛЬНОЇ БОРОТЬБИ (1950-1960 рр.)

5.1. Підпільна діяльність ОУН у 1950-1952 рр.	316
5.2. Протиборство ОУН з радянськими спецслужбами МДБ-КДБ.....	328
5.3. Припинення діяльності збройного підпілля ОУН і переслідування учасників боротьби.....	342
5.4. Загальні втрати ОУН, УПА.....	361
ВИСНОВКИ.....	375
ДОДАТКИ.....	383
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ.....	427

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

АБГ – агентурно-бойова група

АК – Армія крайова

БУП – бібліотека українського підпільника

БУСА – Буковинська самооборонна армія

ВВН – військові відділи націоналістів

ВО – військова округа

ВП – Військо польське

ВПЖ – Військово-польова жандармерія

ВПС – воєнно-польовий суд

ГВШ УПА – Головний військовий штаб Української повстанської армії

ГДА СБУ – Галузевий державний архів Служби безпеки України

ГК УПА – Головна квартира Української повстанської армії

ГОСП УПА – Головний осередок пропаганди Української повстанської армії

ДАЛО – Державний архів Львівської обл.

ДАТО – Державний архів Тернопільської обл.

ДАХмО – Державний архів Хмельницької обл.

ЗП УГВР – Закордонне представництво Української головної визвольної ради

ЗУЗ – західноукраїнські землі

ЗУНР – Західноукраїнська Народна Республіка

ЗУОЗ – західноукраїнські окраїнні землі

ЗЧ ОУН – Закордонні частини Організації українських націоналістів

КДБ – Комітет державної безпеки

КВШ УПА – Крайовий військовий штаб Української повстанської армії

ЛКП ОУН – Львівський крайовий провід Організації українських націоналістів

МГБ – Міністерство громадської безпеки (Польща)

МДБ – Міністерство державної безпеки

МК – міський комітет

НКВС – Народний комісаріат внутрішніх справ

НКДБ – Народний комісаріат державної безпеки

ОУН – Організація українських націоналістів

ОУН(р) – Організація українських націоналістів (революціонерів)
ОУН(сд) – Організація українських націоналістів (самостійників-державників)
ОСУЗ – осередньо-східні українські землі
ОУ МДБ – Обласне управління Міністерства державної безпеки
РК – районний комітет
СБ ОУН – Служба безпеки ОУН
СКВ – Самооборонний кущовий відділ
«Смерш» – «Смерть шпIONам»
СРСР – Союз Радянських Соціалістичних Республік
СУЗ – східноукраїнські землі
ТВ – тактичний відтинок
ТОС СБ – Тереновий організаційний суд СБ
УВО – Українська військова організація
УГА – Українська галицька армія
УГВР – Українська головна визвольна рада
УГКЦ – Українська греко-католицька церква
УМДБ – Управління Міністерства державної безпеки
УНРА – Українська національно-революційна армія
УНС – Українська народна самооборона
УПА – Українська повстанська армія
Уповмінзаг – Уповноважений Міністерства заготівель
УРСР – Українська Радянська Соціалістична Республіка
УССД – Українська Самостійна Соборна Держава
УЧХ – Український червоний хрест
ЦДАГОУ – Центральний державний архів громадських організацій України
ЦДАВОВУ – Центральний державний архів вищих органів влади України
ЦК ВКП(б) – Центральний комітет Всеросійської комуністичної партії
(більшовиків)
ЦК КП(б)У – Центральний комітет комуністичної партії (більшовиків) України
ЧА – Червона армія
ЧССР – Чехословацька соціалістична республіка

ВСТУП

Актуальність теми. Боротьба українців за Українську Самостійну Соборну Державу у лавах ОУН, УПА була логічним результатом багаторічних внутрішніх політичних процесів, народжених духовним і політичним поступом українського етносу, творчим перевтіленням його в націю, процес якого продовжується і постійно розвивається. Визвольна війна під проводом Богдана Хмельницького, битви під Конотопом і Полтавою, могутній резонанс творів Тараса Шевченка, Івана Франка, Лесі Українки, жертвність Українського січового стрілецтва, воїнів УГА, УНР, юнаків під Крутами, повстанців Холодноярської епопеї, учасників трагедії Красного Поля біля Хуста 1939 р. – ось далеко неповний перелік віх визвольної історії українського народу, на яких виросла традиція визвольної боротьби ОУН, УПА.

До визвольного руху новітньої доби спричинилися ідеали українського націоналізму, виплекані на аналізі й переоцінці доктрин лібералізму та соціалізму, які, як відомо, погубили молоду УНР. Нові націоналістичні устремління надзвичайно швидко здобували однодумців, які об'єднувалися у дієві гуртки і стали фундаторами організованого націоналізму, провідне місце серед яких посідала Українська військова організація (УВО), а з 1929 р. Організація українських націоналістів (ОУН). Сприяли цьому також товариства «Просвіта», парамілітарні структури, як «Січ», «Сокіл», «Луг», сільська кооперація та Українська греко-католицька церква, з благословення якої поставали й діяли організації в міжвоєнний період ХХ століття.

На суттєві зрушення західноукраїнської молодіжної інтелігенції, безперечно, мала вплив літературна творчість Дмитра Донцова. Молодь сприймала його як народного трибуна, який декларував єдино правильний шлях до визволення через систему виховання у нації елементів динамізму і волі до боротьби. Через призму донцовської критики українства усвідомлювались

причини падіння УНР 1918-1920 рр., хоча вони були значно складніші за теоретичні постулати трибуна.

Соціальними верствами в Українській повстанській армії (УПА) були в основному бідняцькі і середняцькі маси, частково багаті, виховані не тільки на творчості Донцова, але й Тараса Шевченка, Літописів Червоної Калини, спогадах батьків – учасників визвольних змагань у лавах Українського січового стрілецтва, Української галицької армії (УГА) та Армії УНР.

Радянська історіографія не хотіла бачити, що європейський конфлікт між Німеччиною та СРСР був також конфліктом за право володіти українським життєвим простором. Замовчувалось і те, що після капітуляції Німеччини у Західній Україні продовжувалися трагічні роки. Часті облави, розстріли, арешти, депортації, голод, русифікація мали знищити прагнення до волі, змусити народ покійно прийняти чужинську комуністичну мораль. У ХХ столітті більшовицькі «експерименти» над українським народом призвели до велетенських демографічних втрат, знищували у людини інстинкт до самозбереження й штовхали на «дивну» еволюцію. Фальшивими поглядами на націю і державу народ позбавляли власного світогляду, думки, традицій, мови, способу життя, школи, науки і навіть релігії.

Коли ж дві великі держави – гітлерівська Німеччина і сталінський СРСР – у результаті підступної змови проти світу за пактом Молотова-Ріббентропа розпочали Другу світову війну, українські націоналісти взяли до рук зброю, щоб збудувати національну державу, адже воля нації до життя найкраще може проявлятися у власній країні. Тільки через націю людина розуміє своє призначення на землі, має мету до життя, зберігає пам'ять поколінь, бо людське життя коротке, а нація – вічна.

Ніхто не приховує, що ОУН у складних міжнародних обставинах сподівалася на Німеччину, яка поступово розбивала міжнародні договори Версальської системи. Західні українці й емігранти на Заході (націоналісти, національні демократи, гетьманці, уряд ЗУНР на чолі з Петрушевичем, екзильний уряд УНР) підтримували зв'язки з різними німецькими політичними колами й

установами. Однак у текстах проголошення відновлення української державності на західноукраїнських землях 30 червня 1941 р. існують різні формулювання з істотними розбіжностями про взаємини з Німеччиною, і це підтверджує орієнтацію ОУН на власні сили з самого початку війни. Коли у 1939 р. з мовчазливої згоди Берліна угорці окупували Закарпаття, ОУН, незважаючи на застереження Німеччини, виступила зі зброєю в руках проти угорських агресорів, і це був антинімецький виступ, коли, на відміну від закарпатців, Чехія і Австрія капітулювали.

УПА-«Захід» була найбільш організованою, бойовою та активною одиницею визвольних сил і мала на своїй території спочатку шість військових округ. Вона виявила себе чисто народною силою, що обороняла населення і дбала про його насущні проблеми. У процесі боротьби УПА висунула зі свого середовища стратегів і повстанських тактиків, командирів повстансько-партизанської війни. З погляду міжнародного права повстансько-партизанський рух на окупованій ворогом території завжди був справедливим і правомірним, а для українців – формою збройного волевиявлення народу під лозунгом «Свобода народам – свобода людині!».

Повстанська боротьба згодом перейшла у законспіровану підпільно-революційну. Оунівці поширювали національні ідеї на центральні, східноукраїнські землі, навіть сибірські простори СРСР у рамках ОУН-«Північ», де каралися в тюрмах і концтаборах сотні тисяч осіб, причетних до руху УПА-«Захід».

Велетенський пісенний пласт і видавнича діяльність ОУН на теренах УПА-«Захід» у формі листівок, газет, часописів, поезії та публіцистичної літератури дали яскравий взірець національної концепції ОУН.

Лідери ОУН наголошували, що доля України вирішуватиметься на європейських «бойовиськах» і боротьбі національних світоглядів. Повстанці УПА-«Захід» заманіфестували, що їхня боротьба, за словами творця воєнної доктрини ОУН М. Колодзінського, – це політична революція. Крім скинення ворожого ярма, Україна повинна здобути належне місце в системі політичних сил Європи [360, с. 9].

У цьому руслі заслуговує уваги думка Голови Проводу ОУН Євгена Коновальця про Україну як гаранта тривалого миру у світі: «Як довго немає самостійної української держави – так довго не буде порядку в Європі. Всі союзи будуть нереальними» [585, с. 2].

Передбачення Є. Коновальця було унікальним. Україна сьогодні стає предметом зацікавлення й конкуренції провідних країн світу за лідерство у духовній та економічній площині. В ідейному протистоянні різних політичних сил у державі долаються історичні стереотипи, і ми все об'єктивніше пізнаємо власну історію та оцінюємо визвольний рух ОУН, УПА.

Результатом поступового державницького підходу до вивчення проблематики, порушеної в даній роботі, стало те, що українське суспільство в основному поінформоване про діяльність ОУН, УПА. Публікації архівних документів і матеріалів, Літописів УПА, збірників, монографій, спогадів і статей поступово формують позитивне мислення українського громадянства щодо визвольних сил.

Вісімнадцять років боротьби УПА-«Захід» та збройного підпілля ОУН (1942-1960 рр.), п'ятнадцять з яких в умовах радянської дійсності, змушують задуматись усіх українців над феноменом ОУН, УПА. Ця боротьба велася з метою утримання ідеї нововідновленої державності на західних землях України, проголошеної Актом 30 червня 1941 р., яка існувала завдяки структурам ОУН у серцях борців за волю України. Заснована на власних силах з трофейною зброєю, без матеріальної, моральної і політичної допомоги ззовні, УПА-«Захід» продемонструвала безкомпромісну природу і характер збройної боротьби українців, їхнє розуміння ролі та значення України в боротьбі з тоталітарними режимами у світовому масштабі.

Про український національно-визвольний рух у роки Другої світової війни та після неї відомий політичний діяч України Степан Бандера писав так: «Подібні політичні явища в інших народів, хоч значно слабші і витворені не в таких тяжких обставинах та ще й при зовнішній допомозі, мають у світі визнання і славу найвищих досягнень у боротьбі за самостійність. Не розуміти і

недооцінювати своїх власних здобутків, щоденно окуплюваних такими високими жертвами – це вияв морального звироднення і політичного засліплення недооцінювання вартості і спроможності свого народу» [343, с. 28].

Однак усі, хто сьогодні вивчає проблематику визвольного руху ОУН, УПА, зустрічаються з серйозною проблемою достовірності висвітлення подій, які відбувалися у глибокій конспірації, що була надійним щитом підпільників і вояків УПА. Все, що зафіксоване на папері, у багатьох випадках, як показує досвід, треба розшифровувати, зіставляти, і це є лише вершиною айсберга суттєвих перешкод для наукових досліджень [653, с. 221].

Дуже справедливо з цього приводу написав у спогадах «Зимою у бункері» командир 24-го тактичного відтинка «Маківка» Степан Стебельський («Хрін»): «Ми живемо і боремося і поволі відходимо (...). Залишаються у народі наші псевда. Хто крився під тими псевдами, мільйони не будуть знати. Наші записки пропадають у підземеллях, криївках. Ті, хто про них знає, відходять, і все залишається тайною нашої рідної землі. Може колись історики схочуть за тими записками шукати, але чи по стількох роках зуміють вони що-небудь прочитати» [264, с. 448].

Всебічне вивчення зазначеної теми зумовлене необхідністю об'єктивного пізнання нашого історичного минулого. Ми сьогодні живемо в українській незалежній державі, за яку боролися учасники УПА-«Захід» та збройного підпілля ОУН. Проте ця проблематика продовжує політизуватися окремими політичними силами і як наслідок – ставлення до ОУН, УПА різних верств населення залишається неоднозначним. Представники різних кіл громадянства, нащадки учасників протистояння, розділені політичними ідеологіями, не можуть сьогодні примиритися.

Частина сучасних авторів боротьбу ОУН, УПА зводять до локальної – як форму терору супроти насильницької політики Польщі, Німеччини, Румунії, Чехословаччини, СРСР. Нав'язують стереотипну думку маргіналізації руху обезневинення тоталітарної політики СРСР під час «радянізації» західних земель України. Ставлять на один рівень діяльність ОУН, УПА та НКВС-

НКДБ-МДБ, оцінюючи їх як «спецпідрозділи» терористичних органів, уміло підводять дані під політичну «реабілітацію» злочинів радянської тоталітарної системи.

Щоб об'єднати українське суспільство, важливо зрозуміти, що ОУН, УПА не воювали проти українського народу, а навпаки, проти тоталітарних режимів.

Звернення до даної теми обумовлене недостатнім рівнем наукових досліджень різних аспектів визвольної боротьби УПА-«Захід» та зростаючою національною свідомістю українського народу, зацікавленням підростаючого покоління героїчною історією своєї батьківщини, проблемою виховання молоді на моральному і політичному капіталі борців за волю України.

Тема дисертації пов'язана з кафедральним напрямом досліджень новітньої історії України з проблематики «Актуальні питання історії, історіографії та культури України XVII – XX ст.».

Об'єктом праці є національно-визвольний рух УПА-«Захід» та збройного підпілля ОУН на території Львівської, Станіславської (нині Івано-Франківської), колишньої Дрогобицької, Тернопільської, Чернівецької, Закарпатської, Кам'янець-Подільської (нині Хмельницької) областей та Закерзонського краю (Польща).

Предметом дослідження є сукупність ідейних засад, форм і методів збройної боротьби УПА та збройного підпілля ОУН за свободу і незалежність України під час Другої світової війни і після неї.

Мета дослідження – на основі широкого кола архівних документів і матеріалів дати всебічну характеристику створення, становлення і розвитку визвольного руху на території Західної України у формі УПА-«Захід» та збройного підпілля ОУН у 50-60-х рр. XX століття, обставини його придушення радянською владою.

Об'єкт, предмет і мета дисертації обумовили такі її **завдання**:

– розкрити ідеологічні та історичні передумови визвольної боротьби українців західних областей України;

- дослідити зародження Української народної самооборони та УПА-«Захід»;
- висвітлити хід боротьби ОУН, УПА з гітлерівськими окупантами та формуваннями польської Армії крайової;
- відтворити хід бойових дій УПА-«Захід» з каральними структурами радянської тоталітарної системи та захист ОУН, УПА народних мас від переслідування радянською владою;
- охарактеризувати діяльність допоміжних структур УПА-«Захід» як складових частин збройних формувань повстанської армії;
- окреслити мотиви переходу УПА-«Захід» до боротьби силами збройного підпілля ОУН;
- показати систему репресій радянської влади у післявоєнний період у Західній Україні та ідеологічний наступ ВКП(б) і КП(б)У на український визвольний рух;
- проаналізувати тактику збройного підпілля ОУН у 40-60-х рр. ХХ століття та провокаційні прийоми МДБ-МВС-КДБ у різні роки діяльності визвольних сил;
- дати оцінку стратегії, тактики і втрат ОУН, УПА;
- розкрити історичне значення визвольної боротьби УПА-«Захід» та збройного підпілля ОУН у 1942-1960-х рр., її позитиви та негативи.

Методологічною основою дисертації стали загальнонаукові та спеціально-наукові методи, найбільш ефективні для дослідження сфери боротьби УПА-«Захід» і збройного підпілля ОУН. У роботі використано діалектичний, системно-структурний, структурно-функціональний, аналітичний і синтетичний методи. Саме ці методи, на нашу думку, забезпечують найкращі можливості для виконання поставленої мети і завдань.

Водночас застосовані і спеціальні методи, про які йдеться у спеціальному підрозділі дисертації, як метод польових досліджень, історико-порівняльний, метод біографіки, етноописовий метод, літературно-мистецтвознавчий, психолого-аксіологічний, історико-морфологічний, з допомогою яких висвітлено

надзвичайно складний і трагічний процес визвольної боротьби УПА-«Захід» та збройного підпілля ОУН (1942-1960 рр.) у динамічному зв'язку з визвольними змаганнями попередніх поколінь, європейськими і світовими чинниками середини ХХ століття, проблемами сучасності і толерантного підходу до їх вирішення як складової частини рівноваги у суспільстві.

Територіальні рамки дослідження охоплюють терени сучасних Львівської, Івано-Франківської, Тернопільської, Чернівецької, Хмельницької, частково Закарпатської областей України і східні прикордонні райони нинішньої Польщі (Закерзоння), де воїни УПА в структурі УПА-«Захід» чинили рішучий опір поневолювачам.

Хронологічні рамки дисертації охоплюють період 1942-1960 рр., коли визвольний рух УПА-«Захід» зародився і виріс до потужної збройної сили та переріс у боротьбу методами збройного підпілля ОУН, діяльність якого продовжувалася до шістдесятих років. Хоч офіційно ОУН вже і не діяла, проте у селах Східної Галичини зафіксовані випадки розповсюдження листівок, вивішення синьо-жовтих прапорів тощо. До краю прибували зв'язкові ЗЧ ОУН для підтримки і координації визвольного руху. У відповідь агентом КДБ 1959 р. убито Голову Проводу ЗЧ ОУН С. Бандеру. Наступного 1960 р. у Тернопільській обл. відбувся останній бій трьох повстанців з військами КДБ і ця дата є останньою у завершенні хронологічних рамок у визвольної боротьби ОУН, УПА.

Наукова новизна роботи полягає в тому, що у ній вперше в українській і зарубіжній історіографії здійснено цілісне, комплексне дослідження визвольної боротьби українців західних областей у лавах УПА-«Захід» та збройного підпілля ОУН упродовж вісімнадцяти років (1942-1960 рр.):

– розкрито ідеологічні та історичні передумови визвольної боротьби українців у лавах УПА-«Захід» і збройного підпілля ОУН. Визначено специфічні особливості та загальні закономірності розгортання національно-визвольної боротьби на охоплених нею територіях західноукраїнських областей;

– висвітлено зародження відділів Української народної самооборони у Східній Галичині як передвісників УПА-«Захід»;

– вперше детально досліджено формування військових підрозділів УПА-«Захід», їх бої з німецькими окупаційними військами, формуваннями польської Армії крайової у Східній Галичині, радянськими каральними силами та іншими агресивними утвореннями;

– комплексно висвітлено діяльність допоміжних структур УПА-«Захід», у системі яких західноукраїнське населення брало активну участь у боротьбі;

– проаналізована діяльність УПА-«Захід» і збройного підпілля ОУН на вказаній території;

– об'єктивно досліджено причини переходу УПА-«Захід» до боротьби силами і засобами збройного підпілля ОУН;

– всебічно охарактеризовано діяльність збройного підпілля в умовах зростаючих репресій радянської влади у післявоєнний період ХХ ст.;

– системно з позицій толерантності проаналізовано тактику боротьби визвольних сил у 1942-1960 рр.;

– без упередження та глорифікації здійснено порівняльний аналіз втрат ОУН, УПА-«Захід», розкрито історичне значення визвольної боротьби українців і збройного підпілля ОУН за УССД, позитивів та недоліків боротьби.

– у ході дослідження до наукового обігу введені архівні документи ОУН та УПА регіонального та загальнодержавного рівнів, документи радянської репресивної системи, матеріали польових досліджень, преси, спогади свідків, що дали можливість по-новому, об'єктивно підійти до оцінки та висвітлення різних моментів національно-визвольного руху ОУН, УПА.

Практичне значення дисертації полягає у можливості використання її матеріалів і висновків для написання узагальнюючих праць з історії України, ОУН, УПА, підготовки підручників, методичних рекомендацій, музейних експозицій, кіносценаріїв, лекцій і практичних занять для виховання молоді та

воїнів Збройних сил України у національно-патріотичному дусі на прикладах героїчної боротьби ОУН, УПА.

Основні положення і висновки дисертації викладені автором у дванадцяти книгах, присвячених різним аспектам визвольної боротьби УПА-«Захід» і збройного підпілля ОУН, у т.ч. окремії монографії з проблематики даного дослідження [781-791].

З них п'ять книг вийшли спільно з канадським дослідним інститутом «Студіум» (Studium Research Institute) у Торонто. Перший і другий томи книг відзначені премією Фундації Українського вільного університету з осідком у Нью-Йорку (США). За дослідження в галузі визвольної боротьби УПА автора нагороджено грамотами Тернопільської і Хмельницької держадміністрацій та Товариства політв'язнів і репресованих Чернівецької області. Крім того, матеріали дисертації висвітлені у 22 наукових статтях, опублікованих у наукових збірниках історичних факультетів Чернівецького національного університету ім. Ю. Федьковича, Тернопільського державного університету ім. В. Гнатюка, українських та зарубіжних часописах «Визвольний шлях» (Лондон-Київ), «Osnowa» (Торонто, Канада) [792-817] та інших виданнях. **Особистий** внесок автора у двох монографіях складає 70% матеріалу.

Дисертація апробована на засіданні кафедри історії України Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, у спецкурсі «Актуальні проблеми історії визвольної боротьби ОУН, УПА за незалежність України», прочитаному для студентів факультету 2006 р., та методичних рекомендаціях до курсу (64 с.), створенні науково-популярного фільму «За тебе, свята Україно» (45 хв.), 14 разів демонстрованого каналами обласного телебачення та конкурсі авторських фільмів у м. Сімферополі (Автономна Республіка Крим), міжнародних наукових конференціях, оформленні наукової експозиції Тернопільського та Бучацького меморіальних музеїв історії УПА і Товариства репресованих, опрацюванні туристичних маршрутів «Шляхами повстанської слави» до карстових печер Борщівського р-ну Тернопільської обл. (с. Кривче, Стрілківці, Більче-Золоте), де під час

польових досліджень знайдено графічні та матеріальні пам'ятки перебування підпільників ОУН у підземеллях [789].

Предмет, мета і завдання роботи обумовили її структуру. Дисертація складається зі вступу, п'яти розділів, шістнадцяти підрозділів, висновків, додатків, списку використаних джерел та літератури.

РОЗДІЛ 1

ІСТОРИОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТА МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Стан наукової розробки проблеми

Сьогодні в Україні на ґрунті усвідомлення національної ідеї, політичного плюралізму та утвердження громадянського суспільства з'явилося чимало досліджень, публікацій, присвячених визвольній боротьбі ОУН, УПА, виданих на основі розсекречених архівних джерел, матеріалів, спогадів учасників і свідків визвольних подій.

Та попри все, хоча історія ОУН, УПА впродовж дев'ятнадцятилітнього існування новітньої української держави залишається об'єктом пильної уваги вітчизняних істориків, комплексних, цільових праць, присвячених визвольній боротьбі УПА-«Захід» і збройного підпілля ОУН (1942-1960 рр.), досі ще немає. Натомість з'являється література з намаганням перетрактувати визвольну боротьбу ОУН, УПА на засадах сучасних умов міждержавних взаємин, наголошуючи на неприпустимості у державі обов'язкової ідеології, існують спроби звузити визвольну боротьбу українського народу до регіонального руху опору в Західній Україні, намагання присвоїти ОУН принципи авторитаризму, змалювати її як «специфічний мілітаристський рух» тощо.

У деяких виданнях заперечується тяглість визвольного руху за УССД або наголошується, що визвольна війна ОУН, УПА була лише відповіддю на репресії, спричинені діями окупаційних режимів. Наводяться паралелі між сучасним терористичним рухом і ОУН та УПА [572, с. 23-24]. Неправомірно акцентується увага, до чого, мовляв, можуть привести «радикальні рухи», такі як оунівський, в сучасності. Діяльність нинішніх націоналістичних організацій УНА-УНСО в

сучасній Україні ідентифікується з ОУН та УПА, хоча це абсолютно несправедливо [570-573].

На думку автора, історіографію досліджуваної проблеми можна умовно поділити на вітчизняну і зарубіжну, застосувавши до її висвітлення хронологічно-проблемний метод. До вітчизняної відносимо літературу радянського і сучасного українського періодів. Хоча варто зазначити, що радянські видання носили не науковий, а пропагандистський характер. До зарубіжної – видання української діаспори польських, російських, чехословацьких науковців та інші. Українці третьої т.зв. «політичної хвилі» еміграції ХХ століття спромоглися на великий масив літератури, присвячений визвольній боротьбі ОУН, УПА. Серед них видання Закордонних частин Організації українських націоналістів (ЗЧ ОУН), Закордонного представництва Української головної визвольної ради (УГВР), спогади вояків УПА, які опинилися на Заході в результаті рейду 1947 р., різні мемуарні видання та інші праці.

Важливе значення для формування світогляду борців за волю України середини ХХ століття мала книга Д. Донцова «Націоналізм», яка побачила світ 1926 р. у Львові. Автор наголошував, що в новітніх умовах світової історії боротьба за волю України вимагатиме появи нової української людини-борця, яка підпорядкуватиметься «єдиним нормам поведінки», «єдиній організації», «єдиному провідництву» тощо [353]. Книга Донцова користувалася успіхом серед гімназійної молоді, знайомої із західноєвропейською філософією. На її основі були сформульовані т.зв. «скрижалі» ОУН – «Декалог» – 10 заповідей українського націоналіста, 44 правила життя та 12 прикмет націоналіста, які виховували характер членів підпільної ОУН. Хоча не варто перебільшувати вплив праць Д. Донцова на широкі маси галицької молоді. Вона зачитувалася творами Тараса Шевченка, Лесі Українки, Івана Франка, козацькою героїкою, виховувалася у драматичних гуртках на сцені сільських читалень «Просвіти», християнськими святами, які глибоко поєднували у собі релігійні та національні мотиви.

Висвітлення радянською історичною наукою визвольної боротьби ОУН,

УПА до 1960 р. носило гостро публіцистичний характер. Лише з 1968 р. в Інституті історії Академії наук України відкрито відділ зарубіжної історіографії, який займався «критикою буржуазних фальсифікацій історії України».

На об'єктивне вивчення історії визвольної боротьби ОУН, УПА було накладено суворе табу. Науковці змушені були формулювати псевдонаукові докази антинародності та агентурності т.зв. «українського буржуазного націоналізму». Про ОУН, УПА стверджували, що це рух примітивного бандитизму, ненависний до інших народів. Загострювалась увага на «внутрішніх чварах», «низьких моральних якостях» членів ОУН тощо.

Безперечно, тон усім цим працям задавало керівництво КПРС та її філіал КПУ, яка очолювала т.зв. «контрпропагандистську» боротьбу проти національних ідей. Радянську контрпропагандистську літературу умовно можна поділити на два періоди. До перших видань віднесемо праці В. Беляєва і М. Рудницького «Під чужими прапорами», І. Іваненка «На задвірках історії», «Ті, що канули в пітьму» та інші, в яких автори в рамках «холодної війни» 50-х років ХХ ст. безпідставно, не добираючи виразів, «таврували український буржуазний націоналізм» як «династію шпигунів», «перевертнів на службі нових хазяїв», «чорних воронів під крилами Ватикану» [528, 685, 954, 957].

З ними перегукувалися праці критиків сателітних країн: чеського В. Склевіка [933], польських І. Блюма, Е. Гінальські, М. Миліщака, про яких мова піде далі [1009, 1015, 1020]. У 70-х рр. ХХ ст. влада у розвінчуванні українського націоналізму дещо змінила акценти на фактологічну сторону. У працях істориків з'явилося більше фактажу, який подавався у кривому дзеркалі фальсифікацій, контрагітації та ідеологічних прийомів критики «українського буржуазного націоналізму». Як відомо, Москва з новою силою розправлялася з українськими дисидентами, які домагалися політичних прав. У цьому руслі з'являються книги працівників НКДБ-МДБ-КДБ «Дорогою ганьби і зради» полковника Оперативної групи НКДБ Сергія Каріна під псевдонімом («Сергій Даниленко»), «Безбатченки» – начальника аналітичного підрозділу КДБ УРСР полковника Климентія Гальського («Клим Дмитрук»), які припускалися неймовірних

наклепів на визвольний рух ОУН, УПА [630, 643]. Скажімо, С. Даниленко-Карін стверджував, що С. Бандера 30 червня 1941 р. перебував у Львові, згодом передав гестапо списки на провідників ОУН, що під час арешту з Я. Стецьком жив у розкішних апартаментах, що Р. Шухевича Головнокомандувачем УПА призначив Гімmlер та інші вигадки, яких історія не знає [630, с. 190, 218, 219-220, 228]. У фальсифікації історії визвольної боротьби ОУН, УПА відомі автори: В. Євдокименко «Критика ідейних основ українського буржуазного націоналізму», «Шлях чорної зради», М. Гайсинович «У змові з катами» та багато інших, як А. Іванов, І. Іваненко, В. Руднєв, В. Чередниченко, Є. Шепітько [535, 560, 563, 626, 628, 630, 643, 651, 683, 702, 706, 741, 950, 955, 974, 987, 1003, 1006].

Без перебільшення всі положення та висновки радянської історіографії щодо визвольної боротьби ОУН і УПА наскрізь тенденційні й досить часто образливі для українців. А велика кількість фальсифікованих видань свідчить лише про те, що рух ОУН, УПА існував і викреслити його з історії неможливо.

Видання колишніх працівників апарату КДБ про визвольну боротьбу ОУН, УПА з'являються і в наш час. З позицій нинішнього дня деякі з них об'єктивніше оцінюють визвольний рух українців, як, наприклад, полковник МДБ Георгій Санніков у книзі «Большая охота. Крах антисоветского подполья», в якій автор розповідає про обставини захоплення останнього Головнокомандувача УПА Василя Кука («Леміш») та спроби «перевиховання» його на радянський лад. У вересні 2001 р. Г. Санніков гостював у київській квартирі Василя Кука і вони ще раз згадали роки боротьби по різні сторони воюючих структур. Колишній чекіст подарував В. Куку свою книгу [494].

Серед діаспорних видань про визвольну боротьбу ОУН, УПА першою з'явилася книга провідного діяча ОУН Миколи Лебеда під назвою «УПА», яка побачила світ 1946 р. в Мюнхені [365]. Автор книги – помітна політична постать у визвольному русі ОУН, УПА. Після арешту С. Бандери займав пост урядуючого провідника ОУН до літа 1943 р. Йому належить заслуга в організації збройного опору гітлерівським окупантам. Джерельною базою для написання праці «УПА» послужили архіви ОУН та УПА, частково вивезені ним за кордон, а найбільше –

свіжа пам'ять, за допомогою якої М. Лебедь відтворив визвольні події. Автор стверджує, що під час організації УПА на Волині у Східній Галичині утворювались загони Української народної самооборони. Водночас Галичина виконувала роль запільної бази, з якої постачали хліб підрозділам УПА на Волинь та вишкільним таборам у Прикарпаття. Свою працю М. Лебедь присвятив «борцям за Українську Самостійну Соборну Державу минулого, теперішнього і майбутнього».

Через сім років, у 1953 р. світ побачила книга Петра Мірчука «Українська Повстанська Армія 1942-1952», яку автор назвав нарисом. Після М. Лебеда це була наступна спроба дати системний огляд діяльності УПА за десять років її існування і боротьби. П. Мірчук зауважив, що праця, як і кожна перша спроба, має чимало «недотягнень і неточностей», адже написання історії УПА, крім всього іншого, зустрічається ще з одним видом величезних труднощів: Українська повстанська армія – це армія безіменних, яка й сьогодні продовжує свою боротьбу в умовах підпілля [370, с. 11]. П. Мірчук вказує на немаловажний факт: з конспіративних причин у повідомленнях УПА, підпільній літературі не подавалося структури повстанських загонів. Багато документів воєнних дій УПА-«Захід» та збройного підпілля ОУН втрачено у вогні боротьби. Свою працю автор писав з надією, що нею будуть захоплюватися колись молодші історики, доповнять її та уточнять факти, які затираються в пам'яті.

У контексті основних праць П. Мірчука звертають на себе увагу його наступні книги «Революційний змаг за УССД» у двох томах, які можна вважати додатками до попереднього тому про УПА. Щоправда, у другому томі, де порівнюється, хто такі «бандерівці», «мельниківці» і «двійкарі», автор не уникнув надмірної ідеологізації персоналій визвольного руху [374, 375].

1953 року книгу «Українська Повстанча Армія» видав також історик у діаспорі Лев Шанковський, яка побачила світ у Канаді як четверта частина до «Історії Українського Війська» Івана Тиктора. Автор так само не претендує на вичерпність і подає її швидше як матеріал до історії визвольної боротьби українського народу, яку мали б записати майбутні історики [393, 398]. Отже, всі

три книги М. Лебеда, П. Мірчука і Л. Шанковського були першою спробою подати об'єктивний виклад боротьби ОУН та УПА за Українську Самостійну Соборну Державу.

Варто відзначити ідеологічні праці ОУН, які видані в діаспорі. Серед них – колишнього голови Державного правління Ярослава Стецька «30 червня 1941. Проголошення відновлення державності України» [388]. Книга побачила світ 1967 р. Автор детально проаналізував стан міжнародних відносин, на тлі яких проголошено Акт 30 червня 1941 р., недоліки української зовнішньої політики. Охарактеризував революційні плани ОУН напередодні війни та в її перші місяці. Крім основної публікації Я. Стецька, до книги окремим розділом увійшли статті деяких націоналістів, як П. Мірчука, Д. Донцова, З. Матли, В. Макара, С. Галамая та інших, які додатково висвітлюють політичні події навколо Акта 30 червня 1941 р. Цінним з огляду характеристики діяльності ОУН є другий том Ярослава Стецька «Українська визвольна концепція». Книгою охоплено статті Я. Стецька 1954-1982 рр., цікаві спостереження щодо питань внутрішньої і зовнішньої політики ОУН. Стецько не заперечував помилки ОУН у минулому, наголошував, що ОУН з-під стягу С. Бандери ніколи не претендувала на винятковість у визвольній боротьбі, а була лише «черговим звеном у великому ланцюгу довговікової визвольної боротьби нації» [387, с. 16].

1968 року філії Товариств колишніх вояків УПА в США, Канаді та Західній Німеччині видали повну збірку творів ідеолога ОУН, крайового провідника Осипа Дяківа («Горновий»). У книзі з назвою офіціозу ОУН «Ідея і Чин», співредактором і головним редактором якого був «Горновий», подано статті, які тематично можна поділити на дві основні групи: за що борються українські націоналісти і проти кого борються. У статтях першої групи О. Дяків висвітлює ідейно-політичні основи революційної боротьби ОУН, у другій групі характеризує тоталітарну суть комуністичної системи [346-350, 359].

1978 року Організація українських націоналістів спільно з Українським інститутом політичної освіти в Мюнхені видали твори Степана Бандери «Перспективи української революції», в яких розглядаються революційна

стратегія і тактика борців за волю України. С. Бандера у своїх працях постає як революціонер, організатор, теоретик української національної революції. Йому належать праці про перспективи української національно-визвольної боротьби, аналітичні думки про спільний фронт поневолених народів. Статті С. Бандери пронизані революційним духом, заснованим на ідейно-світоглядних, суспільно-політичних, економічно-програмних, релігійно-християнських засадах. Усі праці провідника нації проймала ідея плекання кадрів, їх ідейного виховання та революційної дії. Вони стали дороговказом для націоналістів, усіх чесних людей у діаспорі та рідних землях. 1999 року книга перевидана видавництвом «Відродження» в Дрогобичі [340-343].

Не менш значущими є ідеологічні праці С. Ленкавського, який зайняв пост провідника ОУН після убивства московським агентом С. Бандери. Книгу видано 2002 р. під назвою «Український націоналізм» за загальною редакцією івано-франківського науковця Олександра Сича. Праця цікава «коротким нарисом історії українського націоналізму», провідними ідеями минулих та сучасних революційних і культурних процесів [368].

Знаний своїми працями у діаспорі Степан Мудрик («Мечник») – референт Служби безпеки ОУН на теренах УПА-«Захід» та Закордонних частин ОУН [459-473]. У всіх своїх книгах він розвінчує радянські фальсифікації про т.зв. есбітський терор над невинними людьми. Автор висвітлює роль СБ у боротьбі з агентурами – польською, німецькою й більшовицькою – окупаційних режимів. «Мечнику» належить заслуга у розробці структурних правил протидії ОУН під назвою «Дії і методи большевицької агентури в краю і за кордоном». Важливим з погляду правильної оцінки діяльності ЗЧ ОУН є його висновок щодо функціонування підпілля ОУН, зроблений у цінній книзі «Сторінками протоколів та щоденника. Спогад про друга Івана Кашубу», в якій автор недвозначно висловився, що Провід ОУН та його Сектор крайових справ (СКС) видавали бажане за дійсне, начебто в Україні у 70-80-х рр. ХХ ст. ще діяло націоналістичне підпілля, яке постійно фінансувалось. Річний бюджет витрат СКС становив 50 тис. доларів. Коли ж в умовах розвалу СРСР виникла потреба розбудовувати

ОУН, неможливо було виявити людей, пише С. Мудрик, щоб почати працю, й запитує, куди ділися гроші [465, с. 4-5, 23].

У контексті основних праць науковців діаспори звертає на себе увагу фундаментальне дослідження історика Володимира Косика з Франції «Україна і Німеччина у Другій світовій війні». Дослідник при написанні книги користувався архівами Третього рейху й розкриває трагічний характер українсько-німецьких взаємин, висвітлює історію формування УПА та масштаби визвольної боротьби, зокрема на території УПА-«Захід». Автор додав до тексту монографії блок відповідних архівних документів, з яких випливає, що Провід ОУН(р) надіявся на виснаження воюючих сторін Німеччини й СРСР настільки, щоб вони не могли протистояти визвольній боротьбі українського народу [728, с. 287-289]. Наступна праця історика «Розкол в ОУН (1939-1940)» присвячена обставинам трагічного розколу націоналістів. Автор написав її на основі численних архівних матеріалів і спогадів членів ОУН.

Після розпаду СРСР й прийняття Верховною Радою України Постанови та Акта проголошення незалежності України 24 серпня 1991 р., отримання права доступу до спецархівів з'являються перші об'єктивні праці, присвячені висвітленню боротьби ОУН і УПА. 1994 року видано ґрунтовне дослідження з даної тематики історика-юриста І. Біласа «Репресивно-каральна система в Україні 1917-1953» (суспільно-політичний та історико-правовий аналіз) у двох томах [533]. У першій книзі дослідник з позицій фахівця-юриста проаналізував боротьбу радянського репресивного апарату з національно-визвольним рухом у Західній Україні та його роль у зміцненні тоталітарного режиму у 1939-1953 рр. Про другий том, у якому опубліковані документи, йтиметься далі.

У ці ж роки вийшла праця доктора історичних наук, професора Чернівецького національного університету Петра Брицького «Україна у Другій світовій війні (1939-1945 рр.)». Автор на широкому фактичному матеріалі висвітлив трагічний стан українського народу під час Другої світової війни та боротьбу проти загарбників, зокрема, наголосивши на ролі ОУН, УПА в антигітлерівському опорі. Він здійснив спробу новітнього підходу до оцінки

ОУН і УПА у національно-визвольному русі, дає пояснення внутрішніх проблем націоналістів у результаті їх розколу, детально зупиняється на обставинах виникнення УПА, її стратегії і тактиці, формах і методах боротьби [546].

Діяльність ОУН, УПА висвітлюється в узагальнюючих працях: «Історія України. Нове бачення» за загальною редакцією академіка НАН України В. Смоля, «Історія України» за редакцією Ю. Зайцева, «Нариси історії України. Формування модерної української нації у ХІХ-ХХ ст.» Я. Грицака та інших авторів, у яких вони відійшли від позначених радянськими часами стереотипів оцінки ОУН, УПА і трактують їх як визвольний рух проти двох тоталітарних систем.

Упродовж двадцятирічного дослідження визвольної боротьби УПА-«Захід» світ побачили шість монографій з циклу «За тебе, свята Україно» та п'ять книг додатків до вказаних книг автора дисертації Н. Мизака [781-791]. На основі комплексного аналізу архівних матеріалів, документів і спогадів у працях глибоко досліджується визвольна боротьба ОУН, УПА за Українську Самостійну Соборну Державу в окремих повітах Тернопільщини – Борщівському, Чортківському, Заліщицькому, Бучацькому, Бережанському, а також Кам'янець-Подільській обл. Спільно з В. Горбатюком в останній книзі порушено питання високої моралі і честі підпільників ОУН, які працювали на Кам'яниччині. Це були патріоти з різних регіонів Західної України і місцеві представники повстанських сил. Звідси підпільна діяльність ОУН розповсюджувалася на Вінниччину, Київщину та Дніпропетровщину. У багатолітній боротьбі підпільники ОУН Кам'яниччини набули великого досвіду конспіративної праці і ще довго воювали б, якби не потрапили в тенета агентурного підрозділу МДБ [785]. Основу цих досліджень склали унікальні, не опубліковані раніше архівні матеріали ОУН та УПА, віднайдені у підпільних сховищах, використані партійні документи колишніх радянських архівів, що зберігаються у Державному архіві Тернопільської області. Зокрема, листування обкому партії з місцевими парторганами і з ЦК КП(б)У щодо боротьби з підпіллям ОУН, звіти райвідділів НКВС-НКДБ-МДБ-МВС-КДБ райкомам партії, що осідали у так званих

«Особливих папках» перших секретарів. Документи і матеріали видань доповнили зустрічі з живими учасниками та свідками національно-визвольної боротьби. Автор у процесі збору матеріалів до видань відвідав понад 200 сіл згаданих вище районів, записав спогади сотень учасників і свідків визвольних дій. Зібрав понад чотири тисячі світлин, повстанських листів, автографів, пісень і віршів [198-209].

Різноманітними матеріалами насичені книги-додатки до вказаної серії. Серед них «Курінний УПА «Бистрий» України герой» про командира Чортківського куреня УПА «Сірі вовки» Петра Хамчука, який рейдував теренами Тернопільщини і Північної Буковини, «Дух одвічної стихії і голосу крові. ОУН, УПА в печерах Тернопільщини», в якій досліджуються місця квартирування підпільників у карстових печерах краю, залишені ними матеріальні предмети, графіті на стінах печери тощо [788, 789]. У ряді інших монографій автор аналізує долю патріотів-дивізійників, які воювали у лавах УПА, історію сіл, діяльність видатних діячів українського відродження в діаспорі. Завдяки виданим монографіям українській історії повернуто понад десять тисяч загублених, забутих і заборонених імен борців за волю України.

Останніми роками з'явилися ще кілька видань, присвячених визвольній боротьбі ОУН, УПА, особливо на терені УПА-«Захід», науковців Національної академії СБ України – начальника кафедри оперативного мистецтва та історії спецслужб академії Дмитра Веденеєва і доцента академії Геннадія Биструхіна [571-574].

Маючи доступ до найтаємніших документів, автори на їх основі написали спільні праці: «Меч і тризуб. Розвідка і контррозвідка руху українських націоналістів та УПА», «Повстанська розвідка діє точно й відважно...», «Документальна спадщина підрозділів спеціального призначення ОУН та УПА, 1940-1950-ті роки», «Двобій без компромісів. Протиборство спецпідрозділів ОУН та радянських сил спецоперацій. 1945-1980-ті роки». Для написання праць науковці використали понад 60 фондів різних архівів України, найбільше з Галузевого державного архіву Служби безпеки України, що стосуються структур

органів внутрішніх справ, НКДБ-КДБ, діяльності замаскованих груп каральних сил радянської влади, дисциплінарної практики КДБ у 1953-1960 рр., форм і методів провокацій каральних сил влади.

Автори доклали чималих зусиль, щоб висвітлити хід оперативних ігор контррозвідки КДБ. У книгах вперше подається неупереджена статистика діяльності радянської влади з різних напрямів функціонування органів НКВС-НКДБ-МВС-КДБ. Читач знайомиться з численними біографіями учасників утвердження радянської диктатури на місцях, їхніми світлинами. Хоча варто зауважити, що з деякими акцентами і висновками авторів можна дискутувати.

Активно висвітлюють окремі аспекти визвольної боротьби ОУН, УПА працівники Галузевого державного архіву Служби безпеки України. Кандидати історичних наук О. Іщук і Н. Ніколаєва опублікували ряд досліджень, присвячених, наприклад, діяльності молодіжних структур на території центральних і східних областей України у 1944-1954 рр. та процес їх ліквідації органами НКВС-НКДБ-МДБ-МВС-КДБ. Цінною є їхня праця про діяльність підпільних друкарень ОУН під час Другої світової війни і після неї. Автори дослідили процес функціонування друкарень ОУН, їх загибель в умовах агентурної діяльності каральних органів УРСР [697].

Дуже цінними є опубліковані матеріали про охоронця Головнокомандувача УПА Романа Шухевича – Михайла Зайця («Зенко»), в яких розповідається про діяльність Р. Шухевича в останні роки його боротьби та обставини загибелі [698]. Унікальною є публікація про розшук органами МДБ-МВС і загибель керівника Головного осередку пропаганди ОУН, ідеолога збройного підпілля Петра Федуна («Петро Полтава»). Науковці-архівісти проаналізували маловідомі факти із життя П. Федуна, уточнили обставини його життя напередодні загибелі [701].

В одній із книг дослідники висвітлили життя і долю Уляни Крюченко – дружини останнього Головнокомандувача УПА Василя Кука, в якій важливими є свідчення і розповіді дружини про В. Кука як досвідченого революціонера-підпільника, обставини його полону та життя під наглядом КДБ [700].

Унікальним матеріалом для вивчення ролі українських жінок у визвольній

боротьбі ОУН, УПА є тритомний довідник жіночих біографій під назвою «Українська жінка у визвольній боротьбі 1940-1950 рр.» [325]. В українській історіографії це перша спроба зібрати короткі біографічні дані персоналій, які представляють приблизно десятирічний період драматичної історії України. Над довідником працювали члени «Всеукраїнської ліги українських жінок», зібравши понад 2300 життєписів учасників визвольної епопеї – друкарок, зв'язкових, розвідниць, станичних ОУН, медсестер і санітарок УЧХ. Осмислюючи зібраний матеріал трьох випусків книг, варто підсумувати, що це лише невелика частина життєписів українського жіноцтва, яке брало активну участь у визвольній боротьбі. Третина з них загинула, інші зазнали поневірянь у радянських тюрмах і концтаборах. Лише деяким із цих жінок пощастило створити сім'ї та продовжити існування української нації у своїх нащадках.

Останніми роками з'явилася праця Олександри Стасюк зі Львова «Видавничо-пропагандистська діяльність ОУН під час німецької окупації та післявоєнного періоду» [944]. Авторка висвітлює систему пропагандистської діяльності ОУН на території УПА-«Захід», аналізує деякі праці Я. Старуха, О. Дяківа, П. Федуна та інших діячів ОУН. Поряд з цими та іншими позитивними моментами книги цінним є перелік нелегальних друкарень ОУН і назв друкованої продукції УПА та збройного підпілля, хоча одному досліднику навряд чи під силу зібрати усі видання.

Дослідниця Галина Стародубець видала монографію «Українське повстанське запілля (друга пол. 1943 – поч. 1946 рр.)», в якій проаналізувала діяльність цивільно-адміністративної структури національно-визвольного руху під час Другої світової війни та після неї, організацію джерел матеріально-технічного, фінансово-господарського, кадрового постачання УПА [945].

Ціла низка актуальних матеріалів була апробована на наукових конференціях, які являють собою новий підхід до вивчення проблематики визвольної боротьби. Їхні матеріали опубліковані у збірниках під назвами «Конференція Українських Націоналістів», «Українська Повстанська Армія і національно-визвольна боротьба в Україні у 1940-1950 рр.», «Друга світова війна

і Україна» [731]. Значення національного чинника у збереженні України як держави обговорено учасниками конференції «Національні рухи опору в Східній і Центральній Європі кінця 1930-х – середини 1950-х рр.» при Київському міському педагогічному університеті (КМПУ) ім. Б. Д. Грінченка 2005 р., де акцентовано увагу на боротьбі ОУН, УПА у системі рухів опору європейських країн, ініціативі створення антибільшовицького блоку народів, висунення лозунгу «Воля народам – воля людині» [836]. Взаєминам українців і поляків під час Другої світової війни і після неї присвячено V міжнародний семінар істориків на тему «Україна і Польща: важкі питання», який значно зблизив погляди сторін на питання визвольної боротьби УПА, ОУН, діяльності польських формувань на Закерзонні, Волині та у Східній Галичині [962]. Характерною особливістю виступів на цих та інших конференціях є домінуюча думка про те, що ОУН, УПА боролися за незалежну українську державу. Підкреслювалось, що радянсько-німецька війна носила для українського народу братовбивчий характер. З вигнанням німецьких загарбників з України для західноукраїнських областей війна продовжувалася [961].

Позитивним явищем у вивченні визвольного руху ОУН, УПА була діяльність Центру досліджень визвольного руху, започаткованого 2003 р. у Львові, який поставив перед собою завдання організації глибоких наукових досліджень визвольної боротьби українців під прапорами ОУН, УПА. За період 2003-2009 рр. Центр видав десять збірників досліджень різних аспектів Українського визвольного руху [326-334]. Було проведено ряд спільних наукових конференцій, одну з них – з Інститутом Геноциду та Резистансу в Литві, іншу на тему «Третій фронт у Західній Україні 1939-1947 рр. під час Другої світової війни та після неї», 2004 р., наступну – «Боротьба народів Центральної та Східної Європи з тоталітарними режимами в ХХ столітті» спільно з Інститутом української археології і джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України, Кам'янець-Подільським державним університетом, Київським національним університетом ім. Т. Шевченка. Однак останнім часом спостерігається деяке збавлення темпів роботи Центру досліджень.

Багато різноманітних даних з визвольної боротьби на Закарпатті міститься у працях польських військових і науковців, які займалися вивченням визвольного руху українців [1008-1037]. Так, генерал Г. Домінічак у книзі «Війська прикордонної охорони в 1945-1948 рр.» детально описав боротьбу польських прикордонників з упівцями в т.зв. «Цісненському клині» на межі УРСР та ЧССР [1016]. При цьому він зауважив, що з операцією «Вісла» 1947 р. український визвольний рух залишився без соціальної бази підтримки й пішов на спад. Автор – генерал І. Блюм у книзі «Діяльність Війська Польського у 1944-1948 рр.» стверджує, що лише після квітня 1946 р., після створення Оперативної групи Війська польського (ОГВП) «Жешув» та виконання операції «Вісла» польською стороною досягнуто нарешті успіхів у боротьбі з УПА. Одним із перших, хто скористався архівами для узагальнення і написання більш-менш об'єктивної праці під назвою «Боротьба з ОУН-УПА в 1944-1947 рр.» був історик І. Чапля [1033]. Інший дослідник Р. Тожецькі в праці «Українське питання в політиці III рейху 1933-1945 рр.», на думку автора, об'єктивно висвітлив причини українсько-польського протистояння в Галичині [1030].

Історики А. Щесняк і В. Шота у праці «Дорога в нікуди» найдетальніше у порівнянні з іншими авторами дослідили обставини виникнення та структуру УПА й справедливо відзначили, що збройне підпілля ОУН вирізнялося високим рівнем організованості та ідейного гарту [1034]. Науковці виділили п'ять періодів боротьби ОУН з польськими силами. Праця багата фактичним матеріалом, справжніми іменами ідентифікованих повстанців. На жаль, комуністичним режимом Польщі її було заборонено. Проте є ряд праць польських дослідників невисокої наукової вартості, як-от «Атаманія УПА», «Тарас Чупринка – Гетьман УПА і великий інквізитор ОУН» Е. Пруса [1025, 1026], в якій автор сповна скористався стилем і лексикою радянських фальсифікаторів української історії, або «Луни в Бещадах» Я. Герхарда, колишнього полковника польської армії, учасника боротьби з УПА, написаній 1957 р. тенденційно з шовіністичних позицій. Книга польського письменника-публіциста витримала шістьнадцять видань та впроваджена у програми навчальних закладів. Проте навіть Герхард

визнає за повстанцями Лемківщини високі вояцькі здібності [1014, 1032].

Поряд з виданнями польських дослідників, які тенденційно висвітлюють визвольні дії українців на Закарзонні, останнім часом з'являються праці українських вихідців з краю, які розвінчують історичні несправедливості та фальсифікації. Повчальною щодо збереження народної пам'яті про загиблих вояків УПА 7 січня 1946 р. в с. Бірча Підкарпатського (колишнього Жешувського) воєводства Республіки Польща є книга «Україно, визнай» Анни Карванської-Байляк, яка десять років добивалась перепоховання полеглих на цвинтарі с. Пикуличі біля Перемишля. Авторка описує десятилітні митарства, яких вона зазнала від державних установ і навіть Католицької церкви у процесі підготовки перепоховання. Однак правда перемогла і воїнів УПА урочисто перепоховали та встановили надмогильний пам'ятник [708]. Ще одна книга українського дослідника з Польщі В. Іванусіва «Церква в руїні» розповідає про знищення 689 церков Перемишльської греко-католицької єпархії, де мешкало 540 тис. українців сучасної Польщі. У виданні зібрано світлини понад 700 різних культових споруд Лемківщини, сплюндрованих польською владою. У книзі подано мапу території із зазначенням місцевостей, де колись розташовувалися греко-католицькі та православні святині українців. Надзвичайної цінності праця підготовлена до тисячоліття хрещення України-Руси і є незаперечним свідченням великої кривди, якої зазнало українське населення від польського комуністичного режиму [686].

Підсумовуючи стан наукової розробки проблематики визвольного руху ОУН, УПА, необхідно відзначити, що найбільше праць, присвячених цій тематиці, побачило світ у діаспорі. Паралельно у радянській Україні видавалися книги контрпропагандистського змісту, які друкувалися мільйонними тиражами, насичені безпідставною критикою і фальсифікаціями визвольної боротьби ОУН, УПА. У цьому руслі і такого ж змісту видавалася література в комуністичній Польщі та інших країнах-сателітах СРСР. Позитивні зрушення у вивченні історії боротьби ОУН, УПА відбулися в останні десятиліття існування української держави. У результаті побачили світ десятки наукових видань, в яких об'єктивно, без упереджень висвітлюється визвольний процес ОУН, УПА. Незважаючи на

ідеологічні перепони опонентів, створено Урядову комісію з вивчення діяльності ОУН та УПА, яка позитивно оцінила національно-визвольну боротьбу УПА і рекомендувала матеріали досліджень до впровадження в програми навчальних закладів.

Однак наукова розробка проблематики перебуває ще в неналежному стані. В Україні не створено потужного єдиного державного центру щодо вивчення визвольного руху під час Другої світової війни і після неї, як у сусідніх державах. Не існує редколегії вчених та науковців для написання багатотомної історії визвольної боротьби ОУН, УПА, а праці активістів-дослідників, фінансовані окремими жертводавцями, видаються мізерними тиражами.

1.2. Аналіз джерельної бази

Джерельною базою написання праці є широке коло архівних документів, різних за походженням і змістом, опубліковані збірники матеріалів, спогади учасників подій та різні додаткові матеріали, як повстанські газети, журнали, листи, малюнки, альбоми, вишивки тощо.

Документи з різних аспектів діяльності ОУН, УПА можна умовно класифікувати на декілька груп. До першої групи належать нормативно-розпорядчі документи, накази, директиви, інструкції, вказівки ЦК ВКП(б)-КПРС, ЦК КП(б)У-КПУ обласним, районним комітетам партії, комсомольським, профспілковим організаціям і каральним органам на місцях, які втілювали партійні накази у життя. До другої групи входять різноманітні оперативні документи, плани, розробки та звіти органів НКВС-НКДБ-МВС-МДБ-КДБ, до третьої – численні трофейні документи, захоплені каральними органами УРСР під час бойових дій з підрозділами УПА-«Захід» і збройного підпілля ОУН. Варто зауважити, що велетенський масив документів, у яких висвітлювались задокументовані підпіллям злочини радянської каральної системи, знищувалися на місці, залишаючи ті документи, які мали для емігрантів оперативну цінність.

Десятиліттями вони зберігалися в архівах і напередодні розвалу СРСР були частково вивезені до Москви або зліквідовані, залишилася лише невелика частина для користування. До найчисельнішої групи матеріалів необхідно віднести і кримінальні справи учасників боротьби УПА-«Захід», у яких містяться протоколи допитів, звідки можна почерпнути інформацію щодо творення і діяльності визвольних сил. У згаданому вище масиві документів вартісними є також інформації про порушення каральними органами т.зв. «норм соціалістичної моралі», фіксованих службою прокуратури. Хоча райвідділи НКВС-НКДБ на зауваження не реагували, ці дані віддзеркалюють систему насилля каральних сил.

Характеризуючи архівний масив, відзначимо виняткову цінність документів з Центрального державного архіву громадських об'єднань України (ЦДАГО України) – колишнього партійного архіву Інституту історії партії при ЦК Компартії України в Києві (ф. 1, оп. 23), де містяться директивні матеріали ЦК ВКП(б)-КПРС і КП(б)У-КПУ з питань боротьби з підрозділами УПА та збройним підпіллям у західноукраїнських областях, багато об'ємних інформаційних бюлетенів про стан боротьби, довідки і листування з обласними комітетами партії, доповідні записки секретарів ОК КП(б)У відповідним відділам ЦК партії тощо [1-9].

Такої ж ваги матеріали зберігаються у Центральному державному архіві вищих органів влади України в Києві (ЦДАВОВ України). Так, у фонді 3833, оп. 1 під назвою «Крайовий провід ОУН на західноукраїнських землях» міститься велика кількість документів з різних структурних утворень – боївок, сотень і куренів УПА-«Захід», різноманітні документи Служби безпеки, інструкції та інформації [10, 11].

У фонді 3536 – «З'єднання західних груп Української повстанської армії» зберігаються вишкільні матеріали, документи Служби безпеки, програми старшинської школи «Олені» (1943-1944), накази і звіти Військово-польової жандармерії (ВПЖ) УПА-«Захід» [12, 13].

Цінну групу документів складають інформації, довідки, протоколи засідань

бюро обкомів та райкомів партії Львівської, Тернопільської, Станіславської, Дрогобицької областей. Тут же вказівки командування Прикарпатського та Львівського військових округів з приводу участі в облавах проти відділів УПА, аналітичні таблиці з результатами боротьби у західних областях України і на теренах УПА-«Захід» зокрема, а також довідки відділу Управління пропаганди та агітації ЦК КП(б)У, повідомлення ЦК партії тощо. Наприклад, у Державному архіві Тернопільської області зберігаються фонди Тернопільського ОК КПУ (ф. П-1, оп. 1, 1941-1953) [14-20], далі райкомів Компартії України – Козівського (ф. П-7, оп. 1, 1946-1949 рр.) [21], Козлівського (ф. П-14, оп. 1, 1945-1949 рр.) [22, 23], Скала-Подільського (ф. П-23, оп. 1, 1944-1959) [24], Золотниківського (ф. П-62, оп. 1, 1945-1949 рр.) [25-30], Мельниця-Подільського (ф. П-68, оп. 1. 1944-1962 рр.) [31-36], серед яких містяться численні постанови ОК КП(б)У, доповідні записки, довідки, інформації райкомів партії в обком КП(б)У про боротьбу з українськими повстанцями, звіти та довідки управлінь НКВС і НКДБ про укомплектування каральних органів кадрами районних відділів Комітету державної безпеки і внутрішніх справ, доповідні записки райкомів партії в обласний комітет про стан політично-виховної роботи у різних галузях радянзації краю. Особливої уваги заслуговують т.зв. «Особливі папки» перших секретарів райкомів партії, які укомплектовувалися секретарями з матеріалів донесень та інформацій начальників райвідділів НКВС-НКДБ-МДБ-МВС, або й самі накопичували їх як досвід боротьби з ОУН та УПА.

Напередодні розвалу СРСР «Особливі папки» були ліквідовані, лише випадково залишилося кілька з них. Аналізуючи партійні документи, варто пам'ятати про їх ідеологічний упереджений характер. У багатьох випадках цифрові дані не збігаються, носять тенденційний характер. Тим не менше, матеріали партійних архівів дають широке уявлення про масштаби радянзації Західної України, жорстокість і цинізм ВКП(б) та його філіалу КП(б)У у придушенні визвольного руху українців.

У процесі вивчення та аналізу матеріалів використано також фонд Армії крайової (ф. Р-3445, оп. 1, 1944-1945 рр.), де зберігаються плани діяльності АК,

звіти, донесення, накази, рапорти польського підпілля на території Тернопільської обл. Документи висвітлюють історію українсько-польських відносин під час війни [37-51].

У Державному архіві Тернопільської області зберігається найоб'ємніша в Західній Україні «Колекція документів і матеріалів Служби безпеки ОУН-УПА на Тернопільщині 1944-1949 рр.» (ф. Р-3472, оп. 1), знайдена у с. Озерна Зборівського р-ну на подвір'ї Софрона Кутного 11 травня 2004 р. У вересні цього року син Микола Кутний передав документи обласному архіву. Матеріали зберігаються у 126 справах, що стосуються різних аспектів діяльності крайового проводу ОУН «Поділля», Служби безпеки, господарської референтури, пропаганди, видавничої діяльності підпілля ОУН. Так, справи 26-32 містять хроніку подій, вісті з терену, 45 – повідомлення про загибель чільних діячів визвольного руху ОУН, 47 – списки полеглих членів ОУН з Бережанського, Золотниківського, Козівського, Підгаєцького районів. Серед інших справ (61, 69, 75, 76, 83, 85, 94, 110) – повідомлення агентів МДБ про ставлення населення до радянської влади, інструкції ОУН з кадрових питань, звіти про збір радянською владою поставок, програми вишколу другого ступеня для підпільників ОУН на 1948 р., різні спогади підпільників і пропагандистські матеріали кореспондента часопису «Ідея і Чин» «Зіра» до виборів 9 лютого 1947 р. у Верховну Раду УРСР [41-59].

Джерельну базу праці збагатили розсекречені документи Галузевого державного архіву Служби безпеки України. Серед них фонди 2-4, де містяться матеріали 4-го управління й управління 2Н МДБ УРСР, фонд 5 – кримінальні справи, якими курували НКВС-НКДБ-КДБ УРСР, фонд 7 – матеріали слідчого відділу МДБ УРСР, фонд 9 – нормативно-розпорядчі документи. Важливими для дослідника є матеріали таємного діловодства Секретаріату МДБ-НКДБ-КДБ УРСР, де у різних інформаційно-аналітичних документах віддзеркалено діяльність органів державної безпеки, матеріали провокативних «ігор» МДБ-КДБ із Проводом ЗЧ ОУН.

У Галузевому архіві виявлено листування керівника Головного осередку

пропаганди (ГОСП) ОУН Петра Федуна («Петро Полтава») з керівниками збройного підпілля ОУН на теренах УПА-«Захід» – Осипом Дяківим, Євгеном Пришляком, Романом Кравчуком, Ярославом Дяконом в останні роки діяльності ОУН.

На початку 2008 р. Службою безпеки України на базі відомства створено Центр вивчення документів з історії визвольного руху ОУН, УПА. Покладено початок створенню анотованого покажчика документів, з яким можна ознайомитися в Інформаційно-довідкових залах при обласних центрах Управлінь Служби безпеки України.

Сьогодні на базі новостворених центрів у Києві та обласних управліннях Служби безпеки найдоступнішими вважаються документи 13 фонду, спр. 372, 376, у яких містяться найрізноманітніші матеріали ОУН, УПА: огляди організаційно-політичної роботи ОУН(б) на Буковині 1940-1945 рр. (ф. 13, спр. 376, т. 7), акції УПА на Львівщині (спр. 376, т. 68), звіти «З бойового фронту в Карпатах» (спр. 376), коди і шифри поштових скриньок ОУН, звіт автора «Д-45» про двотижневий рейд в Румунію (спр. 376, т. 66), довідник Української інформаційної служби «Народ в боротьбі» (ф. 3, спр. 379, т. 4), яким мусить бути український націоналіст (спр. 376, т. 12) [114-115]. Частина документальних матеріалів присвячена структурним елементам УПА-«Захід», прийомам пропагандистської діяльності підпілля ОУН у 50-60-х роках ХХ століття, інструкціям Проводу ОУН на випадок зміни міжнародного становища тощо [60-115].

Документи ГДА СБУ в Києві доповнено архівними матеріалами обласних управлінь СБУ. Серед них деякі документи з діяльності каральних органів влади у 1944-1945 рр. у Вижницькому, Глибоцькому, Заставнівському, Кіцманському та інших районах Чернівецької області [116].

Унікальну збірку матеріалів, присвячених визвольній боротьбі ОУН, УПА у Північній Буковині, використано з Архівного фонду редактора Літопису УПА Петра Потічного у Торонто (Канада) [155-176]. Цю колекцію документів перенесли з собою на Захід рейдуючі відділи УПА 1947 р. із Закерзоння.

Текстологічний аналіз матеріалів дає підстави стверджувати, що їх редагував окружний провідник ОУН Буковини Василь Савчак («Сталь»). Буковинська колекція матеріалів характеризується детально задокументованими у хронологічному порядку матеріалами подій, які відбулися в різних місцевостях краю, – як арешти мешканців у 1944-1946 рр., грабунки селян, депортації у Сибір, примусові набори на каторжну роботу в Донбас, енкаведистський терор. У матеріалах прокоментовано бойові дії боївок ОУН, Самооборонних кушових відділів, облави і засідки каральних військ, політичні відносини у Румунії та господарський визиск буковинців тоталітарним режимом СРСР.

Ряд матеріалів почерпнуто з архіву Закордонного представництва УГВР (США), яким завідував голова ЗП УГВР Микола Лебедь. Це документи періоду українсько-польських взаємин 1943-1944 рр. на території Закерзоння, збройних сутичок відділів УНС з гітлерівцями, спогади референта пропаганди окружної ОУН на Закерзонні Степана Голяша («Мар») та інші матеріали [177-192].

Останніми роками документи УПА-«Захід» та збройного підпілля, які віднайдені на території областей, частково зархівовані у наукових бібліотеках. Так, при бібліотеці Львівського національного університету ім. І. Франка, відділі рідкісних рукописних та стародрукованих книг ім. Ф. Максименка організовано фонд 357 архіву ОУН, УПА, де в описах 1, 2 містяться пропагандистські матеріали ОУН, протоколи на вивезення населення в Сибір, списки полеглих у визвольній боротьбі у 1942-1949 рр. у Сколівському р-ні Львівської обл., разом – 197 справ [151-153].

При Львівській науковій бібліотеці ім. В. Стефаніка НАН України заархівовано фонд ОУН 262, спр. 149 із новознайдених звітів пропагандивної роботи збройного підпілля ОУН з Бібрецького, Сокільського, Славського, Стрийського р-нів [154]. У фонді містяться короткі вказівки щодо пропагандивної роботи ОУН на 1947 р., матеріали спостережень за агентурною діяльністю МДБ, звіти про діяльність ОУН, УПА. Всі вони знайдені в піщаному кар'єрі біля с. Воронів Рогатинського р-ну Івано-Франківської обл. Тут же матеріали особистого архіву колишньої вчительки Стефанії Плетенецької про події у

Перемишлянському р-ні, «Урядова та пресова інформація в США про УПА за 1947 р.», передана укладачем двотомника «Української Повстанської Армії 1943-1949 рр.» Петром Содолем, папка «Василь Галаса» і його спогад «Рейд відділів УПА із Закерзоння в Західну Європу».

Архіви УПА-«Захід» та збройного підпілля ОУН продовжують виявлятися. Один із них знайдено в алюмінієвому бідоні на цвинтарі у с. Краснопуца Бережанського р-ну. На жаль, архів частково розпорошено серед приватних колекціонерів. Наприкінці квітня 2007 р. знайдено документи у лісі біля с. Петриків Тернопільського р-ну [275, т. 46, с. 7, 19].

19 серпня 2009 р. «Шлях перемоги» повідомив про новознайдений архів ОУН у Золочівському р-ні, в якому налічується понад 70 різних документів. Серед них друковані видання ОУН, рукописи повстанців, 26 повстанських світлин. З документами зберігались матеріали друку: папір, чорнило, фотоплівка, негативи та інші предмети. Підпільні матеріали належали Золочівському надрайонному прововоді ОУН та його пропагандистській референтурі і датовані не пізніше 1952 р.

За 20 січня 2010 р. у часописі повідомлено про наступну знахідку архіву повстанського поета «Марка Боєслава» у лісовому масиві на суміжжі Галицького і Калуського р-нів. Серед матеріалів є «Збірник ідеологічно вишкільних матеріалів» із власноручними виправленнями «Марка Боєслава», який служив підпільникам як посібник для пропаганди національних ідей серед населення.

Важливі джерельні матеріали ОУН, УПА віднайдено автором у підземному сховищі с. Бабинці Борщівського р-ну Тернопільської обл. Це багата колекція з періоду збройної боротьби ОУН, УПА 1945-1950 рр. на території Борщівського р-ну Тернопільщини. Документи класифіковано за такою тематикою, як вісті з терену (описи) подій, які відбувалися у селах краю (матеріали насилля радянської влади, форми і методи запровадження колгоспів, діяльність підпільних станичних ОУН); документи Служби безпеки ОУН (протоколи допитів емдебістських агентів, картотеки покараних, списки зголошених з каяттям, «істребків», структури районного бюрократичного апарату, аналітичні матеріали з чуток,

пануючих серед населення); звіти господарської референтури (статистичні дані про наявність матеріальної бази підпілля ОУН, дані про допомогу населенню під час голоду 1946-1947 рр.); матеріали пропагандистської референтури (тексти виступів, анкети, листівки, бофони, рекомендації щодо проведення 5-річного ювілею УПА) під заголовком «Народ бореться» – факти героїчної загибелі повстанців. Важливим документом є списки 219 загиблих повстанців Борщівського р-ну. У цьому ж архіві збереглась книга «Чому потрібна була чистка в ОУН», видана 1941 р. в Терєбовлі, яка віддзеркалює трагічний стан розколу в ОУН 1940 р. На її багатому матеріалі, згрупованому у трьох розділах: «З ким ми підемо», «В ім'я правди», «Другий архів Сеніка» – висвітлюється організаційний стан ОУН напередодні і під час Другої світової війни. На нашу думку, автором книги міг бути Ярослав Стецько [117-150].

Окремі документи використано з іноземних архівів, причетних до боротьби з ОУН та УПА. Наприклад, з Російського державного архіву національної історії (ф. 89, спр. 8) – про ситуацію в західних областях України 1940 р., Російського державного архіву соціально-політичної історії (ф. 17, оп. 125) – аналіз друкованих видань ОУН, з Російського державного військового архіву (ф. 35084, оп. 1) – накази про розгортання військ Українського фронту в західних областях України [193-195]. Зі словацького Військово-історичного архіву в м. Трнава – фонд «Operac Vnderovse» – дізнаємось про події навколо пішого рейду вояків УПА територією ЧССР до Західної Німеччини [196].

Частково збереглися архіви у Польщі, в яких віддзеркалено події на території 6-ї ВО «Сян». 140 документів цього періоду зберігаються у Центральному військовому архіві в Рембертові поблизу Варшави [197]. Це накази і плани дій, донесення командування оперативної групи «Вісла», протоколи засідань Державної комісії безпеки, пропагандистські матеріали проти УПА. В Архіві нових актів, створеному на основі фондів колишнього Центрального архіву ЦК ПОРП, віднайдено 23 документи, в т.ч. протоколи засідань політбюро ЦК ПОРП, на яких приймалися антиукраїнські рішення. Частина матеріалів з даної проблематики міститься в Архіві управління охорони держави та інших

установах. У Вроцлавському архіві зберігаються документи, що стосуються ОУН і ЗЧ ОУН під криптонімами «Бескид», «Батурин-В», «Диверсант XII», «Данилів-13», «ОК-1 Лемко», «Націоналіст», «Г-29», у яких наявні накази, відозви, фотографії, біографії, трофейні документи УПА, ОУН, акти обшуків тощо. На жаль, архіви воєводських управлінь, де найбільше зберігалось документів визвольної доби ОУН, УПА на території Закерзоння, спіткала така ж доля, як в Україні. Вони повністю ліквідовані у роки панування комуністичного режиму.

Важливим елементом у вивченні історії УПА-«Захід» є фотоархіви, за допомогою яких можна ідентифікувати багатьох повстанців, їх озброєння, побут, організацію і форми боротьби. Автором у процесі вивчення проблематики зібрано понад чотири тисячі світлин учасників визвольної боротьби ОУН, УПА [209].

Збереглося чимало оригінальних повстанських фотографій (1109 світлин), приналежних Буковинській ОУН, УПА, у 13-му фонді ГДАСБ України. Це найбільша фотозбірка на даний час в архіві СБУ [62].

На багатьох фотографіях зафіксовані провідні діячі ОУН та УПА Північної Буковини, такі як «Сталь», «Черемшина», «Тур», «Перебийніс», «Кривоніс» та багато інших. Частина світлин енкаведисти захопили в криївці окружного провідника Буковини Василя Савчака («Сталь»). Тут же буковинські світлини із зображенням тіл забитих повстанців, яких радянські карателі документували для архіву.

24 червня 1999 р. на присілку Липному у Яворові Косівського р-ну було знайдено й вилучено з-під землі фотоархів з 216 негативів, приналежних до 21-го ТВ «Гуцульщина». Фотографії висвітлюють постаті командирів Петра Мельника («Хмара»), що очолював 21-й ТВ, Назарія Данилюка («Перебийніс») – командира Буковинського куреня, Юліана Матвіїва («Недобитий») – провідника ОУН Буковини в останні роки боротьби, рейд відділу 1949 р. на територію Румунії, повстанське життя і побут. Фотографії новознайденого архіву упорядкував львівський науковець В. Гуменюк і видав книгу під назвою «Яворівський фотоархів» [339].

Для всебічного дослідження теми автором дисертації були використані збірники опублікованих документів і матеріалів. Першими серед видань, багатих джерельним матеріалом з визвольної боротьби ОУН, УПА, були спецкниги видавництва «Бібліотека українського підпільника», заснованого 1955 р. у рамках референтури крайових зв'язків (умовне позначення – «К-3») Закордонних частин ОУН під керівництвом члена Проводу Григорія Васьковича. Понад 10 книг цього видання безпосередньо стосуються діяльності УПА-«Захід» та збройного підпілля ОУН. Першою із цієї серії побачила світ у 1955 р. книга під назвою «ОУН в світлі постанов Великих Зборів, конференцій та інших документів з боротьби 1929-1955 рр.», в якій опубліковано матеріали Першого великого збору українських націоналістів 1929 р., тексти Маніфесту ОУН напередодні війни 1940 р., постанов Другого великого збору ОУН 1941 р., Акт проголошення відновлення Української Держави на західноукраїнських землях 30 червня 1941 р. Видання вперше обнародували з нагоди проголошення Акта 30 червня 1941 р. архіпастирські листи митрополита УГКЦ Андрея Шептицького та архіпастирські послання єпископа православної церкви Полікарпа й інші документи епохи, як Декларація Проводу ОУН після закінчення Другої світової війни (1945 р.), рішення Конференції Проводу ОУН на Українських землях, які стали ідеологічною основою визвольного руху УПА-«Захід» і збройного підпілля ОУН на наступні десятиліття [213].

У 1957 р. побачила світ наступна книга серії під назвою «Большевизм і визвольна боротьба». У виданні опубліковано статті Степана Бандери, Ярослава Стецька, Петра Федуна, Дмитра Маївського, Осипа Дяківа та інших політичних діячів [217].

Цього ж року у серії «Бібліотека українського підпільника» ЗЧ ОУН видала першу частину збірника «УПА в світлі документів з боротьби за УССД», в якій помістили матеріали про організаційну структуру УПА, присягу вояків УПА, розповіді про елементи повстанської тактики, рейди УПА до Чехословаччини, працю Українського червоного хреста. У цьому виданні йдеться про роль жінки у визвольному русі, подані тексти різних повстанських листівок, звернень тощо

[218]. Через три роки Закордонні частини ОУН видали другу частину згаданої вище книги, в якій у хронологічному порядку подали відомі бої УПА та збройного підпілля ОУН упродовж восьми років, спочатку з німецькими, а потім з московськими окупантами [219].

Основою видання стали матеріали крайових звітів УПА та ОУН, передані за кордон рейдуючими частинами УПА 1947 р. Варто відзначити, що ЗЧ ОУН за весь період існування видала 18 книг серії «Бібліотека українського підпільника». У преамбулі до видань Провід наголошував, що прибуток від продажу книжок призначається «на фінансування видань, потрібних краю» [213-227]. У 1956 р. «Бібліотека українського підпільника» розпочала новітню серію й видала 3 книги [228-230]. Після загибелі Степана Бандери побачили світ ще кілька книг, але вже під криптонімом «Бібліотека Українського Державника» і замість ЗЧ ОУН вжито логотип ОУН [231].

З опублікованих джерел, присвячених визвольній боротьбі УПА, автором використані матеріали з понад сорока томів Літопису Української повстанської армії, започаткованого 1975 р. за загальною редакцією Євгена Штендери та Петра Потічного у Канаді. Назва «Літопис УПА» вперше була вжита в газеті-одnodнівці 2-ї ВО «Буг» на території Львівської обл., виданій у жовтні 1947 р. циклостилевим способом як продовження видання «Літопису Червоної Калини» міжвоєнного періоду ХХ століття про визвольну боротьбу 1914-1920 рр. [247-286].

Видавництво поставило за мету зробити доступними для наукових досліджень усі можливі джерела про цю боротьбу. Загалом на сьогодні у видавництві Літопису УПА побачили світ 61 том, 47 томів «Основної серії», 14 томів «Нової (київської) серії», 9 томів «Бібліотеки» та том «Повстанські могили». Фундаторами і меценатами усіх томів стали патріоти-жертводавці, імена яких вказано на титульних сторінках видань.

Більша частина Літописів УПА присвячена боротьбі УПА-«Захід». Так, у 3 томі висвітлено діяльність команди Станіславського тактичного відтинка УПА у 1947-1950 рр. [247]; у томах 6-7 – матеріали УПА в світлі німецьких документів

[248]. Томи 8-10 присвячені офіційним публікаціям і матеріалам Української головної визвольної ради (УГВР) [249]. Цінні томи 11 і 12, присвячені Тернопільській 3-й ВО УПА «Лисоня» [250-251]. В одинадцятому томі «Тернопільщина: список впадших героїв української революції в боротьбі з московсько-більшовицькими окупантами за час від 13 березня 1944 до 31 грудня 1948 року» вміщено біографії 725 осіб, які загинули на території Тернопільської області. У дванадцятому томі «Третя Подільська воєнна округа УПА («Лисоня»)» подано короткі описи боїв куреня УПА «Сірі вовки» під командуванням Петра Хамчука («Бистрий»), повідомлення про загибель деяких провідних діячів ОУН та УЧХ краю [251]. Томи 13-16 передають хроніку боїв Перемишльського куреня на Закерзонні, матеріали підпільних журналів, які друкувалися в краї [252-255]. Карпатській ВО «Говерля» присвячено томи 18-19 [256, 257]. Польські документи про УПА на Закерзонні опубліковані у 22 томі Літопису. Окремі томи присвячені медичній опіці в УПА [260, 266].

Важливим джерелом, опублікованим у 24 томі Літопису УПА, є орган Проводу ОУН – часопис «Ідея і Чин» за 1942-1946 рр. У журналах надруковані різні матеріали та огляди поточних подій на території УПА-«Захід», бібліографія підпільних видань, списки полеглих тощо. Матеріали в «Ідеї і Чині» можна поділити на чотири групи: офіційні повідомлення й інформації, статті й коментарі, вістки про становище в Україні, списки полеглих. У зв'язку з важкими обставинами боротьби у 1942-1946 рр. «Ідея і Чин» виходив у світ нерегулярно, всього 10 чисел [261, с. 9].

Багата на джерельний матеріал також збірка повстанських пісень, опублікованих у 25 томі Літопису [262]. При цьому варто зауважити, що це далеко не повна збірка, адже про героїв УПА традиційно пісні склалися у кожному селі. На жаль, цей пласт народної творчості з відходом старшого покоління за межу вічності майже весь загинув.

У 2000-му і наступних роках побачили світ томи, присвячені 26-му ТВ УПА «Лемко» [267], у 2001 р. – надрайонам «Холодний Яр», «Бескид», «Верховина» [268, 269]. У 38-му томі висвітлені матеріали інженерних конструкцій криївок

УПА під назвою «Архітектура резистансу: криївки і бункери УПА в світлі радянських документів» та інші матеріали [270].

Велику кількість архівних матеріалів, присвячених діяльності Служби безпеки, опубліковано у 43-44, 46 книгах Літопису. Томи містять протоколи допитів СБ ОУН радянських агентів, резидентів НКВС-МДБ і зрадників визвольного руху ОУН з території Тернопільської області.

Матеріали протоколів висвітлюють одну з найболючіших сторінок визвольної боротьби західних українців, коли радянські провокативні органи у результаті шантажу перетворювали деяких людей на виконавців своїх інтересів і з їх допомогою ліквідували ОУН [275].

Особливої уваги заслуговує нова серія Літопису УПА, яку видають спільно Літопис УПА, Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського Національної академії наук України, Головне архівне управління України.

З проголошенням незалежності української держави 1991 р. редакція Літопису УПА зав'язала контакти з науково-дослідними інституціями Львова та Києва. У 1993 р. підписали угоду про наукове співробітництво з Інститутом української археографії НАНУ та Головним архівним управлінням при Кабінеті Міністрів України. Головна відмінність нової (київської) серії полягає в тому, що вона базується на документах та матеріалах, згромаджених у державних архівах України.

Так, у томах 3-7 подано матеріали з колишнього партійного архіву Інституту історії партії при ЦК Компартії України, нині (ЦДАГОУ) під загальною назвою «Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС-МДБ, МДБ-КДБ», які охоплюють період 1943-1959 рр. Серед документів різні доповідні записки, протоколи засідань ЦК КП(б)У, звіти обкомів партії про хід боротьби з визвольним рухом ОУН, УПА тощо. Однак при користуванні цими матеріалами необхідно пам'ятати, що вони не завжди є достовірними і відображають радянську точку зору на визвольні події [276-280].

Цікавим з боку наявності інформаційного матеріалу є том 9 «Нової серії», в якому опубліковано протоколи допитів заарештованих органами державної безпеки керівників ОУН і УПА в 1944-1945 рр. Використовуючи даний матеріал, також варто пам'ятати, що захоплені в полон провідники ОУН намагалися завуалювати свою діяльність, применшити роль у боротьбі, замовчати ряд фактів. Оформляючи протоколи, слідчі їх кілька разів переписували, перш ніж вони переходили в розряд архівних [282].

Отже, Літопис УПА є цінним фактологічним виданням і його вихід у світ не припиняється. Про нього позитивно висловився знавець і дослідник українського націоналізму із США Д. Армстронг 1987 р. У Бюлетені видавничого комітету Літопису Української повстанської армії від написав: «Редактори видали серію, яка становить потрібну фактографічну підставу для кожного, кого цікавлять недавні українські справи, які можуть служити за взір для науковців, які хочуть удокументувати інші скомпліковані аспекти історії Східної Європи в часі Другої світової війни» [520, с. 15].

Після розпаду СРСР, проголошення Верховною Радою Акта про державну незалежність 24 серпня 1991 р., отримання права доступу до спецархівів в Україні з'явилася перша об'єктивна праця, присвячена висвітленню боротьби ОУН, УПА, історика-юриста Івана Біласа «Репресивно-каральна система в Україні 1917-1953 рр. Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз» у двох книгах. З позицій фахівця-юриста автор запровадив до наукового обігу унікальні документальні свідчення злочинів радянської влади та її каральної системи.

Уміло підібрані документи залишаються актуальними й у наш час і допомагають відтворювати повнокровну визвольну історію ОУН, УПА. З огляду на те, що документи друкувалися вперше, І. Білас подав до них блок монографічних пояснень [232].

Важливим виданням щодо вивчення національно-визвольного руху в період німецької окупації України є чотиритомний збірник німецьких архівних документів в українському перекладі за редакцією історика Володимира Косика. Матеріали зібрані укладачем з архівів Третього рейху на основі таємних

повідомлень гестапо та інших каральних служб гітлерівської Німеччини [244-246]. Багаті на інформацію документи опублікував доктор історичних наук, директор Центру українознавства при Київському національному університеті Володимир Сергійчук у книгах «ОУН-УПА в роки війни» та «Десять буремних літ. Західноукраїнські землі в 1944-1953 роках».

Майже увесь масив опублікованих документів двотомного видання присвячений діяльності визвольних сил на території УПА-«Захід». Серед них об'ємні тексти звернень радянської влади до учасників т.зв. формувань УПА і УНРА, спеціальні повідомлення про діяльність провокаційних груп, повідомлення про масові повішення повстанців на площах райцентрів у січні-лютому 1945 р., відкриті судові процеси та відплатні дії УПА і збройного підпілля за всі ці роки. Після згаданого вище двотомного видання Івана Біласа це був другий солідний випуск документів, що висвітлював боротьбу ОУН, УПА в роки німецької окупації та радянського режиму [306-307].

Багато документів з історії визвольної боротьби на території Східної Галичини, Буковини та Закарпаття подано у двотомному серійному виданні «Літопис нескореної нації» за редакцією львівського дослідника Ярослава Ляльки. Основу книги складають понад півтисячі документів і матеріалів з архівів Львова, Києва, Москви, Львівської наукової бібліотеки імені Василя Стефаника, спогади учасників визвольних подій. У документах йдеться про масові ув'язнення західних українців радянською владою у 1939-1941 рр., подаються списки загиблих у ті трагічні роки. Документи і матеріали розкривають основні етапи становлення національно-визвольного руху на теренах УПА-«Захід», боротьбу повстанців з німецькими окупантами та їх польськими колаборантами, радянським тоталітарним режимом. Багато матеріалів присвячено кривавим репресіям та депортаціям західних українців у віддалені регіони СРСР, ліквідації Української греко-католицької церкви, нищенню діячів культури, освіти, русифікації корінного населення [288, 289].

Джерелом для вивчення структури, діяльності, кадрових персоналій УПА-«Захід» та збройного підпілля ОУН варто назвати короткий енциклопедичний

словник Петра Содоля «Українська Повстанча Армія, 1943-49 рр. Довідник» [937]. Згодом автор видав другий том словника. Обидві праці містять біографічні дані організаторів і командирів УПА-«Захід» та збройного підпілля ОУН, персоналії членів Української головної визвольної ради, провідних активістів ОУН, старшин УПА, організаційні схеми та ілюстративні матеріали. Автор має намір реалізувати ширший задум – видати повний «Енциклопедичний довідник збройної боротьби».

З метою вивчення аспектів підготовки і проголошення Акта відновлення Української Держави на західноукраїнських землях 30 червня 1941 р. Львівським відділенням Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського при співпраці з Науковим відділом Всеукраїнського братства Української повстанської армії видано збірник документів під назвою «Українське державотворення. Акт 30 червня 1941 р. Документи і матеріали» [324]. Запропонований збірник є найоб'ємнішим виданням з усіх, які побачили світ з цієї проблематики. У збірнику віддруковано 296 документів з архівів України, Німеччини, Канади і США та матеріали 23 українських газет, заборонених гітлерівцями 1941 р. Документи висвітлюють процес державного і національного будівництва України в світлі Акта 30 червня 1941 р.: відзначення події на місцях, різні плебісцитові акції, статистичні дані зі звіту команданта Української національно-революційної армії (УНРА) І. Климів («Легенда») на західноукраїнських землях 1941 р., звіти про організаційне становлення ОУН у Кам'янець-Подільській обл. та інші документи.

Досягненням української визвольної проблематики вважається публікація 230 документів у тритомному виданні «Степан Бандера у документах радянських органів державної безпеки (1939-1959)» Галузевим державним архівом Служби безпеки України та Галузевим державним архівом Служби зовнішньої розвідки України за загальною редакцією доктора історичних наук Володимира Сергійчука 2009 р. [319-321]. Документи вперше вводяться в науковий обіг, дають повне і всебічне уявлення про широкомасштабні дії радянських спецслужб МДБ-КДБ проти УПА-«Захід» та українського визвольного підпілля ОУН,

висвітлюють різні засоби і методи проникнення радянських агентів у середовище ОУН, характеризують методику «ламання» психології людей, які потрапили до рук КДБ.

У матеріалах опубліковано директиви міністра держбезпеки УРСР С. Савченка від 9 квітня 1946 р. «Про завдання розвідувальної роботи за кордоном по українській лінії» та інші, які передбачали комплекс дій щодо найшвидшого опанування оунівським рухом у Західній Європі та місцях поселення української діаспори.

У ряді документів йдеться про засилання в Україну кур'єрів від ЗЧ ОУН, сеанси радіоігор із ЗЧ ОУН з легендованих КДБ баз у Західній Україні тощо. Документи допомагають зрозуміти діяльність підпілля ОУН у надзвичайно складних умовах протиборства з радянськими спецслужбами та його фінал.

У третьому томі видання подано протоколи допитів Василя Охримовича, Василя Галаси, Василя Кука та інших діячів. Документи розкривають підступність чекістів стосовно захоплених підпільників та їх плани на майбутнє, які в ряді випадків провалилися через принципову позицію частини провідних кадрів ОУН [319-321].

Завдячуючи Галузевому державному архіву Служби безпеки України, в 2007 р. опубліковано збірник документів у двох томах «Роман Шухевич у документах радянських органів державної безпеки (1940-1950 рр.)», у яких висвітлено 194 унікальні документи про хід і підсумки радянських каральних операцій, витяги з протоколів допиту провідних діячів ОУН, вказівки 4-го Управління УНКДБ по Львівській області про встановлення зв'язків Р. Шухевича, оперативні дані УНКДБ на членів Проводу ОУН та інші цінні документи. У ряді матеріалів відзначено, що Р. Шухевич «відомий як сильний оунівський конспіратор», навіть наближені до нього не знають його прізвища. У багатьох матеріалах подано різні статистичні дані з військової присутності каральних сил радянської влади на теренах УПА-«Захід». Уперше опубліковані документи агентурно-слідчих розробок найближчих соратників Р. Шухевича та його зв'язкових [303, 304]. У 2005 р. Київський національний університет імені

Тараса Шевченка спільно з Центром українознавства під керівництвом Володимира Сергійчука видали п'ятитомну працю «Український здвиг», який охоплює події на Волині, Закерзонні, Наддніпрянщині, Поділлі та Прикарпатті. Через призму сотень архівних документів розповідається про відродження національної свідомості у різних регіонах України та розгортання визвольної боротьби українців за державність. Подіям, які відбувалися на теренах УПА-«Захід», присвячені три томи: «Поділля», «Прикарпаття» і «Закерзоння» [309-310]. Опубліковані документи дають змогу глибоко і всебічно орієнтуватися в подіях визвольної боротьби в різних областях Західної України, зіставити їх, зокрема, в Тернопільській, Львівській, Івано-Франківській областях. Документи розповідають про голод 1946-1947 рр., наплив до Східної Галичини українців із-за Збруча, участь населення Кам'янець-Подільської області у визвольній боротьбі ОУН та УПА, загибель чільних провідників організації та прихід на їх місце молодих членів ОУН тощо.

2008 року побачив світ перший том праць ідеолога збройного підпілля ОУН Петра Федуна («Петро Полтава») – «Концепція Самостійної України». У книзі опубліковано 34 статті П. Федуна, у яких розкрито основні програмні засади визвольної боротьби ОУН, УПА: «Хто такі бандерівці та за що вони борються», «Чому повстання 1648 р. було переможне», «Концепція самостійної України і основна тенденція ідейно-політичного розвитку сучасного світу» та інші. Книгу видав Інститут українознавства ім. Івана Крип'якевича НАН України спільно з Галузевим державним архівом Служби безпеки України [391].

Предметною основою для аналізу визвольних процесів на Закерзонні під час операції «Вісла» навесні 1947 р. служить збірник польських розсекречених документів під назвою «Акція “Вісла”», відредагованих і виданих українським дослідником з Польщі, істориком Євгеном Місиллом [210]. Автор опублікував 241 документ, знайдений у фондах Військового архіву в Рембертові біля Варшави, колишнього Центрального архіву ЦК ПОРП (тепер VI відділу Архіву нових актів), Архіву Управління охорони держави, Архіву Міністерства закордонних справ та інших інституцій. Окремі документи висвітлюють найважливіші накази,

плани дій і донесення командування Оперативної групи «Вісла», різні слідчі та оперативні документи про боротьбу з УПА і збройним підпіллям ОУН, інформацію про загибель референта крайового проводу ОУН Закерзоння Ярослава Старуха («Стяг»), протоколи домовленостей між урядами Польщі, СРСР і ЧССР про спільні дії під час акції «Вісла» та рейдів УПА територією Чехословаччини. Доповненням до збірки є додатки зі списками патріотів-українців, схемами підпілля ОУН, біографіями стрільців УПА та командування округи.

У 1993 р. книга вийшла польською мовою й викликала значний резонанс серед польського та українського громадянства. Враховуючи невеликий наклад і мовний бар'єр для зацікавлених, книгу перевидано в українському перекладі 1997 р. у рамках діяльності Наукового товариства ім. Шевченка у Львові, Фундації Українського вільного університету в США та Фундації дослідження Лемківщини в Америці.

Додатковим джерелом для вивчення фінансово-господарської діяльності УПА-«Захід» та збройного підпілля ОУН, ідеологічної та історичної атмосфери боротьби є повстанські бофони (бойовий фонд) – прототипи грошових знаків, книгу про які видано Службою безпеки України під назвою «Бофони: грошові документи ОУН і УПА» [544]. У виданні кольоровим друком опубліковано понад 200 знаків визвольних сил. Зазначимо, що у Галузевому архіві Служби безпеки зберігаються не всі оригінали грошових знаків. Іншу частину бофонів автором виявлено у процесі польових досліджень. У книзі описано способи виготовлення бофонів, їх емісію та поширення. Висвітлено методика дослідження грошових документів ОУН і УПА з боку спеціальних історичних дисциплін – як геральдики, сфрагістики, палеографії, хронології, метрології, іконографії та інших.

Історія боротьби ОУН, УПА багата також спогадами учасників подій. Щоправда, спогади часто мають відчутну пропагандистську декларативність, однобокості суджень, однак не настільки, щоб нехтувати спогадами як історичними документами. Як пише історик Сергій Білокінь, «головна й

непроминаюча їхня вартість у тому, що вони документують численні подробиці життя в ту страшну епоху, подробиці, які режим намагався, скільки міг, затерти» [534, с. 30].

Литовський радянолог В. Сукеницький у цій самій книзі порівнює різницю між радянськими архівними матеріалами та офіційними матеріалами, якими користуються у своїх країнах західні наукові дослідники, у яких найбільш точно віддзеркалена дійсність, і тому вони заслуговують на повне довір'я. В матеріалах СРСР спостерігається повна протилежність. Чим більше вони офіційні, тим більше фальсифіковані [534, с. 31].

Для даного дослідження має велике значення «жива традиція». Автор особисто зустрічався з провідниками ОУН, командирами УПА, рядовими борцями, розмовляв з ними й записав їхні розповіді. Це були урядуючий провідник ОУН Микола Лебедь, останній Головнокомандувач УПА Василь Кук, його заступник Василь Галаса («Орлан»), провідник пропагандивної референтури Петро Дужий, Чортківський окружний провідник СБ Іван Пінязь («Око») та інші, серед яких колишні енкаведисти та учасники провокаційних боїв, керівники легендарних проводів ОУН.

Усвідомлюючи вагу спогадів, ОУН свого часу закликала: «(...) Сотні коротких чи довших спогадів, що їх ще можемо дати, будуть неоціненним джерелом для історії ОУН і взагалі українського руху. Не можемо дозволити, щоб чужі й ворожі нам люди і фальшували нашу історію. Наша байдужість у цих справах не може бути нічим виправдана» [772, с. 41-45]. Завдячуючи спогадам, перед дослідниками оживає ідейно-психологічна атмосфера визвольних змагань, про яку замовчують сухі рядки архівів.

До одних із перших мемуарних спогадів, виданих 1992 р., належить книга визначного діяча ОУН Луки Павлишина «Як роса на сонці». Автор передав зміст нарад Проводу ОУН, на яких обмірковувалися питання створення УПА та її перспектив у боротьбі за УССД. Книга вийшла 20-тисячним накладом і стала бібліографічною рідкістю [517].

Останній Головнокомандувач УПА Василь Кук опублікував спогади про

Романа Шухевича і Степана Бандеру, в яких щиро охарактеризував їх як державних мужів, діячів ОУН, командирів УПА [361, 362]. Заступник Василя Кука Василь Галаса також залишив спогади «Наше життя і боротьба», які є важливим історичним джерелом про національно-визвольну боротьбу ОУН. Написав він ці спогади через 50 років після зазначених подій, а відсвіжити пам'ять допомогли йому матеріали опублікованих 13-14-го томів Літопису УПА, щоденники бунчужного УПА Тараса Бурого («Буркун»), сотенних Ярослава Коцьолка («Криlach»), Володимира Щигельського («Бурлака»). Спогади Василя Галаси у ряді випадків ідентифікують учасників боротьби на Закерзонні, в Галичині, на території Кам'янець-Подільської області [345].

Колишній референт пропаганди Проводу ОУН Петро Дужий у перші роки незалежності України часто виступав зі спогадами, доповідями, які після його смерті видала дружина у книзі «Українська справа вчора і сьогодні». Спогади, окрім правдивого фактажу, характеризуються непідробним патріотизмом, щирою любов'ю до України та пошаною до історичних постатей. Йому належить думка, що нація може жити тільки тоді, коли не переводяться ентузіасти, романтики, фанати, закохані в майбутнє, що своїм героїзмом захоплюють народ. Автор засуджує вождизм, який породжує амбіційність, зверхність, а врешті і диктатуру [653].

Заслужують уваги спогади колишнього охоронця Степана Бандери Василя Шушка під назвою «Завдання виконав». Автор тісно співпрацював у Мюнхені із Степаном Ленкавським, Ярославом Стецьком і подав багато фактів із діяльності ЗЧ ОУН та еміграційної преси. Будучи фотографом, зберіг фотоархів провідних діячів ОУН в еміграції та інші документи організації [516].

Окреме місце серед спогадів займає видання Йосафата Лазорка, учасника збройного підпілля ОУН на території Кам'янець-Подільської обл. Й. Лазорко, уродженець с. Бабинці Борщівського р-ну, єдиний, кому пощастило вижити з учасників підпілля на Хмельниччині [451, 452].

Детальними є спогади «Тисяча доріг» Марії Савчин («Марічка»), дружини Василя Галаси, опубліковані у 28-му томі Літопису УПА. «Марічку» КДБ

вислало за кордон із завданням влитися в ряди емігрантської ОУН, але вона провалила плани чекістів. Спогади важливі тим, що були написані свіжою пам'яттю по слідах боротьби [493].

Цілком заслужено можна відзначити історико-мемуарні збірники українських емігрантів, видані у 70-80-х рр. ХХ ст. на появу в УРСР багатотомної «Історії міст і сіл УРСР» з фальсифікацією регіональної історії та критикою ОУН. Це були книги «Бережанська земля» [212], «Бойківщина – полуднево-західня вітка української землі» [233], «Перемишль – західний бастион України» [295], «Підгаєцька земля» [296], «Теребовельська земля» [322], «Ярославщина і Засяння 1031-1947» [338] та багато інших. У книгах правдиво відтворено спосіб життя довоєнних повітів. Зібрано спогади емігрантів-земляків часів польської, німецької окупації, «радянзації» краю 1939-1941 рр., різні статистичні матеріали, фотодокументи тощо. Багато матеріалів присвячено заснуванню підпільних осередків УВО, ОУН, діяльності просвітніх товариств, репресіям польської влади в різні роки окупації.

Поважне місце серед спогадів старшої генерації ОУН на еміграції займає чотиритомне видання Володимира Макара – політв'язня польської в'язниці у Березі Картузькій. Під час німецької окупації В. Макар працював у підпільній референтурі пропаганди, потім на радіостанції «Вільна Україна». З 1944 р. – у різних структурах ОУН Західної Європи. У своєму виданні В. Макар передав цілу галерею героїчних типів середовища ОУН, які були активними учасниками визвольної боротьби на західноукраїнських землях [456].

Варті уваги спогади учасника визвольної боротьби на Закарпатті Юрія Борця «З найкращими», «Рейд без зброї», «У вирі боротьби» та інші, в яких автор правдиво описує перипетії боїв на Лемківщині. Ю. Борцю пощастило під час рейду 1947 р. дістатись Західної Німеччини, звідти до Австралії, де брав активну участь у національно-патріотичному житті української громади. Під час відродження України жертвував кошти на публікацію книг та фінансував створення фільму «Залізна сотня» про УПА на Лемківщині [409-412].

Багатими на розповіді про ОУН, УПА на Закарпатті позначені збірники

спогадів «В рядах УПА». Перша з них побачила світ 1957 р., друга – 1999 р. В обох виданнях спогадами діляться вояки УПА, які воювали на території Лемківщини та Перемишльщини. Розповіді колишніх повстанців правдиво передають напружені й драматичні події, які довелось їм пережити [415, 416].

Важливими для дослідника є чотиритомне видання «Закерзоння. Спомини вояків УПА» за загальною редакцією Богдана Гука, колишнього лікаря УПА, опубліковане у 1994-1998 рр. [428-431], спогади вояків Івана Дмитрика «У лісах Лемківщини» [432], Ярослава Грицяя «А рани не гоїлися» [425], і нарешті, спогади сотенного Михайла Дуди («Громенко») – «У великому рейді», яким за значенням немає ціни [427]. Сотенний «Громенко» у результаті рейду УПА опинився у Західній Німеччині. Там написав спогади. Звідти за наказом Проводу ОУН, особисто С. Бандери, повернувся до Західної України продовжити боротьбу. Приземлившись з парашутом із літака, пошкодив ногу і застрелився в оточенні емдебістів.

Цінні матеріали стосовно вивчення подій 1941 р. на території західноукраїнських земель подано у книзі «У поході до волі» Миколи Климишина – члена Проводу ОУН від 1940 р., одного з чільних провідників Північної похідної групи ОУН. Автор розповідає про свій арешт гестапо, в'язничні поневіряння у Львові, Кракові та концтаборі Аушвіц (Освенцім). Щоб вижити в умовах нацистської ментальності, в'язні мобілізували усі свої моральні принципи, виховані 12 правилами та 44-ма прикметами життя націоналіста [445].

Зі спогадами М. Климишина перегукуються спомини члена крайового проводу ОУН напередодні Другої світової війни Романа Малащука «З книги мого життя», в якій він також висвітлює перебування в німецьких концтаборах, публікує списки арештованих націоналістів, з якими доводилось ділити труднощі і насилля німецької влади [457].

Багате фактами і зрівановажено аналітичними висновками є видання одного з найкращих знавців визвольних рухів у новітній історії України Мирослава Прокопа «Напередодні незалежної України», в якій автор висвітлює боротьбу ОУН, УПА без найменших змін та прикрас. Завдячуючи великій кількості

наведених фактів, збірка статей автора заслуговує на увагу з боку суспільнознавчих та інформаційних студій. Юрист за професією, він був редактором підпільного офіціозу ОУН «Ідея і Чин», виступав з політичними доповідями на Третньому надзвичайному зборі ОУН у серпні 1943 р. та Великому зборі УГВР 1944 р. У книзі автор поряд з успіхами ОУН у боротьбі за незалежність справедливо вказує на «недотягнення» в боротьбі [386].

До унікальних належить книга спогадів Мирослава Кальби «Дружини українських націоналістів», у лавах яких воювали східні галичани. У праці автор висвітлює момент створення батальйону «Нахтігаль», розвінчує ворожі наклепи на військовий підрозділ щодо розстрілів польських професорів у Львові. Видання багате фактологічним матеріалом і свідчить про те, що вояки «Нахтігаль» після заборони німецькою владою Акта 30 червня 1941 р. відмовилися служити у німецькій армії і були роззброєні. У книзі подаються списки стрільців, які згодом стали організаторами, інструкторами та командирами підрозділів УПА-«Захід» [443].

З погляду художньо-мемуарної літератури уваги заслуговує тритомне видання спогадів, записаних на Прикарпатті сучасним коломийським письменником Михайлом Андрусяком і виданих під назвами: «Брати грому», «Брати вогню» і «Брати просторів» [399-400]. Автор доносить до читача спогади сотенного Мирослава Симчича («Кривоніс»), який шість років воював в УПА проти німецьких, угорських, російських загарбників і 32 роки перебув у більшовицьких тюрмах і концтаборах. Мова йде про зв'язкових юнаків і дівчат. У «Братах вогню» розповідається про події у Коломийському, Косівському, Верховинському, Городенківському та інших районах і, нарешті, в третьому томі автор розвиває ключові моменти визвольної боротьби ОУН, УПА на Прикарпатті.

Львівський науковець Григорій Дем'ян видав збірку «Степан Бандера та його родина в народних піснях, переказах та спогадах», у якій зібрав численні фольклорні та мемуарні матеріали про життя і діяльність провідника, записав спогади від зв'язкового ЗЧ ОУН Василя Малисевича «То дуже Велика Людина»,

який розповідає про підготовку зв'язківців ЗЧ ОУН, зустріч із Бандерою, перехід їх в Україну, подальшу долю [500].

Цей самий автор на основі великої кількості джерельних матеріалів і спогадів видав книгу «Генерал УПА Олекса Гасин – «Лицар», у якій послідовно і ґрунтовно висвітлив діяльність керівника Головного військового штабу (ГВШ) УПА, причетного до організації УПА-«Захід» [638].

До мемуарних матеріалів варто зарахувати видання районних та обласних Книг Пам'яті «Реабілітовані історією» Івано-Франківської, Львівської, Тернопільської, Хмельницької та Чернівецької областей, в яких опубліковано списки загиблих упівців, членів збройного підпілля ОУН, в'язнів більшовицьких тюрем і концтаборів. До кожної з книг додано спогади учасників подій та фотодокументи. Однак необхідно додати, що матеріали книг лише частково висвітлюють статистику жертв радянського режиму, загиблих борців за волю України [241, 287, 437-439, 475, 486-488].

Частину джерел опубліковано в журналах, газетах, вісниках часів визвольної боротьби, політичної еміграції, радянського періоду та незалежної України. Серед них змістовні статті, вміщені у Бюлетенях ОУН, виданих 1942-1944 рр., про наслідки німецької окупації та форми співпраці польських громадян з нацистами, організації дивізії «СС-Галичина» і негативне ставлення до неї ОУН [1040]. Важливим з погляду ідентифікації загиблих оунівців 1939-1941 рр. є «Календарець націоналіста», де опубліковано прізвища понад 200 чл. ОУН та їх симпатиків, полеглих у Тернопільській обл. [705], журнальне видання «Збройна боротьба ОУН за Українську Державу (Партизанка 1939-1941 рр.)», у якому описано бої та сутички підрозділів ОУН з відступаючими енкаведистськими частинами, відзначення Акта відновлення української державності 30 червня 1941 р. [676].

Велетенський масив статей, присвячених визвольній боротьбі УПА-«Захід», з'явився у післявоєнних виданнях в діаспорі. Це були Бюлетені Проводу ОУН, призначені тільки для членів організації [1041], «Визвольна політика» [1046], «Визвольний шлях» [1043-1045], «Вісник» – орган Організації Оборони Чотирьох

Свобід України та інші, в яких друкувалися провідники й ідеологи ОУН – Степан Бандера, Степан Ленкавський, Ярослав Стецько та інші учасники визвольного руху [1047, 1048-1050]. Згадані органи подавали списки загиблих вояків і членів збройного підпілля, оголошували нагороди борцям за волю України, збирали пожертви на підтримку боротьби у «Краю», висвітлювали досвід повстанської боротьби, погляди Проводу ОУН на проблемні питання історії України і визвольної боротьби. Інші часописи, як «Клич нації», «Сурма», «На сторожі», «На чатах», виступали з тих самих позицій [1059-1062].

Не менш цінні за інформацією використано матеріали радянських часописів, у яких комуністична партія компрометувала колишніх повстанців і друкувала поза їх волею т.зв. «покаянні» листи. Так, у жовтні 1960 р. в газетах з'явився лист останнього Головнокомандувача УПА Василя Кука зі зверненням «До провідних діячів ОУН Ярослава Стецька, Миколи Лебеда, Степана Ленкавського, Дарії Ребет, Івана Гриньоха та усіх, що живуть за кордоном», що діяльність українських націоналістів не відповідає прагненням українського народу і його держави. Згодом часописи надрукували «покаяний лист» Мирона Матвієйка, зв'язківця ЗЧ ОУН, прибулого в Україну нелегальним шляхом. Шантажуючи колишніх рядових повстанців, кадебісти примушували їх каятися у районній пресі. Водночас на сторінках газет виступали зі спогадами колишні чекісти, вихваляючись особистими діями у боротьбі з УПА.

Багато цінних статей, розвідок про діяльність УПА-«Захід» та збройного підпілля ОУН з'явилося в національній періодиці сучасної України: чернівецьких – «Час», «Буковина», «Буковинський журнал», тернопільських – «Свобода», «Тернове поле», івано-франківських, львівських, всеукраїнських – «Шлях перемоги», «Нація і держава», «Молода Україна» та інших.

Різноманітний матеріал друковано у часописі «Зона» – органі Всеукраїнського товариства політичних в'язнів і репресованих, зокрема спогади політв'язнів, учасників визвольної боротьби УПА-«Захід» та збройного підпілля ОУН [1053].

Маса позитивного матеріалу публікується на сторінках сучасних часописів

української діаспори, як «Визвольний шлях», «Вісті комбатанта», «Гомін України» (Канада), «Національна трибуна» (США), «Авангард», «Крилаті» – органах Юнацтва ОУН (США). Багатьох авторів, що друкувалися на сторінках газет, нині вже немає в живих і їхні спогади стали безцінними.

Насиченою інформацією з діяльності ОУН, УПА та провідника Степана Бандери вважається «Збірка газетних і журнальних матеріалів про вбивство Степана Бандери» у 10 томах. Як відомо, на вбивство Степана Бандери 15 жовтня 1959 р. відгукнулася преса усього світу. Близько тисячі провідних газет публікували відгуки на загибель головного діяча ОУН. Завдячуючи ректорові Українського вільного університету, Голові Фондації УВУ докторові Петрові Гою, зібрано 2881 сторінку різних газетних публікацій з 25 країн світу, де висвітлюються різноманітні «трюки» московської агентури та показано їхнє ставлення до трагічної загибелі С. Бандери [1052]. Це найбільша нині українська збірка матеріалів про московське вбивство українських провідних діячів. Безперечно, вона не є вичерпною. Адже багато газетних, журнальних видань з того часу так і залишилися у видавництвах чи локальних публічних бібліотеках. З пропонованих матеріалів можна дізнатися про обставини вбивства, спогади соратників про Бандеру як провідника тощо. Матеріали автором упорядковано в десятитомний збірник і надіслано бібліотекам Національної академії наук України, Чернівецького і Прикарпатського університетів, музеям Степана Бандери у с. Старий Угринів, Львівського національного аграрного університету і Центру досліджень визвольного руху. Але щоб остаточно зберегти цей матеріал, його потрібно змікрофільмувати, опрацювати відповідні інформаційні індекси та розмістити в науково-дослідних центрах і тим уможливити до нього доступ наступних поколінь [1038, 1039, 1052, 1054, 1058, 1063, 1066-1068, 1072, 1078-1137].

Значну частину інформації про визвольну боротьбу ОУН, УПА опубліковано на сторінках часопису «Шлях перемоги», який завжди яскраво віддзеркалював думки і погляди світового українства та народів інших держав з приводу боротьби українців за незалежність.

Згадаємо, що «Шлях перемоги» засновано 1954 р. у Мюнхені (Західна Німеччина). Таку ж назву носила газета УПА групи «Говерля» з червня 1945 р. З 1955 по 1967 р. часопис редагував Данило Чайковський. (Нар. 1909 р. в с. Мишків Заліщицького пов. на Тернопільщині. Був активним членом ОУН, арештований гестапо. З 1941 по 1944 р. перебував у німецькому концтаборі в Освенцімі. Автор першої у світовій літературі книги спогадів під назвою «Хочу жити» про страждання націоналістів у таборах нацизму, виданій 1946 р. Йому ж належить заслуга у виданні праці «Московські вбивці Степана Бандери перед судом», 1965 р. Помер у 1972 р., похований у США).

Часопис у 1959-1962 рр. поширив серед українців ряд відозв і звернень Проводу ЗЧ ОУН, щоб не піддаватись паніці з приводу загибелі С. Бандери, а гартуватись до наступних битв за самостійну й незалежну Україну [794, с. 70-79].

Редакція «Шляху перемоги» звернулася до українців світу з пропозицією «зматеріалізувати» пам'ять про С. Бандеру й закликала збирати увесь матеріал про загибель провідника, щоб скласти його в архів, а також збирати дані про його родину, юнацькі роки, діяльність в УВО на посту провідника ОУН, усі статті, обіжники, заклики, накази, резолюції, листи, промови, особисті речі. Архів планувалось створити спочатку при редакції «Шляху перемоги», а потім – при одному з музеїв.

Висловлювалась надія видати в майбутньому на основі зібраних матеріалів книгу про С. Бандеру. Понад двадцять соратників провідника відгукнулися і написали свої спогади про його юнацькі та революційні роки. Це Ярослав Рак із США «Схожий на Вас юнак п'ятого куреня», Степан Мудрик («Мечник») з Німеччини «Зустріч з провідником», д-р Микола Климишин із США «Під його прапором», Євген Побігущий («Рен») «Загадковий незнайомий» та інші.

«Шлях перемоги» всебічно вивчав і глибоко аналізував масові відгуки світової преси на вбивство Степана Бандери. Перші вістки газета опублікувала з пресових агенцій Німеччини «ДПА», «АП», «ЮП» уже за кілька годин після ствердження, що провідник не живе, далі з угорської газети «Ель Мундо», іспанських «Я» і АВС, мексиканської «Ель Насіональ», аргентинської «Ель

Пуебло», паризьких щоденних «Монд», «Фігаро», «Франс-Суар», які писали, що Степан Бандера був провідником 200-тисячної армії повстанців. Окремі сторінки відводив британським «Дейлі Телеграф», «Гардіан», «Таймс» та іншим.

У номері за 20 грудня 1959 р. «Шлях перемоги» помістив інформації із 45 німецьких газет з наступним невеликим резюме: «Спочатку їхні матеріали були стримані, потім, коли журналісти побачили масовий похорон та почули виступи на могилі, то навіть бульварна преса з пошаною заговорила про Бандеру».

Під час слідства над убивцею С. Бандери Богданом Сташинським часопис продовжував висвітлювати хроніку протестних демонстрацій українців світу. З цього приводу редакція «Шляху перемоги» заявляла: «Нехай український голос у цьому великому протесті буде такий голосний, як великі є жертви українського народу в боротьбі проти народовбивчого більшовизму! До цього закликає нас кров українських мучеників, боротьба українського народу за незалежність» [794, с. 70-79].

Усі згадані вище протести газета публікувала під рубрикою: «Натавровуємо московських злочинців». У 1961-1962 рр. нею опубліковано хроніку з 115 протестаційних зборів, у т.ч. Великобританії – 47, Канаді – 37, Німеччині – 14, США – 4, Бельгії – 4, Франції – 4, Австралії – 2, Голландії, Австрії, Аргентині – по одному. У деяких містах Англії, Канади, США віча відбулися двічі.

У спротиві радянським фальсифікаціям Провід ЗЧ ОУН зі сторінок «Шляху перемоги» повідомив загал, що ним підготовлено чотири книги, які видаватимуться англійською, німецькою, французькою та іспанською мовами із назвами: «Петлюра-Коновалець-Бандера – жертви кремлівських мордів. Політична роль на тлі доби», «Російський колоніалізм в Україні», «Ганьба ХХ сторіччя. Методи більшовицького терору 1920-1946 рр.», «Визвольна боротьба українського народу. Відновлення української держави у 1941 р.». Книги планувалося безкоштовно надіслати політикам, журналістам, партійним діячам, військовим штабам, редакціям найважливіших газет. Провід закликав українські громади брати активну участь у підтримці інформативної діяльності ОУН.

Газета зацікавила читачів також серією із чотирьох поштових марок,

виданих «Підпільною поштою України», на яких зображено Степана Бандеру у різні періоди його життя. Придбавши марки, їх наклеювали на конверти поруч з офіційними під час листування [794, с. 70-79].

«Шлях перемоги» виконав важливу роль у поширенні правди про ОУН, УПА, сприянні розвінчанню радянських убивць Степана Бандери, безкомпромісно і твердо відстоював позиції боротьби українців за свободу і незалежність.

Чималу інформацію про визвольну боротьбу УПА-«Захід» автор почерпнув з матеріалів краєзнавчо-польових досліджень 1991-2010 рр., які використав у поєднанні з архівними та друкованими джерелами. Найперше це записані спогади учасників та свідків подій, світлини, листи, малюнки, альбоми, графіка, на базі яких видано 6 книг «За тебе, свята Україно», 5 додатків до них і створено фільм за однойменною назвою. Складовою досліджень стали місця поховання повстанців, ексгумація та перепоховання їх, дослідження повстанських криївок Чортківської надрайонної референтури Служби безпеки, карстових печер у Борщівському р-ні Тернопільської обл., де квартирувало підпілля ОУН тощо [198-209].

Варто додати, що географічні назви, систему етнічних відносин, кількість населення у Східній Галичині та Лемківщині у праці подано за дослідженням Володимира Кубійовича «Етнічні групи південнозахідної України (Галичини) на 1.1.1939», де подано різноманітну статистику про життєдіяльність населення [737].

З аналізу джерельної бази з визвольної боротьби УПА-«Захід» та збройного підпілля ОУН можемо констатувати значне її збільшення у порівнянні з минулим десятиліттям. Для залучення згаданих матеріалів проведено довголітню пошукову роботу у різних напрямках і сферах визвольної боротьби західноукраїнського регіону. Написання праці ускладнювалося відсутністю повстанських архівів, які знищила радянська влада, а ті, що залишилися, недостатньо відображають специфіку регіонів. Частину документів ОУН, УПА віднайдено в підземних сховищах і залучено до написання. З метою ідентифікації

персоналій ОУН, УПА та уточнення подій зіставлялися дані з центральних і місцевих архівів, опитано живих учасників і свідків подій. Водночас використано опубліковані збірники документів, як Літописи УПА, видання ЗЧ ОУН, спогади та інші публікації, що уможливило введення у науковий обіг систематизованих подій національно-визвольної боротьби ОУН, УПА. На основі використання вищезгаданих джерел відтворено загальну картину боротьби УПА-«Захід» та збройного підпілля ОУН за незалежність України у 1942-1960 рр.

1.3. Методологія та методи наукового дослідження

Методологічною основою дисертації стали загальнонаукові принципи досліджень, застосування яких сприяло правдивому, об'єктивному і неупередженому підходу до висвітлення найскладніших сторінок української історії ХХ ст.

Теоретичну базу даного дослідження становлять праці дослідників націоналізму та націоналістичних рухів. Зокрема, значну цінність мають ідеї Дж.Армстронга про «національне самоздійснення та оцінку ієрархії вартостей», згідно з якими на першому місці серед учасників визвольної боротьби постає національна ідея.

Взято до уваги концепцію Е.Сміта про сучасний світ націй і націоналізму як легітимізуючу основу боротьби за незалежність та державного будівництва. Націоналізм змінює природу взаємин між націями, які можуть бути на певних етапах державними або бездержавними. Сучасна нація є складним артефактом, який націоналісти створюють з багатьох «інгредієнтів» – історії, символів, міфів, мови.

Відомий спеціаліст з проблематики націоналізму Б.Андерсон стверджує, що націю формує націоналістична ідеологія. На основі великого масиву історичного матеріалу він дійшов висновку, що люди можуть себе відчутти приналежними до

окремої національної спільноти за умови колосальної праці у рамках спільного геополітичного простору.

На думку дослідника Е.Гелера, націоналізм виникає як продукт соціального порядку, де культура як структура визначає місце людини у мінливому світі.

Американський історик Р.Шпорлюк у своїй концепції наукової, культурної та політичної фаз національного відродження наголошує, що кожна нація, і зокрема українська, розвивається у зв'язках зі своїми сусідами і є частиною загальноєвропейського та світового процесу. Націоналізм виник як закономірне явище із всесвітнього закону розвитку. Суперництво націоналізму і комунізму в Україні визначило історичну долю українців.

Сучасний російський теоретик націоналізму В.Тішков дотримується ідеї, що націоналізм у позитивному аспекті прирівнюється до патріотизму і сприяє визвольній боротьбі. Він виділив дві фази націоналізму: державну і культурну. На відміну від культурної, що коріниться в історичній, соціально-психологічній або навіть генетичній природі, державний націоналізм може набути рис агресивності, шовінізму, ізоляціонізму.

Дисертант дотримується методологічної концепції І.Лисяка-Рудницького із застереженням від «патріотичної міфотворчості і партійної апологетики», якими можуть «грішити» праці дослідників, та водночас концепції історика Н.Яковенко про потребу «нової філософії історії» й «мікроісторичного підходу до фактологічної бази досліджень», що дозволило врахувати найдрібніші деталі, нюанси, приховані мотивації учасників УПА-«Захід».

Актуально звучить концепція українського історика Г.Касьянова про феномен української нації і її націогенез. На основі світового історичного розвитку теоретик підводить до проблеми взаємодії і взаємовпливів українського націоналізму, знайомить з теоріями локальних націоналізмів і їхнього застосування «на українському ґрунті».

Теоретично-методологічні засади дослідження автор поєднав з принципами наукової об'єктивності, толерантності, неупередженого бачення подій визвольної боротьби.

Так у застосуванні методів аналізу і синтезу досягнуто двосторонній підхід щодо розгляду боротьби українського народу за незалежність. З одного боку, дисертант спирався на згаданий фактологічний матеріал визвольної боротьби ОУН, УПА, доступний у результаті розсекречення архівних документів, що сприяло формулюванню нових історичних положень щодо існуючих стереотипів і фальсифікацій в діяльності ОУН, УПА. З другого боку, аналізував систему уявлень колишніх радянських авторів з проблематики боротьби ОУН, УПА, що зумовило виділення основних моментів визвольного руху західних українців, обґрунтування справедливості їхньої боротьби, означення висновків з форм і методів боротьби та порівняння їх з визвольною практикою інших народів.

Запровадження структурно-функціонального методу уможливило висвітлення діяльності різних структурних елементів УПА-«Захід». Серед них організаційної і військової референтури, Служби безпеки, Українського червоного хреста та інших складових, що діяли на території військових округ, тактичних відтинків, теренових мереж ОУН, налагодженої співпраці між ними.

Застосування методу опису основних форм і стилю боротьби УПА-«Захід», збройного підпілля ОУН мало за мету всебічну характеристику змісту стратегії і тактики військових структур УПА, СКВ, теренових мереж, систем охорони постойв, конспірації криївок, дисципліни під час маршів і рейдів.

Використання методу польових досліджень дало можливість зібрати на об'єктах пізнання великий масив історичних, військових, етнографічних, фольклористичних, філософських, літературознавчих, біографічних матеріалів і на їх основі розшифрувати велику кількість архівних документів ОУН, УПА-«Захід», діяльність провокаційних формувань НКВС-НКДБ-МВС-КДБ, ідентифікувати назви куренів, сотень, чот, роїв, їх командирів, бійців та жертв енкавеесівсько-емдебістсько-кадебістського терору.

Порівняльний метод дав змогу авторові виділити основні тенденції генезису УПА-«Захід» від зародження перших боївок під час німецької окупації, становлення Української народної самооборони до розвитку ідеології визвольної боротьби, її тлумачення основними ідеологами ОУН; водночас прийти до

висновку про її закономірність на різних етапах протистоянь.

Широке відображення у роботі знайшов метод біографіки, на основі якого проаналізовано якісний склад командирів військових округ, начальників штабів, сотенних, крайових, окружних, надрайонних, районних провідників ОУН, які були організаційною основою визвольних сил.

Серед емпіричних матеріалів використано метод вивчення мемуарних документів ОУН, УПА, які зберігаються у державних сховищах та приватних осіб. Для оцінки мемуарів застосовано індивідуалізований та синхронний методи, адже спогади часто віддзеркалюють суб'єктивне бачення подій і не раз ведуть до деформації уявлення про них. Сюди додамо метод розшифрування нарративних джерел – абрєвіатур, езопової мови листів, пісень, переказів, щоденників, невідомих осіб на світлинах УПА тощо.

Як відомо, вояки УПА носили псевда, щоб уберегти свої родини від репресій радянських властей; підпілля ОУН користувалося глибокою конспірацією і за це їх називали «армією безіменних», що сьогодні створює значні труднощі для ідентифікації подій та особистостей. Для цього застосовано метод альтернативних гіпотез. У поєднанні з іншими допоміжними методами автором уточнено сотні визвольних подій, учасників боїв, дат їх загибелі, місць поховань.

Важливим для вивчення етнопсихології повстанського руху є етноописовий метод, який застосовано для вивчення особливостей календарних обрядів, національних свят повстанців, побуту під час перебування в криївках, таборах, польових постоях у період гостювання та під час зупинок у селах. Цікавим для дослідника є зародження повстанських сімей, ролі дітей, дівчат і жінок у визвольному русі, народної і професійної медицини. Особливим матеріалом для згаданого методу є дані про одяг, взуття, харчування повстанців, транспортування хворих і поранених, збір пожертвувань на бойовий фонд УПА.

Окремим рідкісним методом вивчення побуту повстанців у карстових печерах Тернопільської обл. є історико-морфологічний. У зіставленні його з

методом верифікації знайдених документів та інтерв'ювання з учасниками і свідками подій окреслено драматичну картину боротьби ОУН, УПА глибоко під землею.

З метою узагальнення кількісних даних про участь українців у визвольній боротьбі ОУН, УПА застосовано статистико-аналітичний метод як конкретний показник числа загиблих повстанців, закатованих під час допитів органами НКВС-НКДБ-МДБ-МВС-КДБ, депортованих у різні роки у віддалені регіони СРСР, ув'язнених до німецьких, угорських, румунських і радянських тюрем та концтаборів.

Для оцінки повстанської фольклористики, літератури, мистецтва використано літературно-мистецтвознавчий метод, засобами якого узагальнено знахідки повстанського фольклору, легенд, переказів, народних оповідань (меморатів), військової термінології, повстанських фразеологізмів, життя і творчість повстанських поетів, прозаїків, публіцистів, повстанської тематики у творчості композиторів, художників, скульпторів.

Важливим у дослідженні є психолого-аксіологічний метод. При його допомозі визначено мотивацію людського фактора в ОУН, УПА, систему ціннісних вартостей борців за волю України, інтерпретацію ними понять волі і незалежності, християнської етики і моралі, активного життя і патріотизму.

При всьому тому, автор свідомо уникав методу глорифікації подій, унаслідок яких часто конструюються історичні дії та факти, які в дійсності не існували. У результаті порівняння багатьох фактів частину з них відкинуто як псевдонаукові.

Отже, вищезгадані методи наукового дослідження надали найкращі можливості для реалізації поставлених завдань, дозволили синтезувати й синхронізувати визвольну боротьбу ОУН, УПА, виявити динаміку визвольного руху за державну незалежність України упродовж вісімнадцятирічного періоду (1942-1960 рр.) та зробити з цього правильні висновки.

РОЗДІЛ 2

ПЕРЕДУМОВИ ВИЗВОЛЬНОЇ БОРОТЬБИ УКРАЇНЦІВ ЗАХІДНИХ ОБЛАСТЕЙ ПІД ЧАС ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

2.1. Національний рух українців у початковий період Другої світової війни

Історія України – це великий період часу, крізь який проходять етапи побудови держави, неволі, занепаду, стихійного руху, що формувався, здобував нові ціннісні орієнтири і давав поштовх до дальшої боротьби за втілення світлих ідей. Боротьба українців за свободу і незалежність і в ХХ столітті характеризується чітко спрямованою ідеєю за відновлення незалежної і соборної держави. Це століття тісно пов'язане зі здобутками попередніх поколінь національної історії та зв'язує у єдиний ланцюг минуле, сучасне і майбутнє української нації.

Перша світова війна та Лютнева революція в Росії 1917 р. створили сприятливі умови до відродження втраченої упродовж століть української державності. На жаль, українські політичні партії, об'єднані в Українській Центральній Раді, не сповна скористалися історичним шансом в інтересах нації. Під впливом зовнішніх чинників, наступу радянських військ Антонова-Овсієнка, зокрема під командуванням підполковника жандармерії Муравйова, на Київ, Центральна Рада не втримала ситуації в руках. Не відстояли Україну ні Гетьманат Павла Скоропадського, ні Директорія УНР, ні Західноукраїнська Народна Республіка. Унаслідок втрати армії та несприятливих міжнародних обставин Україну розділили між собою більшовицька Росія (СРСР), Річ Посполита (Польща), Румунія і Чехословаччина.

З тих пір ідеї українських націоналістів під час української революції 1917 р. про незаконність російського панування в Україні, фальсифікації акту

Переяславської угоди 1654 р., критика діяльності попередників «українофілів» і сучасників «соціалістів-поступовців», заклик до боротьби за державну самостійність власними силами, які проповідував невеликий гурт патріотів під проводом Миколи Міхновського, хоч і не були домінуючими в Україні, глибоко проникли у підсвідомість багатьох українців, які перевиховувалися на подвигах учасників визвольної боротьби: крутянців, оборонців Києва, Львова, учасників Першого і Другого зимових рейдів тощо.

Ідеал української державності для молодих націоналістів 20-30-х рр. ХХ ст., крім програмних засад, наставляв їх душі і серця для подальшого визвольного руху, особливо у Східній Галичині, закріпленій за Польщею рішенням послів у Парижі 15 березня 1923 р. Як і їхні попередники, австро-угорські поневолювачі, польські окупанти продовжували у краї політику колонізації, політичних переслідувань і економічної експлуатації народних мас. Так, законом від 1924 р. польський міністр освіти С. Грабський (1923-1926 рр.) планував, щоб через 25 років українського питання у польській державі зовсім не існувало. У галицьких школах законом передбачувалося замість слів «українець», «український» вживати назву «руський» [335, с. 868].

Українцям було закрито доступ до гімназій. У повітових центрах працювали в основному польські та єврейські школи, а для українців – лише початкові. Наприклад, у Заліщиках Тернопільського воєводства функціонувала приватна гімназія, учительська семінарія, семикласна школа – усі з польською мовою навчання [336, с. 76].

У Чорткові так само польська державна гімназія, дві семикласні школи ім. Собеського і Жеромського та дві семикласні дівочі школи з польською мовою навчання [336, с. 174]. У селах засновувалися школи з польською мовою навчання, де українській мові відводилася мізерна кількість годин. Як наслідок такої державної політики у 1938 р. на 160 українців Східної Галичини припадало 42 неписьменних [842, с. 111].

Західноукраїнські селяни, щоб зарадити злиденному існуванню, у пошуках кращої долі змушені були емігрувати на роботу за кордон, найматися до праці на

панських фільварках, влязати у борги. Таке саме становище українства було під румунською окупацією у Північній Буковині та Закарпатті. Населення не допускалося до урядування. Переслідувалися представники Української греко-католицької церкви та священство. Проте заборона та репресії властей не могли зупинити процеси національного відродження. Особливо у Східній Галичині відроджувались зруйновані Першою світовою війною просвітні, кооперативні організації, легальні партії, військово-спортивні структури та Українська греко-католицька церква [801, с. 50-54].

Зростання релігійної і національної свідомості, традиції визвольної боротьби сприяли революційному піднесенню західних українців, і в першу чергу східних галичан. У 1920 р. у Львові та Празі засновано осередки Української військової організації (УВО), яка з 1929 р. стала ядром новоствореної ОУН [835, с. 17].

УВО ставила перед собою завдання організувати і продовжувати збройну боротьбу, об'єднуючи з цією метою весь активний військовий елемент на окупованих землях України та прагнучи вийти за межі Східної Галичини. Основною формою діяльності УВО у той період були різні бойові і саботажні акції як спосіб активного опору [800, с. 103-108]. Серед них акції проти польщення українських шкіл і переслідування українського патріотичного вчительства: 10.08.1924 р. «атентат (замах) на директора Перемишльської семінарії Матвіяса як акція проти асиміляційної політики поляків; 5.09.1924 р. – замах бойовика УВО Ольшанського на польського президента Войцехівського; експропріаційні акції членів УВО супроти польських фінансових установ з метою здобуття коштів для діяльності організації – 25.03.1925 р. в Калуші, 3.08.1928 р. у Львові, 6.03.1929 р. під Бібркою. 1 листопада 1928 р. УВО організувала вуличні бої у Львові на честь пам'яті ювілею ЗУНР, висадила у повітря польський пам'ятник т.зв. «Оброньцув Львова» та інші акції» [835, с. 5].

Зростання національної свідомості населення Східної Галичини у рамках діяльності товариств «Просвіта», кооперативних організацій, Української греко-католицької церкви, дії УВО та дальший розвиток різних націоналістичних гуртків молоді створили сприятливий ґрунт для оформлення української

політичної і націоналістичної думки на сторінках часописів «Заграва», «Літературно-науковий вісник», а також у творах Д. Донцова і В. Липинського. Крім того, теоретичною основою націоналістичної ідеології стала віднайдена Степаном Охримовичем у бібліотеці брошура Миколи Міхновського «Самостійна Україна». Ознайомлення українського загалу з працями перших ідеологів українського націоналізму «визначило основний напрям націоналістичного руху». Вони створили ґрунт, на якому могла здійснюватися праця організаційного оформлення націоналізму [835, с. 5].

Пройшовши стадії організаційних зустрічей і нарад лідерів націоналістичних організацій та конференцій, на Першому конгресі українських націоналістів у Відні в січні-лютому 1929 р. створено Організацію українських націоналістів на чолі з колишнім полковником Українських січових стрільців Євгеном Коновальцем. У «Загальних означеннях» прийнятої програми Конгрес дав визначення генетичної дефініції українського націоналізму, який «є духовим (духовним. – *Н.М.*) і політичним рухом, що зродився з внутрішньої природи української нації в часі її зусильної боротьби за підстави і цілі творчого буття» [213, с. 3].

У 16-й точці згаданих «означень» Конгрес проголосив, що ОУН будується «на засадах всеукраїнства, надпартійності й монократизму» [213, с. 6]. На той час, коли у європейських країнах переважали і зміцнювались тоталітарні режими, які загрожували українському народові знищенням, проголошені вище концепції були дуже важливі. ОУН називала себе не партією, а політичною організацією, яка бореться не за групові інтереси, а за мету всього українського народу. Організаційна побудова ОУН ґрунтувалася на провідницькому принципі, який вимагав від членства вироблення почуття високої дисципліни і довір'я до вищого проводу.

Конгрес опрацював і прийняв до керівництва програму ОУН, яка, щоправда, не відповідала на всі питання, але на найближчий час давала орієнтири у сферах державного устрою, соціально-економічних питань, зовнішньої і внутрішньої політики, культури і мистецтва тощо.

Отже, ОУН, яка постала у руслі вимог часу і політики європейських держав, ставила перед собою великі завдання в ім'я побудови власної держави. З одиноких терористичних акцій та ідеологічної праці в націоналістичних гуртках організований український націоналізм, як бачимо з програмних засад Першого конгресу ОУН, почав охоплювати широкі ділянки українського національного життя. Зауважимо, що за даними перепису населення Східної Галичини 1931 р., у Львівському воєводстві мешкало 1 млн 354 тис. (58,3%) українців, Станіславівському – 1 млн 74 тис. (72,7%), Тернопільському воєводстві – 960 тис. (59,8%), на Буковині – 302 тис. (65,4%), Закарпатті – 439 тис. (71,3%). Решту відсотків населення склали поляки, євреї, німці, румуни і чехи, які поселилися на західноукраїнських землях у результаті довголітньої колонізації [335, с. 419-422].

ОУН розпочала акції активного опору польському режимові. Здобуваючи авторитет, захоплювала своєю діяльністю щораз більше галичан. У 1934 р. в Східній Галичині запалали маєтки польських дідичів. У 1929-1933 рр. ОУН організувала масові демонстрації перед радянським консульством у Львові у зв'язку з процесами над СУМ в УРСР та штучним голодом 1933 р. Відбулися шкільні акції проти закону про обмеження українського шкільництва. Ця та інша діяльність ОУН здобула собі симпатії мас і налякала ворогів України. 23 травня 1938 р. радянський агент убив провідника ОУН Євгена Коновальця з метою обезглавити український революційний рух.

Підпільна діяльність ОУН розгорталася в умовах загострення міжнародної політичної ситуації. У 1933 р. до влади у Німеччині парламентським шляхом прийшов А. Гітлер. На фоні загальної європейської кризи у 1938 р. початок боротьби Німеччини за гегемонію в Європі, здавалося, міг допомогти українцям позбутися колоніального ярма. Однак події навколо проголошення 15 березня 1939 р. незалежної Карпатської України, окупація Закарпаття угорськими сателітами Німеччини поховали надії націоналістів. Німеччина шукала собі союзників за рахунок українських територій. Ще у листопаді 1938 р. колишній вождь більшовицького перевороту, соратник В. Леніна Л. Троцький висловив

думку, що «без Сталіна не було би Гітлера (...). Сталін остаточно розв'язав Гітлеру руки, як і його противникам і підштовхнув Європу до війни» [948, с. 30].

Інтенсивні дружні стосунки між Німеччиною і СРСР були скріплені пактом Молотова-Ріббентропа у Москві 23 серпня 1939 р. та поділом Європи на сфери впливу. СРСР випадала нагода остаточно заволодіти західноукраїнським регіоном та втілити у життя плани російського царату, не здійснені під час Першої світової війни, як і невдалих планів радянсько-польської війни 1920 р., з приводу яких Голова галицького ревкому В. Затонський у доповідній записці В. Леніну 23 вересня 1920 р. висловив наступне: «Але як би там не було, рано чи пізно Галичину доведеться радянизувати. Потрібно врахувати досвід першої спроби (...). Я вважаю, що зараз, коли нами Галичина втрачена, потрібно серйозно готуватися до повернення туди» [958, с. 143].

Нападом на Річ Посполиту 1 і 17 вересня 1939 р. гітлерівська Німеччина та СРСР розпочали Другу світову війну. Тепер лідери двох держав вважали, що настали сприятливі умови для здійснення власних загарбницьких планів. Для Німеччини – розширення нового «життєвого простору» на Сході Європи, для більшовицького СРСР – утвердження ленінської стратегії т.зв. світової пролетарської революції та «бити ворога на його власній території».

З початком Другої світової війни у багатьох активних, національно свідомих і охоплених націоналістичним рухом селах Східної Галичини та Лемківщини люди, яких збирали церковні дзвони, самостійно проголошували відновлення української держави, не чекаючи нічийх вказівок. Таке зібрання, наприклад, відбулося у с. Рай Бережанського повіту [212, т. 1, с. 685; 587].

15 вересня відновлення української держави націоналісти проголосили у с. Конюхи цього ж повіту. У ті вересневі дні мешканці села проявили надзвичайну активність. Польська поліція арештовувала запідозрених. Бойовики ОУН їх визволяли, під час однієї з таких визвольних акцій загинув підпільник Богдан Процик [441, с. 129; 593]. Селяни його поховали й обступили садибу польського коменданта поліції Францішека Яроша, який жорстоко переслідував українців. Комендант зі страху застрелився, обійстя його люди спалили.

13 вересня конюхівчани вирішили роззброїти польський пост міліції у селі і втратили у перестрілці трьох патріотів. Під час невдалої спроби загинули члени ОУН Ілля Перець та брати Василь і Владик Гуменні [441, с. 140].

До приходу радянської влади сутички націоналістів з польськими військовими продовжувалися. У с. Таурів симпатик ОУН Онуфрій Хома запросив до хати шістьох польських вояків, які відступали змучені, й запропонував їх нагодувати. Солдати поклали зброю у кутку. Онуфрій взяв одну гвинтівку, переконався, чи є набій, і крикнув «руки вгору». Поляки опору не чинили, і він відпустив їх [786, с. 85].

У с. Августівка бойовики ОУН убили трьох польських жандармів, що їхали у напрямі Конюхів, і заволоділи їхньою зброєю. У Купчинцях симпатик ОУН Василь Гриб відібрав у польського вояка карабін. Незабаром сюди повернулися військові й закатували Василя [994].

У цей період, коли до Галичини ще не увійшли червоні, а польська влада не функціонувала, націоналісти організували набір молоді до майбутнього «Українського війська», хоч ніхто не міг передбачити, як повернеться політична ситуація. 16 вересня 1939 р. повітовий провід Бережанщини організував огляд «визвольних сил» на випадок позитивного для українців розвитку політичних подій. Через с. Конюхи перемарширували сотні молодих людей із сіл Августівка, Хоробрів, Хоростець та інших. Більшість із молоді мала різноманітну зброю. У кожній сотні було по кілька дівчат із санітарним спорядженням. Люди вітали нових борців. У кінці колони їхав провідник Богдан Олійник («Морозенко»), а з ним провідник юнацтва ОУН с. Августівка Петро Бідний («Шпак») [786, с. 85].

Близько четвертої години пополудні загін приблизно з 400 осіб вирушив лавами до лісу. Там зібралися добровольці сіл Бишки, Потік, Куропатники, Дрищів, Урмань, усього близько двох тисяч осіб. Вишикувались на галявині у чотирикутник і слухали промови незнайомих чинів ОУН у військових уніформах, озброєних пістолетами. Перед учасниками ставилось завдання зайняти Бережани, роззброїти залишки польського гарнізону й забрати зброю. Але згодом від цього задуму відмовились [441, с. 156-157].

З нападом Німеччини на Польщу з німецькими військовими колами було погоджено створення у складі вермахту українського легіону під командуванням колишнього полковника Українських січових стрільців Романа Сушка. Планувалося набрати 1200 вояків і 12 старшин, вони мали стати, як надіялась ОУН, зав'язком новоствореної української армії. Насправді укомплектували лише 600 вояків, яких перетворили на допоміжний загін під назвою «Berg-Bauern-Hilfe» – «Допомога селянам-горянам». Українці називали його «Військовий відділ націоналістів» (ВВН). Активної участі у бойових діях загін не брав, за винятком захоплення Самбора [540, с. 20-41].

Член ОУН Ярослав Гайвас у спогадах подає додаткову інформацію, що легіон формувався у Сяноці і мав налічувати три тисячі вояків. Спочатку командиром групи призначено старшину «Карпатської Січі» Сидора Новаківського, а з появою штатного розкладу справу організації загону перебрав Роман Сушко. Загін спочатку назвали «Легіоном Свободи», але на вимогу німців назву скасували, а добровольців перетворили на вартівничу поліцію [596, с. 1071-1072].

Події блискавично охоплювали інші терени [616]. Так, у Оброшині Городоцького повіту Львівщини група ОУН ще до початку польсько-німецької війни налічувала 50 бойовиків, озброєних гвинтівками і гранатами. 1-го вересня група розігнала у селі місцеву польську поліцію. Далі повстанці отримали наказ зібратися на 11 вересня о 12-й годині ночі й напасти на польський аеродром в Оброшині. В результаті успішного нападу підпільники спалили 11 літаків. Водночас відбулися виступи бойових груп у селах Бартатів, Ставчани, Суховоля та Мшана. Оброшинські повстанці роззброїли польських жовнірів і захопили 8 скоростріль, 370 гвинтівок, багато скринь з ручними гранатами і 17 – з набоями. Цей же загін, коли німці пішли на Львів, утримував сполучення Львів-Самбір на лінії загрози польських загонів, розпорошених у лісах, та встановили контакти з німецьким відділом гірських стрільців і отримали від них нову зброю та амуніцію [676, с. 4-5].

Найбільш активно виступили націоналісти на Миколаївщині Львівського

воєводства. У селах Березин, Долина, Дем'янка Наддністрянська, Дороговижі, Веринь, Ілів, Крупське, Надітичі націоналісти вивісили синьо-жовті прапори, захопили владу, розігнали польські поліцейні станиці. Польська влада кинула проти повсталих війська. У Надітичах у кривавій сутичці загинуло 14 повстанців, спалено багато будинків. 11 вересня члени ОУН роззброїли польський відділ у с. Верхнє Синьовидне на Сколівщині. Польські військові спалили у відповідь 17 будинків [822, с. 570-571].

12 вересня відбулися сутички у с. Дуліби на Стрийщині. Цього ж дня німецькі літаки скинули кілька бомб на Стрий. Польський гарнізон поспіхом залишив місто, а 13 вояків повернулися й придушили у місті виступ націоналістів, що вже почав формувати владу. Виступи на Стрийщині підтримав Товмацький повіт у селах Антонівка, Братишів, Вільшаниця, Миловань, Нижнів, Олешів, Остринь, Рожнів, Стриганці, Юрківці. На Рогатинщині – села Вербилівці, Залип'я, Залужжя, Липиця Нижня, Підгороддя, Потік, Черче. За приблизними підрахунками, з початком Другої світової війни та приходом Червоної армії до Східної Галичини повстанські виступи і перестрілки з польськими силами відбулися у 20 повітах та 183 населених пунктах Західної України.

У боях і сутичках з відступаючими польськими військами повстанці ОУН захопили 7 гармат, 103 кулемети, 3757 гвинтівок, 3445 пістолетів, 184 коня та багато набоїв. Усю цю зброю вони активно використали у наступних боях з радянськими каральними силами 1941 р. [828, с. 595-597].

Член підпілля ОУН Ярослав Гайвас розповідає у спогадах про активний розвиток подій у лемківських селах з початком війни. Далеко від розвитку бойових дій в умовах безвладдя лемківські села обирали собі голів сільських народних рад і радились, як їм жити в умовах незабаром проголошеної самостійної України. Події розгортались у селі Команча. «Дивлячись на ті лиця, – пише автор, – мені чомусь уявлялися поморщені, висушені вітрами і твердим життям Франкові герої із «Захара Беркута». Невже у цих лемків десь з глибин групової підсвідомості прорвався наверх давній етос, звичаї, відродився стиль життя» [420, с. 176].

Ярослав Гайвас водночас висвітлює момент, як ламалися стереотипи віри у німецьку визвольну місію щодо українського народу. «Майор Демель подивився на кожного з нас, стримав свій погляд на полковникові Сушкові і якийсь час говорив так (...). – Пане полковнику, демаркаційна лінія починається в Карпатах, недалеко села Волосатого, в районі джерел річки Сян. Іде вона вздовж Сяну, аж до точки біля м. Ярослава (...). Знов зупинився. Ми задеревіли. В кімнаті, здавалося, навіть ніхто не дихав. Кожного лице стягнулося й застигло: вся Галичина большевикам!» [420, с. 228]. (...) «Отже наперед Карпатська Україна мадярам, а тепер Галичина, Волинь і Поділля большевикам. Чого ще більше чекати? Щоб нас у запечатаних вагонах передали большевикам?» [420, с. 230].

Таким чином, надії на німецького союзника у боротьбі за Українську Самостійну Соборну Державу були мізерні. Чільні націоналісти цю ситуацію усвідомлювали з програмних засад нацистської партії та конкретних дій Берліна щодо України. У драматичній ситуації, що її диктував час, розраховувати можна було тільки на власні сили. З цього приводу доречно висловився маловідомий автор М. Кам'янецький у праці «Німці і Україна 1940 р.»: «У відношенні до українців німецька політика виконала тільки низку підступів, обдурювань і зрад. Зважаючи на це все, про німецьку приязнь до України може говорити людина тільки політично обмежена» [703, с. 83].

17 вересня 1939 р. до Східної Галичини і Західної Волині увійшла Червона армія, а з нею почала утверджуватись радянська влада та її політика радянизації. Радянська влада спочатку заговарала з селянськими масами, роздаючи панські землі, худобу, коні, реманент, навіть одяг з панських гардеробів, та водночас створювала апарат і структуру своєї насильницької системи.

29 вересня 1939 р. головнокомандувач Українського фронту маршал С. Тимошенко звернувся до населення Західної України із закликом упроваджувати нову радянську владу [533, с. 115].

22 жовтня 1939 р. більшовики організували формальні вибори делегатів до т.зв. Народних Зборів Західної України [533, с. 117]. Через чотири дні, 26-28

жовтня Збори були скликані і на них прийняли «Декларацію про встановлення радянської влади на Західній Україні», про входження її до складу УРСР, конфіскацію польських земель, націоналізацію банків і промисловості [533, с. 117]. 4 грудня 1939 р. Президія Верховної Ради УРСР прийняла Указ «Про організацію Волинської, Дрогобицької, Львівської, Рівненської, Станіславської і Тернопільської областей у складі Української УРСР» [533, с. 118]. (З приходом радянської влади (1939-1941 рр.) м. Станіславів названо Станіслав. Під час німецької окупації повернуто назву Станіславів. У 1944-1961 рр. – Станіслав. З 1962 р. – Івано-Франківськ).

З метою запровадження тотального контролю над населенням, області поділили на дрібні райони – замість повітів. Так, у Тернопільській області створили 38 районів замість 16-ти повітів. Даний адміністративний поділ з системою партійних, виконавчих, каральних, господарських органів проіснував до середини 60-х років ХХ ст.

На землях Східної Галичини набирали чинності сталінська конституція і нормативні акти більшовицької тоталітарної системи. Для зміцнення «революційної законності» і правопорядку, поборення «українського буржуазного націоналізму» нарком внутрішніх справ СРСР Л. Берія підписав 6 листопада 1939 р. наказ «Про організацію органів НКВС Західної України». До Галичини направили з різних районів СРСР близько 2000 офіцерів оперативного складу [533, с. 117, 119-120].

Готуючись до війни, сталінський режим усвідомлював, що західні українці воєнну ситуацію намагатимуться використати для розгортання національно-визвольного руху. З цією метою влада вирішила «вичистити» територію Східної Галичини від національно свідомих українців та запровадити репресивний комуністичний устрій.

Перша хвиля репресій у Західній Україні вдарила по польських осадниках-колоністах 10 лютого 1940 р. 14 квітня 1940 р. Президія Верховної Ради УРСР ухвалила указ «Про реєстрацію актів громадського стану у Волинській, Дрогобицькій, Рівненській, Львівській, Станіславській та Тернопільській

областях». Греко-католицьких священників зобов'язали передати до НКВС церковні реєстраційні книги [533, с. 123].

Хоча радянський репресивний конвеєр запрацював одразу ж з вересня 1939 р., у 1940 р. він посилювався у десятки разів і сягнув свого апогею у січні-червні 1941 р. Дуже влучно про радянську владу у краї висловився митрополит Андрей Шептицький у листі до Рима 26 грудня 1939 р.: «Всі розпорядження, що приходять від радянської влади, є цілеспрямовані тільки на те, щоб нас упокорити, пригнобити та знищити. Наїхали до нас з Києва й Москви ціла гурма урядовців, канцеляристів та уповноважених, які самі не знають, що мають робити, й мішаються до всього. Кожен урядовець забороняє усе, що тільки може, і всім і всюди грозить карою смерті (...). Вже зачали відбирати маєтки навіть від селян. І нема жодних суддів, адвокатів чи якоїсь правної установи, нема жодної оборони, жодного відклику чи відповідальності влади, а по урядах панує безправ'я, безголів'я і повне замішання (...). Число арештів з дня на день зростає, навіть по селах, і ніхто не знає про долю в'язнів, яким заборонено нести всяку поміч» [819, с. 168-169].

У цей важкий час Провід ОУН, який квартирував у Кракові, готувався на випадок поширення війни розповсюдити свою діяльність на всі області України. Матеріальною ж базою дислокації націоналістичних сил мали стати західноукраїнські окраїнні землі, які входили до складу т.зв. Генеральної губернії гітлерівської Німеччини. 10 лютого 1940 р. у Кракові утворено Революційний провід Організації українських націоналістів – ОУН(р), який взяв на себе обов'язок керівництва революційною боротьбою.

У Маніфесті ОУН, виданому 1940 р., Провід закликав усіх українців, де б вони не жили, – ставати у бойові лави Фронту української національної революції й боротися «за свою владу, за землю, за людське життя».

Далі перераховувались конкретні соціально-політичні та економічні завдання, які ставила перед собою ОУН у боротьбі за самостійну Україну. У кінці заклику наголошувалося: «Встане Україна і розвіє тьму неволі! І тільки через повний розвал московської імперії шляхом Української Національної Революції

та збройних повстань усіх поневолених народів здобудемо Українську державу та визволимо поневолені Москвою народи. Українці – до безпощадної боротьби з московсько-більшовицьким гнітом! Валіть московську тюрму народів! Свобода усім поневоленим!» [213, с. 21].

У «Військових інструкціях», підготовлених Р. Шухевичем, майбутнім Головнокомандувачем УПА, ставились завдання: «Підготувати організаційні військові кадри так, щоб вони могли у вирішальний момент провести певні бойові акції, zorganizувати повстання широких мас та опанувати й підпорядкувати одному центрові виступи мас (...), щоб ми могли зустрічати надходячих німців в zorganizованій формі, зі зброєю в руках, щоб нашим військовим починам ми дали зав'язок будучій Українській Армії» [388, с. 57-58].

У «Пропагандивних вказівках» місцеві націоналісти отримали наказ пропагувати при кожній нагоді, «(...) що не будемо мати сильної і могутньої Української Держави так довго, доки нашим сусідом буде велика московська імперія – червона чи біла. ОУН не зупинить боротьби, доки московська імперія не буде знищена. Справа визволення поневолених Москвою народів – життєвий інтерес України! На руїнах московської імперії Україна воскресить поневолені народи! Смерть Москві! Свобода поневоленим народам! Встане Україна і розвітму неволі» [388, с. 60]. ОУН на випадок перетворення України в театр воєнних дій чужих держав вважала, що вона повинна заявити про себе як основна сила і трактуватиме ті держави, що ведуть війну з СРСР, як союзників України.

Організація націоналістів вважала, що до керівництва державою повинні прийти люди авторитетні, з повним довір'ям українського народу і високими моральними цінностями, фаховими кваліфікаціями та організаторськими здібностями.

На початку квітня 1941 р. Другий великий збір ОУН затвердив Постанови від 10 лютого 1940 р. і схвалив діяльність РП ОУН, який мав право підбирати і призначати членів Проводу і своїх заступників. До складу Проводу увійшли Ярослав Стецько – перший заступник провідника й ідеологічно-політичний референт; Микола Лебедь – другий заступник і референт Служби безпеки; Степан

Ленкавський – референт пропаганди; Василь Кук – референт організаційний; Олекса Гасин – референт військовий; Микола Климишин – референт фінансово-господарський [363, с. 24].

У політичних постановках Збору стверджувалось: «Ідея Суверенної Соборної Української Держави стала у нашому столітті основою українського світогляду. (...) Визвольно-революційну боротьбу за визволення всіх українських земель, за з'єднання їх в одну Соборну й Незалежну Державу вела ОУН, спираючись на власні сили українського народу, відкинувши в принципі орієнтацію на чужі сили, а зокрема на історичних ворогів України (...)» [213, с. 25]. Чужинецьке панування в усій основі підтвердило правдивість націоналістичного твердження, що українцям нема життя без власної держави. «Здобудем Українську Державу, або згинем у боротьбі за неї!». Шляхом до досягнення наших цілей є Українська Революція в московській імперії СРСР у парі з визвольною боротьбою поневолених Москвою народів під гаслом: «Свобода народам і людині» [213, с. 25].

У травні 1941 р., через місяць після Другого великого збору ОУН, Провід опрацював і розіслав низовим клітинам «Політичні вказівки в умовах війни», у яких застерігав членство від надмірної надії на визволення чужими силами: «Якщо фронт боротьби третіх держав з Москвою буде пересуватися через українські землі, тоді військова окупація побідними військовими силами неминуча (...)». Україна не може висунути тепер такої збройної сили, яка могла б сама утримувати фронт протимосковської війни на відтинку власних кордонів. «Наше завдання в такій ситуації: не допустити, щоб Україна була тільки тереном розігри чужих сил з нашим ворогом, вслід за тим об'єктом чужого володіння». У документі пояснювалось, що ОУН не буде пасивним обсерватором подій, а навпаки, створюватиме реальну підставу для унормування відносин України з державними союзниками. На звільнених землях, не очікуючи на ніщо, ОУН проголосить відбудову Української держави. У разі ворожого ставлення союзників до відродження української державності визвольна боротьба, стверджували оунівці, увійшла б у новий період [213, с. 25-30].

З метою поширення й активізації організаційної мережі ОУН у Східній Галичині, Провід ОУН з території Генеральної губернії вислав кілька груп працівників. На жаль, їх перехід до Галичини у ряді випадків був трагічним. Після загибелі провідника крайової ексекутиви (КЕ) Мирослава Тураша влітку 1939 р. в Україну почергово відійшли групи ОУН Володимира Тимчія у березні 1940 р. З ним організаційний референт Микита Опришко, референт жіноцтва Зіновія Левицька і референт зв'язку Теодор Оленчак («Васильків»). Під час переходу вони також загинули.

Провід ОУН направив чергову групу націоналістів під керівництвом Володимира Гриніва («Кремінський»), Лева Зацного («Троян», «Вік»). Разом з Гринівим пішли провідники Дмитро Мирон («Орлик») та Ярослав Горбовий. З групою Зацного відійшли націоналісти Федір Федечко («Ярема»), Василь Зелений, Лев Харкевич («Цабей»), Олександр Луцький («Андрієнко») і Василь Чижевський («Демид»). Останні два пішли у Станіславську обл. На Золочівщину Тернопільської обл. пішли Роман Кравчук і Осип Безпалько, Підгаєччину – підпільник Михайло Хомів та інші [363, с. 29].

15 квітня 1940 р. увесь крайовий провід ОУН на чолі з Володимиром Гринівим енкавееєсівці арештували. 29 жовтня 1940 р. у процесі 11-ти осіб, що відбувся у Львові, крім одного, усіх засудили до розстрілу.

Третя крайова ексекутива, яку організували Дмитро Мирон («Орлик») і Лев Зацний («Вік»), діяла значно довше, але частину підпільників чекісти арештували у вересні 1940 р. Розправа над ними відбулася 15-18 січня під час процесу «59-ти» у Львові. Лише четверта ексекутива ОУН, яку створив Іван Климів («Легенда»), врахувавши досвід попередніх революціонерів, вижила й продовжувала діяти в умовах тотальних переслідувань НКВС аж до нападу гітлерівської Німеччини на СРСР. І. Климіву належить заслуга у розгортанні партизанського руху ОУН у перші тижні німецько-радянської війни [363, с. 30].

ОУН у зв'язку з поширенням масових репресій радянської влади, арештів, депортацій намагалась зберегти свої кадри. На початку 1940 р. організація у семи округах Східної Галичини (Бережанський, Львівський, Станіславський,

Коломийський, Чортківський, Золочівський і Тернопільський) налічувала 3879 членів [631, с. 569].

Уся ця велика маса активу квартирувала у підземних криївках, лісах, селах, але переховуватись ставало щораз важче, у перестрілках гинули відважні бойовики організації. Підозрілих арештовували, кидали до тюрем, вивозили на Сибір цілі родини. Наприклад, у селах Бишках, Жукові, Потік, Лісники Бережанського р-ну переховувалися члени проводу ОУН Григорій Голяш («Шолом»), Михайло Степаняк («Лекс»), Михайло Галаса («Птах»). Звідси вони підтримували зв'язок з крайовим провідником ОУН Іваном Климівим («Легенда») [786, с. 90].

Активу ОУН стало небезпечно збиратися на важливі наради. Так, восени 1940 р. у лісах біля с. Бишки відбулась нарада крайового проводу ОУН, у якій брали участь провідники Г. Голяш («Шолом»), М. Степаняк («Лекс»), Л. Зацний («Троян»), І. Гірняк, С. Голяш («Мар») та інші, на якій обговорювались питання політичної діяльності та боротьби, захисту революційних кадрів від радянських репресій, ймовірної німецько-радянської війни тощо. Ще не всі питання були обмірковані, як на бишківські ліси почалася облава. В ході перестрілки дістав важке поранення повітовий провідник ОУН Семен Гайдук, який незабаром помер.

Серед місцевого населення радянські органи нав'язували агентуру й продовжували засідки. Потрапив під обстріл, повертаючись із с. Дібще, провідник Григорій Голяш («Шолом»), але вирвався живим [513, с. 90].

Після цих подій, зваживши всі «за» і «проти», провідництво ОУН вирішило перекинути частину молодіжного підпілля за кордон на Закерзоння, яке розташовувалось у Генеральній губернії німецької зони окупації Польщі. Узгодивши план з крайовим провідником ОУН Іваном Климівим («Легенда»), який квартирував на Сокальщині, вирішили перевести надмірну кількість активу ОУН з Бережанщини та Підгаєччини територіями Золочівського та Сокальського районів. Групи комплектували у лісах біля сіл Бишки і Конюхи, їх налічувалось близько дванадцяти по 25 осіб. Бойовикам потрібно було подолати маршрути до

ріки Західний Буг, дістатися протилежною берега, де на них мали чекати зв'язкові і повести далі. Але маршрут був надто складний, щоб пройти непоміченими. Дві групи підпільників, набраних із сіл Бишки, Ценів, Вибудів, Потік, Конюхи, через негоду не дійшли вчасно до пункту зустрічі й вирішили заночувати на полі біля с. Бишів на Сокальщині. Там їх обскочили енкавееєсівці й на полі залишилося 42 убитих [513, с. 91]. 4 жовтня 1940 р. працівники НКВС накрили групу у районі с. Стоянів Радехівського р-ну на Львівщині у складі 32 осіб [643, с. 128].

Світло на діяльність ОУН у 1940 р. проливає радянський акт з процесу «59-ти» у Львові 15-18 січня 1941 р., правдивість якого підтверджував останній Головнокомандувач УПА Василь Кук («Леміш»). Йдеться, що у Галичині на випадок війни готувалась матеріальна база і кадри для збройного повстання. Для цього націоналісти опрацювали мобілізаційний план і розіслали його у серпні 1940 р. в обласні, окружні й периферійні районні організації ОУН, хоча реалізувати його навряд чи було можливо. Вжито також заходів щодо створення у Львові т.зв. «сеньйорату» у складі осіб, котрі в момент повстання чи іншої політичної ситуації повинні були скласти кістяк державного, господарського й політичного апарату майбутньої держави. Це завдання крайової ексекутиви ОУН по місту Львову доручено Михайлові Пакуляку, уродженцю с. Іванків Борщівського повіту Тернопільщини. В акті дається характеристика Пакуляка як активного члена ОУН [782, с. 38]. Отже, ідея відновлення української державності й утворення органу Державного правління, проголошеного у Львові 30 червня 1941 р., визрівала у 1939-1940 рр. і не була привнесена ззовні – зазначає В. Кук [366, с. 31-33]. Усіх учасників львівських процесів влада засудила до найвищої міри покарання. Розстріляли і М. Пакуляка – передвісника уряду 30 червня 1941 р.

В документі оскарження «59-ти» є ряд й інших відомостей орієнтаційного характеру, які підтверджували живі свідки подій. Скажімо, крайовий провідник «Мирон» встановив міцні організаційні відносини з націоналістами Буковини, куди на зв'язок ходив Володимир Шиманський («Тис»). Зв'язкова лінія на

Буковину під кодом «Барикади» проходила через с. Синьків і буковинське село Вікно. Чортківський окружний провідник ОУН Михайло Татарнюк («Бій», «Хорив») у спогадах також розповідає про характер організаційних і політичних завдань, які йому доводилось виконувати у цей період від обласного проводу ОУН [782, с. 77-78].

Крайова езекутива ОУН видала листівки-відозви «Український народе», «Мобілізаційний листок», «Нарис партизанки». Ці листівки надруковано на Тернопільщині в підпільній друкарні окружного провідника Бучацького повіту «Арпада» [782, с. 78-79]. Ймовірно, що матеріали ОУН потрапляли до рук чекістів, адже у їхніх документах фігурують вислови про «антирадянське повстання» ОУН. Володіючи такими матеріалами, нарком держбезпеки УРСР П. Мешик надіслав начальникам управлінь західних областей України директиву про необхідність посилення арештів у зв'язку з тим, що ОУН активізує роботу і, ймовірно, готує повстання в період між 20 квітня і 1 травня 1941 р. [781, с. 37-38].

У кінці директиви нарком наполягав посилити арешти з квітня 1941 р. Це вже була третя масова хвиля репресій у Східній Галичині. Якщо у грудні 1940 р. арешти по Львівській обл. налічували 520 осіб, Тернопільській – 133, Дрогобицькій – 42, Станіславській – 235, то у квітні-червні 1941 р. вони не піддаються обліку [781, с. 38]. Людей без розбору звинувачували за статтею Кримінального кодексу УРСР «54-2-11», тобто у «зраді Батьківщині», й кидали до в'язниці. У березні-травні 1941 р. повсюдні репресії спричинились до того, що всі в'язниці були переповнені [781, с. 37].

22 червня 1941 р. гітлерівська Німеччина розпочала війну проти СРСР. Поспішно відступаючи, НКВС у тюрмах Західної України залишив тисячі трупів [242, с. 1-86]. Люди, які поспішили до розбитих тюрем, побачили жахливе видовище. Центром наймасовіших трагедій стали 1-4 в'язниці м. Львова, де загинули тисячі в'язнів, Станіслав, Дрогобич, Тернопіль, Чортків та інші міста. Згідно зі зведеними даними, у червні 1941 р. у Буську загинуло 96 осіб, Бережанах – 270, Дрогобичі – 1000, Дубно – 1500, Золочеві – 749, Кам'янці-Бузькій – 70, Коломиї – 41, Львові – 4000, Лопатині – 12, Отинії – 300, Перемишлі

– 1000, Стрию – 1101, Станіславі – 2500, Самборі – 1200, Тернополі – 1000, Чорткові – 800, Умані (етап з Чорткова) – 954. Ці дані хоч і далеко не повні, але з них можна скласти уявлення про масштаби репресій радянської влади напередодні і в перші дні війни [305, с. 432; 479; 778].

Українські газети, які виходили у перші місяці війни, описували жахіття, що відбувались у більшовицьких в'язницях Західної України. Так, «Українські щоденні вісті» у №3 від 9 липня опублікували статтю «Українські гекатомби» про винищення 1500 українців у Луцьку; у №6 від 12 липня «Як масакрували в'язнів у тюрмі при вулиці Лонцького»; у №13 від 20 липня «Теребовельщина в боротьбі з большевизмом»; «Вільне слово» у №3 від 12 липня «У тюрмах Дрогобицького НКВС»; у №9 від 16 липня «Як шаліло НКВС у Станіславові»; у №7 від 23 липня – 15 жовтня «Наш тернистий шлях» та багато інших публікацій [589, 603, 859, 866, 875, 941, 970].

З нападом Німеччини на Радянський Союз Організація українських націоналістів звернулася до українського народу з відозвою, в якій йшлося: «Дотепер ми діяли з підпілля. Там готувалися до зриву і відбивши наступ ворога, що хотів нас і тебе знищити, тепер виходимо наверх. Починаємо вже наявну збройну боротьбу. На наказ Крайового Проводу ОУН вийшли в бої перші колони – жовнірів Української Національної Революції, перші її стежі. Вони вже б'ються з ворогом. Український народе! Ти ніколи зброї не кидав. Не кидай зброї і тепер! Бери її в свої руки, нищ ворога! Ставай до будови Української Самостійної Держави. Ставай у лави Української Революційної Армії, в лави ОУН» [363, с. 37].

Наказ вимагав усім стихійно посталим військовим групам негайно зв'язатися з Начальною командою т.зв. Української національно-революційної армії та підпорядкуватися їй у всіх своїх діях. Про Німеччину говорилось як союзницю у боротьбі з радянською владою і про необхідність допомагати їй усіма засобами. Наголошувалось, що «водночас творимо власну армію». Наказувалось добровольцям «Української Революційної Армії одіти позostalі однострої від радянських збройних сил. На лівім рукаві повище ліктя кожен вояк повинен мати синю опаску з жовтим написом «Українське військо». На теренах, де нема

військових гарнізонів, сільські ради повинні взяти під охорону державне майно. У кожному селі, містечку створити для цих цілей відділи національної самооборони – Січові Стрільці – «Січі», до яких мають входити усі військовозобов'язані». Наявну на місцях зброю негайно передавати відділам Української державної служби безпеки. У кожному районі створити військові команди, які мають організувати набір до війська. Документ закінчувався словами, що війна, яку «починаємо, свята. Її мусимо виграти, тому усі на фронт» [324, с. 129-131].

У відповідь на заклик ОУН, а часто навіть стихійно на теренах Західної України формувались партизанські загони, які активно нищили радянські комунікації, визволяли з тюрем в'язнів. Це справді був період розгортання повстанського руху, який міг стати зародком новітньої української армії.

Бої українських партизанів розгорталися на всій території західноукраїнських земель, від західних кордонів Львівської області до Підгаєччини і Бережанщини на Тернопіллі. Відступаючі вояки Червоної армії часто масово здавалися у полон бойовикам ОУН. На згаданій вище території їх перейшло на бік ОУН близько п'яти тисяч. Солдати віддавали зброю, були голодні. Їх годували й відводили до збірних станиць Львова, Підгайців, Бучача та інших міст [798, с. 61-66].

Криваві сутички з відступаючими радянськими силами відбулися у Перемишлянському, Рудківському, Рава-Руському, Бібречькому округах. На Тернопільщині повстанці захопили райцентр Козова.

У Косові на Станиславівщині організувався полк, який самоозброївся залишками зброї радянських військ. Відбувалися сутички на Долинщині Львівської обл. У Сокалі створено озброєну українську народну міліцію – понад 300 осіб. Повіт налічував більше 700 озброєних міліціонерів. У Великих Мостах одночасно організували підстаршинську школу. Про хід цих та інших боїв активно висвітлювали на своїх сторінках газети «Бережанські вісті», «Теребовельські вісті», «Вільне слово» з Дрогобича, «Українські щоденні вісті» та інші видання [526, 537, 555, 576, 762, с. 679-680; 866].

На початку липня 1941 р. утворився Буковинський загін самооборони, який проходив вишкіл у Заліщиках. Організував Буковинську самооборону член ОУН Богдан Корчмарик із м. Заставна [552, с. 223-228]. Загін налічував близько тридцяти вояків із сіл Кострижівки, Хрещатика, Звенячина та інших [512, с. 380-383].

Збройні сутички відбулися майже у кожному селі Бережанського, Підгаєцького і Буцацького п-тів. Основні з них – у селах Юстинівка, Новосілка, Теляче, Мужилів та інших, разом у понад 60-ти селах. ОУН намагалась документувати перехід боїв і зафіксувала їх у підпільному виданні «Збройна боротьба ОУН за Українську Державу» / Партизанка 1939-41 рр. [676]. Про деякі з тих боїв розповідається наступне.

Так, у с. Юстинівка Підгаєцького пов. шість українських підпільників, членів ОУН «роззброїли» «обсерваційний пункт» Червоної армії й здобули від них гвинтівки, набої та інше військове майно, що було у пункті. У повстанців втрат не було, бо солдати опісля залишили пункт і розійшлися [676, с. 7].

1-го липня у Мужиліві підпілля ОУН заявило, що влада у їхніх руках, і розставили навколо села стійки. Уранці 3-го липня партизани без крові роззброїли близько десяти солдатів, які покидали зброю і втекли. Події з роззброєнням продовжувалися цілий тиждень і до Підгайців добровільно відійшло близько 200 радянських солдатів і 30 командирів [676, с. 8].

5-го липня відбулася сутичка 15 озброєних партизанів біля с. Новосілка. Вони мали ручний скоростріл і гвинтівки й відігнали від села червоних, що хотіли його пограбувати. У бою загинув один повстанець і один солдат. Після обіду до села наблизилася радянська кіннота й артилерійська частина і партизани відступили. Наступного дня на краю села українським підпільникам віддали зброю 5 радянських командирів, яких нагодували і відпустили. Далі йшли солдати поодиноці, кидали зброю куди попало й просили доставити їх на збірний пункт. Таким чином до Підгайців «під німецьку команду» приведено близько 600 радянських солдатів, які не хотіли воювати [676, с. 7].

У с. Теляче селяни перестали коритися радянській владі і саботували її

накази. Окремі солдати, які йшли через село, також віддавали зброю. Селяни утворили українську міліцію, схопили двох енкавееців, що вийшли з лісу. За опір при роззброєнні їх розстріляли [676, с. 8].

Аналогічні дії відбулися у с. Старе Місто, де 5-го липня селяни роззброїли 5 солдатів, які зайшли на одне господарство й просили їх нагодувати. Коли їм запропонували віддати зброю, згодилися [676, с. 8].

Цього ж дня роззброєно п'ять червоноармійців у с. Галич. За те, що господар погодився їх нагодувати, віддали два легкі кулемети, один револьвер, гвинтівки і чотири гранати [676, с. 8].

6-го липня цей же загін у складі 10 осіб полонив окремих солдатів, які проходили через село. 15 з них без єдиного пострілу здалися повстанцям і просили, щоб їх відвели до Підгайців [676, с. 7].

До підходу німецьких військ українські партизани захопили Підгайці і роззброїли кілька відступаючих загонів червоноармійців [1004, с. 1183-1190]. Повстанці взяли також Бучач, куди на допомогу бойовикам ОУН поспіли відділи з інших сіл. Провідник «Орел» негайно проголосив відновлення у місті влади УССД. У Переволоці на Бучаччині створився вишкіл для майбутніх вояків [275, т. 43, с. 249].

Деякі сутички з відступаючими військами відбулися у гірській частині Північної Буковини, де місцеві націоналісти створили Комітет безпеки. Під час бою у с. Розтоки партизани втратили 5 убитими і 15 пораненими, у Вижниці – 2 убитими і 2 пораненими [676 с. 3]. Провідник Буковинської ОУН Петро Войновський 2 липня 1941 р. оголосив повстання. Бойовики захопили багато зброї, вивісили у селах прапори. П. Войновський організував Буковинський курінь – близько 800-900 осіб, вивів їх до Снятина, а звідти повів до Києва [418].

«Багато груп були цілком знищені ворогом і нікого з учасників їх тоді не осталось, щоб подати звідомлення про їхні дії. Таких партизанських груп, про які всяка вістка загинула, було дуже багато», – зазначалось у друкованому матеріалі «Боротьба ОУН за Українську Державу». Речник указував, що «за нецілі останні два роки московсько-большевицької займанщини впало у бою або пропало

безвісти 35 тисяч бовівиків-партизанів» [676, с. 1]. На нашу думку, ОУН подає число загальних втрат активу українства у 1939-1941 рр.

Виходячи з втрат напередодні і на першому етапі Другої світової війни, ОУН сміливо йшла курсом на відновлення української державності. Моральним стимулом їхнього ризику була довголітня боротьба українського народу за незалежність та усвідомлення її необхідності у різних політичних реаліях.

На другий день війни 23 червня 1941 р. Провід ОУН направив у Берлін свій меморандум, у якому застерігав Гітлера перед політикою нехтування українськими інтересами, що німецький «новий порядок» у Європі буде нереальним без урахування українських інтересів [388, с. 59-60].

У викладених вище політичних обставинах з метою виконання цієї ідеї до Львова вирушила похідна група ОУН у складі близько п'ятнадцяти патріотів на чолі із заступником Степана Бандери Ярославом Стецьком. Похідна група ОУН увійшла до Львова після входження туди українського батальйону «Нахтігаль» (укр. «Соловейко») у складі німецької армії. Підпільна мережа ОУН міста, хоч і зазнала втрат, проте ще зберегла відповідні сили. Щоб допомогти групі Я. Стецька, здійснила ряд заходів. На мурах у місті написали великі гасла: «Україна для українців», «Хай живе Суверенна Самостійна Українська Держава», «Хай живе ОУН». Особливо вирізнялися лозунги команданта революційно-збройних сил Івана Климів («Легенда»), який закликав народ зголошуватись до лав визвольної армії України.

Не очікуючи реакції німецьких окупантів, Я. Стецько з друзями вирішив скликати увечері Національні збори, створити міське управління Львова, захопити міську радіостанцію і назвати її ім'ям Є. Коновальця. Відкриваючи історичні Збори, Я. Стецько з присутніми віддав честь загиблим на полі бою героям і наголосив, що український народ сам будуватиме свою власну державу і не воюватиме за чужі інтереси. Німеччину, що воює проти СРСР, трактуватиме союзницею лише у тому разі, якщо вона визнаватиме права українців на свою незалежність. Провідник закликав до організації державно-політичного життя, незважаючи на різницю політичних переконань. Від імені ОУН Я. Стецько

запропонував Національним зборам схвалити Акт відновлення Української держави. В Акті проголошувалося: «1. Волею українського народу Організація Українських Націоналістів під проводом Степана Бандери проголошує відновлення Української Держави, за яку поклали свої голови цілі покоління найкращих синів України (...). 2. На західних землях України твориться Українська Влада, яка підпорядковується Українському Національному Урядові – Києві з волі українського народу» [300, с. 1-76; 324, с. 123; 369].

У третьому пункті рішення Національних зборів акцентувалося: «Відновлена Українська Держава буде тісно співдіяти з Націонал-Соціалістичною Велико-Німеччиною, що під проводом Адольфа Гітлера творить новий лад у Європі...» Безперечно, що цей пункт був дипломатичним з погляду націоналістів на хід війни. Однак у майбутньому вони не завжди його друкували з метою уникнення критики опонентів. У документі наголошувалося, що ОУН створить «Українську Національну Революційну Армію» і спільно з «союзною німецькою армією» «боротимуться проти московської окупації за Суверенну Соборну Українську Державу». Але ці бажання німецькі чинники за кілька днів заборонили.

На письмову пропозицію С. Бандери, яку зачитав В. Кук, Я. Стецька обрали головою українського уряду Державного правління.

Державницький Акт Пастирським листом благословили митрополит Української греко-католицької церкви А. Шептицький: «(...) Карністю (дисциплінованістю. – *Н.М.*), солідарністю, совісним сповненням обов'язків, докажіть, що ви дозріли до Державного життя. Установленій владі віддаємо належний послух. Узнаємо Головою Державного Правління України Пана Ярослава Стецька» і православний єпископ Луцький Полікарп: «Любі діти (...). Сповнилась наша відвічна мрія. У городі князя Лева з радіовисильні несеться над нашими горами, нивами, над нашою так густо зрошеною кров'ю землею радісна вістка: «проголошено Самостійну Українську Державу» [213, с. 58-59; 224, с. 126].

Усі ці політичні заходи та підтримка їх провідниками українських церков свідчили про виявлення самостійницьких устремлінь українського народу і

поставили гітлерівців перед доконаним фактом з перших днів загарбання українських земель. З проголошенням Акта відновлення Української Держави на ЗУЗ Провід ОУН(р) вирішив підняти народ на відзначення цієї дати та її підтримку. Кур'єри ОУН зі Львова різними засобами й способами доставляли на місця тексти Акта [240, с. 1-34].

Передбачуючи конфлікт з німецькою стороною, Я. Стецько 3 липня 1941 р. телеграмою, а 5 липня письмовою «Декларацією» від імені Державного правління заявив німецькому урядові, що український народ проголосив у Львові Українську незалежну державу й виконав тисячолітнє бажання предків бути незалежними. Але відповіді на ці заяви з Берліна не отримав [388, с. 238].

Гітлерівська Німеччина вороже сприйняла Соборницький Акт ОУН та його масову підтримку народом. 5 липня А. Гітлер негайно скликав нараду головних партійних і військових чинників: генерала Кейтеля, Ріббентропа, Гімmlера, адмірала Канаріса. Обмінявшись думками, наказав рейсхміністрові поліції Гімmlеру арештувати націоналістів [525, с. 34].

5 липня 1941 р. поліція заарештувала у Кракові С. Бандеру і вивезла до Берліна. 11 липня схопила голову Державного правління Я. Стецька й доставила до Кракова. Почалися арешти й інших провідних діячів ОУН. 11 серпня 1941 р. у Берліні відбулася ще одна розмова німецьких властей зі С. Бандерою та Я. Стецьком. Німці вимагали, щоб провідники ОУН офіційно відкликали Акт 30 червня 1941 р. Бандера і Стецько принципово відмовилися. Тоді їх остаточно відправили до концтабору Саксенгаузен, де протримали до жовтня 1944 р.

Та всі ці негативні події не могли вплинути на хід урочистих заходів, які відбувалися у літні місяці в світлі української державності у селах і містечках Західної України. Враховуючи досвід ЗУНР, у районах Східної Галичини формувалися районні національні революційні проводи. До населення видано дві відозви: «Український народ» та «Громадяни Української Держави» за підписом крайового проводу ОУН на західноукраїнських землях. Владу проголошено у 213 населених пунктах Західної України. Сформовано обласні уряди в Станиславові, Тернополі, Львові, Дрогобичі [324, с. 213].

Для втілення у життя ідей Акта відновлення Української Держави на місцях ОУН володіла відповідними кадрами. Згідно зі звітом І. Климівка («Легенда») С. Бандері, у Львівській обл. налічувалось понад 700 станиць ОУН (5000 чл.), не охоплених членством ОУН – 70 сіл; Тернопільській – 690 станиць (6000 чл.), не охоплених членством ОУН – 100 сіл; Станиславівській – 400 станиць (1000 чл.), не охоплених 250 сіл; Дрогобицькій – 400 станиць (до 1000 чл.), не охоплених до 250 сіл; Чернівецькій обл. – 80 станиць (до 500 чл.). Кам'янець-Подільська обл. налічувала близько 20 станиць ОУН. Разом 2290 сіл і містечок мали організації ОУН(р) на період проголошення Акта 30 червня 1941 р., у яких налічувалось 13400 членів ОУН, але близько 700 сіл ще не були охоплені націоналістичним рухом [324, с. 212].

Незважаючи на тривожні симптоми з боку німецьких властей, у західноукраїнських селах у зв'язку з проголошенням Акта 30 червня 1941 р. відбувалися державницькі заходи, маніфестації, віча, перепоховання загиблих героїв, висипання і посвячення могил «Борцям за волю України». Так, 2 липня 1941 р. у Бродях місцева ОУН(р) видала наказ Ч. 1, в якому закликала усіх громадян міста до порядку. Працівникам усіх установ і підприємств залишатися на місці. Грабіжників державного майна на випадок крадіжок попереджувалося розстрілом [414, с. 464]. Надходили повідомлення про проголошення Акта 30 червня: 2 липня – в Коломиї, 3-го – в Калуші, 6-го – у Жовкві, 7-го – в Станиславові й т.д.

Радехівська окружна управа на Львівщині повідомляла про налагодження господарського, культурно-освітнього життя [324, с. 254-255]. На Буковині проголошено українську владу у Вижницькій і Хотинській округах [324, с. 213]. Газета «Говорить Буковина» від 31 серпня 1941 р. повідомляла, що у перші дні війни на Чернівецькій ратуші вивішені синьо-жовті прапори.

Відбувалися свята державності і зброї 20 липня 1941 р. у Стрию, 27 липня – у Тернополі, в якому брало участь до 25 тис. людей з повітів області, Копичинцях, Бережанах, Бучачі, Заліщиках Тернопільщини та інших областях. У ті дні селяни у кожному селі висипали пам'ятні могили, присвячені загиблим

борцям за волю України в сталінських катівнях, Сибіру і азійських окраїнах безмежного СРСР. Могили увінчували березовими хрестами та визвольними прапорами ОУН. На такі дійства збиралися тисячі мешканців близьких і далеких сіл. Священики служили заупокійні Служби Божі, самодіяльні хори виконували революційні і повстанські пісні. На імпровізованих вічах виступали місцеві провідники ОУН. Біля могил у почесній варті стояли подвижники ОУН з трофейною зброєю і нарукавними пов'язками з написом «Українське військо».

24 серпня 1941 р. відбулося величаве свято на Білій горі біля родинного села будителя галицької України Маркіяна Шашкевича. Близько металевого хреста зібралися тисячні маси населення, де до них з вітальною промовою звернувся єпископ Бучко. На транспарантах, які тримали в руках учасники свята, виднілися написи: «Хочемо творити українську армію», «Хай живе ОУН», «Домагаємося повороту до краю Провідника ОУН Степана Бандери» та інші.

28 серпня у Львові тисячні маси народу провели в останню путь померлого революціонера В. Робітницького, який був провідником ОУН на Північно-західних українських землях (Рівне, Луцьк, Брест, Пінськ, Житомир). Працюючи у важких умовах підпілля, створив він там 1100 осередків ОУН, 30 вишкільних груп, 22 рази був у бою. Смерть В. Робітницького вилилась у велику маніфестацію. У траурній колоні на цвинтар учасники похорону несли 86 вінків від усіх районів західноукраїнських земель, 23 національні і націоналістичні прапори. Виступаючі оратори говорили, що, помираючи, Робітницький просив не класти йому квітів на могилу, а вивести двісті тисяч борців за волю України [835, с. 29].

Найбільший здвиг східних галичан відбувся 31 серпня 1941 р. на горі Лисоні, що у Бережанському р-ні на Тернопільщині. Для впорядкування могили січових стрільців, які загинули у боях 1916 р., зібралося більше тисячі юнаків і юначок ОУН. Упродовж одного тижня вони таборували і натхненно працювали над зведенням могили.

Могилу потім освятили 76 священиків з різних парохій Тернопільщини з участю тисяч народу, прибулих з різних повітів краю. Урочисту Службу Божу на

могилі супроводжував хор «Боян». Над Лисонею гордо майорили національні прапори, а після Служби Божої та багатотисячного віча стрункими лавами, віддаючи честь Лисоні, продефілювали понад дві тисячі українських патріотів [359, с. 50]. Про те, як відбулася історична маніфестація на Лисоні, яскраво подала на своїх сторінках газета «Бережанські вісті» за 4 вересня 1941 р.: «Гора Лисоня, уславлена невмирущими подвигами українського війська, давно вже не бачила такої великої кількості люду, що зійшовся однодушно із радістю скласти хвалу своїй рідні Батьківщині і разом побожно вшанувати світлу пам'ять найкращих синів її, що не пошкодували віддати своє власне життя за її життя» [676, с. 26-27].

На Лисоню прийшло тоді понад 25 тисяч мешканців. Оратори закликали народ до єдності і великої спільної праці для рідного краю. З першою промовою виступив провідник «Рос», після нього січовий стрілець, учасник битви на Лисоні, від української націоналістичної молоді – майбутній провідний діяч визвольної боротьби ОУН, УПА Осип Дяків («Горновий»). Дуже тепло поздоровив громаду на Лисоні д-р Володимир Бемко, учасник визвольної боротьби 1918-1920 рр. та провідний діяч УВО на Бережанщині: «Клоню голову, – сказав він, – перед тінями Товаришів по зброї, які в рядах Січових стрільців в роках світової війни, в рядах Галицької армії в часі наших визвольних змагань, між іншими тут на Лисоні поклали найбільшу жертву». Своім виступом Володимир Бемко закликав молодь до примноження стрілецької слави батьків, подальшої невпинної боротьби за Українську Самостійну Соборну Державу [676, с. 26-27]. Отже, гора Лисоня стала дороговказом і символом для патріотів ОУН. Її ім'ям командування УПА назвало у 1944 р. 3-тю військову округу УПА-«Захід».

Підпільник Петро Пасічник («Див») із с. Зелена Буцацького р-ну Тернопільської обл. розповідає: «Піднесення було великим. Ми, молоді, гуртувалися в організацію. Багато молоді вступало тоді в ОУН. Всі ми надіялися на кращі часи й хотіли віддати свої сили для добра і щастя України» [784, с. 95].

Голова Державного правління Я. Стецько у книзі «30 червня 1941 р.» пише, що такі події мали не тільки протиросійське, а й протинімецьке вістря, коли у

численних промовах, листівках, гаслах відзначалось, що патріоти загинули за незалежність України від рук окупантів.

У загальнонаціональному революційному піднесенні тисячі добровольців зголошувалися до українського війська. На базі колишніх лугових товариств відроджувались «Січі». Озброєні загони січовиків готувались стати зав'язком майбутньої УНРА. У липні 1941 р. формування січовиків функціонували у Львові, Копичинцях, Рогатині [770, с. 662-672; 914, с. 50]. На Ходорівщині зорганізовано 14 курінь ім. Ярослава Осмомисла (70 осіб).

Організовані збройні відділи січовиків на Тернопільщині дислокувались у Чорткові, Бучачі, Товстому, Заліщиках та багатьох селах [783, с. 87-88]. Однак у кінці серпня – на початку вересня німецькі власті почали роззброювати «Січі» та забороняти їхню діяльність. Натомість закликали створювати т.зв. «Українську допомогову поліцію», на яку покладались каральні функції.

Як останній легальний засіб впливу на гітлерівців ОУН організувала «плебісцитову акцію» – збір підписів на підтримку Акта 30 червня 1941 р. та звільнення з тюрем ув'язнених провідників. У серпні 1941 р. такі акції за утвердження самостійності України та звільнення з ув'язнення С. Бандери, Я. Стецька розгорнуто на всій Східній Галичині [311, с. 66-72].

Організовано акція пройшла на Тернопільщині. Майже у кожному селі селяни клали свої підписи під текстом з вимогою, щоб німецькі власті звільнили з тюрем чільних провідників ОУН і дозволили їм повернутися в Україну для керівництва визвольною боротьбою супроти Москви. У наступному пункті наголошувалося, що народні збори селян вважають Організацію українських націоналістів єдиною політичною силою, здатною «пожертвувати українським життям». Окремим пунктом подавалось, що збори «однодушно вітають проголошення самостійності України» та шлють привіт Українському державному правлінню під проводом Ярослава Стецька.

У ряді випадків селяни й самі складали резолюції. Учасник плебісциту 1941 р. Дмитро Гельмич із с. Шутроминці Заліщицького р-ну пригадує, що, спаливши на вигоні всю радянську літературу з бібліотеки, люди прийняли

резолуцію такого змісту: «Ми, селяни села Шутроминці, зібравшись на збори з нагоди ліквідації більшовицької літератури, просимо фюрера Великонімеччини, щоб повернули на Україну членів Проводу ОУН» [783, с. 89]. 6 липня 1941 р. збори на підтримку діяльності ОУН відбулися у с. Покропивна нинішнього Козівського р-ну, станом на 21 серпня – у тринадцяти селах цього району. У с. Августівка згаданий документ підписали 533 мешканці, у Бишках – 618, Вимислівці – 212, Вибудові – 288, Глинній – 667, Золочівці – 231, Заберезках – 232, Кальному – 743, Конюхах – 793, Медовій – 345, Малій Плавучій – 329 та інших. Частина сіл проводила збори і в наступні числа місяця. У Забойках, наприклад, 23 серпня, де зібрали 40 підписів, Купчинцях – 70, Денисові – 24 серпня й підписали 129 мешканців.

В архівах знайдено дані про акцію у 221 селах Тернопільщини і Рогатинського повіту Станиславівщини [324, с. 339-346]. Таких акцій на підтримку Акта 30 червня 1941 р. та протестів проти німецьких репресій супроти членів Проводу ОУН(р) було багато. Частину їхніх резолюцій відсилали до Проводу ОУН(р) і подальша доля безцінних документів народного плебісциту невідома.

Але німецькі чинники народне піднесення західних українців у 1941 р. і вимоги ОУН(р) щодо визнання Акта 30 червня 1941 р. залишали без відповіді. Навпаки, репресії продовжувалися. Після арешту провідних членів ОУН з фронту знято й роззброєно українські батальйони «Нахтігаль» і «Роланд» [443, с. 45].

Були реорганізовані незалежні українські адміністрації у містах Львові, Тернополі, Станиславові, Дрогобичі, Чорткові та інших населених пунктах, які діяли близько 2,5 місяця, до половини вересня 1941 р. [368, с. 276].

Заборонено друкувати статті націоналістичного змісту у дванадцяти західноукраїнських газетах, як «Воля Покуття» (Коломия), «Самостійна Україна» (Станиславів), «Боевик» (Тернопіль), «Золотий тризуб» (Калуш), «Тризуб» (Чортків), «В наступ» (Олесько), а згодом і зовсім припинено друк.

Остаточо надії Проводу ОУН(р) на Німеччину як союзника у боротьбі за Українську Самостійну Соборну Державу поховано 1-го серпня 1941 р., коли

Гітлер декретом приєднав Східну Галичину до Генеральної губернії Третього рейху. Водночас гітлерівці почали здійснювати поспішні заходи щодо зміцнення колоніальної політики. 15 і 16 вересня 1941 р. каральні органи німецької окупаційної влади арештували близько 2000 націоналістів, з яких велику кількість розстріляли [525, с. 34].

У складних політичних умовах, що вимальовувалися все чіткіше, Організація українських націоналістів опинилася перед новітньою фазою визвольної боротьби, тепер уже з німецьким нацизмом. Проте до відвертої збройної боротьби приступати ще було рано. Боротися з німецькими загарбниками у 1941-1942 рр. означало ставати союзником не менш жорстокого ворога України – більшовицької Росії (СРСР). Обставини підказували: треба братися за професійний вишкіл військових кадрів ОУН на місце загиблих, реорганізовувати підпільні структури організації, створювати чітку систему реагування та збройної протидії німецьким окупантам. Але на це потрібний був час.

Розглянувши наслідки національного руху західних українців на початковому етапі Другої світової війни (1939-1941 рр.), необхідно відзначити, що цей період був показником моральної й ідейної підготовки народних мас до боротьби за незалежність України. Про це свідчить збройна боротьба мас під керівництвом ОУН у перші дні війни з польськими силами, під час окупації (1939-1941 рр.) з радянською каральною системою, проголошення Акта 30 червня 1941 р. про відновлення Української Держави на західноукраїнських землях та організація адміністрації на місцях і перших відділів Української національно-революційної армії. Акт 30 червня 1941 р. був черговим поступом ОУН(р) на шляху безперервної боротьби за самостійну українську державу. У найважчій ситуації – втратою самостійної Карпатської України, заборонаю Акта 30 червня 1941 р. народ під проводом ОУН(р) не розгубився, а довів своє право бути господарем на власній землі. І хоч гітлерівські окупанти ліквідували на місцях органи місцевого самоврядування та почали проти українців політику терору, – ідеї Акта 30 червня 1941 р. вони знищити не змогли. Акт мав своїх попередників і послідовників у безперервному ланцюгу державотворчого життя. Таку саму вагу

мали Універсал 22 січня 1918 р., Відозва 1-го листопада 1918 р. у Львові, Акт Злуки 22 січня 1919 р. Таку ж мету переслідував Закон від 15 березня 1939 р., яким проголошено самостійну Карпатську Україну, і, нарешті, Акт 24 серпня 1991 р., який став дійсністю.

2.2. Організація підпільного активу в умовах німецької окупації

Після Акта 30 червня 1941 р. про відновлення Української Держави на західноукраїнських землях гітлерівська Німеччина відповіла на державницькі дії націоналістів безпосередніми репресіями і свавільством. Супроти українського народу застосовані криваві акції, які проявилися в подальших арештах націоналістів, грабунках майна, насильницьких продовольчих контингентах, вивезенням населення на каторжні роботи до Третього рейху, розстрілами непокірних громадян та суцільною ліквідацією українських шкіл. 1 серпня 1941 р. генерал-губернатор міністр Франк у Львові з нагоди приєднання Галичини до Генеральної губернії Третього рейху заявив: «...моїм завданням є зробити на цьому терені волю фюрера найвищим законом» [667, с. 27].

Окупанти поділили Східну Галичину на сім округів. У кожному з них організували спеціальні служби гестапо з надзвичайними повноваженнями. У Чортківській окрузі, наприклад, Службу безпеки очолив балтійський німець-україножер гавптштурмфюрер Курт Гільдеман, який у кожному українцеві підозрював націоналіста. 15 вересня 1941 р. чортківське гестапо здійснило масові арешти патріотів, заповнивши ними місцеву в'язницю [397, с. 239]. У грудні 1941 р. у Тернополі власті повністю заарештували обласну Управу, яка складалася з націоналістів та їх симпатиків.

Населення Східної Галичини ще якийсь час вірило німцям як союзникам і намагалось далі впливати на їхні антиукраїнські дії загальнодемократичними заходами: різними подяками фюрерові «за визволення», маніфестаціями і вічами

та плебісцитовими акціями, які продовжувались частково і у вересні 1941 р. Але фюрер і рейхскомісар заперечували вільну Україну. У звіті особистого референта А. Гітлера штандартенфюрера СА Кеппена про розмову фюрера за столом 19 вересня 1941 р. записано його висловлювання про українців: «Слов'яни (читай, українці. – *Н.М.*) є родиною кролів, які самі по собі ніколи не вийдуть за межі родинного союзу, коли їх до цього не спонукатиме панівний прошарок. Загальна дезорієнтація є для них природним і бажаним станом. Усе засвоєне ними знання залишається у кращому випадку напівзнанням, яке робить їх незадоволеними і анархістичними. Заснування університету в Києві варто відхилити вже з цієї причини» [324, с. 404].

ОУН(р) інформаційними матеріалами, пропагандистською працею, засобами усного слова і листівок, гасел, розповсюдженням часопису «Ідея і Чин» розвінчувала справжнє обличчя нацизму, ламала людські уявлення про гітлерівців як друзів і визволителів. В умовах перших німецьких арештів кінець 1941 р. ознаменувався поглибленням націоналістичного руху, подальшим виробленням тактики і стратегії боротьби [547].

19 вересня 1941 р. у с. Сороки біля Львова відбулася Перша конференція ОУН(р) [365, с. 17-18]. У ній брали участь М. Лебець («Максим», «Рубан») – урядуючий провідник ОУН на місці С. Бандери, арештованого німцями, І. Климів («Легенда») – член Проводу ОУН, крайовий провідник на західноукраїнських землях (ЗУЗ), В. Кук («Леміш») – член Проводу ОУН(р), крайовий провідник Південних українських земель, Д. Мирон («Орлик») – член Проводу ОУН, крайовий провідник ОУН(р) на осередньо-східних українських землях (ОСУЗ) з центром у Києві, М. Степаняк («Лекс»), І. Равлик та інші. Провід ОУН дискутував з проблем перспектив німецько-більшовицької війни. Виходили з припущення, що німці переможуть у цій війні й доведеться вести довготривалу політику та дипломатичну боротьбу. На цій конференції І. Климів («Легенда») висловився, що після арешту С. Бандери, Я. Стецька Німеччину треба розглядати новим окупантом України [375, с. 49]. «Легенда» пропонував названі ним загони Української національно-революційної армії, які ще частково не були розбросі

німцями, перетворити на партизанські й почати боротьбу. Однак учасники конференції висловились про передчасність такої пропозиції й прийняли наступні рішення: почати пропагандивно-роз'яснювальну підготовку до активної боротьби з німецькими окупантами, розвінчувати колоніальні плани поневолення України, почати новий тур збору і ремонту, магазинування зброї; запровадити обов'язковий вишкіл новітніх кадрів ОУН для наступної визвольної боротьби тощо.

Для керівництва цією ланкою праці створювався Крайовий військовий штаб (КВШ) під керівництвом Дмитра Грицяя («Перебийніс»). Старшинську школу у Мостах біля Львова і підстаршинську в Поморянах переведено у підпілля [375, с. 51]. Ще варто зазначити, що напередодні Першої конференції провідні члени ОУН М. Степаняк, М. Прокоп, Г. Голяш перевіряли організації ОУН у Дрогобицькій, Тернопільській, Львівській, Станиславівській областях [60, т. 1, арк. 21-59].

У світлі рішень Першої конференції ОУН та наслідків перевірки діяльності клітин на місцях перед ОУН постало завдання негайної організації підпільного активу, творення організаційної мережі, яка б вела боротьбу на всіх ділянках життя, необхідності політичного і військового вишколу кадрів, активізації всіх здорових сил – села і міста та виховання молоді. У селах Західної України цілеспрямовано почали організовуватися станичні осередки ОУН. На станиці лягав основний тягар боротьби. Вони забезпечували зв'язок, організацію кращих добровольців до лав УПА, їх лікування і харчування. Від успішної діяльності станичних ОУН великою мірою залежали результати майбутньої боротьби. Вступаючи до лав ОУН, молодь – хлопець чи дівчина – давали клятву. І цей ритуал був притаманним для організаційних структур ОУН усю Східної Галичини. Так, Ганна Голіната («Ружа»), станична с. Кошилівці Заліщицького пов., розповідала, що клятву давала в с. Садки у хаті господині Чимич: «Присягала перед іконами. Спочатку молилася, щоб Божа Матір допомагала боротися за Україну. Потім клала руку на Біблію й декламувала напам'ять Декалог – десять заповідей націоналіста. Коли говорила: «Ні просьби, ні грьоби, ні тортури, ані смерть не приневолять тебе виявити тайни», – здавалося, що у

мені ворушилася кожна клітина. – «Здобудеш Українську Державу, або згинеш у боротьбі за неї!» Закінчувала клятву гімном: «Ще не вмерла Україна».

Ганна Ландяк («Квітка») із с. Цапівці цього ж повіту продекламувала такий текст присяги: «Я українська організована юначка. Розумію положення свого народу. Розумію, що тільки вперта напружена праця дасть перемогу. Жертвую кров'ю юначки, що не зраджу ніякої тайни, хоча б прийшлося вмерти у великих тортурах. Так поможи мені, Боже, додержати свого приречення до кінця свого життя» [783, с. 89-90].

Патріотичні почуття охоплювали майже кожну молоду людину Галичини, тому осередки ОУН зростали і міцніли. З періоду Першої конференції ОУН збереглася «Інструкція до переведення у життя цілості і діяльності ОУН» (ч. 5. – 1941), у якій наголошувалося: «Впродовж найближчих зимових місяців діяльність Організації буде звернена у бік політичного та організаційного опанування суспільно-національного активу України, а через нього – народних українських мас для справи боротьби за суверенність українського народу на українській землі» [1040, с. 10].

Німецькі окупанти, безперечно, володіли інформацією про стратегію і тактику ОУН(р) відносно гітлеризму [258]. 25 листопада 1941 р. органи поліції і безпеки отримали в Рейхскомісаріаті «Україна» наказ такого змісту: «Незаперечно встановлено, що рух Бандери готує повстання (...). З метою створити незалежну Україну, всі функціонери руху Бандери повинні бути негайно арештовані і після ґрунтового допиту таємно ліквідовані» [728, с. 544-545].

31 липня 1942 р. шеф поліції і безпеки доносив у Берлін, що групою Бандери поширюється нелегальний журнал «Бюлетень». Одна із статей являє собою вмілу спробу поступового настроювання українського населення проти німців. Особливо цікавим є виклад ймовірних політичних намірів Рейху стосовно українців [728, с. 215]. В іншому «Бюлетені» ОУН йшлося: «Ми не хочемо бути рабами і народжувати дітей, що стануть робочою худобою і гарматним м'ясом для гнобителів, не хочемо конати з голоду у найбагатшій землі Європи, не хочемо

жити як негри (...). Хочемо волю і життя передати своїм дітям і внукам, а не сльози і ярмо» [1040, с. 3].

Німецькі окупаційні чинники не звертали уваги на сигнали з місць і наказували посилювати військові, політичні та економічні репресії над українським населенням. В одній із своїх промов д-р Гарайс – керівник відділу харчування і господарства Галичини сказав, що «вже тепер буде створено» (у Галичині. – *Н.М.*) резерв для осель для припливу німецької крові (Лемберг Цайтунг, 23 липня 1943 р.). Східна Галичина, як і вся Україна, підлягала поступовому «очищенню» від корінного населення. Починалися розстріли активістів та вивезення людей на каторжні роботи до Німеччини. «За даними часопису «Європейського рев'ю» в Генеральному губернаторстві мешкало 4039500 українців», – наголошувала ОУН. Станом на другу половину 1942 р. зі Східної Галичини на роботу до Німеччини вивезено 200 тис. робітників, і ця акція нарощувалась [1040, с. 3].

27 листопада 1942 р. окупанти розстріляли на полі Чортків-Стара Ягільниця 52 членів і симпатиків ОУН. Серед розстріляних були кадри ОУН з Коломийщини, Радехівщини, Підгаєччини, Борщівщини та інших місцевостей, як Олекса Коссак, член ОУН, перший голова міської управи Станиславова, Іван Миськів – голова управи Підгайців, Микола Сорук – окружний провідник Служби безпеки ОУН Коломийщини, учасник подій на Закарпатті (1939-1940 рр.) та інші. Розстріл відбувся як відповідь німців на смертельне поранення у Львові 21 листопада 1942 р. членом Проводу ОУН Дмитром Маївським («Тарас») секретаря кримінальної поліції Герхарда Шарфа із Головного управління безпеки Рейху [783, с. 94-96]. Розстріли відбулись у Львові, Станиславові, Кам'янці-Подільському (120 осіб) та інших містечках і селах Східної Галичини та Кам'янецьчини. У грудні 1943 р. німці повісили десять патріотів ОУН у Дрогобичі [365, с. 48-49]. Репресивними діями, які нарощувались, окупанти намагались нейтралізувати діяльність ОУН, яка з кожним місяцем активізувалась.

У березні 1942 р. лідери ОУН зібрались на Другу конференцію, яка відбулася в одному із сіл за 25 км від Львова. У ній брали участь М. Лебедь

(«Рубан»), Д. Мирон («Орлик»), В. Кук («Леміш»), В. Старух («Стяг»), Д. Клячківський («Клим Савур»), Д. Маївський («Тарас»), М. Степаняк («Лекс») та інші. На цій конференції Провід ОУН(р) уже чітко заявив про свої антинімецькі позиції [60, т. 1, арк. 21-59].

Неповний текст матеріалів Другої конференції опублікував орган ОУН(р) «Ідея і Чин» №1. Організація українських націоналістів від рішень Першої конференції зробила рішучий крок вперед у виробленні стратегічної і тактичної лінії щодо воюючих на території України Німеччини та СРСР і чітко заявила, що стоїть на позиціях виснаження у війні ворожих сторін. У сфері міжнародної політики ствердила орієнтацію на власні сили та використання усіх можливостей, що сприятимуть визвольній боротьбі. Провід чітко заявив, що московсько-більшовицькій міжнародній концепції інтернаціоналізму і німецькій концепції т.зв. «Нової Європи» протиставляє національну концепцію під лозунгом «Воля народам – воля людині!».

Провід наголосив, що скеруватиме свої зусилля на подальше формування організаційних клітин ОУН та активізацію міського і сільського населення. Активна увага приділялась вихованню молоді в організаціях «Юнак» та залучення до справи визволення жіноцтва.

Загострювалась увага про потребу поширення соборницьких ідей на землі Центральної і Східної України. «Лицем до сходу» – це поєднання творчих зусиль західноукраїнських та східноукраїнських земель (ЗУЗ і СУЗ).

ОУН ставила завдання опанувати всі структури зверху до низу – осередки суспільного, господарського, адміністративного, транспортного, культурно-освітнього і релігійного життя. Провід розробляв для активу рекомендації щодо діяльності в окремих регіонах України.

На Закарпатті ОУН висувала на перший план поборення течій угрорусів, москвофілів і германофілів, наголошувала, що доля українського Закарпаття залежатиме від розвитку подій на СУЗ і ОСУЗ. На Буковині освітню роботу необхідно спрямувати проти румунських окупантів та їх вислужників.

Конференція засудила німецьку земельну політику в Україні, спрямовану на

тотальний грабунок селянства. Учасники заявили, що ОУН – проти імперіалістичних господарських систем: капіталістичної, московсько-комуністичної і німецької націонал-соціалістичної й наголосили, що ОУН створить «власні форми господарського життя, які дадуть повні можливості для розвитку суспільної і приватної ініціативи для побудовання кооперації різних форм і промислово-торговельних спілок» [261, с. 51]. Провід обговорив також релігійне життя в Україні та проблеми залучення різних конфесій до актуалізації визвольної боротьби. Конференція проголосувала за стиль активної боротьби та виступила проти різних політичних комбінацій з німецькими окупантами. Висловила своє бачення мирного співіснування з поляками та ставлення до єврейства: «вважаємо за недоцільне брати участь у протижидівських акціях, щоб не стати сліпим знаряддям у чужих руках» [261, с. 52].

На першому етапі боротьби з німецьким нацизмом у 1941-1942 рр. найболючішим місцем для ОУН залишались кадри, яких не вистачало на всіх ділянках праці. Велику частину кадрових підпільників-революціонерів знищили більшовики під час масових арештів та розстрілів у 1940-1941 рр. З початком німецько-радянської війни новітні сили ОУН розпорошилися у похідних групах на теренах колишньої підрадянської України. Частина з них повернулася до Західної України, інша загинула в казематах німецького гестапо. Лише збігом обставин націоналістична Служба безпеки визволила з в'язниці на Лонцького у Львові Я. Старуха («Стяг»). Загинули сотні кадрів низового націоналістичного активу по всій території західного регіону. Опанувати ситуацію було надзвичайно важко. Пошта, залізниця, суд, міліція були у ворожих руках. Німецькі окупанти ці важливі артерії державного життя обсаджували у більшості польськими антиукраїнськими елементами – фольксдойчерами (місцевими жителями німецького походження). Для прикладу, станом на 15 вересня 1942 р. лише в одній Чортківській окрузі, що охоплювала колишні передвоєнні повіти, налічувалось 625 фольксдойчів і 1251 райхсдойчів (чистокровних німців), які займали керівні посади [781, с. 70]. Ще мешкало 114203 поляки, які стали основою для створення «третього фронту» проти визвольних сил українства

[1040]. Отже, національне підпілля, хоч і зазнало втрат, зброї не складало, а поспішно бралось до праці. На місце загиблих старших друзів ОУН прибували молоді сили.

Прогнозуючи події, Провід ОУН у грудні 1942 р. зібрався на військову конференцію, яка відбулась у будинку №45 по вулиці Городецькій у Львові, де обговорили питання створення військових сил, ведення гнучкої тактики і нової політики у Другій світовій війні. Про хід військової конференції розповідає у спогадах крайовий комендант краю «Захід» Лука Павлишин («Вовк»). На конференції були присутні військовий референт Проводу ОУН(р) Д. Грицай («Перебийніс»), військовий референт краю «Північ» В. Івахів («Сонар»), І. Климів («Легенда»), В. Кук («Медвідь»), урядуючий провідник ОУН М. Лебедь («Рубан»), який вів засідання. Л. Павлишин передає зміст розмов на конференції, яка стала історичною. Д. Грицай говорив, що до цих пір ОУН конкретно не знає, в якому напрямку вести роботу. По-перше, треба опрацювати концепцію – прогноз на подальший хід війни та якими методами з мрій і устремлінь народу зродити ідею самостійної України. Л. Павлишин наголосив, що потрібно накопичувати військові сили, організовувати вишкільні табори, зміцнювати дисципліну. Маючи збройні сили, можна було б у майбутньому торгуватися із Заходом. І. Климів («Легенда») виступив, як завжди, емоційно й пропонував створювати сильну армію «з усіма» родами військ, тобто справжні бойові сили ОУН. В. Івахів запропонував звернути увагу найперше на Волинь і Полісся, де горять села. Вже давно назріла потреба для захисту. «Давайте створимо повстанську армію. Цим утремо носа різним партизанам, що нишпорять по лісах. Їх називають месниками. Волиняни і поліщуки створюють відділи самооборони, власну Січ. Невже ми не можемо взяти їх під опіку?! Будуть збройні сили, тоді не тільки поляки, але й німці почнуть рахуватися з нами. Що ж до решти справ, то я згідний з «Легендою», – продовжував Івахів, – треба готувати населення до спротиву більшовикам. Думаю, послабивши найпершого ворога, заставимо повірити у себе не тільки Європу, а й світ!» Ця промова Івахіва, – зауважує Лука Павлишин, – мала далекосяжні наслідки, наближаючи день народження УПА [517, с. 87-89].

Конференція прийняла рішення, що у «військовій доктрині ОУН треба передбачити можливі варіанти. Все боєздатне українське населення повинно стати під знамена ОУН для боротьби проти смертельного більшовицького ворога. Члени ОУН(р) мають зайняти командні пости в майбутніх військових з'єднаннях. Треба негайно створити збройні сили для захисту Волині і Полісся з огляду на присутність там польських військових формувань і червоних партизанів» [517, с. 91]. Військові інструкції, вказівки щодо конкретних питань створення збройних сил мала підготувати обрана конференцією група у складі «Легенди», «Сонара», «Леміша» [517, с. 91]. Варто зазначити, що німецьке гестапо, очевидно, знало про рішення конференції, бо через кілька тижнів арештувало організатора Української національно-революційної армії Івана Климів («Легенда») й закатувало.

Третя конференція ОУН, що відбулася 17-21 лютого 1943 р., на відміну від попередніх, накреслила плани збройної боротьби ОУН проти німецьких і більшовицьких поневолювачів. У цей період радянські війська розбили гітлерівців під Сталінградом. Ставало очевидним, що німці цю війну програють. На Волині й Поліссі поспішно формувались сотні УПА. На Галичину, де було відносно спокійніше, покладалась роль запілля. Конференція відбулася поблизу містечка Олесько на Львівщині. У ній брали участь М. Леbedь («Рубан»), Р. Шухевич («Тур»), М. Прокоп («Володимир»), В. Охримович («Бард»), Р. Кравчук («Петро»), М. Степаняк («Лекс») та інші. Учасники конференції зробили детальний аналіз міжнародного становища та позиції воюючих держав у Другій світовій війні, перспективи здобуття Україною незалежності. Наголошувалось, що ситуація, яка склалася на фронтах, дає підстави стверджувати, що війна ведеться на повне поневолення українського народу. Останнім часом, стверджували націоналісти, починають втягувати у протирадянську війну загарбані нею народи, але їхня політика є не що інше як підступний маневр. СРСР намагається схилити на свій бік західних союзників. Україна, опинившись між молотом і ковадлом, зазнає однакових ударів з боку Москви і Берліна. Для українського народу невідкладним є завдання боротьби проти обох імперіалістів.

ОУН констатувала, що 1942 р. був роком наполегливої праці і боротьби, яка принесла для організації визнання їхньої визвольної програми і платформи визвольного руху. Провід пояснював, що шукатиме спільні пункти боротьби з іншими народами проти сталінського СРСР. Націоналісти твердо заперечували будь-які спроби переговорів з представниками німецьких збройних сил в Україні. З поверненням радянської влади в Україну учасники конференції заявили, що боротимуться з більшовицькою Москвою як «віковичним ворогом поневолених народів Сходу». ОУН засудила німецьку політику створення збройних відділів з українців й з метою використання їх як «гарматне м'ясо» у війні з СРСР і закликала усіх об'єднатися спільним фронтом у боротьбі проти обох агресорів [213, с. 74-79; 261, с. 134-141].

На пропозицію М. Лебеда конференція прийняла рішення, щоб до ОУН додавати аббревіатуру «СД» – Самостійників-Державників і частіше вживати назву Організації Самостійників-Державників, щоб у майбутньому відмовитись від назви ОУН, але на Третньому надзвичайному зборі ОУН ця пропозиція була відхилена.

Вищезгадані конференції та наради Проводу ОУН, зародження УПА на Волині та Народної самооборони у Східній Галичині, початкові бої з німецькими окупантами конкретизували збройну боротьбу визвольних сил. ОУН поширювала, зміцнювала й творила новітні осередки збройної боротьби народу.

Кожна з трьох конференцій ОУН, що відбулися у 1941-1943 рр., зробила значний ідейно-політичний внесок у розробку програмних принципів наступної боротьби ОУН, що впливала зі змін на східних фронтах Другої світової війни та міжнародних обставин.

Матеріали конференцій стали основою розробки новітньої концепції ОУН у визвольній боротьбі на Третньому надзвичайному зборі ОУН 21-25 серпня 1943 р. [213, с. 90]. Це був останній Надзвичайний збір ОУН на рідних землях періоду визвольної боротьби. Відбувся він на хуторі Веснівка біля с. Золота Слобода, нині Козівського р-ну Тернопільської обл.

Учасник Збору ОУН Мирослав Прокоп у статті «У сорокаліття III

Надзвичайного Великого Збору ОУН» пише, що в умовах німецького окупаційного режиму повний реєстр учасників Збору не складався. Однак з пам'яті подає двадцять прізвищ основних діячів ОУН, які прибули з різних кінців України на наради Збору. Серед них: Микола Арсенич, головний референт Служби безпеки (1910 р.н. – заг. (†) 1947 р.); Яків Бусел, начальний референт політвиховного відділу крайового військового штабу УПА-«Північ» (1943-1944) і член Проводу ОУН (1910 р.н. – (†) 1945 р.); Ростислав Волошин, співорганізатор УПА та комендант Запілля УПА у 1942-1943 рр. (1911 р.н. – (†) 1944 р.); отець Іван Гриньох, активний діяч ОУН (1907 р.н. – пом. 1994 р.); Роман Кравчук, член Проводу ОУН і його організаційний референт (1912 р.н. – (†) 1951 р.); Василь Кук, крайовий провідник ОУН Південно-східних українських земель (ПСУЗ), після загибелі Романа Шухевича – Головний Командир УПА у 1950-1954 рр. (1913 р.н. – пом. 2007 р.); Микола Лебець, після арешту Степана Бандери у 1941 р. німецьким гестапо – «урядуючий провідник» ОУН, організатор антинімецького підпілля ОУН в 1941-1943 рр. (1910 р.н. – пом. 1998 р.); Омелян Логуш, референт пропаганди ОУН Південно-східних українських земель у Дніпропетровську (1912 р.н. – пом. на еміграції); Зіна Л. (прізвище невідоме, зі Східної України); Дмитро Маївський, член Проводу ОУН (1914 р.н. – (†) 1945 р.); Зіновій Марцюк (не ідентифікований); Василь Охримович, крайовий провідник ЗУЗ у 1943 р. (1914 р.н. – (†) 1954 р.); Михайло Палідович, член крайового проводу ЗУЗ (1914 р.н. – (†) 1944 р.); Йосип Позичанюк, провідний діяч ОУН з Вінницької обл., редактор підпільних видань (1911 р.н. – (†) 1944 р.); Мирослав Прокоп, референт пропаганди Проводу ОУН (1913 р.н. – пом. 2003 р. у США); Дарія Ребет, член Проводу ОУН (1913 р.н. – пом. 1992 р.); Михайло Степаняк, крайовий провідник ЗУЗ (1905 р.н. – пом. 1967 р.); Василь Турковський, заступник референта Служби безпеки Проводу ОУН у 1941-1944 рр. (1910 р.н. – (†) 1944 р.); Роман Шухевич, Голова бюро Проводу ОУН, Головний Командир УПА у 1943-1950 рр. (1907 р.н. – (†) 1950 р.) [386, с. 42].

Прибувши у район с. Золота Слобода, лідери ОУН спочатку квартирували у господарстві селян Чарківських та Фостяків, а потім перенеслись до хуторянина

Григорія Микитіва. Деякі мешкали у родичів Тетяни Федорів, майбутньої поетеси та громадської діячки в еміграції. Третій надзвичайний збір ОУН мав виняткове історичне значення. Збір вніс глибокі зміни в програмні засади національно-визвольної боротьби ОУН за УССД, а також і в структурну побудову самої організації [107, арк. 136-140].

Сталося це у зв'язку з великими геополітичними змінами на європейському континенті та вже деяким досвідом підпільної діяльності ОУН упродовж дворічної боротьби з німецькими і радянськими каральними силами та їх польськими колаборантами [653, с. 286-291].

Політики ОУН передбачували провал Німеччини у Другій світовій війні. За їх прогнозами, Червона армія СРСР у 1943 р. вже повністю володіла Лівобережною Україною [524].

Провід ОУН ще до Третього надзвичайного збору намагався внести ясність у деякі програмні пункти Першого та Другого великих зборів ОУН, які відбулися у 1929 р. та 1939 р. – після загибелі провідника ОУН Євгена Коновальця, і критикував роль одноосібного керівника в ОУН. Як наслідок, 11-13 травня 1943 р. на засіданні Проводу ОУН, що відбувся у Золочівському повіті Тернопільщини, запроваджено колегіальний принцип керівництва у складі трьох членів бюро Проводу: Романа Шухевича, Зіновія Матли і Дмитра Маївського [386, с. 54]. Микола Лебедь, який після арешту Степана Бандери до 13 травня 1943 р. очолював Провід, відмовився від участі в ньому. Згодом, після арешту Зіновія Матли, до бюро Проводу обрано Ростислава Волошина [386, с. 54].

Щоб обміркувати як слід вищенаведені політичні та організаційні зміни, Р. Шухевич запропонував скликати Третій надзвичайний збір ОУН. Політичну доповідь він доручив зробити Мирославі Прокопу, підготовку програми – Дмитрові Маївському, сам же підготував виступ з аналізом та пропозиціями щодо боротьби ОУН, УПА з новітніми більшовицькими загарбниками, які наближалися, й дав відповіді, як бути далі [858].

На основі доповідей Третій надзвичайний збір у своїх постановках визначив,

що «сучасна війна – це війна між воюючими імперіалістами за панування над світом (...)» [213, с. 113]. «Ціллю більшовиків є під ширмою т.зв. «оборони батьківщини», відігрітого слов'янофільства і псевдореволюційної фразеології здійснити напрямні московського імперіалізму, а саме: опанувати Європу, а в дальшу чергу весь світ» [213, с. 114].

На основі дискусій між учасниками Збору було заявлено, що в боротьбі за УССД треба далі орієнтуватися на власні сили: «Окупацію більшовиками українських земель приймаємо плановою активною боротьбою в усіх тих формах, що ведуть до розвалу державного апарату московського імперіалізму та спричиняються до зросту організованих сил українського народу в його боротьбі за УССД» [213, с. 120-121].

З присутніх дискутантів ОУН ні в кого не було сумніву, що боротьба з московським імперіалізмом буде набагато важчою, ніж з німецьким окупаційним режимом. Заздалегідь було відомо, що більшовики у протиукраїнській боротьбі використовуватимуть тактику спаленої землі, що на фронт змобілізують усі молоді сили українства і кинуть їх на передову з метою тотального знищення людських ресурсів визвольного руху.

Лідери ОУН прийшли до одностайної думки про потребу готуватись до зустрічі з більшовиками: будувати криївки, магазинувати зброю, хліб, медичні препарати тощо.

Тодішнього серпня 1943 р. навряд чи хто міг збагнути, що визвольна війна ОУН, УПА розтягнеться майже на два десятиліття. Навіть Р. Шухевич вважав, що під більшовицьким терором повстанські формації витримають не більше як два роки.

Побутували й інші думки. Наприклад, М. Степаняк пропонував підняти проти німецьких окупантів повстання силами двадцятитисячного війська, яким розпоряджався Головний військовий штаб УПА. Але це означало остаточно знекровити українські визвольні сили з німецькими військами та полегшити наступ армії СРСР.

Зародилась у когось ідея створити наднаціональний орган боротьби за

визволення України, можливо, у формі Ради. У 1944 р. таку структуру було створено й названо Українською головною визвольною радою (УГВР). Виходячи з досвіду перебування членів ОУН на східноукраїнських землях, на пленарних засіданнях Збору обговорювались питання щодо нових елементів програми. Відкидалися доктрини ОУН, такі як «корпоративізм», безапеляційність політики націоналістів, «вождизм» тощо. На Третньому надзвичайному зборі ОУН заявила що не бореться за Україну для себе: «ОУН бореться проти імперіалістів й імперій, бо в них один пануючий народ поневолює культурно й політично та визискує економічно інші народи (...), за рівність усіх громадян України незалежно від національності в державних та громадських правах» [213, с. 107, 112].

На Зборі також ішла мова про соціально-економічні аспекти програми ОУН. Про те, що українська державна влада не нав'язуватиме селянам однієї форми користування землею, про вільну працю, свободу профспілок, вільне ремесло, організацію національно-банкової системи, безоплатну освіту, пошану до праці інтелігенції, широке запровадження охорони народного здоров'я тощо [213, с. 109, 112].

ОУН проголошувала свободу інтелектуальної творчості, політичної і соціальної демократії, свободи культури, мистецтва, наукових дослідів. У постанові зафіксовано, що ОУН боротиметься, щоб кожна нація жила вільним і повноцінним життям, що тільки у спільній боротьбі народів СРСР можливо перемогти сталінську диктатуру [213, с. 107, 114, 116].

Підбиваючи підсумки, відзначимо, що організація низового підпільного активу під час німецької окупації України відбувалася в умовах загострення боротьби націоналістів з німецькими окупантами та посилення репресій останніх. Якщо на Першій конференції члени ОУН ще стримано заявляли про відкриту боротьбу з німецькими окупантами, сподіваючись на їхнє розуміння хибності дій, хоча підпільні організації ОУН на місцях уже готувалися до боротьби: створювали структури ОУН, діставали зброю, вишколювали кадри, то на Другій і Третій конференціях чітко заявлено, що агресорами в Україні є

гітлерівська Німеччина та більшовицька Росія (СРСР) і визвольна боротьба з ними неминуча. Внесення цих та інших постулатів до програмних матеріалів Третього надзвичайного збору ОУН дало в руки Проводу ОУН, УПА сильні політичні козири і додало сили українським націоналістам у боротьбі за Українську Самостійну Соборну Державу. Теоретичні основи ОУН, уточнені на Зборі, стали ідейною базою публіцистичних праць визначних ідеологів ОУН Осипа Дяківа («Горновий»), Петра Федуна («Петро Полтава»), Ярослава Старуха («Стяг»), Дмитра Маївського («Тарас») та інших, які визвольними концепціями збагатили політичну думку ХХ століття і праці яких залишаються актуальними й у наш час.

2.3. Зародження Української народної самооборони.

Перші бої з німецькими окупантами

Створення відділів Української народної самооборони – своєрідної форми опору німецьким окупантам у західних областях України, що згодом переросла в УПА-«Захід», пришвидшили кілька факторів: гітлерівські репресії, поява радянських диверсійних загонів як провісників повернення радянської влади, антиукраїнська діяльність польської Армії крайової, яка прагнула повернути Східну Галичину в кордони Речі Посполитої 1939 р. та інші чинники.

Німецькі окупанти у другій половині 1942 – на початку 1943 рр. усіма засобами намагалися зупинити спротив підпільної ОУН та її боївок, які формувалися, міцніли і вступали у зачіпні бої з ними. Микола Лебедь у праці «УПА» писав, що Східна Галичина у розвитку визвольної боротьби у 1942-1943 рр. виконувала роль своєрідної запільної бази, яка постачала на Волинь людей, харчі, медикаменти, зброю [365, с. 50]. Водночас у листівках «За що ми боремся» Провід ОУН коротко і патріотично пояснював свою програму та закликав чинити опір німецьким і «совєтським» окупантам.

Дуже влучно й чітко ОУН розвінчувала колоніальну політику Берліна у

«Слові ОУН з нагоди перших роковин проголошення самостійної української держави у Львові 30 червня 1941 р.». У листівці наголошувалось, що після проголошення державності воїни Червоної армії здавалися у полон, щоб під прапорами Української Самостійної Соборної Держави йти у бій проти окупантів України. Однак це не подобалося нашим новим господарям. Їм не така потрібна була Україна. Вони також, як колись Москва, несуть «визволення» Україні, але розуміють це по-своєму. У листівці повідомлялось, що німці арештували український уряд, керівника Степана Бандеру. Українські землі поділили між Угорщиною, Румунією та собою. У таборах полонених тисячами гинуть наші брати українці. Окупанти винищують українську економіку, вивозять на роботу людей, забороняють українські газети. Визвольні сили опинились у важкому стані. З одного боку, «злобним угаром дихає» московське нашестя, з другого, Німеччина, що зі своєю колоніальною політикою вже добре дає про себе знати. «Наша честь потребує від нас захищатися. Актом 30 червня 1941 р. ми заявили про своє відношення до т.зв. «Нового європейського порядку», який створює Німеччина. Ним ми врятували саму ідею Самостійної України» [61, т. 35, арк. 200-207; 261, с. 152-154].

Але німецькі власті на протести, критику і вимоги націоналістів не зважали і продовжували розкручувати маховик репресій. Після проголошення надзвичайного стану 10 жовтня 1943 р. німці прилюдно повісили і розстріляли 1541 галичанина [365, с. 65]. Запровадивши принцип закладництва 100 за 1-го, спалювали села й розстрілювали громадян «за переховування бандитів», «сприяння бандам», «переховування зброї» тощо. З 23 жовтня 1943 р. по 6 травня 1944 р. лише в Станіславівській обл. розстріляно 553 особи. 13 листопада 1943 р. розстріляли 21 мешканця Надвірної. У грудні 1943 р. – у Єзуполі – 20 в'язнів з Галича і Станіславова, у Калуші – 18 учнів торговельної школи, у Ворохті – українських лісників і т.д. [930].

Окупанти масово вивозили людей на каторжні роботи до Німеччини. Наприклад, із с. Жукова на Бережанщині вивезли 115 осіб, Куропатників – 65, Курян – 190. В останньому селі додатково арештували 80 осіб, 8 чл. ОУН

розстріляли. З Мечищева забрали на роботу 55 осіб, 11 членів ОУН розстріляли і т.д. [405; 406, с. 381-383, 421, 432, 576-577].

Велика кількість арештів та розстрілів відбулась у Кам'янець-Подільській обл. Тут діяли підпільні організації ОУН в Летичівському р-ні, Ізяславі, Старокостянтинові, Кадіївцях, селах Фридрівці, Думанові, П'ятничанах, Зеленче, Нестерівці, Ярмолинцях та інших. За приблизними підрахунками, гітлерівці у лютому 1942 р. арештували і розстріляли понад 200 членів ОУН [324, с. 448-455].

Не відставали у репресіях супроти ОУН і німецькі сателіти Угорщина на Закарпатті та Румунія на Буковині. Так, у березні 1942 р. угорські власті здійснили масові арешти інтелігенції, селян, запідозрених у зв'язках з ОУН. У квітні цього року репресії повторилися і до в'язниць потрапило 1300 членів ОУН та їх симпатиків. Шістьох провідників Закарпатської ОУН розстріляли [562, с. 86]. 17, 22 і 24 липня 1942 р. відбулися три Ковнерські судові процеси угорського військового трибуналу, на яких остаточно розгромлено Закарпатську крайову ексекутиву ОУН [969, с. 38]. Як наслідок, Закарпатська область була нейтралізована у визвольній боротьбі ОУН, УПА.

Не менш жорстокими виявились репресії румунських властей на Північній Буковині. Так, 31 березня 1942 р. відбувся процес над арештованими членами ОУН у Яссах. У середині 1942 р. румунські арешти повторилися у зв'язку з повідомленням, що ОУН(р) готує замах на чернівецького ортскоменданта капітана Еріха Райцентштейна [369, с. 134]. У середині 1942 р. румунська поліція арештувала керівника Буковинської ОУН Колотила («Кобзар»). Цього ж року прокотилися арешти у Виженці, схоплено членів ОУН Назарія Гонтаря, Петра Гнатушака, Івана Кліма, Якова Паушака та інших, разом десять осіб [208, с. 151]. Далі схопили провідника ОУН із с. Старі Мамаївці Василя Томашевського. Взяли Дмитра Гирюка з Шубранця з підпільницею Одаркою Понич. Арештами охопили с. Васловівці, Малий Кучурів, Добринівці, Борівці, Киселів, Веренчанка та інші [401, с. 54].

Водночас німецькі окупанти докладали зусиль, аби пригальмувати розвиток УПА на Волині та Поліссі, що опановували північно-західну територію України.

З весни 1943 р. почались каральні акції проти УПА під командуванням обергрупенфюрера СС фон дем Бах-Залевського. Понад 10 тис. солдатів, танки, авіація і бронепоезди були кинуті проти загонів Повстанської армії [398, с. 42].

Наче домовившись, у Галичині в цей час з'явилися радянські партизани Сумського партизанського з'єднання С. Ковпака. Згідно з планом ЦК КП(б)У, затвердженим Державним Комітетом оборони на 1943 р., партизанському загону С. Ковпака належало прорватися до нафтопромислів Дрогобича і зліквідувати їх, водночас розвідати, як населення Західної України ставитиметься до ймовірного повернення радянської влади. «Сталінський рейд» партизанів почався 12 червня 1943 р. Це була колона завдовжки 10 км – близько 2 тис. партизанів, які тягнули за собою дві 76-міліметрові і 5 протитанкових бронебійних гармат, 32 бронебійні рушниці, 52 міномети, 200 кулеметів, 470 автоматів. Зв'язок з Москвою підтримували 7 рацій. Як правило, рухалися вночі. У перших числах липня ковпаківці досягли Дністра, далі рухались не загальною колоною, а врозсип [604, с. 193-194].

В оцінці ковпаківців, основною силою проти них, навіть більш небезпечною, ніж німецька, були озброєні націоналісти: «вони краще знали місцевість, не боялись ні морозів, ні лісових хащів, хитро маскувались, мали добру розвідку» [604, с. 197; 403; 404; 491].

У звіті Дрогобицького обласного проводу ОУН(р) під криптонімом «Косак» за липень 1943 р. з приводу появи у краї ковпаківців зафіксовано наступне: «Народ перестрашений удачним рейдом більшовицьких партизанів, з цього виходить прямий висновок та віщує скорий прихід більшовицької влади. Рейд більшовицької партизанки викликав серед них (німців. – *Н.М.*) велику паніку. Проти партизанки послано «татарський легіон» та українську поліцію. Самі бояться йти, чуючи, що не дадуть ради» [12, арк. 20-21; 821, 44-48].

Самі ковпаківці підтверджували, що в рядах націоналістів були тисячі селян, які щиро вірили, що воюють за свободу своєї батьківщини проти фашистських окупантів і більшовицьких комісарів-безбожників [604, с. 198]. Полонивши кількох повстанців з відділу УНС «Крука», – пишуть у спогадах Т. Гладков і Л.

Кизя, – їх допитував сам С. Ковпак: «Ти проти кого воюєш? – Проти гітлерівців. За вільну і незалежну Україну, щоб кожний українець був господарем у своєму домі», – була відповідь [604, с. 199]. Комісар С. Руднев у своєму щоденнику писав тоді: «Мої нерви напружені до «краю». Не можу ні спати, ні їсти. Якщо не зйду з розуму, то витримаю. У такому виключному національному і політичному переплетінні провести з'єднання рівнозначно тому, щоби провести корабель по невідомому фарватеру серед підводних каменів і мілини» [604, с. 199]. 4 серпня 1943 р. частина ковпаківців прорвалася біля Делятина і там загинуло 72 партизани [604, с. 200]. У «Звіті партизанських дій в Станиславові (23.07.1943 р.)» та «Звіті з сіл Пасічної та Зеленої (22.07.1943 р.)» говориться про бої між німцями і ковпаківцями. Згадується, що лише при відступі партизанів було кілька невеликих боїв між ними і УНС. 8 серпня 1943 р. к-р УНС «Чорні чорти» сотенний Іван Рачок («Липей») здійснив засідку на шляху в напрямку на Жаб'є Станиславівської обл., де червоні партизани втратили 30 осіб [249, т. 9, с. 335-336]. Також декілька боїв витримав з ковпаківцями відділ УНС «Сіроманці».

Ще однією причиною зародження УНС був польський фактор, який збройно загрожував південно-західним українським землям поверненням у лоно Речі Посполитої. Навесні 1943 р. з центральних районів Польщі Армія крайова перекинула ряд своїх загонів, які отаборилися у селах навколо Львова, Перемишля, Самбора, а також польських селах, що з'єднували коридор Львів-Перемишль. Другий польський коридор планувалося створити між Львовом і Люблінщиною. Перекидаючи збройні сили до Східної Галичини, АК готувалася до плану «Буря», яким передбачувалось повстання та захоплення влади у краї до приходу Червоної армії [37-40].

Для керівництва польським підпіллям на території Тернопільської обл. засновано інспекторати АК у Тернополі, Бережанах і Чорткові. Структури тернопільської АК розгалужувались аж до надзбручанських сіл. Кожний інспекторат складався з 4-5 обвудів (районів), лінійних відділів служб та місцевих осередків (3-5 чол.) [40, арк. 3].

Водночас створення УНС зобов'язував фактор організації дивізії «СС-

Галичина», до якої частина молоді не бажала іти. Враховуючи вищезгадану політичну ситуацію, Провід ОУН(р) вирішив швидко відреагувати на події створенням загонів Української народної самооборони, які стихійно організовувались уже самі. Для створення цих формувань були добровольці, невелика кількість зброї та свіжа пам'ять боротьби 1939-1941 рр.

Напередодні у с. Бишки нині Козівського р-ну проведено нараду крайового проводу ОУН(р), на якій були присутні: Ярослав Мельник («Роберт») – провідник ОУН Станиславівщини та Іван Шанайда («Нестор») – провідник ОУН Тернопільщини. Терени підлеглих їм районів мали стати базою УНС.

15 липня 1943 р. Провід ОУН(р) і ГВШ УПА видали наказ про формування у Галичині Української народної самооборони (УНС) і листівку із закликом вступати до лав УНС [249, т. 9, с. 335-336].

Роман Шухевич восени 1944 р. заявив, що саме поява у Галичині радянських партизанів заактивізувала створення УНС. Українське підпілля також реорганізовувалось і в часі походу червоного загону почало проявляти активність у теренах [518, с. 95].

Безпосередньо організацію УНС доручено Олександрю Луцькому («Беркут»), який дав вказівки «Роберту», «Шпаку» та «Нестору» до кінця червня 1943 р. організувати мобілізацію населення, здатного служити в УНС [282, с. 335-336].

Так, «Роберт» мав створити в області два курені УНС чисельністю від 800 до 1000 осіб, «Шпак» на Стрийщині і «Нестор» на Тернопільщині – по одному куреню чисельністю по 400 вояків.

Забезпечення унсівців одягом і харчуванням покладалося на обласні проводи ОУН(р). Формування УНС в Карпатах закінчилось приблизно 15 серпня 1943 р. й нараховувало до 2000 стрільців, організованих у п'ять куренів під криптонімами: «Чорні чорти» (400-500 осіб) – дислокувався в районі сіл Микуличин і Березин Ярмчанського р-ну Станиславівської обл. під командуванням «Липея», колишнього старшини Легіону ім. Коновальця; «Трембіта» (350-400 осіб), дислокувався у лісах Долинського р-ну під командуванням «Чорнобривого»; «Сіроманці» (250-300 осіб) на горі Чорна Сигла Болехівського р-ну командира

«Яструба»; курінь «Кривоноса» (300-400 осіб) осіб на горі Магура Стрийського пов. Дрогобицької обл. командира «Шугая» [249, т. 9, с. 337].

Головним командиром усіх куренів УНС Провід ОУН призначив колишнього військового референта Галицького крайового проводу ОУН Луку Павлишина («Вовк»). Олександр Луцькому передали штаб УНС і загальне командування. Оперативним референтом штабу призначено Володимира Банаха («Гордієнко»), колишнього коменданта української поліції в Станиславові, мобілізаційним референтом – колишнього бургомистра Станиславова Голембовського, референтом розвідки – «Сокола», старшину Армії УНР, коменданта української поліції в м. Тисмениця. Однак, як зазначалось, у сутичках з партизанами Ковпака УНС показала свою слабкість, і Провід ОУН вирішив посилити їх вишкіл. У жовтні 1943 р. Р. Шухевич наказав розширити територію діяльності УНС і збільшити її кількість. Водночас на базі УНС формувати у Карпатах повстанську базу та організувати підстаршинські школи: одну з них ім. С. Петлюри під командуванням «Степового» з постом на горі Тарниця біля Космача і «Беркути» к-ра «Чмелика» у тому ж районі.

Ще створено два вишкільні курені «Гайдамаки» під командуванням «Хмеля» і «Чорні чорти» – «Козака». Діяла також військова школа кадрів ОУН «Тигри», яка дала поповнення з членів ОУН для куреня УПА «Сіроманці» к-ра Дмитра Карпенка («Яструб»). У вересні 1943 р. на Станиславівщині функціонувало дев'ять військово-вишкільних таборів. Кожен табір складався з трьох сотень – бойової з вишколеними стрільцями, навчальної з новобранців і технічної, яка складалася з чот зв'язку, будівельників і зброярів.

З метою розгалуження діяльності УНС частину вояків з Прикарпаття направлено у Тернопільську та Львівську області. У жовтні 1943 р. на Тернопільщину відійшла сотня з куреня «Сіроманці», а друга з куреня «Трембіта» – на Львівщину, де обласні провідники ОУН формували по два курені УНС.

На Тернопільщині першу повітову боївку сформував Іван Юхнович («Кок») у р-ні Підгаєччини, яка переросла у відділ УНС. Коли проходили радянські

партизани С. Ковпака, він закликав до зброї членів ОУН. Проте він не встиг зустріти партизанів, натомість розбив кілька німецьких лігеншафтів. Восени 1943 р. «Кок» командував уже сотнею «Лісовики». У лісах біля с. Слав'ятин наприкінці 1943 р. квартирувало уже три сотні УНС «Кока», «Чорного» та «Ворона», яка стала ядром УПА ВО «Лисоня» [600, с. 244]. На Тернопільщині відділи УНС таборували на Бережанщині у лісах біля с. Рогачин (курені «Остапа» і «Бондаренка»). Тут же розташовувались школа підстаршин і курси Українського червоного хреста (УЧХ) [644, с. 611].

На території Львівщини існувало кілька чот УНС під командуванням Остапа Линди («Ярема») та заступника Мирослава Онишкевича («Богдан») [283, с. 18]. У Золочівському р-ні чоти УНС зорганізували Роман Загоруйко («Лапайдух»), Іван Котула («Іванко»), Мар'ян Кравчук («Малиновий»); у Сокальському р-ні – Іван Козярський («Корсак») та інші. Сотня УНС Дмитра Карпенка («Яструб») почала формуватись біля с. Молодинче тепер Жидачівського р-ну, згодом відійшла у Станиславівську обл. [283, с. 18]. Чоти швидко поповнювались людьми, згодом на Золочівщині з'явилися самооборонні сотні «Піскового» в Олеському р-ні, «Старика» у Бродівському, «Марка» у Понинківському р-ні [906, с. 184-210].

Мар'ян Кравчук («Малиновий») – кадровий підпільник і вояк «Натхігалю» зі своєю чотою провів посиленій вишкіл і вона переросла в сотню «Непоборні», одну з найактивніших у складі майбутньої ВО «Буг» [906, с. 184-210].

З формуванням загонів УНС водночас почалися оборонні та спонтанні бої з німецькими окупантами. Так, у липні 1943 р. боївка УНС з 17 осіб розігнала шуцполіцію у м. Городенка, у серпні розбила німецький гарнізон у Тисмениці [720, с. 319].

18 серпня 1943 р. відділ УНС здійснив антинімецький виступ на бавдінст (будівельна служба) біля с. Святослав на Сколівщині – охорону розігнали, а робітників відпустили додому [365, с. 51].

У відповідь дрогобицьке гестапо у вересні 1943 р. з відділом жандармерії і поліції кількістю близько 300 осіб почали наступ на табір «Кривоніс II» біля с.

Недільна на Старосамбірщині. Спочатку вивчали обстановку. Потім випустили собак. Повстанці їх душили руками, кололи багнетами. Далі пішли поліцаї, повстанці їх пропустили, а за ними гітлерівці. По них відкрили вогонь і вбили близько 90 солдатів. Курінь залишив табір, втративши 26 убитими і 12 пораненими [517, с. 188].

У вересні 1943 р. німці розпочали каральну акцію Польової жандармерії з м. Долина на табір «Порпаш» під горою Магурою, де вишколювалась сотня «Трембіта», але їх відбили. Натомість «Трембіта» 30 вересня 1943 р. здійснила успішну засідку на залізниці між рікою Ілемкою і високою скелею. Німці втратили на відкритій платформі близько 80 убитими і стільки ж пораненими. 5 листопада 1943 р. есесівці пішли в наступ на підстаршинську школу на горі Тарниця біля Космача й також зазнали повного розгрому [930].

У жовтні-грудні 1943 р. гітлерівці повели наступ проти УНС з метою остаточно зламати опір українського народу. Бої велися у Чорному Лісі, на Самбірщині, Долинщині [257, с. 23-24]. 14-15 жовтня 1943 р. відбулися бої з німцями на космацьких полонинах, де брало участь близько 500 німецьких вояків [713, с. 160]. 27 листопада 1943 р. німці вирішили оточити повстанців між селами Посіч і Завій. Наступали силами близько 600 солдатів. Бійці УНС майже 12 годин перебували в оточенні, з якого прорвалися й розсіяли німців по Чорному Лісі. Це були сотні «Змії» Василя Андрусяка («Різун») та «Месники» командира «Дона». Німці втратили близько 45 вояків убитими і 15 пораненими, повстанців 11 убитими і 19 пораненими [219, с. 28].

29 листопада 1943 р. «Месники» під командою сотенного Олександра Хімінця («Благий») здійснили рейд по Солотвинщині. Біля с. Пороги захопили склад з кулеметами ЦКМ-1 і ЗРКМ, 24 гвинтівки, 6 пістолетів та іншу зброю [257, с. 218].

4 грудня 1943 р. гітлерівці здійснили наступ на Самбірщину, де у боях втратили понад 160 убитими, повстанці ж недорахувалися 34 бійці. 11-12 грудня німці знову наступали проти відділу УНС на горі Лютій під Магурою на Долинщині. Повстанці наступ відбили. Спустилися з гір і заквартирували у селах

Підкарпаття й створили 1943 р. т.зв. «Зимову республіку» у Галицькому р-ні між ріками Дністром і Лімницею. Цей терен довгий час виконував роль харчової бази Чорного Лісу [370, с. 46; 358; 930].

Отже, восени 1943 р. у західних областях вже існували, по-німецьки, – «заражені бандами райони», по-упівськи – «Республіки УПА». Вони розташовувались у Чорному Лісі, Карпатах і Тернопільській обл. [370, с. 53].

Наприкінці 1943 р. курені УНС діяли на території Станиславівської, Львівської, Дрогобицької, Тернопільської областей. Не було УНС на Буковині і Перемишльщині. Загальна кількість вояків УНС, за нашими підрахунками, налічувала 5-6 тис. осіб. У цей період УНС стосовно німецьких окупантів займала в основному оборонну тактику, щодо поляків – наступальну, аж до ліквідації баз Армії крайової.

Згідно з підрахунками українського історика з діаспори Лева Шанковського, загони Української народної самооборони витримали у боях з німецькими окупантами приблизно 47 боїв і 129 сутичок, у яких загинуло 1500 німецьких солдатів [398, с. 46]. Основні бої проходили на території Чорного Лісу, Долинського і Самбірського р-нів.

Формування УНС підпорядковувались безпосередньо Р. Шухевичу («Тарас Чупринка»). У грудні 1943 р. УНС перейменовано в УПА-«Захід». До цього перейменування спонукала діяльність УПА на Волині та Поліссі.

Підсумовуючи роль Української народної самооборони у 1942-1943 рр., закцентуємо увагу, що вона мала те саме значення, що й УПА для Волині та Полісся. Східна Галичина на той час виконувала роль запільної бази Північної України – постачала для УПА харчі, одяг, зброю, добровольців, доклала максимум зусиль, щоб таємно від німців створити загони УНС, які згодом вступили з ними в оборонні бої. Порівнюючи діяльність УНС з повстанською боротьбою на Волині, відзначимо її меншу активність у боротьбі з німецькими окупантами, яку потрібно було б активізувати, що додало б тільки козирів на історичну перспективу. Подолавши першу хвилю зневіри після заборони гітлерівцями Акта 30 червня 1941 р., добровольці УНС в боях та сутичках з

німецькими окупантами здобували досвід бойових дій, який згодом пригодився їм як воїнам УПА-«Захід».

Отже, передумови визвольної боротьби Західної України під час Другої світової війни склалися з довголітнього процесу освідомлення народних мас, жертвної боротьби з режимом Речі Посполитої у міжвоєнний період, проголошення незалежної Карпатської України 15 березня 1939 р., яка хоч закінчилася невдачею, принесла перший досвід державотворчого процесу у надзвичайно драматичних міжнародних умовах. Боротьба за збереження кадрів у період «радянізації» 1939-1941 рр. вкотре загартувала членів ОУН та підготувала ґрунт до проголошення відновлення державності на західноукраїнських землях. Провід ОУН(р) підготував ряд директивних документів, у яких сміливо заявив про боротьбу за УССД власними силами у залежності від міжнародних обставин.

На основі прийнятих документів ОУН організувала відділи Української народної самооборони, Української повстанської армії-«Захід», з якими розгортала боротьбу за незалежність.

РОЗДІЛ 3

СТВОРЕННЯ І ДІЯЛЬНІСТЬ УПА-«ЗАХІД»

3.1. Формування військових підрозділів УПА-«Захід»

Організатори УПА-«Захід» у своїй діяльності керувалися постановами Другого великого збору ОУН з квітня 1941 р., в яких йшлося: «Для здійснення своїх цілей ОУН організовує і вишколює власну військову силу (...) виховує й школить військових провідників-організаторів та військових фахівців, організує й школить військові кадри, кермує й координує цілість військової роботи та опрацьовує військові плани, узгоджуючи кожночасне політичне положення».

У цих же постановах говорилося і про українську воєнну доктрину, яка спиратиметься на духовні приклади українця, історичні традиції та геополітичні умови України [213, с. 37-38; 536].

ОУН як політична організація усіма пропагандистськими засобами роз'яснювала українцям необхідність створення власних збройних сил. Один з ідеологів ОУН о. Іван Гриньох («І. М. Коваленко») у друкованому органі Проводу ОУН(р) «Ідея і Чин» №1 від 1.09.1942 р. в статті «Українська проблема в планах німецької політики» писав, що «Акт 30 червня 1941 р. зірвав облудну маску приятеля з німців і примусив їх зіграти в одверті карти (...). Німцям йшлося про те, щоб і на волі можна було обдурювати українців та використовувати їх у боротьбі за здійснення своїх імперіалістичних зазіхань на сході Європи (...). Вистачить уважно простудіювати «Майн кампф» Гітлера, щоб дійти переконання, що Німеччина вважає цілий схід Європи своїм майбутнім колоніальним тереном» [351, с. 59].

Публіцист В. Вировий у тому ж часописі за №2 від 1943 р. загострював увагу читача, що «сучасна війна на Сході Європи принесла українському народові дві чужі системи (...). На зазіхання ворога поневолити Україну, а її жителів обернути

в рабів, весь український народ мусить відповісти єдиним фронтом боротьби українських селян, робітників і інтелігенції проти німецького імперіалізму і за УССД» [1056, с. 95].

В. Садовий у публікації «До основ нашої міжнародної тактики» наголошував: «... якщо Німеччина має програти на сході і отворити большевикам дорогу на Україну, то нашу працю треба вести під кутом боротьби з большевиками (...). Нашою силою буде те, що встигнемо організувати на теренах теперішньої німецької окупації» [1057, с. 104].

Започаткуванням підрозділів Української повстанської армії займалася воєнна референтура ОУН(р), яка створила Крайовий військовий штаб (КВШ). У квітні 1941 р. організовано Крайовий військовий штаб – Львів (КВШ-Львів), на який покладалось завдання організації збройної сили у разі історичної потреби. Керівництво штабом доручено майорові Дмитрові Грицаю («Перебийніс») – військовому референту Проводу ОУН(р). Після його арешту керівництво штабом перейняв Роман Шухевич («Тур»). Членами КВШ стали референти відділів ОУН: О. Гасин («Лицар») – оргмобілізаційний референт; «Вейс» (не ідентифіковано) – розвідувальний референт; «Чорнота» – господарський референт; члени вишкільної референтури – С. Новицький («Вадим»), В. Сидор («Шелест»), полк. Євтимович, пор. «М.Д.», члени пропагандистської референти Я. Старух («Стояр», «Стяг»), Й. Позичанюк («Шаблюк», «Шугай»), Р. Волошин – політвиховний референт та інші [370, с. 251].

Восени 1941 р. КВШ-Львів перейменовано на Головний військовий штаб (ГВШ) і організовано ще два КВШ – Карпатський для Української народної самооборони і Волинський.

У вересні 1942 р. ці штаби формально розділили ГВШ ОУН на ГВШ УПА. Водночас, дбаючи про старшинські кадри майбутньої національно-визвольної боротьби, ОУН 1941 р. підпільно започаткувала у Кракові військові курси для провідних членів організації, на яких навчалось 18 осіб. Провідний член ОУН Степан Мудрик («Мечник») пише у спогадах, що викладачами курсів працювали кадрові підпільники та військові чини ОУН: Д. Мирон («Орлик»), Я. Старух

(«Стяг»), В. Кук («Леміш»), сотники Д. Грицай («Перебийніс»), О. Гасин («Лицар»), поручник В. Сидор («Шелест») та інші [472, с. 70-72].

Курси завершилися іспитами у присутності Р. Шухевича і О. Гасина, які раніше закінчили короткий вишкіл Баварської військової академії в Німеччині. Про краківські військові курси згадує також у спогадах Микола Климишин: «Багато найкращих старшин УПА були колись учасниками краківських вишколів. Взагалі краківський курс штабних старшин поклав підвалини під організацію пізніших кадрів УПА, що переросло наші сподівання» [445, с. 248-251].

Для керівництва штабами засновано пост Головного командира УПА. У ранзі підполковника його обійняв Роман Шухевич, підвищений 9 лютого 1946 р. до ступеня генерала з датою старшинства від 22 січня 1946 р. [445, с. 252].

Нарешті у листопаді 1943 р. на базі КВШ Львівського краю створено ГВШ УПА із шести відділів: оперативного і розвідувального, які підпорядковувались полк. В. Куку, господарського і вишкільного – командиром запілля Р. Волошину, політичного і пропагандивного – Й. Позичанюку як керівникові Головного осередку пропаганди (ГОСП) [397, с. 253].

Наказом ГК УПА Ч. 1(44) від 20 січня 1944 р. терен УНС реорганізовано в УПА-«Захід», а Карпатський КВШ ОУН перейменовано на штаб УПА-«Захід» [945, с. 287].

У березні 1944 р. Олександр Луцький передав командування УПА-«Захід» Василеві Сидору («Шелест») і в травні 1944 р. виїхав на Холмщину для організації УПА з метою захисту населення від насилля польської дивізії ім. Костюшко. Командування УПА-«Захід» водночас перекинуло для захисту Холмщини кілька куренів УПА [284, с. 342].

Керівництво Головним військовим штабом знову обійняв Дмитро Грицай («Перебийніс»), визволений бойовиками СБ з німецької тюрми. Пост шефа ГВШ формально було встановлено на початку 1945 р. Після його трагічної загибелі у празькій в'язниці 1945 р. шефом штабу УПА призначено Олексу Гасина («Лицар»). Виходячи з досвіду і боротьби, у цей період остаточно сформувалась структура ОУН західноукраїнських земель [див. додаток В]. На терені формування

УПА-«Захід» ОУН поділялась на три краї: ОУН Львівського краю (Львівська обл., частина Дрогобицької обл., по р. Дністер, південна частина Волинської обл.); ОУН Карпатського краю (Станиславівська обл. за винятком північної частини по р. Дністер, Закарпатська обл., Чернівецька і південна частина Дрогобицької обл.); ОУН Подільського краю (Тернопільська обл., північна частина Станиславівської і Кам'янець-Подільської обл.) [60, т. 4, арк. 3-4].

Крайовий провід ОУН згаданих земель очолили: Василь Охримович, Володимир Гуляк («Токар») – організаційний референт, Григорій Пришляк («Влас») – референт СБ, Степан Новицький – військовий референт, Василь Бей («Улас») – фінансово-господарський референт, Ярослав Скаськів («Моряк») – крайовий референт Юнацтва. Провід ОУН Тернопільської обл. очолив Іван Шанайда («Данило»), Львівської обл. – «Арпад», Дрогобицької обл. – «Шпак», Перемишльської обл. – Мирон Левицький («Сокіл») [261, с. 528].

Резервом ОУН, його допоміжною силою було Юнацтво ОУН, яке також ділилось на округи і мало свій юнацький керівний апарат. Наприклад, у 1944 р. Друга Чортківська округа Юнацтва налічувала 3100 осіб і була однією з найбільших на території УПА-«Захід» [782, с. 83].

Як революційно-політична структура ОУН мала свій розгалужений апарат, який складався зі станиць, кущів або підрайонів, районів і надрайонів, що становили основу округів або областей і країв. Низові структури ОУН називалися цивільною, організаційною або тереновою сіткою.

До 1943 р. на чолі теренової сітки стояли військові референти, що займалися організацією вишколів та створювали оперативні боївки. З утворенням Української народної самооборони вони увійшли до військової структури ОУН, де на них покладалось завдання організаторів запілля. До сфери їхньої компетенції входили контроль за безпекою терену та контррозвідка СБ, медично-суспільна опіка УЧХ, постачання та організація Самооборонних кущових відділів (СКВ). Таких провідників називали комендантами запілля або тереновими ОУН [397, с. 254].

На ОУН покладалася також функція адміністративного апарату УПА.

Наприклад, господарчий референт відділу УПА перебував у контакті з господарським референтом ОУН на терені повстанських дій. Служба безпеки ОУН одночасно була службою і для УПА, особливо після скасування 1945 р. Військово-польової жандармерії. Практикувалося також поєднання відповідних постів ОУН і УПА. Так, Головний командир УПА Р. Шухевич одночасно обіймав пост Голови Бюро Проводу ОУН. Командир УПА-«Захід» В. Сидор («Шелест») водночас виконував обов'язки крайового провідника ОУН. Органічне поєднання ОУН та УПА посилювалось з появою радянської влади. При ОУН створювалися також Самооборонні кущові відділи як адміністративна одиниця збройного підпілля ОУН. Ці загони склалися з 30-50 стрільців. На чолі СКВ стояв кущовий провідник ОУН. При ньому ж були господарник, пропагандист і референт СБ [370, с. 237].

1-го березня 1944 р. УПА-«Захід» сформувала остаточну свою структуру, яка складалася з шести військових округ: 1-ша ВО «Львів»; 2-га ВО «Буг»; 3-тя ВО «Лисоня»; 4-та ВО «Говерля»; 5-та ВО «Маківка». У березні 1945 р. створено 6-ту ВО «Сян» [892-895].

Військові округи УПА-«Захід» відповідно поділялися на тактичні відтинки. Так, 2-га Львівська ВО «Буг-2» (к-р підп. Василь Левкович («Вороний»)) ділилась на п'ять тактичних відтинків: Золочівський ТВ-11 «Пліснисько» (к-р хор. Чайчук), Сокальський ТВ-12 «Климів» (к-р «Перемога»); Яворівський ТВ-13 «Розточчя» (к-р «Тиміш»); Городоцький ТВ-14 «Асфальт» (к-р «Грабенко»); Рогатинський ТВ-15 «Яструб» (к-р «Шугай») [див. додаток Б].

3-тя Подільська ВО «Лисоня» (к-р «Остап», після нього «Бондаренко») складалась з Тернопільського ТВ-16 «Серет» (к-р «Чорний»), Бережанського ТВ-17 «?» (к-р ?), Чортківського ТВ-18 «Стрипа» (к-р «Крук», після нього Петро Хамчук «Бистрий»), Кам'янець-Подільського ТВ-19 «?» (к-р ?).

4-та Карпатська ВО «Говерля» (к-р «Грім») мала у своєму складі Чернівецький ТВ-20, Коломийський ТВ-21 «Гуцульщина» (к-р «Козак»), Станіславівський ТВ-22 «Чорний Ліс» (к-р «Грегит»), Калуський ТВ-23 «Магура» (к-р «Байрак»), Дрогобицький ТВ-24 «Маківка» (к-р «Андрієнко») і

Закарпатський ТВ-25, який не функціонував (к-р Іван Кедюлич «Довбня») [937, с. 53].

Штаби військових округ склалися з відділів: оперативного, розвідувального, служби тилу, організаційно-мобілізаційного та навчально-виховного. Варто зазначити, що до кінця 1944 р. Служба безпеки і відділи УПА не підпорядковувалися крайовим проводам ОУН, а безпосередньо референтурам Бюро Проводу ОУН. Однак у зв'язку з тим, що часто відбувалися непорозуміння між ланками ОУН та УПА, з 1944 р. відділи УПА на теренах перепідпорядковано керівнику крайового проводу ОУН, а командир військової округи на території краю водночас був керівником військової референтури відповідного крайового проводу ОУН [282, с. 354-355].

Наприклад, керівником військової референтури Станиславівського обласного проводу ОУН був Микола Твердохліб («Грім»), водночас займав пост командира військової округи «Говерля». До керівного складу проводу ще входили: «Нечай» – керівник Калуського окружного проводу ОУН; «Хмель» – шеф Військового штабу округи, він же окружний військовик, поручник УПА, а з 1943 р. к-р куреня «Сіроманці» в УНС; «Сокіл» – керівник розвідки ВШВО; «Козак» – організаційно-мобілізаційний референт ВШВО; «Клим» – шеф виховного відділу ВШВО; «Клименко» – учасник легіону Є. Коновальця 1941-1942 рр.; «Різун» – к-р куреня в «Чорному Лісі»; «Благий» – к-р куреня [282, с. 357].

Основною бойовою військовою одиницею УПА-«Захід» була сотня, яка складалася з 3-х чот, чота з 3-х роїв, рій з 2-х ланок. Під час набору сотні не раз нараховували значно більше осіб і мали по чотири-п'ять, а то й більше роїв. За військовим статутом УПА сотня налічувала 163 вояки. З 1944 р. вони мали по 180-200 стрільців. У період масових облав 1944 р. сотні порідшали й налічували уже 100-130 вояків. З другої половини 1945 р. – вдвічі менше [937, с. 26].

У 1943-1945 рр. чотири-п'ять сотень об'єднувались у курені. Восени 1945 р. основні округи налічували: 2-га ВО «Буг» – 20 сотень; 3-тя ВО «Лисоня» – 12; 4-та «Говерля» – 36; 6-та «Сян» також 12 сотень [див. додатки П, Р].

Варто додати, що курені, залежно від військового таланту командира, мали додаткові формації: спеціальні чоти, Військово-польову жандармерію, чоту важких кулеметів, сотенних мінометів, розвідчої кінноти. Так, командир Чортківського куреня УПА «Сірі вовки» П. Хамчук («Бистрий») мав кінну чоту, важкі кулемети, одну гармату.

При наборі добровольців «Бистрий» пояснював молоді, що воювати буде важко. Хто розраховує на романтику або має старих німецьких родичів, краще хай не вступає до лав, бо для дезертирів на терені діє Служба безпеки [110, арк. 236; 788, с. 80].

Військові одиниці УПА іменувались особливими назвами, такими як сотня «Чорноморці», «Сурма», «Холодноярці», «Дзвони», іменами історичних подій, осіб, загиблих командирів. У 6-й ВО «Сян» сотням присвоювались числові ідентифікації, відповідні номери мали підвідділи сотень – чоти.

З організацією відділів УПА запроваджено військові ранги з подвійною системою ступенів. Це були традиційні військові звання, як стрілець, старший стрілець; для підстаршин: вістун, старший вістун, булавний, старший булавний і старшинські звання: хорунжий, поручник, сотник, майор, підполковник, полковник, генерал-хорунжий.

Серед функційних звань вирізнялись ройовий, чотовий, сотенний, курінний, командир загону або тактичного відтинка, командир військової округи і крайовий командир УПА. Через брак командних кадрів в основному діяла функційна система командирів. Формально систему командних кадрів затверджено у січні 1944 р.

Військові округи УПА-«Захід» кількісно творили групу вояків, яка дорівнювала дивізії. Повністю УПА-«Захід» дорівнювала військовій силі армійського корпусу [937, с. 26].

Завдячуючи членам теренової сітки ОУН, УПА оволоділа зброєю. В її арсеналі збереглись гвинтівки часів Першої світової війни, підібрана зброя у відступаючих польських жовнірів 1939 р. та радянського війська 1941 р., що дало можливість озброїти перші боївки ОУН, які переросли в УНС, потім УПА. Коли

гітлерівці відступали, ОУН кинула клич: «Кожен українець і українка здобувають зброю і військово майно для УПА». У результаті підготовлено великі запаси зброї, які дозволили бути незалежними в озброєнні вояків повстанської армії [218, с. 22-35].

Зброя, підготовлена для УПА, була найрізноманітнішою. Кожний рій обов'язково мав по два кулемети, автоматичну зброю. На чоту припадало по кілька легких і важких гранатометів. Сотні мали легкі гранатомети і фаустпатрони.

Повстанці були озброєні російськими автоматами: ППД, ППШ, ППС, німецькими: МП 40-42, чеськими МП, російськими скорострілами Дегтярьова і станковими скорострілами, чеським скорострілом «Збройовка», угорськими та німецькими МГ [220, с. 37,73; 682]. Однак найкраще себе зарекомендувала у боях гвинтівка, бо автомати, бувало, заклинювали.

Щодо обмундирування воїнів УПА, то командування повністю заборонило використовувати комплекти чужонаціональних уніформ. Наказом Ч. 2 від 9 червня 1944 р. вояків зобов'язано: «коли хтось має маринарку (гімнастерку)» військовою, мусить мати цивільні штани та шапку і т.п. [251, с. 81].

У розпал формування загонів УПА, як відомо, комплектувалася дивізія «СС-Галичина», хоча Провід ОУН(р) займав негативну позицію щодо неї. Роман Шухевич, передбачуючи майбутнє дивізії, рекомендував деяким членам ОУН нелегально вступати до її лав з метою набуття старшинського вишколу для використання в УПА. Про це пише американський історик Джон Армстронг у передмові до англomовного видання Д. Гайке «Українська дивізія Галичина» [519, с. 24].

Для призваних до лав дивізії «Галичина» та інших німецьких формувань Провід ОУН підготував роз'яснення, що ОУН виступає проти того, щоб українці вбивали один одного у чужих арміях [806, с. 61-66]. У зверненні «Що повинен знати українець, насильно забраний до німецької армії» писалось: «Коли німці кинуть тебе на більшовицький фронт, не забувай, що проти тебе в окопах можуть стояти твої рідні брати українці, або сини інших поневолених Москвою народів,

так само насильно змобілізовані в ЧА, як ви в німецьку. Старайся пізнати їх, порозумітися з ними, щоб ви не вбивали один одного за чужі інтереси більшовиків або німців» [112, арк. 119-120; 249, т. 8, с. 129].

Після розгрому дивізії під Бродами частина воїнів-патріотів поповнила формування УПА. Серед них – сотню «Дружинники» на Закерзонні, яка переросла в курінь, також сотні «Галайда-І», «Галайда-ІІ», «Вовки-І», «Вовки-ІІ», «Буйні», «Бурлаки», «Рубачі» та інші [938, с. 86].

Про роль дивізії у матеріальній допомозі УПА отець д-р Іван Гриньох зауважив, що з боку дивізії озброєно два сильних курені УПА та наголошував: «... роля дивізійників після катастрофи під Бродами в організуванні і вишколі і в бойових акціях УПА величезна» [938, с. 86].

З дивізійним вишколом, наприклад, прийшли до УПА Богдан Онуфрик («Коник»), який став підполковником, курінним командиром і членом штабу 26 ТВ «Лемко», Мар'ян Лукасевич («Ягода», «Черник») – командир групи «Пролом» і 28 ТВ «Данилів» на Підляшші. З дивізії лави УПА поповнили командири сотень «Ударник» поручник «Барон», сотенний Данило Свістель («Веселий»), к-р Дрогобицького куреня УПА Володимир Гошка («Мирон»), помічник окружного референта СБ «Поділля» Василь Дусановський («Голенко»). З групою товаришів перейшов до УПА чотовий Мурський. Поручник Святослав Левицький («Міко»), будучи на Заході, часто згадував, що під час його 16-місячного перебування в УПА він не зустрічав ні одного відділу УПА, де б не було дивізійників.

У 1950 р. вояки дивізії як члени ОУН зголосилися стати зв'язковими в Україну від ЗЧ ОУН. Серед них Левко Баглай («Радист»), Теодор Роч («Книш»), Малик, Ясінський та інші [453, с. 131-140; 781; 783, с. 106-107; 784, с. 129-132].

З метою ліквідації негативних проявів війни, як дезертирство, мародерство, провокаційні дії радянських спецвідділів, у кожній окрузі УПА-«Захід» організовано Військово-польову жандармерію (ВПЖ) під командуванням сина колишнього міністра військових справ ЗУНР Ярослава Вітовського («Зміюка»).

Енергійний командир за короткий проміжок часу організував жандармерію у

кожному тактичному відтинку УПА-«Захід». Лише на території ВО «Говерля» ВПЖ нейтралізувала понад 230 гітлерівських, енкаведистських лазутчиків та внутрішніх анархічних елементів. У зв'язку з важкими умовами боротьби Військово-польову жандармерію розпущено і її функції взяла на себе Служба безпеки ОУН [282, с. 722; 569, с. 32-40].

Формуючи структури УПА-«Захід», Провід ОУН(р) 8 січня 1944 р. звернувся до політичних референтів округ, надрайонів, районів і станичних ОУН. Говорилося, що відступаючі німці намагатимуться скомпрометувати національно-визвольний рух, організовуючи т.зв. «Українське визвольне військо». Наше завдання, наголошував Провід ОУН(р), – «всіма можливими засобами здобути зброю та амуніцію. Рівночасно підготувати цілий народ до здобування зброї. Коштом фронту мусимо озброїти всю організацію, весь український народ». Дозволялося вести переговори з румунськими та угорськими військовими чинниками про передачу зброї, але так, щоб себе не скомпрометувати і ні за яких умов переговорів з німцями [95, арк. 73-75; 306, с. 380].

В умовах структуризації збройних загонів Головний штаб УПА видав кілька наказів щодо поведінки упівців з німецькими та угорськими військами. «У відношенні до відступаючих німців, – говорилось у наказі, – строго стояти на становищі самооборони. Отже не вільно: а) вести ніяких переговорів; б) зачіпати їх, коли вони не ведуть терористичних акцій супроти населення; в) стріляти полонених і дезертирів. Стосовно мадярів стояти на становищі приязного нейтралітету (...) уникати дразливої теми Карпатської України» [251, с. 83].

Коли на терені УПА-«Захід» з'явилися угорські частини 6-го армійського корпусу під командуванням ген. Ференча Фаркаша де Кісбарнака, які почали терористичні акції у Долинському, Калуському, Надвірнянському р-нах 11-15 квітня, упівці розгромили угорські відділи на Калушині. В результаті укладеного перемир'я з УПА у Карпатському регіоні з угорцями командування УПА дозволило угорцям пройти додому через Чорний Ліс [247; 256].

З наближенням Червоної армії УПА-«Захід» стає основним плацдармом боротьби з радянським режимом, який закріплювався після фронтових боїв. Базою основних сил стали Чорний Ліс, Карпати і Станиславівщина. За оволодіння Чорним Лісом і Карпатами розгорілися великі бої [72, арк. 18; 548, с. 29-30].

Провід ОУН(р) у зв'язку з мобілізацією радянською владою українців на фронт 30 березня 1944 р. виступив зі зверненням до українського народу, в якому пояснював систему мобілізації українців на фронт на використання у війні. У зверненні йшлося: «Боячись національного руху в Україні (більшовики. – *Н.М.*) рішили, лише під маскою мобілізації (...) загнuzдати наших українців. А потім, маючи нас у руках, кинути в карних отрядах на першу лінію, на гарматне м'ясо, чи морити голодом у таборах праці» [307, с. 40].

Водночас Провід ОУН(р) виключав примусову мобілізацію населення до УПА, яка формувалася на добровільних засадах із високосвідомих патріотів, що могли витримати найважчі умови боротьби. Щоправда, була одна така спроба в Грубешівському р-ні на Закерзонні, здійснена оргмобом Юрченком восени 1944 р. Як наслідок створений курінь був швидко розгромлений, а Юрченко полонений [370, с. 249].

В умовах переходу фронту та утвердження радянської влади на місцях у листопаді 1944 р. відбулася нарада Проводу ОУН(р) у криївці провідника західноукраїнських земель (ЗУЗ) Р. Кравчука («Максим») в околиці с. Балуйки Олеського р-ну. На ній прийнято ряд важливих постанов щодо нових форм і методів боротьби у підрадянській дійсності. Проаналізовано політичне становище у світі, внутрішньоорганізаційні справи, обговорено навіть питання про можливу заміну назви ОУН на Національно-визвольну революційну організацію (НВРО) [362, с. 79-80].

У другій половині березня 1945 р. в с. Потік нині Козівського р-ну Тернопільської обл. в криївці референта Служби безпеки Проводу ОУН М. Арсенича («Михайло») відбулася друга нарада Проводу з участю Р. Шухевича, Д. Маївського, Д. Грицяя, В. Кука, Я. Бусла, Р. Кравчука. На нараді

обговорено питання стану боротьби і пропаганди в умовах відновлення радянської влади, напрями діяльності УГВР, ОУН і ЗП УГВР, вислання представників Проводу ОУН(р) з України за кордон. Для організації боротьби на Закерзонні відряджено провідником ОУН Я. Старуха («Стяг») і референтом СБ Закерзонського краю П. Федоріва («Дальнич») [739, с. 208-209].

Після закінчення Другої світової війни у Європі Провід ОУН(р) у травні 1945 р. звернувся до українського народу з Декларацією, у якій після аналізу міжнародної ситуації наголошував, що ідейно-політичною основою національно-визвольного руху залишається боротьба за Українську Самостійну Соборну Державу (УССД) та орієнтація на власні сили. «Бездержавному народові в боротьбі за волю можна, а часто і треба мати союзників, – йдеться у Декларації, – але ніколи імпералістичних опікунів» [213, с. 122-123].

У передбачуваних умовах перших післявоєнних місяців 1945 р. Провід ОУН(р) та ГВШ УПА сподівалися на новий конфлікт між союзниками антигітлерівської коаліції. З нетерпінням очікували змін на міжнародній арені, відповідно проектувались і воєнні дії на майбутнє. З цього приводу відбулася розмова між Романом Шухевичем і Костем Гіммельрайхом, колишнім офіцером Червоної армії, якого він призначив командиром відділу спеціального призначення УПА-«Схід». У разі сприятливих змін у світі Кость Гіммельрайх, не очікуючи конкретних розпоряджень, повинен був розгортати наступ на Київ. Основою військового формування мали стати курінь УПА Ярослава Белінського («Бистрий»), сотня Миколенка («Байда») та інші підрозділи УПА [254, с. 226].

Провід ОУН(р) закликав до продовження збройної революційної боротьби, щоб врятувати український народ перед загрозою цілковитого знищення; наголошувалось також, що визвольним силам потрібно увійти в новий стиль боротьби на довготривалу перспективу [1046, ч. 1, 1948].

У цей час С. Бандера після умовного звільнення у жовтні 1944 р. з німецького табору в Оранієнбурзі зник з поля зору гестапо в Берліні й згодом створив у Відні «Закордонний центр ОУН» [319, с. 441].

1945 р. С. Бандера пропонував провести в Україні Четвертий великий збір

українських націоналістів, на якому прийняти нову Програму і Статут ОУН. У листі до Р. Шухевича Бандера наголошував про необхідність змінити деякі концепції в політичних і соціальних питаннях програми, що дало б поштовх до нового політичного наступу. Але ці плани не були втілені у життя. У грудні 1945 р. Р. Шухевич післав двох членів Бюро Проводу ОУН(р) Дмитра Маївського і Дмитра Гриця за кордон для обговорення спільної концепції ОУН, але вони обидва загинули на території Чехословаччини. Це була велика втрата для ОУН. Тому Четвертий великий збір ОУН відбувся аж через 23 роки – у 1975 р. [319, с. 387-391].

Щодо радянської тактики у боротьбі з визвольним рухом ОУН, УПА, С. Бандера наголошував: «Більшовики намагаються ізолювати нас від мас – це їх політична програма. Не дати себе вирвати з життя мас в «безпечний ліс», бо там політична остаточна смерть» [319, с. 376-387].

Як зазначалося вище, основний тягар боротьби УПА-«Захід» ліг на військові округи. Під час формування та ведення бойових дій вони мали свої особливості, які розглянемо у відповідному порядку.

2-га ВО «Буг» створена у грудні 1943 р. на базі відділів Української народної самооборони. Першим командиром ВО «Буг» став Остап Линда («Ярема»), заступником Мирослав Онишкевич («Богдан») [284, с. 181; 820, с. 32-38].

Округа охоплювала Львівську обл. на північ від Дністра (за винятком центральної і східної частини Перемишлянського р-ну). На початку 1945 р. цю територію приєднано до округи і додано ще Рогатинський р-н Станіславської обл.

У вересні 1944 р. до 2-ї ВО «Буг» приєднано 1-шу ВО «Башта» (Львів) – через складнощі у підборі кадрів та управлінні нею. Вся військова округа «Буг» співпала з територією Львівської обласної організації ОУН, що називалася «Львівським крайовим проводом ОУН» (ЛК ОУН) і складалася з Городоцької, Золочівської, Рогатинської та Сокальської округ ОУН, 11-ти надрайонів і 44-х районів [282, с. 758; 284, с. 19].

Основу для відділів УПА на Львівщині склали сотні УНС, особливо

«Трембіта» з Карпат, що прибула до краю у грудні 1943 р. під командуванням Івана Копала («Бродяга»). Звідси окремі чоти розійшлися у різні райони, де переростали у сотні. Так, чота «Чорноморця» сформувала на своїй основі сотню «Пролом» [284, с. 227-229; 821, с. 54-72].

У розпорядження 2-ї ВО «Буг» прибули також командири з УПА-«Північ» «Антон», «Гамалія», «Залізник», «Морозенко», «Недоля», «Орел», «Лис», «Чорнота», «Чумак» та інші, які надали допомогу в організації військової структури округи [284, с. 21]. У результаті оперативної діяльності лідерів ОУН на місцях на початку 1944 р. у Сокальській окрузі ОУН створено три сотні. Серед них сотня «Тигри» під командою Івана Козерського («Корсак»), яка вже мала бойову історію. Утворилася вона на терені Сокальського р-ну як відділ «Трембіти». Перебуваючи у стадії формування, «Тигри» 20 березня 1944 р. напали на м. Белз, де забрали 60 підвід німецького майна. Далі очистили від польських боївок села у Сокальській окрузі, які були базою АК [284, с. 511-543].

Наступними були сотні «Перекотиполе» – «Гамалії» та «Орли» – Миколи Олійника [284, с. 21]. Тут же створювалися перші курені. Наприкінці березня 1944 р. Тарас Онишкевич («Галайда») сформував курінь у складі чотирьох сотень під орудою Дмитра Пелипа («Ем»), Івана Копала («Бродяга»), Івана Козерського («Корсак») [545]. На жаль, Тарас Онишкевич 1 квітня 1944 р. помер від ран, отриманих у бою з польськими формуваннями Армії крайової. Стрільці у пам'ять про командира назвали курінь його псевдо – «Галайда» [425, с. 60-65].

Станом на квітень-травень 1944 р. у Рава-Руській та Сокальській округах ОУН створено додатково 8 сотень УПА. У Яворівському повіті з 16 березня сформувалася сотня «Переяслави». Влітку 1944 р. вона розрослася до куреня, який у серпні набрав надмірну кількість вояків і налічував 1000 стрільців. В окрузі було всього п'ять куренів УПА [282, с. 788]. У березні 1944 р. сотню «Месники» створив Іван Шпонтас («Залізник»), який перейшов до УПА з 20-ма друзями ОУН з Рава-Руського відділу допоміжної поліції. У Городоцькій окрузі ОУН сформувався курінь «Леви» на чолі з к-ром Іллею Рачком («Вільха», «Липей»).

У травні 1944 р. 2-га ВО «Буг» почала формувати кавалерійські підрозділи. Організацією відділів займався колишній підполковник армії УНР Дмитро Вернигор-Білогуб. До серпня 1944 р. сформовано одну соту к-ра «Шрамченка» при курені «Галайди» і кавалерійський підрозділ при сотні «Пролом».

Зі Львівщини організаційні заходи поширилися на Холмщину. На основі відділу УНС Данила Микилита («Очерет») та інших боївок створено сотню «Вовки» Мар'яна Лукасевича («Ягода») та соту Петра Данилюка («Кармелюк»).

У Поморянському лісі на Золочівщині 1944 р. боївки УНС поповнили сотні і курені УПА. Тут Григорій Котельницький («Шугай») сформував дві сотні УПА під командуванням Івана Котула («Іванко») та Романа Гуда («Тигр»).

Сюди прибула сотня «Малинового». Новостворений курінь УПА «Шугая» влітку 1944 р. назвали «Дружинники», а сотні, що входили до його складу: «Дружинники-I», «Дружинники-II», «Дружинники-III» [903, с. 182-210].

Навесні і влітку 1944 р. на теренах округи дислокувались сотні з інших теренів: «Сіроманці» з 3-ї ВО «Лисоня» та декілька куренів з УПА-«Північ». Був навіть відділ українців-«східняків» к-ра «Сокола», який також переріс у бойовий курінь [647].

Отже, у квітні-травні 1944 р. військова структура 2-ї ВО «Буг» була сформована остаточно на чолі з шефом Військового штабу Мирославом Онишкевичем. Після його загибелі у бою із загоном АК командиром ВО «Буг» у травні 1944 р. призначено Василя Левковича («Вороний»), який намагався запровадити в окрузі залізну дисципліну і порядок. Він же заборонив мати при відділах жінок і дівчат, під яким би це не було виглядом. Щодо вишколу бойовиків, наголошував учитися військовій справі безпосередньо у боях. Вимагав всебічної співпраці УПА з місцевими осередками ОУН, Самооборонними кущовими відділами. Наполягав приймати до УПА воїнів-дивізійників, що знали військову справу, а п'яних розстрілювати на місці [284, с. 92-97].

В. Левкович («Вороний») запровадив в окрузі сувору систему мобілізації. Наказом Ч. 12/44 від 11 вересня 1944 р. зобов'язував під час мобілізації до УПА «не тягнути загалу, бо нічого з того не вийде». Командирам відділів заборонив

приймати на службу людей без порозуміння з організаційно-мобілізаційним референтом на місцях. Існувала також дисципліна щодо відлучення стрільців у службових справах або звільнення додому. Особа мусила мати посвідку від командира відділу з поданням причини звільнення, а в службових справах мали вказуватись дата і час повернення. Всіх спізнених Польова жандармерія уповноважена була арештувати [284, с. 73].

У серпні 1944 р. від великого напливу добровольців до УПА кількість куренів 2-ї ВО «Буг» збільшилась до 11-ти у складі 27 сотень. Всього було сформовано 48 сотень – понад 6 тисяч стрільців. Сюди треба зарахувати СКВ, теренову сітку, адміністративні боївки.

Таку масу людей штаб округи не в силі був ні озброїти, ні навчити військової справи. Частина людей поверталася додому, де підпадала під радянську мобілізацію. У результаті чисельність куренів і сотень суттєво зменшувалась. Так, у листопаді 1944 р. куренів налічувалось уже 8, сотень – 23. У червні 1945 р. куренів залишилось 4, сотень – 19 [284, с. 595-597, 602].

Під час напливу добровольців у ліс проявлялись і нездорові тенденції в новостворених сотнях УПА, хоч як про це попереджав «Вороний». Частина добровольців надіялась перебути в УПА фронтовий період і повернутися додому. Почалося дезертирство. Так, 5 вересня 1944 р. з третьої сотні куреня «Холодноярці» утекло 17 стрільців, 13 вересня з цієї ж сотні – ще 2, а 6 вересня з другої сотні лави покинули знову 2 стрільці. За дезертирство 8 вересня 1944 р. 2-х стрільців було розстріляно, але втечі продовжувались до тих пір, поки в лавах УПА не залишились свідомі елементи [284, с. 544].

У жовтні 1944 р. проти формувань 2-ї ВО «Буг» стояли радянські каральні сили понад 6,5 тис. військ НКВС, прикордонних загонів та додатково «істребительних» гарнізонів, насильно сформованих з місцевого населення кількістю 4106 «істребків» [284, с. 25].

3-тя ВО «Лисоня», як і ВО «Буг», почала організовуватися наприкінці 1943 р. на базі УНС. Формування сотень і куренів ВО відбувалося у складний період відступу німецьких військ і наближення Червоної армії. Як відомо, 7

березня 1944 р. війська Першого українського фронту з Шепетівського напрямку наближалися до Тернополя. 23 березня армії ген. А. Гречка і І. Черняхівського зайняли території Скалатщини, Теробовлянського р-ну й частину Підгаєцького. 60-та армія ген. І. Черняхівського увійшла до м. Підгайці, але 5 квітня була відігнана резервами німецької армії.

Однак після місячних запеклих боїв 17 квітня радянські війська здобули Тернопіль, після чого фронт стабілізувався на лінії Торчин-Берестечко-Заложці-Чортків-Коломия-Кути [397, с. 251]. Війська закидали в тил німецькій армії парашутні десанти із завданням підірвати мости, нищити німецькі комунікації, але найбільше вони мали антинаціоналістичне спрямування.

Тернопільська область залишилася розділена навпіл. У південно-східній частині її залишилося збройне підпілля ОУН, яке потребувало реорганізації. Зв'язкові через лінії фронту інформували, що радянська влада у Борщівському, Чортківському, Заліщицькому та інших районах масово призиває населення на фронт. Водночас провокатори, перевдягнуті на провідників ОУН, у ряді місць краю зібрали велику кількість молоді, під маркою до УПА, й вивели їх під оперативний удар фронтової «Смерш» [28, арк. 15].

У період затишшя на фронті ОУН, УПА Західного Тернопілля готувалися до зустрічі з червоними. У Тростянецькому лісі між селами Божиків, Саранчуки, Котів, Тростянець на Бережанщині та Козівському р-ні в місцях головної бази УПА «Лисоня» повстанці нелегально побудували численні криївки, підземні шпиталі, бункери з довгими підземними ходами. Тут же розташовувався Головний осередок пропаганди (ГОСП) ОУН, провід Юнацтва ОУН, редакція журналу «Юнак», підстаршинський вишкіл і технічно-будівельна сотня, яка будувала різні сховища [786, с. 165-166].

На місце збору в район лісництва біля с. Конюхи збиралися добровольці з Великої Плавучої, Ценева, Бишок, Золотої Слободи та інших сіл. Тут же та в інших місцях округи сформувались курені і сотні УПА. Серед них курінь Ілярія Лютого («Роман») та курінь Омеляна Польового («Остап») командира ВО «Лисоня», який складався з трьох сотень: «Чорноморці» під командуванням

«Жука», «Лісовики» к-ра «Кока», «Риболовців» к-ра «Меча»; курінь «Сіроманці» Дмитра Карпенка («Яструб»), що складався з сотень «Сіроманці», «Бурлаки» і «Полтавці» провідників «Максима», «Коса» і «Довбні»; курінь «Сірі вовки» Петра Хамчука («Бистрий») у складні сотень: «Сірі вовки», «Чорноморці» к-рів «Сича» та «Півня»; сотня «Буйні» к-ра Петра Рака («Рен») ур. с. Конюхи; сотня «Бурлаки» Йосипа Сінгалевича («Чорний»), ур. с. Конюхи; сотня «Холодноярці» Богдана Федика («Крук»), ур. с. Мечищів; сотня «Лісовики» к-ра Івана Юхновича («Кок»), ур. с. Слав'ятина; сотня «Рубачів» к-ра («Ворона»), сотня «Орлів» Ярослава Чорного («Корінь»), ур. с. Шумляни Підгаєцького пов.; сотня «Полтавці» Василя Чопея («Семен», «Максим»), ур. с. Боків Підгаєцького пов.; сотня «Гайдамаки» к-ра «Язьміна». Ще діяла атентатна сотня (наскоки і замах), яка здійснювала успішні напади на райцентри. Отже, на території 3-ї ВО «Лисоня» сформувалось близько 16 сотень УПА, які налічували приблизно 1700 вояків [397, с. 58; 786, с. 169-177].

У зв'язку з тим, що терен ВО «Лисоня» не був надмірно лісистим, тут краще були розвинуті т.зв. атентатні акції згаданої атентатної сотні під командуванням Богдана Кравціва. Представники радянської влади її боялись як вогню і на ніч барикадувались у власних кам'яницях. Цю одиницю ще називали Тернопільською міською сотнею [397, с. 58].

Третьою військовою округою «Лисоня» з квітня по вересень 1944 р. командував Омелян Польовий («Остап»), колишній командир відділення у «Нахтігалі». У 1943 р. – інструктор сотень «Сіроманці» і «Орли», приналежних до УНС. На допиті НКВС Польовий показав, що ВО «Лисоня» складалася з 12 сотень УПА приблизно по 150 стрільців кожна [14, арк. 31; 282, с. 645-646].

Шефом штабу ВО «Лисоня» спочатку призначено Ілярія Лютого («Роман»), політвиховником – «Сума» з Підгаєцького р-ну, військовим референтом – «Бондаренка», оргмобом – «Чугайстра», референтом розвідки – «Гордієнка» [282, с. 634-635].

Для ВО «Лисоня» характерною була форма боротьби засобами Самооборонних кущових відділів, які добре себе зарекомендували. Як правило, у

кожному районі діяло по три СКВ. З'являючись у якійсь місцевості, відділ за ніч розростався до великого загону, беручи участь у запланованих акціях. Потім знову зменшувався, просочуючись через енкавееєсівські заслони [370, с. 246].

З переходом нацистсько-радянського фронту на захід сотні і курені УПА 3-ї ВО «Лисоня» почали тактику «рухомої повстанської війни». Загонам віддано наказ іти у пропагандивний рейд у східну частину Тернопільщини й засвідчити, що УПА бореться. Старший булавний Михайло Небола («Голка»), автор спогадів, пише, що напередодні Р. Шухевич («Тарас Чупринка») здійснив огляд та прийняв присягу воїнів «Лисоні», схвалену УГВР. Повстанським відділам визначили відповідні терени дій. Сотню «Бурлаки» залишили у Тернопільському п-ті, сотню «Коси» направили на Рогатинщину, «Рубачів» спрямували на Підгаєччину, «Полтавців» – у Золочівський р-н, курінь «Сірих вовків» Петра Хамчука («Бистрий») – на рідні терени південної Тернопільщини [250, с. 154; 795, с. 284-293].

По лінії ОУН 3-тя ВО «Лисоня» співпадала з територією, на якій розповсюджувалися дії крайового проводу ОУН «Поділля» під керівництвом Івана Шанайди («Данило»). Крім Тернопільщини, Провід ОУН «Поділля» охоплював західну частину Кам'янець-Подільської обл., на якій функціонувало чотири окружних проводи ОУН: Ярмолинецький – пров. «Тарас», Чемеровецький – пров. «Хмара». Смотрицький – пров. «Волох», Кам'янець-Подільський – пров. «Гроза» [785, с. 169].

Початок 1944 р. для Кам'янець-Подільської обл. позначився скупченням німців, які відступали. Гарнізони стояли у Кам'янці-Подільському, Дунаївцях, Зеленче, Нестерівцях, Ярмолинцях. Військами були охоплені шляхи Підволочиськ-Проскурів-Вінниця. У цей період теренами Поділля прорейдували відділи «Шуляка» з Волині, курінь Ярослава Белінського («Бистрий»). Сюди рейдом пробився волинський курінь Климишина («Крук»), який зазнав від німців втрат у Борщівському р-ні Тернопільської обл. Загалом населення Поділля позитивно сприймало появу повстанських загонів на Кам'яничині [281, с. 424-425]. Окрім рейдуючих відділів, на Кам'яничині діяли й теренові боївки, які

розповсюджували літературу й листівки визвольного змісту та організовували віча у селах районів [281, с. 495]. Так, 29 грудня 1944 р. у с. Барбарівці Солобківського р-ну відділ УПА зустрівся у перестрілці з 80 автоматниками Червоної армії. Бій тривав близько години. Загинуло 3 упівці, 2 поранено. Під час прориву з боку радянців упало 10 осіб [див. додаток Н].

У січні 1944 р. з Кам'янець-Подільської обл. повертався на Волинь рейдуєчий курінь «Саблюка». Через велике скупчення німців він змушений був повернути у Бережанський р-н Тернопільської обл., де зустрівся 9 лютого із загonom УНС «Сіроманці» [281, с. 521].

Відділ «Саблюка» пройшов селами Слав'ятин, Кальне, Тростянець, Сільце, Мечищів, де всюди мав сутички з німцями. 27 лютого зупинився в Затурині, звідкіля втекли німецькі роз'їзди. Заквартирували у Швейкові. 3 березня до загону «Саблюка» долучилися 20 шуцманів зі Східної України. 5 березня їм здалися 6 угорських солдатів і просили відпустити додому. Звідси «Саблюк» повернувся знову за Збруч [281, с. 524].

У зимовий період 1944-1945 рр. у Кам'янець-Подільській обл. діяло 10 повстанських загонів. Організаційно-мобілізаційними справами на терені доручено займатись курінному Ярославу Белінському («Бистрий»), який у складі загону мав сотні «Голуба», «Кравченка», «Могили», «Запорожця», «Хрома», «Спартака». За чотири місяці 1944 р. упівці витримали 79 зачіпних боїв. Найбільш масовими були бої «Лиса-Ластівки» у Смотрицькому, Ярмолинецькому р-нах, де проти них діяли чотири літаки та оперативні групи НКВС Дунаєвського, Смотрицького і Довжоцького р-нів. Активно виступала також група УПА «Казаха» та інші [785, с. 169].

4-та ВО «Говерля» охоплювала територію Станиславівщини, Північної Буковини, Закарпаття і Дрогобицької обл. Щодо ТВ «Маківка», то він спочатку іменувався 5-ю ВО й охоплював терен Бойківщини Дрогобицької обл. під командуванням «Козака» [550]. На період його приєднання до 4-ї ВО «Говерля» тут діяли курені: «Леви», «Зубри», «Булава», «Летуни», «Журавлі», «Бойки», ім. Б. Хмельницького і «Басейн». Разом близько 1100 стрільців [233, с. 204]. На

початку 1945 р. у Дрогобицькій області створено також 75 самооборонних кущових відділів [233, с. 165].

З поділом території УПА-«Захід» фронтом на дві частини ГВШ УПА наказав з серпня 1944 р. створити УПА-«Захід»-«Карпати» та утримувати контроль над дорученою територією. Стрільцям УПА познімати відзнаки чужих армій та понашивати національні військові функціональні відзнаки.

За лінією фронту УПА-«Захід»-«Карпати» налічувала 9 сотень: «Месники» – 280 стрільців, «Яструба» – 200, «Рена» – 500, «Нечая» – 500, «Байди» – 260, «Осипа» – 140, «Громенка» – 250, «Вікторія» – 140, «Євгена» – 320 стрільців.

Біля с. Рожанка в р-ні гори Магура створено юнацьку школу УПА (310 курсантів) під командуванням поручника «Поля» [282, с. 344-345].

Згідно зі звітом Станіславського РК КП(б)У від 20 лютого 1945 р., у вересні-жовтні 1944 р. на території області діяли: курінь «Різуна» – 400 стрільців, що формувався у Войнилівському лісі й квартирував у Чорному Лісі; курінь «Грома» – 450 стр., складався з мешканців Солотвинського р-ну; курінь «Блакитного» – 400 стр., дислокувався у лісах Богородчанського і Солотвинського р-нів; сотня «Бойка» – 150 стр. у Тисменицькому і Лисецькому р-нах; сотня «Орлика» – 160 стр. у лісах Отинійського р-ну; сотня «Байди» – 180 стр. у лісах Войнилівського р-ну; сотня «Гайдамаки» – 140 стр. у Галицькому р-ні; сотня «Хмари» – 160 стр. у Жаб'євському р-ні; сотня «Мороза» – 160 стр. у Надвірнянському р-ні; сотня «Крука» – 100 стр. у Перегінському р-ні та багато інших формувань – разом близько 70. Кількість повстанців сягала майже 3-х тисяч осіб [289, с. 172-174; 818, с. 158-159].

У лютому 1944 р. в Карпатах організувався курінь УПА «Олені» і на його базі старшинська школа к-ра «Хмеля». Навесні 1944 р. до неї приєднано Волинську старшинську школу УПА-«Північ» під командуванням м-ра Польового. За короткий термін «Олені» випустили два курси. З 1 березня по 18 липня 1944 р. – перший випуск, з 20 липня по листопад 1944 р. – другий. Вишколено близько 500 курсантів, 225 кандидатів на старшин і 275 на підстаршин [370, с. 252].

Підпільна ОУН допомогла у розбудові вишкільного центру у Карпатах. Карпатська територія хоч і була придатна для таборів, але ці терени були бідні на продукти харчування. Отож харчі для них збирали з усієї Галичини. Командир 4-ї ВО «Говерля» Іван Бутковський («Гуцул») писав, що Гуцульщина, Чорний Ліс, Долинщина до кінця вересня 1943 р. – початку 1944 р. отримали 300 харчових транспортів з Поділля, в т.ч. Чорний Ліс – 120 [397, с. 248].

Серед тактичних відтинків військової округи «Говерля» найдієвішими були «Гуцульщина», «Чорний Ліс», «Магура», «Маківка». Закарпатський ТВ через брак кадрів був не дієвим і часто перекривався рейдуючими відділами УПА-«Захід» [64, арк. 229-235].

Основу ТВ «Гуцульщина» творили курені «Гайдамаки», «Гуцульський» і «Карпатський». Їх сотні згадуються у звітах навіть у 1948-1949 рр.: сотня «Сурма», що належала до куреня «Гайдамаки», сотні «Говерля», «Чорногора» з куреня «Гуцульський» і сотні «Березівка», «Трембіта», імені Колодзінського, що належали до «Карпатського куреня» [395, с. 183].

Командував відтинком поручник Тарасенко («Степовий»), він же був командиром куреня «Перемога». Після його загибелі від березня 1945 р. тереном орудував Микола Яворський («Козак») – до 29 січня 1946 р. і до серпня 1949 р. – Петро Мельник («Хмара»). Ударною силою відтинка вважалися курені УПА «Гайдамаки» – к-р Дмитро Гаха («Скуба»), курінь «Гуцульський» – Дмитро Горнякевич («Книш»), «Карпатський» – Андрій Злобіна («Лісовий»), «Перемога» – «Степовий», а після його загибелі від 17 січня 1945 р. Юліан Матвіїв («Недобитий») [400, с. 637]. Курені Коломийського ТВ склалися з добре підготовлених сотень. Так, «Гайдамаки» мали три сотні: «Сурма» Юрія Долішняка («Білий»), яка прославилася успішним рейдом Північною Буковиною, імені Богуна Юліана Матвіїва («Недобитий»), який згодом обійняв команду куренем «Перемога», та імені Гонти – Миколи Харука («Вихор»). «Гуцульський» курінь складався з сотень «Дністер» – Степана Чуйка («Орлик»), після загибелі Михайла Романиці («Буревій»), після нього Василя Паращука («Завірюха»), «Черемош» під командуванням Василя Скригунця («Гамалія»), після його

загибелі – Івана Скульського («Чабан»), і сотні «Чорногори» Федора Децька («Циган»), після загибелі Йосипа Приймака («Нечай») [400, с. 634].

Курінь «Карпатський» мав у складі сотні «Березівську», «Трембіту» та імені Колодзінського. Курінь «Перемога» – сотні ім. Богдана Хмельницького, Симона Петлюри та «Говерля». Крім назв, сотням присвоювали також номерні знаки від 58 до 68. Діяла також сотня особливого призначення Михайла Харинюка («Довбуш»), штрафна та Військово-польова жандармерія (ВПЖ) [400, с. 635].

Коломийські сотні у разі потреби розосереджувались у горах. Добре знання терену, мобільність та наявність вишколених командирів принесли їм славу невловимих. Варто зазначити, що на терені ТВ «Гуцульщина», за підрахунками дослідника Михайла Андрусика, діяло понад 70 досвідчених командирів УПА та провідників збройного підпілля ОУН. За нашими підрахунками, збройні загони УПА на Станиславівщині у 1944-1945 рр. налічували близько 22 тис. вояків – Карпатський регіон у структурі ОУН підпорядковувався Прикарпатському крайовому проводу ОУН у складі трьох надрайонів: Дрогобицького, Стрийського і Самбірського.

Керували проводом Ярослав Мельник («Роберт»), оргреферент Зіновій Тершаковець («Федір») і член проводу «Бистрий». Крайовий провід ще мав підструктури – Дрогобицький окружний провід ОУН і Дрогобицький надрайонний провід ОУН під керівництвом Петра Федуна («Ікар»).

До складу Дрогобицького надрайону входило 4 районних і 1 міський провід: Дрогобицький райпровід – провідник «Зенон», Підбузький – «Медвідь», Дублянський – «Помстя», Боринський – «Берега».

Самбірський районний провід очолив «Зов» та референт СБ «Зимний». Стрийський надрайон перебував у стадії формування [321, с. 495-515].

На початку березня 1944 р. на території Станиславівщини діяло 32 районних, 150 підрайонних проводів та 1500 станичних організацій ОУН, що в своїх структурах налічували 23870 членів ОУН та симпатиків. Серед них було 80% чоловіків та 20% дівчат і жінок [930].

Окреме місце в системі 4-ї ВО «Говерля» займала **Північна Буковина**. З квітня аж до 9 вересня 1944 р. у Вижницькому р-ні існувала т.зв. нейтральна смуга близько 10-20 км, у яку входили села Лопушна, Стайки, Шепіт Вижницького р-ну, Селятин і Плоска Путильського р-ну [873, с. 254].

Край планувалося розгорнути в окрему військову округу «Сучава» [717, с. 92]. Але брак місцевої інтелігенції, кількість якої зменшилася через арешти, міграцію кадрів у 1940, 1941 та 1944 рр., не дозволила цей план втілити у життя. У звіті провідника ОУН краю Мирослава Гайдука («Федір») йдеться, що під час мобілізації буковинців на фронт із сіл між Дністром і Прутом забрано 95% мешканців. Однак з населених пунктів між Прутом і Карпатами на фронт пішло лише 45-55% [160, арк. 1-6]. За браком військового проводу, наголошував М. Гайдук, на Буковині важко опанувати людські резерви. Селяни повтікали у ліси, людей треба було взяти під свою опіку, провести серед них пропаганду, створити сільські боївки, які у майбутньому стали б основою буковинської УПА [306, с. 411; 549].

До того ж напередодні повернення на Буковину радянської влади почалося суперництво між провідниками ОУН краю Артемізією Галицькою («Мотря») і Мирославом Гайдуком («Федір») за першість у проводі, що негативно відбивалося на організації. «Мотря» приступила до організації боївок УПА. Однією з них керував Василь Шумка («Луговий»), колишній командир військової жандармерії Косівського пов. Боївка «Лугового» квартирувала у с. Стайки на Вижниччині й опинилася на лінії фронту. Після двох тижнів квартирування «Луговий» самочинно зв'язався з представником німецьких військ лейтенантом Відманом. Провід ОУН(р) на той час був відірваним від Буковини і про ці переговори нічого не знав. Під час переговорів до «Лугового» прийшли 4 німецькі офіцери, які займалися вишколом і матеріальним забезпеченням загону. Отримавши від німців зброю, обмундирування, харчі, «Луговий» збільшив кількість людей до 300 осіб і утримувався на лінії фронту завдовжки 20 км. Загін він назвав Буковинською самооборонною армією (БУСА).

Провідниця «Мотря» у звіті Проводу ОУН намагалася захистити «Лугового»

і пояснювала, що дала йому наступні завдання: «1. Використати вповні німецьку дилему. 2. Не допустити до втілення (мобілізації. – *Н.М.*) гуцулів у німецьку армію. 3. Вишколені сотні віддати у розпорядження «Федора». 4. Повести визвольну пропаганду серед мас» [65, арк. 243-250].

У червні 1944 р. до «Лугового» прибув оргреферент Буковинського окружного проводу ОУН Мирослав Гайдук («Федір») у супроводі Станиславівської Служби безпеки ОУН. Після гострих переговорів з «Луговим» забрав 100 кращих стрільців із сотенним Олексієм Додяком («Крига») і перейшов з ними у глиб Карпат. Провідник Коломийської округи ОУН Василь Савчак («Сталь»), який за завданням Проводу курував Буковину, наказав «Федорові» розстріляти «Лугового» на місці. Але останній не виконав наказу. У вересні 1944 р., коли почався наступ Червоної армії, «Луговий» у безвиході відступив з німцями на захід. Частина його БУСА пішла з ним, інші розійшлися по домівках [111, с. 360].

Водночас структури ОУН, які створила «Мотря» у рівнинній частині Буковини, через масову та слабку конспірацію зазнали арештів і погрому. У цих умовах «Мотря» покинула територію й відійшла у розпорядження крайового проводу ОУН «Поділля», залишивши замість себе заступницю «Оксану».

Окружний провідник ОУН «Сталь» призначив новим провідником Буковини Мирослава Кіндзирського («Степан») і підпорядкував йому «Федора». У жовтні 1944 р. «Мотря» повернулася за Буковину й повідомила, що, згідно з рішенням крайового проводу ОУН, Буковина становитиме окрему одиницю і підпорядковуватиметься їй.

Окружний провідник «Сталь» наказав провідникам «Степанові» і «Федорові» підпорядкуватися «Мотрі». Цього ж місяця на Буковині сформувався новий провід ОУН на чолі з «Мотрею», заступником «Степаном», військовим референтом «Федором», бойовим референтом Іваном Северином («Скригун») [65, арк. 243-250].

Восени 1944 р. у краї масово почали організовуватися Самооборонні куцові відділи по 40-50 стрільців. У жовтні 1944 р. перша сотня «Криги» уже налічувала

200 стрільців [111, арк. 363]. Надрайонний провідник ОУН Микола Кричун («Черемшина») звернувся по допомогу до референта СБ Верховинського р-ну Володимира Тодорюка («Тур») опанувати ситуацію у зв'язку з великим напливом добровольців до УПА. 3 листопада В. Тодорюк швидкими темпами почав організовувати сотні. На середину грудня 1944 р. уже діяло три сотні – «Криги», Олексія Решка («Борисенко»), Романа Дубика («Боевір») і доукомплектовувалася сотня Онуфрія Москалюка («Яструб»). Сотні налічували по 70-80 стрільців. Однак відчувався брак підстаршинських кадрів та озброєння. Вишкіл мала тільки сотня «Криги», інші мусили здобувати військовий досвід у боях. З цією метою провідник «Тур» організував рейд у Прикарпаття двох сотень УПА під керівництвом Назарія Данилюка («Перебийніс»). Понад 50 стрільців куреня були неозброєні і їм належало здобути зброю у бою. Рейд почався 20 листопада і тривав місяць. У с. Станівці курінь обскочили енкаведисти і розгромили чоту «Берези», який загинув [504; 506].

Кінець 1944 р. на Буковині для визвольного руху краю характеризувався створенням нових боївок УПА та веденням ними пропагандистських виступів. У грудні 1944 р. на Буковині діяло п'ять активних боївок «Когута» і «Сагайдачного» у Вашковецькому р-ні, «Сокола» у Сторожинецькому, Костянтина Майданського («Юрась») у Садгирьському, «Вусатого» у Заставнівському р-нах. Налічуючи від 20 до 30 бойовиків, вони здійснили десятки успішних боїв [111, арк. 361].

У прикарпатських селах у цей час шаленів плямистий тиф. Повертаючись у гори, 70% повстанців «Перебийноса» принесли з собою захворювання. Без медичної опіки та переслідувані енкавеесівцями, відділи деморалізовувались. Сотенний Орест Гаджа («Палій»), будучи хворим на тиф, згодом помер. Сотенного «Борисенка», хворого, полонили. Чотовий «Меч», хворий на тиф, застрелився. Важкопораненого «Кригу» схопили і забрали до Вижниці. «Перебийніс» із рештою куреня перебрався до Галичини, де було відносно спокійніше [111, арк. 363-364].

День 29 грудня 1944 р. виявився трагічним для проводу Буковини. Під час облави спецвідділу НКВС – понад 300 солдатів на с. Васловівці – загинув

провідник Мирослав Кіндзирський («Степан»), «Мотря» і «Федір» потрапили у полон. 2 січня Олексій Домчук («Петренко») на могилі «Степана» проголосив себе провідником. Однак 14 січня 1945 р. у с. Мусорівка провідниця «Оксана» через деякі непорозуміння намагалася роззброїти О. Домчука, і він цілковито усунувся від повстанської діяльності. Провідництво очолив Іван Лесів («Олег») із с. Садки Заліщицького р-ну, який не зміг опанувати ситуацію через конфлікт із районним провідником Заставнівщини Юрієм Кушніриком («Кирило») і також зрікся провідництва. «Кирило» об'єднав три боївки і почав рейд. 20 березня 1945 р. у с. Добринівці його відділ був розбитий. З цього дня ОУН на Буковині фактично перестала діяти, констатував окружний провідник («Сталь») [111, арк. 362]. 9 березня 1945 р. у галицьких горах загинули сотенний «Боевір», чотовий «Грек» і семеро стрільців.

23 лютого 1945 р. окружний провідник «Сталь» зібрав залишки гірського повітового проводу ОУН у складі «Черемшини», «Берії» та інших і вирішив заново формувати нову сітку ОУН, враховуючи досвід і помилки минулого року [634]. Нова організація чисельно мала бути меншою і ґрунтуватися на загартованих і вишколених кадрах ОУН [111, арк. 364]. Від кінця червня 1945 р. під керівництвом «Сталя» буковинське підпілля ОУН почало відроджуватись. Масові репресії радянської влади супроти населення спричинилися до популяризації визвольних кличів ОУН та її діяльності. У другій половині 1945 р. «Сталь» значно зміцнив дисципліну організаційної праці ОУН на Буковині. За порушення організаційного порядку розстріляно підпільника «Співака» і командира районної боївки «Кармелюка» [111, арк. 364].

Останніми у визвольну боротьбу УПА-«Захід» підключилися **західноукраїнські окраїнні землі (ЗУОЗ), або Закерзоння** на території нинішньої Польщі. Це була довга вузька смуга території – 700 км уздовж кордону Польщі та УРСР. Згідно з рішенням Кримської конференції 1945 р., кордон мав проходити лінією Керзона з відхиленнями на користь Польщі. Під Польщею залишалися етнічні українські землі – Лемківщина, Засяння, Холмщина і Підляшся [763].

Степан Бандера надавав виключного значення боротьбі ОУН, УПА на Закерзонні. «Боротьба на захід від лінії Керзона, – писав він 1948 р., – хоч вона становить третій фронт другорядний, займає перше місце в ділянці видвигнення, активізації справи української визвольної боротьби на міжнародному форумі (...). Мова фактів боротьби – це найсильніший аргумент на міжнародній арені» [343, с. 72-73].

Організаційна робота на Закерзонні почалася з Перемишльщини і Лемківщини у рамках структури ОУН Перемишльської обл. [див. додаток Ж]. Для зміцнення Закерзоння кадрами, як уже подавалося, Провід ОУН з Галичини прислав Я. Старуха («Стяг»), який очолив провід ОУН Закерзоння, П. Федоріва («Дальнич»), М. Онишкевича («Орест») – командира УПА краю, В. Галасу («Орлан») – референта пропаганди, М. Дуду («Громенко»), В. Щигельського («Бурлака»), М. Ковальського та інших. На Закерзоння, згідно з вказівками Степана Бандери, покладалось завдання стати «ретранслятором» боротьби в Україні у Західну Європу.

Край було поділено на округи, повіти, райони, підрайони, станиці. Навесні 1945 р. до Перемишльської округи входили райони з центрами: Перемишль, Доброміль, Нижанковичі, Мостиська. Так, Перемишльська територія Закерзонського краю називалася Першою округою ОУН і складалася з трьох надрайонів: «Холодний Яр», «Бескид» і «Верховина» та п'ятнадцяти районів [268, с. 7; 345, с. 41].

Друга округа ОУН носила назву «Батурин», ділилася на п'ять районів й охоплювала частину Любачівщини, Томашівщини, Ярославщину і Перемишльщину [272, с. 492-497]. Прикметно, що головне політичне і військове керівництво 6-ю ВО «Сян» квартирувало у «Батурині» [272, с. 17].

У травні 1944 р. організовано підобласть ОУН у складі Холмської і Сокальської округ. Приблизно у березні 1945 р. створено Грубешівський надрайон з назвою «Лиман» [271, с. 9].

Щодо Підляшшя, то тут, як стверджують підпільні документи ОУН, націоналістична діяльність влітку і восени 1944 р. не відбувалася. В ідейному

плані терен був не підготовлений. У листопаді 1944 р. Провід ОУН(р) відрядив туди чотирьох осіб для організації підпільної праці. У результаті пощастило зорганізувати декілька боївок СБ та залучити до організаційної діяльності 60-70 осіб [997, с. 36].

Надрайону Підляшшя присвоїли кодову назву «Левада». До 1945 р. Холмщина і Підляшшя належали до Волині. Від 1945 р. у результаті реорганізації стали частиною 6-ї ВО «Сян» та 3-ю округою ОУН з двома уже згаданими надрайонами «Лиман» та «Левада» [271, с. 14; 345, с. 216-237; 375, с. 116].

Перші боївки УПА на Закерзонні з'явилися навесні 1944 р. У 1945 р. створено 6-ту ВО «Сян», яка складалася з трьох тактичних відтинків: 26-го Лемківського «Лемко» – к-р «Рен», 27-го Любачівського «Бастіон» – к-р «Залізник», 28-го Холмського «Данилів» – к-р «Ягода» [481, с. 53]. Сили УПА на Закерзонні налічували 17 сотень при 4-х куренях. Курінь «Рена» складався із сотень під командуванням «Хріна», «Стаха», «Біра», «Бродича», курінь «Байди» – сотень «Бурлаки», «Громенка», «Крилача», «Ластівки», курінь «Залізняка» – сотень «Калиновича», «Крука», «Шума», «Тучі», курінь «Беркута» – сотень «Бриля», «Чауса», «Давида», «Дуди», «Яра» [1034]. Згідно з поданням польських дослідників А. Щесняка і В. Шоти, ОУН та УПА на Закерзонні мали 2179 активістів [1034, с. 242] [див. додаток Е].

Найважче відбувалось формування відділів УПА-«Захід» на Холмщині у Грубешівському і Белзькому повітах в умовах розгулу там польських формувань проти українського населення. Однією з перших боївок УПА на Грубешівщині було відділення Анатолія Сидорука («Яструб») та боївка «Карпа», організованих у травні 1943 р. [299, с. 164]. Згодом йому на допомогу прийшов майор Мар'ян Лукасевич («Ягода», «Дуб», «Черник»), який став командиром 28-го ТВ «Данилів» на Холмщині [271, с. 7]. Водночас «Ягода» організував сотню УПА «Вовки-II». У квітні 1945 р. на Грубешівщині діяли групи УПА Володимира Сивака («Зірка»), Євгена Ящука («Дуда»), боївки СБ «Циби» і «Ясеня» та відділ особливого призначення (ВОП) Євгена Оленюка («Остап») [271, с. 9].

Добре організованим на Закерзонні був ТВ-26 «Лемко», який мав 7 сотень

УПА під спільною назвою «Ударники» з порядковими числами від 1 до 7 та досвідченими командирами, як «Стах», «Громенко», «Бір», «Бурлака», «Хрін», «Яр», «Ластівка». Сюди з ВО «Говерля» приходили сотні «Булави» к-рів «Мирона», «Бродича» та інші. При окрузі було створено підстаршинську школу «Громенка» [252; 271, с. 544].

В цьому регіоні порівняно з іншими була краще поставлена робота ОУН, особливо в надрайоні «Бескид». Національно свідомі села надрайону мали навіть по кілька десятків членів ОУН. Проте Західна Лемківщина у порівнянні зі Східною була слабшою в національній свідомості сіл, відповідно і підпільними структурами. Разом Східна і Західна Лемківщина налічували 351 село, охоплене визвольним рухом [268, с. 835].

Тактичний відтинок «Лемко» мав у розпорядженні 2150 стрільців. Проти нього протистояли 2 дивізії піхоти Війська польського (ВП), корпусу охорони прикордоння (КОП) та інших структур [396, с. 196].

Наступний 27-й ТВ «Бастіон» почав організовуватися з 1944 р. й охопив три райони – Любачівщину, Томашівщину та Ярославщину. Першою на початку квітня 1944 р. тут організувалась сотня «Месники» в околиці с. Любинець Любачівського пов. Цей терен належав тоді до 2-ї військової округи «Буг». Організатором і першим командиром сотні став Іван Шпонтак («Залізник»). У березні 1945 р. його призначено командиром Любачівського ТВ військової округи «Буг». У листопаді 1945 р., коли було проведено реорганізацію, І. Шпонтак став командиром 27-го ТВ «Бастіон», приналежного уже до 6-ї військової округи «Сян».

Ця перша сотня брала активну участь у боях з гітлерівцями, радянськими партизанами і польською АК. Крім першої сотні «Месники», в «Бастіоні» організувались ще кілька сотень УПА з ідентичною назвою: «Месники II» у листопаді 1944 р. (к-р Григорій Левко («Крук»)), «Месники III» навесні 1945 р. з частин «Месників-I» і «Месників-II» та новобранців з Угнівщини і Перемишльщини. Для повноти інформації додамо, що у січні та квітні 1946 р. організувались «Месники-IV» і «Месники-V». Проте «Месники-IV» у липні 1946

р. розформовано, а п'ята сотня продовжувала діяти до вересня 1947 р. [272, с. 7]. Згідно з наказом к-ра УПА-«Захід» «Шелеста», з жовтня 1945 р. у 6-й ВО «Сян» запроваджено цифрове позначення сотень. За «Месниками» закріплено числа: 97, 97а, 97б, 98, 98а [272, с. 485-491].

У листопаді 1945 р. в ТВ-28 «Данилів» створено відділ «Вовки-І». На територію тактичного відтинка постійно приходили на допомогу сотні з 2-ї ВО «Буг» – це відділ «Галайди II» під командою Василя Краля («Чавс»), підвідділ «Кочовики» командира «Шпиля», підвідділ «Перебийноса» командира «Шумського» [271, с. 10].

Після загибелі командира 28-го ТВ «Данилів» Мар'яна Лукасевича («Ягода») на його місце призначено окружного провідника III Холмської округи Євгена Штендеру («Прірва»).

На Підляшші зорганізувати власні сили УПА не встигли. Декілька боївок, створені Проводом ОУН, дезертирували і застосовувались тут лише рейдуючі відділи УПА сотні «Перебийноса», «Галайди II» командира Василя Краля («Чавса»). У жовтні 1945 р. сюди прибула сотня «Вовки-І» командира Михайла Кураса («Крак»). З відділів Служби безпеки ОУН тут перебувала боївка СБ «Остапа» з надрайону «Лиман» [186, арк. 1-15].

Кількість вояків на Закерзонні точно не підраховано. Польські дослідники А. Щесняк і В. Шота налічують їх близько 2 тис., натомість Лев Шанковський стверджує, що тільки у ТВ «Лемко» кількість стрільців сягала близько 2180. За нашими приблизними підрахунками кількість вояків «Бастіона» і «Даниліва» разом з іншими тактичними відтинками становила близько 3 тис. стрільців та 2179 активістів (за даними вищезгаданих польських науковців). Теренова ОУН Закерзонського краю охоплювала понад 700 сіл, мала 6 надрайонів і 24 райони з населенням близько 1 млн осіб [410, с. 132; 876].

Підсумовуючи хід формування УПА-«Захід», зазначимо, що провідницький актив ОУН та військова референтура КВШ ОУН доклали максимум зусиль щодо створення військових округ, тактичних відтинків та їх відділів у найскладнішій ситуації 1942-1944 рр.

Не маючи фахових старшин, потрібної кількості зброї, спеціалістів медичної служби та інших складових армії, Провід ОУН(р) за короткий час зумів налагодити систему вишкільних таборів, оперативно організував сотні і курені УПА в умовах переслідувань німецької окупаційної влади, радянських партизанів та ворожого ставлення до українців польських націоналістичних формувань.

ОУН і УПА-«Захід» в успішній праці й боротьбі взаємодоповнювали себе і здобули перший досвід у боротьбі з відступаючими німецькими та угорськими військами. УПА-«Захід» мимовільно ставала п'ємонтом визвольної боротьби за УССД з будь-яким окупаційним режимом. З наближенням фронту, коли чоловіче населення, уникаючи мобілізації, масово йшло в ліс до УПА, її чисельність могла сягати до 80 тис. добровольців. Однак таку масу людей ГВШ УПА не в силі був зорганізувати. Негласно ж людям рекомендувалося вступати навіть до Червоної армії і в разі зміни міжнародної обстановки повернути зброю проти сталінізму. Наприклад, у Борщівському р-ні з 6254 призовників – 612 були членами і симпатиками ОУН [781, с. 118]. Ці люди громили гітлерівців і повернулися додому з нагородами. Але частину з них арештувала фронтова «Смерш» і вони загинули у штрафних батальйонах. Інших добровольців УПА розсіяли фронтові частини Червоної армії і їх назви навіть не зафіксовано у звітах ОУН, УПА.

У другій половині 1944 р. – на початку 1945 рр. кількість вояків УПА із Самооборонними кущовими відділами на місцях сягала приблизно 50-60 тис. Близько 160 тис. налічувала теренова мережа ОУН, з якою співпрацювало майже півмільйона активістів (симпатиків) ОУН.

Варто згадати, що кожен регіон УПА-«Захід» мав свої особливості під час створення структур, активність яких залежала від наявності самовідданих кадрів, географічного розташування тактичних відтинків, свідомості західноукраїнських селян та наслідків репресій радянської влади у попередні 1939-1941 рр. Однак існували і негативні моменти співпраці між Проводом ОУН і ГК УПА, особливо на низовому рівні, коли йшлося про непорозуміння серед провідного активу теренової мережі ОУН і командуванням тактичних відтинків щодо взаємного підпорядкування між собою, але вони долалися у протистоянні з ворогом.

Порівнюючи структуру УПА-«Захід» з державницькою структурою ЗУНР 1918-1919 рр. та створенням УГА, важко не помітити наполегливість і самопожертву західних українців у новітніх умовах боротьби.

3.2. Наступ радянських сил і бойові дії УПА

Щоб зліквідувати збройні формування УПА-«Захід», радянська влада з першого удару застосувала усі засоби військового, матеріального і психологічного натиску, особливо армійські підрозділи, для облав [391, с. 616].

Про те, що збройну боротьбу за свободу і незалежність України доведеться вести власними силами, ОУН передбачувала ще на Великому зборі 28.01-2.02.1929 р., у рішеннях якого йшлося: «Лише військова сила, що спиратиметься на озброєний народ, готовий уперто та завзято боротися за свої права, зможе звільнити Україну від займанців та вможливить упорядкування Української Держави» [213, с. 13].

У боротьбі з формуваннями УПА-«Захід» радянською владою були застосовані наступні сили: регулярна армія, внутрішні війська і спецгрупи НКВС, НКДБ, оперативний склад головного розвідувального управління, агенти «Смерш», міліція, вартові і диверсійні групи.

Станом на 9 жовтня 1944 р. на території УПА-«Захід» дислокувались війська: у Львівській обл. – 17 стрілецька бригада, три батальйони 25 стрілецької бригади, 18 кавалерійський полк, 118 окремих стрілецьких батальйонів 18 стрілецької дивізії, 66 і 219 окремих стрілецьких батальйонів 24 стрілецької бригади; Станіславській обл. – 19 стрілецька бригада внутрішніх військ НКВС; Дрогобицькій обл. – 210 стрілецький батальйон 17 стрілецької бригади НКВС; Тернопільській обл. – три батальйони 21 стрілецької бригади, два батальйони 25 стрілецької бригади, 174 і 193 батальйони 19 стрілецької бригади НКВС; Чернівецькій обл. – 192 батальйон 19 стрілецької бригади, 237 і 240 батальйони 23 бригади НКВС [309; 311].

Для зручності адміністративного керівництва західноукраїнські області поділили на дрібні райони. Чотири з них – Львівська, Тернопільська, Станіславська, Дрогобицька – склалися з 132 адміністративних райцентрів. Львівська – з 31-го р-ну на 3214 населених пунктів і 707 сільських рад, Дрогобицька з 27 р-нів на 1139 населених пунктів і 672 сільських рад, Тернопільська з 38 р-нів [302, с. 6].

У 1945-1946 рр. у кожному селі влада утримувала гарнізони військ від 40 до 100 солдатів. Територія Західної України була також базою для дислокації Прикарпатського і Львівського військових округів та Українського і Закарпатського округів прикордонних військ. 1945 року на території Львівського округу квартирували частини 17, 18, 25 стрілецьких дивізій і кавалерійський полк у 32 населених пунктах – 6525 вояків, Тернопільській обл. – частини 18, 21, 25 стрілецьких бригад у 16 населених пунктах – 2147 вояків, Станіславській обл. – 1789 солдатів у 5 населених пунктах, Чернівецькій обл. – 894 солдати у 7 населених пунктах. Разом – 11355 солдатів і офіцерів [232, с. 478-482].

До складу Українського округу входили також прикордонні частини кількістю 8077 прикордонників у 217 населених пунктах. Разом – 19432 солдати регулярного війська [232, с. 483-487, 492]. Для охорони залізниць були відповідні залізничні війська – 10542 солдати. Усі ці сили застосовувалися для бойових дій з УПА [232, с. 495-497].

Дислокація військ Українського округу на теренах повстанських військових округ була наступною: 2-га ВО «Буг» – 3067 солдатів, 3-тя ВО «Лисоня» – 3100, 4-та ВО «Говерля» – 6084, в т.ч. в Чернівецькій обл. 1077. Разом 15354 чол. [329, с. 206]. Для боротьби з УПА 17 серпня 1944 р. М. Хрущов направив також партизанську дивізію П. Вершигори.

Не менш насиченою військами була територія Львівського військового округу, які брали активну участь у боротьбі з УПА. Лише від жовтня 1944 по березень 1945 р. ними здійснено 150 протиповстанських операцій, в яких загинуло 1200 упівців, полонено 1160 і здалося 374. Але ці цифри напевно тенденційні [535, с. 419].

Станом на 1 жовтня 1945 р. всі західноукраїнські обласні НКВС були укомплектовані оперативним і керівним складом: Дрогобицька обл. – 310 оперативників і 366 осіб керівного складу, Станіславська, відповідно, 342/402, Тернопільська – 354/422, Чернівецька – 218/222. Разом налічувалося 3593 працівники оперативного і керівного складу [16, арк. 1-51; 61, т. 59, арк. 5-11].

Керівним органом у боротьбі з силами УПА-«Захід» були ЦК ВКП(б) та її український філіал КП(б)У. На засіданнях політбюро, пленумах і конференціях вищі партійні органи формували плани і директиви боротьби, які направляли до виконання обласним партійним організаціям, а ті, відповідно, районним і сільським осередкам. Наприклад, відома серед комплексних партійних документів постанова ЦК КП(б)У від 10 січня 1945 р. «Про посилення боротьби з українсько-німецькими націоналістами у Західних областях України». Документ на основі попередніх постанов націлював районні та первинні партійні організації на першочергові завдання: внести розкол серед місцевого населення, розширити агентурну мережу, запровадити тотальну систему контролю за селами та кругову поруку за антирадянські виступи, розширити партійну пропаганду та заснувати у кожному селі і на підприємствах міст партійні і комсомольські організації [276, с. 119-123; 307, с. 195-201].

У січневі дні 1945 р. на нараді учителів західних областей України у Львові член політбюро ЦК КП(б)У Д. Мануїльський охарактеризував членів ОУН, УПА як «прислужників нацизму» й говорив, що «український націоналізм ніколи не був національним». Відтоді за ними на довгі роки закріпився стереотип як «українсько-німецькі націоналісти» [768, с. 12-20].

Партійні постанови кожного року повторювалися, були однотипними і вимагали посилення дій від районних партійних і каральних органів. Їх було дуже багато, але серед них виділялися найголовніші. Так, 24 липня 1945 р. ЦК КП(б)У видав постанову «Про ліквідацію залишків банд українсько-німецьких націоналістів у Західних областях УРСР» №68/55оп, яка зобов'язувала за повстанські прояви застосовувати принцип заручництва, створювати гарнізони і посилювати у селах репресії [307, с. 313-319].

Наступною постановою – від 27 листопада «Про додаткові заходи боротьби з українсько-німецькими націоналістами у Західних областях УРСР» №77/39-оп – ЦК КП(б)У наполягав очистити від населених пунктів на відстані 10-15 км усі залізничні, шосейні дороги та підприємства [276, с 362-365; 307, с. 362-365].

ЦК КП(б)У щорічно організовував у Львові наради вищих партійних і військових керівників з проблемних питань боротьби з визвольним рухом ОУН, УПА. 19 вересня 1946 р. на такій нараді, наприклад, заслухано звіти перших секретарів ОК КП(б)У, начальників обласних управлінь МВС, МДБ, командувачів Українського прикордонного округу ген.-м-ра Нікіфорова, Закарпатського округу ген.-м-ра Демшина, начальника внутрішніх військ Українського округу Фадєєва, генералів Єрьоменка і Москаленка [307, с. 518]. Народи вищих і низових партійних функціонерів практикувалися постійно, аж до загибелі останнього воїна збройного підпілля ОУН.

Виконуючи директиви і накази комуністичної партії, радянські війська і підрозділи «Смерш» у перших числах травня 1944 р. розпочали масові каральні експедиції на території Східної Галичини від р. Збруч [49, арк. 1].

Кривавих наслідків від радянських наступальних заходів найперше зазнали Борщівський і Скалатський р-ни Тернопільської обл., де з 4-го по 9-те травня 1944 р. групи добровольців УПА були розпорошені. Убито 57 і арештовано 149 осіб. 4 травня солдатами 135 стрілецької дивізії біля с. Мишків Заліщицького р-ну убито 19 чол., які ховалися у лісі [24, арк. 19; 32, арк. 1-3; 781, с. 105-106; 785, с. 137]. Облави характеризувалися надзвичайною жорстокістю. Лише з 20 серпня по 15 вересня 1944 р. під час операцій радянських каральних сил у Рогатинському, Войнилівському, Рожнятівському, Галицькому, Богородчанському р-нах Станіславщини убито 2041 мирного жителя, про яких інформовано як повстанців, поранено – 93, арештовано 1153, захоплено призовників, які ухилялися від фронту, 2153 [311, с. 198]. В одному лише с. Грабівці Богородчанського р-ну розстріляно 80 мешканців [897].

Криваві за своєю сутністю облави прокотилися і Чернівеччиною. З 6 по 20 жовтня 1944 р. тут брали участь в облавах 237 і 240 окремі стрілецькі батальйони

234 стрілецької бригади внутрішніх військ НКВС. Людей хапали на роботи, арештовували, розстрілювали на місці. За згаданих вище 15 днів війська убили 119 осіб, 10 поранили, 122 арештували. При цьому захопили лише 15 гвинтівок і 4 карабіни [116; 309, с. 229].

Водночас війська нещадно мародерствували, забираючи у селян останні продукти харчування під маркою складів УПА. Відділи звітували, що захопили різних продуктів 1200 кг, сметани 2200 кг, бринзи 1350 кг, сиру 200 кг, м'яса 2250 кг, меду 400 кг, грибів 800 кг, картоплі – 100 кг, овець 19 голів, корів 3 [309, с. 230].

19 жовтня 1944 р. війська звітували, що на острові р. Черемош північніше с. Слобода Банилів переховувалося 50 повстанців. Під час облави убили 6-х, арештували 12 осіб, а решта розбіглися; захопили 25 шт. патронів [309, с. 235]. 12 жовтня 1944 р. у с. Киселиці 116 енкавееців, згідно зі звітом, «захопили 22 повстанці і при них лише 2 гвинтівки старого зразка» [309, с. 236]. 1-7 листопада 1944 р. облави прокотилися Чорним Лісом, 10-15 листопада – Болахівськими лісами на Дрогобиччині, у яких брали участь 2 дивізії НКВС [370, с. 110].

У грудні 1944 р. радянські облави охопили Миколаївський, Бобрецький, Ходорівський, Рогатинський р-ни Станіславської обл. Станом на 31 грудня 1944 р. у Дрогобицькій, Львівській, Станіславській, Тернопільській, Чернівецькій областях проведено 7263 облави, під час яких убито 37198 чол. Арештовано 29824 особи, вивезено 2812 сімей (6526 осіб). Разом втрати сягають 73548 мешканців. Це був перший кривавий і жорстокий удар радянської влади по визвольних силах УПА-«Захід» з метою остаточного їх знищення [282, с. 584]. У січні-лютому 1945 р. облави силами 10 тис. солдатів охопили всі області Західної України.

20 березня 1945 р. почалася тотальна облава на Львівщині під гаслом другого хрущовського наступу проти «українсько-німецьких націоналістів», 5 квітня – на Поділлі. 7 квітня відбулася найбільша облава на терені Підкарпаття-Карпати від Стрия по р. Прут на Буковині. Облава тривала до кінця травня 1945 р. [370, с. 110].

У квітні-травні 1945 р. у боях з силами УПА у Станіславській обл. брали участь 11 тис. солдатів. Серед них 64-й запасний армійський полк, маневрова група 89-го загону прикордонних військ, 6-й штурмовий авіапункт. Подаються дані, що в ході боїв убито 2167 повстанців, захоплено в полон 6311 [61, т. 72, арк. 34-43].

У ході всіх цих операцій траплялися випадки, коли червоноармійці не бажали воювати проти УПА. 15 жовтня, наприклад, на Миколаївські ліси Дрогобицької обл. наступало понад 4 тис. солдатів, останні пройшли мимо боївки УПА і не реагували. Хроніст записав з цього приводу: «Чому їх не завважили – це дуже дивно, або це було якесь чудо, або прямо не хотіли бачити» [309, с. 220]. 15 травня 1945 р. командир 271 стрілецької дивізії у с. Чорні Ослави звільнив 80 селян, арештованих енкавееєсівцями [393, с. 751].

Поруч з масовими облавами та кривавими репресіями радянська влада практикувала т.зв. «звернення» до вояків ОУН, УПА, яких у повоєнні роки було видано близько десяти. «Звернення» вимагали від учасників визвольної боротьби «виходити з повинною», «приступати до мирної праці», покаятися перед радянською владою [729, с. 1283-1284].

12 січня 1944 р. «Звернення до населення Західних областей України» підписали М. Хрущов, М. Гречуха, Л. Корнієць, 20 лютого 1944 р. Президія Верховної Ради і Раднарком УРСР видали звернення «До учасників банд українських буржуазних націоналістів». Інші заклики, обнародовані 27 листопада 1944 р. і 28 травня 1945 р., зазначали «терміни виходу з лісу» до 20 липня. Були заклики з нагоди річниць т.зв. Великої Жовтневої соціалістичної революції, виборів до Верховної Ради УРСР та СРСР у 1946-1947 рр. тощо. Останнє звернення з боку радянської влади до членів збройного підпілля пролунало 30 грудня 1949 р., щоб ОУН виходила з підпілля [249, т. 10, с. 9].

Безперечно, було багато таких, які вірили радянським обіцянкам і виходили з повинною. Ще частина населення переховувалася в лісах від призоу до ЧА і коли виходили з лісів, їх вважали повстанцями, що покинули лави УПА. Про те, як повстанці реагували на звернення радянської влади виходити з повинною,

Городоцький РВ НКВС доносив в ОК КП(б)У: «Українські націоналісти сміються зі Звернення Президії Верховної Ради УРСР, ЦК КП(б)У та РВК УРСР, заявляючи, що «тільки дураки з'являються, а ми здобудем, або дома не будем» [70, т. 4, арк. 344-383]. Референтури пропаганди теренових мереж ОУН також розповсюджували серед червоноармійців тисячі листівок, у яких закликали не воювати проти УПА. «Брати! Не виступайте проти самостійницького руху українського народу», – наголошувалось у них [218, с. 125].

Листівки були тематичними і під різними назвами, як «Брати червоноармійці», «Червоноармійці-тиловики», «Бійці і командири», «Дорогий брате», «До демобілізованих вояків Червоної армії» та інші [323, с. 174-178].

Червоноармійцям давалися роз'яснення, куди повертає війна. Згідно з таємним наказом від 12 січня 1944 р. СП №0047, українців прийнято гнати на передову лінію, «щоб пізніше легше було кувати Україну в большевицько – московські кайдани» [281, с. 126].

Згодом журнал «Визвольна політика» №5 за серпень 1946 р. з приводу застосування Червоної армії у боротьбі з УПА писав наступне: «Перехід Червоної армії з заходу на схід розпочався у липні і тривав повних два місяці. Большевики намагались знищити при тій нагоді наш рух. Та це їм не вдалося. Червона армія відверто симпатизувала УПА. Ми підходимо до них у першу чергу з нашою програмою, ідеєю, кличами, а не виступаємо зі зброєю, як бойовий противник» [1046, с. 41].

Тактику взаємин УПА з червоноармійцями достеменно висвітлює інформація начальника політуправління 1-го Українського фронту генерал-майора Шатілова члену військової ради фронту генерал-лейтенанту М. Хрущову про захоплені документи ОУН під назвою «Основні вказівки про пропагандистську роботу членів революційної ОУН в лавах Червоної армії». У документі йшлося: «Кожен український революціонер не повинен демонструвати свою зовнішню ворожість до Червоної армії. Навпаки, потрібно спочатку вростати в червоноармійські маси, зблизитися з ними, завоювати довіру, а потім розгорнути національно-визвольну роботу» [66, арк. 252-253].

Шатілов повідомляв, що 11 квітня 1944 р. 12 осіб з поповнення 322-ї стрілецької дивізії 60-ї армії «організовано перейшли на бік українсько-німецьких націоналістичних банд». У донесенні політуправління цього ж фронту, який вів бої за Тернопіль-Чернівці-Коломию, повідомлялось, що на бік УПА на дільницях наступу перейшли 172 солдати, 73 під час бою і 99 з передового краю оборони [713, с. 68].

Отже, червоноармійці, особливо з центральних і східних областей України, сприймали і часто популяризували повстанські гасла. За це командування кидало їх на передову лінію наступу, щоб позбутись ідей, «заражених» ними на теренах УПА-«Захід» [214, с. 179].

Складовою тотального наступу радянських каральних сил проти УПА-«Захід» була діяльність спецгруп НКВС-НКДБ-МДБ-МВС, які своїми діями провокували місцеве населення супроти УПА, боївок ОУН, теренової мережі та Самооборонних кущових відділів [117, арк. 1-3].

На створення провокаційних відділів при кожному райцентрі націлювали партійні документи радянської влади. Так, у постанові ЦК КП(б)У «Про посилення боротьби з українсько-німецькими націоналістами» від 26 лютого 1945 р. наголошувалось на необхідності створення таких груп, підбору і виховання агентурних кадрів та посиленні репресій [307, с. 238].

Начальник кафедри оперативного мистецтва і історії спецслужб Національної академії Служби безпеки України історик Дмитро Веденєєв подав дані про кількість провокаційних груп, створених у відповідності з директивою НКДБ УРСР №1997 від 3 серпня 1944 р. Станом на 1 грудня 1945 р. їх діяло 246 кількістю 1011 учасників і 212 провокаторів-одиначок. В УПА було закинуто 1000 агентів [574, с. 197].

Так, 30 серпня 1944 р. провокаційний загін Олеського РВ НКВС чисельністю 70 осіб під командуванням Янува напав на с. Колтів, вирізав його і роззброїв міліцію [309, с. 180-181]. Львівський обком партії у заходах щодо посилення боротьби з повстанським рухом від 19 травня 1945 р. рекомендував райвідділам створити по два провокаційних загони УПА. 27 липня 1945 р. політбюро ЦК

КП(б)У прийняло постанову «Про ліквідацію банд українсько-німецьких націоналістів в Західних областях України», в якій четвертим пунктом було записано: «Продовжувати далі організацію і застосування спецгруп» [307, с. 316].

У грудні 1945 р. серед апаратів ОК КП(б)У західних областей України розповсюджено інформацію «Про роботу спецгруп НКВС Дрогобицької обл.». Йшлося, що 20 грудня 1945 р. переодіті співробітники НКВС захопили референта УЧХ Меденицького р-ну та інкримінували йому факти зради і т.п. У результаті в Меденицькому р-ні затримано 92 особи, ліквідовано 20 криївок [307, с. 406].

У доповідній записці начальнику внутрішніх військ Українського округу ген.-м-ру Марченкову інформується, що в чотирьох областях Західної України, крім Волині, у 1945 р. діяло 69 провокаційних груп із загальною кількістю 478 осіб. У Дрогобицькій обл. – 10 з 52 учасниками, Львівській, відповідно, 26/216, Станіславській 11/70, Тернопільській 2/34, Чернівецькій 20/106. За цей період ними здійснено провокаційних убивств: у Дрогобицькій обл. – 47, Львівській – 24, Станіславській – 30, Тернопільській – 18, Чернівецькій – 62, разом – 181 [232, с. 461-464].

Нарощувались провокативні боївки і на Північній Буковині. У 1945 р. на Путильщині діяло дві боївки «Пугача» і «Берези», у Вижницькому р-ні «Грізного», Вашковецькому «Наливайка» по 7 осіб-провокаторів кожна [111, арк. 360-368].

Як зазначалось вище, діяльність провокативних груп була надзвичайно кривавою. На 20 червня 1945 р. на західноукраїнських землях зафіксовано 156 провокативних спецгруп НКВС і НКДБ. Їхніми діями убито 1980 повстанців і мирних жителів, захоплено живими 93 учасники ОУН, УПА [232, с. 460-464].

Паралельно зі спецгрупами діяла агентурно-інформаційна мережа т.зв. «сексотства». У липні 1946 р. їх налічувалось 6405 осіб. З них 142 резиденти, 641 агент, 5572 інформатори [232, с. 651-652].

У результаті скомбінованих дій радянських каральних органів, провокаційних груп та агентурно-інформаційної мережі, структурні підрозділи УПА-«Захід» зазнавали непоправних втрат. Провокаційна війна СРСР проти

визвольного руху ОУН, УПА була надзвичайно жахливою, її не можна виправдати ніякими політичними чи оперативними мотивами [119, арк. 1-42].

Серед каральних операцій, неймовірною жорстокістю, грабунками та насиллям, як правило, характеризувалися облави. Про їхню динаміку свідчать цифри убитих та арештованих лише за 20 днів січня 1945 р. Під час енкавеесівських операцій у Львівській обл. убито 771 особу, заарештовано 4732, у Дрогобицькій, відповідно, 876/1729, Станіславській 944/1323, Тернопільській обл. заарештовано 461, Чернівецькій 198. Разом убитих 2591, заарештованих 8443 особи [276, с. 127-128; 307, с. 215].

В інформації М. Хрущова Й. Сталіну про хід каральних акцій у Тернопільській і Станіславській обл. за період з 1-го квітня по 1 червня 1945 р. подаються дані, що у військових операціях убито 4239 осіб, заарештовано 5432.

У Львівській обл. з серпня 1944 р. по 5 травня 1946 р. убито 16532 особи, заарештовано 14810. Окремо за 1945 р. убито 8132, заарештовано 28476, за 1946 р. убито 1990, заарештовано 4403 чол. [269, с. 320].

Розпорядженням Комісара НКВС СРСР Л. Берії від 31 березня 1944 р. №7129 розроблено інструкцію про порядок депортації сімей членів ОУН у віддалені райони СРСР і прийнято до виконання наркомом внутрішніх справ УРСР І. Серовим 5 квітня 1944 р. Згідно з документом, населення західноукраїнських областей депортовувалося родинами в Омську, Новосибірську, Іркутську області, Красноярський, Хабаровський краї та інші регіони [232, с. 502-506].

Станом на 15 жовтня 1944 р. у Західній Україні каральними органами складені списки на виселення: у Дрогобицькій обл. на 100 сімей і 300 їх членів, Львівській 541/1077, Станіславській 44/586, Тернопільській 525/1509, Чернівецькій 170/560. Разом 2047 з 5100 членами сімей, які були вивезені до кінця 1944 р. [232, с. 512-517]. До кінця 1946 р. виселено 9103 сім'ї з 21825 членами родин [232, с. 545-546].

Під час розстрілів, арештів і депортації населення влада конфісковувала у селян землю, господарські будівлі, майно, харчові запаси. Провід ОУН на

прикладі 12-ти районів: Лопатинського, Радехівського, Сокальського, Мостовеликівського, Рава-Руського, Немирівського, Магерівського, Жовківського, Куликівського, Кам'янсько-Бузького, Яричівського, Ново-Милятинського констатував, що стягнуто: 83655 ц зерна, 153413 ц картоплі, 18496 ц м'яса, 44500 ц сіна [370, с. 96].

Характерним був грабунок церков. 11 квітня 1945 р. чекісти увірвалися до собору Святого Юра у Львові і забрали архів, друкарню, запаси книг, 100 тис. крб, золоті речі, 1600 літрів вина, килими. Розбили гробівець митрополита Андрея Шептицького й поселилися у митрополичих палатах. У лісистих районах було введено «лісові норми» – нарубати 1000-1200 м³ дерева, власникам 2 га землі заплатити за рік податку 2-3 тис. крб. У квітні-травні 1945 р. на кожну сім'ю розписано внески на 4-ту Воєнну позику, згідно з якою потрібно було сплатити як мінімум 100 крб [370, с. 100]. Голод, холод і репресії сприяли поширенню у Карпатах, Підгір'ї і Буковині черевного і плямистого тифу, який забрав тисячі жертв та пригальмовував повстанський рух.

У результаті репресій з 17 липня 1944 р. по липень 1947 р. з вищезгаданих 12-ти районів заслано в Сибір 2123 особи, в т.ч. 624 старих людей, 898 жінок, 601 дитину. На шахти Донбасу забрано 649 осіб. Убито під час облав 1817 чол., у т.ч. 120 старих, 90 жінок, 65 дітей [370, с. 102].

З метою психологічного впливу на повстанський рух і місцеве населення, що його підтримувало, радянська влада у 1944-1945 рр. широко практикувала прилюдну страту повстанців через повішання [601].

З цієї причини Перший секретар ЦК КП(б)У М. Хрущов написав Сталіну 15 листопада 1944 р. листа, в якому наголошував: «Вважаю за необхідне запровадити військово-польові суди при військах НКВС. Для залякування бандитів, після вироків воєнно-польових суддів, засуджених до страти не розстрілювати, а вішати» [784, с. 233-234].

Ця пропозиція, безумовно, була узаконена, про що свідчать масові страти повстанців через повішання майже у кожному райцентрі та багатьох селах. Наприклад, у лютому 1945 р. привселюдно повішано у Чорткові повстанця

Григорія Ільківа («Пугач») із с. Боришківці Мельниця-Подільського р-ну [1049], у Скалі-Подільській – Дмитра Павлюка також із с. Боришківці, у Борщеві Володимира Федоришина із с. Бережанка Чемеровецького р-ну Кам'янець-Подільської обл., у Мельниця-Подільській – Антона Качківського із с. Трубчин Борщівського пов. [781, с. 127-128]. У Золотопотіцькому р-ні в 1944 р. повісили повстанців із с. Скоморохи – Миколу Бурбана, Степана Гловецького, Михайла Гузовського, Степана Шевчука [287, с. 39].

Коли на нараді у Львові перших секретарів ОК КП(б)У та начальників НКВС різних рангів М. Хрущову повідомили, що завідуючий райземвідділом Блавістський, будучи уповноваженим по селу Греків Жовківського р-ну схопив чотирьох повстанців і повісив їх, М. Хрущов схвалив його дії. Після цієї наради повішання стали масовими. Так, 9 січня 1945 р. на базарній площі, повідомляв Дрогобицький ОК КП(б)У, страчено на шибениці двох юнаків Безика і Білого в присутності близько 800 мешканців, у Бориславі – Лисака 1921 р.н. Працівник обкому доповідав, що планувалося в різних населених пунктах області здійснити ще 20 прилюдних повішань [309, с. 194-195].

11 січня 1945 р. у Стрию повішано 5 повстанців. Серед страчених Зіновій Гайсак і Петро Стефанів з Дашави [601].

17 січня 1945 р. у Мамаївцях на Буковині повішано повстанців Миколу Гордея, Григорія Воевідку. У Шубранці – Василя Бідняка 1925 р.н., Дмитра Городецького 1928 р.н. Всі четверо із с. Ленківці [208]. Повстанців Сидора Бойчука і Георгія Магалевича із Шубранця повішано у лютому 1945 р. в с. Гаврилівці. 4 березня у Берегометі Путильського р-ну страчено Юрія Тинкалюка з хут. Раделова і чотового Івана Бужору [208]. Цього ж дня у центрі Зборова повісили повстанця Володимира Дяківа із с. Кудинівці [241, с. 115].

Каря через повішання була звичним явищем радянської тоталітарної системи у повоєнний період. Вішали не тільки повстанців, а й мирних людей, чоловіків, жінок, дітей за те, що не признавались, де конспіруються повстанці, не здавали контингент, не вступали до колгоспу тощо [122, арк. 1].

Незважаючи на масований тиск радянської влади, відділи УПА восени 1944

р. здійснили десятки відплатних сміливих наскоків на районні адміністративно-командні центри. Погром каральних установ райцентрів додавав сили і авторитету УПА та наснаги до наступних боїв [121, арк. 1-2]. Так, 13 вересня 1944 р. упівці напали на м. Богородчани, містечко Лисець, де відбулися запеклі бої; 15, 24 і 29 листопада – на райцентри Солотвин, Тлумач, де звільнили 25 арештантів. У 1944 р. відбулися напади на райцентри: Єзупіль (30.08), Копичинці (28.08), Тисмениця (4.12), Товмач (20.12), де звільнено 45 в'язнів. У вуличних боях убито 60 солдатів внутрішніх військ. 30 грудня 1944 р. повстанці взяли Космач. Гарнізон мав великі втрати. 17.08 в райцентрі Комарно і наступні два дні не було радянської влади [219, с. 68-85].

У межах 2-ї ВО «Буг» у 1945 р. повстанці розбили гарнізони у райцентрах Магерів (30.03), Нові Стріличі (1.04), Заболотці, Радехів (24.04), Кристинопіль (нині Червоноград) (5.10) та ін. [76, арк. 121; 284, с. 26].

На Тернопільщині 1945 р. повстанці штурмували райцентри Великий Глубічок (4.04), Підгайці (4.09), Пробіжна (13.09), де спалили будинки райвідділів НКВС і НКДБ, убили понад двадцять осіб карателів [77, арк. 172-173; 110, арк. 236].

Навіть у блокадних умовах на початку січня 1946 р. здійснили наскок на райцентр Долина Станіславської обл., де здобули 18 гвинтівок і харчі [219, с. 140].

1-го лютого відділ «Підкарпатський» під орудою («М») наскочив на шпиталь у Станіславі. Забрали ліки і приладдя на суму 100 тис. крб. 5 лютого 1946 р. у Тернополі розклеїли антивиборчі листівки навіть на будинку Управління МДБ, які читали населення і червоноармійці [219, с. 141-142]. 8 березня повстанці увірвалися в розташування гарнізону в м. Любачув Томашівського р-ну на Закерзонні. Поляки втратили 55 убитими і 70 пораненими [219, с. 153].

Починаючи з 1944 р., при всебічній підтримці населення краю на теренах УПА-«Захід» утворилась своєрідна організація опору народу, як **повстанські республіки** з розгалуженою системою теренової мережі ОУН та сотень УПА, через співдії яких туди довго не ступали сталінські карателі. Найвідомішою серед них була Космацька повстанська «республіка», що охоплювала три райони

Станіславщини: Яблунівський, Яремчанський, Коршівський, де оперували курені УПА «Різуна», «Скуби», «Орлика», «Нечети» кількістю близько півтори тисячі стрільців.

Навколо Космача усі підходи і під'їзди були зруйновані, телефонного зв'язку не існувало. З 30 січня по 8 лютого на територію «республіки» радянська влада кинула підрозділи 31-го, 33-го, 87-го прикордонних загонів та 256 батальйон конвойного полку. Так, 30 січня 1945 р. бій за Космач тривав шість годин. Місто обороняло 2 курені «Гайдамаки» і «Гуцульський». Батальйон внутрішніх військ наступав тричі, утративши 140 убитими. Повстанські втрати у перші дні боїв налічували 14 убитих і 17 поранених. У ході щоденних боїв втрати повстанців збільшилися до 287 убитих, 52 затриманих, 16 поранених. За січень і 20 днів лютого 1945 р. втрат зазнали сотні «Чайки», «Бойка», «Гонти», «Гайдамаки» та інші.

13 лютого 1945 р. каральні війська почали другий наступ на Космач. Їх передові частини зайняли перевал Рунок і звідти обстрілювали висоту Мунчіль. Позиції утримувала сотня «Білого» з куреня «Скуби». Це дало можливість передислокуватися на оборону по лінії присілків Грунь-Клифа-Ломи, Прокіреци. Бій тривав цілий день. Відступаючи, повстанці убили й поранили близько 30 чекістів [564, с. 388-389].

Найвідчутніших втрат повстанці завдали червоним на шляху Космач-Яблунів, де сотня Мирослава Симчича («Берега»), розтягнувшись на 600 метрів, обстріляла з гори 9 автомашин з енкавееєсівцями та убила понад 200 карателів з командирами і спалила автомашини [323, с. 54-56].

Ще одна повстанська «республіка» впродовж 1945 р. існувала на Перемишльщині Закерзонського краю, обрамлена територіями сіл від Володіл і Голучкова на заході по Вільшани, Гороховиці і Яксманичі на сході, від Іскані на півночі по Юречкову і Ліщину на півдні [396, с. 192].

Цінні спогади про неї залишив сотенний УПА Степан Стебельський («Хрін»). «В терені організовано, – пише він, – систему постачання (...). Постаєли наші малі фабрики, що виробляли: тютюн з етикетками УПА, цигарки, пасту,

мило й шкіру. Селяни виварювали сіль, робили мазила до обуви, зброї й возів. Працювали пральні білизни, мундирів, взуття, робітні шкарпеток, панчіх, рукавиць...» Далі автор описує про вишколи санітарів. Усіх, хто здатні були носити зброю, взято на облік. Одним словом, повстанська республіка на Перемишльщині перетворилася в моноліт народу й УПА [507, с. 127-128].

Перемишльська повстанська республіка спромоглася налагодити справу з харчуванням для всієї УПА на Закерзонні. Тут поздоровляли упівців зі святами Миколая, Різдва Христового, Великодня. Повстанець Іван Дмитрик описує, як Перемишльщина підготувала для стрільців свято Воскресіння Господнього. «Донеслося, – пише він, – що до сотень їде транспорт з Пасхою із Перемишльщини. Важко собі уявити, як стрільці розглядали великі пакунки, під смерекою. Ми оніміли. У пакетах були не тільки паски, але й медівники, маківники, сирники, шинка, ковбаса, масло, сир, яйця і писанки майстерно розписані дівчатами Перемишльщини. До пакетів були долучені святкові карточки. Люди з різних сіл Перемишльщини бажали нам веселих свят та багато успіхів у боротьбі (...). На мить мені видалось та чи тільки мені, що до мене простягається рука рідної мами і я чую її «Христос Воскрес, сину». Які чудові ті жінки і дівчата з рідної Перемишльщини, що як матері й сестри думали про нас». Автор пише далі: «З нашими святковими дарами пішли ми до селян, які у важкі дні переднівку теж голодували, але ділилися з нами останньою картоплиною (...). Ми дарували наше свячене малим дітям, давали скуштувати старшим (...). Того Великодня ніколи не забуду» [432, с. 155-156].

Ще необхідно згадати: у липні-жовтні 1944 р. існувала невелика повстанська «республіка» в лісах навколо сіл Верхня і Нижня Рожанка Львівської обл. та прилеглих околиць Долинського р-ну. Тут квартирувало понад три тисячі повстанців [638, с. 140-141].

Дуже гостро на території УПА-«Захід» стояла польська проблема, яка визріла у т.зв. «третій польський фронт», не бажаний для визвольних сил [688; 689].

Відомо, що за 20 років панування на західноукраїнських землях Польща

намагалася остаточно сполонізувати їх. Довоєнну політику польська сторона продовжувала і під час німецької окупації України 1941-1944 рр. З цього приводу «Вісник Української інформаційної Служби» за липень-серпень 1942 р. писав: «Польська справа на терені ЗУЗ стає зараз серйозною проблемою (...). В сучасну пору Галичина є виставлена на небезпеку нової, нині ще прихованої колонізації (...). Сюди суне щораз більше польських урядовців і технічно інженерних сил, бюрових працівників тощо, наміром поширити «стан посядання» (...). Польське підпілля в Галичині не займає супроти німецького режиму такої агресивної постави, як на інших теренах; свої пляни і своє справжнє обличчя поляки маскують, а протинімецьким наступам польського підпілля надають менше значення (...). Іншими словами поляки створюють на німецько-українському відтинку тінь, за якою дуже зручно ховаються і діють (...). На ділі йде тут про ліквідацію українського самостійницького активу» [181-183; 1040, с. 3].

Поляки у Східній Галичині служили у кримінальній поліції гестапо. Найбільш кривавими акціями зарекомендували себе ці структури в Чорткові, Станіславі, Дрогобичі. 1944 р. польський терор посилювався у Галичині. Цього ж року на Зборівщину приїхало з Варшави 600 польських боївкарів, з Волині 400. Спільно з місцевим польським підпіллям вони були великою силою [594].

Вороже налаштовані мешканці польських сіл у Галичині ставали організаторами експансії й почали винищувати українців. Так, 4 січня 1944 р. польська поліція з гестапо влаштували погром у с. Летяче Заліщицького пов., 12 березня 1944 р. у Старій Ягільниці на Чортківщині під час погрому убили 125 осіб, серед них 62 жінки і 16 дітей, спалили 110 господарств. 17-22 квітня у с. Кропивник Калуського пов. спалили 340 господарств [783, с. 261].

Лідер ОУН Микола Лебедь писав з приводу польських терористичних акцій на західноукраїнських землях, особливо у Грубешівському, Холмському, Володавському повітах. На цих теренах у 1942-1943 рр. польськими терористичними організаціями убито понад 2 тис. українців. Особливо лютували польські організації «Чарни Ожел», «Бяли Ожел», «Польська партія терористична», «Батальйони сьмерці» [365, с. 74; 679].

Найпотужнішою серед цих організацій була Армія крайова (АК), створена 14 лютого 1942 р., об'єднавши «Союз збройної боротьби» з іншими конспіративними організаціями. АК вела боротьбу проти українського визвольного руху та імітувала опозицію до німецьких і радянських окупантів. У 1945 р. розформувалась на організації «Незалежність», «Делегатура сил збройних» (ДСЗ), «Воля і незалежність» (ВІН) [191, арк. 1-2; 391, с. 640]. На території Тернопільської обл. діяли місцеві польські терористичні організації: «Польська армія підземна», «Польська збройна», «Союз оборони польської», «Союз народних демократів» [311, с. 102].

Провід ОУН на Другій конференції у квітні 1943 р. оголосив, що українці не бажають мати додаткових фронтів і прагнуть до мирного співіснування та спільної боротьби проти німецьких і більшовицьких імперіалістів. «Свою політику будуємо, – підтвердила конференція, – на політиці вилучення другорядних фронтів і на розгортанні боротьби тільки на головних вирішальних фронтах» [213, с. 62].

ОУН виступала за «злагіднення польсько-українських відносин у сучасний момент міжнародної ситуації (...) та продовження боротьби проти шовіністичних настроїв поляків та апетитів щодо Західних Українських Земель» [213, с. 69-70].

Однак домовитися з антиукраїнськими польськими силами було неможливо. Як наслідок, відбувалися жорстокі бої між загонами УПА-«Захід» та Армією крайовою на теренах 2-ї ВО «Буг» – протягом березня-червня у с. Острів (31.03. 1944 р.), Посадів (9.04), Андріївка (21.05), біля сіл Річиця, Жерники, Ульгівок (2.06), які належали до Сокальського пов. і нині розташовані на території Польщі. У боях брали участь сотні 2-ї ВО «Буг»: «Ведмідь», «Вовки», «Галайда», «Крилячі», «Месники», «Перебийніс», «Пролом», «Тигри», разом з куренями «Остріжський», «Наливайко» та «Сіроманці», а також тереновими боївками. Польські сили були розгромлені і відтиснуті з території округи [284, с. 23]. 24 червня 1944 р. з Чорного Лісу після півторамісячних боїв відділи УПА пішли рейдом на Захід у Майданські ліси між Сколе і Туркою, щоб оборонити від польського терору місцеве населення [219, с. 58].

За даними історика Лева Шанковського, у першій половині 1944 р. з боку УПА в Галичині відбулася 201 відплатна акція, під час яких загинуло 5100 поляків, знищено низку сіл і колоній [393, с. 695-703]. Проблему польсько-українського протистояння намагалася використати радянська влада. Так, начальник Українського штабу партизанського руху (УШПР) Т. Строчак 28 серпня 1944 р. щодо застосування поляків у боротьбі з УПА передав шифрограму наступного змісту: «Боездатних поляків організувати на боротьбу з бандерівцями. Їх сім'ї переховувати в безпечних місцях» [307, с. 108].

Райвідділи НКВС у 1944-1945 рр. організовували на місцях т.зв. «істребительні» батальйони, виключно з польського населення, які чинили жорстоке насильство над українськими селянами. Відповідною була реакція збройних загонів УПА-«Захід», яка закінчилася 1946 р., коли польське населення, згідно з домовленостями між ПНР і СРСР, остаточно покинуло західноукраїнські землі.

У 1944-1945 рр. на теренах УПА-«Захід» та поза сферою структури відбулося кілька зустрічей і переговорів із воюючими сторонами в Україні – гітлерівцями, угорцями, румунами, поляками та радянськими чинами з метою припинення воєнних дій. Такі переговори проходили з представниками вермахту у березні 1944 р. у Львові. Командування УПА вимагало звільнення політв'язнів і припинення репресій проти населення. Лише з 10 жовтня 1943 р. до червня 1944 р. німці у Галичині покарали смертю 15750 осіб [278, с. 431-432; 282, с. 382].

У липні 1944 р. одна із зустрічей відбулася на південному заході від Борислава з представниками вермахту та уповноваженими УПА. Начальник штабу корпусу армій «Північна Україна» ген. фон Ксиландер у документі за 18 серпня 1944 р. передав штабам армії домовлені пункти з УПА, в яких йшлося: «УПА не буде вступати з німцями в зачіпні бої, якщо вони не будуть атаковані вермахтом. На місцевому рівні можуть вестися переговори про технічні угоди. По можливості УПА допоможе вивести німецьких солдатів з оточення» [278, с. 436]. Генерал констатував: «УПА, як і раніше, діє виключно заради свої власних інтересів, а не заради німецьких інтересів» [730, с. 75].

Ще один тур переговорів з німцями проведено восени 1944 р. Провід наполягав звільнити Бандеру і десять провідних націоналістів. Німці вимагали, щоб ОУН створила протирадянський уряд України і направила свою діяльність проти СРСР [282, с. 385].

Наступна спроба переговорів УПА з німцями відбулася у с. Вовче на Лемківщині. До сотенного Данила Свістеля («Веселий») приїхало двоє старшин і перекладач, але сотенний заявив, що не уповноважений приймати рішення [271, с. 68].

Відомо, що з німцями намагався домовитись командир 2-ї ВО «Буг» майор Левкович («Вороний») щодо пропуску підстаршинської школи УПА на чолі з «Горинем» недалеко с. Плоска Бібрського р-ну у Любешівський ліс [282, с. 794-795].

Ведення переговорів з німецькими окупантами було тактичним маневром УПА, хоч Р. Шухевич вимагав віддати усіх під суд шефу Служби безпеки Миколі Арсеничу, який пообіцяв до кінця січня 1945 р. дати висновок по розслідуванню. Однак ця справа не була завершена [282, с. 347-348]. 10 квітня 1944 р. Шухевич видав наказ про заборону переговорів з німцями. Це вже було друге попередження [282, с. 223]. За самовільні переговори з німецьким крайсгавптманом Нерінгом на терені Кам'янки-Струмійлової перед строєм сотні УПА було розстріляно сотенного УПА «Орла» [284, с. 57-78; 365, с. 71-74].

Переговорні контакти Проводу ОУН та ГК УПА відбувалися також з іншими представниками сторін. У грудні 1943 р. отець І. Гриньох та І. Луцький вели переговори з угорцями у Будапешті, куди вилетіли нелегально з аеродрому у Львові [261, с. 133-155; 282, с. 384].

У 1942-1943 рр. велися розмови з представниками польської Армії крайової та споріднених з нею організацій. Поляки бажали добитися угоди про припинення боротьби й виграти час, об'єднати зусилля АК і УПА проти радянської влади. Провід ОУН сподівався через АК вийти на польський еміграційний уряд, а через нього – на Англію, добитися офіційної відмови Польщі від Східної Галичини і Західної Волині [261, с. 118; 282, с. 386-387].

Переговори з польською стороною проходили у кілька етапів. 29 квітня 1945 р. у с. Селиська Березівського пов. з боку ОУН їх вели старшина Іван Кривуцький («Аркадій») та старшина для спеціальних доручень у надрайоні «Холодний Яр» і ройовий ОУН «Борис». З боку Польщі капітан АК «Пірат Дража», серб за національністю. Домовилися про тимчасове непротистояння [345, с. 70].

У травні 1945 р. переговори продовжилися на Любачівщині. Предметом розмови була спільна боротьба проти радянських військ. 21 травня 1945 р. на Томашівщині українську делегацію очолив Ю. Лопатинський, польську – М. Голембйовський. Представники УПА запропонували суперечки про український кордон залишити на майбутнє. Зустрічі ще відбувалися 10 серпня, 17 вересня, 21 жовтня, 21 листопада 1945 р., на яких супротивні сторони закликали повернути зброю проти комуністичного режиму [345, с. 71-75].

18-19 березня 1944 р. йшли перемовини також з румунською стороною в Кишиневі. Уповноважені ОУН отець Іван Гриньох, Лев Шанковський, Михайло Дужий домагались визнання Буковини і Бессарабії українськими землями, натомість румунські представники визнавали лише культурні права українців [261, с. 125; 283, с. 125].

З появою на території УПА-«Захід» радянських військ відомий також випадок, коли 4 квітня 1944 р. командир з'єднання Червоної армії Баландін звернувся до відділу УПА спільними зусиллями боротися з німецькими окупантами. Він писав: «Нам відомо, що ви боретесь збройним шляхом з німецькими окупантами» [307, с. 83; 393, с. 692].

Спробу нав'язати «переговори» з Проводом ОУН втілювали також енкавеесівці. З боку ОУН санкцію на них дав Р. Шухевич. 17 лютого 1945 р. у Львові полковник держбезпеки С. Карін зустрівся із зв'язковою Проводу ОУН, де узгоджувалась дата переговорів членів Проводу з радянською стороною про «припинення боротьби». У результаті домовленостей «переговори» відбулися з 26 на 27 лютого 1945 р. на одному з хуторів біля с. Конюхи на 135 км шосе Львів-Тернопіль. Перемовини проходили у складі уповноваженого уряду УРСР полковника НКДБ С. Каріна («Даниленко»), автора книги «Дорогою ганьби і

зради» і офіцера держбезпеки А. Хорошуна з членами Проводу ОУН Д. Маївським («Тарас») і Я. Буслом («Київський»). Щодо точної дати переговорів існують розбіжності. На відміну від дати С. Каріна (з 26 на 27 лютого 1945 р.), колишній Головнокомандувач УПА Василь Кук («Леміш») стверджував про переговори уночі 28 лютого [362, с. 118; 630, с. 340].

Із закінченням Другої світової війни у Європі Головнокомандувач УПА Р. Шухевич у «Зверненні до бійців і командирів Української Повстанської Армії» наголосив, що в перемогу над Німеччиною зробили свій внесок і українські повстанці. Командир націлював учасників УПА до дальшої боротьби, щоб стати на чолі воюючих мас проти сталінізму [218, с. 133-135].

Наказові Шухевича передувало розпорядження командира УПА-«Захід» Василя Сидора («Шелест»), узгоджене з ним і видане 28 квітня 1945 р. під №Ч. 12. У ньому йшлося про ускладнення воєнної ситуації на території округи і необхідність діяти малими структурами – чотами, роями, замість сотень і куренів рекомендувалося ліквідувати нежиттєдіяльні структури, як ВПЖ, різні штаби, воєнну розвідку, припинити діяльність оргмобів, уніфікувати назви. Групи УПА прирівнювалися тепер до військової округи. Критично оцінювалася політвиховна робота, яку потрібно було покращити на всіх рівнях. Говорилося про потребу і можливість переходу до тактики вужчими формами боротьби. Про них висловився Провід ОУН у своїй Декларації від 3 травня 1945 р. Наголошувалося на необхідності входити у «новий мирний післявоєнний стиль революційної боротьби і почати діяти на довшу перспективу». Провід вказував, що «треба з масових форм підпільної роботи переключитися на вужчі, індивідуальні форми конспірації. З надією, щоб пережити найважчий етап боротьби та перейти у майбутньому до нового» [213, с. 140-141].

Не знищивши сили УПА-«Захід» у 1944-1945 рр., влада вирішила ліквідувати повстанські сили у зимовій «великій блокаді» 1946 р. Технічний досвід організації блокад краю каральні сили НКВС, НКДБ набули у попередні роки під час здійснення масових облав, обшуків, пошуків криївок, засідок, публічних катувань тощо. Приміром, з 9 по 27 липня 1945 р. 5 тис. радянських

солдатів блокували Чорний Ліс із застосуванням авіації, яка 11 липня цілий день бомбардувала масив.

У першій половині серпня 1945 р. відбулася блокада Самбірського р-ну силами прикордонних військ. Під час блокади загинуло понад 140 бійців УПА і підпільників. 16 липня – 2 вересня 1945 р. війська блокували Галицький, Войнилівський, Єзупільський р-ни на Станіславщині. Каральні війська намагалися розгромити організаційну сітку, викрити криївки. Однак успіх блокадних військ був мінімальним. Завдячуючи умілій конспірації, загинуло лише 11 повстанців у криївках і 5 поранено, арештовано 109 членів підпілля. Натомість втрати серед місцевого населення були великими [393, с. 754].

Наприкінці серпня таким самим методом заблоковано Коломийщину, Гуцульщину, Наддністрянщину. В грудні 1945 р. блокадні війська поширили свою діяльність на Тернопільщину і вона зазнала наступних втрат: Тернопільський р-н – 119, Бережанський – 225, Підгаєцький – 60, Теремовлянський – 104, Чортківський, Копичинський, Заліщицький і Борщівський р-ни разом втратили 728 осіб [393, с. 755].

Однак швидко перейти до нових форм боротьби УПА не змогла. У постійних боях непомітно наблизилась зима 1945-1946 рр., а з нею **«велика зимова блокада» 1946 р.**, яку повстанцям треба було пережити. На територію УПА-«Захід» були перекинуті додаткові радянські сили. 10-20 січня 1946 р. в усіх селах Східної Галичини заквартирували військові гарнізони від 25 до 100 солдатів.

У районах створено окремі оперативні відділи НКВС від 100 до 300 осіб, що уміли оперувати у лісах та безлісих районах партизанськими методами. У східних районах Тернопільської обл. гарнізони цілком заблокували усі села уздовж Збруча. Блокадою були охоплені Станіславська, Дрогобицька, Львівська, Чернівецька та інші області. Зимова блокада характеризувалася безкінечними суцільними облавами, масовими арештами, розстрілами, мародерством, побиттям і депортаціями людей [249, т. 9, с. 271-275; 952].

Аналізуючи ескалацію каральних сил СРСР супроти УПА,

Головнокомандувач УПА Р. Шухевич напередодні великої блокади та з нагоди Нового 1946 року звернувся до повстанців з поздоровленням і наголосив, що «1945 р. був роком виходу УПА поза межі етнографічних земель. На порозі 1946 р. для Вас нова проба, перша зима в умовах миру, в яких Москва знов схоче використати до знищення УПА» [249, т. 10, с. 265-267].

Незважаючи на блокаду, повстанські виступи не припинялися і були активними. У Дрогобицькій обл. відбулося 265 збройних виступів, Львівській – 284, Станіславській – 457, Тернопільській – 912, Чернівецькій – 284. Разом 2071, які зафіксували каральні органи радянської влади [61, т. 69, арк. 55-71].

15 січня 1946 р. біля с. Бубнище Болехівського р-ну відділ «Дзвони» звів півторагодинний бій із загоном енкавееців з близько 200 вояків. Втрати ворога налічували 20 убитими [309, с. 130]. 24 січня 1946 р. продовжувалася облава на Чорний Ліс. Шість літаків обстрілювали та бомбардували розташування сотень. Повстанці змінили місце постою й пішли у напрямі на с. Гринівка, де витримали одногодинний бій, втративши 14 вояків убитими [309, с. 136].

Блокада Чорного Лісу тривала усю зиму, аж 10 квітня 1946 р. Ліс був заблокований радянськими військами чисельністю понад 5 тис., які замкнули відділи УПА «Підкарпатський», «Дзвони», «Смертоносець» та інші. Відчувався брак харчів. Холод і сліди на снігу видавали повстанців, але вони виявили максимум витривалості [668].

Для блокування сіл у Станіславській обл. додатково створено 616 гарнізонів з мобільним резервом 120 оперативних уповноважених і 2 тис. солдатів. Унаслідок їхніх дій повстанські втрати становили 1836 убитими, 3030 було арештовано, 634 вийшли з повинною. Визвольний рух зазнав відчутного удару й скоротився на 40-60% [6, арк. 53-74].

З приводу блокадних дій секретар Дрогобицького ОК КП(б)У С. Олексенко 6 лютого 1946 р. звітував М. Хрущову, що з 26 січня по 5 лютого 1946 р. проведено 555 операцій і 871 засідку, під час яких убито повстанців – 133, арештовано 301 чл. ОУН, пособників 367, захоплено 170 одиниць зброї.

З метою вербування агентури до райцентрів з 777 населених пунктів було

викликано 17872 особи, з яких завербовано 637 агентів [309, с. 462].

7 березня 1946 р. цей же секретар звітував, що з 26 лютого по 5 березня 1946 р. здійснено 323 операції і 325 засідок, у результаті яких убито 150, полонено різних категорій членів визвольного руху 332 особи [309, с. 495-496].

Під час «великої блокади» 1946 р. відбулося близько 1500 боїв і збройних сутичок. За даними історика Л. Шанковського, УПА і теренова сітка ОУН втратили у боях близько 5 тис. повстанців [393, с. 765].

У липні 1946 р. Р. Шухевич звернувся до УПА з приводу надзвичайно важких умовин, в яких перебувала УПА. Він наголошував, що перебувши блокаду 1946 р., воїни УПА «перевершили усі сподівання, які покладав на них український народ і Революційний Провід» [218, с. 167].

Не зумівши остаточно розгромити визвольні сили УПА та ОУН, уряд УРСР після зимової блокади 1946 р. відрядив до Західної України оперативні групи центрального апарату МВС, голів управлінь прикордонних та внутрішніх військ. До Львівської обл. – ген.-л-та Леонтєєва, Тернопільської – ген.-м-ра Прошина, Станіславської – ген.-м-ра Бурмаку, Дрогобицької обл. – ген.-м-ра Калініна. Вони мали вивчити обстановку 1946 р. і запропонувати план остаточної ліквідації ОУН, УПА [573, с. 263].

Зимова блокада 1946 р. прискорила перехід УПА-«Захід» до тактики боротьби методами збройного підпілля, що дало можливість продовжувати опір до 60-х років ХХ ст. Цей перехід до нової тактики відбувався поступово, що віддзеркалено у відозвах і зверненнях керівних центрів визвольних сил. У згаданій «Відозві Головного Командира до УПА» від 3 липня 1946 р. говорилося: «Бо сьогоднішній момент це тільки момент перестановки сил, це момент переходу з одних форм боротьби в другі. Я певний, що Ви, незламні борці-герої, вмiло засвоїте собі нові зразки бою з ворогом, так, як скоро і вмiло опанували мистецтво партизанки. Скриті, невловимі Ви негайними, блискавичними ударами вдаряти будете ворогам там, де він того найменше сподiвається» [218, с. 168; 370, с. 312].

Відповідний документ видав Провід ОУН у червні 1946 р. «До тактики революційної боротьби», в якому наголошував, що в нових умовах тотального

більшовицького наступу і терору потрібна нова «Оборонно-підпільна тактика». З цієї причини 3 листопада 1946 р. до «Українського народу під московсько-більшевицькою окупацією» звернулася УГВР: «Бійці і командири УПА! Співвідношення сил між нами і ворогом примушує нас перейти з повстанських форм боротьби на підпільно-конспіративну. Опануйте нову тактику боротьби. Вивчайте можливості завдавати ворогові ударів за цієї тактики» [215, с. 40].

У зв'язку з директивами ОУН, УПА потрібно було провести організаційні зміни у структурі бойової діяльності та пропаганди визвольних сил. Згідно з реорганізацією, було скасовано обласні та повітові проводи ОУН і запроваджено крайовий провід «Галичина» у складі менших крайових проводів, як «Захід-Карпати» (Станіславська і Закарпатська обл.); «Буг-2» (Львівська і Дрогобицька обл.); крайовий провід ОУН «Поділля» (Тернопільська обл., крім північних р-нів області, і Хмельницька обл.); крайовий провід ОУН «Закерзоння». Крайовим структурам підпорядковувалися окружні проводи у складі 3-6 надрайонів, 10-15 районів та 2-4 кущових проводів у районах [522, с. 76-77].

Характерною особливістю бойових дій УПА-«Захід» були **рейди сотень і куренів УПА** у різні райони областей і суміжних країн. Класичні рейди, згідно з наукою воєнного мистецтва, проводилися з метою завдання удару по живій силі ворога, знищення його об'єктів, пунктів комунікацій та підтримки бойового духу населення [313, с. 94].

Для УПА-«Захід» рейди були успішною школою військового та політичного вишколу бійців і командирів [218, с. 70]. З території УПА-«Захід» здійснено пропагандивні рейди у глиб Польщі, ЧССР, у Румунію, Австрію, Західну Німеччину, Східну Пруссію, Білорусію та Литву [398, с. 162-163; 591].

Відбувалися також рейди оперативного значення. Так, курінь «Верховинці» у квітні 1944 р. пішов у рейд з Рогатинщини на Закерзоння у Томашівський та Грабовецький п-ти, де надавав допомогу місцевим силам ОУН [267, с. 64]. Курінь «Скажені» з 22-го ТВ «Чорний Ліс» оперативно перемарширував у розпорядження 24-го ТВ «Маківка» з метою знищення радянського партизанського загону Шукаєва [671, с. 135].

Курінь «Сіроманці» – «Яструба» у квітні-грудні 1944 р. у складі 5-ти сотень здійснив рейд в р-ни Грабовець-Томашув Люблінського воєводства (Польща). Після повернення на радянську територію мав переможний бій 5 листопада 1944 р. у Яричевському лісі. Курінний «Яструб» загинув 17 грудня 1944 р. під час наступу на райцентр Стрілиська Нові [267, с. 64-66].

Рейд «Підкарпатського» куреня В. Андрусяка («Різун», «Грегіт») відбувся в р-н Турка з Чорного Лісу (травень-листопад 1944 р.). У складі трьох сотень курінь діяв на території Славське-Турка-Бірча проти німецьких і угорських військ та двотисячного партизанського з'єднання Шукаєва. 3 липня 1944 р. «Підкарпатський» курінь мав переможний бій з німцями на горі Лопата, де вони втратили близько 120 вояків убитими і пораненими [267, с. 66].

З Підкарпаття Буковиною понад трьохсоткілометровим маршрутом пройшов відділ «Сурма» – «Білого», організовуючи на шляху віча для населення, свята «зброї», «боротьби» та інші патріотичні заходи.

У вересні-листопаді 1944 р. гірськими теренами Лемківщини-Перегінщини і назад перейшов «Лемківський» курінь Василя Мізерного («Рен»). Загін складався з десяти сотень «Веселого», «Бульби», «Бурлаки», «Байди», «Громенка» та інших [267, с. 67-71].

Бережанський курінь шефа штабу 3-ї ВО «Лисоня» Якубовського («Бондаренко») у складі сотень «Рубачі», «Холодноярці», «Буйні» у серпні-вересні 1944 р. здійснив рейд теренами Бережанщини і Долинщини [267, с. 67-71].

У вересні-жовтні 1944 р. на територію УПА-«Захід» прийшла рейдом сотня «східняків» під командуванням полковника армії УНР Омелюсіка. Сотня була одягнута в уніформи радянських солдатів і пройшла через Самбір, Калуш, Рогатин, Золочів, Бібрку [267, с. 73].

Окремою групою рейдували об'єднані сотні 3-ї ВО «Лисоня» під командуванням Омеляна Польового («Остап»). Шість сотень «Рубачі», «Риболовці», «Лісовики», «Чорноморці», «Буйні», «Холодноярці» пройшли з боями Бережанським, Рогатинським, Зборівським, Почаївським та іншими р-нами [267, с. 73-75].

Кілька рейдів УПА було організовано на Закарпаття. Так, у квітні 1945 р. курінь УПА «Холодноярці» під командуванням «Града», «Глухого» і «Грізного» з Львівської обл. вирушив на Закарпаття в район Великий Березів. Рейд тривав до кінця червня 1945 р. [218, с. 70-71].

16-31 серпня 1946 р. курені знову вирушили на Закарпаття. Глибина рейду сягала 300 км у Турянський і Волівський р-ни. У селах Вишків, Дубове, Новоселиця, Луг, Терешкул повстанці організувати віча [218, с. 70-71]. Організовувались рейди й оперативного значення у рамках тактичних відтинків. Мобільністю характеризувався Чортківський курінь УПА під командуванням Петра Хамчука («Бистрий»). Під час рейду курінь «Бистрого» витримав 21 переможний бій з німецькими і радянськими каральними силами. Основні з них – бій з гітлерівцями у Затуринському лісі Підгаєцького р-ну (25 червня 1944 р.), рейд Північною Буковиною (28 листопада 1944 р., с. Брідок, Добринівці, Онут, Топорівці), бої з більшовицько-польським гарнізоном у с. Червоне Заліщицького р-ну (2 лютого 1945 р.), з радянським каральним загоном у с. Худіївці Борщівського р-ну (14 березня 1945 р.), облавними військами на Качуровій горі біля с. Сосулівка Чортківського р-ну (7 травня 1945 р.) та інші. Як бойова одиниця курінь «Сірі вовки» закінчив своє існування у серпні 1945 р. [788, с. 38-92].

Головнокомандувач Р. Шухевич («Тарас Чупринка») рейдам надав особливого значення. Він писав, що результативність їх велика. Невеликі відділи у 30-40 стрільців могли «вибитися з ворожого оточення, а рівночасно легко (...) законспірувати свій рух і місце постою» [986].

При підготовці до дальніх рейдів передувала велика організаційна робота. Стрілець Савчин з куреня «Скажені» 22-го ТВ «Чорний Ліс» описує, що в селах Грабівці, Глибоке, Хмелівка, Гринів, Лосіч та інших працювали шевські, кравецькі майстерні, які шили чоботи, військові мундири, білизну, мазепинки. Повстанці підстригалися, ремонтували зброю тощо [916].

Під час рейду повстанці дотримувалися зразкової дисципліни. Курені або сотні рухалися за правилами маршу. Попереду йшла розвідка, зв'язкові, далі

охорона, авангардний відділ і в кінці також охорона [220, с. 105].

Рейди УПА були важким випробуванням для упівців. Не кожний міг витримати великі психічні й фізичні навантаження. Повстанець Василь Мельник («Яструб») із сотні «Хорти» пише, що у рейді на Сколівщину 1945 р. напруження було таке велике, що стрільці не витримували й «відбирали собі життя кулею» [670, с. 180].

Вояки УПА-«Захід» здійснили кільканадцять успішних рейдів на територію сусідніх держав і країн Центральної Європи з метою розвінчання фальсифікацій і наклепів СРСР проти українського визвольного руху, організації спільної боротьби народів проти колоніальної системи Радянського Союзу [999].

Перший успішний рейд до Словаччини повстанці здійснили 22-29 серпня 1945 р. під керівництвом к-ра 24-го ТВ «Маківка» Ярослава Вітовського («Андрієнко»). У рейді брали участь військові одиниці ТВ «Чорний Ліс» УПА-«Захід», курінь «Підкарпатський» Павла Вацика («Прут»), сотні «Змії» сотенного Миколи Коржа («Сокіл»), «Заведії» сотенного «Бурі» та «Булава» Володимира Гошка («Мирон») [393, с. 786; 590, с. 65].

Кордон Словаччини перейшло близько 500 вояків УПА. Чеські власті кинули проти українського загону 10-ту піхотну дивізію. 28 серпня «Андрієнко» змушений був поділити загін на три частини. З однією частиною він відійшов на Закерзоння, П. Вацик («Прут») повернувся на Лемківщину, решта вояків продовжували рейд Словаччиною. 29 серпня частину обстріляли чехи і вони, перейшовши річку Ондаву, повернулись на терен «Захід» [218, с. 212-218].

Другий рейд до Словаччини відбувся з 6 по 24 квітня 1946 р. під ідейним керівництвом референта пропаганди Перемишльської округи ОУН В. Галаси («Орлан»). Це був період політичного загострення між Сходом і Заходом.

У рейд пішли сотня «Біра» чисельністю 100-150 осіб та сотня «Мирона». Повстанці відвідали 111 сіл і пройшли територію близько 311 км [164, арк. 1-3]. Під час зустрічей зі словаками і чехами роздали 20 видань різних пропагандистських матеріалів, а також «Лист до президента ЧССР Е. Бенеша». Повстанці роз'яснювали селянам політичну обстановку у світі після Другої

світової війни, наголошували на необхідності активізувати антикомуністичний рух. Тоді якраз 26 травня 1946 р. відбувалися вибори до чеських Установчих зборів. Чеські власті кинули проти упівців 17 батальйонів військ – близько 1120 вояків, і сотні повернулися на українські землі.

Великий і політично важливий рейд повстанці УПА-«Захід» здійснили до Західної Німеччини. Перший наказ до рейду 30 травня 1947 р. отримали три сотні «Ударники» – «2», «4» і «6» Григорія Янковського («Ластівка»), Володимира Щигельського («Бурлака»), Ярослава Коцьолка («Криlach») [247, с. 126]. Перш ніж добратися до польсько-словацького кордону, сотні витримали 18 кривавих боїв і втратили більшу частину свого складу. 22 червня 1947 р. кордон перейшло всього 97 осіб. З них із сотні «Бурлаки» – 44 стрільці, з решти двох – 53 [590, с. 192]. У червні 1947 р. за трьома сотнями УПА на територію Словаччини ступили наступні: 17 червня – «Громенка», 19 – «Бродича» і 22 червня кордон перейшов курінь «Бурлаки». Отже, на кінець червня 1947 р. у багатокілометровий рейд сміливо вийшли майже усі вояки УПА Закерзоння [581; 619].

Як зазначалось вище, у Варшаві у зв'язку з рейдами УПА 7 травня 1947 р. відбулась зустріч представників СРСР, Польщі і Чехословаччини, які розробили спільний план дій [773, с. 23].

28 червня 1947 р. Польща і ЧССР підписали «Директиви про взаємодію польських і чеських частин у боротьбі з бандами УПА» [590, с. 105]. Щоб зупинити рейдуючих, чеські власті кинули на блокаду території 4331 вояка, в т.ч. 1060 осіб внутрішніх військ. На території ЧССР 22 червня 1946 р. створено групу «Теплице» під командуванням Віта Андрашека, також полк охорони прикордонної зони під криптонімом «Словенско». У кінці червня 1947 р. об'єднані сили ЧССР для боротьби з УПА налічували 6148 солдатів армії і 5458 вояків корпусу безпеки [210, с. 78].

Під час рейду УПА до Західної Німеччини територією ЧССР у червні-листопаді 1947 р. загинув 61 стрілець, 41 поранено і частину полонено, яких передали Польщі. З боку ЧССР втрати склали 22 убитих, 6 пропали безвісти і 22 поранених [210, с. 78].

Характеризуючи ставлення чехів і словаків до членів рейдуєчих відділів УПА, учасник рейду Юрій Борець, автор спогадів, відзначає симпатію словаків до упівців і явну ворожість чехів [409, с. 219]. На жаль, до означеної мети дійшли не всі. Сотенний «Громенко» після численних боїв привів 36 стрільців до Західної Німеччини. «Бурлака», потрапивши в оточення, розділив 68 бійців на сім груп і кожна з них добиралася окремо. Із сотні «Бродича» до травня 1948 р. пробилось 48 стрільців [210, с. 67; 852, с. 29-30].

Стрелець Іван Дмитрик пише у спогадах, що перейшовши до американської зони окупації, станиці Ваєр в Австрії, вони стали в одну лаву, виструнчились і «Вишня» відрепортував: «Ми вояки УПА, що воювали в Україні з більшовиками і комуністичною Польщею, згідно з наказом нашого головного командування перейшли рейдом через Польщу, Чехословаччину і радянську зону Австрії, голосимося до Вас, щоб ви дали нам політичний азиль (притулок. – *Н.М.*)» [432, с. 291; 847-950].

Після допитів учасників рейду членами Департаменту агентурної розвідки США було складено «Документ про переслуховування членів Української Партизанської Армії політичним радником США в Німеччині», в якому, між іншим, йшлося, що «очевидно влада советів скоро завалиться, втратить підтримку цивільного населення. УПА покладе край комунізму в недалекому майбутньому. І коли прийде війна, а вони впевнені, що війна ось-ось вибухне, вони запропонують свої послуги» [1045, с. 661-669].

Необхідно додати, що повстанці переходили і в наступні місяці, і навіть упродовж 1948-1949 рр. С. Бандера в інтерв'ю з журналістами повідомив, що до Німеччини прибуло 300 упівців [319, с. 638].

Дослідник Євген Місило втрати УПА під час рейду з 10 червня по 12 листопада 1947 р. подає такі: 61 загиблих і 289 полонених, у т.ч. 41 поранених [78, арк. 222-226; 299, с. 9; 831, с. 3].

Ще один рейд, хоч і нечисленний, було проведено на територію Східної Пруссії, приєднаної до Польщі після Другої світової війни. Туди на «землі відзискані» під час операції «Вісла» 1947 р. польська влада виселила останніх

українців із Закерзоння. Щоб підтримати їх ідейно, в грудні 1947 р. вирушили туди 17 повстанців на чолі з командиром «Прірвою» і навесні повернулися назад [69, арк. 222-226; 271, с. 869-875].

У боротьбі проти загонів УПА СРСР намагався об'єднати сили держав Польщі та ЧССР, які після закінчення війни в Європі стали сателітами Радянського Союзу. Польські історики А. Щесняк і В. Шота подають, що співпраця СРСР і Польщі у цьому руслі почалася з другої половини 1944 р. [271, с. 417].

СРСР залишав за собою право у разі необхідності перекидати війська через кордон у глиб на 10 км. Так, у кінці 1945 р. обидві країни проводили спільні дії проти куреня УПА «Рена» та інших. Радянське командування після рейду УПА до ЧССР у серпні-вересні 1945 р. перекинуло туди полк мотопіхоти. 18 січня 1946 р. обидві держави підписали «Угоду про обопільний перехід державних кордонів прикордонними відділами СРСР і чехословацькими відділами з метою переслідування і ліквідації банд, що переходять кордон, і про взаємну співпрацю, пов'язану з цим» [590, с. 156-157; 359, с. 129].

24 квітня 1946 р. поблизу Дуклі відбулася перша зустріч представників польських і чеських частин, які підготували документи для зустрічі сторін 6 травня 1946 р. у Тешині [1022, с. 420]. 6 травня відбулася зустріч, на якій представники ЧССР і Польщі домовилися, щоб відділи УПА знищувати на своїх територіях і не випускати за кордон. 7 травня 1947 р. підписано потрійний договір проти УПА. Щодо цього договору Провід ОУН видав «Звернення до всіх українців на чужині з приводу союзу трьох держав проти УПА» [213, с. 325].

Останній рейд повстанці УПА-«Захід» здійснили 17 червня – 10 липня 1949 р. в Румунію у складі загону із 17 стрільців під керівництвом сотенного Петра Мельника, Дмитра Білінчука і колишнього командира Буковинського куреня Назарія Данилюка («Перебийніс») [899]. Причиною рейду послужила підготовка до виборів у Румунії, і румунська преса жваво обговорювала факт рейду УПА. Наказ до рейду дав окружний провідник ОУН Коломийщини Григорій Легкий

(«Борис») [170, арк. 1-2]. Рейд почався з 21-го ТВ «Гуцульщина» з місця недалеко від Космача. За три дні повстанці дійшли до кордону Румунії. Вони шукали зв'язків з румунськими партизанами. Роздали населенню багато листівок, брошури «Хто такі бандерівці та за що вони борються» [68, арк. 227-236]. Поручник «Перебийніс» з Буковини, володіючи румунською мовою, повсюдно вів з румунськими селянами бесіди. Рейд тривав повних два тижні. За цей час румунські власті стягнули проти повстанців близько 1500 військових і прикордонників. Уникаючи боїв, упівці повернулися додому. З рейду УПА до Румунії у Яворівському фотоархіві УПА збереглось 27 унікальних світлин, які є яскравим доповненням обставин проходження рейду [79, арк. 227-236].

Зазначимо, що в умовах оборонних та наступальних дій УПА-«Захід» основні бої відбувалися в рамках військових округ, які між собою взаємодіяли та координували діяльність з крайовими і місцевими проводами ОУН, і мова про них йтиме далі. Так, з організацією **2-ї ВО «Буг»** повстанці почали наскоки на німецькі обози. У березні 1944 р. відділи УПА напали на Сокаль і Белз, де захопили багато німецького майна. Цього ж місяця упівці забрали в Угневі аптеку, коли в місті у той час квартирувало 20 німецьких і 200 угорських вояків, але вони не зреагували [966, с. 198].

30 березня 1944 р. сотня Ярослава Онишкевича («Галайда») здійснила наступ на с. Острів Сокальського пов. на польську базу АК. У бою к-р «Галайда» дістав важке поранення й загинув [284, с. 303-306].

З переходом німецько-радянського фронту відділи «Галайди», «Пролом», «Крилячі», «Тигри», «Кочовики» перейшли лінію фронту без втрат і вступили у зачіпні бої з каральними силами радянської влади.

У другій половині червня 1944 р. вирували бої у Миколаївських лісах. У фронтовому хаосі відчувався брак дисципліни. Деякі командири самостійно вступили у переговори з німцями. Як уже згадувалося, за це Воєнно-польовий суд УПА засудив до розстрілу сотенного М. Олійника («Орел»), а відділ розформовано [95, арк. 73-75; 284, с. 22].

Протягом другої половини 1944 р. відділи 2-ї ВО «Буг» витримали важкі бої

з військами НКВС та фронтовими частинами. З 19 по 28 серпня 1944 р. бої проходили біля сіл Пирятин, Коровиця, Жовтанці, Дідилів – Жовківського, Яворівського, Кам'янсько-Бузького та інших районів, у серпні-жовтні 1944 р. – у Сокальському, Перемишлянському, Золочівському, Яворівському р-нах [284, с. 25].

18 вересня 1944 р. відділ «Галайди-2» к-ра «Куліша» і відділ «Крилаті» «Беркута» мали великий бій у лісі біля с. Настаничі на Радехівщині. Ворожі втрати були близько 200 убитими і пораненими, власні лише кілька повстанців [284, с. 308]. Проте сили були нерівними, і 20-23 вересня радянські війська розпорошили сотні «Медведів», «Комарів», а 20 жовтня – «Крилачів».

Зазнали також втрат сотні «Переяслави» у Яворівському р-ні, «Ударники» у Кам'янсько-Бузькому, к-ра «Гонти» у Бібречькому, «Гайдамаки» у західній частині Сокальського р-ну, «Леви» у Миколаївському і Городоцькому р-нах [284, с. 26].

У період важких боїв одночасно відбувалася реорганізація 2-ї ВО «Буг». Робилася спроба приєднати до округи 6-ту ВО «Сян». Був навіть наказ Ч. 9/44 від 25.11.1944 р., однак він не був виконаний через те, що ВО «Сян» потрібне було окреме керівництво, щоб охопити велику територію [284, с. 27].

Упродовж 1945 р. 6-й ВО «Сян» передано Холмський і Любачівський тактичні відтинки. Натомість до 2-ї ВО «Буг» приєднано Крупеницький, Мостиський і Судовошишнянський р-ни (згідно з радянським територіальним поділом). Наказом Командира УПА-«Захід» Ч. 7/44 від 1 вересня 1944 р. ліквідовано 1-шу ВО «Башта» м. Львів й передано її 2-й ВО «Буг».

ВО «Башта» була сформована наприкінці 1943 р. на чолі з військовим референтом ОУН міста Віктором Харківим («Хмара»). Це була єдина військова округа, яка охоплювала місто. Загони «Башти» дислокувались у Янівських лісах на північний захід від Львова, разом близько 500 вояків [284, с. 17].

По лінії ОУН до Львівського крайового проводу ОУН (ЛК ОУН) передано територію Перемишлянського і Рогатинського п-тів (з Тернопільщини), військової округи «Маківка» та Дрогобицького обласного проводу ОУН,

Миколаївський, Рудківський р-ни та повністю Комарнівський р-н.

На початку 1945 р. 2-га ВО «Буг» складалася з п'яти тактичних відтинків: №11 «Пліснисько» (Золочівщина), №12 «Климів» (Сокальщина), №13 «Розточчя» (Рава-Руська), №14 «Асфальт» (Городок, Миколаїв), №15 «Яструб» (Рогатинщина) [284, с. 26].

Наприкінці травня 1945 р. округа організувала для себе підстаршинську школу «Вертеп» під командуванням «Чавуна», що проіснувала до жовтня 1945 р. [284, с. 313]. 22 березня 1945 р. «Галайди-І» з куренем «Перемога» вступили у бій біля с. Зіболки Жовківського р-ну. Не знаючи терену, радянські каральні сили потрапили у пастку й втратили понад 350 убитих. Сотня «Перемога» втратила 39 убитими, в т.ч. і к-ра «Лісового» та 6 командирів малих груп [254, с. 318].

26 квітня сотні напали на м. Радехів, спалили будинки райвідділів НКВС і НКДБ [254, с. 319]. 28 квітня відбувся переможний бій у лісі біля с. Радванці на позиції відділів «Галайди-І» і «Кочовики» під командуванням «Лиса».

Повстанці уміло окопалися. Попереду була болотиста місцевість. Карателі наступали сім разів. Їх підпускали на 15 метрів і відкривали вогонь з кулеметів та автоматів. Ворог втратив понад 200 убитими та понад 100 пораненими [284, с. 324, 363-406, 407-417, 432-436].

За неповними даними Військового штабу 2-ї ВО «Буг», з липня 1944 р. до жовтня 1945 р. дали 140 боїв, під час яких ворожі втрати складали 4756 вояків, власні втрати – 416 [284, с. 30] [див. додаток С]. Однак ці цифри можуть бути не точними.

Оцінюючи вагу 2-ї ВО «Буг», треба визнати, що вона була добре організованою. Командир Василь Левкович («Вороний») як зазначалося вище, запроваджував залізну військову дисципліну і лад, хоч це йому не завжди вдавалося. Під час рейду у відділі «Галайди-ІІ» стався неординарний випадок, коли стрілець свідомо застрелив командира. Його покарано смертю і ця подія справила гнітюче враження на стрільців.

«Вороний» не створював базових підстаршинських шкіл. Їхні функції

виконували бойові сотні, де стрільці у щоденних боях і маневрах вчилися командирської майстерності.

Динамічними бойовими діями характеризувалася **3-тя ВО «Лисоня»**. З подальшим переходом фронту на захід мешканці Тернопільщини тисячами зголошувались до лав Української повстанської армії. Безперечно, що таку масу добровольців командири УПА не могли організувати в армію, не вистачало командних кадрів, зброї, допоміжних формацій. Але кілька сотень і куренів з добровольців-краян було організовано, особливо у лісистих районах Бережанщини [див. додаток И].

Зі спогадів учасників УПА констатуємо, що друга хвиля формування загонів Повстанської армії почалася приблизно на початку серпня 1944 р. у лісництві с. Конюхи Козівського р-ну. На місце збору з с. Ценів, пише у спогадах Василь Прийдун, пішло близько двадцяти осіб, яких направили до сотень «Рена», «Галки» і «Крилатого» [886].

З сіл Городище, Велика Плавуча та інших, за спогадами Василя Шевчука, на збірний пункт с. Конюхи пішло багато добровольців. Усіх їх призначили до сотні Петра Рака («Рен») [22, арк. 14-19]. Новоутвореним куренем командував Іларій Лютий («Роман»). У селі квартирували ще сотні «Чорного» і «Максима». Курінь швидко поповнювався новобранцями, які щоденно займалися військовою справою [786, с. 170].

13 серпня 1944 р. сотні УПА зазнали першого бойового хрещення, здійснивши спробу визволити від червоних райцентр Козову. За ніч повстанці перейшли у безлісий терен і зупинилися на відпочинок у с. Олесин. Але квартирувати у цьому селі було небезпечно, бо сюди з Козови часто навідувались енкавееєсівці та наскакували польські відділи ім. Ванди Василевської, які формувалися до лав Червоної армії. Ці загони прямували до Будилова, де мешкала більшість поляків. Повстанці законспірувалися в селі й вичікували наказу. Згодом дійшли вісті, що у Козовій на залізничній станції стоїть ешелон з депортантами до Сибіру та квартирує сотня внутрішніх військ [644].

Теплої літньої ночі упісти пройшли через с. Геленків і розійшлися на окремі

відділи, щоб охопити Козову з боків. Одна чота відійшла на південний захід і зайняла позиції на гостинці Козова-Дібще, чота «Полтавців» – на гостинці від Козови на с. Теофіпільку. Інші повстанці пішли цепом на Козову. Однак звідти відкрили ураганний вогонь з гармат і кулеметів. «Роман» дістав поранення у ногу. Водночас по повстанцях ударили гармати з боку с. Дибще [786, с. 171].

Щоб не потрапити в оточення, «Роман» наказав відступати до с. Олесин. У ході повстанської операції на Козову ще отримав поранення чотовий «Чайка» і один стрілець був важко поранений. Відпочивши в Олесині, повстанці перейшли на квартири до Ценіва та Конюхів. 28 серпня 1944 р. на Конюхи напали карателі. Зав'язався запеклий бій. Від запальних куль загорілися селянські хати.

Перший удар прийняла на себе сотня Івана Сінгалевича («Чорний»). Курінь було піднято по тривозі, він зайняв оборону з боку села і хутора Залісся, а потім швидко переформувалися й вирушили до дороги Бережани-Поморяни-Зборів. Увечері курінь вирушив у рейд на села Урмань, Біще, Вербів, Стратин, Вулька. Тут квартирували й продовжували вивчати військову тактику з новобранцями, а вишколені сотні «Бурлаків» і «Полтавців» забезпечували оборону табору.

На початку вересня 1944 р. енкавееєсівці почали наступ на повстанські квартири. Наступ був неочікуваний, і курінний «Роман» не встиг навіть дати наказу до оборони. Сотні самотужки стали прориватися з оточення. Серед новобранців почалася паніка, а обстріляні упівці залягли й чинили опір. Василь Шевчук пише, що у тому бою впало багато добровольців. Загинув Йосиф Лопатка, поранення дістали Григорій Лихолат, Іван Павлюк. Загинули ройовий «Ніч», чотовий «Паливода» та інші [786, с. 171].

На повстанців з двох боків наступали радянські танки. Бій тривав цілий день, після чого повстанці відійшли у ліси. Пізно вночі радянські сили захопили повстанський табір і підпалили їхні колиби.

Повстанці були незадоволені «Романом» за невдачу під Козовою, а останні події поглибили їх зневіру у свого курінного. Сотенні «Чорний» і «Максим» вислали делегацію до командира військової округи «Лисоня» Омеляна Польового («Остап»), щоб усунув з командирської посади «Романа». «Остап» звільнив

«Романа» і курінним призначив Дмитра Карпенка («Яструб»), командира сотні «Сіроманці», який повернувся з рейду на Холмське прикордоння [786, с. 171].

Радянські війська намагалися не відриватись від повстанських сотень, а тримати їх у полі зору та нав'язувати їм щодня не вигідні місця для боїв. Сотні «Максима», «Полтавці», «Сіроманці» та «Рубачі» змушені були відступити на Львівщину. Як згадувалось вище, на території 3-ї військової округи «Лисоня» діяло близько 16 сотень УПА, які налічували майже 1700 вояків.

Частина тернопільчан воювала у сотні «Ворона», курені «Сіроманці» під проводом к-ра Д. Карпенка («Яструб»), що брав участь у боях на Холмщині. Повертаючись додому, зіткнувся з радянськими військами, які блокували радянсько-польський кордон. Курінь за всіма правилами ведення бою витримав 22 атаки і, уміло маневруючи у Пнятинських лісах на Львівщині, вийшов уцілілим. Коли війська почали великі облави, сотні куреня розійшлися на свої терени.

Бережанська і Підгаєцька сотні повернулися до повітів і стали сотнями особливих доручень. У розпорядження командування «Лисоні» повернулись сотні «Полтавці» і «Чорноморці». Паралельно з сотнями на території краю діяли Самооборонні кущові відділи, які належали до теренової мережі ОУН і допомагали регулярним сотням у рейдах та боях.

26 грудня 1944 р. повстанці здійснили спробу оволодіти райцентром Скала-Подільська. Місто блокували з усіх боків. Телефонний зв'язок був перерваний з Мельниця-Подільським, Борщівським р-нами Тернопільської обл. та Орининським р-ном Кам'янець-Подільської обл. Лише через проскурівський вузол армійського зв'язку Скала-Подільська зв'язалася з Тернополем, терміново запросивши допомогу [24, арк. 17] [див. додатки К, Л, Н].

Наприкінці 1944 р. зі Скала-Подільського р-ну доповідали, що на території перестали функціонувати 18 сільських рад. «Таким чином ми втратили зв'язок зі всіма 18 радами. Ми не можемо відновити радянську владу. Місцеве населення не допускає нас у села». У грудні 1944 р. загони УПА відкрито квартирували у багатьох надзбручанських селах [24, арк. 1-2].

У Борщівському р-ні дислокувався 92-й Червонопрапорний прикордонний

полк НКВС. З ним повстанці розпочали бої. 9 травня бій відбувся поблизу с. Кудринці Мельниця-Подільського р-ну [31, арк. 8]. Побоюючись наступу на Борщів, начальник міського гарнізону підполковник Сілін запровадив комендантську годину з 22 до 6 години ранку, ходити по райцентру заборонялося.

26 квітня 1945 р. загін УПА кількістю близько 200 бійців увійшов до с. Купчинці Козівського р-ну. Провели віче з мешканцями села. У сільраді забрали для потреб УПА 1124 крб та порозбивали шлагбауми при в'їзді до села.

В ніч з 21 на 22 жовтня 1945 р. у с. Денисів Козівського р-ну повстанці забрали з собою і пізніше розстріляли другого секретаря РК КП(б)У Слатіна та заступника голови райвиконкому по державному забезпеченню Гутмазу, які збирали контингенти й вирішили у селі заночувати [786, с. 178].

4 вересня 1945 р. о 2-й годині ночі повстанці здійснили напад на райцентр Підгайці. Обстріляли з різних калібрів стрілецької зброї Підгаєцький райвідділ НКДБ й відійшли. Чекісти змушені були вдатися до фальсифікації факту перед вищими органами: говорили, що в райвідділі відбувалась колективна п'янка і оперативники вийшли на вулицю постріляти.

У 1945 р. стрільці Самооборонного кущового відділу під командуванням Костянтина Кривокульського («Черник») були грозою для радянської влади у районі. Цей відділ був приналежний до с. Городище. Відділ спалив у Плотичах машинно-тракторну станцію (МТС), роззброїв «стрибків» у селах Слобідка, Будилів, Козлів, Таурів, Плотича та інших. («Стрибками» у народі скептично називали учасників винищувальних – «істребітельних» батальйонів, створюваних владою для боротьби з визвольними силами ОУН, УПА. – *Н.М.*).

У складі 3-ї ВО «Лисоня» перебувала південно-західна частина Кам'янець-Подільської обл., населення якої активно підтримувало УПА. У 1943 р. територією області часто рейдували відділи УПА з Волині, які потім через р. Збруч переходили на територію Тернопільщини. Відомі рейди груп під командуванням «Шуляка», «Іскри», «Бистрого», які нападали на німецькі підрозділи, транспорт, гарнізони та ешелони.

З поверненням радянської влади за чотири місяці 1944-1945 рр. на теренах краю відбулося 79 повстанських боїв: у листопаді – 22, грудні – 21, січні – 30, лютому – 6, як наслідок дій боїв «Грози» у Солобковецькому р-ні, «Казаха» – Старокостянтинівському, «Тараса» – Дунаєвецькому, «Запорожця» – Остропольському, «Наливайка» – в Орининському р-ні та інших [2, арк. 7-21].

Підсумовуючи виклад про організацію і хід бойових дій повстанських сил 3-ї ВО «Лисоня», відзначимо, що у тих боях повстанці завдали каральним силам влади дошкільних втрат у людських і матеріальних ресурсах. Лише за даними «Коротких описів боїв УПА «Лисоня» від 16 грудня 1943 р. до 2 серпня 1945 р.» упівці виконали наступальні операції на райцентри Козова (13 серпня 1944 р.), Стріличі Нові (16 грудня 1944 р.), Великий Глубічок (4 квітня 1945 р.), Підгайці (4 вересня 1945 р.), мали і витримали понад 253 бої і сутички з ворогом [515, с. 123-124].

Разом німецькі та радянські каральні сили втратили убитими і пораненими близько 3000 вояків та урядовців влади. Здобуто багато зброї, врятовано тисячі людей від мобілізації на фронт і вивезення в Сибір. Упродовж цього часу округа «Лисоня» втратила 209 вояків убитими й близько 165 пораненими [251, с. 72]. Однак ці дані можуть бути неточними.

Лише тоді, коли збройні сили військової округи зовсім поріділи, згідно з наказом Головного військового штабу УПА від 30 червня 1947 р. округа назавжди припинила своє існування.

Сприятливою базою для військових дій вважалася територія **4-ї ВО «Говерля»**. Починаючи від 23 березня 1944 р., на території округи йшли перемінні бої УПА з німцями, радянськими десантниками і партизанами. У результаті боїв німці спалили села Бабин Зарічний, Пукасівці, частково Болохів і Мізунь, а повстанці зліквідували усі фільварки, щоб не вивезли майно [64, арк. 229-235].

Радянські літаки скидали над Чорним Лісом листівки, щоб упівці 11 квітня 1944 р. прийшли на переговори до штабу у с. Лисці і домовилися про спільні дії. Відповідні заходи робили німці. Німецьке радіо на всю лінію фронту передавало, що з ними пліч-о-пліч воюють українські партизани. Фронт зупинився на лінії

Станіслав-Лисець-Богородчани-Чорний Ліс. Німці контролювали лише шосе Станіслав-Калуш та Росільна-Красна-Долина, а тридцятикілометрову територію Чорного Лісу опанували повстанці [257, с. 30-31].

Водночас почалися бої з угорськими частинами. 11 і 15 квітня 1944 р. на Калушині угорці спалили с. Копанки, почали грабувати с. Томашівці разом з місцевими поляками. Упівці завдали їм удару [89, арк. 96].

У квітні 1944 р. у Чорному Лісі з'явилися радянські партизани під командуванням Т. Шукаєва і Кулагіна, які пробивалися в глиб Карпат. Це були загони ім. Суворова, «Іскра», «Смерть фашизму» і «За Родину», разом близько 700 бійців. 24 квітня 1944 р. червоні пішли у наступ на курінь «Різуна». Потім захопили їх табір, тож упівці змушені були відійти [89, арк. 96]. 27 квітня силами кінноти радянські партизани напали на с. Грабівку. Упівці наступ відбили. Про цей бій провідник ОУН Карпатського краю Мельник («Роберт») писав у звіті: «Бій перетворився у справжню фронтову баталію. Відзивалися міномети, малокаліберні протипанцерні гармати. У висліді 14 господарств спалено. У часі бою червоні випровадили з села 23-ох людей старших і молодих мужчин і роздягнених майже до нага розстріляли поблизу кладовища. Між розстріляними були два священики – місцевий отець Скрутень і отець Микитюк зі Станіславова» [73, с. 358].

1 травня каральні війська наступали на квартири відділів УПА в р-ні с. Майдан, але 7 травня зазнали нищівного удару повстанських загонів, які поспіли на допомогу [257, с. 46]. До Чорного Лісу були стягнуті сотні куреня «Скажені», які створили лінію оборони завдовжки 50 км по лінії с. Мислів-Рип'янка-Хмелівка-Глибоке-Леськів-Гринівка-Посіч-Майдан. З Гуцульщини ще приспіла сотня «Верховинці» і закрила вхід до Чорного Лісу з боку гір. Отже, з'єднання Кулагіна у Карпати не пробилися. Лише Шукаєв, який пішов раніше на Сколівщину, перебував у Майданських лісах [415, с. 63-64].

Після боїв з радянськими партизанами на повстанців почали наступ німці, які стягнули сили з Болехова. 8 липня 1944 р. вони атакували позиції куреня «Скажених» – «Різуна». Німцям протистояли сотні «Змії» – «Яструба» і

«Месники» – «Благого», підстаршинська школа «Беркути» – «Чмелика», старшинська школа «Олені» – «Поля» та курінь «Промінь» у складі трьох сотень. Ворожий наступ продовжувався 9, 10, 13 липня 1944 р. 15 липня гітлерівці відступили, втративши близько 200 убитих [89, арк. 96; 498].

24 липня повстанці роззброїли велику угорську валку, 27 липня відбувся великий бій з німцями на шляху біля с. Жданній [257, с. 19-41]. Окрім партизанів-шукаєвців, упівці мали ще одного супротивника – у формі радянських парашутистів, яких десантовано у західні області України для боротьби з УПА: розвідкою за її формуваннями, дислокаціями, людськими ресурсами [109, арк. 3-4].

У результаті відбулися десятки боїв і перестрілок, у яких обопільно гинули одні й другі. Так, 2 квітня 1944 р. повстанці схопили 4-х радянських парашутистів біля с. Кам'янка Рава-Руського пов., 7 квітня сотня УПА «Різуна» вступила у бій з десантниками між селами Росільна-Майдан на Станіславщині. Цього ж дня біля с. Хмелівка Богородчанського пов. захоплено табір парашутистів. З ВО «Говерля» солідаризувалася ВО «Лисоня». 13 квітня повстанці роззброїли 8 парашутистів у с. Саранчуки Бережанського пов. на Тернопільщині. 16 квітня біля с. Тростянець Тернопільської обл. сотня УПА мала черговий бій з партизанами та інші бої [219, с. 44-59]. Отже, боротьба з радянськими диверсантами в тилу УПА-«Захід» мала розширену географію, що гальмувало створення відділів УПА.

Після відступу німецьких та угорських військ і розпорошення партизанів Шукаєва та Кулагіна підрозділи 4-ї ВО «Говерля» дислокувались сотнями у Солотвинському, Богородчанському, Рогатинському, Войнилівському, Рожнятівському, Галицькому, Жовтневому, Яблунівському р-нах і налічували від 500 до 700 вояків у кожному.

Одним із перших командирів Карпатських відділів УПА був Василь Андрусак («Різун»), командир ТВ «Чорний Ліс», організатор УНС на Снятинщині та Підкарпатської сотні УПА. Він здобув райцентри Отинію, Лисець, Богородчани, Солотвин, Єзупіль. Витримав 35 боїв з німцями, угорцями,

радянцями і поляками. Нагороджений Золотим Хрестом бойової заслуги 1 класу. У січні 1945 р. важко поранений у бою. За бойові заслуги посмертно підвищений до звання полковника і був єдиним, хто отримав такий високий ранг у чині командира тактичного відтинка [289, с. 386-387; 725].

Велика кількість загонів УПА сприяла активізації бойових дій. Так, у жовтні-грудні 1944 р. у Рожнятівському р-ні спалено 11 мостів, лісорубам заборонено чинити у лісі вирубки деревини, 26-27 жовтня здійснено наліт на нафтопромисли у Биткові. Розгромлено радянську адміністрацію в 11 райцентрах. Як наслідок, за 1944 р. на території Станіславщини втрати радянського активу складали: убитими, пораненими і полоненими – 85 енкавееців, 79 офіцерів, 500 рядових, 148 «істребків», 290 осіб радянських працівників [307].

У безперервних боях зазнали втрат і повстанські відділи. З 10 по 17 листопада 1944 р. в Долинському р-ні, згідно з даними НКВС, загинуло понад 700 вояків УПА, полонено 157, затримано для т.зв. «фільтрації» 168 осіб. Загинули курінні УПА «Ромко», «Яструб», начальник старшинської школи «Поль». Радянськими збройними силами з серпня було убито 9654 особи, арештовано 8276 чол., розгромлено 1990 криївок членів ОУН і УПА [307].

У цей складний момент на Снятинщині і Городенківщині формувався «Покутський» курінь УПА з молоді, яка ховалася у лісах від призову до Червоної армії. У них майже не було зброї. Курінь хотів об'єднатися з БУСА «Лісового», але він не прийняв поповнення через непевність свого становища. З метою здобути зброю мав кілька боїв з радянськими карателями, зазнав втрат і був розформований на підвідділи [1053, №6, с. 128-144].

З 24 січня по 2 лютого 1945 р. почалася операція радянських військ по ліквідації повстанців у Станіславській обл. силами 19 стрілецької бригади НКВС. У ході операції вбито 106 повстанців, арештовано 674, затримано не бажаних іти до армії 113 осіб [307]. Однак очікуваних результатів операція їм не дала. Повстанські сили не були розгромлені уцелі і продовжували діяти [678].

Згідно з даними історика Л. Шанковського, активний ТВ «Чорний Ліс» з 1 січня по 30 червня 1945 р. виконав 110 бойових акцій, у т.ч. 5 на районні центри.

Втрати ворога сягали близько 2 тис. убитими і 1 тис. пораненими, пошкоджено 1 літак, підірвано 5 паровозів і кількадесят вагонів [393, с. 740].

Група «Говерля» за цей час силами чотирьох куренів «Гайдамаки», «Гуцульський», «Карпатський» і «Перемога» здійснила 181 бойову операцію, в т.ч. 8 нападів на райцентри.

Втрати радянської сторони сягали 3975 убитими, поранених 1383 але, можливо, ці дані завищені з боку УПА. Повстанців загинуло 215, в т.ч. 20 підірвались гранатами, 129 поранено [393, с. 740].

Розгорталися повстанські бої і на Північній Буковині (Чернівецька обл.) як складовій частині **4-ї ВО «Говерля»**, хоч не так масово і системно, як у Галичині. Основною причиною такого стану були складні умови формування національної свідомості буковинців під час румунської окупації. Велику кількість національно свідомих громадян депортовано у Сибір, розстріляно у чернівецькій тюрмі у 1940-1941 рр., майже всю інтелігенцію у складі Буковинського куреня П. Войновський повів до Києва і з них мало хто повернувся додому. Водночас район Буковинського Підгір'я і Карпат зазнав масового пограбування, і населення жило впроголодь. Прохарчуватися відділам УПА було дуже важко. Під час фронткових боїв на лінії Сторожинець-Вижниця завширшки 20-25 км селяни залишили села. Та, незважаючи на це, буковинці бралися за зброю, якої вкрай не вистачало [208, с. 1-1215; 306, с. 391-396].

Енкавеесівці прочісували лісові масиви. 3 липня 1944 р. біля с. Іспас Вижницького р-ну зіткнулися з невідомою групою УПА. Убили 13 осіб, 3 поранили і 80 захопили в полон. При цьому захопили тільки 7 гвинтівок і 1 автомат. Ймовірно, це була група допризовників, яка не хотіла йти до Червоної армії і на фронт [116, арк. 2].

16 липня 1944 р. біля невеличкого села Зелена Липа, що на березі Дністра, карателі розгромили відділ сотенного Богдана Никорчука («Тополя»), що квартирував на скелястих берегах ріки. Добровольці були вихідцями із сусіднього с. Горошова через р. Дністер Борщівського р-ну Тернопільської обл. Під час нальоту загинуло понад 30 осіб, з яких також мало хто мав зброю. У звіті подано,

що захоплено 14 гвинтівок і 5 автоматів [116, арк. 78; 781, с. 112-113].

31 жовтня 1944 р. під час облав на хуторах поблизу сіл Плоска, Сергії, Тораки, Яблуниця, Конятин чекісти арештовували людей, а на хуторі Великий Рошишний 12-х розстріляли, 3-х поранили [208, с. 25-26].

18 жовтня 1944 р. чота «Лебеда» у відповідь напала біля с. Дихтинець на групу керівного складу обласних управлінь НКВС і НКДБ й убила заступників начальників управлінь майорів Меняшкіна, Новожилова, начальника санітарної служби УНКВС капітана Большакова і полонили завідувачу райздоровідділом Лебедєву. У відповідь 26 жовтня 1944 р. зі Снятина прибули карателі, арештували й розстріляли близько 10 осіб [116, арк. 68; 162, арк. 1-9; 208, с. 24].

Наприкінці жовтня 1944 р., за іншими даними 24-25 листопада, боївки «Боярина», «Грека», «Лебеда» блокували енкавееців у с. Киселиці і не пропустили їх у гори. Наприкінці листопада 1944 р. сотня «Яструба» спалила Берегометський лісопильний завод [249, т. 9, с. 147].

На початку грудня 1944 р. дві сотні з куреня Н. Данилюка перейшли з хуторів біля с. Черешенька на Старі Драчинці. Повстанці мали 25 коней і кухню. 15 грудня 1944 р. біля с. Глиниця потрапили у засідку карателів. Після короткого бою прорвалися з кільця [208, арк. 28].

Кілька днів Буковиною рейдував Чортківський курінь УПА «Сірі вовки» Петра Хамчука («Бистрий»). Повстанці пройшли селами Брідок, Добринівці, Онут, Топорівці. У бою з повстанцями 28 листопада 1944 р. загинув заступник начальника ОУ НКВС капітан Морозов. Бачачи переслідувачів, які намагалися його оточити, «Бистрий» повернувся на рідні терени [788, с. 60-64].

Бойові дії на Буковині з не меншою інтенсивністю продовжувались і в 1945 р. Так, з 7 по 12 лютого окружний провідник М. Кіндзірський («Скригун») з повстанцями витримав бій біля сіл Нові і Старі Бросківці Вашковецького р-ну. Повстанці відійшли, але втратили провідника Вашковецького р-ну «Аскольда» [171, с. 97].

Узимку 1945 р. буковинські сотні УПА зазнали дошкульних втрат. Курінь «Перебийноса» у складі залишків сотень «Криги», «Хмари», «Боевіра» відступив

у гори на Станіславщині. Біля с. Погорелець під хребтами «Чорних гір» потрапив в оточення і втратив понад 150 повстанців [74, арк. 100; 208, с. 39].

Варто зауважити, що радянська влада хоч і завдала відчутних ударів визвольним силам ОУН, проте закріпитися у гірських селах краю їй було важко. Станом на 12 лютого 1945 р. з 13 селищних рад Путильського р-ну функціонувало тільки три на п'ятому місяці радянзації краю [309, с. 283].

Цього ж місяця політбюро ЦК КП(б)У констатувало, що райвідділ НКВС Путильського р-ну працював незадовільно і більшу частину часу оперативники проводять у Чернівцях. За п'ять місяців після вигнання німців ніхто з працівників райкому партії не побував у районі [309, с. 284].

Наприкінці 1944 – на початку 1945 рр. радянські каральні сили зосередили у гірській і рівнинній частинах Чернівецької обл. значні військові сили, якими прагнули остаточно розгромити рештки повстанців і локалізувати їх [803, с. 112-117].

У другій половині січня 1945 р. почалася військова операція збройних сил НКВС у Вижницькому р-ні, яка тривала цілий місяць – до половини лютого. Водночас каральні акції охопили частину сіл Путильського р-ну. Облави тривали вдень і вночі, під час яких відбувались розстріли та палали господарства. Цього місяця карателі спалили на двох невеличких присілках Ракова і Околена сім господарств [174, арк. 1-2]. У другій половині лютого війська НКВС перейшли у південно-західну частину Путильщини. У блокаді сіл, яка тривала п'ятнадцять днів, брали участь понад 1000 солдатів [174, арк. 2-3].

Селяни утікали зі своїх сіл у глухі ліси або переходили в район сіл Довгопілля, Стебні, Конятин. У другій половині 1945 р. більшовицькі облави плюндрували села Вашковецького р-ну, які були основною повстанською базою Чернівецької обл. і найкраще зорганізовані. Селами роз'їжджали понад 200 кіннотників внутрішніх військ, що патрулювали Станівецькі, Костинські і Кабинські ліси [174, арк. 3].

17 березня 1945 р. перші спецгрупи облавників прибули у Заставнівський р – н. У с. Вікно розквартирувалося 200 солдатів, Веренчанці – 300, Заставні – 300. З

20 березня додаткові сили дислокувались у селах Боянчук, Горошівці, Добринівці. Облави у районі тривали до половини квітня. Найбільше були тероризовані села Брідок, Боянчук, Василів, Вербівці, Дорошівці, Добринівці, Кадубівці, Кучурів Малий, Товтри, Онут та інші [174, арк. 3].

Після третього звернення уряду УРСР до повстанців від 19 травня 1945 р. виходити з повинною радянські каральні сили знову звернули увагу на Вашковецький р-н, а 3 липня 1945 р. 500 солдатів НКВС влаштували облаву на с. Банилів-над-Серетом Сторожинецького р-ну та прочісували навколишні ліси у відповідь на ліквідацію упівцями лісопильного заводу у Берегометі.

10-12 липня 1945 р. радянські війська влаштували чергову облаву на села Дорошівці, Брідок, Товтри та Вікно у відповідь на ліквідацію повстанцями горілчаних заводів на Буковині. В облаві брали участь понад 400 енкавеесівців [162, арк. 4].

У липні-серпні 1945 р. карателі застосували для облав у Кіцманському і Садгірському р-нах війська 4-го Українського фронту, які поверталися з війни. Однак результативність фронтових військ у боротьбі з УПА була мінімальною. Солдати не хотіли воювати з власним народом [162, арк. 4].

Початок осені 1945 р. позначився новітнім наступом енкавеесівських сил на повстанські терени Чернівецької обл. 24 вересня півтисячі солдатів прочісували села Заставнівського р-ну: Василів, Дорошівці, Товтри. 30 вересня 300 з них блокували Сторожинецький ліс.

У ході каральних операцій енкавеесівських сил у Путильському, Вашковецькому і Вижницькому р-нах 1944-1945 рр. було розстріляно 75 осіб [173, арк. 1-9]. Так, 25 травня 1944 р. у с. Чортория Вашковецького р-ну розстріляли Теодора Лукіянчука, 5 липня у с. Бережниця – Василя Андрюка (18 р.), 8 вересня у с. Дихтинець Путильського р-ну – Власія Бурака (46 р.), 27 жовтня 1944 р. у с. Малятинці Кіцманського р-ну – Леонтія Іванюка (60 р.), Якова Максимовича (43 р.), 8 грудня у с. Розтоки Вижницького р-ну – Юрія Вівчука (48 р.), Миколу Том'юка (60 р.) з дружиною Марією та ін. [173, арк. 1-9].

Захоплених у полон упівців з метою залякування населення прилюдно

вішали на деревах і змайстрованих шибеницях, про що згадувалося вище, а тіло сотенного Дмитра Карапки («Боярин») із с. Киселиці Путильського р-ну розіп'яли на стіні будинку у Путилі.

Населення краю зазнало від радянських властей насилля та гвалтувань. Наприклад, 14 квітня 1944 р. лейтенант НКВС згвалтував дівчину Калину М. із с. Ревне Чернівецького р-ну, 6 травня 1944 р. радянські партизани у с. Карапчів Вашковецького р-ну згвалтували Ольгу З. (24 р.) і Ольгу Я. (24 р.). У с. Комарівці Сторожинецького р-ну капітан НКВС Безруков згвалтував Марію Б. За короткий проміжок часу зафіксовано 7 таких випадків [162, арк. 3-4].

Під час облавних дій партійно-господарський актив і війська нещадно грабували селянські господарства. Приміром, у с. Мега Вижницького р-ну у другій половині 1945 р. енкавееєсівцями пограбовано: у селянина Берника 6 овець, Шемберка – теля, Боднарашека і Грабка – по 4 вівці, Іллі Фраюка – 2 вівці, 1 корову, Олексія Крейтора – 4 ц картоплі. У с. Банилів Сторожинецького р-ну у Костянтина Гакмана забрали корову. 25 серпня 1946 р. радянські прикордонники накинулись на Хрещатицький монастир і хотіли пограбувати його, але ченці зчинили крик і грабіжники відступили [156, арк. 4-5].

Навіть за неточними даними, постає жахлива картина радянських грабунків населення. Так, з 15 вересня 1945 р. по 31 березня 1947 р. у селах Вижницького, Вашковецького, Заставнівського, Кіцманського і Сторожинецького р-нів вчинено 106 тотальних грабунків [156, арк. 3-5].

Окрім пограбувань, каральні акції супроводжувались спалюванням господарств. У 1944-1946 рр. людські оселі горіли кожного дня. З липня 1944 до 24 вересня 1946 р. карателі спалили до тла у вищезгаданих р-нах 63 селянські господарства, 12 грудня 1944 р. спалено 5 господарств у с. Плоска Путильського р-ну, згоріли господарства Михайла та Костя Стефураків на присілку Бозна с. Розтоки Вижницького р-ну, 24 грудня 1944 р. спалено господарства Григорія Михайла і Теодора Дощука у с. Зеленів Вашковецького р-ну [176, арк. 1-7]. 28 лютого 1945 р. у с. Іспас Вижницького р-ну чекісти підпалили господарство Михайла Труфіна. Його дочку припнули косами до лави і залишили в палаючій

хаті. Зв'язаного 70-річного батька також кинули у вогонь і вони обоє згоріли [162, арк. 9].

У цей же період радянські власті приступили до злочинного вирубування буковинських карпатських пралісів. Тисячі гектарів виплеканих століттями лісів перетворено в пустирі. Для здійснення рубки лісу були направлені червоноармійці. Наприклад, Берегометські ліси плюндрували 1000 солдатів-лісорубів, Виженські – 600, Жадівські – 40, Карапчівські – 40, Мигівські – 400 і т.д. Разом у цих та інших лісах працювало 2740 червоноармійців-лісорубів [159, арк. 3-4].

Червоноармійські маси не отримували солдатських пайків. Як наслідок, вони нещадно грабували і тримали у страхі й покорі усі навколишні села. Найпоширенішими стали суцільні арешти селян з метою позбавлення краю повстанського активу, моральної і матеріальної підтримки визвольних сил народом. Людей арештовували з різних причин, найперше рідних і близьких учасників визвольної боротьби. Хапали різних за віком – від малолітніх до людей поважних років і судили до 10, 15, 25 років концтаборів, частину з них розстрілювали.

Характерно, що арештів та ув'язнень зазнавали навіть учителі зі східних областей України, направлені на Буковину з метою виховання шкільної молоді у ленінсько-сталінському дусі. Зустрівшись з суворою дійсністю у краї, вчителі-східняки ставали прибічниками ОУН, УПА і зазнавали арештів.

5 жовтня 1945 р. у с. Лукавець Вижницького р-ну емдебісти схопили учителів із Східної України Павліну Мальовану і Марію Масловську, 5 грудня цього ж року арештували учителя в с. Мусорівка Заставнівського р-ну [155, арк. 1-2].

Не минали карі і «стрибків». Насильно втягнені до каральних структур НКВС, багато з них не хотіли воювати проти односельців. Таких влада судила за «дволичність». Арешти відбулися у с. Черногузи, Іспас, Карапчів, Вилавче, Нижні Станівці, Михальча та інших. У Нижніх Станівцях у результаті перевірочних дій НКВС із 70 «стрибків» залишилося тільки 12, у Карапчеві з 32 – 14 і т.д. [168, арк. 1].

Арештовані зазнавали в тюрмах надзвичайно важких катувань. Часто хапали дівчат, знаючи, що вони виконували функції зв'язкових, санітарів УЧХ. В тюремних камерах до них застосовували найвитонченіші катування, а після гвалтували. Так, під час арешту Вероніки Г. із с. Жадова її після допитів у сторожинецькій тюрмі згвалтувало 8 працівників.

Чи не найбільших арештів зазнали селяни Вашковецького р-ну. З 10 квітня 1944 р. по 30 січня 1946 р. за неповними даними в районі арештували майже 300 мешканців, з них понад 80 жінок і дівчат. У Вижницькому р-ні з грудня 1945 р. – 46, з них 19 жінок, у Заставнівському – 258 і серед них 110 жінок та дівчат, у Садгірському – 138, у Кіцманському – 86 і т.д. Лише в одних Ленківцях Садгірського р-ну у березні-липні 1944 р. арештовано 70 осіб [155, арк. 2].

Разом, за неповними підрахунками, у 1944-1946 рр. з Вашковецького, Вижницького, Заставнівського, Кіцманського, Путильського, Садгірського, Сторожинецького і Чернівецького р-нів ув'язнено близько 1000 осіб, з них 271 жінок і дівчат [173, арк. 5-9].

Поруч з арештами радянські власті застосовували на Буковині депортації. Ця форма каральних акцій на Буковині переслідувала ту саму мету, що й арешти. Перші депортації почалися з квітня 1944 р. Радянська влада вивозила у найвіддаленіші райони СРСР усіх, хто висловлював найменше невдоволення порядками нового окупаційного режиму. Під час депортацій майно вивезених повністю конфіскувалось на користь держави, будинки розбирались або навіть спалювались. Характерно, що вивозили мешканців, не тільки пов'язаних з визвольним рухом, але й зовсім непричетних до нього. За неповними підрахунками, найбільше вивезено селян з Вашковецького р-ну, найширше охопленого полум'ям повстанського руху. Так, з 20 квітня 1944 р. по 16 квітня 1946 р. вивезено 232 особи, з них 115 дітей, з Кіцманського р-ну з 30 грудня 1944 р. по 4 березня 1946 р. депортовано 136 осіб і з них 84 дитини. Разом з Вашковецького, Вижницького, Заставнівського, Кіцманського, Садгірського, Сторожинецького і Путильського р-нів вивезено лише за два неповних роки 543 особи, з них 244 дитини, що складають майже 45 відсотків від дорослого

населення і які могли стати потенційними борцями за волю України в майбутньому [157, арк. 1-6].

З листопада 1944 р. влада, прикриваючись гаслами відбудови народного господарства, на каторжну працю у вугільні шахти Донбасу почала виловлювати й дівчат. У Заставнівському р-ні с. Дорошівці отримало рознарядку на 20 дівчат, Брідок – 18, Добринівці – 17, Репуженці – 25. У Кіцманському р-ні с. Валява 5 серпня 1944 р. отримало завдання відправити 30 дівчат, Давидівці – 16, Кліводин – 25, Оршівці – 40. Разом села Заставнівського, Вижницького, Сторожинецького, Садгірського р-нів мали відрядити 587 дівчат [158, арк. 1].

Починаючи з весни 1944 р., влада постійно обкладала буковинські села важкими продовольчими контингентами. Населення ховало хліб, але районні карателі під час облав з довгими залізними щупами знаходили його і реквізували. Контингент збільшили до таких розмірів, що у селах Багна, Черешенька, Лукавці, Майдан Вижницького р-ну почався голод, а селян, які не в силі були виконати поставки, арештовували. Хто не виконував поставки м'яса і молока, штрафували: за незданий 1 кг м'яса – на 20 крб, 1 літр молока – на 10 крб. Населення почало збирати у лісі жолуді, сушило їх, додавало трохи тертої бараболі і муки й так пекло коржі. У результаті, від надмірних хлібоздач у селах Хотинського, Герцаївського і Садгірського р-нів люди почали опухати від голоду [166, арк. 1-5].

Однак ні масові розстріли, ні арешти, депортації, облави, засідки та обшуки сіл каральними органами СРСР не припиняли спротиву визвольних сил ОУН, УПА радянській тоталітарній системі. З кінця 1945 р. повстанці Чернівецької обл. завдавали ударів по цій системі вже не сотнями і чотами, а в основному боївками та окремими бойовиками. Буковинські боївки УПА «Когута», «Сагайдачного», «Юрася», «Галагана», «Скригуна», «Павленка», «Чумака» та інші, за приблизними підрахунками, у 1944-1947 рр. здійснили 244 виступи, під час яких зліквідували понад 536 чиновників окупаційного партійно-господарського активу та їх пособників, захопили 299 різних одиниць зброї [173, арк. 1-10].

У надзвичайно важких умовах боротьби повстанці Буковини зазнали важких

втратах у кадрах. За 1944-1946 рр. загинуло 56 досвідчених діячів, організаторів ОУН, командирів загонів УПА. Серед них 19 з Вашковецького р-ну, 12 – з Путильського, по 7 – з Вижницького, Заставнівського, Кіцманського р-нів [163, арк. 1-2]. Загинув окружний провідник Чернівецької області, колишній член Проводу ОУН Одещини Михайло Кіндзірський («Скригун»), організаційний референт Буковинського проводу ОУН – Олександр Домчук («Петренко»), пропагандистський референт Буковинського проводу ОУН Іван Лесів («Олег»). Впали повітовий референт Вижниччини «Галаган», організаційний референт надрайонного проводу Чернівеччини «Левко», родом з Одещини, сотенний політвиховник «Сергієнко», родом з Вінниччини. Загинули районні провідники ОУН, референт СБ, станичні, кур'єри та інші представники повстанського активу Буковини і всі ці втрати вже ніхто не міг поновити [805, с. 118-135].

Складно і напружено точилася визвольна боротьба українців Закерзоння у структурі **6-ї ВО «Сян»**. Наприкінці 1944 р. на Закерзонні відбулася реорганізація підпільної структури ОУН і навесні 1945 р. створено підпільний Закерзонський край [267, с. 7]. Необхідно згадати, що офіційно новий польсько-український кордон було зафіксовано 16 серпня 1945 р. на колишній лінії Керзона, визначений 8 грудня 1919 р. Верховною Радою Антанти, яка проходила на північному сході через Гродно, Ялоку, Немирів, Брест-Литовськ, Дорогуськ, Устилуг, на схід від Грубешува на захід від Рави-Руської і на схід від Перемишля до Карпат [728, с. 75]. Згідно з домовленостями від 9 і 22 вересня 1944 р. між прорадянським Люблінським урядом Польщі і урядом СРСР, мав відбутися обмін населенням зі Східної Галичини і виселення українців з автохтонних земель до УРСР, яких мешкало на території Холмщини, Перемишльщини, Лемківщини – 701360 осіб [335, с. 419-429].

Акція переселення з Польщі почалася 15 жовтня 1944 р. й проголошувалась добровільною, але таких майже не було, за винятком Холмщини й Грубешувщини, спаленої загонами АК і «Селянськими батальйонами» [210, с. 12, 15].

До початку 1944 р. на Закерзонні ще не існувало відділів УПА. На Холмщині і Підляшші діяли польські боївки, які тероризували українські села. У березні-

квітні 1944 р. ними спалено 36 українських сіл, а на Перемишльщині – 20. За даними історика Володимира Косика, від серпня 1942 по 1943 р. включно від рук польських терористів загинули 594 українські інтелігенти [729, с. 1283-1284].

Про українські жертви йдеться також у пастирському посланні митрополита Холмського і Підляського Іларіона від 4 квітня 1944 р.: на Холмщині від польського терору загинуло 14 священників, 10 дяків, 5 тис. мирян. На Грубешувщині – 2 тис. українців [393, с. 698]. Польська Армія крайова, що підпорядковувалась Лондонському уряду, сконцентрувала на цій території близько 15 тис. війська з метою забезпечити доступ до Львова. Для протидії польським силам українці з лютого 1944 р. почали створювати тут перші відділи самооборони.

Варто згадати, що Перемишль був другим після Львова культурним центром українства. У місті мешкало 8302 українці, 25196 поляків і 17345 євреїв. У сільській місцевості Перемишльщини кількість українців становила 79908, поляків 55850, євреїв 21147 осіб [718, с. 155]. У 1941 р. близько 50% учасників похідних груп були уродженцями Перемишльщини, Ярославщини, Сянїччини. Вихідці з Перемишля і Надсяння брали найактивнішу участь у боях УПА за так зване Закерзоння [947, с. 170].

Щодо становища населення Перемишльщини, то воно перебувало у великих злиднях. Тотально пограбоване, не мало чим харчуватися, не було взуття та одягу. Сюди додавалися постійні набіги радянських прикордонників із-за р. Сян та спалювання осель і виселення українців. «Положення цього населення невимовно тяжке, одначе заломання і зневіри не добачається», – писав у звіті аналітик ОУН [268, с. 405].

Діяльність повстанських загонів на Закерзонні мала оборонно-наступальний характер супроти насилля польських боївків. Так, у результаті каральних акцій станом на 3 травня 1945 р. на Перемишльщині польськими боївками убито 522 українці, поляків у відплатних акціях загинуло також 522. Серед них у Бірчу – 90 поляків і 179 українців, Дубецько, відповідно, 10/55, Красічині – 26/23, Кривчу – 6/150, Риботичах – 3/13, Онеховичах – 9/24 і т.д. [927].

За період із 20 жовтня по 20 листопада 1945 р. польські власті виселили з Перемишльщини десять сіл: Акоманичі, Вередовичі, Вінтовичі, Горохівці, Доровичі та інші [268, с. 364]. Під час виселенських акцій польськими військами було вбито 49 мешканців, поранено 12, арештовано 357, забрано 153 коня, 428 голів худоби тощо [268, с. 377].

3 березня 1945 р. кількасот вояків АК на чолі з підпоручником Юзефом Бісом напали на Павлокому, де жили здебільшого українці, й знищили, за різними даними, 320-360 українців [639, с. 303].

Особливо лютували каральні загони, укомплектовані з поляків, виселених зі Східної Галичини. 23 травня 1946 р. до с. Вітошинець прибула група польського війська близько тридцяти осіб. Розбили церкву, поскидали зі стін ікони, потоптали їх ногами. Один убрався у церковні ризи та співав, інші дзвонили, треті під такт танцювали, і такі випадки були масовими [268, с. 505-506].

Із 699 церков Перемишльської єпархії польські військові зруйнували 346 (50,2%), 245 (35,6%) згодом зайняли римо-католики. Ще близько ста нині використовуються як музеї, православними церквами та іншими установами [686, с. 23].

За період з 20 грудня 1945 р. по 20 січня 1946 р. Перемишльщину виселено на 70%, убито 49 українців, арештовано 357, спалено 290 господарств, зґвалтовано 15 дівчат. УПА, захищаючи села, провела 31 бій, де загинуло 47 повстанців, поранено 26, польських солдатів убито 39 і близько 40 поранено [184, арк. 4; 268, с. 377].

Один з боїв повстанці витримали 28 травня 1945 р. поблизу с. Воля Крецівська, де розбили відділ близько 150 вояків Війська польського, з яких 20 убили, багато поранили та спалили польське село Ліщаву Долішню, вихідці з якого відзначились терористичними акціями [268, с. 384-385].

Ще один важкий бій відбувся 6 січня 1946 р. під керівництвом курінного «Коника» за м. Бірча, який внаслідок нескоординованих дій закінчився для повстанців трагічно. Повстанці відступили, втративши 23 загиблих і 22 поранених та командира «Коника» [398, с. 201].

На теренах Перемишльщини як найбільш свідомої частини Закерзонського краю боротьба з Військом польським нагадувала характер українсько-польської війни 1918-1919 рр.

Збройні сили Війська польського у грудні 1945 р. на Перемишльщині і Лемківщині налічували близько 4700 вояків [267, с. 240-241]. Польські втрати складали з 1 січня по 31 березня 1946 р. 469 вояків убитими, 202 пораненими і 129 полоненими [267, с. 381]. Повстанці знищили 23 залізничних і ґрунтових мости, 12 км телефонних ліній зв'язку, спалили 26 порожніх українських сіл, щоб не дістались полякам після виселення людей [267, с. 392].

Водночас Провід ОУН Закерзонського краю у листівках до польського населення пояснював, що не хоче воювати проти польського народу: «Б'ємо тільки бандитів і агентів НКВД, УБП (Ужонд Безпеченьства Публічного), ВОП (Войско Охрани Пограніча), ВП (Войско Польське). Хай живе дружба і співпраця українського і польського народів» [267, с. 562]. Визвольний рух на Перемишльщині органічно пов'язувався з Лемківщиною на південному заході, яка складалася з повітових центрів Лісько-Сянік, південної частини повітів Кросне, Ясло, Горлиці, Новий Санч. Тереновою сіткою край був поділений на 8 районів, які до осені 1946 р. творили один надрайон ОУН «Бескид» [180, арк. 1-22].

Восени 1946 р. на західних теренах від т.зв. Дуклянського пасу аж до ріки Попрад утворився ще один надрайон «Верховина» [263, с. 9].

Як і в інших регіонах Закерзоння, польська влада в першу чергу намагалась тут позбутися українців і станом на 2 вересня 1945 р. виселила з Лемківщини 48 сіл. Деякі виселені села зайняло польське населення. У відплату упівці спалили частково 10 польських сіл і повністю порожні обійстя українських сіл, щоб їх не зайняли поляки [267, с. 92].

Для допомоги Лемківщині у травні 1944 р. обласний провідник ОУН Перемишльщини Василь Галаса («Орлан») вислав частину кадрів. 15 серпня 1944 р. у лісі біля с. Балигорода почав формуватися курінь УПА Василя Мізерного («Рен»). Курінь «Рена» складався з 4-х сотень, чоти легкої артилерії та сотні

Костя Гіммельрайха [267, с. 112]. Найстаршою повстанською одиницею на Лемківському терені була окрема боївка Василя Шишканинця («Бір»), яка діяла від 1943 р.

«Рен» здійснив рейд до Чорного Лісу, потім знову повернувся на Лемківщину і утворив т.зв. «трикутник “Рена”», що охоплював територію: з півдня верхів'я Бескиду, із заходу дорога на Сянік-Тісна, на сході і північному сході – ріка Сян. У цьому трикутнику в 1944-1945 рр. функціонувала повстанська «республіка». Працювали сільські самоуправи, станиці ОУН, діяли Самооборонні кушові відділи тощо [267, с. 124].

Сотні «Ударники-1», «Ударники-4» направили у кожне село Лемківщини кращих стрільців, які вишколювали бійців Самооборонних кушових відділів [267, с. 137, 162]. У селах пройшли двомісячний вишкіл понад 500 добровольців. Цікавим з цього приводу є спогад жительки Лемківщини Марини Януш, що мешкає після переселення у с. Стрільківці Борщівського р-ну Тернопільської обл.: «Наша земля, то була українська, де нині заграбастала Польща аж до Жешова (...). Але поляки не вбили у нашому селі нікого, бо були хлопці-повстанці, а в других селах били і грабували» [497; 791, с. 238].

За три місяці липня-жовтня 1945 р. на Лемківщині (надрайон «Бескид») відбулося 29 боїв УПА з польськими силами. З них найбільші: напад сотні «Б» на Військо польське кількістю 250 вояків у с. Тисова. Ворог втратив 20 убитими, в т.ч. 1 капітана [267, с. 178].

11 вересня 1945 р. сотня «Зіновія» напала на польський гарнізон кількістю 150 вояків у с. Жогатин. Поляки втратили 45 убитими і 3 старшин [267, с. 180]. 3 жовтня 1945 р. курінь «Б» (не ідентифікований) здійснив відплатну акцію на польські села Дильонгова, Сельніца, Барківка, звідки боївки грабували і вбивали українців. У перестрільці убито 40 озброєних поляків і 10 втоплено у р. Сян [267, с. 180]. 8 жовтня 1945 р. повстанці знищили залізничний міст через р. Сян і на р. Ославі, паралізувавши на два тижні виселенську акцію [267, с. 176-177].

У січні 1946 р. спалено мости на р. Вільшаниця, залізничному шляху Сянік-Самбір на р. Середниця в Ліському повіті, біля с. Стефкова зліквідовано

телефонний зв'язок. 1 лютого 1946 р. знищено 10 мостів у Балигородському п-ті. Таким чином виселенську акцію було пригальмовано [267, с. 195].

30 березня 1946 р. сотні «Ударники»: «3» і «5» зупинили спробу виселення мешканців сіл Лукове і Середнє Велике на Балигородщині. У бою з польськими гарнізонними військами убито 106 вояків, 15 поранено, 8 взято у полон [267, с. 199]. 21 березня «Ударники-7» у с. Тирява знищили копальні нафти у с. Тирява Сільна Ліського пов. [267, с. 199]. 16 квітня 1946 р. повстанці у польському с. Тернава Сянницького пов. поламали 150 возів, якими поляки вивозили українців до УРСР [267, с. 203]. 31 квітня 1946 р. забарикадували дорогу завдовжки в один кілометр, яка вела до с. Воля Матяшикова [267, с. 204].

Навесні 1946 р. сотні УПА С. Стебельського («Хрін») і «Мороза» завдали відчутного удару польським військам на станції Лупків на Лемківщині. Станцію спалили, тунель заблокували. В полон потрапило понад 150 польських вояків і їх відпустили. З Варшави і Праги на місце бою прибули кореспонденти світової преси й описали дії УПА [393, с. 784; 607]. Степан Стебельський був легендарною особистістю, сотенним УПА. З осені 1945 до травня 1947 р. він провів з ворогом понад 100 боїв. 29 березня 1947 р. здійснив успішну засідку на заступника міністра оборони Польщі Кароля Сверчевського [186, арк. 9-13; 752].

У червні 1946 р. підстаршинська школа ім. «Коника» (впав під Бірчею) розгромила польську підстаршинську школу у Корманицькому лісі. До 10 лютого, виборів 1946 р., УПА спалювала опустілі українські села, щоб ними не скористалися польські переселенці [184, арк. 3-4].

Проте УПА Закерзоння не могла протистояти багаточисельним польським військам. Польські дослідники А. Щесняк і В. Шота у книзі «Дорога в нікуди» подають, що загальна кількість військ сягала 120 тис. На кордоні з ЧССР поляки тримали 7 тис. війська [1034].

У боротьбі з УПА брало участь три полки піхоти 3-ї дивізії, один полк легкої артилерії 8-ї дивізії, три полки піхоти і один полк легкої артилерії 9-ї дивізії, три полки піхоти і збірний батальйон 17 дивізії та 6500 вояків Військ охорони пограніча [177, арк. 1-18].

Загалом від 15 жовтня 1944 р. до 2 серпня 1946 р. в УРСР переселено близько 482 тис. українців. Водночас з УРСР до Польщі переселено 788 тис. поляків.

Щоб остаточно знекровити повстанський рух на Закерзонні, штаб 9 дивізії Війська польського на терені Ряшівського пов. опрацював пропозиції, які були прийняті урядом. Основними з них були такі: «Виселити з терену воєводства на захід усіх українців та мішаних родин і поляків, які допомагали бандитам (...) аби на виселеному терені не залишилося нічого такого, з чого могли б скористатися бандити (...). Голод мусить бути союзником війська у боротьбі з бандами, а взимку – мороз (...). Заселення підукраїнських теренів польським населенням» [210, с. 79].

Під час виселення українців міністр національної оборони ПНР маршал П. Жимерський звернувся з листом до міністра оборони ЧССР Л. Свободи про закриття кордону зі Словаччиною. Акцію назвали «Вісла» і вона мала початися з 20 квітня 1947 р. й тривати 2 місяці. Аналогічний лист відправлено міністру оборони СРСР генералу армії Булганіну [210, с. 79; 820].

Водночас за смерть Кароля Сверчевського суд у Варшаві 28 травня 1948 р. присудив до розстрілу 8 повстанців. Серед них двох з Тернопільщини із с. Дуплиська і Пробіжна Заліщицького та Чортківського п-тів [190, арк. 19].

Польський уряд визначив грошові нагороди для учасників боротьби з УПА. За вбитого упівця виплачували 2 тис. зол., за полоненого зі зброєю – 5 тис. зол. [197; 210, с. 315].

Незважаючи на тактику «спаленої землі» і масове виселення населення, повстанські загони, хоч і поріділи, продовжували діяти. Станом на березень 1947 р. під час операції «Вісла» українське населення захищали 1770 вояків УПА і 720 членів теренової ОУН. За даними командування УПА на Закерзонні під орудою Мирослава Онишкевича, на терені діяло 1390 вояків і невелика кількість теренової ОУН [210, с. 284; 480; 481].

Якщо вірити даним штабу групи «Вісла», за період із 21 квітня по 7 липня 1947 р. УПА 6-ї ВО «Сян» зазнали наступних втрат: убито 456, полонено 354,

вийшли з повинною – 32, смертних вироків виконано – 90, засуджено – 29, чеською стороною передано 6, з радянського боку вбито 16 і полонено 19 осіб. До штабу в Явожно вивезено 388 чол. [210, с. 359].

Як стверджує дослідник Є. Місило, точних даних про арештованих і засуджених українців під час операції «Вісла» не встановлено. За відомостями польського Міністерства громадської безпеки (МГБ), за період з 1 січня по 30 вересня 1947 р. арештовано 2444 члени УПА і ОУН, наслідки слідства проти яких були трагічні [267, с. 33].

У результаті операції «Вісла» виселено 140575 українців і членів змішаних сімей із трьох воєводств (Краківського, Ряшівського і Люблінського) й розсіяно у 71 повіті 9 воєводств т.зв. «земель отзисканих» – Білостоцькому, Гданському, Кошалінському, Ольштинському та інших [267, с. 34].

Загальні дані про втрати УПА від час операції «Вісла» неточні. За одними, протягом 20 квітня – 24 липня вони сягали 1334 бійців, в т.ч. 53 (24?) на терені УРСР, 564 полонено, 228 засуджено на смерть. З 17 командирів сотень загинуло 10. За іншими даними – втрати УПА налічували 1837 осіб. На територію СРСР і ЧССР перейшло 250 осіб [267, с. 34].

Характеризуючи бойові дії УПА на Закерзонні, відзначимо велику самопожертву і героїзм стрільців в обороні західно-окраїнних українських земель. Споглядаючи, як польська влада нищила і виганяла українців з рідної землі, повстанці захищали своїх рідних і близьких до останньої краплі крові. Об'єктивну характеристику УПА на Закерзонні дав командуючий операцією «Вісла» генерал-майор Стефан Моссор 20 квітня 1947 р. Загальні сили УПА він оцінює приблизно у 2000 осіб, чудово озброєних, серед яких панує залізна дисципліна [197; 267, с. 144].

Характеристику С. Моссора принципово доповнив інший польський дослідник Станіслав Жепські: «Відділи УПА були дуже рухливими, знали знаменито терен і мали піддержку населення. Крім того, УПА мали знаменито розгалужений та добре наладнаний розвідчий апарат, який працював на залізничних станціях, поштових урядах, ба навіть у війську та урядах безпеки й

міліції. Власне завдяки йому, вона все мала докладні інформації про плани і дії війська Польського» [658, с. 1021-1024].

Завдячуючи повстанському гарту, дисципліні й організованості, воїни УПА Закерзоння зважилися на героїчний план подолати півторатисячокілометровий рейд до Західної Німеччини й повідомити світові, що Україна бореться. На Закерзонні після виселення українців та переходу повстанців на Захід організована боротьба припинилася [476, с. 1-118; 632].

Виходячи з аналізу бойових дій УПА-«Захід», підсумуємо своєрідну тактику й особливості боротьби різного рангу повстанських загонів. Для куренів і сотень УПА звичними були оперативні маневри на близьких і далеких відстанях, які називалися рейдами. У безпосередніх боях повстанці намагались виходити з оточення. Бої затягувалися до ночі й на допомогу приходили сотні, які квартирували поблизу. Практикувалися наскоки на гарнізони, у результаті яких ліквідовувались невеликі групи противника. Щоб не наражати села на знищення, повстанці уникали боїв у них. Здійснювали диверсії на шосейних дорогах і залізницях, шкодили телефонні лінії зв'язку, нападали на ворога із засідок.

Кожна військова округа УПА мала свої особливості в боротьбі куренів, сотень, Самооборонних кущових відділів, теренових мереж ОУН тощо. Так, 3-тя ВО «Лисоня» (Тернопільська обл.) першою зазнала впливу радянських збройних сил, будучи наполовину безлісою, першою й припинила боротьбу куренями і сотнями у другій половині 1945 р.

Лісисті округи «Буг» і «Говерля» опір сотнями чинили мобільніше і довше у часі. Закерзоння боротьбу з польсько-комуністичним режимом проводило відчайдушно, захищаючи українців від виселення з прабатьківських земель.

Зведення про хід боїв свідчать про надзвичайно жорстокі, криваві дії радянських каральних сил супроти УПА-«Захід». Безперечно, радянські дані не є точними, але з них видна тенденція боротьби. Згідно з нашими підрахунками, на території Дрогобицької, Львівської, Станіславської, Тернопільської і Чернівецької областей діяло 376 повстанських куренів, сотень, Самооборонних кущових відділів та інших збройних формувань визвольних сил, у яких на

початковому етапі налічувалось близько 50-60 тис. вояків. За німецькими даними, у лютому 1944 р. чисельність УПА-«Захід» становила 80 тис. Але ці дані явно перебільшені. Зрозуміло, що не всі добровольці були озброєні, вишколені й готові до боротьби у надзвичайно важких умовах. Половина з них згодом розійшлися по домівках і підпали під мобілізацію на фронт до Червоної армії. Ще інші, щоб уникнути покарання, вступали до «істребительних» формувань, колгоспних структур тощо.

Осінь 1944 р. та увесь 1945 рік були періодом найбільших бойових дій УПА. Радянська влада практично слабо функціонувала на значній території, хіба що в обласних та районних центрах. У п'яти областях, за даними радянської сторони, відбулося 4727 боїв і сутичок УПА та теренової сітки ОУН з радянськими каральними силами. Частина з них зафіксована у такій послідовності: у Львівській – 629 боїв, Дрогобицькій – 352, Тернопільській – 323, Станіславській – 158, Чернівецькій – 94 [232, с. 607].

За приблизними підрахунками, у 1944 р. втрати німецької сторони у боротьбі з УПА були наступними: убито німецьких солдатів – 402, угорських – 29, польських прибічників АК – 852, роззброєно німців – 505, угорців – 501.

У 1945 р. убито 4033 учасники каральних експедицій проти УПА, поранено 1115, полонено 63 [219, с. 31-122]. У блокадному 1946 р. загинуло 2734 енкавееєсівці, поранено 992, полонено 433 [219, с. 123-192]. Повстанські втрати у ході бойових дій сягали у 1944 р. – 530 убитими, 1945 р. – 257, 1946 р. – 297 [219, с. 31-192].

У ході бойових дій загинули провідні кадри ОУН і УПА. Серед них сотенний С. Новицький («Вадим») – інспектор ВО УПА-«Захід» (жовтень 1944 р.); м-р Польовий («Поль»), комендант старшинської школи «Олені» (15 жовтня 1944 р.); курінний УПА «Гамалія» (1 листопада 1944 р.); сотенний УПА Остап Линда («Ярема»); Микола Дутка («Остап») – обласний провідник ОУН на Перемишльщині; Йосип Позичанюк («Шугай») – чл. УГВР.

На Гуцульщині: курінний «Степовий» (січень 1945 р.) – наддніпрянець; сотенний «Черник», курінний «Благий» у квітні 1945 р.

На Тернопільщині: Зенон Голуб'як, провідник ОУН Кам'янець-Подільщини (27 березня 1945 р.); курінний «Крук» – 7 травня 1945 р.

На Буковині: Мирослав Кіндзірський («Степан») – окружний провідник Чернівеччини (29 грудня 1944 р.), Микола Василюк («Роман») – провідник ОУН Сторожинецького р-ну (13 січня 1945 р.), «Гонта» – Кіцманського р-ну, Дмитро Карапка («Боярин») – сотенний УПА (28 квітня 1945 р.), Євген Купчанко («Аскольд») – надрайонний провідник ОУН та інші [див. додаток А].

Перебувши блокадну зиму 1946 р., повстанці вийшли з неї загартованою партизанською силою, з набутим досвідом і готовими до боротьби в нових умовах, з новою тактикою посиленої конспірації, розвідки і пропаганди на довготривалу перспективу.

3.3. Діяльність допоміжних повстанських структур

Визвольний рух УПА-«Захід» складався з багатьох допоміжних структур, які забезпечували йому довготривалість існування, а саме: референтура пропаганди, Служба безпеки, Український червоний хрест, вишкільні табори, господарська референтура та інші, які діяли з підтримкою та участю в них широких мас.

Завдячуючи референтурі пропаганди, ідеї визвольної боротьби активно поширювались і оволодівали українством. Лікарі і санітари Українського червоного хреста лікували учасників визвольної боротьби. Населення через УЧХ залучалося до всебічної допомоги пораненим. Стрільцям готували квартири, прали білизну, хоронили загиблих, складали про героїв перекази і пісні. Господарська референтура забезпечувала повстанців матеріальними і фінансовими засобами боротьби. Структури Служби безпеки, зв'язку і розвідки оберігали учасників боротьби від проникнення у повстанські лави ворожих провокаційних впливів, спроб морального розкладу вояків УПА та підпілля зсередини тощо. Розглянемо їх діяльність докладніше.

Референтура пропаганди і «технічні ланки». Ці структури займалися

координацією пропагандистської діяльності та основними елементами ідейно-політичного виховання визвольних кадрів і мас. Референтура поділялася на відділи: організаційно-технічний, пресово-інформаційної служби, вишкільний, масової пропаганди, політичного виховання. При референтурі пропаганди функціонував Головний осередок пропаганди (ГОСП) з відповідними осередками на крайовому, обласному, окружному та повітовому рівнях [282 с. 488-490; 739, с. 203-216; 943, с. 148-169].

Провід надавав важливого значення друкованому слову, яким мобілізував народ до визвольної боротьби та розвінчував німецьку і радянську грабїжницьку політику особливого значення [71, арк. 237-238]. Ідеолог збройного підпілля ОУН Петро Федун («Петро Полтава») з цього приводу особливо наголошував: «Кожна наша листівка (...) – це далекобійний снаряд, вистрілений нами в глибокий тил ворога. Дія цього снаряда в пропагандивному відношенні не менш ефективна від дії справжнього, динамічного стрільна, кожне наше революційне видання (...) знищує, так би мовити, «живу силу» противника – відбирає йому людей (...) запалює або зміцнює революційний пожар в середині ворожого табору, в глибокому тилу противника» [379; 391, с. 449].

З початком Другої світової війни Провід ОУН оперативно організував у Західній Україні випуск вищезгаданої націоналістичної преси, завданням якої було об'єднувати визвольні сили для боротьби за незалежність. Це були газети: «Українські щоденні вісті» (Львів), «Самостійна Україна» (Станиславів), «Вільне слово» (Дрогобич), «Стрийські вісті» (Стрий), «Тризуб» (Чортків), «Золотий тризуб» (Калуш), «Воля» (Копичинці), «У бій» (Косів), «Боевик» (Тернопіль), які виступали з визвольних позицій й пропагували національні ідеї. Але 17 липня 1941 р. всі націоналістичні видання в Галичині були заборонені гестапо і на них запроваджено цензуру [728, с. 530; 823, с. 44-48].

Із серпня 1941 р. націоналісти замість заборонених почали друкувати вже нові підпільні видання, але для цього потрібна була велика поліграфічна база. З відступом німецьких окупантів із Західної України Провід ОУН звернувся до низових клітин із закликом формувати матеріальну базу з друкарських машин і

приладдя: «По містах у німецьких панів є досить багато майна: пишучих машинок, великих друкарських машин, цикльостилів, паперу, фарби, радіові апарати (...). Вже сьогодні повести належну в тім напрямі розвідку. Мати список цього всього, де знаходиться (по урядах і приватних мешканнях). Наші завдання: в хвилині відступу німців опанувати на певний час міста і все те вивезти» [289, с. 137].

Виконуючи наказ, члени ОУН у Станіславській обл. вивезли три друкарні, 12 друкарських машинок, 7 радіостанцій. У результаті цілеспрямованої спільної діяльності командирів ВО УПА-«Захід» та крайових провідів ОУН на теренах західних областей України створено розгалужену систему підпільних друкарень на основі діючої практики ОУН ще з довоєнних часів. Така друкарня, наприклад, з 1931 р. діяла у с. Конюхів Стрийського пов. на Львівщині під керівництвом повітового провідника Лева Ребета [456, т. 2, с. 51-52].

Під час німецької окупації з 1942 р. запрацювала друкарня ОУН с. Олесин Бережанського пов., яка випускала часопис «Юнак» для молоді. У с. Новосілка Підгаєцького пов. працювало т.зв. «технічне звено» (редакційна група) під керівництвом окружного і повітового провідників юнацтва Миколи Фіголя («Зеро») і Василя Кардаша, які володіли циклостилевим апаратом і п'ятьма друкарськими машинками. У друкарні співпрацювало п'ятеро підпільників: П. Пушка («Жук») із с. Лиса, він же обласний референт організації «Юнак» та крайовий оргреферент, «Бистрий» – окружний оргреферент, Кудря – підрайонова референтка юначок, друкарка і «Друкар» – студент, підпільник [456, т. 2, с. 53].

У цій друкарні друкувалися місячник «Юнак», «Катехизм ОУН», «Санітарні вказівки», «Ідеологічно-політичний вишкіл», підручник «Топографія». Після арешту в кінці серпня 1943 р. В. Кардаша підпільники з метою конспірації перевезли друкарське приладдя до с. Мужилів. Але в дорозі їх перестріла німецька поліція й захопили майно.

Пізніше редакцію «Юнака» перенесли у ліси на межі Підгаєцького і Бережанського р-нів, де був створений просторий осередок. Тут працювали провідні ідеологи ОУН Й. Позичанюк, О. Дяків, К. Цмоць та інші. У 1945 р. друкарню енкавеесівці розконспірували [456, т. 3, с. 54; 759, с. 945-946].

Наступна друкарня «Прага» під час німецької окупації діяла у с. Мокротин Жовківського пов. Звідти її перенесено до Щирця поблизу Львова [456, т. 2, с. 55]. Друкарню організували в типового галицького нуждаря, який не цікавився політикою. Її побудували у сараї під січкарнею розміром 6x10 м. Тут друкувався орган Проводу ОУН часопис «Ідея і Чин». Цинк для друкарні діставали з Львівської друкарні «Атлас». Папір привозили зі Львова, Станиславова, Золочева, Коломиї. Фарбу купували у Кракові. «Прага» існувала два роки і була розкрита чисто випадково, коли до господаря зайшли два поліцаї [282, с. 484; 878, с. 55-64].

У 1940-1943 рр. оперативно працювали підпільні повстанські друкарні у с. Залісся Коропецьке Бучацького пов., Стара Ягільниця на Чортківщині, на одному з хуторів біля м. Козови на Тернопільщині, у Ходорові на Львівщині та інших місцях. Найбільшою в УПА-«Захід» була друкарня у Миколаєві над Дністром. Вона виконувала друкарські роботи у трьох кольорах, за її діяльність відповідав Микола Палідович («Карпатський»). Підпільники вкопали друкарню в природний пагорб і зробили з неї три довгих підземних виходи. Друкарня діяла до половини 1945 р. й видавала часописи «Ідея і Чин», «Перець», «За вільну Україну» [456, т. 2, с. 56; 610; 655].

У 1945-1946 рр. окрему велику друкарню ОУН засновано у с. Бишки Бережанського пов., яке було центром визвольного руху не тільки УПА-«Захід», але всієї України. Це був новий видавничий осередок. Друкарня проіснувала цілий 1946 рік і не була розкрита. До речі, у червні 1946 р. до Бишок прибув Роман Шухевич і два тижні квартирував там та провів інспекцію 3-ї ВО «Лисоня» між селами Бишки і Жуків. Його супроводжували командир округи майор «Бондаренко», сотенний «Рен», провідник Григорій Голяш («Бей») та інші [456, т. 3, с. 67; 670].

Відповідними друкарнями розпоряджалась 4-та ВО «Говерля». У тактичному відтинку «Чорний Ліс» виходив журнал під однойменною назвою, де описувалися бойові дії куренів «Підкарпатський», «Скажені», «Дзвони», «Месники», «Смертоносці» та інших. Головним редактором у Чорному Лісі

працював визначний повстанський поет Михайло Дяченко («Марко Боєслав»). Видання друкувались циклостилевим методом і в січні-лютому 1945 р. мали логотип «З друкарні ім. С. Петлюри в Станиславові» [456, т. 3, с. 69; 610].

На терені ТВ «Маківка» у с. Уличне діяла друкарня Івана Климівка («Легенда»), на Коломийщині – «Смерть Сталіну». Там видавалась газета «Шлях перемоги». У Черняхівському лісі біля с. Серет працювала друкарня ОУН ім. Якова Бусола («Київський») під керівництвом крайового проводу ОУН «Поділля» [456, т. 3, с. 74]. Багатим на видання характеризувався видавничий осередок у с. Бряза Болехівського р-ну та інші [610, с. 1067-1068].

Декілька друкарень Провід ОУН організував на Закерзонні. У с. Війське Сянницького пов. біля Перемишля її змонтували, привізши устаткування з Дрогобича. За друкарню відповідав провідник ОУН Перемишльщини Семен Левицький із с. Бишки Бережанського пов., після його арешту гестапівцями – Василь Галаса («Орлан»), референт пропаганди проводу ОУН Закерзонського краю та заступник Ярослава Старуха («Стяг»). Потім друкарню, коли їй загрожувала розконспірація, перенесли до с. Тисова. У друкарні було надруковано багато листівок, що розповсюджувались серед червоноармійців, поляків та під час рейдів [610, с. 1067-1068].

Найбільша підпільна друкарня на Закерзонні розташовувалась на місці постою Голови Проводу ОУН Ярослава Старуха («Стяг») на Томашівщині, де головним редактором був поет Петро Волош-Василенко («Гетьманець», «Полтавець») з Яготинського р-ну на Полтавщині [760]. Друкарня належала крайовому проводу ОУН. Тут були надруковані спомини учасників боротьби на Закерзонні «Під бойовими прапорами УПА в боротьбі за волю», вірші Петра Волош-Василенка під назвою «Мої повстанські марші», перевидано поему «Гуцульський курінь» Олесья Бабія. «Технічне звено» впало разом з криївкою крайового проводу ОУН Закерзонського краю Ярослава Старуха («Стяг») 17 вересня 1947 р., коли було виявлено його постій. Наступного дня Я. Старуха витягнули неживим і з ним трьох членів технічного осередку «Вулкан», до якого входило вісім осіб [210, с. 431-433].

Друкарня діяла також у надрайоні «Бескид» на Лемківщині в околиці с. Бук під керівництвом надрайонного провідника ОУН Степана Голяша («Мар»), малюнки у ній виконував Михайло Черешньовський («Петро») [456, т. 3, с. 61].

«Технічне звено» виконало «Звернення до чехів і словаків», посвідки селянам на отриманні харчі, які повстанці зобов'язувалися повернути після проголошення незалежної України [255].

Прибувши восени 1945 р. на Лемківщину, члени Проводу ОУН Д. Маївський («Тарас») із шефом штабу УПА Д. Грицаєм («Перебийніс») взяли з собою по одному примірнику видань і відправились на Альпійську конференцію ОУН. Але 19 грудня 1945 р. під час переходу кордону Д. Маївський загинув, а Д. Грицай покінчив з життям у празькій в'язниці.

На Закерзонні діяли також пересувні «технічні звена» у різних селах, лісових криївках і навіть при сотнях УПА. На Ярославщині «технічні звена» називалися «3 друкарні ОУН», «3 друкарні ОУН ім. Сурмача», «3 друкарні УПА ім. Петра Волош-Василенка» та інші [456, т. 3, с. 65].

Два «технічні звена» діяли в холмсько-підляській окрузі ОУН [456, т. 3, с. 66]. Відоме «технічне звено» на Закерзонні при курені УПА «Залізняка» під керівництвом отця Адама Слюсарчика – капелана УПА. Отець постійно переносив з собою циклостил і машинку для друку й видав близько 40 різних листівок тисячними накладками [456, т. 3, с. 67].

Референт пропаганди Проводу ОУН Петро Дужий стверджував, що на початку 1945 р. на теренах УПА-«Захід» функціонувало близько 30 друкарень з різною матеріальною базою.

Він же очолював референтуру пропаганди Проводу ОУН у 1944 – першій половині 1945 рр. Її база називалася «Зелений Гай» і розташовувалась у Новострілицькому р-ні Дрогобицької обл. та охоплювала села Дев'ятники, Юшківці, Голдовичі, Ятв'яги, Бертешів, Вибранівка, Кологури, Репехів, Ліщини. «Зеленому Гаєві» безпосередньо належало дві друкарні. Перша в Бертешеві під назвою «Вінниця», друга у с. Юшківці імені «Легенди». До «Зеленого Гаю» передано також друкарню «Прага» [656, с. 378].

Для поширення визвольних ідей ОУН намагалась використовувати також радіопередачі. У 1939-1941 рр. організація мала передавачі у Перемишлі, Куликівському р-ні, біля Львова, у Чорткові або Рогатині.

ОУН закупила в польських громадян за 45 тис. зол. короткохвильовий радіопередавач. Спеціалісти змонтували радіостанцію біля с. Ямельниця на Сколівщині Львівської обл. [442; 870, с. 811-817]. Восени 1943 р. після багатьох спроб радіостанція заговорила в радіусі передач 1000 км. У 1944 р. з Відня привезли значно сучасніший передавач і радіус дії радіостанції збільшився удвічі [442; 456, т. 3, с. 945-946].

Радіостанція називалася «Вільна Україна» – у ряді випадків «Самостійна Україна» під криптонімом «Афродита» і її передачі звучали українською, російською, англійською і французькою мовами. Тексти французькою і англійською начитував бельгієць А. Газенбрукс («Західний»). Але радіостанцію запеленгувала оперативна група Сколівського райвідділу НКВС та резервна рота 330 полку і вона припинила існування [592, с. 232-234; 825; 870, с. 811-817].

Під час визвольного руху на терені УПА-«Захід» Провід ОУН, крім звичайних друкарень, започаткував великі видавничі осередки, які існували при крайових проводах ОУН. У Львівському крайовому проводі осередок перебував під керівництвом З. Тершаковця («Федір») в Ілківських лісах, Станіславському – під орудою поета М. Дяченка («Марко Боєслав») у с. Височанка Калуського р-ну, Закерзонському краї – під керівництвом згадуваного Я. Старуха («Стяг») у Томашівських лісах [649, с. 3-14; 724]. При крайовому проводі «Поділля» осередок заходами Мирослава Гука («Косач») діяв у м. Товсте Тернопільської обл. При Коломийському окружному ОУН у січні 1943 р. з'явилася друкована газета «Мечем», видана стараннями Артемізії Галицької («Мотря») як орган Буковинського проводу ОУН. Наклад складав 2 тис. примірників, з яких 1,5 тис. відправили на Буковину, решту залишили у розпорядженні Проводу ОУН. У журналі друкувалися провідні діячі ОУН Буковини «Луговий», «Кобзар», «Мотря» та інші [282, с. 24].

У 1944 р. в Проводі почали видавати газету «Повстанець Гуцульщини», яку

поширювали у гірській частині Буковини. Її редакція працювала у с. Красноїлля Косівського р-ну у складі «Марини» з Миколаєва та «Богдана» з Чернівців [282, с. 145]. Частину матеріалів друкувала підпільна друкарня в Чернівцях, що функціонувала по вул. Краснодарській під час румунської окупації [944, с. 57].

У 1948 р. надрайонний провідник ОУН «Черемшина» організував у лісі біля Берегомета друкарню. Шрифт для неї допоміг придбати працівник Путильської районної друкарні Прокіп Фрай. Після цього Прокопа арештували [208, с. 38].

Випускався також підпільний листок «Вісті» формату А-4, станом на 1 січня – 30 квітня 1949 р. підписаний як «Буковинський осередок Інформації Організації Українських Націоналістів». Постій дня 1 травня 1949 р.», надрукований у друкарні ім. Федьковича у Чернівцях [208, с. 40]. У цій же друкарні надруковано «Радіовісті» за липень 1949 р. про події у світі. У кінці листка додано: для селянського середовища [208, с. 41].

Референтура пропаганди націлювала підпільну мережу ОУН збирати тексти ворожих відозв, листівок, газет з фальсифікаціями боротьби тощо [96, арк. 159-160]. Видавала інструкції щодо загострення чуйності й обережності, посилення уваги під час несення стійок, стеж, розвідки, контролю. Розробляла пам'ятки щодо методів ворожої пропаганди і провокацій. Наголошувала на принципах підбору псевд: не вживати псевда, які ганьблять повстанців, – як «Горлоріз», «Різун», «Лайдака», «Кат», більшовицького й німецького походження, – як «Вишинський», «Сталін», «Берія», «Фріц», не вживати імена провідників ОУН «Стецько», «Легенда» [98, арк. 262-263; 268, с. 809].

Серед упівців, населення та теренової сітки ОУН масовим накладом розповсюджувалась листівка під назвою «За що бореться Українська Повстанська Армія УПА?». У листівці йшлося, що УПА бореться за УССД, «щоб кожна нація жила вільним життям у своїй власній самостійній державі, проти російського комуно-більшовизму і проти німецького націонал-соціалізму, за безоплатну передачу селянам Західно-українських земель (...), справедливу оплату праці, за вільну торгівлю, соціальне забезпечення, свободу слова, друку, думки, переконання, світогляду» тощо [218, с. 17-21].

Як відомо, у 1944-1946 рр. виходив офіційно часопис «Ідея і Чин». У 1946 р. на зміну йому з'явився орган УГВР «Самостійність». Під час виготовлення 2-го номера його захопила спецгрупа МВС і це змусило заснувати часопис під назвою «Бюро інформації УГВР», який видавався до 1951 р.

Ще цікаві ключові видання Проводу ОУН «За самостійну Україну» (1941-1943 рр.) – 9 номерів, «За Українську Державу» – орган крайового проводу західноукраїнських земель (1944-1945 рр.) – 10 випусків, часопис «Юнак» – 16 чисел, орган Осередку пропаганди Карпатського краю «Пропагандист» (1945-1947 рр.) – 6 номерів, «Український робітник» (1946-1947 рр.) – 7 випусків, «На зміну» (1946-1951 рр.) – 9 чисел. У Львівському осередку заходами Осередку пропаганди побачили світ 4 номери «На чатах» та інші [391, с. 638-639].

Друкованим органом 2-ї ВО «Буг» було видання «Стрілецькі вісті», які побачили світ 15 квітня 1944 р. за редакцією Ігоря Сушка. Перше число вістей називалося «Помста». У 1944 р. «Стрілецьких вістей» вийшло 27 чисел і 1945 р. – 10. Від імені 2-ї ВО «Буг», яка вже не існувала у 1947-1951 рр., видано три номери «Літопису УПА» [284, с. 22; 283, с. 44-48].

Головними дописувачами вищеназваних органів Проводу та підпільних видань були провідні члени ОУН – Яків Бусел («Дніпровий»), Ростислав Волошин («Борисенко»), Іван Гриньох («Діброва», «Коваленко»), Йосип Позичанюк («Дмитро Шахай»), Осип Дяків («Горновий»), Петро Федун («Петро Полтава»), Мирослав Прокоп («Садовий», «Вировий») та інші [346-350; 354-355; 356-358].

В організації пропагандистської діяльності та мобілізації мас до боротьби значне місце посідали твори відомого теоретика збройної боротьби ОУН Осипа Дяківа («Горновий»). У його статтях «Перспективи нашої боротьби», «Чому ми в нашій боротьбі ставимо на власні сили українського народу», «Яка філософія зобов'язує нас» та інших аналізуються причини невдач української революції 1917-1920 рр., ідейні основи майбутньої перемоги ОУН у боротьбі за УССД як носія визволення і дружби народів. Автор наголошував на великому внеску ОУН у розбудову УПА, розвінчував СРСР як країну найжорстокішого гноблення

народів тощо. Друкарні ОУН передруковували статті Осипа Дяківа і Провід їх поширював серед загалу та використовував в ідейно-політичному вихованні народів [359, с. 408].

Одним з ідеологів українського націоналізму на теренах УПА-«Захід» був Йосип Позичанюк («Дмитро Шахай»), уродженець Вінницької обл., письменник і журналіст, чл. УГВР. Належав до тих, що формували ідеологію визвольної боротьби ОУН, УПА. У статті «Тактика щодо російського народу» він наголошував, що УПА бореться не з російським народом, а з більшовизмом за «знищення паразитарного класу більшовицьких вельмож, більшовицької тюрми народів, за конкретну українську незалежну демократичну державу».

Автор переконливо застерігав щодо надії на зовнішню допомогу й писав: «Тільки знову можна сміливо твердити, що ніяке зовнішнє втручання ніколи не буде підтримувати ідею УССД. Воно підтримуватиме Польщу «од можа до можа»», підтримуватиме Кавказ, підтримуватиме російський націоналізм в особі відповідних російських Бадоліо, чи на зразок старих Денікіних та Врангелів, тільки не УССД через низку достатніх політичних причин» [249, т. 8, с. 215].

Ідеолог передбачував події на півстоліття вперед: «демократизацію може підтримати російський народ при умілій нашій тактиці». Йому належав прогноз, що в Україні можуть перебрати ініціативу кадри КП(б)У, ЛКСМУ, оформившись у певну політичну формацію: «І переберуть вони її з конечности не зійшовшись у політично-тактичній лінії з ОУН» [249, т. 8, с. 246].

Й. Позичанюку належать тактичні установки в галузі ідейної пропаганди. Як вихідцю з підрадянської дійсності йому були відомі прийоми і методи більшовицької пропаганди. «Ідейна атака на більшовизм, – наголошував Й. Позичанюк, – мусить вестись (...), бодай рівноцінно більшовицькій школі, вивертаючи його з самого нутра, влучно демаскуючи саму його суть, б'ючи його ж теорією, користаючи з усіх його слабих, протиріч і парадоксальних розбіжностей, яких не бракує» [244, т. 8, с. 24; 877].

Наступний автор Мирослав Прокоп («Вировий») у статті «Україна та Росія (сучасний стан, ставлення проблеми і перспективи)», опублікованій в офіційні

ОУН(б) «Ідея і Чин» за 1942 р., про ставлення до російського народу також відзначав: «Ми не виповідаємо війни російському народові, а московському імперіалізму й закликаємо російський народ боротися за свободу рідної держави» [261, с. 145].

Референт ГОСП Яків Бусел («Галина») у «Пропагандистській інструкції про роботу серед населення» у 1943 р. наголошував на особливостях бесід, інформацій серед населення. Не варто говорити про потребу боротьби за Україну загальну, а давати масам «нашу конкретну програму». Щодо промов, пам'ятати, наша історія – це не лише муки, сльози, поневіряння – це також велич Київської держави, Козацької доби – це великий народний здвиг 1917 р. [276; 344, с. 1-48; 786, с. 124].

Визначним майстром слова і нескореної повстанської публіцистики був П. Федун («Петро Полтава»), який від 1945 р. очолював референтуру пропаганди Проводу ОУН – Головний осередок пропаганди (ГОСП), політичний відділ ГВШ УПА та Бюро інформації УГВР. Редагував періодичні видання збройного підпілля ОУН «Ідея і Чин» (1946-1947 рр.), «Самостійність» (1946-1947 рр.), «Бюро інформації УГВР» (1948-1951 рр.)

«Петро Полтава» високо цінував роль публіцистики в боротьбі. У листі до Василя Кука Ч. 4/51 від 20.08.1951 р. він писав: «Дуже негативно відбивається на нашій пропагандивній роботі брак авторів. Прошу взяти до уваги, що в нашій публіцистиці ми від ряду років не маємо ні одного нового автора» [93, арк. 13].

Федун вимагав, щоби підпільник, який може щось «написати», використовувався в «характері таких кореспондентів» [93, арк. 13].

Для підвищення ідейно-теоретичного рівня підпільників за ініціативою П. Федуна провадилися політичні заняття. Кожен з них конспектував праці націоналістичних ідеологів та з історії України. Для підпілля видавалися «Збірники вишкільних матеріалів» з працями підпільних публіцистів. У 1948 р. Крайовий осередок пропаганди Карпатського краю видав чотири частини «Збірника», до яких включив праці «Петра Полтави» «Елементи революційності українського націоналізму», «Концепція самостійної України і основна тенденція ідейно-

політичного розвитку сучасного світу», «Передпосилки поширення нашого руху в умовах більшовицького СРСР» та інші [82, арк. 273-354]. Творчий доробок Петра Федуна складається з-понад тридцяти статей, у яких автор характеризує різні аспекти проблематики повстанського руху, джерела походження його моральних і матеріальних вартостей. Автор уміло використовував цитати радянських партійних ідеологів і розбивав їх своїми контраргументами. На основі економічного аналізу стану України в СРСР зробив висновок, що «Україна являється такою самою колонією СРСР, як Індія колонією Великобританії» [391, с. 81].

У праці «Елементи революційності українського націоналізму», яка видавалася 5 разів у 1946-1950 рр., «Петро Полтава» стверджував, що «ОУН перша і єдина дійсно соборницька організація українського народу», що «Програма ОУН на III Надзвичайному Великому Зборі ОУН включала у себе всі найсучасніші, найпередовіші здобутки як людської думки, так і практики народів у всіх майже галузях: політичній, суспільній, економічній, культурній» [378; 391, с. 123, 140].

Автор критикував негативні риси української ментальності, які актуальні й сьогодні: «брак зацікавлення громадськими загальнонаціональними справами, невміння думати загальнонаціональними громадськими категоріями, неспроможність піднятися до рівня загальнонаціональних інтересів і ідеалів» [391, с. 125].

Ідеолог опрацював вимоги до членства ОУН в умовах боротьби: «Членом ОУН не може бути перший ліпший під оглядом характеру українець. Це люди готові за Україну вмирати. Ними можуть бути лише люди сильної волі, стійкого характеру, люди дисципліновані і відважні (...). Поганий той чл. ОУН, який не вчиться, не працює над собою. Член ОУН – підпільник, завжди мусить бути прикладом патріотизму, революційної дисциплінованості, громадської солідарності і чесності для всього свого оточення» [114, арк. 238-284; 391, с. 141].

У праці «Концепція самостійної України і основна тенденція ідейно-політичного розвитку сучасного світу», що періодично видавалася у підпіллі в

1946-1950 рр., Петро Федун пише: «Концепція Самостійної України зробилася також як результат гіркою історичного досвіду українського народу» [391, с. 144].

Боротьба за Україну є частиною того великого історичного процесу, який проходить у цілому світі і є «цілком закономірним явищем». «Концепція Самостійної України своїм політичним вістрям спрямована проти СРСР, проти більшовицької тюрми народів» [391, с. 185].

На звернення радянської влади до воїнів УПА в жовтні 1944 р. працівники референтури пропаганди на території Станіславської обл. склали відповідь: «Називаєте нас гітлерівськими запроданцями, німецькими наймитами і т.д. Про те, яке наше ставлення до гітлерівської Німеччини, знає увесь український народ, знає цілий світ. Гітлерівська Німеччина такий самий ворог України, як і сталінська Росія (...). Це ви підписували всякі союзи з Німеччиною. Це ви віддали були Україну на поталу гітлерівській Німеччині. Отже, прихвостнями Гітлера не ми, а ваш проклятий Сталін» [307, с. 148-149].

Пропагандисти ОУН оперативно реагували на історичні дати, які збігалися з визвольною боротьбою. Наприклад, до 300-річчя початку повстання під проводом Богдана Хмельницького, в одній із листівок запитували: «Чому повстання 1648 р. було переможним?». Відповісти на запитання мав читач: «Тому що визвольної боротьби ніхто не може знищити» [206, арк. 1].

Крім публіцистів, ГОСП мав у своєму розпорядженні поетів, літераторів та мистців. Так, Михайло Дяченко («Марко Боєслав») у своїх віршах відтворював повстанську героїку, надзвичайну відвагу членів підпілля і українського народу. Редагував «Шлях перемоги» (1947-1950 рр.) і журнал «Чорний Ліс» (1947-1950 рр.), виконував функції крайового референта пропаганди Карпатського краю. На Закерзонні загинув поет Мирослав Кушнір з Підгаєччини. У Борщівському р-ні впав поет Василь Андрійчук («Максим»), він, як і «Марко Боєслав», у своїх віршах скромно і безпретензійно описував повстанські будні надзбручанського краю [783]. Визначною літераторкою була Богдана Світлик («Марія Дмиренко») та інші [538; 539; 789, с. 60-88].

В УПА-«Захід» працювали десятки умільців, які своїми малюнками, виробами, світлинами пропагували визвольну ідею та побут УПА. Серед них вирізнявся на Закерзонні згаданий раніше майстер-різьбяр Михайло Черешньовський («Петро»). Він виконував маленькі поштівки з нагоди Різдва Христового і Великодня, жетони на «Бойовий фонд», тематичні малюнки, присвячені героям визвольної боротьби з циклу «Постаті нашої революції», карикатури з життя УПА і одну з них навіть на себе, де він сидить з різцем над куском дерева у криївці. Біля нього коптить лампа. На голові у розбурханому волоссі сидить миша, а на плечах друга. Третя стала на задніх лапках і приглядається до праці людини. Внизу підпис: «Це я зі своїми приятелями. Здоровимо з Різдом! Ваш Петро».

Михайло Черешньовський був референтом «технічного звена» при надрайонному проводі ОУН Лемківщини. Закінчив школу мистецтв у Кракові. У повстанській республіці Перемишльщини зробив форми для мила з написом «Фабрика мила УПА». Мило мало збут. Про нього говорили поляки, словаки, що бандерівці мають свою фабрику мила.

Опинившись пізніше на Заході, Михайло Черешньовський став знаним скульптором, автором відомих у західному світі монументів: Бандері, Шухевичу, Петлюрі, Коновальцю, Лесі Українці та іншим [609, с. 159-162].

На розвиток повстанської ілюстрації, графіки, листівки мала вплив графіка волинського майстра Ніла Хасевича. Його твори віддзеркалюють шляхи, якими йшла визвольна боротьба українського народу. На його працях, повсюдно поширених на теренах УПА-«Захід», училися місцеві майстри «технічних звен» [615; 384, с. 10]. Про роль мистецтва й літератури у визвольній боротьбі яскраво висловився Ярослав Стецько: «Коли українське визвольне підпілля вилонило крім провідників, бойовиків, командирів, державно-політичних керманічів і пропагандистів, також поетів, митців, графіків – це значить, що українська визвольна боротьба прийняла найвищі форми змагу з гнобителем» [387, с. 438].

Виходячи з ідейно-політичних функцій, які виконували осередки пропаганди ОУН, НКВС-НКДБ намагались їх якнайшвидше розконспірувати і знищити. За

відкриття підпільної друкарні влада щедро винагороджувала чекістів і негайно інформувала про це вищі інстанції. У 1945-1951 рр. ОУН володіла десятками інтенсивно працюючих друкарень, які під час облав та провокацій були розкриті [608, с. 1067-1068]. Так, 9 грудня 1945 р. чекісти розкрили друкарню біля с. Скварява-Нова Жовківського р-ну. У криївці вчинили опір три дівчини й підірвалися гранатами. З криївки забрали один копіювальний апарат-ротатор, близько 6 тис. сторінок різних документів, 50 кг паперу, зброю і набої [697, с. 7].

Багато законспірованих друкарень впало під час «великої блокади» 1946 р. Так, 5 лютого 1946 р. розконспіровано друкарню ОУН у с. Шумляни Підгаєцького пов. на Тернопільщині у селянина Михайла Панаса. На вимогу вийти з повинною у криївці пострілялися друкарі «Мирон», «Степан» і «Богун». Власті вилучили 2 друкарські верстати, верстат для розрізання паперу, 240 тис. повстанських листівок, 150 книг, 157 брошур, архів ОУН за 1944 р., 2 ручних кулемети та іншу зброю [311, с. 142; 697, с. 8]. На початку лютого 1946 р. в цьому ж районі у с. Боків енкавееєсівці напали на слід друкарні у мешканця В. Когута. Господар застрелився. Карателі забрали друкарський верстат, 40 кг шрифту, 10 кг фарби, 20 кг паперу і зброю [697, с. 9].

10 лютого 1946 р. карателі захопили друкарню ОУН у с. Озеряни Борщівського р-ну Тернопільської обл. у господарстві Ганни Кошелі. З криївки вилучили друкарський верстат марки «Американка», шрифти та листівки і брошури. Ця друкарня була заснована 1944 р. й проіснувала два з половиною роки. Організував її повітовий провідник ОУН М. Татарнюк («Хорив»). Свою продукцію друкарня конспірувала під криптонімом «Вінниця» [782, с. 77-80].

5 або 18 лютого 1946 р. облавники викрили друкарню у с. Деренівка Буданівського р-ну в господарстві Григорія Поздика 1895 р.н. Три його сини Степан, Григорій, Йосип і дочка Марія загинули за волю України. Друкарню у них побудовано 1941 р. на глибині 6 м. Облаштували 2 кімнати заввишки 2,5 м, навіть провели світло від Янівської ГЕС. Друкарня виготовляла брошури: «Радянський патріотизм», «Наша відповідь», «В новій дійсності», «Сталінсько-більшовицький імперіалізм». Чотири співробітники, які у ній працювали,

залишили друкарню до її розкриття. Енкавеесівці забрали архів, журнал реєстрації видань [553, с. 192; 697, с. 9].

Бували випадки, коли навіть студенти виготовляли саморобні кліше й продукували на них листівки. Колишній студент Львівського політехнічного інституту Василь Бучковський (1929 р.н., с. Іване-Пусте Борщівського пов.) на товстому шарі гуми від підшви вигравіював текст листівки «Гімн поневолених народів» і друкував сотні листівок. Потім сконструював друкарський пристрій, на якому з окремих літер можна було набрати тексти будь-якого змісту. Зі своїми друзями з рідного села, які вчилися у вузі, – Володимиром Чубеєм, Зіновієм Мішкою та Михайлом Підгірняком з Мельниці-Подільської – розклеїли листівки у Львові. Згодом емдебісти викрили групу В. Бучковського і всіх арештували. Під час допитів В. Бучковський вистрибнув з вікна третього поверху будинку Львівського ОУ МДБ і на все життя важко покалічився [781, с. 289-290; 998, с. 182].

Підпілля ОУН закуповувало необхідні матеріали через своїх прихильників, доставляло з державних радянських друкарень шрифти, папір. З цієї причини заступник міністра державної безпеки УРСР генерал-майор Поперека 4 квітня 1949 р. подав доповідну записку: «Про проникнення оунівців у типографії та друковані органи західних областей Української РСР».

Емдебісти викрили пропажу шрифтів у районних друкарнях м. Коршів Станіславської обл., Поморяни Львівської обл., Заліщики Тернопільської обл., звідкіля симпатки ОУН постачали їх для підпільних друкарень [697, с. 11].

Останні друкарні ОУН впали у 1949-1951 рр. Так, 8-10 жовтня 1949 р. під час операції на межі Славського, Сколівського, Підбузького, Боринського та Турківського р-нів Дрогобицької обл. розконспірували друкарню Дрогобицького окружного проводу ОУН імені Ю. Лопатинського. У друкарні загинув художник «технічної ланки» «Омелян» з Перемишлянського р-ну [697, с. 14].

У березні-травні 1949 р. під час арешту референта пропаганди Надвірнянського надрайонного проводу ОУН Дмитра Черевка («Промінь») емдебісти виявили керовану ним друкарню, яка конспірувалася під криптонімом

«Київ», «Київ-Львів», «Львів-Київ-Дрогобич», «Дрогобич-Станіславів-Чернівці». Друкарня отримувала вказівки від «Марка Боєслава». За рік віддрукувала 12 тис. різних пропагандистських матеріалів та 6 найменувань брошур. У друкарні вилучено 4 друкарські верстати, 55 кг шрифту, 5000 примірників брошур [697, с. 16]. Наступну друкарню ОУН розконспіровано у с. Зозулі Золочівського р-ну (14 червня 1949 р.), ще іншу – біля с. Чернилява Краковецького р-ну Львівської обл. (14-15 січня 1950 р.) [697, с. 18-19].

26 грудня 1949 р. емдебісти виявили підпільну друкарню Кам'янець-Подільського окружного проводу ОУН у с. П'ятничани Чемеровецького р-ну. Друкарню облаштували під будинком колгоспниці Віри Васильківської, що мешкала над Збручем. Друкарня виготовляла й поширювала листівки на території Кам'янець-Подільської, Вінницької областей. Під час розкриття друкарні у ній застрелився художник «технічної ланки» Петро Гнибіда («Тарас»), друкарка Михайлина Голіната («Тамара»), важко поранена, померла в лікарні м. Оринин [781, с. 283; 785, с. 246-252].

Після падіння друкарні в П'ятничанах підпільники організували ще одну друкарню на хуторі Козак, що неподалік Кам'янця-Подільського, в господарстві Павла і Лідії Грабовських. Друкарня працювала недовго й була викрита 7 травня 1950 р. [785, с. 250-251].

7 травня 1954 р. оперативники розконспірували друкарню крайового проводу ОУН «Поділля» ім. Я. Старуха («Стяг») у райцентрі Товсте Тернопільської обл. Друкарня функціонувала під будинком Івана і Марії Мотичків під керівництвом референта пропаганди Чортківського окружного проводу ОУН Мирослава Гука («Григор»). Друкарню у Товстому створювали усіма силами. Бережанський надрайонний провідник «Володимир» дав 10 кг шрифту з власних резервів, крайовий референт «Євген» також знайшов шрифт. Чортківський районний провідник Григорій Кальба («Дарко») дістав фарбу, провідник ОУН Копичинського р-ну Василь Бойко («Книш») передав 10 тис. крб, зібраних на «бойовий фонд».

На друкарню ім. Я. Старуха працювало дві мобільні «технічні ланки». Перша

під назвою «До зброї» була у Чортківському р-ні під керівництвом Й. Поздика, інша ім. Петлюри у Борщівському – під орудою В. Гнибіді («Неплюй»).

Крім листівок, випускали журнали «До зброї» і «Хрін», які перетранспортовували у Хмельницьку, Вінницьку, а звідти у Черкаську і Київську обл. З 1950 р. друкарня ім. Я. Старуха підписувала листівки логотипом ім. Міхновського.

Друкарня впала у зв'язку із захопленням біля с. Дуліби Золотопотіцького р-ну провідників Мирослава Гука («Косач») і Михайла Ярчука («Клим»). 2 травня емдебісти захопили на зв'язковій лінії Чортківського окружного провідника ОУН Іларія Сказінського («Крига»), куди він вийшов, щоб зустрітися з «Косачем» і «Климом». Під час розконспірації друкарні застрелилися друкарі Василь Мельник («Хмель») 1927 р.н., с. Кошилівці, Василь Вінтонів («Ясень») 1927 р.н., с. Нагіряни, обидва із Заліщицького р-ну, та Степан Гішка («Славко») 1928 р.н., с. Устя Зелене Коропецького р-ну [783, с. 337-340].

Характеризуючи видавничу діяльність ОУН, треба відзначити, що на сьогоднішній день ще невідомі усі праці, пропагандистські брошури, листівки і звернення, видані осередками пропаганди. Так, одне лише «технічне звено» на Лемківщині за період з 1 жовтня 1945 р. по 20 березня 1946 р. видрукувало 28 видань у 8463 примірниках на 16394 сторінках. Петро Федун писав, що в 1948 р. видано багатотисячними тиражами близько 70 назв різних брошур. За приблизними підрахунками історика О. Стасюк, на території західних областей зафіксовано у 1941-1953 рр. близько 100 періодичних видань, 369 тематичних листівок, 752 назви книжок та брошур, але ці дані з часом виявлення нових архівів будуть доповнюватися [55, арк. 1-18; 944, с. 240-374].

Окрім друкованої повстанської продукції, про яку йшла мова вище, Провід ОУН та осередки на місцях, політвиховники військових структур УПА-«Захід» велику увагу приділили індивідуальному вихованню учасників боротьби. Кожен повстанець мав бути не тільки воїном-месником, але й невтомним пропагандистом, натхненником мас. Під керівництвом своїх провідників у глибокому підпіллі повстанці займалися самопідготовкою з історії України та

інших предметів. Добре самому знати їх, вміти передавати свої знання місцевому населенню, особливо молоді, – було справою честі кожного підпільника.

Ось перелік предметів з програми вишколу II ступеня, за якими відбувалися навчання. Для підпільників ОУН, 1948 р.: Советознання – 125 год; Українознавство – 115 год; Українська революція – 276 год.

Кожний з цих розділів складався з таких предметів:

Советознання: нарис історії СРСР, нарис історії УРСР, історія ВКП(б), Конституція СРСР і УРСР, критичний огляд літератури УРСР.

Українознавство: історія України, історія світу, географія України, географія світу, історія української літератури, українська мова (граматика).

Українська революція: вишколи – ідеологічний, політичний, пропагандивний, конспіративний, організаційний, короткі відомості з діяльності Служби безпеки [56, арк. 1-10; 57, арк. 73-86].

Під час одного з допитів підпільника Михайла Чернеги («Карась»), який працював у Кам'янець-Подільській окрузі, слідчий запитав його: «Кому належать п'ять учнівських зошитів із записами націоналістичного характеру? З якою метою їх писав? Де зберігав?» – Михайло відповів, що він, як і всі патріоти-борці, займався індивідуальним самовишколом, вивчав ідеологію української національно-визвольної боротьби, започатковану Є. Коновальцем з 1929 р.

Емдебіст допитувався про назви підпільних посібників, їх авторів та видавців. Його цікавило, хто редагує орган крайового проводу ОУН «Поділля» «Шлях до волі». Серед паперів звернув увагу на аркуш з «Дванадцятьма прикметами українського націоналіста», де йшлося про виховання твердих рис характеру українського борця. Потім довго читав інструкцію, вилучену в Михайла, – «Яким мусить бути український революціонер-націоналіст». Це був великий за обсягом документ, у якому йшлося про моральні засади поведінки українського підпільника-революціонера в гущі народу й давалися цінні настанови. Наприклад: «Коли заходимо до хати, треба бути скромним. Не гордитися зброєю, не робитися перед громадянами великим командиром. Треба чемно привітатися, привітно поговорити, внести в хату ніжність у поводженні,

батьорість, підтримати на дусі не брехливими політичними сплетнями, поладивши справу, потрібно скромно попроситися й відійти.

Ми не можемо домагатися горілки чи доброї страви. Коли дійсно зайшов, треба чемно попросити, отримавши шматок хліба, цибулю, треба бути тим задоволеним, не вимагати від господаря кращої страви. Ні в якому разі не можна самовільно шукати по коморах за салом чи іншим. До старших зберігати чемність, не вдавати великого героя. Жінок шанувати, не говорити при них плюгавостей. Не дозволяти обслуговувати себе.

Для юнаків бути другом, виховником. Чемно і скромно, але цікаво пояснювати нашу боротьбу. Заохочувати їх до неї. Поводитися так, як личить революціонерів. Не переступати границю моралі. Числитися зі словом. Не бути пустомельним і грубим, а бадьоро розказувати про нашу боротьбу, в чому вони можуть нам допомогти і якими повинні бути українські дівчата по відношенню до ворога. Не хвалитися, не зраджувати організаційних таємниць.

Дітвору треба любити. Відноситись до неї ніжно. Бо вони – це майбутнє нашої нації. Розказувати у формі казки про героїчні чини революціонерів» [53, арк. 1-15].

Значну увагу інструкція звертала на взаємини повстанців з чужинцями. У кожній країні, – пояснювала, – крім місцевого населення, що стало замешкує на території, є ще люди інших національностей. Крім українців, мешкають поляки, чехи, росіяни, євреї, вірмени, з якими українські революціонери мають нагоду зустрічатися [92, арк. 106-121].

«Треба пам'ятати, що зустрівшись з таким чужинцем, революціонер повинен ставитись до нього так, як личить представникові нашої боротьби. Треба пам'ятати, що чужинці дивляться зацікавлено на того, хто презентує нашу визвольну боротьбу, і тому хоче пізнати наші ідеї. Треба не забувати, що чужинці виносять добре або погане враження, яке передають своїм знайомим.

Наша боротьба спрямована сьогодні проти найбільшого ворога українського народу – московсько-більшовицького імперіалізму» [53, арк. 1-5].

Боротися з когортою відважних, вишколених і загартованих довголітньою

боротьбою борців ОУН працівникам каральної системи СРСР було надто складно. У безсилій люті вони називали підпільників «бандітами». Словосполучення «бандподпольє», «банда ОУН», «террор», «грабежи», «убійство» і т.п. служили засобами приниження, очорнення і компрометації вояків ОУН, УПА, психологічного та морального тиску на їхніх родичів, близьких і знайомих.

Ідейно-політичним вихованням підпільних кадрів ОУН та їх симпатиків на Кам'янецьчині займався досвідчений провідник, підпільник-пропагандист, повстанський письменник Хома Мартюк («Алکید»). Він рекомендував повстанцям літературу для читання, видану в підпільних умовах, зокрема брошуру «Петра Полтави» «Хто такі бандерівці та за що вони борються», він же складав програму вишколу, наведену вище, роздавав тематику для написання контрольних робіт, організовував усні «іспити» з основних предметів. Власні конспекти підпільник складав під назвою «Шлях до волі», ідентичною з назвою друкованого органу ОУН.

Хома Мартюк писав також для підпільників вірші та оповідання на повстанські теми. Його літературні праці у підпіллі відомі під псевдонімами «Денис Гафійчин», «Д. Гафійчин», «Д. Г.» (на честь матері Гафії). У ті роки у багатьох підпільних виданнях або окремими збірками побачили світ його оповідання «Юні бандерівці», «Вірні сини», «Облога», «Помстив», «Замість вінка на могилу», «Дружність». Переписувались і передавались з рук у руки вірші: «Не здамось», «Зірка», «На шляху до волі», «Над Збручем», «На наших штиках» та інші. Оповідання та вірші Хоми Мартюка прославляли героїку визвольної боротьби ОУН, УПА за свободу і незалежність України. Частина з них нам пощастило знайти серед документів і матеріалів Архіву крайового проводу ОУН «Поділля» в с. Озерна Зборівського р-ну Тернопільської обл., який зберігався у землі до 2004 р. [786, с. 244].

Підсумовуючи пропагандистську діяльність ОУН, підкреслимо її багатогранність і оперативність в умовах Другої світової війни і після неї. Те, що ОУН, УПА-«Захід» витримали у боротьбі з карателями, залежало від ідейного

виховання борців, в основі якого було гасло «Батьківщина і Бог». У результаті ідейного виховання упівці і члени збройного підпілля характеризувалися високою гуманністю до населення і героїзмом у боротьбі з ворогом. Завдячуючи конкретній пропаганді, борці за волю України чітко собі уявляли її майбутнє, за яке свідомо клали своє життя. Висока дисципліна бійців і підпільників, дух єдності і дружби, жертовність, виняткова хоробрість були їхніми основними елементами, набутими в результаті ідейно-патріотичного виховання ОУН [115, арк. 171-175].

Референтура пропаганди Проводу ОУН в процесі довголітньої боротьби здобула великий досвід у патріотичному вихованні різних верств населення. Характерно, що члени старшої генерації ОУН уміло його застосовували в ідейному протиборстві з опонентами навіть у дев'яностих роках ХХ століття.

Варта гідного подиву винахідливість членів ОУН у створенні підпільних друкарень і формуванні в екстремальних умовах під землею ідейних засад боротьби засобами друкованого слова.

Служба безпеки ОУН. Процес створення СБ був досить тривалим. Один із чільних провідників СБ ОУН(б) в діаспорі Степан Мудрик-Мечник писав, що у міжвоєнний період ХХ ст. у проводі повіту-району вже як правило був референт безпеки. Зі встановленням радянської влади у 1939-1941 рр. зросла потреба розбудови і вдосконалення СБ. З вибухом німецько-радянської війни ОУН захопила архів Луцького обласного управління НКВС і розіслала низовим структурам, частково на його інструктивних матеріалах вишколювались есбісти УПА-«Захід» на предмет протиборства з каральними силами гестапо та НКВС.

Можна стверджувати, що організація СБ взяла свій початок від «Народної міліції» 1941 р., яка існувала, наприклад, у Копичинцях [106 арк. 13-18].

Службі безпеки ОУН передувала також Польова жандармерія УПА. Вона користувалася суворим карним кодексом, який визначав смертну кару за дезертирство, розголошення революційних таємниць, втрату зброї, поширення паніки серед загалу, злочинства, завдання збитків населенню, венеричні хвороби, надмірне споживання алкоголю та невиконання наказів.

Уже в 1942-1943 рр. ОУН володіла структурою і кадрами СБ. До них належали референт СБ Проводу ОУН Микола Арсенич («Максим»), референти СБ Закерзонського краю Петро Федорів («Дальнич»), Львівського краю брати Ярослав і Григорій Пришляки та інші. На референтуру Служби безпеки покладались завдання оберігати членів ОУН, УПА від проникнення в їх ряди ворожої агентури, деморалізаційних впливів, фактів мародерства, сексотства та інших негативних явищ, які плямували ідею революційно-повстанської визвольної боротьби. Служба безпеки мала окремішній контррозвідальний апарат і боївки, до яких за рекомендацією ОУН підбиралися найбільш стійкі і віддані кадри. До структури СБ входили дільничні, інспектори, агенти і слідчі та Тереновий організаційний суд (ТОС), який виконував свої обов'язки у відповідності з повстанським карним кодексом [566-569; 781, с. 74].

Для цієї структури ОУН опрацювала відповідну «Інструкцію про організацію окремих ділянок праці СБ», згідно з якою ТОС виносив вироки за дезертирство, моральну деградацію, очорнення визвольного руху цілеспрямованою пропагандою [275, т. 44, с. 1137-1140].

Радянські каральні органи високо оцінювали дієздатність Служби безпеки ОУН. У відповідних аналітичних довідках та інформаціях відзначалося, що члени збройного підпілля були досвідченими нелегалами і конспіраторами, кмітливими розвідниками, які уміють швидко орієнтуватися у залежності від складних обставин: «Створена з числа перевірених і найбільш відданих членів ОУН Служба безпеки проводить систематичну і треба сказати умілу перевірку своїх рейдів з метою виявлення і ліквідації агентури МДБ» [645]. Відзначали, що будучи захоплені в полон, учасники підпілля ОУН відмовлялися на допитах називати свої прізвища, не видавали організаційні зв'язки, адреси явочних і конспіративних квартир [645].

У цих умовах відділи НКВС-НКДБ-МДБ рекомендували застосовувати провокаційні прийоми з так званої «мнімої СБ» – коли під маркою есбістів енкавеесівці забирали з собою відповідного члена ОУН та «перевіряли» його на предмет «чесності» в рядах організації. Іноді система «МСБ» спрацьовувала,

однак згодом була розвінчана СБ і вже рідко застосовувалась. Служба безпеки у багатьох випадках мала своїх людей, приміром, у Гримайлівському РВ МВС на посаді секретаря райвідділу, в органах міліції Долинського РВ МВС, у райвиконкомах та інших радянських установах [645].

Першочергову увагу СБ приділяла кадровому забезпеченню своєї референтури, куди за рекомендацією ОУН приймала ідейно загартованих, сміливих і самовідданих борців. Після відходу Миколи Лебеда («Рубан») за кордон Службу безпеки Проводу ОУН очолив М. Арсенич («Максим»), який квартирував на Бережанщині й загинув 23 січня 1947 р. в результаті провокації есдєбістів.

Есдєбісти намагались, щоб районний референт СБ був сильнішим за начальника районного відділу НКВС, а рядові члени СБ – за оперативних уповноважених на місцях [103, арк. 344-382; 781, с. 153-155].

Для підвищення кваліфікації есдєбісти проходили відповідні вишколи. Наприклад, призначені для 2-ї ВО «Лисоня» вишколювалися у Перемишлянській лісовій школі УПА на Львівщині, де вивчали ідейні засади ОУН, повстанську тактику, методичку боротьби з ворожою агентурою, розвідку і контррозвідку, конспірацію, а також історію ВКП(б), зокрема проблеми внутрішньої і зовнішньої політики [433, с. 1-208; 781, с. 153-155].

У липні 1944 року вишколена сотня під проводом заступника Тернопільського референта Служби безпеки Богдана Гавришківа («Гар») перетнула німецько-радянський фронт і вийшла на чортківський оперативний простір [див. додаток Л]. «Гар» організовував на місцях структури СБ й призначав для них референтів. Богдана Курдидика («Дік») зі Станиславщини призначив Чортківським надрайонним референтом СБ, «Ворона» з Козівського р-ну – референтом СБ Заліщицького р-ну. Після загибелі «Діка» 17 лютого 1945 р. його пост обійняв Іван Пінязь («Око») із с. Голгочі Підгаєцького пов. [782, с. 234-235]. Нелегка ноша визвольної боротьби стала для есдєбістів найвищим виміром їх любові до України. Тому вони намагалися діяти безпомилково, долаючи підкуп, зраду, яничарство і жорстокість властей [43, арк. 1-86].

Насаджуючи агентуру, НКВС і МДБ у першу чергу намагалися залучити

до співробітництва голів сільських рад і колгоспів, актив, за посередництвом якого зміцнювалися першооснови радянської влади. Сексотів підбирали із національно несвідомих людей, духовність яких підупала за окупаційних часів [52, арк. 1-15].

Отримавши з рук більшовиків владу, місцеві вислужники часто готові були мстити кожному за свій колишній безпросвітний стан. Злодіяння їх проти власного народу достеменно зафіксувала Служба безпеки у протоколах, що збереглися в архівах УПА [144, арк. 1-3]. Так, голова сільської ради с. Шершенівка Борщівського р-ну Тернопільської обл. був спочатку симпатиком ОУН. З першим приходом більшовиків став головою сільської ради. Коли повернулися «совєти», знову очолив сільраду, закінчивши курси голів сільських рад у Чорткові. Там же 28 серпня 1945 р. підписав заяву агента НКВС під кличкою «Гусенюк» і «№8».

Інформацію, добуту про бандерівців, «Гусенюк» передавав партприкріпленому Кустову, який працював директором райсоцзабезу. За успішну діяльність НКВС обіцяв «просування по службі», за що він радий був старатися. Опинившись на допиті Служби безпеки, «Гусенюк» видав більшовицьку агентуру, нав'язану ним, виказав прізвища 10 агентів НКВС, розвідницю Розалію Бурдяковську із Свердловської розвідшколи [146, арк. 1-30; 781, с. 153-154].

Райвідділи НКВС намагалися завербувати сексотів також із середовища колишніх оstarбайтерів, що поверталися з Німеччини і перебували у фільтраційних таборах Судової Вишні. Так завербували агента, який народився у с. Більче-Золоте. Після підписки про співучасть у боротьбі з бандерівцями він в оперативному порядку прибув до Борщєва у розпорядження начальника РВ НКВС Тищенка. Тут отримав конкретне завдання – стежити за провідниками «Каменем», «Метким», «Уласом», «Олегом», «Бистрим» та господарствами лідерів станичної ОУН [146, арк. 1-30; 781, с. 153-154].

Нерідко ревними прислужниками новій системі ставали колишні безземельні селяни. Радянська влада обіцяла їм різні блага. Тож певною мірою їх можна було

зрозуміти. Серед таких «довірливих» опинився мешканець з Худіївців (прізвище з етичних міркувань не називаємо. – *Н.М.*). Народившись у бідняцькій селянській сім'ї, випасав за Польщі газдам овець. З першим приходом більшовиків виїхав до Запоріжжя вчитися на електротехніка. Під час війни опинився у німецькому полоні. Вертаючи з Німеччини, був арештований спецслужбами радянської влади у Раві-Руській. Тут його завербували на агентурну роботу в рідні Худіївці. Працюючи на електростанції в Борщеві, у вільний від роботи час ходив з гвинтівкою по селу разом з «істребками». Все, що знав про односельчан, доповідав у НКВС. З його ініціативи вислали на Сибір дві родини повстанців з Худіївців – Василя Зушмана (3 особи) та Григорія Кузика (2 особи). В останнього син Степан перебував у підпіллі. 14 жовтня 1945 року виказав владі осіб, які мали зв'язки з бандерівцями, – Софію Олійник, Параску Зелену, Марію Борщик, Ганну Туз, Марію Дудчак, Богдана Дудчака, Івана Гаврилюка.

Вербуючи агентуру, спецслужби завжди вдавалися до шантажу. Наприклад, Василь Гаврилюк із Сапогова після хвороби в УПА переховувався вдома і з дозволу теренового провідника Сарабуна («Олень») вступив на курси трактористів до Борщева. Там його викликали до МДБ й змусили написати заяву на співпрацю. Дали кличку «Особовий». Попередили, що у разі відмови не видадуть документ про закінчення курсів та дозвіл працювати на тракторі. Гаврилюк погодився, але поінформував про це Службу безпеки [146, арк. 1-30; 781, с. 153-154].

Безперечно, якби збройне підпілля, УПА дотримувалися повної конспірації, то уникнули б багатьох прикрих провалів. Але гіркий досвід боротьби набувався з роками, ціною жертв і власної крові [147, арк. 1]. Крім нав'язуваної системи доносів, органи влади змушували чоловіче населення вступати до так званих «істребительних батальйонів» – «істребків». До них силою мобілізували тих, хто не пішов на фронт або прийшов повинитися, шістнадцятирічну молодь, поляків, які вороже ставилися до українців, несвідому частину населення, злочинний елемент з різних верств, яким був тоді багатий повоєнний час [21, арк. 1-10].

«Істребки» надзвичайно сваволили на місцях. Грабували і били селян, брали участь в облавах на повстанців, чинили погроми і насилля. Повстанська Служба безпеки закликала «істребків» кидати службу, якщо не хочуть загинути як лакеї комуністичного режиму.

«Московсько-большевицькі загарбники поневолили Україну, – йшлося у листівці, розповсюдженій у Надзбруччі, – і в постійно зростаючих розмірах грабують майно нашого народу, топчуть наші національні святощі, нівечать духовно нашу молодь, винищують фізично весь національно свідомий елемент і революційно-визвольний рух українського народу. У цій злочинно-бандитській роботі допомагають їм різної масті вислужники, зрадники українського народу, серед яких не останнє місце займаєте ви, члени ганебних «істребительних» банд і т.зв. охорон колгоспів.

Рятуючи свою мерзенну шкуру, ви взяли від большевицьких бандитів зброю на те, щоби допомагати їм поневолювати свій рідний український народ, гнати своїх братів у Сибір чи Донбас на каторгу, гнати їх на колгоспну панщину, грабувати у них мізерний доробок, арештувати й насилувати українських жінок, розпиячувати і деморалізовувати молодь та, врешті, стріляти в плечі оборонців українського народу – українських повстанців. Ставши «стрибками», ви стали слугами і прихвостнями кровавого МВД-МГБ. Ви стали його спільниками...» [781, с. 303].

У багатогранній діяльності СБ найскладнішою була робота по викриттю провокативних загонів НКВС, МДБ, які чинили масові злочини, видаючи себе за бандерівців [47, арк. 1-28].

У липні 1945 року Служба безпеки на Борщівщині викрила агентурну діяльність випускниці Свердловської розвідшколи Галини Королівської, яка народилася 1924 р. в с. Гаврилівці Кам'янець-Подільської обл. Три дні есбісти допитували диверсантку. Розвідниця хоч і трималася незалежно, але на всі запитання відповідала чесно. З її поінформованості стало зрозуміло, що розвідшкола готувала кадри для боротьби з бандерівським рухом. У ній навчалися спеціально підібрані українські дівчата з різних областей України. З

Вінниччини – 1, Білої Церкви – 1, Чернівецької області – 3. Найбільше було з Кам'янецьчини: Гаврилівців – 4, Жванця – 5, Ходорівців – 15 та з інших сіл. Викладацький склад школи був українським під керівництвом Івана Богатиренка. Школа працювала за скороченою програмою, розрахованою на п'ять тижнів. Останній випуск нараховував 213 слухачок. Диверсанток навчали усіх премудростей шпигунського ремесла [128, арк. 1-5].

5 травня, зі слів Королівської, курсанток з інструкторами направили до Кам'янця-Подільського, а через місяць – до Чорткова. Звідти їх розподілили по районах Тернопільської області. До Борщева відрядили п'ятьох: Ольгу, Надію, Любу, Ніну (прізвища невідомі) та Галину Королівську. Через місяць вони познайомилися з начальником районного НКВС Золотьком. У нього одержали індивідуальний інструктаж і наказ не здаватися живими до рук бандерівців [146, арк. 1-30].

За відсутністю важких злочинів есбісти відпустили Королівську, сподіваючись, що дівчина-українка переосмислить свої дії. Провід СБ негайно розіслав повідомлення іншим службам про потребу посилення пильності на терені. Навесні 1945 р. СБ на Тернопільщині зіткнулася з діяльністю провокаційного загону обласного НКВС під орудою колишнього командира обласної боївки СБ Миколи Глинського («Бистрий»), що здався владі. «Бистрому» НКВС «присвоїв» звання сотника, командирами роїв (відділень) УПА стали «Муха», «Залізник» та «Гонта», що здалися владі раніше. Загін очолив начальник «відділу боротьби з бандитизмом» Тернопільського НКВС майор Соколов.

Загін спочатку діяв у Підгаєцькому, Козівському і Бережанському р-нах. Коли розійшлася звістка, що «колишні повстанці перейшли на бік більшовиків і б'ють своїх, а Служба безпеки УПА переслідує їх сім'ї», майор Соколов, щоб замести сліди, наказав групі перебазуватися до Мельниці-Подільського р-ну, найвіддаленішого закутка Тернопільщини. Щоб не видати себе, члени загону при вході до сіл мусили знати повстанські паролі. Це призводило до значних провалів у їх діях, а згодом розконспірації СБ [125, арк. 1-4].

Служба безпеки намагалася застерегти актив та населення від провокаційних дій загонів НКВС-МДБ. В одній із поширюваних повстанцями листівок, знайдений у Бабинецькому архіві, говорилося: «...В останньому часі сталінські молодчики МГБ починають виступати у формі українських революціонерів. Тому що народ прихильно, з любов'ю ставиться до українських революціонерів, є багато випадків, що галичани мимоволі стають жертвами емдебістських агентурних операцій. Повіривши у медові слова сталінських собак, попадаючи в їхні руки і опісля в лісі чи бункері, на допитах виговорюють все, що їм відомо про українських революціонерів і про українців... Такі випадки сталися у селах Лосяч, Турильче, Худиківці, Шупарка, Вовківці, Іване-Пусте». Листівка застерігала: «Українці, не дайте себе підводити сталінським молодчикам. Не говоріть з жодними людьми, які приходять до вас ніччю, якщо ви їх не знаєте і ніколи не бачили. Не дайте себе обдурити сталінським бандитам...» [781, с. 303].

Викриваючи злочиння НКВС та його прислужників, СБ постійно дбала про зміцнення інформаційної мережі контролю. Як правило, до такої праці залучалися віддані люди, у яких брали письмові заяви-зобов'язання [130, арк. 1-2].

В архіві збройного підпілля Борщівщини збереглися десятки таких заяв. «Я зобов'язуюсь, – підписався житель с. Верхняківці, 1889 року народження, – для українського революційного руху допомагати чесно своєю співпрацею, що в доказ цього підписую слідуюче: слідкувати за всіма ворожими елементами у селі. Всі доручення зберігати у 100% таємниці. Моє псевдо «Зозуля» 26.11.1945».

«Я, 1902 р.н., хутір Хоми, зобов'язуюсь слідкувати за донощиками з Хомів. Це буде моїм святим обов'язком. Кличка моя “Львів”». Житель с. Вовківці давав таку розписку: «... де я був 11 серпня, ніхто не довідається. Одночасно зобов'язуюсь слідкувати за всіма ворогами українського народу...» [781, с. 159].

Така пильність, безперечно, ускладнювала підривну діяльність ворожих агентур, не давала змоги закріпитися на селах. Їхні дії швидко потрапляли до поля зору есбістської контрмережі, викривалися і передавалися слідчим Служби безпеки. Лише за жовтень-листопад 1945 року СБ Борщівського проводу склала

протоколи на 24 особи – явних агентів та тих, що зазнали впливу НКВС-МДБ [126, арк. 1-3; 146, арк. 29-31].

У протиборстві з агентурою НКВС-НКДБ-МДБ, провокаційними боївками та чекістськими оперативними комбінаціями працівники СБ зазнавали втрат, хоч значно менших за рядовий актив. Так, у 1947-1948 рр. серед кадрів СБ впали 2 організаційні референти СБ, окружних субреферентів (заступників), надрайонних референтів – 4, надрайонних субреферентів СБ – 4, районних референтів СБ – 19, райсубреферентів – 7, кушових інформаторів СБ – 14, комендантів боївок СБ – 14, бойовиків СБ – 116 [60, т. 23, арк. 165-167; 124, арк. 1-2; 129, арк. 1-3].

На основі втрат референтури СБ ОУН ставила перед собою завдання «виховувати новий тип революціонера-провідника. Необхідно очистити організацію від всякого ненадійного елемента. Кожний боєць має стати пропагандистом. Повинен ширити нашу ідею. Від моральної сили цієї організації залежатиме сила всієї організації. Маємо вести боротьбу за маси» [144, арк. 278].

Необхідно визнати, що ця служба була найбоездатнішою структурою в системі визвольних сил ОУН і УПА. Від неї залежала чистота рядів і наснага до боротьби. Завдячуючи СБ, повстанські кадри не раз були врятовані від провокацій, непередбачених засідок і т.зв. чекістсько-військових операцій енкавеесівців. Здобувши неабиякий досвід конспірації, розвідки і контррозвідки, есбісти стали серйозним супротивником у двобої з районними каральними службами НКВС-НКДБ-МДБ-МВС. Останні есбісти утримались у боротьбі до 60-х років ХХ ст.

Однак необхідно визнати, що відбувалися і прикрі помилки в діяльності Служби безпеки. Були випадки, коли жертвою провокацій радянських каральних сил падали й зовсім невинні люди, родичі підпільників, які вийшли з повинною, діти провокаторів, яких есбісти карали смертю як заручників. Хоч ці дії не були масовими, однак вони болем відлунюють в серцях рідних і по нинішній день. Такою була реальність, нав'язана українцям західних областей радянською тоталітарною системою, коли українці взаємно ліквідували один одного.

Український червоний хрест. У нелегкій боротьбі члени УПА та збройного

підпілля ОУН зазнавали важких втрат. Були вбиті, поранені та хворі, лікування яких потребувало великих людських зусиль і коштів. Цю ношу у складних умовах виконували медичні працівники Українського червоного хреста (УЧХ). Традиції УЧХ сягають періоду Української Народної Республіки 1918-1920 рр.

1941 року роботу УЧХ відновлено у Львові з метою надати допомогу українським полоненим. Його очолити доктори Л. Курчаба, Г. Врецьона-Білецька, Т. Воробець. Але восени цього ж року гітлерівці заборонили УЧХ [260, с. 7].

Першооснову відновлення організації УЧХ і медичної опіки заклали накази командира УПА-«Північ» Дмитра Клячківського («Клим Савур»), які потім уможливили організацію медичної служби в УПА-«Захід».

Становлення підпільного Червоного хреста припадає на 1943 р. Частину цієї відповідальної роботи брала на себе жіноча сітка ОУН під керівництвом референтів жіночої мережі. При кожному крайовому проводі ОУН створено референтури УЧХ, які очолили: у Львівському проводі – Ірина Козак («Лада»), Тернопільському – Галина Дидик («Анна», «Монета»), Станиславівському – Юлія Ганущак («Галичанка»), Дрогобицькому – «Модест», Перемишльському обласному Віра Лемеха («Рогніда») [855, с. 62].

Структури УЧХ будувалися за територіальним принципом і функціонували на всіх рівнях у краї, області, окрузі (надрайоні), районі, підрайоні і станиці. Поділялися вони на три основні відділи: медико-санітарний, фармацевтичний та суспільної допомоги.

Медико-санітарному відділу належала організація шпиталів (лікарень), обладнання санітарних бункерів. Фармацевтичний відділ займався заготівлею та виготовленням ліків. Здебільшого їх закупували або забирали з німецьких чи радянських аптек. Відділ суспільної допомоги опікувався родинами членів УПА та збройного підпілля. При УЧХ працював ще відділ кадрів [260, с. 65; 839].

Щодо санітарної опіки референтура УЧХ 1943 р. видала «Правильник Українського червоного хреста», в якому виклала завдання форми та методи праці медичного персоналу збройних формувань українців, опрацювала завдання

методичного, господарчого, аптечного і харитативного відділів. Окреслила методику санітарної опіки над військом, запллям, санітарно-освітньої роботи, завдання аптечного, господарчого відділів, де виписані норми харчування поранених і хворих, навіть вміст санітарної сумки медичного працівника, порядок надання допомоги [732].

Цього ж року були видані «Інструкції у справі організації санітарних служб УПА». Варто зазначити, що УПА-«Північ» апробувала систему санітарної служби для УНС Галичини, а потім УПА-«Захід». Сюди входили різні поради з медико-санітарних справ, завдання начального лікаря щодо медичного огляду дітей, дотримання населенням правил гігієни, організації харитативної праці, надання відпусток тощо [260; 266].

З діяльністю Українського червоного хреста пов'язали своє життя багато випускників різних медичних вузів, які викладали на курсах санітарів, брали участь у боях і не раз гинули. Так, Остап Волинець («Гуцул») із с. Загірочко біля Ходорова служив лікарем у сотні УПА Данила Свістеля («Веселий») на Лемківщині й загинув 2 квітня 1945 р [260, с. 146]. Мирослав Мартинець («Берест») із м. Богородчани був лікарем «Підкарпатського» куреня. Студент медінституту Тадей, Андрій Блюгавка («Маркіян») навчали на курсах у с. Кам'янка біля с. Сколе 20 дівчат з навколишніх сіл, потім у Славську, у с. Грабівці, де навчалось по 20 курсантів [266, с. 74-86].

Визначним лікарем УЧХ, організатором санітарної служби був доктор Юрій Липа, уродженець Одеси, який не виїхав на еміграцію, а залишився на прабатьківських землях. Під час німецької окупації надавав медичну допомогу воїнам Української народної самооборони. Відомий як політолог, теоретик нації, автор праць «Чорноморська доктрина», «Призначення України», «Розподіл Росії» та інших. Загинув у 1944 р. [657, с. 444-452].

Лікар-східняк Олександр Давиденко («Юрій») народився на межі Полтавщини і Харківщини. Загинув у Чорному Лісі. Олексій Зеленюк з Вінниччини – арештований у Чорному Лісі, політв'язень СРСР [260, с. 323].

Яромир Олесницький – уродженець Чехословаччини. Закінчив Львівський

медичний університет. Дивізійник. Поранений під Бродами. Загинув в УПА 1945 р. [260, с. 395].

Лікарі – Модест Ріпецький після закінчення Львівського медичного інституту працював на Закерзонні. В урочищі Букове Бердо на Лемківщині організував вишкіл санітарів та медичні огляди стрільців УПА проти цинги та різних простудних захворювань. Євген Лужецький («Шувар») із с. Могильниця Тереховлянського пов. закінчив ветеринарний інститут у Львові. Також засновував структури УЧХ на Закерзонні. Проривався з сотнею М. Дуди («Громенко») на Захід. Важко поранений в ногу, дострелився [266, с. 420].

Загинули у боях лікарі Богдан Коваль із с. Колюшки Королівські Львівської обл. у 1946 р., Петро Скобельський з м. Золочів, дивізійник, Ярослав Мартинець («Берест») із м. Богородчани Станіславської обл., лікар у куренях Василя Андрусяка («Різун») та Павла Вацика («Прут»). Усі були студентами Львівського медичного інституту [266, с. 417].

Доктор Павло Ключник («Сірко») з м. Краковець Яворівського р-ну – закінчив медичні студії в Парижі. Воював у курені Івана Шпонтака («Залізник») і загинув у с. Грушківці неподалік Перемишля [266, с. 406-407].

Лікарями в УПА служили навіть представники інших націй, як німці з вермахту і євреї. Серед них німець Гельмут Краузе («Мар'ян») – старшина медицини німецької армії. Викрадений з полону, служив лікарем у сотні Коцьолка («Криlach») до серпня 1947 р. Під час рейду на Захід полонений чехами й переданий полякам, які його засудили [266, с. 162]. Німець Велтікс («Сян») також лікар вермахту. Служив у сотні М. Дуди («Громенко») й загинув під час рейду на Захід [266, с. 162].

У Чорному Лісі служили євреї Абрагам Штерцер з братом, Самуель Нейман («В. Максимович»), загинув під час бою [266, с. 351]. Лікарські послуги у вишкільній сотні «Щита» виконував «Кум», який застрелився взимку 1946 р. в Карпатах. УГВР посмертно нагородила його Срібним Хрестом Заслуги [266, с. 353].

У Борщівському р-ні Тернопільщини також працювали для УПА кілька

єврейських лікарів, визволених повстанцями з єврейського гетто. Зокрема, в 1943 р. українські патріоти врятували лікаря Тайбліса з с. Королівка, а також лікаря Моню Геляра з с. Турильче і вони стали у великій пригоді повстанцям [781, с. 161]. Військові округи УПА-«Захід» надавали великого значення санітарним вишколам кадрів. З допомогою цих та інших лікарів проводилися курси на Зборівщині у с. Жуківці, Озерянських хуторах, селах Данилівці, Осташівцях та інших [241, с. 113].

У вересні 1944 р. у с. Сілець біля Тростянця організовано курси 15 осіб медичного персоналу під керівництвом Богдана Теодора Савки («Софрон»), випускника медичного факультету Ягайлонського університету, головного лікаря-хірурга УПА-«Захід», керівника медико-санітарної референтури УЧХ, та Яромира Олесницького («Ярий») – асистента хірургії у дивізії «Галичина» [266, с. 380]. Марія Бондаренко-Ріпецька пригадує, що пройшла курси санітарів у Доброміні Львівської обл, де були 22 дівчини з навколишніх сіл. Викладали їм 2 лікарі з Доброминської лікарні, Роман Кушнір – анатомію і фізіологію і доктор Мовчан – хірургічну справу [260, с. 285]. Наталія Косарчин-Марунчак з Бучача – навчалася на двотижневих санітарних курсах у Ходорові. Звідти переїхала у шпиталік с. Стрілиська Нові, де лікувала поранених повстанців [260, с. 294].

Навесні 1945 р. відбувся санітарний вишкіл у с. Ямна Долішня на Перемишльщині з підібраних вояків УПА, яких призначено санітарами через брак кадрів. Після закінчення вишколу їх відправили у відділи [260, с. 310]. Колишня санітарка УПА Євгенія Хомій-Камінська із Жидачівського р-ну розповідає, що навчалася від 17 грудня 1944 р. при сотні «Вікторія» у Сколівському р-ні, що квартирувала у с. Труханів, Кам'янка, Бубнище. Там навчалася 10 дівчат під керівництвом лікаря зі Східної України. Після завершення курсів дівчат направили в розпорядження повітової провідниці УЧХ Ганни Миколин. Працювала у сотні «Бродича», боївці «Донського», кущі «Граба», брала участь в одинадцяти боях.

Вживання поранених вояків УПА в польових умовах завжди було дуже проблематичним. Під час розконспірації підземних шпиталів їх чекала смерть,

адже СРСР не дотримувався правил міжнародних конвенцій Червоного Хреста. Приміром, 23 січня 1947 р. УПА Західної Лемківщини на горі Хрещатій втратила підземний шпиталь, у якому загинуло 17 осіб. Серед них лікарі «Рат»-«Ратай», німець з Волині, Ярослав Крента («Арпад»), студент медицини із с. Лішава Горішня Перемишльщини, фармацевт, два санітари, друкарка, решта – поранені і хворі працівники організаційної сітки [268, с. 356; 691; 719].

11 квітня 1947 р. розконспіровано невеликий шпиталь у Комарницькому лісі Перемишлянського р-ну Львівської обл. Обступивши криївку, емдебісти вимагали здаватися. Але повстанці відмовились і застрелилися – лікар «Нехрист», фармаколог Леся Гайдукевич («Богдана») і кілька поранених воїнів. Таких випадків було в кожній окрузі [345, с. 95].

Санітарна справа була обов'язковим предметом вишколу кадрового активу ОУН. Так, надрайонна зв'язкова СБ Ярослава Шутяк з Борщівського р-ну Тернопільщини згадує, що такі курси проводилися для них у Циганських лісах [781, с. 161].

За приблизними підрахунками, УПА-«Захід» мала понад 100 лікарів і фельдшерів та близько 250 студентів медичних інститутів і фельдшерських шкіл [621, с. 157]. Лікарів часто дивувала психологія одужання повстанців після тяжких ран, здавалося, в безвихідних ситуаціях. Студент Львівського медичного інституту Олекса Зеленюк з цього приводу записав у спогадах наступне: «Правду кажучи, я не мав жодної надії, що наш поранений виживе, чекав ускладнень (...)». Стрілець вижив, бо «не ми лікували тих важко поранених – їх лікував Бог». Але такі випадки були одиничними. Автор відзначає велику самопожертву людей навколишніх сіл, які «переховували наших пацієнтів до операції, а після операції опікувалися ними аж до тих пір, поки хворі не підліковувалися» [266, с. 161].

Наведені факти діяльності УЧХ УПА-«Захід» підтверджують, що медична служба терену працювала у надзвичайно важких умовах. Багато працівників УЧХ були лише студентами старших курсів, недосвідченими у хірургічній техніці. Українських повстанців часто рятували лікарі зі Східної України, інших національностей, як євреї, німці і навіть дипломовані спеціалісти радянських

медичних установ, що в душі співчували ідеям визвольного руху. Повсюдно відчувався брак ліків та хірургічних інструментів. Були випадки, коли легкопоранені повстанці виживали, а важкопоранені переважно стрілялися.

Старшинські школи. Провід ОУН надавав значення підготовці й ролі старшинських кадрів для УПА, тому відповідно готував військові вишколи, які відбувалися ще з 1930 р. у Празі, Ліберцях, Брно, Подєбрадах (Чехія), Льєжі (Франція), Женеві (Швейцарія), США та Канаді. Проводились підпільні вишколи і в Західній Україні [372, с. 388-389].

З нападом гітлерівської Німеччини на СРСР 1941 р. націоналісти організували перший військовий вишкіл у Мостах Великих на Львівщині. Рекрутський набір добровольців до підстаршинської школи почався 6-7 липня 1941 р., куди було прийнято 120 новобранців. Кандидатами на вишкіл у підстаршинській школі були особи з шестикласною гімназійною освітою, на старшинській ступінь з освітою сім класів народної школи [284, с. 76; 456, т. 3, с. 397-407].

Курсантів поселили в казарми, де раніше квартирували радянські прикордонники. Частина з них проходила звичайний стрілецький вишкіл, інші старшинський. Школою керував референт військових справ Дмитро Грицай («Перебийніс»), майбутній шеф ГВШ УПА [579, с. 1-40].

Усього на території УПА-«Захід» діяло дві стаціонарних старшинських і п'ять підстаршинських шкіл. Старшинські – біля м. Мости Великі під керівництвом «Перебийноса» і поблизу с. Бряза «Олені» – поручника «Хмеля», потім «Поля». Підстаршинські – в місцевості Поморяни (керівн. Василь Івахів («Рос»)), Малиновицях (Гуцульщина) – ведена поручником «Чмеликом», біля Космача – поручником «Степовим», за лінією Керзона – ім. підполковника «Коника» і підстаршинська школа на базі школи «Олені» [219, с. 58; 435, с. 61-87].

Підстаршинські школи організовувались ще при діючих куренях, як «Гайдамаки» під командуванням хорунжого «Хмеля», «Сірі вовки» курінного П. Хамчука («Бистрий») та інших, які вишколювались у безпосередніх боях та

рейдах [219, с. 58]. У 1944 р. два вишкільні табори організувала 1-ша ВО «Башта» у с. Заруддя Жовківського р-ну [284, с. 26].

На території 2-ї ВО «Буг» також практикувалися підстаршинські вишкільні школи при діючих сотнях. Командир ВО «Буг» полк. В. Левкович («Вороний») указував підлеглим, що обставини не дозволяють організувати стаціонарні вишколи, командирському мистецтву треба учитися в боях. Старшинські вишколи 2-ї ВО функціонували до кінця 1946 р. В Городоцькій окрузі такий вишкіл діяв на базі відділу «Переяслави» під назвою «Мрія», відбулося два його випуски [284, с. 31].

Вишколи відбувалися навіть в останній період боротьби. Наприклад, наприкінці червня 1950 р. в Станіславській окрузі на полонині Плоска між селами Рафайлів (тепер Бистриця Івано-Франківської обл.) і Ясиня Закарпатської обл. Вишкіл провадив окружний провід на чолі з крайовим референтом пропаганди М. Дяченком («Марко Боєслав») [681, с. 226].

У лютому 1944 р. з Волині до Карпат передислокувалась підстаршинська школа «Лісові чорти» під командуванням Федора Польового («Поль»). Тут вона об'єдналася з місцевою школою «Олені», якою керував Степан Фрасуляк («Хмель»), шеф штабу 4-ї ВО «Говерля» та автор посібника «Українська партизанка». «Олені» дислокувались біля підніжжя гори Магура, за 15 км від с. Бряза Болехівського р-ну. У школі функціонувала підстаршинська сотня, якою командував к-р УПА-«Карпати» «Грім», і близько 130 осіб старшинської сотні під командуванням «Чмелика». Приблизно 40% курсантів школи були студентами вищих навчальних закладів [693].

Командував школою поручник «Хмель». У травні 1944 р. він отримав нове призначення і його пост заступив майор «Поль». Викладачами в старшинській школі були різні категорії військових українців. Серед них східняки: сотник «Береза», інженер «Крутий», м-р «Степовий» – інструктор офіцерського училища Червоної армії, старшина батальйону «Нахтігаль» Остап Линда («Ярема»), політвиховник «Руслан», керівник розвідки «Ждан», лікарі школи – д-р «Максимович», єврей «Кум» та багато інших [282, с. 787; 370, с. 254; 588, с. 1-41].

Старшинські вишколи тривали 3-4 місяці. У липні 1944 р. курсанти «Оленів» закінчили перший курс. Із них вибрали відмінників і почали наступний вишкіл. На другому курсі навчалось близько 300 юнаків, які поділялися на 2 старшинські сотні. До першої увійшли члени юнацтва, які у липні 1944 р. закінчили школу кадрів ОУН, але в УПА не служили [868; 921]. 18 липня 1944 р. перший випуск старшинської школи «Олені» закінчився, після чого 250 старшин направили до своїх груп. Другий набір школи налічував 300 добровольців.

Ще працювала підстаршинська школа УПА «Беркути», радіошкола і курси медсестер. 5 серпня 1944 р. в околиці с. Рожанка Кам'янка-Струмиловського пов. на Львівщині заприсяжено вишколені сотні «Булава» і «Леви», наступного дня черноліські курені, 21 вересня 1944 р. – старшинську школу «Олені» [444, с. 1-180].

У цей період закінчувала своє існування повстанська республіка на Сколівщині. Війська 1-го Українського фронту виходили на кордон Східної Словаччини. Сотні УПА отримали наказ прориватися через лінію фронту. Вони вийшли, але з втратами.

15 жовтня загинули, натрапивши на радянську засідку біля с. Яворина Сколівського р-ну, командир старшинської школи «Олені» майор Польовий («Поль»), поручник Ткачук, командири розвідки «Ждан», Польової жандармерії «Вуйко» і духовник старшинської школи отець доктор Рафаїл [642].

На Закерзонні у травні-червні 1945 р. діяла підстаршинська школа ім. полковника «Коника», яка готувала кадри для семи сотень під криптонімами «Ударники-1-7». Вишкіл закінчив 91 учасник і цей час збігся з ознаменуванням свята Державності. Останній випуск школи відбувся 30 червня 1946 р. Цю школу ще називали «Вишкільний відділ табору “Батурина”» [282, с. 726-727].

Крім старшинських і підстаршинських шкіл, в УПА діяли звичайні вишколи для членів ОУН. У 1945 р. на території Сокальської округи організовано три військових вишколи, які закінчили 95 осіб, у Золочівському р-ні два вишколи – 60 чол. і Львівській окрузі – один вишкіл – 40 осіб [282, с. 800].

Працювали також курси мінерів, телефоністів, розвідників, виховників,

радіотехніків. Упродовж травня-липня 1941 р. відбувся вишкіл радистів під керівництвом «Віктора» й Олега Цісика («Микола»). За допомогою радіо ОУН розраховувала установити контакти із Закерзонням. Першою такою радіостанцією була «радіовисильня» ім. Є. Коновальця у Львові, звідки передано текст Акта 30 червня 1941 р. про відновлення Української Держави на західноукраїнських землях [361, с. 43-44; 388, с. 181].

Ще відомі курси радіозв'язку на території 3-ї ВО «Лисоня» у с. Тростянець Підгаєцького р-ну Тернопільської обл. з числа 12 осіб бережанських гімназистів. Засвоївши азбуку «Морзе», курсантів перекинули для занять у с. Мелна на Рогатинщині, звідти до с. Поляна Львівської обл. Однак радіозв'язок в УПА-«Захід» так і не був організований через масований наступ радянських збройних сил 1944 р. [444, с. 15-16].

Підсумовуючи значення підготовки старшинських кадрів для УПА, варто відзначити наступне. Це питання було одним із найскладніших. Окрім кількомісячних вишколів, командири УПА виростили і гартувалися в боях. Лише 39% з них мали офіцерські звання, присвоєні в чужих арміях. Близько 35% отримали армійський вишкіл на рівні рядових або підстаршин. Приблизно 25% командування не служили в жодній армії, але пройшли військові курси. За повстанську майстерність, проявлену в боях, командування підвищувало їх старшинські ранги та нагороджувало Золотими, Срібними і Бронзовими Хрестами Заслуги, які розповсюджувались і на всіх учасників збройного підпілля ОУН. У річницю п'ятиліття УПА всім учасникам визвольних сил присвоєно Бронзові Хрести Заслуги [284, с. 99-107, 135-136].

Проекти повстанських орденів виконав художник Ніл Хасевич. Львівський дослідник повстанської фалеристики Віталій Манзуренко виявив 31 наказ Головного військового штабу УПА, в яких серед нагороджених найбільше командних кадрів і діячів ОУН з УПА-«Захід»: сотенний Д. Карпенко («Яструб»), к-р старшинської школи «Олені» Ф. Польовий («Поль»), к-р 4-ї ВО УПА («Говерля») І. Бутковський, референт СБ Проводу ОУН М. Арсенич («Максим»), к-р ТВ «Чорний Ліс» Василь Андрусяк («Різун») та багато інших

командирів і підпільників [765, с. 267-288; 766, с. 290-300; 767, с. 262-278].

Криївки. Криївками називалися підземні конспіративні споруди, в яких квартирували повстанці у найважчих умовах боротьби, переслідувань і підпільної праці. Від майстерно побудованої та законспірованої криївки залежала безпека стрільця УПА, члена ОУН, його виживання під час облав та провокацій НКВС-НКДБ-МВС.

У криївках опрацьовувалися плани визвольного руху, друкувалася література, готувалися потрібні документи для кур'єрського зв'язку. Тут обладнувалися шпиталі, аптеки, збройні магазини тощо.

Повстанці у будівництві криївок були надзвичайно винахідливими. Криївки мали багато різних форм та інженерних конструкцій. Щоб вижити у «підземній хаті», криївка мусила відповідати гігієні, побуту праці та безпеці. Під час курсів 1948 р. у Станіславі емдебісти вивчали 78 різних типів повстанських криївок [270, с. 18]. Серед них у с. Белзець Олеського р-ну Львівської обл., яку побудували завдовжки 80 м у траншеї, що виходила до ріки. У ній квартирувала боївка села [270, с. 102]. Криївка референта пропаганди Проводу ОУН П. Федуна («Петро Полтава»), побудована 1947 р. на південно-західному схилі с. Кичера Сколівського р-ну, складалася з двох приміщень. Вода до криївки подавалася по трубі [270, с. 246]. Зимова криївка провідника ОУН Карпатського краю Ярослава Мельника («Роберт») складалася з трьох кімнат, залізної печі, димаря, що виходив під коріння дерев [270, с. 256].

Вирізнялась добротністю криївка-шпиталь у с. Труханів Стрийського пов., побудована під керівництвом лікаря УПА «Кума», який застосував техніку будівництва, розвинутого євреями під час нацистських переслідувань [849, с. 16-21].

При будівництві криївки підпільники найперше мусили подбати про вийняту землю і місце її сховку. Вхід до криївки мав вписуватися у природний ландшафт і нічим себе не видавати. Над ним міг рости кущ, трава, розміщуватися пень, камінь тощо.

Перебування Проводів ОУН підлягало глибокій конспірації. Для одного і

того ж проводу могло бути кілька криївок, щоб у разі розконспірації можна було поміняти місце постою. Приміром, Головнокомандувач УПА Р. Шухевич, перебуваючи весь період визвольної боротьби на терені УПА-«Захід», користувався багатьма криївками. Так, у серпні 1944 р. він квартирував у криївці в с. Улашківці Чортківського р-ну. У наступні роки – в селах Августівка і Рай Бережанського р-ну. Далі у с. Пуків, Кліщівна, Княгиничі Рогатинського р-ну, Грімному Комарнянського р-ну Львівської обл., Білогорщі під Львовом [362, с. 57-75].

Шукаючи за криївками, енкавееєсівці оснащувались довгими дротяними щупами, йшли лава за лавою, свердлили ґрунт і потрапляли на перекриття. Тоді виявлена криївка ставала могилою для тих, хто в ній перебував. Оборонятися з криївки було неможливо.

Практику емдебістського пошуку за криївками детально висвітлено в інструктажі капітана Борщівського РВ МВС Дриги, донощика «Іванова» 1949 р.: «Криївка може бути у полі, десь на скалі, або на обочі, що не робиться сліду і не дуднить, коли через неї проходиться. В лісі може бути, на краю ліса в терню, де є пущені вентилятори, вхід може бути з терня так, що тут найтяжче найти криївку. Може бути у грубому лісі, переважно недалеко потоків або джерел, головню там, де близько вода, тому що їм потрібна вода для життя. Може бути в корчах або на чистому лісі. Тут криївку можна пізнати по стоптаному листю, по стежці або свіжій землі чи зрубаних або знешкоджених деревах. Літом може бути криївка на городі. Вхід може бути навіть з грядки, як був випадок, що на вході росла перцюга. Зимою повстанці перебувають тільки в селі» і т.д. [146, арк. 1-31; 782, с. 354].

Які думки переживали повстанці в облавні часи, у криївках описує у спогадах лікар Богдан Гук на Закерзонні: «Для підпільників ночі були днями, а дні кошмарними ночами. Пасивне очікування, під час «облави», ворог відкриє чи не відкриє замаскованих дверей криївки, свідомість, що порятунку ні виходу зі сліпого кута бути не може, та тверде рішення не здатися в руки ворога, створювали атмосферу, що в ній жити і працювати дуже важко. Кожний, хто хоч

раз в своїм житті віч-на-віч з правдоподібною ситуацією робив іспит власної совісти, знає наскільки панічно-тривожна така хвилина. Часто досить одного такого пережиття, щоб людина змінила свої погляди – а то і спосіб життя» [621, с. 159].

Капітан Червоної армії Микола Крепченко розповідає, що неподалік с. Оглядів Радехівського р-ну фронтовики брали участь у штурмі криївки, у якій підірвалися семеро повстанців; коли розкрили криївку, з болем дивилися на пошматовані тіла. Перед тим співали гімн «Ще не вмерла Україна» [1007].

Для збереження своїх сил, повстанці, крім підземних криївок, використовували й природні карстові печери, яких, до речі, багато у Тернопільській обл. Вояки УПА та збройного підпілля ОУН квартирували у печерах біля с. Нижнє Кривче, Стрільківці, Більче-Золоте Борщівського р-ну та невеликому гроті біля с. Угринь Чортківського р-ну.

Перебуваючи у печерах, повстанці навчилися адаптуватися до темноти, голоду і холоду, психологічних навантажень, уміння орієнтуватись у складному плетиві підземних лабіринтів. Не маючи змоги їх досягти, енкавеєсівці підривали входи до печер. Так, 9 серпня 1945 р. підірвали вхід до гроту «Глинка» біля с. Верхнє Кривче, 10 березня 1946 р. вхід до печери «Кришталева» у Нижньому Кривчу [789, с. 21].

Чортківський надрайонний референт СБ Іван Пінязь («Око») розповів, що піднайшов підходящу печеру для проводу і праці СБ біля с. Більче-Золоте і називалася вона «Вертеба» [789, с. 31]. Вхід до печери починався на полі з великої ями, яку на день закладали камінням. У печері було відносно тепло – плюс 5-7 градусів. Але згодом постій розконспірували агенти Борщівського райвідділу МДБ і повстанці змушені були перейти до «Озерної» біля с. Стрільківці. Про цю печеру «Око» повідомив наступне: «Печера у Стрільківцях на полі у ярах. Вхід закладали дерном. Там глибоко під землею є великі зали висотою до двадцяти метрів. Є природна вода, цілі озера. Повітря вологе. Грот був недослідженим. Також була побудована нашими кімната. Не знаю, що там залишилось, бо минуло півстоліття» [789, с. 37].

Під час сучасних пошуків у печерах знайдено багато матеріальних предметів

перебування повстанців: перегнили нари, тара від медикаментів, залишки заржавілої зброї та графіті псевд на стінах печер. Проте природних печер було мало і основною формою конспірації повстанця залишалася все-таки криївка. Для їх пошуку працівники РВ НКВС-НКДБ-МДБ-МВС кидали основні сили агентури та військ. Унаслідок «великої блокади» 1946 р. лише у Львівській обл. за січень-квітень того року карателі виявили і розбили 2517 криївок. В одному лише селі Топільсько Калуського р-ну під будинками господарств знайшли 44 криївки, а оселі спалили [574, с. 142].

Такі акції в народі називалися «бункерною», або «підземною» війною, а повстанців – «підземним» військом.

Господарська референтура. На господарську референтуру покладалися важливі завдання заготівлі продуктів харчування, теплого одягу для стрільців, будівництво криївок, складів зброї, розповсюдження повстанських бофонів та інше. Діяла референтура в рамках теренової мережі ОУН, де станичні, районні та підрайонні референти вели чіткий облік товарів і продуктів. Щомісяця звітувати перед тереновим проводом ОУН про стан забезпечення стрільців необхідними речами. Наприклад, у Борщівському підрайоні «АСА» наприкінці 1947 р. рахувалося: «Збіжєвих культур: жита – 11 ц 50 кг, пшениці – 17 ц 40 кг, кукурудзи – 4 ц, квасолі – 30 кг. Харчових продуктів: цукру – 3 ц 20 кг, солі – 3 ц 10 кг. Промислових товарів: відер – 2, сірників – 55 кор., одягу: штанів – 1, сорочок – 5, фуфайок – 1, шинель – 5. У кущі «Рися» в с. Сапогів господарського вжитку налічувалося: гасу – 200 літрів, солі – 100 кг, черевиків – 2 пари» тощо [120, арк. 1].

Все, що передавалося на руки стрільців, фіксувалося у квитанціях. Деякі з них були такого змісту: «Квит. на 2.30 (два тридцять) паперу, одержав з району 52/16. Одержав «Гайдар» дня 29.04.1947 р.». «Квит. на 1 пару (одну) білизни, яку підібрано для власних потреб. Постій. 17.05.1947 р. Отримав «Крук»» [120, арк. 1]. Налагодити чітку роботу господарської служби в тогочасних умовах боротьби УПА-«Захід» та теренових мереж крайових проводів ОУН було дуже важко. Під час облав підготовлені склади з одягом, продуктами, зброєю часто ставали

здобиччю карателів. Були й інші моменти, коли до наляканих селян приходили незнайомі повстанці й просили їх нагодувати, а ті не знали, чи можна їм вірити. Частина підпільників, потрапивши до рук енкавеесівців, на допитах признавалися, хто їх харчував. Тому прохарчування повстанців належало до однієї з найважчих проблем визвольного руху.

Бойовий фонд УПА. Для потреб визвольної боротьби потрібні були кошти для придбання харчів та різних допоміжних матеріалів у магазинах окупаційних держав. Підпільники збирали їх від людей на основі «добровільних датків», яким взамін залишали символічні повстанські гроші або облігації під назвою «бофони» або «рефони», що розшифровувалося як бойовий або революційний фонд. З проголошенням незалежності України власнику таких «фінансових» документів ОУН зобов'язувалася повернути затрати [595].

Крім фінансово-економічної функції, бофони виконували і пропагандистську. У своїх сюжетах відображали різні етапи української визвольної історії та визвольної доби ОУН, УПА [544, с. 7].

Населення не шкодувало коштів для УПА та підпілля ОУН і ділилося з ними останньою копійкою. Про це маємо багато фактів ще з періоду 1940 р. Так, 3 лютого у с. Стара Ягільниця Чортківського р-ну загинув керівник розвідки окружного проводу ОУН Ярослав Кляштофорський. У цьому записнику чекісти знайшли напівзакодовані нотатки фінансової звітності підпілля Чортківщини. Так, зі станиць Хортиця, Полтава, Вінниця, Вишня, Виноград, Виїмка, Чернігів, Черешня, Чагарник, Кубань, Камінь, Кобза, Кривуля від членів ОУН зібрано 159 крб внесків та від населення 523 крб на «бойовий фонд» [544, с. 16; 783, с. 62, 83].

На території УПА-«Захід» підпілля ОУН почало розповсюджувати бофони з 1941 р. Перші взірці бофонів датовані серпнем цього року із написами «Бойовий фонд ОУН» і «День боротьби» з датою угорі 31.VIII.1919–31.VIII.1941 [544, с. 101]. Щоб законспірувати бофони, бували випадки, що їх видавали без аббревіатур «БФ» і «РФ» і називали просто картками. 1942 року, у 24-ту річницю проголошення ЗУНР, ОУН, видавши таку картку, у першому номері журналу «Ідея і Чин» дякувала усім громадянам, хто її викупив [261, с. 75].

Німецькі окупанти зразу відреагували на появу бофонів і гестапо з цього приводу доповідало: «У Львові ОУН продає віньєтки для збору коштів на військовий фонд й поширює листівки» [728, с. 524]. Факти збору коштів на потреби ОУН з липня 1941 р. знайдено у с. Городок Заліщицького і с. Таурів Козівського та інших п-тів. За розповсюдження бофонів гітлерівці розстрілювали селян. У 1943 р. в с. Іванків Борщівського пов. розстріляли селянку Ганну Ратушняк за те, що знайшли у неї під час обшуку бофон [781, с. 67].

Бофони виготовлялися тематичними і присвячувалися різним державницьким датам, як Святу Героїв – 23 травня, Акта 30 червня 1941 р., Святу Зброї – 31 серпня, Дню ЗУНР – 1 листопада 1918 р., Соборності – 22 січня [749].

Виготовляючи бофони, кожний регіон мав свої ознаки. Наприклад, Львівський вводив елементи ратуші, собору Святого Юра, Карпатський – косівські орнаменти, Поділля – рушники, розписи хат, фігури святих, килими тощо. Виконували бофони знані й невідомі художники «технічних ланок», виходячи з розрахунку, що кожна з них мала забезпечити округу повстанськими номіналами [721; 723].

Так, волинську серію бофонів створив відомий повстанський художник Ніл Хасевич («Бей Зот»), які масово розповсюджувалися на терені дій УПА-«Захід» та збройного підпілля ОУН [749, с. 105-169].

У надрайоні «Бескид» на Закерзонні бофони виконував художник Михайло Черешньовський, у Борщівському р-ні – брати Володимир Гнибіда («Неплюй») і Петро («Тарас») та інші мистці.

Тематика бофонів віддзеркалювала ідейний стан УПА та збройного підпілля ОУН у надзвичайно важких умовах боротьби. Так, автором у Бабинецькому архіві ОУН Борщівського ОУН знайдено бофони, на яких зображено княжого дружинника, козака і повстанця перед різдвяним вертепом, з написом «Ой готуйся, земле, волі день стрічати», на іншому – Архангела Михаїла з щитом на Личаківському кладовищі у Львові або повстанця з прапором і гвинтівкою, були великодні бофони з текстом «Христос воскрес – Воскресне Україна» [781, с. 306-307].

Зовнішній вигляд бофонів постійно вдосконалювався. З цього приводу політреферент крайового проводу ОУН «Поділля» Й. Поздик («Євген») писав: «Зовнішнє оформлення політичного видання повинно бути просте, поважне, уникати зайвих прикрас. Керівники техзвен повинні постаратися про більшовицький підручник графіки. Там вони знайшли б не одну цінну практичну вказівку в цій справі» [544, с. 85].

Бофони видавалися різними номіналами у польських золотих та радянських карбованцях, вартість яких вказувалася на банкнотах, або були чистими і вписувались від руки. Придбані гроші передавалися у «повстанські банки». Так, 16 грудня 1944 р. у Ланівцях Борщівського р-ну загін УПА вилучив у радянського фінагента гроші на суму 41160 крб, йому дали розписку, що гроші забрав «Польовий банк УПА» [781, с. 116].

Починаючи з середини 1945 р., командування УПА-«Захід», крайові проводи ОУН перейшли від добровільних пожертв населення до обов'язкового. Однак з кожним роком після тотального грабунку західноукраїнського селянства радянською владою розповсюджувати бофони було все важче.

Необхідно визнати, що навколо бофонів відбувались деколи і зловживання з насильницьким розповсюдженням та збором коштів з населення. Приміром, провокатор Василь Магдій («Жар»), окружний референт СБ у Підгаєцькому р-ні, оперуючи націоналістичними гаслами, стягував з селян надмірні позики, що викликало в середовищі людей негативні розмови і чутки. За ці та інші негативні прояви СБ «Жара» розконспірувала і стратила.

У 1944-1946 рр. було випущено близько 20 серій бофонів із 4-8 номінацій у кожній [722]. Кошти збирали станиці і кущі ОУН. Зібравши гроші, надрайонний провід 25% мав право витратити, решту направлялося в окружний провід. Розповсюджуючи серед населення бофони, Рогатинський окружний провід ОУН збирав, наприклад, за рік 200 тис. крб. Стрийський районний провід у 1946 р. зібрав 800 тис. крб.

Про розповсюдження бофонів і збір фінансів для боротьби кожний районний провідник звітував один раз на два місяці [571, с. 338].

У 1949 р. Львівський крайовий провід володів бофонами номіналом 10, 25, 50, 100, 200 крб. Таким самим номіналом розповсюджувалась серія бофонів на теренах Станіславського обласного проводу ОУН [544, с. 51-52].

На початку 1951 р. провідник ОУН Заліщицького р-ну Петро Совсун («Вир») отримав від Чортківського окружного провідника ОУН М. Ярчука («Клим») певну кількість бофонів на суму 3 тис. крб [544, с. 62]. 11 вересня 1951 р. у криївці окружного провідника ОУН Чортківщини Іларія Сказінського («Крига») було знайдено пакунок з бофонами, який заадресовано провіднику КР-3 [544, с. 41].

Відповідна серія бофонів, які називалися ще рефонами, випускалася на Буковині. Вони були надруковані з цифрами номіналу і без них, але із залишеними вільними місцями для їх написання. За різними даними, буковинські бофони друкувалися в Чернівцях по вул. Краснодарській, 9, яка пролягала з боку вул. Руської у бік колії. Займалися друком бофонів та листівок Онуфрій Перун («Сян») з с. Онут, студент медичного інституту, і тітка «Дана», уродженка с. Прилипче-Ошихліби [956, с. 296-376]. На Буковині бофони розповсюджувались вартістю 10, 30, 50, 100 крб.

У травні 1952 р. під час арешту надрайонного провідника ОУН Буковини «Черемшини» у нього емдебісти відібрали 20 бофонів і 4 металеві значки (очевидно, ордени. – *Н.М.*) [208, с. 115].

Отже, бофони, які виходили на території західноукраїнських земель, допомагають глибше зрозуміти матеріальну основу визвольної боротьби ОУН, УПА.

УПА-«Захід» та збройне підпілля ОУН створили унікальні майстерні з виготовлення бофонів, які можна прирівнювати до національної валюти як атрибуту державності. За весь період боротьби ОУН, УПА відомо близько 500 різновидів бофонів.

На жаль, окрім архівів СБУ, «грошові знаки» ОУН, УПА майже не збереглися. Можна сказати, що бофони визвольної боротьби ОУН, УПА найповніше віддзеркалюють народну підтримку визвольних сил у політичному, соціальному та економічному сенсі [620; 854, с. 397].

Зв'язок. Зв'язкові лінії в УПА-«Захід» та підпільної ОУН називалися живим нервом збройної боротьби. Від зв'язку залежало оперативне функціонування всіх структур УПА і ОУН.

Зв'язок УПА-«Захід» класифікувався як живий і мертвий. Живий ділився на коротку (5-10 км), середню (10-15 км) і довгу (50-300 км) дистанцію, який виконували жінки і чоловіки.

Мертвий зв'язок залежав від місця, часу і розпізнавальних знаків, куди зв'язковий приносив і залишав пакет. Ще існував короткотерміновий зв'язок, який складався з чотирьох видів: звичайно-термінового, дуже термінового, алярмового і штафетного.

Під час користування зв'язком існували коди і шифри поштових скриньок. Наприклад, до Р. Шухевича код мав цифри: «277/777», Василя Кука – 789/1, до друкарні «Прага» – 122/45 [91, арк. 33-62].

У Польщі зв'язкові пункти ОУН діяли у Варшаві, Кракові, Гданську, Катовіце і Познані. На Захід матеріали передавалися англійською, французькою, чеською, словацькою, польською та українською мовами, звичайною поштою, яка не контролювалась детально, а також через американське посольство у Варшаві.

Закерзоння підтримувало зв'язок з Проводом ОУН та ГК УПА трьома лініями. Перша – від крайового провідника «Стяга» на Любачівщину й перетинала радянсько-польський кордон в околицях Рави-Руської. Друга лінія тягнулась із Перемишльщини, перетинала кордон біля Добромиля. На території Мостиського р-ну розгалужувалась на дві гілки: одна йшла на Львівщину, друга – через Самбірщину й Дрогобиччину в Карпатах до Головного осередку пропаганди Петра Федуна. Третя лінія починалася з р-ну Ліська у Східній Лемківщині, перетинала кордон на південь від Хирова й прямувала у Самбірський р-н та Дрогобицьку обл. до ГОСПу [345, с. 91].

В межах територіальної структури ОУН лінії зв'язку сполучали станицю-кущ-район-надрайон-округ [60, т. 3, арк. 217; 681, с. 109].

Для контакту на лінії зв'язку розроблялись зустрічні паролі та відповіді на

них, котрі часто змінювалися. Зв'язковий Борщівського районного проводу Михайло Сенеджук («Шалій») розповідав, що під час таких стріч користувався наступним паролем: «Сьогодні гарний день, цвіте жито». Відповідь: «Коби вітру не було». Після обміну паролями пакет клали на землю, відступали від нього три кроки назад. Тоді називався адресат, або навпаки. При цьому наготові трималася зброя. Спочатку зв'язківці йшли на завдання поодиночі. Коли почали часто гинути від ворожої агентури, виходили по двоє або й більше.

Зв'язок підтримувався через певні проміжки часу. Наприклад, між районом і надрайоном один раз на тиждень, між надрайоном і округом – раз на десять днів.

Лінії зв'язку контролювала Служба безпеки. Зокрема, у 1945 р. СБ Чортківського надрайону вказала Борщівському районному проводу ОУН, що місцеві провідні ланки часто порушують правила зв'язку, не завжди користуються надійним, добре вишколеними зв'язківцями і, як правило, потрапляють у поле зору НКВС. Тому СБ рекомендувала перейти на нічний та озброєний зв'язок [781, с. 254].

Упродовж багатьох років зв'язок повстанців забезпечувала кур'єрська служба, яка здобула великий досвід і володіла багатьма прийомами захисту від проникнення в її середовище емдебістської агентури.

«Зв'язковим ОУН, – йшлося в Інструкції крайового проводу ОУН «Поділля», – може бути досвідчений член підпілля, що характеризується скромністю, солідністю, підприємливістю, конспіративністю. На лінії свого зв'язку він знає багато організаційних таємниць. Тому мусить бути довіреним у роботі, всеціло відданим революційній справі. Коли йдеться про саму будову зв'язку, то в кожному часі він може бути різним в залежності від завдань і можливостей в даному періоді» [57, арк. 75-84].

З цією метою лінії зв'язку між окремими структурними ланками ОУН були автономними. Знайомі між собою зв'язківці заздалегідь домовлялись про зустрічі, на яких обмінювались секретними пакетами й доставляли їх на інші пункти зв'язку. Той, хто приносив пошту, не знав, де і коли відбудеться зустріч з тим, кому ця пошта адресована. Якщо з невідомих причин зустріч зв'язківців не

відбулася, то повинна була повторитися наступного дня у попередньо домовленому місці і часі або через інший проміжок запасного часу, заздалегідь домовленого між кур'єрами. У разі загибелі підпільника, з яким здійснювався зв'язок, на зустріч зобов'язаний був прийти провідник ОУН і поновити втрачений контакт.

Підпілля ОУН використовувало у листуванні шифри. Однак загального шифру не існувало. Провідники, які підтримували між собою зв'язок, домовлялися заздалегідь про спільний шифр. Таким методом, до прикладу, підтримувався зв'язок між Кам'янець-Подільським окружним провідником ОУН «Скобом» і Чортківським надрайонним провідником Михайлом Ярчуком («Клим»).

Лінії зв'язку між Бюро Проводу ОУН та осередньо-східними українськими землями (ОСУЗ) пролягали через зв'язкові пункти, контрольовані крайовим проводом ОУН «Поділля».

На території Чортківського надрайону ОУН один з пунктів обміну підпільною поштою розташовувався у Коропецькому р-ні. У 1950 р. пошту на Схід особисто отримував і відправляв Чортківський надрайонний провідник ОУН Іларій Сказінський («Крига»), заарештований 1950 р. [781, с. 161].

На Захід зі Сходу пакети зв'язківці несли на адресу «579» – Іванові Прокопишину («Бурлан»), першому референту крайового проводу ОУН «Поділля» (нар. у с. Теляче Підгаєцького пов.). З цього пункту на Схід пошту відсиляли провідникові на ОСУЗ Василеві Бею («Улас»), а також адресатам за поштовими індексами «88», «50-05», «Ш-55» і «Б-42» [785, с. 261-263].

З Коропеччини зв'язкова лінія тягнулась через Золотопотіцький р-н поблизу сіл Ліщинці-Язловець. Цей пункт зв'язку забезпечував підпільник «Думка».

Гебісти розуміли важливу роль зв'язкових у діяльності підпілля і намагалися не знищувати їх, а захоплювати в свої руки живими, аби потім змусити працювати на себе. Саме таким перекинчиком – агентом МДБ виявився «Думка». З пункту, який він забезпечував, зв'язкові несли пошту Товстенським р-ном до с. Садки. Там їх зустрічав відповідальний «Дніпро» [485, с. 262].

Наступний пункт зв'язку був у с. Більче-Золоте на Борщівщині. Далі у Мельниці-Подільській, де кур'єрську пошту через Збруч контролював районний референт Служби безпеки Степан Слишинський («Комар»). Зв'язок через Збруч у Мельниця-Подільському р-ні функціонував до осені 1950 р. Незабаром відбулися події, які перервали зв'язок на цій лінії. 21 вересня 1950 р. у кривавому бою біля хутора Кудриницька Зелена цього ж району загинуло шість підпільників [781, с. 317-318].

У числі вбитих були й ті, хто забезпечував лінію зв'язку ОУН на Схід. Таким чином, між керівними ланками ОУН західних і східних областей зв'язок перестав діяти. Провід ОУН відтоді переніс лінію зв'язку на терен Скала-Подільського р-ну. З роками удосконалювалась методика використання паролів під час зустрічей повстанців на явочних квартирах у житлових будинках, лісах чи на полі.

Наприклад, при зустрічі з підпільником «Кобзарем» Григорій Левко («Шепель») мав проспівати або насвистувати мелодію повстанської пісні: «Ми зброю несемо – наїзникам – смерть, Бандера веде нас до слави».

Після того, як на цю мелодію хтось відізветься, вимагалось двічі квакнути по-жаб'ячому. У відповідь – така ж імітація тричі. Далі, при наближенні підпільників застосовувався також і словесний пароль: «Іван», відгук – «Іра». Останньою перевіркою був числовий пароль, який давав у сумі число 9. Наприклад: 2 – відгук 7, що дорівнювало потрібному числу, або $5+4 = 9$ і т.д. [785, с. 261-263].

Оригінальними були паролі під час зустрічей зв'язківців на лінії «схід-захід» і навпаки. Приміром, на пункті зв'язку біля будинку на роздоріжжі Пукляки-Гуків-Оринин у Кам'янець-Подільській обл. зустрічі відбувались за такими сигналами. Обидві сторони на віддалі стукали два рази каменем до зброї або камінь до каменя. Після цього сходилися по одному зв'язківцю, інші залишалися на відстані 50 метрів. Ті, що зближувалися, подавали словесний пароль. Перший називав минулий місяць, другий – наступний. Наприклад, під час зустрічей 18 серпня 1951 р. один підпільник називав пароль «липень», а другий «вересень».

На інших пунктах зустрічі проходили під насвистування, впізнавання друзів,

з називаннями псевд. Там, де було безпечно, наприклад, у Кадисевецькому і Довжоцькому лісах, приходили на зустріч без паролів, не боячись засідок і т.п.

Отже, зв'язок в УПА-«Захід» та збройному підпіллі ОУН був складовою і найскладнішою структурою, за допомогою якої працював увесь підпільний механізм спротиву радянській владі та боротьби за УССД. В останні роки діяльності підпілля ОУН гострота боротьби між ОУН-МДБ відбувалася на лініях зв'язку, у результаті якої були знищені провідні кадри ОУН і припинилася організована боротьба.

Конспірація і розвідка. Досягненням повстанської тактики УПА-«Захід» стала конспірація – система таємних заходів, котрі підпілля застосовувало для збереження своїх рядів від смертельних ударів ворога. Звичайно, ідеального стану конспірації досягти було неможливо. Боротьба, рух, діяльність на терені викривали повстанців.

Ще з часів німецької окупації територіальний поділ крайових проводів ОУН зашифровувався. Наприклад, Скала-Подільський р-н Тернопільської обл. носив назву «Сосна», Борщівський – шифр 52/16, а його підрайони – 65/5, 70/4, 72/2. Один з підрайонів Мельниця-Подільського р-ну діяв під назвою «Рів», інший «Маківка» (села Залісся, Устя, Пилипче, Михалків, Горошова, Худиківці). Числові знаки присвоювали кожній станиці: Гермаківці – «№1», Іване-Пустому – «№2», Кудринцям – «№3», Бабинцям – «№19» або окремі назви, Вовківцям – «Сади», Дзвенигороду – «Млини», Латківцям – «Мости» і т.д. [781, с. 254-256].

Важливим атрибутом конспірації були повстанські бойові імена – псевда. Вступаючи до організації, кожен доброволець отримував бойове ім'я; вони були найрізноманітніші: історичні «Богун», «Кармелюк», «Сагайдачний», «Залізник», географічні – «Дністер», «Случ», «Степ». Використовувалися власні імена – «Степан», «Орест», «Ігор», «Маркіян». Щоб краще запам'ятовувати стрільців у сотнях, сотенні надавали їм тематичні псевда. Так, рій «Ведмедя» мав псевда «Вовк», «Лис», «Олень»; рій «Дуба» – псевдоніми «Береза», «Ліщина», «Берест»; рій «Орла» – «Ворон», «Крук», «Горобець»; рій «Воза» – «Колесо», «Спиця», «Дишель» та інші.

Дівчатам і дітям, які працювали у підпіллі, завжди надавали гарні, поетичні псевда – «Ружа», «Рута», «Русалка», «Волошка», «Китиця» тощо.

Деякі з провідників мали по кілька псевдонімів, часто змінювали їх. Для більш глибокої конспірації створювали двійників на терені. Наприклад, під псевдо надрайонного референта пропаганди «Зіра» діяли чотири підпільники – у Скала-Подільському р-ні – два, Борщівському і Чортківському – по одному [781, с. 255].

Не раз після загибелі провідника його псевдо переймав інший. Коли не стало надрайонного військовика «Нечая» у 1946 р., під його псевдо почали діяти 4 повстанці у Борщівському і Скала-Подільському р-нах.

Кожний борець УПА, учасник збройного підпілля ОУН упродовж багатьох років боротьби виробив уміння спостерігати, помічати і слухати, орієнтуватися, імітувати звірів, птахів, запам'ятовувати, аналізувати і передавати інформацію без перекручень і домислу. Архівними документами збройного підпілля стала велика кількість різних донесень, в яких по днях, навіть по годинах зафіксовані дії радянської влади, передислокація каральних військ тощо. Підпільні розвідники не раз мали справу з ворожими чутками та дезінформацією, які потрібно було вчасно викрити.

Отже, завдяки умілій конспірації, високому професіоналізмові підпільної розвідки збройний опір довгі роки протистояв радянській владі.

Повстанська сфрагістика. В УПА-«Захід» поширювалося виготовлення і застосування печаток. Найбільше їх підготувало командування 2-ї ВО «Буг». До підходу фронту 1944 р. в окрузі виготовили для сотень і куренів 26 печаток круглої форми. Посередині вигравійований тризуб і навколо напис: «Українська Повстанська Армія». Поодинокі печатки мали номери від 75 до 101. На жаль, під час фронтових подій печатки загубилися [284, с. 202].

У 4-й ВО «Говерля» відома лише одна печатка «Команда К85 УПА». На Закерзонні свою печатку мав ТВ «Бастіон» з написом «УПА». Ще відома печатка «Цензура УПА», застосована під час цензурування гуманітарної допомоги в Польщі. Це сталося 11 грудня 1947 р. Сотня «Бурлаки» повідомила, що ліською

дорогою між селами Конюша і Аксманечі проїхали шість вантажних авт з гуманітарною допомогою для польського населення від американської добротинної організації (CARE). Але допомогу отримували не селяни, а польські вояки. Повстанці у містечку Риботичі захопили допомогу і перештемпелювали усі заокеанські пачки печаткою «Цензура УПА» [416, с. 157].

Ще одну відбиту печатку «Архів» знайдено на листівках крайового проводу ОУН «Поділля» в Озернянському архіві. Наведені дані свідчать, що повстанська сфрагістика є актуальним джерелом вивчення національно-визвольного руху у зазначений період.

Нарешті, характерною особливістю учасників повстанської боротьби, творців її структур, відомих і безіменних героїв була **пісенна творчість** – дружба з піснею, яка завжди допомагала їм долати надзвичайно важкі умовини буття.

В історії українського народу ні одна доба визвольних змагань не оспівана так, як визвольна боротьба ОУН, УПА. Повстанських пісень створено було дуже багато. Серед лиха і горя, крові і сліз співала уся Західна Україна про кадри УПА-«Захід» і збройне підпілля ОУН. У піснях відтворювалася філософія і психологія учасників визвольної боротьби за УССД.

Те, що не зможуть передати архіви, спогади безпосередніх учасників визвольного руху, зафіксовано на віки у пісні. Пісня відтворює найвищі людські почуття, неперевершені приклади безмежної посвяти і героїзму.

Наприклад:

«Кати боївку обступили,
Кричать бандери: «Руки вверх».
Хтось крикнув: «Слава Україні!
Ми не здамося, краще смерть».

Пісня кликала людей перепускати події через душу і серце, тоді історія оживатиме, іскритиметься правдою і на її прикладах виховуватимуться наступні покоління [561].

У повстанській творчості визвольної доби ОУН, УПА, на відміну від

стрілецьких пісень 1914-1919 рр., де більше смутку і ностальгії, звучить бадьорість, відвага, нескореність і героїзм [262, с. 10-556].

Для пісень УПА-«Захід» характерний маршовий стиль. Як, наприклад, «Що то за прапор», «Пісня сотні “Шума”», «Пісня куреня “Гайдамаки”», «Пісня сотні “Бурлаки”» та інші [318].

Про те, як і коли співали повстанські пісні, пише у спогадах бунчужний УПА на Закерзонні Юрій Борець: «Вечорами повстанці з вичищеними чобітьми, модерними мазепинками й нерозлучними автоматами на грудях сходилися в гурт. Одних лучила політична дискусія, інших жарти – але найбільше їх було в тому гурті, де лунала пісня. Вистачало кільком співакам почати цю пісню й через кілька хвилин біля них вистроювався справжній хор, у якому не бракувало навіть дівочих голосів (...).

Їм не було ліку і змінювали вони одна одну, безперервно: «Ми українські партизани»», «З гір Карпат», «Ми молодії», «Хай землю виорють гранати», «У бій за славу коханого виряджала стрільця».

А коли минала північ, останньою піснею була ця:

«Іди від мене ти, моя кохана,
Іди з очей, мене не забувай.
Я – син лісів, а серце партизана,
На мене жде з побідою весь край» [411, с. 78].

Для повстанської пісенної творчості характерна велетенська варіативність, що засвідчує велику популярність цих пісень від Закерзоння до Східної України. У кожному регіоні до однієї і тієї ж пісні додавали слова та співали на свій лад.

У піснях проголошувались моральні цінності повстанців, віра в майбутню перемогу, розрада батьків, що син чи донька загинули марно [201].

Безсмертним гімном визвольної боротьби звучав марш УПА-«Захід» під назвою «Гімн безсмертної батави»:

«Ми лицарі без жаху і без смерти,
 На злочин світа станем без ваги,
 Ми присяглися долю переперти,
 Розбити присуд смерти ваш, боги» [262, с. 185].

На території УПА-«Захід» виник великий пласт усної повстанської й народної творчості, в якому засобами слів і мелодії передано невмирущі події визвольного руху. Це пісні про окремі переможні бої, героїв-повстанців, сотенних, курінних, зв'язкових дівчат і юнаків, походи та рейди, роки перебування в німецьких та радянських тюрмах і концтаборах.

Про події драматичної доби пісні склалися у кожному селі і якби їх вчасно зібрали, пісень мали б тисячі. На нинішній день понад півтисячі пісень видано у 25 томі Літопису УПА, записаних на теренах дій колишньої УПА-«Захід». Дослідникам пощастило їх зібрати і відтворити в роки незалежної України. На жаль, це лише невелика частина, врятована від забуття. Більшість пісень учасники і свідки подій забрали з собою у вічність [206; 262; 781, с. 369-378].

Отже, діяльність допоміжних формувань УПА-«Захід» – як референтур пропаганди, Служби безпеки, УЧХ, вишкільних курсів, таборів зв'язку, розвідки у співпраці з тереновими структурами ОУН свідчать про складність умов визвольного руху, який забезпечували своєю участю широкі верстви населення Західної України. Допоміжні формації, без сумніву, були зародками державницьких структур, які не зматеріалізувалися через надмірні контрсили і терор радянської влади.

На шляху становлення і розвитку визвольних сил, УПА-«Захід» пройшла складний динамічний процес від зародження Української народної самооборони, перших боїв з гітлерівцями, здобуття бойового досвіду, створення старшинських і підстаршинських шкіл, сотень та куренів. Їх формування відбувалося на основі рішень конференцій та нарад членів Проводу ОУН при активній підтримці українців Східної Галичини. У фронтових умовах керівні кадри ОУН, УПА створили чітку структуру УПА-«Захід» у складі тактичних відтинків та шести

військових округ, у рамках яких відбувалися безперервні бойові дії. Паралельно з Головним військовим штабом УПА діяли структури ОУН від крайового проводу до станиці, які забезпечували повстанців усіма сукупними засобами для життя і бою. Як наслідок, уся територія західноукраїнських областей перетворилася на таку, що воює.

У процесі зазначених років, підрозділи УПА-«Захід» спільно з тереновою мережею ОУН, зазнавши випробувань, вийшли з них з досвідом ведення партизансько-повстанської боротьби. Засобами пропаганди ОУН, УПА роз'яснювали масам, за що і проти кого вони борються. Розгалуженими підрозділами УПА-«Захід» та збройного підпілля ОУН були охоплені найширші верстви населення, які брали активну участь у визвольній боротьбі.

РОЗДІЛ 4

БОРОТЬБА УПА-«ЗАХІД» І ЗБРОЙНОГО ПІДПІЛЛЯ ОУН У ПІСЛЯВОЄННИЙ ПЕРІОД (1946-1949 рр.)

4.1. Опір ОУН, УПА зміцненню радянської тоталітарної системи

ОУН і УПА в стратегії й тактиці визвольної боротьби післявоєнного періоду стояли на позиції безперервності визвольного руху, водночас збереженні визвольних кадрів як основи майбутньої державності.

В інструкції крайовим організаціям 1946 р. Провід ОУН пояснював, що перехід з повстанської тактики до підпільної необхідно проводити «послідовно у відповідності до ворожого тиску». Зміна тактики, – наголошував Провід, – повинна стати основною проблемою визвольної політики ОУН. Основними у цій тактиці є: «політично-пропагандивні дії на поширення революційних кличів, ідей та безпощадне побороювання основ ворожої системи» [1046, 1948, ч. 1, с. 45].

Опір «радянській» західноукраїнських областей відбувався у царині реалізації планів 4-ї п'ятирічки, зокрема проти запровадження колгоспної системи, супроти винародовлення молоді в радянських школах, піонерських і комсомольських організаціях, проявів русифікації України, насадження російського православ'я, депортації людей на Сибір, вивезення молоді на каторжні роботи в Донбас, фізичного знищення Закерзонської України, водночас допомоги голодуючим масам східноукраїнських земель [1046, 1949, ч. 20, с. 45].

Станом на 1946 р. ОУН опрацювала три основних схеми підпільної праці. Перша програма під криптонімом «Дажбог» передбачала принципи і методи виживання в нових умовах, збереження кадрів, зменшення відкритих виступів, створення підпільних організацій в органах влади, посилення конспірації та розвиток легальної мережі в партії та комсомолі.

Наступною програмою «Орлик» планувалось поширити підпільну діяльність

ОУН на східноукраїнські терени, куди було переселено багато українців з Галичини та Закерзоння, що могли стати соціальною базою перенесення визвольного руху на схід.

Третю програму «Олег» розроблено для виховання і підготовки молодіжних кадрів. Основою для них служило Юнацтво ОУН, яке кожного року десятками переходило на нелегальне становище.

Для вищезгаданих програм розроблялись додаткові комплексні інструктивні документи під назвою «Оса», «Мураха» та інші [574, с. 143-144].

Емдебістам, без сумніву, потрапляли до рук оунівські документи і вони на них гостро реагували. На виконання програми «Дажбог», наприклад, масово арештовували підозрілих людей, вважаючи, що серед них багато членів ОУН, легалізованих у колгоспах, школах, лісових підприємствах тощо [574, с. 145].

Виходячи з вимог нової тактики, в структурі ОУН замість обласних провідів створено крайові – Львівський, Карпатський і Подільський. Відповідно реорганізовувались структури на місцях. Наприклад, Львівський крайовий провід «Буг» під керівництвом Зіновія Тершаковця складався з трьох окружних провідів: Львівського (провідн. «Майський»), Сокальського – «Угринович», Золочівського – «Блакитний». Разом налічувалось: крайових провідів – 1, окружних – 3, надрайонних – 4, районних – 14, кущових – 42, боївок – 31 [284].

У Чернівецькій обл. діяв окружний провід, три надрайонних, сім районних провідів і 8 невеликих повстанських груп «Когута», «Євгена», «Павуна», «Дуба», «Гуцула», «Дубового», «Морозенка» та інших [див. додаток 3].

У січні-лютому 1946 р. боротьба УПА-«Захід» та збройного підпілля ОУН найгостріше точилася навколо питання виборів до Верховної Ради СРСР, які мали відбутися 10 лютого. Напередодні 5 січня 1946 р. повстанці Товстенського р-ну Тернопільської обл. вцент розбили районний каральний загін із 25 осіб у складі начальника райвідділу НКВС м-ра Слєпцова, двох офіцерів, п'яти міліціонерів, десяти солдатів-енкаведистів, шести «істребків» та інших. За напад енкаведисти арештували із с. Бураківка, біля якого відбувся бій, 150 селян-заручників [783, с. 192-196; 206].

Напередодні виборів до Верховної Ради СРСР 10 лютого 1946 р. підпілля ОУН видало серію листівок з відозвами до селян і селянок, колгоспників і колгоспниць, робітників та інших категорій не голосувати за сталінських деспотів [218, с. 157-158].

Наприклад, на Чортківщині під час виборчої кампанії 1946 р. розповсюджувались листівки під такими назвами: «Українці», «Українські робітники», «Громадяни України», «Народ України», «Українці східних областей України», «Українці західних областей України», «Брати-переселенці». Водночас поширювались листівки з карикатурами на Сталіна – «Перший кандидат в депутати», Хрущова – «Висунем Хрущова в кандидати», «Від селян забрали, селянам дали», «Демократичні «визволителі» та інші [218, с. 157-159].

Листівки збройного підпілля з кожним роком ставали змістовнішими, ідеологічно гострішими. В одній з них «До всіх членів і кандидатів ВКП(б) і працівників НКВС-НКДБ і адміністрації, прокурорів і суддів та всіх інших сталінських вислужників і прихвоснів» повстанці змістовно і політично грамотно, сучасною українською літературною мовою розвінчували більшовицьку антинародну політику: «Ви ж бо підло зрадили революцію, ви жорстоко обманули народ і стали на шлях найрозперезанішого імперіалізму» і далі: «ви побудували не соціалізм, а нову експлуататорську систему, в якій експлуатація людини і колоніальний грабіж народів розвинутий до нечуваних меж» [59, арк. 1-13].

Листівка наголошувала про підготовку СРСР до Третьої світової війни, невідворотний суд народів над Москвою за її злочини, що народ України пам'ятатиме й судитиме більшовиків за терор, голодомори і концтабори тощо [141, арк. 1-2].

Передвиборчі листівки члени теренових сіток розклеювали по всіх селах західних областей України. Спалили десятки агітпунктів. Напередодні виборів власті змушені були у місцях розташування агітпунктів перекинути 894 гарнізони: у Станіславській обл. – 342, Тернопільській – 464, Чернівецькій – 88 та інших [277-281].

Провід ОУН зазначив, що день виборів до Верховної Ради СРСР «був днем

всенародного опору окупантам. Вибори були зірвані. Власті зібрали лише 10% голосів. І цей провал вони затушовували пропагандистським шахрайством і фальсифікуванням статистики виборів» [633, с. 9-10].

Підпільний публіцист Осип Дяків («Горновий») наслідки виборів до Верховної Ради УРСР узагальнив у статті «Виборча трагікомедія» й подав десятки фактів нелюдської поведінки властей з виборцями, яких солдати та «істребки» зганяли на дільниці. Народ заявляв, що на вибори не піде за владу, яка вбиває людей [249, т. 9, с. 285-298].

Варто згадати, що у лютому 1946 р. в Мюнхені на Третій широкій нараді Закордонного центру ОУН, утвердженому на Віденській конференції ОУН 1945 р., засновано Закордонні частини ОУН (ЗЧ ОУН) на чолі зі Степаном Бандерою. Члени наради ухвалили Тимчасовий статут організації. До складу Проводу ЗЧ ОУН увійшли Степан Ленкавський, Ярослав Стецько, Микола Климишин, Микола Лебедь, Василь Охримович, Мирослав Прокоп та Лев Ребет. З цього часу Закордонні частини ОУН під керівництвом Степана Бандери намагалися підтримувати органічний контакт із західноукраїнськими землями, впливати на визвольний рух в Україні та еміграції, і про це мова йтиме далі [928, с. 243-266].

Лідери ЗЧ ОУН 1946 р. зазначали, що «кожен день післявоєнного політичного та економічного укладу не наближає, а віддаляє світ від війни». Однак революційний рух в Україні, Польщі, Словаччині та інших країнах свідчить, що визріває «нова політична сила, яка зруйнує концентраційний табір СРСР, знесе національний і соціальний гніт і збудує новий лад, в основу якого буде покладено гасло «Свобода народам і людині», проголошеного ОУН та втілюваного в життя УПА» [556, с. 11]. У цьому руслі навесні та влітку збройне підпілля активізувало дії. Лише за квітень-серпень 1946 р. в Дрогобицькій обл. відбулося 127 повстанських виступів, Львівській – 125, Станіславській – 279, Тернопільській – 173, Чернівецькій – 69, разом 773 [4, арк. 24].

3 травня цього ж року чота «Кори» з куреня «Чорноти» обстріляла біля с. Майдан на вісімнадцятому кілометрі північно-західніше Станіслава машину командуючого 38-ю армією ген.-п-ка К. Москаленка (у майбутньому маршала

Збройних сил СРСР, заступника міністра оборони) та члена Військової ради армії ген.-м-ра О. Єпішева (у майбутньому генерала армії СРСР, начальника Головного політичного управління Збройних сил СРСР), поранили водія і двох рядових солдатів [278, с. 161].

У червні 1946 р. на території УПА-«Захід» відбулася чергова конференція ОУН, на якій проаналізовано повоєнний стан у Європі та загострено увагу на основних вогнищах наростаючого конфлікту в світі та у Західній і Середній Європі. СРСР характеризувався як колонізаторська і корумпована держава, накреслювалися плани подальшого ходу боротьби [261, с. 432-440].

Основними формами збройної боротьби в цей період підпілля ОУН вважало засідки і терористичні акти щодо радянських урядовців, які знущалися над населенням.

Водночас на відзначення річниці Акта 30 червня 1941 р. збройне підпілля ОУН розповсюдило тисячі листівок і підкріпило політичну агітацію масовим роззброєнням у квітні-вересні 1946 р. 90 гарнізонів «істребків», ліквідували серед них 219 ненависних виконавців наказів влади, поранили – 65, забрали до лісу – 96 осіб, які пропали безвісти [4, арк. 24-34]. Аналізуючи дії збройного підпілля ОУН та відділів УПА, у доповідній записці ЦК КП(б)У від 14 вересня 1946 р. записано, що повстанці активізувались особливо з літа 1946 р. За липень-серпень 1946 р. в Тернопільській обл. підпільники роззброїли додатково 13 «істребительних» гарнізонів, захопили 12 кулеметів, 16 автоматів, 140 гвинтівок [278, с. 216].

Навіть у Закарпатській обл., де рух ОУН, УПА не був розвинутий порівняно з іншими областями, відбулося 53 повстанські дії. Під час рейду на Закарпаття відділу УПА «Богдана» у серпні-вересні 1946 р. селами Тячівського і Волівського р-нів, повстанці здолали понад 300 км дороги, роздали населенню багато листівок, провели бесіди і мітинги. У ході бесід з'ясували, що для організаційної роботи в Закарпатті потрібні кадри, яких не вистачає. Населення ненавидить радянську владу і в ряді випадків готове було б виступити на захист державницьких інтересів [80, арк. 458-459].

14 вересня 1946 р. 14 повстанців прийшли на комсомольські збори у с. Річка

Волівецького р-ну. Пояснили молоді, за що вони борються, забрали у восьми комсомольські квитки й відпустили. 10 вересня вигнали з лісу 508 лісорубів. 22 серпня у с. Тарасівка Тячівського р-ну приїхали на дрезині прикордонники 87-го прикордонного загону. Залишивши дрезину, пішли в гори. Повстанці захопили дрезину й від'їхали у невідомому напрямку [278, с. 212; 309, с. 526]. 21-22 жовтня 1946 р. у селах Крайня Мартинка Іршавського р-ну повстанці роздали листівку «Звернення до українців Закарпаття». 27 жовтня захопили 2-х міліціонерів у с. Смологовиця, повели у ліс, розказали, за що вони воюють, і відпустили [90, арк. 254; 309, с. 531]. Про ідейне становище на Закарпатті правдиво звітував провідник «Тиміш». Він писав, що у цьому краї потрібно діяти пропагандивними методами рейдуючих відділів. Водночас зауважував, що «народ крім питань соціального характеру цікавиться також нашою боротьбою та перспективами» [75, арк. 10-15].

Отже, 1946 рік на території західних областей України був активним з боку дій теренової мережі ОУН та невеликих відділів УПА. За цей період зафіксовано близько двох тисяч боїв, нав'язаних повстанцями: нападів на радянські транспорти, винищувальні батальйони, гарнізони МДБ, працівників партійної номенклатури, адміністративні установи [218, с. 123-192; 206; 208].

Виходячи з досвіду попереднього року, крайові проводи ОУН готувались до зимового періоду 1947 р. Так, Провід ОУН Дрогобиччини видав «Інструкцію про підготовку до зими», у якій вказував, що основною причиною загибелі кадрів 1946 р. були: недостатнє забезпечення криївками і харчами та невміння конспіруватися. Провід вимагав остаточно перевірити кадри підпілля, налагодити зв'язок, активізувати розповсюдження листівок, готувати довірені кадри підричників [397, с. 548].

У 1947 р. на території УПА-«Захід», за даними радянської сторони, діяло 84 районних проводи ОУН: у Львівській обл. – 12, Дрогобицькій – 18, Станіславській – 18, Тернопільській – 29, Чернівецькій – 7 [307, с. 565]. Кількість повстанських груп і чисельність повстанців на місцях характеризувалися такими цифрами: у Дрогобицькій обл. – 10/123 осіб, Львівській – 54/332, Станіславській – 47/490, Тернопільській 52/292, Чернівецькій – 3/9 [397, с. 565].

З 1947 р. підпілля перейшло до новітньої тактики боротьби в нічний час. У народі їх почали називати «нічними». У побут входив також термін «повстанці», «підпільники», «хлопці» [894, с. 4-8]. Старші кадри ОУН все більше звертали погляди до молоді. У тематичних листівках закликали не вступати в комсомол, не вживати алкогольних напоїв, не відвідувати радянських клубів та заходів [311, с. 338-347]. Одна з листівок закликала: «Завтра кликнемо ми по Вас, молоді друзі. Не вагайтеся носити при собі зброю, щоб у пригожу хвилину скерувати її у серце окупанта» [218, с. 163, 165].

У зверненні до директорів, завучів шкіл і вчителів підпілля ОУН вимагало пропускати у навчальному процесі все те, що пов'язане з вихованням советського патріотизму. Не співати радянських пісень, не змушувати дітей у релігійні свята ходити до школи, не брати участі у святкуванні більшовицьких свят, не записуватись у піонери та комсомольці.

У зв'язку з голодомором, який продовжувався і в 1947 р., повстанці ще більш дохідливо, ніж у попередньому році, пояснювали людям: «Ми мусимо вияснити нашим братам те, що ми ще маємо сьогодні шматок хліба, що ми ще не голодуємо так, як вони, є наслідком успішної нашої народно-визвольної боротьби ОУН, УПА (...). Запрошуймо наших братів до своїх хат. Гостім їх «чим хата багата». Покажім справжнє братерське серце. Покажім їм нашу національну свідомість і солідарність. Широко інформуймо їх про боротьбу ОУН, УПА» [53, арк. 1-35; 134, арк. 1-3].

По-новому зверталися і до «істребків»: «(...) Ви сини українського народу ставши зрадниками шматуєте живий організм, підняли братовбивчу війну, реалізуєте плани Москви. Пам'ятайте (...). Свої поступки старайтеся виправдати активною працею в боротьбі за волю України» [45, арк. 6].

У листівці «До колгоспників» закликали: «Геть колгоспи з нашої землі! Хай живе вільне користування українського селянства своєю власною землею» [311, с. 302].

Листівки розповсюджували різними методами. Наприклад, у Волочиському р-ні Хмельницької обл. напередодні дня 1 травня 1947 р. – Дня міжнародної

солідарності трудящих 80 листівок під назвою «До населення Східної України» поштою розіслано до колгоспних керівників та партійців зі зворотною адресою на Волочиський райвійськкомат. Поява листівок знайшла широкий відгомін і викликала розмови серед селян», – звітував районний провід ОУН. Після того, як пошту влада почала контролювати, підпільники залишали на місцях пакети. Дехто думав, що там цінності, розгортав і читав [785, с. 193].

Відбувалися дії щодо недопущення демонструвань радянського кіно. Підпільники попередили у селах сотні кіномеханіків, щоб вони не показували фільми, і ті подали заяви на звільнення. Побили багато кіноапаратів, спалили клуби.

У 1947 р. ідеолог збройного підпілля П. Федун («Петро Полтава») виступив з опублікованою працею «Концепція самостійної України і основна тенденція розвитку сучасного світу», у якій виклав найістотніші ознаки післявоєнного періоду: «Прагнення народу до самостійного життя є органічним природним прагненням», – наголошував автор. Ідеолог «Петро Полтава» переконував, що український народ ніколи не перестане боротися за здійснення національного ідеалу, який є частиною історичного поступу народів світу до свободи і незалежності. Автор озброїв визвольний актив концепцією політичної боротьби проти радянської тюрми народів, давав їй високу характеристику у порівнянні з визвольними змаганнями 1917-1920 рр. «Смерть тисяч борців за волю України, – писав він, – хоч як це звучить парадоксально, означає, що наша перемога буде вже завтра» [214, с. 251-314].

За неповними даними, на теренах Львівської, Станіславської обл. у першу половину 1947 р. на Закерзонні втрати радянських збройних сил складали 1222 убитими, повстанців – 302. Поранених майже не було, усі дострілювалися [219, с. 193-288].

30 березня 1947 р. у міському парку культури Рогатина вбито капітана РВ МДБ Аносова [6, арк. 22; 218, с. 186]. 2 квітня 1947 р. підпалено нафтопромисли у с. Ріпне Долинського р-ну. Згоріли 7 робочих і розвідувальних нафтоспоруд з обладнанням. У березні в Дрогобичі підпалено нафтовий резервуар на

нафтоперегонному заводі. Створено реальну загрозу газопроводу Дашава-Київ, хоч об'єкти нафтової галузі охороняла 32-га стрілецька дивізія [276, с. 216, 269].

Повстанці продовжували акції зупинення лісорубок карпатських пралісів трестом «Донбасшахтоліс». Трест злочинно вирубував Карпатські ліси, залишаючи після себе оголені вершини й спустошені долини. Як уже згадувалося, повстанці виганяли з лісу робітників, спалювали заготовлену деревину та автомашини-студебекери.

У травні-червні 1947 р. великі бої і засідки підрозділів УПА та підпілля ОУН продовжувалися. Так, 25 травня 1947 р. підвідділ «Тараска» здійснив засідку на емдебістів, які поверталися з облави, між райцентром Старий Самбір і с. Тершів. Знищили 13-х і 12-х поранили. Серед них чотирьох лейтенантів [219, с. 224]. 9 червня біля с. Крилос на дорозі Галич-Станіслав на засідку підвідділу УПА наткнулись 2 вантажних авто, яких повстанці спалили та вбили 10 міліціонерів [219, с. 231].

25 червня відділ «Булави» під командуванням «Орленка» зав'язав бій з трьома ротами МВС біля с. Білина Великого Дрогобицької обл. Ворог утратив 25 убитими, між ними двох офіцерів [219, с. 230].

Однак сили вичерпувалися. Ставало зрозумілим, що у найближчому часі ідею державності навряд чи можливо буде втілити у життя. І повстанці часто гинули з обов'язку до історичного моменту. Показовим з цього приводу є лист провідника ОУН Закерзонського краю Я. Старуха («Стяг») до Степана Бандери від 20 липня 1947 р., у якому він повідомляє: «У недалекому майбутньому умови роботи будуть прямо катастрофічні, перш за все із-за відсутності кадрів, які час від часу гинуть (...). Одним словом, боремось скільки можемо. Але ні на що не розраховуємо. Виконуємо тільки святий обов'язок» [319, с. 589]. Автор висловлював думку, що сучасні умови «холодної війни» розтягуються на десятиліття. У зв'язку з цим ми повинні налаштуватися на довготривалу боротьбу, хоча у більшовицькій дійсності успіх на довголітнє підпілля дуже малий. «Стяг» констатував, що елементи стійкості з кожним днем все більше слабнуть, ростуть елементи безнадії [319, с. 590].

Але цей лист до Бандери не потрапив. Його перехопили зв'язкові, заагентурені МДБ.

Як подано у попередніх розділах, із Закерзоння в цей час вирушили на Захід сотні УПА. З нагоди переходу відділів УПА за кордон Головнокомандувач Р. Шухевич заявив, що перехід відбувся згідно з директивою УГВР у цій справі та наказом Головного командування УПА. Мета рейду – «аби зв'язатися там із Закордонним представництвом УГВР і через нього а) викласти перед народами світу протест проти большевицького і польських злочинів над українським народом; б) передати за кордон інформацію про революційно-визвольну боротьбу українського народу проти московсько-большевицьких і польсько-большевицьких окупантів та про їх гнобительську політику на українських землях» [654, с. 223-224].

Після «великого рейду» на захід 1947 р. повстанці УПА-«Захід» відзначили п'ятиліття зародження УПА. Постановою УГВР від 30 травня 1947 р. свято Покрови – 14 жовтня визнано святом Української повстанської армії [249, т. 9, с. 370].

У святковому наказі від 14 жовтня 1947 р. «Тарас Чупринка», звертаючись до бійців і командирів УПА, відзначив: «Знайте, що такої героїчної доби, взагалі не знає історія людства. В тінь пішли прославлені досі герої Тернопілів. На героїзмі УПА й визвольно-революційного підпілля будуть виховуватися нові українські покоління» [249, т. 9, с. 374]. У п'ятиріччя створення УПА Провід ОУН у пам'ять про полеглих бійців наказав складати пом'яники, спогади та архівувати їх у різних місцях [150, арк. 1-5].

Активісти на місцях приступили до цієї важливої роботи, однак за п'ять років боротьби багато забулося, втрачено. Загинули учасники і свідки подій. Тим не менше, завдання, хоч і з погрішностями, було виконано. Частково ці архіви збереглися, з них можна відтворити прізвища учасників визвольного руху [94, арк. 208-210].

У 1947 р., за приблизними підрахунками, на території Львівської, Станіславської, Дрогобицької обл. і частково у першій половині року на

Закерзонні відбулося 909 боїв і сутичок підвідділів УПА та членів збройного підпілля ОУН з каральними силами СРСР та Польщі [219, с. 193-288].

На початку 1948 р. емебісти посилювали агентурну діяльність і намагалися захопити зв'язкові лінії та встановити над ними контроль. У відповідь крайові проводи ОУН наказали нейтралізувати ворожу агентуру й вимагали дальшої конспірації, бойових дій Самооборонних кущових відділів та теренових мереж. СБ створила спецбоївки, які спеціалізувалися на ліквідації великого начальства. Одна така боївка окружного референта СБ Р. Різняка («Макомацький») у 1947-1948 рр. зліквідувала 15 начальників МДБ, 20 партійних функціонерів та 17 інших осіб [61, т. 49, арк. 310-312].

У травні 1948 р. Станіславський ОК КП(б)У констатував, що Рогатинський РВ МДБ втратив цінного місцевого агента «Сміливу», яку есбісти розконспірували завдяки невмілим діям нач. РВ МДБ м-ра Женжери. У Гусятинському р-ні есбісти викрили «сексота» «Розу» та розстріляли. Обком партії звинувачував у її втраті райвідділ МДБ [279, с. 142]. Отже, ОУН ще контролювала ситуацію і зберігала структури. Провід «Захід-Карпати», наприклад, дислокувався у лісі біля Болехова Станіславської обл. і до його складу 1948 р. входили чотири окружних проводи: Станіславський – провідн. «Всеволод», Коломийський – «Борис», Калуський – «Брюс», Буковинський – «Сталь».

По Станіславській обл. 1948 р. налічувалось крайових проводів – 1, окружних – 3, надрайонних – 9, районних – 24, кущових – 50, станичних – 70, разом 163 структури з участю 748 осіб. У Чернівецькій обл. на чолі з окружним проводом ОУН функціонували 3 надрайонних, 7 районних, 11 станичних кількістю 56 осіб.

Крайовий провід ОУН «Поділля» охоплював Тернопільську обл. без північних районів (Кременецький, Шумський, Лановецький), які не міг опанувати через брак кадрів, однак поширював вплив на західні р-ни Кам'янець-Подільської обл., поступово заходячи у східні р-ни Кам'яниччини. До складу крайового проводу входили чотири окружних проводи: Тернопільський, Бережанський, Буцацький і Кам'янець-Подільський.

У 1948-1949 рр. ще спрацьовував механізм надрайон-станція ОУН, який

складався із 40 функціональних посад. Аналіз реєстру загиблих підпільників ОУН Городенківського р-ну Станіславської обл., складеного в період динамічного функціонування ОУН, засвідчує, що на передньому плані боротьби стояли бойовики СБ, пропагандисти, кушові організатори, станичні, стрільці СКВ та інші категорії [307, с. 685-690].

В системі цих та інших структур ОУН, за даними радянської статистики, у 1948 р. відбулося 1175 боїв, у ході яких з боку каральних органів загинуло 532, поранено 202 особи. Повстанців, за нашими підрахунками, загинуло 264. Найбільше боїв відбулося: у квітні – 120, серпні – 156, вересні – 130, листопаді – 110 [219, с. 289-405].

За матеріалами збройного підпілля, баланс бойових дій на території УПА-«Захід» суттєво не відрізняється від радянських даних і дорівнює 1307. У Дрогобицькій обл. відбулося 387 боїв, Львівській – 274, Станіславській – 344, Тернопільській – 282, Чернівецькій – 12, Кам'янець-Подільській – 8 [629, с. 8].

Бої відбувалися і взимку, хоч і в меншій кількості, як, наприклад, 7 січня 1948 р. біля с. Курдибанівка Буцацького р-ну, де напередодні 14 повстанців здійснили вдалий наскок на Золотниківський РВ МДБ, убили начальника майора Фадєєва та декількох офіцерів. Тоді власті зібрали війська з Підгаєцького, Монастириського, Буцацького, Золотниківського р-нів – близько 500 гарнізонників і почали облаву. Повстанці відступили до старих фронтових окопів біля с. Курдибанівка і вступили в бій. Карателі наступали п'ять разів з двома танкетками, втратили 45 убитими і пораненими. Коли закінчились набої, четверо повстанців почали гукати, що здаються, й підірвались гранатами, поклавши навколо себе багатьох облавників. Тіла загиблих карателі забрали до райцентру Вишнівець, поскидали біля церкви й тримали 16 днів непохованими [58, арк. 51-54]. Наступного дня секретар райкому партії Геращенко виступив з промовою на мітингу в райцентрі, де між іншим сказав: «Так буде з усіма, хто виступатиме проти СРСР». На докір солдатам внутрішніх військ похвалив загиблих: «Якщо б ви так воювали, які ці бандити, їх давно уже б не було». Тоді один боєць відповів: «Пішов би ти сам воювати, вони знають, за що воюють» [784, с. 184].

На фоні цих та інших бойових подій згадуваний раніше Петро Федун написав свою працю «Хто такі бандерівці та за що вони борються», у якій узагальнив досвід збройного підпілля ОУН та плани патріотів. Праця видавалася у підпіллі сім разів і вивчалася повстанським загалом. Лейтмотивом видання було роз'яснення, чому бандерівці виступають як послідовні борці. Вони не шовіністи і не імперіалісти і ніколи не будуть нічиєю агентурою. Повстанці борються за інтереси працюючих мас, проти колгоспів, гноблення жінки в колгоспах, за єдиний фронт поневолених СРСР народів, демократизацію. Автор детально висвітлював стиль боротьби збройного підпілля, який є героїчним, сповненим надій на майбутнє [61, т. 11, арк. 501-881; 217, с. 252-281].

Емдебісти збилися з ніг у пошуках за квартирою Головного осередку пропаганди, яка базувалась у Сколівському р-ні. У горах організували безкінечні облави та засідки на Петра Федуну, але він залишався в строю [701, с. 3-7].

Від П. Федуну в цей час до київських письменників виїхав молодий художник і поет Микола Волощук, родом із с. Криве Бережанського р-ну, щоб розказати, за що бореться ОУН та УПА. Першими його зустріли, – розповідав Микола, – Максим Рильський та Володимир Сосюра. Вони детально цікавились програмою і методами боротьби ОУН і УПА. Сосюра на прощання навіть сказав: «Бережіть себе, щастя Вам Боже». Розмова з Павлом Тичиною була стриманою. Микола Бажан не захотів його слухати, мабуть, прийнявши за провокатора, а Олександр Корнійчук відмовився навіть прийняти.

Згодом з приводу арешту Миколи був допитаний Максим Рильський, який у протоколі свідчення висловився про нього дуже прихильно, намагався за всяку ціну полегшити його долю. Микола Волощук часто про це згадував і, почувши в концтаборі про смерть свого покровителя, присвятив йому теплої вірша під назвою «Тяжкій утраті»:

(...) А тиск руки Твоєї в нашій стрічі,
Як мірку щастя в спогадах знайду,
Твою пораду, мудру і палку,

Всім людям буду говорити в вічі. (...) [606, с. 298-302].

1948-1949 роки висували нові вимоги перед членами ОУН, які не кожен міг витримати. З цього приводу повстанський графік Ніл Хасевич («Бей Зот») у середині 1948 р. запроектував медаль для нагородження відважних «За боротьбу в особливо важких умовах». Вичерпну характеристику членству ОУН п'ятдесятих років дав ідеолог «Петро Полтава»: «ОУН звертає найбільшу увагу, – писав він, – на характер, на вдачу людей. Ми, націоналісти, стоїмо на становищі, що про успіх всякої боротьби вирішують кінець-кінцем люди, а в першу чергу – воля цих людей перемогти, перебороти хоч би найважчі труднощі, їхня відвага, стійкість, фанатизм, ідейність (...). Для боягузів, людей нестійких, нездібних для жертвенної праці і боротьби в ім'я визволення України в ОУН місця немає» [391, с. 498].

Доводиться констатувати, що були в УПА та збройному підпіллі люди, які виходили з повинною до органів радянської влади. З цього приводу референт пропаганди Карпатського краю Михайло Дяченко («Марко Боєслав») у своєму «Щоденнику» записав, що до УПА наплило 1944 року, щоб не іти на фронт, багато «безідейних попутчиків», можливо, навіть агентури. «Перевірити їх, приглядатися до них не було часу. Їм не під силу були важкі умови боротьби, вони фізично і духовно заломлювалися, виходили з повинною у стан ворога» [538, с. 36].

Збройне підпілля у 1949 р. перебувало на передньому краї ідеологічної боротьби, яка з кожним роком набирала все гостріших форм. Реагуючи на радянські заходи комуністичного виховання молоді, ОУН розіслала на місця директиву про «необхідність ведення масово-роз'яснювальної роботи з молоддю проти вступу до комсомолу. Опубліковувати в селах списки комсомольців, окремих активних покарати. Вести роботу серед піонерів і їх родичів, не допускати вступу в комсомол. Попередити учителів, щоб зупиняли роботу по організації піонерів, забрати з сіл піонервожатих». Ідеологи ОУН продовжували розробляти інструкції та статті на допомогу членам підпілля, адже кожний з них у п'ятдесятих роках виконував і пропагандистські функції [151, арк. 1-35].

У травні 1949 р. станіславські емдебісти у с. Розтоки Кутського р-ну захопили

2 відозви УГВР, підготовлені на випадок війни з СРСР, у яких йшлося, що на другий день війни підпілля має підняти збройне повстання і саботувати усі заходи радянської влади. Після відходу радянських військ взяти владу в свої руки і підтримувати тісний зв'язок з народом [280, с. 158].

У червні 1949 р. збройне підпілля ОУН отримало статтю «Всеволода Рамзенка» під назвою «Чому ми за Україну Самостійну Соборну», у якій автор характеризував УССД як природне прагнення і природне право українського народу, як заповіт предків і обов'язок супроти минулих поколінь народу. Автор перераховував усі негаразди, які зникнуть з постановом УССД: колгоспне рабство, невільницька наука, голод, грабунки, страх, вивезення людей і арешти. «Тільки УССД протиставить російській нищівній силі творчу силу українського народу», – стверджував ідеолог [249, т. 10, с. 116-136].

Осип Дяків («Горновий») в одній із публікацій «Наше ставлення до російського народу» розмірковував над проблематикою взаємин російського й українського народів, коренями російського імперіалізму та його носієм ВКП(б). Частково або повністю «клас більшовицьких вельмож використовує російський народ у гнобленні інших народів», – йшлося у статті. Впливи російського імперіалізму і шовінізму такі великі, що від нього не можуть звільнитися навіть передові діячі народу, – наголошував «Горновий» [249, т. 9, с. 79-92].

В ідеологічному та воєнному протиборстві збройного підпілля з радянським режимом Роман Шухевич закликав до умілого поєднання повстанської боротьби з новими зразками підпільно-конструктивної праці, наводив приклади з 1920 р., коли Армія УНР перейшла на партизанські форми і це дало можливість зберегти армію [370, с. 311].

Як зазначалося вище, сотні УПА, хоч і з поріділими рядами, продовжували воювати до літа 1947 р. Останні підвідділи по 30-50 стрільців діяли ще у Дрогобицькому ТВ 4-ї ВО «Говерля». Деякі із залишених сотень, як «Басейн» та ім. Івана Богуна, давали про себе знати навіть у 1949 р. [937, с. 56].

Станом на травень 1949 р. на Станіславщині функціонувало 183 структури ОУН кількістю 843 члени і 22 боївки – 131 стрілець. У травні цього ж року ними

зліквідовано 19 партактивістів, 10 міліціонерів, 5 голів сільських рад, 5 емдебістів, які були ненависними селянству [280, с. 160].

З 29 квітня по 2 травня 1949 р. повстанці спалили у Краковецькому р-ні Львівської обл. 281 телефонний стовп. За це власті виселили на Сибір 14 сімей заручників [280, с. 154]. 22 травня на відстані 7 км від с. Ожидів Олеського р-ну підпільники влаштували аварію товарного поїзда №993 й розбили 7 вагонів. Як наслідок емдебісти оформили на виселення 40 сімей.

Складовою повстанської тактики було уміле мінування шляхів, на яких часто підірвалися представники влади. 20 липня 1949 р. в районі с. Красне-Ожидів Олеського р-ну Львівської обл. у результаті підриву залізничної колії зійшов з рейок паровоз. 28-29 липня на мінах підірвалися автомашини з емдебістами у с. Стрептів та с. Сморжив Новомилятинського та Лопатинського р-нів. Були вбиті і поранені серед офіцерського і рядового складу підрозділу МДБ [280, с. 177-178].

Наприкінці 1949 р. Провід ОУН в «Організаційних вказівках» наказав усім кадрам остаточно перейти до підпільних форм праці і максимальної конспірації, спростити звіти та зайві зустрічі. Звернути увагу на терени, не опановані оунівською діяльністю, урізноманітнити боротьбу з колгоспами. Забезпечити населення підпільною літературою та подбати про її пересилку в східноукраїнські області. Стимулювати ріст молодіжних кадрів, виховувати у них соборницькі почуття та ліквідувати локальний патріотизм [84, арк. 403-412].

Працювати членам підпілля ОУН з кожним місяцем ставало складніше. У гострій боротьбі з радянськими силами підпільні кадри поріділи, багато станиць ОУН припинили існування. «Мені надзвичайно боляче, – писав окружний провідник Буковини «Сталь», – коли дивлюся на своїх друзів, які від надмірного фізичного навантаження ледве волочать ноги» [165, арк. 1-2]. Зв'язкова «Сталя» Дарія Кошак-Свистельницька у спогадах про нього у кількох штрихах правдиво передала важку ситуацію, яку переживали члени підпілля: «Останній прийде, сяде між нами, обійме усіх і так нас жаліє. Дівчатка мої, ви вже старі партизанки, вже зі стажем. Ну, як ви тут? Чогось погано взуті, погано вбрані, часто бігаєте на завдання? А сам змучений, виснажений, кругом очей зморшки, на скронях сивина.

Дуже тяжко їм було на Буковині. Весь час у русі, бо постійно за ними погоня, засідки, облави. Боївку він мав з наших хлопців, з галичан» [289, с. 491].

З кожним роком каральні сили СРСР звужували кільце оточення навколо визвольних сил. Депортувавши та залякавши населення, емдебісти позбавили повстанців квартир, які надавали їм тепер хіба що найсміливіші. Єдина надія покладалися на лісові та польові криївки, переховуватись у яких було особливо нестерпно узимку.

Сліди на снігу, випаровування через вентиляційні отвори часто розконспіровували повстанців. Багато з них через це загинули, інші простудилися. Стан бойовиків у студеній криївці правдиво передав у вірші повстанський поет Михайло Дяченко («Марко Боєслав»):

«Летить сніжок. Усюди біло.
 Шукає лютий кат слідів.
 Несе полями вітер смілий
 Повстанські мрії молоді.
 Ну що ж? Ходімо в нашу хату.
 Зайшли. Од холоду трясе...
 Широкий світ – нема де стати!
 Низенькі нари – от і все» [539, с. 155].

У складних мовах існування підпілля ОУН наприкінці 1949 р. виступила зі «Зверненням воюючої України до всієї української еміграції», яке підписали лідери командування УПА-«Захід» та збройного підпілля, як «В. Грім», «С. Сталь», «В. Хмель», «К. Владан» та інші. Лідери «воюючої України» вимагали від української еміграції єдності, спільного фронту боротьби та плекання на чужині героїчних традицій визвольної справи. Звернення поширювалося у великих накладках серед українців діаспори та оунівського підпілля в Україні [677, с. 3-16].

Отже, перехід бойових дій УПА-«Захід» до боротьби формами збройного підпілля ОУН відбувався поступово майже чотири роки у післявоєнний період в

залежності від обставин боротьби та природних умов. Формальне завершення дій УПА відбулось у кінці 1949 р. Наказом Ч. 2 Головної квартири УПА від 3 вересня 1949 р. Провід вимагав припинити діяльність усіх підвідділів УПА. Наказ цей видав Головнокомандувач УПА генерал-хорунжий Роман Шухевич («Тарас Чупринка») на основі рішення УГВР від 29 серпня 1949 р. До кінця 1949 р. усі відділи УПА-«Захід» були остаточно розформовані і влилися до осередків збройного підпілля ОУН. Членам підпілля надавались ступені підстаршин і старшин. Таким чином, від початку 1950-х років боротьбу очолював апарат збройного підпілля ОУН [283, с. 11].

4.2. Військово-каральні акції МДБ-МВС проти ОУН і УПА

У післявоєнні роки радянська влада терором ламала опір народу. Як наслідок на терені УПА-«Захід» постраждала кожна родина у фізичному, економічному та ідейному плані. Лише з 1 січня по 25 травня 1946 р. радянські каральні сили провели 37089 операцій, під час яких убили 6471 повстанця та їх симпатиків, арештували 20929 мешканців, у тому числі членів ОУН [5, арк. 31].

У Станіславській обл. під час зимової блокади діяло 616 гарнізонів, які заблокували кожне село. За зиму карателі в області убили 1836 чол., арештували 3030, вивезли 283 сім'ї. Після цієї блокади провідник ОУН Ярослав Мельник («Роберт») писав: «Зараз треба зайнятися відновленням наших погромлених структур. Ухилятися від фізичної війни, щоб зібрати наші сили (...)» [278, с. 297; 408, с. 1-99].

Лише навесні настав короткий відпочинок. У квітні-травні замість втомлених гарнізонів в області закидались нові, які охороняли райцентри та почали, хоч і з меншою силою, знову блокувати села. У Калуському р-ні охорона райцентру в липні складалася з 1600 солдатів, Сівки Калуської – 80, Місліва – 50. У Долині квартирувало 73 емдебісти, 30 міліціонерів, 200 солдатів-лісорубів, 90 червоноармійців [282, с. 275-282; 413].

Водночас блокувалася окремо кожна область, а з боку Кам'янець-Подільської обл. були заблоковані усі села вздовж р. Збруч [282, с. 273].

Характерною особливістю місць дислокації каральних гарнізонів були розповсюдження венеричних захворювань серед місцевих жінок і дівчат, яких виловлювали гвалтівники і насильники. Наприклад, у с. Підпечари Станіславської обл. енкаведисти арештували 50 дівчат і, з метою згвалтування, поділили їх між собою [249, т. 9, с. 275].

Ці ганебні явища поширювалися у кожній місцевості. Особливо розгнуждано поводити себе каральні сили радянської влади на Буковині. В архівних матеріалах з цього приводу зазначено: «...найжахливіші тортури темного середньовіччя зовсім видаються блідими при порівнянні з тими, що їх приніс українському народу московсько-більшовицький поліцейський режим» [173, арк. 32].

У другій половині 1946 р. радянські власті перекинули свіжі сили на територію прикарпатської частини Буковини. Гарнізони зупинились у селах Вашковецького р-ну (Банилів-над-Черемошем, Майдан, Нижні Станівці, Спаська, Глиниця, Майдан Лукавецький), Вижницькому (Вижниця, Берегомет), Сторожинецькому (Стара Жадова, Панка, Банилів Підгірний), Чернівецькому (Великий Кучурів, Михальча, Стрілецький Кут) та інших селах [171, арк. 1]. За даними повстанських розвідників, у вересні 1946 р. на території Чернівеччини діяло 1700 солдатів внутрішніх військ. Основною формою їхньої діяльності були засідки, патрулювання і всебічне вивчення місцевих теренів. Посилилось нав'язування сексотської агентури.

НКВС почав в області паспортизацію та реєстрацію усіх громадян, котрі якимось чином скомпрометували себе. Водночас райвійськкомати започаткували призов до армії призовників 1919-1924 рр. н., які не були на фронті, і всіх з 1924 по 1928 р.н. Деякі юнаки саботували призов і не з'являлися у військкомат. Тоді власті направили в район підрозділи конвойної міліції і ті супроводжували молодь до призначених пунктів [171, арк. 14].

На початку березня 1946 р. до Кіцманського і Заставнівського р-нів прибули додаткові сили рдянських військ, які розташувались: у Юрківцях – 60 солдатів,

Товтрах – 40, Веренчанці – 40, Вікні – 60, Шубранці – 100 під командуванням начальника РВ МВС капітана Стрекозова. У Садгірському р-ні зупинилась група карателів кількістю 80 армійців під керівництвом оперуповноваженого ст. л-та Вдовенка [169, арк. 19].

У середині 1946 р. в Західній Україні заквартирувало понад 3500 гарнізонів Радянської армії, не менше як по 20 солдатів на село. На території Львівської, Дрогобицької і частково Кам'янець-Подільської обл. розташувалась 52-га армія під командуванням ген.-п-ка К. Коротеєва чисельністю 28 тис. солдатів та 13-та армія ген.-п-ка М. Пухова (25 тис. солдатів). На їхній базі створено 800 гарнізонів і 100 мобільних груп.

Додатково створено 3593 винищувальних батальйони. На 1 квітня 1946 р. у них налічувалось 63 тис. стрільців, мали на озброєнні 2031 кулемет, 7227 автоматів 43420 гвинтівок [4, арк. 51].

Базою повстанського руху 1946 р. радянська сторона вважала Станіславську обл. На її території у кровопролитних сутичках та боях перестало існувати 68 більших або менших груп УПА, 145 організацій ОУН, серед яких загинуло 1836 чл. ОУН, арештовано 3030 симпатиків [5, арк. 46-72].

Це були важкі втрати для УПА-«Захід». Провід ОУН наприкінці першої половини 1946 р. констатував, що в результаті радянських акцій, особливо в лютому і березні, визвольні сили ОУН зазнали великих втрат у людях. Тимчасово припинилися зв'язки, які поспішно треба було поновлювати [57, арк. 12-16].

Для підкріплення збройних сил на місцях до Станіслава 1946 р. додатково перекинули мотострілецький полк НКВС. З Румунії направили 88-й і 91-й стрілецькі полки чисельністю 2082 вояки [232, с. 620-621].

Відповідно, всі ці армійські підрозділи брали участь у придушенні збройної боротьби УПА і в суміжних областях. За січень-квітень 1946 р. в Дрогобицькій обл. НКВС-НКДБ спільно з частинами Радянської армії провели 4394 облави та засідки, за допомогою яких завдали відчутних втрат УПА, осередкам ОУН та убили 1489 повстанців і симпатиків боротьби. Такою ж була ситуація у Тернопільській обл.: за липень-серпень 1946 р. емдебісти провели тут 1219 облав,

3097 засідок. Однак, враховуючи досвід УПА та підпілля, лише 15% з них були «успішними» [3, арк. 185-189].

Проте втрати були. 24 лютого 1946 р. у р-ні Чорного Лісу загинув к-р ТВ «Чорний Ліс» УПА-«Захід» В. Андрусак («Грегіт»). 30 березня цього ж року у Сколівському р-ні чекісти схопили к-ра ТВ «Маківка» Ярослава Вітовського («Зміюка») [6, арк. 46-72].

31 жовтня на горі Яворина біля с. Липа Болехівського р-ну під час розконспірації і штурму криївки загинув провідник ОУН «Захід-Карпати» Я. Мельник («Роберт»). З ним упали його дружина і дев'ять повстанців. В операції щодо його ліквідації брала участь тисяча солдатів [278, с. 220-222].

Загальні кадрові втрати УПА та ОУН за 1946 р. були такі. По лінії ОУН загинув 571 керівник – від членів крайового проводу ОУН та активістів аж до станичних. По лінії УПА – командир групи УПА «Чорний Ліс» – 1, командирів відтинків – 2, курінних – 9, сотенних – 16. Серед загиблих Дмитро Горнякевич («Книш») – к-р куреня «Іскра», «Довбуш» – к-р куреня «Сивуля», к-р куреня «Журавлі», сотенний Мокій Семак («Гонта»), «Вихор» та інші [6, арк. 46-72, 278, с. 308].

1946 рік ознаменувався посиленням радянської містечок і сіл Західної України. На місцях влада приділяла увагу зміцненню сільських рад, організації партійних і комсомольських осередків, створенню структури «десятників» та «істребків». Організовувалися політичні кампанії, насаджувалась клубна робота. Знову реорганізовувались каральні органи. З 21 січня 1947 р. керівництво, що займалося боротьбою з ОУН, УПА взяло на себе 2-ге Головне управління МДБ СРСР, яке спеціалізувалось у галузі контррозвідки. У його структурі організували відділ 2-Н (координаційно-кураторський підрозділ боротьби з націоналізмом). Станом на 10 вересня 1949 р., Управління 2-Н на чолі з ген.-м-ром В. Дроздовим розрослося і складалося з чотирьох відділів: 1-го – розшуку членів Проводу ОУН, 2-го – оперативних розробок членів середньої ланки Проводу, 3-го – обліково-інформаційного та 4-го – радіозв'язку. Роботу відділів забезпечувало 126 штатних працівників МДБ [101, т. 2, арк. 1-2].

Обласні штати 2-Н могли мати й іншу структуру залежно від місцевих умов. Так, відділ 2-Н Станіславської обл. мав аж шість відділень: 1-й займався розробкою членів проводів від крайового до надрайонного, 2-й – розшуком, 3-й – розробкою мельниківського підпілля, 4-й – керівництвом агентурними групами, 5-й – обліком та інформацією, 6-й – радіозв'язком з використанням апарата «Тривога». У штаті налічувалось 47 спеціалістів МДБ.

По Тернопільській обл. аналогічне відділення забезпечувало 64 штатних одиниць [100, арк. 2]. До західних областей, як і в попередні роки, постійно відряджались емдебісти зі всього СРСР. Так, на 11 вересня 1947 р. до Станіславського ОУ МДБ прибуло 312 оперативних офіцерів з 9-ти областей РСФСР, 1950 р. – 327, 1951 р. – 352, 1952 р. також 352 [61, т. 59, арк. 155-158]. Варто відзначити, що освітній рівень серед офіцерських кадрів емдебістів залишався низьким. У Львівській обл., наприклад, вищу освіту мали лише 4,3%, середню – 31,6%, незакінчену середню 38,6%, початкову – 21,2%. Українців налічувалось 27,5%, росіян 63,8% [61, т. 55, арк. 35]. Необхідно зазначити, що всього вихідців із західноукраїнських областей серед багатотисячних кадрів МДБ-МВС 1947 р. налічувалось лише 98 осіб (4%).

У Тернопільській обл., починаючи з 1945 р., за національним складом енкавееєсівського активу було: 589 росіян, 412 українців, 40 білорусів, 6 поляків, 1 молдаванин, 2 грузини, 1 вірменин, 2 узбеки, 4 євреї і 5 татар [16, арк. 1-51].

На початку 1947 р. радянські збройні сили почали знову розквартируватися в областях. За період з 1 січня по 20 березня 1947 р. ними здійснено 12268 бойових операцій проти боївок УПА і збройного підпілля. Визвольні сили зазнали втрат, які, згідно з радянськими джерелами, склали 966 убитими і 478 захопленими в полон [6, арк. 75].

1947 рік, як і попередній, також був надзвичайно важким і жорстоким з боку дій каральних органів УРСР. У Чернівецькій обл. лише за квітень-вересень 1947 р. убито 444 мешканці, яких видавали за повстанців, та арештовано 114 осіб [278, с. 407-408].

За вересень-грудень 1947 р. убито 219 осіб, серед яких були і люди, зовсім не

причетні до визвольної боротьби. Цього року серед кадрів ОУН на Буковині загинули станичні ОУН Микола Колотило («Запорожець»), Микола Дмитрюк («Скорий»), провідник ОУН Вашковецького р-ну Іван Царапнюк («Ярема»), арештовані кущовий провідник Георгій Молдаван («Дорошенко»), станичний ОУН Василь Маківчук («Рак») та інші [278, с. 491]. У Тернопільській обл. за 1947 р. убито 917 осіб, прийнятих за повстанців, серед них багато мирних людей, арештовано 1990, депортовано на Сибір 5053 сім'ї [279, с. 93].

У 1948 р. каральні органи МВС і МДБ отримали додаткові повноваження. Відтоді райкомам партії заборонялось контролювати діяльність райвідділів МВС і МДБ. Начальники райвідділів та обласних управлінь отримали право лише усно звітувати першим секретарям Компартії у разі потреби. Заборонялось втручатись партійцям в агентурно-оперативну роботу каральних органів, відповідно й реагувати на їх наслідки. Матеріали діяльності органів обговорювались тільки на закритих засіданнях бюро партії і оформлялись в «Особливі папки», які зберігались у сейфах тільки перших секретарів.

У руслі цих та інших рішень каральні сили Москви продовжували репресії та нарощували їх потенціал. У кожному селі краю відбувалися розстріли, катування громадян, підпалювання господарств, депортації до Сибіру. Не припинялись облави, арешти груп або окремих громадян.

Радянські сили у січні-лютому 1948 р. намагались будь-що захопити керівників Проводу ОУН та решту активу УПА-«Захід», яка вже не функціонувала.

У січні-лютому 1948 р. в Сколівському р-ні Дрогобицької обл. проводилась велика облава з метою розшуку криївок референтури пропаганди Проводу ОУН, у якій брали участь 2870 солдатів 62-ї стрілецької дивізії внутрішніх військ, але безуспішно [572, с. 452].

7-8 лютого 1948 р. на суміжжі Боринського і Славського р-нів Дрогобицької обл. загинула у боях частина сотні «Біра» – 35 повстанців. 8-9 лютого під час облави навколо сіл Ямельниця і Корчин Сколівського р-ну впала криївка Дрогобицького надрайонного проводу ОУН. Загинув провідник «Сайгор» і 16

стрільців. Разом за лютий 1948 р. загинуло 117 повстанців, арештовано 66 [279, с. 55-56].

У результаті цілеспрямованих більшовицьких облав у березні-квітні 1948 р. в Дрогобицькій обл. у квітні загинуло 80 повстанців, арештовано 155 [279, с. 155], у Тернопільській за два місяці впало 105 патріотів, Станіславській обл. – 81, арештовано – 70 [279, с. 69].

Динаміка повстанських втрат і людських жертв повторювалася кожного місяця. З 7 по 14 квітня 1948 р. відбулася велика облава на суміжжі Станіславської, Львівської, Тернопільської і Дрогобицької обл. підрозділами 62, 64, 65 і 82 стрілецьких дивізій кількістю 3355 солдатів, організовано блокаду лісів з метою ліквідації провідного активу УПА-«Захід» і Львівського крайового проводу ОУН. У ході операції військовими убито 17 і захоплено 18 повстанців [311, с. 391-411]. У результаті щоденних облав, операцій та засідок 1948 рік позначився загибеллю таких провідних кадрів ОУН та УПА.

11 січня 1948 р. у с. Митків Заставнівського р-ну Чернівецької обл. загинув окружний референт СБ Буковини Мирослав Сулятицький («Кривоніс»). Під час перестрілки він убив капітана і старшого сержанта МДБ. 23 лютого у с. Хрещатик впав районний провідник Заставнівщини Григорій Гайдук («Лев», «Месник») [307, с. 663]. 25 лютого 1948 р. на окраїні Бродів Львівської обл. емдебісти убили районного провідника ОУН Івана Іжевського («Зубрицький»), політреферента Антона Вавренчука («Явір») і районного провідника ОУН Павла Романишина («Явір») [188]. 8 березня у с. Мамаївці Кіцманського р-ну після довгої перестрілки загинули референт СБ Садгирського р-ну Кость Майданський («Юрась»), кущовий провідник Кіцманщини («Борець»), бойовик («Мирон») і захоплено живим районного провідника ОУН «Остапа» [208, с. 120-160].

2 квітня біля с. Бунів Яворівського р-ну Львівської обл. загинув з товаришами надрайонний провідник Євгеній Смук («Клим»), який керував у Немирівському, Краковецькому, Яворівському р-нах Львівської обл. і Мединському, Мостиському, Вишнівському, Крупеницькому р-нах Дрогобицької обл. [97, арк. 344-382].

У травні 1948 р. в районі с. Берегомет емдебісти розконспірували криївку

заступника провідника ОУН Буковини В. Савчака («Сталь»), І. Тодорюка із с. Жадова Сторожинецького р-ну і Ф. Нахамка («Березка») із с. Бережниця Вашковецького р-ну, які під час облоги криївки загинули [208, с. 213].

4 листопада впав провідник ОУН Львівського краю Зіновій Тершаковець («Федір»), 27 листопада 1948 р. – Ярослав Дякон («Мирон», «Дмитро») – референт СБ Львівського крайового проводу ОУН, що керував роботою на території Львівської, Дрогобицької, частково Тернопільської і Станіславської обл.

3 грудня 1948 р. загинув референт СБ Карпатського краю Володимир Лівий, випускник Бранденбурзької школи розвідників [279, с. 420-421]. 29 грудня цього року повстанці втратили письменницю ОУН Богдану Світлик («Марія Дмитренко»), працівницю Головного осередку пропаганди УПА-«Захід» [289, с. 513-514].

У загальну систему боротьби радянських сил з ОУН та УПА 1948 р. сповна вписувався польський уряд. Після депортації українців із Закерзоння та припинення бойових дій УПА в Польщі відбувся ряд відкритих судових процесів над патріотами УПА. Основні з них в Перемишлі та Ряшеві (Жешуві) над 112 полоненими, захопленими в ЧССР під час рейду до Західної Європи, 75 з них розстріляли.

Наступний процес продовжено у Варшаві над 21 вояком УПА із сотень «Стаха» та «Хріна». Дев'ять з них розстріляно. Цього ж року в Ольштині під час судового процесу винесено 11 смертних вироків. У числі розстріляних к-р 6-ї ВО «Сян» Мирослав Онишкевич («Орест») і референт СБ ОУН Закерзонського краю Петро Федорів («Дальнич») [259, с. 22].

Наступного 1949 р. проти збройного підпілля ОУН на західноукраїнських землях діяло 593 т.зв. чекістсько-військових груп і 609 оперативних, у яких налічувалось 2940 офіцерів і 4378 солдатів. Створювались також міжобласні та районні пошукові групи з кадрів райвідділів МДБ і МВС. Станом на 25 листопада 1951 р. за членами Проводу ОУН закріплено 6 емдебістських груп та майже півтори тисячі солдатів і офіцерів МДБ. Ще діяло 115 груп із розшуку інших керівників і кадрів підпілля та 181 група з розшуку окремих нелегалів [572, с. 451].

Постійні переслідування і психологічна напруга, у якій перебували чл. ОУН, давали про себе знати. Вже 31 січня 1949 р. у Львові загинув шеф штабу всієї УПА Олекса Гасин («Лицар») [638, с. 244, 247-249].

2 лютого 1949 р. в лісовому масиві біля с. Рожанка Вижна Волівецького р-ну Дрогобицької обл. емдебісти за слідами на снігу викрили криївку районного проводу. У результаті бою впало 10 чл. активу і 2-х захоплено в полон. 6 березня 1949 р. емдебісти у с. Сваричі Рожнятівського р-ну убили референта СБ крайового проводу ОУН «Дениса» і знайшли в нього на клаптику паперу схему лісу з хрестиком і цифрами «8» та «18». На вказане місце 14 квітня 1949 р. в Перегінському р-ні в долині р. Лімниці війська зробили облаву й наткнулися на криївку крайового провідника ОУН Карпатського краю, командира УПА-«Захід», члена Проводу ОУН та Генерального судді Василя Сидора («Шелест»). У результаті перестрілки загинули командир з дружиною і чотири стрільці [280, с. 143; 830, с. 72-80].

6 березня 1949 р. у с. Сваричів Рожнятівського р-ну загинув заступник референта крайового проводу ОУН «Захід-Карпати» Богдан Яцків. 15 травня – провідник Дрогобицького окружного проводу ОУН, член крайового проводу «Захід-Карпати» Іван Лаврин («Нечай», «Богун», «Мирон»).

Отже, 1949 рік мав ту саму особливість, що й попередні післявоєнні роки. Необхідно визнати, що з 50528 радянських військових операцій лише 4038 були результативними (8%), що свідчило про дальший ріст мистецтва підпільної конспірації повстанців. Але поступові втрати провідних кадрів ОУН помітно послаблювали збройне підпілля, наближаючи невідворотний процес його загибелі [572, с. 453].

Підсумовуючи аспекти воєнних дій каральних сил УРСР та СРСР проти борців за волю України, наголосимо, що в новітній історії ХХ століття, за висловом Р. Шухевича, «навіть з боку найжорстокіших поневолювачів, московсько-більшовицькі вороги народу перевищують усе, що найганебніше було тепер в історії» [282, с. 385-386].

Каральні сили, наче змагаючись, чинили справжній розбій і насилля над

народом, не дотримуючись ніяких міжнародних правил і конвенцій ведення війни, поєднуючи її з політичним, ідейним, фізичним та психологічним терором людей.

Влада організувала масові облави, блокуючи області, постійні засідки і патрулювання місцевостей, намагаючись захопити живими членів Проводу ОУН, УПА та їх заступників. Масований натиск супроводжувався реорганізацією каральних сил на місцях, створенням додаткових управлінь з відповідними посадами і штатними працівниками. При цьому національний управлінський склад з числа українців залишався найнижчим. Водночас каральним органам надано додаткових повноважень у боротьбі з повстанцями. У їхню діяльність заборонили втручатися навіть секретарям райкомів партії. У результаті скомбінованих операцій загинув к-р УПА-«Захід» В. Сидор («Шелест») та ряд відповідальних кадрів ОУН, УПА.

Однак насилля з боку радянської влади продовжувало викликати спротив в українців, які підтримували патріотів збройного підпілля ОУН у їхній боротьбі за незалежність України.

4.3. Репресії радянської влади проти мирного населення

Після «великої блокади» кінця 1945 і першої декади 1946 рр., яка не принесла радянській владі сподіваних успіхів на знищення УПА, ЦК ВКП(б) і КП(б)У в західноукраїнських центрах організували серію партійних нарад, на яких підбили підсумки боротьби та накреслили плани на майбутнє. Так, у Львівських нарадах за підсумками зимової блокади з 10 лютого по 27 березня 1946 р. взяли участь по чергово всі категорії номенклатурних працівників адміністративно-командної системи області, а 28 березня 1946 р. відбулася нарада з участю перших секретарів ОК КП(б)У і начальників ОУ НКВС і НКДБ, командуючих військами Прикарпатського і Львівського округів ген.-п-ка М. Попова, ген. армії А. Єрмоєнка, начальника прикордонних військ Українського округу ген.-л-та Бурмаки і Закарпатського – ген.-м-ра Демшина. Також брали

участь ген.-п-к К. Москаленко і відповідальний представник оргвідділу ЦК КП(б)У.

У Станіславській обл. проведено за підсумками 1946 р. близько 50 нарад керівників різного рангу: начальників МДБ, начальників штабів «істребітельних батальйонів», голів сільських рад, партійного і комсомольського активу. Перевірено діяльність 11 райвідділів МДБ і райкомів партії з питань боротьби з ОУН та УПА. 26 разів ці питання розглядались на засіданнях бюро обкому партії [278, с. 291-293]. У ході нарад обласним комітетом партії наказано опрацювати плани з посилення натиску на визвольний рух. Усі зійшлись на необхідності поліпшення роботи з агентурою, створення додаткової кількості спецгруп (провокаційних боївок), виділити додаткову кількість грошей і промислових товарів учасникам спецбоївок і агентури.

Про те, що партапарат чітко контролював дії каральних органів, йдеться в інформації першого секретаря Дрогобицького ОК КП(б)У С. Олексенка ЦК КП(б)У від 13 вересня 1946 р. В області, звітував він, убито 2092 повстанці, полонено 1147 і вийшли з повинною 1220 осіб, з яких 57% були зі зброєю: «В серпні 1946 р. ми воювали значно гірше, як у попередніх місяцях. Якщо в червні було убито 182, липні 123, серпні 97. Чому ми в серпні вели гірше боротьбу з бандами (...)? Перші секретарі відволікалися на хлібозаготівлі і в серпні місяці не було достатнього контролю за роботою райвідділів МВС і МДБ» [309, с. 510].

Водночас КП(б)У приступила до знищення духовної суті західних українців – Української греко-католицької церкви, заарештувавши перед тим усіх вищих ієрархів церкви. 8-10 березня 1946 р. організували Львівський «псевдособор» з участю 216 делегатів священників та 19 представників мирян, яким зліквідовано УГКЦ. Георгія Костельника, який негативно сприймав репресії проти УГКЦ після Львівського «псевдособору», 20 вересня 1948 р. застрелили, ймовірно, за вказівкою МДБ [533, с. 332]. Проведено новітню реорганізацію каральних сил і органів державної влади.

1947 року ЦК ВКП(б) розпорядився, щоб органам держбезпеки підпорядкувались внутрішні і прикордонні війська та органи міліції. Для

координації боротьби зі збройним підпіллям ОУН утворено відділ 2-Н. Відділ налічував 229 досвідчених офіцерів і його очолив ген.-м-р В. Дроздов [572, с. 335].

3 березня 1947 р. Пленум ЦК КП(б)У визнав недоцільною практику поєднання виконання обов'язків Голови РМ УРСР і Першого секретаря й розділив ці повноваження. Першим секретарем став Л. Каганович, а М. Хрущов, який працював в Україні (1936-1947 рр.), став Головою РМ УРСР. 23 квітня 1947 р. Л. Каганович провів у Львові чергову нараду на найвищому рівні з участю М. Хрущова, перших секретарів ОК КП(б)У та начальників обласних управлінь МДБ, МВС. На зборах констатовано про ріст повстанських проявів у Дрогобицькій, Станіславській і Тернопільській обл. та посилення діяльності збройного підпілля [307, с. 578].

З метою зміцнення контролю на місцях влада запросила додаткову кількість кадрів, яких негайно направлено в розпорядження обласних управлінь МДБ. З Росії, наприклад, лише до одного Станіславського МДБ відряджено 500 офіцерів МДБ і 60 – з прибалтійських республік [574, с. 124].

Цей же обком просив відрядити на допомогу області комуністів з інших областей УРСР – як «двадцятип'ятитисячників» за прикладом тридцятих років. Згаданий секретар Дрогобицького ОК КП(б)У С. Олексенко переконував про необхідність посилення боротьби з повстанцями на зиму 1947 р.: «Пора її посилити так, щоб остаточно покінчити зі збройними бандами». Водночас рекомендував у четвертому кварталі 1946 р. і першому півріччі 1947 р. «виселити основну масу сімей, пов'язаних з визвольним рухом» [307, с. 518-523].

Компартія відстежувала також діяльність військової прокуратури та військового трибуналу в областях. 15 травня 1948 р. відділ кадрів ЦК КП(б)У склав доповідну записку про недоліки в роботі ОУ МДБ, військової прокуратури і військового трибуналу військ МВС Тернопільської обл., у якій вимагав покінчити з лібералізацією судових процесів, які «не відповідали політичним завданням по викоріненню залишків оунівського підпілля. Так, у IV кварталі 1947 р. з 458-ти засуджених – 415-м дали м'які вироки. Станом на 20 квітня 1948 р. не конфісковано майно по 1377 вироках [311, с. 436].

Партійні органи чітко контролювали в школах роботу педагогів зі Східної України, щоб вони не зазнавали впливу оунівської пропаганди. Уповноважений ЦК ВКП(б) К. Русаков у докладній записці М. Хрущову наголошував, що в Магерівському р-ні Львівської обл. учителі Катерина Харченко, Олена Крилевець, Ганна Корсун, усі з Полтавської обл., відвідують церкву та підтримують зв'язок з українськими націоналістами [309, с. 303].

З цього приводу перший секретар Львівського ОК КП(б)У І.С. Грушецький звітував, що у серпні 1948 р. обком партії випустив брошуру «Про методи і стиль роботи» та книгу «Нове перемагає», видану у 1000 примірниках, створили лекторій у складі 192 лекторів, убили 39 «бандитів», арештували 225 [279, с. 248].

Районні партійні газети практикували розвінчувальні статті проти ОУН. У тернопільському обласному «Вільному житті» з'явилися статті «Мічені назавжди», «Бур'ян», «В атмосфері благодушся і короткозорості». Орган Вишнівецького РК КП(б)У «Сталінський промінь» виступив з публікацією «Що готували українсько-німецькі націоналісти народу?», газета «Сталінська правда» Козлівського р-ну – «Ангельські голоски – душі паучі» [279, с. 290-291].

Обласні партапарати вимагали від райвідділів НКВС-НКДБ-МДБ періодичних звітів про кількість діючих повстанських формувань і відповідно інформували ЦК КП(б)У та ВКП(б). Станом на 25 травня 1946 р., наприклад, у Дрогобицькій обл. діяло 19 груп у складі 121 повстанця, Львівській, відповідно, 21/130, Станіславській – 60/659, Тернопільській – 37/268, Чернівецькій – 1/11. Але ці дані не були точними [5, арк. 26-30; 278, с. 133].

У системі репресій радянської влади дуже важким був економічний терор, який почався зразу після фронтових подій. Власті наказували, наприклад, у Тернопільській обл. приступити до негайного збору коштів і цінностей золотом, сріблом, облігаціями, державною позикою на танкову колону «Селянин Тернопільщини» [784, с. 166]. У наступній директивній вказівці ОК КП(б)У вимагав розповсюдження і реалізації 4-ї грошової позики. Так, Золотопотіцький р-н отримав завдання поширити облігації на суму 260 тис. руб. і зібрати їх готівкою. Акцію розпочати 25-го і закінчити 28-29 жовтня [784, с. 166].

Розповсюдження облігацій, збір позики були дошкульним економічним визиском селянства. Влада вимагала «живих грошей», а люди їх не мали. За це їх карали. Під час збору ламали у хатах двері, розвалювали печі, вибивали вікна, змушували продавати худобу, майно, цінні реліквії, але гроші кожен мусив здати. Селяни часто-густо втікали з домівок, але їх ловили і примушували виконувати волю новітніх вельмож [54, арк. 1-16].

ЦК ВКП(б) зобов'язував український філіал ЦК КП(б)У щоденно контролювати плани виконання графіків поставок хліба. Відповідні вказівки передали обкомам КП(б)У, а звідти – райкомам і сільським радам [див. додаток М].

У 1944 р. Бучацькому району довели величезні контрольні цифри по задачі хліба, що становили 5452 цнт. Відповідні цифри по хлібоздачі розверстали на села. Але Бучаччина не виконувала плану – станом на 5 грудня 1944 р. його виконано всього на 65,5%. Тоді райком партії направив на місця оперативних уповноважених, від жорстокості яких залежав «успіх» грабунків. Так, у с. Озеряни уповноважений РК НКВС Безкланський насильницькими методами виконав завдання на 96%, Бобулинцях, Осівцях, де грабував хліб о/у Мелимук, – завдання було виконано на 100% [784, с. 166].

Паралельно з хлібом радянська влада вимагала поставок м'яса і молока. Плани для селян були непосильними, тому майже ніколи не виконувалися стовідсотково. Як наслідок, Бучаччина станом на 14 липня 1945 р. план по м'ясу виконала на 49,5%, молоку – 22,6% і т.д.

Окремі села вперто не підкорялись вимогам властей. Селяни Трибухівців м'яса віддали всього 11%, Ріпинців – 17%, Медведівців – 26. А інші села, такі як Петриківці Нові, Новоставці, Кійданів, Пишківці, Білявинці, у 1945 р. твердо стояли на ґрунті непокори, не здали ні кілограма м'яса [784, с. 166].

Не бажали селяни району здавати державі також сіно. Для сіл Сновидів, наприклад, доведено планом 122 цнт, здано ж лише 36, Зубрець, відповідно, 194/84, Порхова 154/40, Берем'яни 64/0, Ліщинці 77/3, Передмістя 42/3 [784, с. 167].

Ще важчим за попередні був 1946 рік. Держава вимагала все нових продуктів. Коропецькому райкому партії Тернопільської обл. висловлювалось незадоволення «державною заготівлею». Так, станом на вересень 1946 р. план виконано лише на 73,8%. Пропустили, мовляв, кращі терміни здачі. У Яргові 13 господарств не здали жодного літра молока. Злісних нездавальників партійні керівники дали вказівку арештувати і засудити [784, с. 167].

Складним залишалося питання хлібозаготівель. Буцацький РК КП(б)У план поставок виконав з великими зусиллями лише на 87,1%. У постанові РК КП(б)У з цього приводу говорилось: «Уповноважені РК КП(б)У, виконкому районної ради, депутати останнім часом послабили масово-політичну роботу на селі. У результаті в районі 615 господарств не розраховалися повністю з державою, а 52 господарства зовсім не приступили до здачі хліба державі. Завідуючий «уповмінзагом» ніяких репресивних заходів не застосовує до господарств, які зовсім не здають хліб державі. Органи прокуратури і нарсуду дуже повільно розглядають справи на злісних нездатчиків хліба. Районна газета «Нова зірка» останнім часом дуже мало публікує матеріалів з відкритих судових процесів над куркульськими елементами» [784, с. 167].

У наступному 1947 р. Буцацький РК КП(б) вимагав від селян здавати ще більше м'ясо-молочної продукції, хоч знеможені господарства продовжували не виконувати їх. На бюро райкому партії з приводу цього питання говорилося: «Уповмінзаг тов. Дараган, директор маслозаводу тов. Гуліда, директор міжрайконтори тов. Хімін не шукають ніяких шляхів для погашення недоїмки 1946 р. Більше того тов. Дараган і тов. Гуліда не вимагають від своїх агентів виконання планів здачі м'яса і молока. Як наслідок 18 сільських пунктів призупинили свою роботу» [784, с. 167].

Щоб виконати партійні вимоги, уповноважені із заготівлі сільськогосподарської продукції посилювали терор. Ось факти. У селі Кійданів по збору м'яса і молока працювали уповноважені Стахур, Захарчишин і Асадов. 14 листопада 1947 р. реквізували корову у селянки Ганиш Леонтини Юлівни і сказали, що віддадуть, коли виконає зобов'язання перед державою. Ще відібрали

корову у Кульчицької Анастасії, хоч її чоловік загинув на фронті. 15 листопада згадані уповноважені вдерлись уночі на квартиру голови сільської ради й погрожували йому карою, якщо він серйозно не займатиметься хлібозаготівлями. Наступного дня забрали з господарства Федора Чайківського усіх овець і стріляли по селу з гвинтівок та пістолетів [784, с. 167].

Такою самою була ситуація і в Кам'янець-Подільській обл., хоч активної протидії збройного підпілля ОУН там відчувалося менше. У звіті по району з 1 квітня по 1 липня 1949 р. провід ОУН Кам'яниччини, аналізуючи ситуацію на місцях, інформував наступне: «Підписання на позику почалося в кінці квітня і на початку травня місяця. Планувалось зібрати підписи і гроші ще до рішення. Це їм вдалось почати відомим методом. Як і в минулому році, стосовно населення адміністрація застосувала значне залякування, був ряд випадків побоїв людей. Погрози, биття кулаками в стіл мали місце в кожному селі та місті. Також застосовувалася практика, як і в період колективізації, коли хто не хотів підписуватися на позику, його беруть з собою і ведуть по хатах, щоб він агітував інших підписуватися і платити гроші. Або ж викликають у сільську раду тих, хто не хоче підписуватися, посилають за такими самими, а потім тримають їх цілу ніч у сільській раді (Волоська, Коржівці, Шелехове Деражнянського р-ну, Охрімівці Віньковецького р-ну)» [785, с. 191].

5 травня в с. Охрімівці Віньковецького р-ну директор школи Крикун «побив Марію Гавришко за те, що вона не хотіла підписатися на позику. Чоловік її загинув на фронті, вона залишилася з двома дітьми 5-10 років. 16 травня в с. Адамівка Віньковецького р-ну прикріплений з району по позиках Герасименюк побив продавця та бригадирів Антона Горобця, Павла Левицького – партійних і безпартійного Івана Манчуляка за те, що вони не зібрали відповідної кількості позики. Кожного один за одним бив по обличчю» [785, с. 191].

Отже, грабунки радянською державою населення краю з року в рік посилювались. Хлібозаготівлі радянські власті поставили на «професійну основу». Величезний каральний апарат діяв цинічно й жорстоко. Найпоширенішою формою радянських репресій проти населення західних областей були політичні арешти і

ув'язнення до сибірських і середньоазійських таборів. Немає у Галичині ні одного села, звідки б за ґрати не кинули по десять і більше «політичних». Їх судили до різних термінів ув'язнення – від десяти до двадцяти п'яти років з конфіскацією майна та позбавленням так званих «виборчих прав».

Часто у ході облав відбувались масові незаконні арешти селян, як членів та пособників ОУН. Так, начальник Яблунівського РВ МДБ Станіславської обл. Діденко у листопаді 1945 р. арештував 89 осіб і сфабрикував проти них справу участі в т.зв. запасній молодіжній сотні УПА [307, с. 505]. З приводу цього та інших випадків прокурор УРСР по Станіславській обл. С. Шугурова у спецдонесенні наголошував, що за перше півріччя 1946 р. в області зафіксовано 2629 випадків незаконних арештів [278, с. 305].

Уповноважений Винниківського р-ну Львівської обл. Харитонов у березні 1946 р. після арешту і допитів самочинно розстріляв дівчат А. Джавру, А. Дирбу, заготівельника сільгосппродукції В. Муцака [307, с. 505-506].

Ситуацію з повальними арештами в селах краю пояснював повітовий провідник ОУН Городенківщини Василь Кузьмин («Орлик»), який вийшов з повинною і в листі секретареві Станіславського ОК КП(б)У М. Слоню пояснював, що в с. Дубках налічується всього 3 чл. ОУН, проте арештували 25; Хмелеві – 4, арештовано 15; Поточиськах близько 10, а тут арештували до 50 осіб [309, с. 329].

У системі каральних заходів влада далі змушувала чоловіче населення вступати до так званих «істребительних» батальйонів, про яких ми уже згадувалось вище. Наприклад, у травні 1945 р. українці «істребительних» батальйонів у Тернопільській обл. становили 53%, поляки – 27% [61, т. 64, арк. 70]. Грабунки «істребків» ставали такими нестерпними, що навіть бюро Борщівського РК КП(б)У Тернопільської обл. змушене було визнати: «Люди, які знаходяться в «істребительних» батальйонах, займаються мародерством» [781, с. 156].

Про «істребківську» сваволю доповідав заступник командира гарнізону №5 л-т Теленога у Мельниця-Подільському р-ні: «Жахлива поведінка цього контингенту надзвичайно негативно відбивається на морально-політичному настрої населення» [31, арк. 7].

Повстанці найбільш розгнущданих «істрєбків» не раз карали, роззброювали їх гарнізони, розганяли. Проте контингент, хоч і ненадійний, власті защораз переукомплектовували і змушували воювати проти повстанців.

У західноукраїнських областях кількість «істрєбітельних» батальйонів у 1948 р. складала 1308 гарнізонів чисельністю 24545 «істрєбків». Найбільше їх було в Тернопільській обл. – 7219 осіб та Станіславській – 5472 [533, с. 280].

Діяли батальйони і в Кам'янець-Подільській обл. Вони отримували за рахунок колгоспів трудовні. Їх часто використовували в облавах на членів збройного підпілля ОУН. «Істрєбків» з 1 липня 1948 р. перейменували на групи громадського порядку при колгоспах і вони проіснували до 1954 р. [60, т. 64, арк. 70].

У 1946-1947 рр. у повстанців з'явився ще один смертельний ворог, що смерчем пронісся по східних, центральних і південних районах України. Докотився він і до теренів УПА-«Захід». Це був голод. Причиною голоду стала засуха 1946 р. та непосильні хлібозаготівлі сталінської адміністративно-командної системи [135-136].

У Східній Галичині дощі ще де-не-де випадали і погодні умови були відносно сприятливішими, тож населення менше страждало від голоду. Проте випадків голодної смерті також було багато. За неповними даними, у Снятинському р-ні Станіславської обл. загинуло 98 осіб, Городенківському – 55, Обертєнському – 311, Печєніжинському – 49 [282, с. 410].

Багато випадків голодної смерті було в Тернопільській обл. У с. Худиківці Мельниця-Подільського р-ну, наприклад, від голоду загинуло 82 особи, с. Білівці – до 30-ти. Про надзвичайно прикру ситуацію у селі констатував підрайонний провід «Маківка»: «Тут хліб їдять, напевно, на Великдень і Різдво» [17, арк. 19-22]. Шукати точних даних про кількість загиблих від голоду в колишніх радянських архівах марна справа, хоча деякі відомості збереглися. В «Інформації про економічний стан Мельниця-Подільського р-ну», підписаній першим секретарем РК КП(б)У Снісарєнком, зокрема, йдеться: «Починаючи з грудня 1946 р. в районі частішали випадки недоїдання і голодної смерті. Літом не було дощів у Трубчині, Дзвинячці, Вовківцях, Панівцях. Умерли з голоду: у січні – 73, у лютому

– 103, у березні – 128, квітні – 111, у травні – 133 особи. За п'ять місяців у Мельниця-Подільському р-ні померло від голоду 548 осіб. Зерно, яке ми отримуємо, не забезпечує допомоги населенню і колгоспникам» [8, арк. 31; 34, арк. 2].

У Чернівецькій обл. на 2-ге липня 1947 р. хворих на дистрофію налічувалось 31787, померло від голоду 1184. На 1-ше серпня дистрофічних хворих уже було 39594 і померло 2829, але ці цифри приблизні. Було багато випадків, коли померлих від голоду не фіксували [474, с. 1014, 1016]. Натомість за період хлібозаготівель в області відбулося 129 відкритих виїзних судів, які судили людей на терміни від 5 до 10 років [474, с. 1019-1022]. 1947 року секретар Чернівецького ОК КП(б)У В. Вовк, голова облвиконкому А. Коліков та уповноважений Міністерства заготівель Г. Харченко надіслали Й. Сталіну телеграму про дострокове виконання плану хлібозаготівель та запевняли, що колгоспи, радгоспи, селяни-одноосібники продовжують здавати понадплановий хліб державі та переходити на випробуваний колгоспний шлях [474, с. 1023].

Катастрофічними були наслідки голоду у Кам'янець-Подільській обл. У с. Жердя Орининського р-ну померло 200 осіб, Жабинцях – близько 100, Фридрівцях – 50, у с. Залуччя Смотрицького р-ну – 80 і т.д. В області налічувалось понад 44 тис. виснажених селян-дистрофіків [565, с. 238].

З приводу голоду 1946-1947 рр. підпілля ОУН дійшло висновку, що голод 1946-1947 рр. був тих же масштабів, що й 1932-1933 рр., «тільки 1946 р. селяни були більш при звичаєні до нього, бо привчилися жити впроголодь» [311, с. 353-358]. Становище ускладнювалось ще й тим, що до галицьких сіл потягнулися тисячі голодуючих з Бессарабії, Кам'янець-Подільської та інших областей. Вони наповнювали базарні площі райцентрів, випрошуючи та вимінюючи товар на зерно, картоплю, борошно. Цією ситуацією поспішили скористатися емдебісти. Перевдягнуті на жебраків, агенти МДБ ходили хата від хати, вишукуючи повстанців.

Голод «породив» ще одного ворога – грабіжників. Вони видавали себе за бандерівців, вдиралися до хат і забирали все, що могли.

Особливо полювали напасники на берегах р. Збруч, шукаючи за людьми, які

поверталися з продуктами у Кам'янець-Подільську обл. через село Гуштинку на Бережанку. Селяни просили повстанців захистити їхні сім'ї та села від грабунку, на що районний референт пропаганди Скала-Подільського проводу Іван Ліщинський («Матвій») сказав: «Ми могли би їх усіх перестріляти. Але ми на такий крок не підемо. І тюрем в нас немає. Це явище, викликане голодом. Перестануть люди голодувати, зникнуть грабунки» [554].

Голод 1946-1947 рр. був спільником радянської влади, бо чим менше хліба було в населення, тим більше голодували повстанці, що й пригальмовувало їх опір.

У протиборстві з визвольним рухом ОУН, УПА в післявоєнний період влада активно застосовувала депортації місцевого населення з метою позбавлення повстанців соціальної бази боротьби. Перші вивезення родичів, симпатиків та заручників почалися зразу з поверненням влади 1944 р. на західноукраїнські землі [575].

Депортаційні процеси на той час уже спіткали кавказькі народи, до такої участі планувалися й українці, про яких чітко висловився 1956 року на XX з'їзді КПРС М. Хрущов, критикуючи культ особи Сталіна та його депортаційну політику [648, с. 59].

Лише за період із 1944 по 1946 р. власті з п'яти областей Західної України виселили 9203 сім'ї чисельністю 21825 членів, з Тернопільської – 1741 сім'ю і 3780 чл. родин, з Дрогобицької, відповідно, 1977/5272, Станіславської 2493/5590, Львівської 2531/5927, Чернівецької 461/1256 [232, с. 545; 307, с. 589].

Активного переселення зазнали автохтонні українці земель Закерзоння, про що уже йшлося. 9 вересня 1944 р. підписано угоду між Польським комітетом національного визволення (ПКНВ) і УРСР про взаємну евакуацію населення, у термінології якої стосовно українців і поляків існувало дві різниці. Українці на Закерзонні були корінними жителями, поляки у Східній Галичині з'явилися у результаті колонізації земель Польщею. Взаємна евакуація закінчилась 2 серпня 1946 р. На облік в Україні взято 125949 родин (497682 особи), евакуйованих з Польщі. В райони Західної України поселено 80301 особу і Східної України 42153 [533, с. 231].

Під час переселення польська сторона скоїла 180 нападів на українські села, вбила 4760 українців, повішала 47, пограбувала 2268 родин, спалила 650 будинків, конфіскувала 1319 корів [533, с. 235]. Але найпотужнішого, найжахливішого за своїми наслідками виселення з рідних земель західні українці зазнали у жовтні 1947 р. З Тернопільської обл. тоді виселено 5013 сімей (13174 особи). Серед них із членів сімей загиблих воїнів УПА – 1683, нелегалів – 879. Бідняків – 728, середняків 3956, т.зв. куркулів – 309, службовців – 10 [278, с. 444; 797, с. 270-174]. З них 3211 жінок, 6581 дитина. В операції брали участь 25980 осіб, тобто на одного депортованого припадало майже два конвойних [278, с. 443-444].

Зі Станіславської обл. депортовано 4575 сімей (12474 особи). В акції брало участь 23057 конвойних з числа оперуповноважених МДБ-МВС, партійного і місцевого активу, «істребків» та військових. Для перетранспортування використано близько 2 тис. підвід, 605 машин [278, с. 459, 461].

У жовтні 1947 р. в Дрогобицькій обл. виселено 4559 сімей (14486 осіб). Серед них 6410 жінок та 4463 дитини [278, с. 430].

В Чернівецькій обл. – 616 сімей (1635 осіб). У виселенні брали участь 381 оперативний працівник, 630 військових, 600 «істребків», разом 1611 осіб. Найбільшого виселення зазнав Вижницький р-н – 199 сімей (530 осіб), Вашковецький – 151 (403), Заставнівський – 151 (277), Путильський – 89 (266). У числі виселених жінок – 751, дітей до 15 р. – 615. Найбільше постраждали від депортації села: у Путильському р-ні – Сергії, Дихтинець, Усть-Путила, Довгопілля; Вижницькому – Іспас, Берегомет, Мигове, Розтоки, Мариничі [278, с. 439-440].

Під час депортації селянські господарства і майно підлягали конфіскації. У Станіславській обл. насильно забрано у селян: 3872 корови, 546 телят, 625 ялівок, 848 коней, 729 свиней, 1920 овець, 340 кіз, 2044 птиці, 302 бджолосім'ї і т.д. [278, с. 466-467].

У ряді випадків, щоб остаточно розсварити між собою бідняцькі і середняцькі маси, власті в області передали біднякам 1800 конфіскованих голів великої рогатої худоби, які пізніше забрали до колгоспу [278, с. 466-467].

Однак з виселенням мас у 1947 р. визвольний рух УПА-«Захід» не припинився, відповідно і виселення продовжувалися. Виходячи з «досвіду» депортації 1947 р., обкоми партії у 1948 р. відмовилися від виселення великими партіями. Навпаки, Станіславський ОК КП(б)У пропонував виселяти селян систематично і дрібними партіями. Пропонували відмовитись від оргнабору на роботу в Донбас, звідки молодь утікала і ставала резервом ОУН [8, арк. 71-78]. Львівський ОК КП(б)У пропонував виселити усі села, розташовані на відстані 800 м від державного кордону, та посилити контроль за військовою прокуратурою [11, арк. 40-52]. Депортації продовжувалися. За перший квартал 1949 р. з Тернопільської обл., наприклад, виселено знову 372 сім'ї (1038 осіб), а також з інших областей [280, с. 112].

Не в силі призупинити повстанські виступи, влада у повну силу використовувала принцип заручництва, і кари продовжувалися. 8 вересня 1949 р. за вбивство уповноваженого РК КП(б)У Короля у с. Орів Дрогобицької обл. виселено 20 сімей (58 осіб), 28 вересня із с. Рудники Миколаївського р-ну за вбивство секретаря РК КП(б)У Титова депортовано 31 сім'ю (156 осіб). З 20 квітня по 1 червня 1949 р. за 31 повстанський збройний виступ у Станіславській обл. виселено 210 сімей [280, с. 166-175, 269].

Відповідно, у Львівській обл. з 1 березня по 20 жовтня 1949 р. за 32 повстанські прояви виселено 162 сім'ї (понад 300 осіб). За спалення колгоспної стодоли і роззброєння 2-х «істребків» 1 березня 1949 р. у с. Андріївка Краснянського р-ну Львівської обл. виселено 15 сімей. За вбивство колгоспного бригадира у с. Уцишків цього ж району виселено 18 сімей і т.д. [280, с. 176-181].

Варто зазначити, що серед депортованих були випадки, коли вони не корилися долі й тікали із заслання додому. З Львівської обл. повідомлялось, що із заслання втекло 1125 осіб. Серед них 380 виселених у 1947 р. Влада арештувала і виселила назад 651 особу, в т.ч. тих, що втекли у 1947 р. – 253 [279, с. 124-125]. На 11 грудня 1948 р. у Станіславську обл. втекло з Сибіру 1555 осіб. Їх розшукували і знайшли 125 чол. [279, с. 124-125].

Підсумовуючи дані депортаційної політики радянської влади супроти

визвольних сил, її цифри за 1944-1953 рр. сягають: з Львівської обл. – 42883 особи, Станіславської – 40692, Дрогобицької – 35623, Тернопільської – 32069, Чернівецької – 4298, разом 155565 мешканців краю. Залишившись без близьких і знайомих, симпатиків визвольного руху, підпілля ОУН внаслідок депортації мас суттєво послабилось [577, с. 37; 832, с. 432].

Винищивши українське село в результаті чисток, облав, розстрілів, арештів, депортацій та фронтів Другої світової війни, позбавляючи його хліборобської і патріотичної еліти, решту населення влада заповзялась організувати у так звані колективні господарства (колгоспи), до яких селян змушували вписуватись насильницькими методами. З цього приводу М. Хрущов 2 лютого 1948 р. запропонував прийняти рішення «Про виселення з Української РСР осіб, які злісно ухиляються від трудової діяльності у сільському господарстві і ведуть антиукраїнський, паразитичний спосіб життя» [533, с. 288].

Хто ухилявся від колгоспу, тих арештовували. У с. Зеленів Чернівецької обл. арештували 20 осіб, Топорівцях – 80, Старій Жучці – 50. Усім їм пропонували вибирати: колгосп або в'язниця [307, с. 656].

Колективізацію на теренах УПА-«Захід» радянська влада утверджувала цілих десять років – від 1944 по 1954 р. У 1944-1947 рр. влада підступом, шантажем і різними обіцянками подекуди встигла позакладати колгоспи. Згідно з радянською урядовою статистикою, на 1 січня 1949 р. у Станіславській обл. сколективізовано 78% селянських господарств, Львівській і Тернопільській – по 34%, Закарпатській – 46% та Дрогобицькій – 34% [364, с. 36].

На середину 1951 р. в західноукраїнських областях функціонувало вже понад 7 тис. колгоспів. Насильством радянська влада здійснила перелом у колгоспному будівництві на свою користь [920, с. 441].

У 50-х рр. ХХ ст. колгоспник став дармовим робітником, одержуючи за один трудовдень по 15-20 копійок. Надзвичайно важким було становище жінок-колгоспниць. Їм наділяли для обробітки великі т.зв. «норми» – по одному гектару цукрових буряків, картоплі, кукурудзи, гороху та інших культур.

Наприклад, у с. Зіньків та Охрімівці Вільковецького р-ну Кам'янець-

Подільської обл. змушували переносити в мішках перегній на відстань від 300 до 1000 метрів. На один трудовдень треба було перенести таких мішків 30 разів [785, с. 192].

Збройне підпілля ОУН у цій складній ситуації закликало українське селянство до боротьби з колгоспною системою, роз'яснюючи усно та друкованим словом її суть, що зводилася до соціального поневолення та політичного підкорення тоталітарній системі.

Запроваджуючи в Західній Україні колгоспи, влада зустрілася з природою українського селянина, якому невідома була російська общинно-колгоспна система господарювання і він не бажав їй коритися. Через колективізацію влада намагалась остаточно задушити західноукраїнську селянську ментальність, адже відома істина – зі смертю українського селянина остаточно вмирає й українська ідея [851].

В умовах нужденного існування та репресій у західних областях України з новою силою поширювалась діяльність провокаційних груп, які були дієвим інструментом у загостренні терору і фактів їхньої діяльності дуже багато. Так, 23-24 січня 1946 р. члени провокаційної групи Дрогобицького р-ну під керівництвом заступника начальника «відділу боротьби з бандитизмом л-та Вайзберга у с. Брониця пограбували у селян 8 кожухів, 4 пари чобіт, 2 пари черевиків, 9 комплектів білизни, 14 літрів самогону, 6 курей, сало, масло, хліб» [307, с. 420-422]. Збройне підпілля попереджувало, щоб селяни не читали підкинутих їм листів з вимогою збирати для повстанців харчі. Такі листи рекомендувалось спалювати: «Тим, хто говорять, що втекли з тюрми, не вірте, бо втекти звідти неможливо – це ніхто інші, як замасковані розвідники НКВД – провокатори» [42, арк. 25].

Та, незважаючи на попередження підпілля, влада посилено працювала над збільшенням агентурного апарату на селі, без якого була безсилою. Ламаючи психологічно і морально людей, карателі нав'язували їм ганебну співпрацю.

Станом на 1946 р. у західноукраїнських областях обласні управління МДБ мали у своєму розпорядженні 644 резидентів, 2249 агентів та 18185 інформаторів [61, т. 82, арк. 76]. Лише у Станіславській обл. станом на 25 липня 1946 р.

налічувалось 6405 осіб провокаторів. З них 641 агент, 142 резиденти, 5572 інформатори і 41 утримувач явочних квартир [533, с. 274]. З цієї категорії людей створювались т.зв. спецгрупи, які займалися убивствами і грабунками мирного населення під маркою повстанців.

На серпень 1948 р. у Станіславській обл. при райвідділах МДБ створено 27 провокативних спецгруп у складі 130 бойовиків і 9 оперативних секторів, які мали координувати провокаційну діяльність згаданих груп [279, с. 258].

Спецгрупи постійно вбивали невинних людей. 23 травня 1946 р. застрелили отця Леоніда Щирбу у с. Добряни Щирецького р-ну Львівської обл., 16 червня чинили бешкети у с. Гринівка Товмацького р-ну Станіславської обл. 3 серпня 1946 р. закололи у с. Яйківці Журавинського р-ну селянина Степана Гречку, що спав у клуні.

6-го липня у с. Дуброва Богородчанського р-ну Станіславської обл. напали на хату Олени Федірко. Кинули до хати три гранати, важко поранивши маму і доньку. Старша донька Марія вхопила на руки поранену сестру й почала утікати, її догнали і закололи багнетами [282, с. 284].

Про діяльність цих груп на території Львівщини обком партії доповідав, що з 3 липня 1948 р. по березень 1949 р. спецгрупи убили та арештували 1447 місцевих селян і створили атмосферу взаємного недовір'я, що переростала до форм самознищення. Повідомлялося, що бойовики Середа, Вовк, Фордига у 1946-1948 рр. систематично грабували населення Тернопільської, Львівської та інших областей [280, с. 163-164].

Такі ж провокаційні підрозділи під виглядом УПА чисельністю від 20 до 100 бойовиків з 1946 р. діяли на території Ряшівського воєводства та Березівського, Ліського, Сяніцького, Ярославського, Любачівського і Перемишльського п-тів (нині Польща), організовані на базі 34 і 36 піхотних полків та 8 і 9 полків державної поліції. У червні 1947 р. провокаційну групу під криптонімом «ВУГБ» як чоту УПА «Чумака» сформовано по розшуку крайового провідника ОУН Закерзоння Ярослава Старуха («Стяг») [197; 210, с. 443].

З приводу провокаційних дій «псевдобойовок» МДБ, прокурор військ МВС

Українського округу Г. Кошарський змушений був написати доповідну записку «Про факти брутального порушення радянського законодавства у діяльності т.зв. спецгруп МДБ №4/001345» від 15 лютого 1949 р. У документі йшлося:

«Міністерством ДБ УРСР і його управліннями у західних областях України (...) широко застосовуються т.зв. спецгрупи, які діють під виглядом бандитів «УПА». Це надзвичайно гострий метод оперативної роботи (...). Як підтверджують факти, грубо-провокаційна і невміла діяльність спецгрупи, насилля, яке допускають їх учасники над місцевим населенням, не тільки не полегшує роботу, а навпаки підриває авторитет радянської законності» [311, с. 541].

Отже, масштабні репресивні заходи радянської влади супроти українців Західної України та їх визвольних сил були максимальними. Їх здійснювали відряджені до західноукраїнських областей тисячі представників партійного, господарського і карального апарату, які щоденно утверджували кремлівські директиви у життя. Їхні репресії, насичені кривавими оргіями, доводилось стримувати навіть органами радянської прокуратури. У загальній системі фізичних репресій відзначався економічний терор, під час якого від селян вимагали виконання державних позик, здачі контингентів сільськогосподарської продукції. За невиконання людей ув'язнювали, депортували на Сибір. Щоб остаточно знекровити визвольний рух, влада організувала масову депортацію українців у жовтні 1947 р., а решту насильницькими методами заганяла в колгоспи. Частина жертв на західноукраїнських землях забрав голод 1946-1947 рр., хоч за своїми розмірами він був менш жахливим, ніж у центральних та східних областях України. Водночас західноукраїнське село донищували райвідділи МДБ-МВС з провокаційними підрозділами, зміцнюючи сталінський тоталітарний режим на місцях.

Узагальнюючи хід чотирирічної боротьби УПА-«Захід» і збройного підпілля ОУН (1946-1949 рр.), відзначимо, що відбувалася вона в умовах посилення радянських репресій з метою нейтралізації визвольних дій борців. Не знищивши ОУН, УПА під час зимової блокади 1946 р. власті, реорганізувавши каральні структури, продовжували тотальний наступ на повстанські позиції. Паралельно

партійно-емдебістський апарат методично винищував соціальну базу визвольного руху – селянство, депортуючи його на Сибір та заганяючи у колгоспи. Масове пограбування селянських господарств державними позиками та хлібозаготівлями, голод 1946-1947 рр., розгул провокаційних загонів МДБ-МВС створювали нестерпну обстановку на місцях. Центральний партійний апарат вимагав від влади остаточного завершення розгрому повстанських підрозділів та оунівського підпілля. На допомогу властям перекидалися свіжі додаткові військові підрозділи для поповнення місцевих гарнізонів, які брали участь в масових облавах, засідках у нічний час, завдаючи болючих втрат ОУН, УПА в керівних та рядових кадрах. У цьому ж руслі з СРСР солідаризувалися сателітні комуністичні режими Польщі, Чехословаччини, Румунії, які переслідували членів ОУН, видавали їх під суд, розстрілювали.

ОУН намагалася зберегти кадри, виховувати молоде поповнення, націлювала патріотів на боротьбу засобами усного і друкованого слова, а зброю використовувати лише в крайньому випадку з метою особистого захисту.

З кожним роком збройне підпілля втрачало надії на зміну міжнародної ситуації й усвідомлювало, що працює лише на історичну перспективу.

РОЗДІЛ 5

ЗБРОЙНЕ ПІДПІЛЛЯ ОУН НА ОСТАННЬОМУ ЕТАПІ ВИЗВОЛЬНОЇ БОРотьБИ (1950-1960 рр.)

5.1. Підпільна діяльність ОУН у 1950-1952 рр.

Провід ОУН у 50-х рр. ХХ ст. вимагав від низових кадрів «втримати в українських землях підпільну організацію і далі її розбудовувати» та наголошував, що історія відвела Західній Україні в силу її високої національної свідомості роль плацдарму у визвольній боротьбі, з якого визвольні ідеї поширюватимуться на Східну Україну. Втрата цього плацдарму відкинула б український народ в його визвольних змаганнях щонайменше на яких 30-40 років назад [249, т. 10, с. 101-113; 391, с. 494].

Тим часом радянські каральні сили нарощували зусилля для остаточного знищення підпілля ОУН. Продовжувалися облави та провокації, які завдавали втрат месникам. 14-15 січня 1950 р. у селах Яворівського та Краковецького р-нів відбулися облави військової частини 69675 чисельністю 1250 солдатів. Біля с. Чернилява знайдено друкарню, у ній – 4 тис. віддрукованих листівок, 50 кг шрифту, устаткування [697, с. 18].

На початку 1950 р. в областях продовжувалися масові арешти. У Станіславській обл. схоплено 677 невинних людей, звинувачених у націоналістичній діяльності: 69 у колгоспах, 10 у лісовій промисловості, 84 у школах і вузах. На Коломийщині репресували 28 педагогів, вихідців з Центральної та Східної України, Косівщині – 19, за те що закупували для підпільників канцелярське приладдя, розповсюджували бофони, листівки, фотографували повстанців тощо [20, арк. 1-64; 486, с. 29].

З передмістя Тернополя с. Великі Гаї виселили у 1950 р. 239 селян як кару за те, щоб звідти не заходили в місто повстанці [438, с. 162-202].

Та попри все осередки збройного підпілля, хоч і в меншій кількості, продовжували існувати та чинити опір радянській. В Чортківському надрайоні, наприклад, діяло 37 чл. ОУН, Копичинському – 23, Буцацькому – 19 [243, с. 142-143].

У Станіславській обл. на січень 1950 р. діяло 148 підпільних організацій ОУН, які налічували 710 учасників, 25 боївок – 77 стрільців та 153 одиноких нелегалів ОУН. У лютому 1950 р. власті зі Станіславської обл. вивезли на Сибір 570 сімей (2106 осіб) і т.д. [280, с. 330]. Напередодні 1950 р. Р. Шухевич вимагав зосередити увагу підпілля ОУН на двох проблемах: вихованні молоді та опануванні націоналістичною діяльністю Східної України. На нараді членів проводу ОУН «Захід-Карпати» референт пропаганди Степан Слободян («Клим», «Єфрем») доповів, що за кожним окружним проводом закріплюються 2-3 області Східної України.

Так, за Коломийським окружним проводом (шифр 1) – Дніпропетровська та Запорізька обл., Калуським (23) – Миколаївська, Херсонська, Кіровоградська, Дрогобицьким (24) – Одеська, Ізмаїльська, Буковинським (20) – Молдавська РСР, Станіславським (22) – Кримська. За окремими проводами під шифрами 25, 26, 27 закріплено Кавказ, Кубань, Вінницьку та Житомирську обл. [61, т. 27, арк. 262-265].

Соціальною базою для заснування там підпільних мереж мало стати населення, виселене із західних областей на схід. Станом на 1950 р. на території східних областей України мешкало 4900 сімей, переселених із Закарпаття, 27 тис. переселенців із Західної України, 125 тис. молоді вивезено на роботу у рамках фабрично-заводського навчання. Серед них було багато осіб, пов'язаних з підпіллям [61, т. 29, арк. 300-306].

Провід ОУН опрацював ряд інструкцій щодо методики підпільної праці на Сході, куди повинні йти найбільш підготовлені члени ОУН, які б розгорнули пропаганду у колгоспах, на залізниці, у школах та установах [696, с. 5].

Згідно зі списком, знайденим у загиблого «Єфрема» з Калуської округи, до Києва відрядили 1-го підпільника, у Вінницьку і Кіровоградську обл. – 4, а також з

Коломийської округи в р-н П'ятихатки Дніпропетровської обл. та інші місцевості [696, с. 7].

Необхідно згадати, що у 1950 р. Р. Шухевичу все важче давалося керівництво підпіллям. Напружена революційна боротьба підірвала здоров'я командира [274]. У нього був високий тиск, він страждав на артрит та часті атаки серця і головний біль, які завдавали нестерпних фізичних страждань. 5 березня 1950 р. на околиці Львова Білогорщі під час спроби арешту Р. Шухевич застрелився, перед тим поклавши на смерть м-ра Ревенка [698, с. 12-30].

В операції щодо ліквідації Р. Шухевича брали участь високі чини МДБ під керівництвом начальника 4-го Управління МДБ СРСР ген.-л-та П. Судоплатова, 370 солдатів внутрішніх і прикордонних військ, 60 оперативних працівників, 170 військових по догляду за об'єктами, 320 солдатів у резерві на автомашинах [303-304; 502, с. 415-419].

Ще варто додати, що за наказом П. Судоплатова тіло Р. Шухевича вивезли зі Львова на лівий берег р. Збруч і 9 березня 1950 р. спалили на узліссі біля с. Гуків Чемеровецького р-ну Хмельницької обл. Попіл та обгорілі кістки зібрали на плащ-намет і з мосту висипали у річку. В операції брали участь працівники МДБ – полковник А. Г. Каганович, майор І. Х. Подтепа, капітан В. У. Панченко, ст. лейтенант Г. У. Конопльов, а також чотири солдати строкової служби, прізвища яких не встановлені. Пам'яті Командира на цьому місці 13 жовтня 2005 р. освячено хрест [785, с. 330].

На загибель Р. Шухевича Провід ОУН видав звернення до українців на чужині, в якому наголошував, що вона є найбільшою втратою «воюючої України». «Твором» Шухевича є УПА, яка «витримала довгі роки по сьогодні, в часи миру (...)». Але «ворог прорахувався. Боротьба не припиниться». Після загибелі Р. Шухевича його пост заступив Василь Кук («Леміш»), який керував підпіллям ОУН до 1954 р. [61, т. 47, арк. 92].

Навесні 1950 р. з ініціативи Проводу ОУН на терені УПА-«Захід» відбулася конференція, яку з метою конспірації проведено кореспонденційним методом. Учасники уточнили питання власності землі, опрацьованого на III НВЗ ОУН

1943 р. Наголошувалось, що український селянин в умовах нав'язування режимом йому колгоспів ненавидить їх.

ОУН виступає за знищення більшовицької колгоспної системи в організації сільського господарства і за право приватної власності на землю в рамках трудових колективів та заборону торгівлі і спекуляції землею. Лідери конференції були проти відродження капіталізму на селі. «ОУН дивиться на українське селянство як на життєву основу українського народу – як на кормителя нації та невичерпний резервуар біологічних, моральних та інтелектуальних сил народу», – говорилося у рішеннях конференції [391, с. 593].

У відповідь на концепцію ОУН радянська влада постановою РМ СРСР №1398-508 СС від 6 квітня 1950 р. заявила про скасування строків для виселених осіб, засланих у 1944-1949 рр., за втечу визначалось покарання до 20 років каторжних робіт. 15 квітня 1950 р. МВС СРСР видало наказ №00248 «Про оголошення виселенцям-оунівцям про залишення їх навечно на спеціальних поселеннях» [533, с. 284].

Але підпілля ОУН продовжувало функціонувати. 23 травня 1950 р. члени ОУН відзначили «Свято героїв», приурочене до дня загибелі засновника ОУН Євгена Коновальця [127, арк. 1-2]. Цей місяць завжди ознаменовувався бойовою активністю. Скажімо, у Станіславській обл. відбувся 21 збройний виступ ОУН. Каральні війська МДБ, відповідно, убили 37 мешканців та арештували 105 осіб [307, с. 779-780].

Деколи ОУН здійснювала терористичні акти навіть руками підлітків. 17 червня 1949 р. хлопець застрелив серед села голову колгоспу с. Устя Мельниця-Подільського р-ну В. Кубея, що поєднував посаду другого секретаря РК ЛКСМУ, забрав від нього пістолет і зник [146, арк. 28-29].

У с. Рожнів Косівського р-ну хлопчина смертельно поранив молодшого сержанта Тараканова під час примірки чобіт, сам утік. 3 серпня 1950 р. учень 9-го класу Богдан Маслій застрелив на току секретаря Бурштинського РК КП(б)У Василя Войтківа, за що жорстоко поплатилися мешканці р-ну. Власті виселили на Сибір 197 сімей (649 осіб) і 53 арештували [280, с. 356]. Незважаючи на гострі

виступи збройного підпілля ОУН, їх сили з кожним місяцем танули, разом з надіями на можливість вибуху Третьої світової війни.

Голова Всеукраїнського братства ОУН-УПА ім. Романа Шухевича Михайло Зеленчук пише у спогадах, що у червні 1950 р. проходив з підпільниками вишкіл на полонині Плоска між селами Рафайлів (тепер Бистриця Івано-Франківської обл. і Ясиня Закарпатської обл.). До групи підійшов збуджений працівник окружної референтури «Мусій». Жестом руки перервав заняття й сказав: «Щойно передали по радіо, що в Кореї розпочалася війна. Йдуть жорстокі бої. Провід пішов на окрему нараду. Відкрили пакет на випадок Третьої світової війни» [681, с. 226-227].

Ідеолог П. Федун склав чергову листівку до українських солдатів і командирів, як себе поводити на випадок війни. Не воювати за Сталіна і більшовицький гнобительський експлуататорський лад, а цілими відділами переходити на бік повсталих та приєднуватись до УПА. Перестерігав також щодо альянсу з російською еміграцією, яка намагатиметься реанімувати російське самодержавство [391, с. 376-379]. Однак Третя світова війна з корейського конфлікту не розпочалася, і осінь 1950 р. принесла нові болючі втрати для провідного активу ОУН.

З 15 по 25 жовтня 1950 р. в гірських районах Станіславщини каральні органи організували велику облаву з участю 55-ти оперативників МДБ, 3-х батальйонів військ із 41 собакою. В районі хребта Корметура біля с. Шешори-Прокурава Косівського р-ну в результаті облави загинув окружний провідник Буковини Василь Савчак («Сталь») з другом Романом Качурівським («Борис») – членом Карпатського крайового проводу ОУН [339, с. 55]. Після загибелі «Сталя» його пост заступив Юліан Матвіїв («Недобитий»). 18 листопада 1950 р. у криївці, оточеній емдебістами, на околиці с. Бережниця застрелився референт пропаганди Карпатського крайового проводу ОУН(б) Степан Слободян («Єфрем») із с. Синьків Заліщицького р-ну. З 1950 р. він був керівником Карпатського крайового проводу ОУН [61, т. 56, арк. 316-318].

28 листопада 1950 р. біля с. Великополе Івано-Франківського р-ну Львівської

обл. загинув крайовий провідник ОУН Львівщини Осип Дяків («Горновий»), талановитий публіцист, пропагандист і організатор, що обійняв пост після загибелі провідника Зіновія Тершаковця («Федір»). Після нього провід заступати уже було нікому [359, с. 5-7; 599].

З огляду на моральний стан збройного підпілля та жертв останніх років Провід ОУН в Україні констатував, що «у частини кадрів помічається вправді змучення і безперспективність, внаслідок затяжної боротьби, терору, звуження роботи, втрат, але й ця частина здисциплінована і має повне розуміння konieczности дальшої боротьби, хоч діє без запалу й деколи попадає у фаталізм – збайдужіння» [113, арк. 415].

Центральною проблемою підпільної праці залишалось виконання плану «Дажбог» – тобто збереження кадрів та основного характеру боротьби – ідейно-політичного, а не збройного. Застосування терору дозволялося лише в окремих випадках проти високопоставлених осіб радянського апарату як суто політичний засіб.

Підпілля загострювало увагу на формуванні легального членства ОУН серед юнацтва у школах, колгоспах, установах, Радянській армії, партійних, комсомольських та профспілкових органах. «Завдання у цих установах, які б вони не були, ніяк не повинні розконспірувати легального члена», – наголошував Провід [113, арк. 417].

Варто зазначити, що програма дій ОУН, народжена в умовах дійсності 1951-1952 рр. – проникнути членам ОУН в радянські установи, – спрацювала успішно. Органи МДБ нових молодих людей, які вважали себе націоналістами, так і не розконспірували до кінця розвалу СРСР.

Міністерство держбезпеки УРСР відреагувало й підписало чергову директиву про захоплення внутрішніми військами МДБ живими учасників підпілля. В директиві йшлося: «здобути язика, або живого бандита має колосальне значення у справі розгрому» [311, с. 591]. Але останні підпільники дуже рідко здавалися живими, як правило, стрілялися і підривалися гранатами. Наприклад, 10 лютого 1951 р. у лісовому масиві на межі Станіславського та Жовтневого р-нів емдебісти

розкрили друкарню імені Р. Шухевича, раніше «Боротьба», засновану 1947 р. і названу його ім'ям після загибелі. Захопили ротатор, друкарську машинку та 5 тис. примірників брошур. У криївці пострілялися п'ятеро повстанців [9, арк. 19; 280, с. 388].

Важким був 1951 р. і на Буковині. Навесні цього року усіх мешканців хуторів власті зігнали до сіл, угіддя забрали до колгоспів. Населення примушували підписуватися на виїзд до східних областей України. Із с. Розтоки змусили виїхати 20 родин. 5 квітня 1951 р. з Вижницького і Путильського р-нів вивезено 15 родин до Сибіру. 15 квітня із с. Стебні, Довгопілля, Перехресне, Полянки Жаб'євського р-ну Станіславської обл. – 29 родин (90 осіб) [88, арк. 224]. Молодь продовжували виловлювати для відправки на Донбас. 10 травня до Вижницького і Путильського р-нів направлено 2000 військ МВС, МДБ, на допомогу їм додано ще 1500 солдатів, які понад десять днів прочісували території. Було заблоковано переходи через р. Черемош, стежки, якими з полонин транспортували бринзу, замінювали знайдені криївки, у якій підірвався тереновий провідник «Дорошенко». Блокаду зняли тільки у червні 1951 р. [88, арк. 225-226].

Із закінченням зими 1951 р. повстанці, як і в попередні роки, навесні та влітку свої дії активізували. Так, 18 квітня 1951 р. здійснили наліт на залізничну станцію «Зелениця» Надвірнянського колгоспу. Розбили магазини й роздали товар людям, провели бесіди з робітниками лісового господарства, щоб не працювали на радянську владу.

Так само діяли в Тернопільській обл. Станом на 23 серпня в області діяло 43 групи ОУН чисельністю 134 підпільники. Повстанці здійснили 10 виступів. З них емдебісти розкрили лише 4, зате вислали на Сибір 100 сімей (351 особу) заручників [311, с. 665].

На подолання залишків підпілля ОУН ЦК КП(б)У почав чистку інертних кадрів райвідділів МДБ. На місце звільнених прислали молодших з кращою освітою та організаційними здібностями. Цього року в Тернопільській обл. створено 43 нових оперативно-військових групи МДБ, до яких направлено 132 досвідчених емдебістів [311, с. 605].

Дошкульним було для влади становище у боротьбі з підпіллям ОУН у Станіславській обл., де владні органи втратили 107 осіб, серед них 34 працівники партапарату. За січень-липень 1951 р. ОУ МДБ звітувало, що убили 266 повстанців, проте більшість із них були звичайними селянами, загиблими під час облав, засідок, допитів у слідчих карцерах, арештували 590 осіб [280, с. 407-408]. Озлоблені власті за весь 1950 р. заарештували в області 7 голів колгоспу, 57 голів сільських рад, 53 учителів, 40 колгоспних активістів, 35 комсомольців, 8 істребків, 84 учнів та інших категорій населення, звинувачених у співпраці з ОУН [544, с. 145].

У травні 1951 р. Тернопільський ОУ МДБ захопив трьох провідників Чортківської округи: Іларія Сказінського («Крига»), Мирослава Гука («Григор») та Михайла Ярчука («Клим»). Останній, будучи окружним референтом СБ, пообіцяв емдебістам вивести з підпілля рештки його членів. До нього приставили двох офіцерів і відпустили. «Клим», вибравши вдалий момент, їх перестріляв і майже рік ще перебував у підпіллі [785, с. 288-292]. Однак його схопили вдруге. В ніч з 25 на 26 квітня 1952 р. «Клим» пішов у с. Кадіївка Кам'янець-Подільської обл. на зустріч з окружним провідником – агентом МДБ «Скобом». Там його схопили й після допитів засудили до розстрілу [785, с. 288-289].

Згідно з постановою ЦК КП(б)У від 5 жовтня 1951 р., було зобов'язано провести українською мовою відкриті судові процеси над членами ОУН: 15 жовтня у Львові над Стахуром, звинуваченим у вбивстві Я. Галана, 20 жовтня у Дрогобичі за справою підпільників Піхоцького і Ванівського, 27 жовтня у Миколаєві Дрогобицької обл. судили чл. ОУН Гельнера і Кальченка, того ж дня для чотирьох підпільників у Чорткові за справою Чортківського окружного провідника ОУН Іларія Сказінського («Крига») та його друзів Дмитра Малиника («Потап»), Лева Бегерського («Дон»), Броніслава Поповича («Борис»). Усіх повісили [781, с. 321-322].

1 липня 1951 р. на території Перегінського р-ну загинув автор книги «Українська партизанка» Степан Фрасуляк («Хмель»), шеф штабу 4-ї ВО «Говерля», командир куреня «Гайдамаки» [701, с. 23-24]. У серпні 1951 р. УМДБ

викрило у селах Женишківці та Покутинці Віньковецького р-ну Кам'янець-Подільської обл. молодіжну організацію на чолі з Віталієм Мельником. Арештували Володимира Паюка, Анатолія Андрійчука, Олександра Кравчука, Анатолія Сухого та інших [311, с. 658-679; 785, с. 206-230].

З початком 1952 р. окремі округи реорганізовувалися відповідно до вимог часу – Сокальська округа в Сокальський і Жовківський надрайони, Золочівська – у Золочівський і Бродівський, Львівська – у Городоцький і Миколаївський, Рогатинська – в Бібрецький і Рогатинський, хоча в інших теренах продовжували існувати округи. Діяли окремі надрайонні проводи ОУН в Карпатському краї, Тернопільщині, Кам'янець-Подільській обл. Згідно з даними обласних управлінь МДБ, станом на 17 квітня 1952 р. в західних областях України ще діяв 541 член підпілля ОУН, до яких майже не було агентурних підходів. У Станіславській обл. налічувалось 212 підпільників, Львівській – 130, Дрогобицькій – 91, Тернопільській – 86, Закарпатській – 8, Чернівецькій – 6.

Із втратою провідних кадрів у цю пору перестали функціонувати крайовий провід ОУН «Поділля» на території Тернопільської обл. та сім окружних проводів: Дрогобицький, Жовківський, Коломийський, Калуський, Львівський, Станіславський і Чортківський. Припинили діяльність десять надрайонних проводів: 4 у Станіславській обл. і по 2 у Дрогобицькій, Львівській, Тернопільській обл. та 36 районних проводів у вищезгаданих областях [276; 743].

20 травня 1952 р. Провід ОУН опрацював нову інструкцію про дальший перехід до новітніх форм підпільної боротьби. Документ укотре націлював підпілля на збереження кадрів до «вирішального моменту» й вимагав припинити всю зовнішню роботу, яка б свідчила про наявність у терені підпілля. На випадок втрати зв'язку Провід наказував працювати на локальному рівні й спрямувати енергію на підготовку новітніх кадрів ОУН. Про зв'язок наголошувалось, щоб утримати його всіма зусиллями та зберегти організаційні архіви [85, арк. 417].

Володіючи інформацією, що ОУН робить ставку на молодь та поповнює нею свої лави, райвідділи МДБ сфабрикували в областях з 1 липня 1951 р. по 20 квітня 1952 р. 31 групу членів ОУН і безпідставно арештували 133-х молодих людей: у

Дрогобицькій обл. – 35, Тернопільській – 34, Львівській – 32, Кам'янець-Подільській – 13, Станіславській – 19 [311, с. 625].

З метою остаточної нейтралізації збройного підпілля ОУН, сіяння недовір'я між його членами та провідним активом емдебісти створили чотири провокативних (легендованих) проводи ОУН: Калуський, Коломийський, Кам'янець-Подільський, Закерзонський та шість окремих агентурно-бойових груп – «АБГ». До 1952 р. Львівське УМДБ мало у своєму розпорядженні три групи «АБГ» («Тайфун», «Метеор», «Гроза») з 24-ма бойовиками. На 1 січня 1953 р. в трьох областях діяло 27 «АБГ» з 145-ма учасниками та 2 «АБГ» при управлінні 2-Н [573, с. 297-299].

У Кам'янець-Подільській обл. створено агентурно-бойову групу «Закат» на чолі з окружним провідником ОУН Михайлом Качанівським («Скоб») – поштовий індекс «К-61». В архівних матеріалах йдеться, що до нього було велике довір'я з боку останнього Головнокомандувача УПА В. Кука і його заступника В. Галаси («Орлан») [280, с. 461-476; 311, с. 657-678; 785, с. 177-178].

Коломийський легендований окружний провід ОУН очолив Роман Тучак («Кіров»). До нього на зустріч пішли окружний провідник Буковини Юліан Матвіїв («Недобитий») і надрайонний провідник гірської частини краю Микола Кричун («Черемшина»). 28 травня 1952 р. обох їх заарештували і згодом розстріляли у Києві [735].

Члени «АБГ» за «роботу» отримували зарплату у сумі 200-300 крб та 3,5 тис. на ощадну книжку. Їх забезпечували мануфактурою, товарами першої необхідності та харчовими пайками. Щоб захоплювати підпільників живими, адже вони вкорочували собі життя, емдебісти почали застосовувати розроблені в лабораторіях снодійні препарати «Нептун-47», який заздалегідь домішували до харчів. Користувалися також газовим препаратом «Нептун 7/93». Його запускали до криївки шлангом через вентилятори. Ще мали додаткові препарати «Тайфун» і «Нептун-22», які діяли на людину миттєво. На всі ці випадки підпільники середини 50-60-х років носили з собою газові маски, якими могли захиститися у криївці, а під час споживання їжі спочатку пропонували її

господарю [61, т. 90, арк. 136-138; 494, с. 286-287; 573, с. 297, 299].

Про діяльність спецгруп МДБ останнього періоду боротьби з ОУН справедливо висловився прокурор Г. Кошарський, що їхня робота була брутально-провокаційною [276, с. 355-362].

Однак підпілля ОУН продовжувало функціонувати, завдячуючи набутому досвіду. Емдебістські операції не раз провалювались. Лише з 1 січня по березень 1951 р. зафіксовано 90 провалів т.зв. «чекістських операцій». Близько 70% повстанських виступів залишилися нерозкритими. У результаті власті продовжували з помсти арешти мешканців сіл. У першому кварталі 1952 р. в західних областях України арештували 112 невинних людей. У Тячівському р-ні Закарпатської обл. схопили 44 мешканців. Характерно, що аж з 1952 р. емдебісти перестали вживати термін «українсько-німецькі націоналісти» й замінили його на «українські буржуазні націоналісти» [276].

З 2 по 5 грудня 1952 р. власті організували серію облав у Тернопільській обл. і на суміжжі Бережанського, Козівського та Зборівського р-нів, у яких брали участь 1600 солдатів, з метою схопити останнього Головнокомандувача УПА В. Кука. Основні сили військ майже по метрові прошупували територію біля с. Конюхи, нині Козівського р-ну, сподіваючись знайти криївку В. Кука, але даремно. Апаратам ОУ МДБ наказано до кінця 1952 р. захопити живим Голову Проводу ОУН. Тому грудень був дуже насичений облавами. З 18 по 30 грудня цими ж силами заблоковано села Коршилів, Цецівка, Хоростець, Августівка, розташовані поблизу Конюхів, але без успіху. Війська відвели на квартири [311, с. 731-733].

Емдебістам було відомо, що повстанці часто відвідують хутори, де вони отримували допомогу харчами. Хутірські господарства не вписувалися у радянську колгоспну систему. Їх до решти вирішили переселити в села. На 25 листопада 1952 р. з хуторів Станіславської обл. переселено 1941 сім'ю, Тернопільської – 1656, Львівської – 1088, Чернівецької – 1765, Закарпатської – 885, Дрогобицької – 358, разом 7693 сім'ї.

На хуторах у цей час діяла зв'язкова група Василя Кука на межі Тернопільської, Львівської, Станіславської обл., а пункти зустрічей мали

поселення Бережанського і Козівського р-нів. Основними зв'язковими, яким довіряв В. Кук, були Василь Порплиця («Байда») з с. Августівка, Василь Кузів із Станіславської обл. та Михайло Заєць («Зенко») із с. Берлин Бродівського р-ну Львівської обл. [786, с. 380]. Методи конспірації, якими володів упродовж революційної діяльності В. Кук («Леміш»), допомагали йому виживати. Дружина провідника Уляна Крюченко писала про нього, що він ніколи не заходив до селянських хат, ніколи не ходив на зв'язок, а посилав бойовиків. Не вживав алкоголю, не курих. Хоч і хворів на шлунок, до лікарів не звертався, а лікувався народними засобами. Ніколи не збирав широких нарад підлеглих кадрів. Не любив розповідати про себе. Дружина не знала, який він займає пост, не знала навіть справжнього прізвища і місця народження [700, с. 27-28].

За приблизними агентурними даними емдебісти у грудні провели ще одну велику облаву за Василем Куком на стику Олеського, Підкамінського і Золочівського р-нів, приналежних до Львівської та Тернопільської обл. з участю 2300 солдатів. Йшли лавою. Кожне відділення, окрім зброї, мало ще 2 собаки, 5 залізних щупів і сокиру. У результаті операції в криївках загинуло 10 повстанців, але В. Кука емдебісти на схопили [311, с. 711-730].

Василь Кук у цю пору перебував у підземній криївці на Львівщині й доопрацьовував книгу «Колгоспне рабство», основу на аналітичних матеріалах радянських та повстанських підпільних видань. Книга вражала глибоким аналізом форм колгоспної експлуатації селянства. «Становище, яке створили селянам більшовицькі вельможі, – писав автор, – в багатьох відношеннях гірше, ніж було за часів кріпаччини. Селянство в СРСР знаходиться на становищі рабів, позбавлених усіх прав вільної людини» [364, с. 250].

У кінці книги автор закликав селян і робітників: «боріться за власне визволення, за власну суверенну державу, беріть керівництво держави у свої руки і самі встановлюйте для себе вигідні вам лад і порядок у своїй державі» та подав програму розв'язання земельного питання в майбутній українській державі [364, с. 253-254].

Однак «Колгоспне рабство» Василь Кук не встиг видати у підпільних умовах.

Півстоліття праця залишалася в архів МДБ-СБУ і лише 2006 р. побачила світ [364].

Оцінюючи діяльність збройного підпілля у 1950-1952 рр., відзначимо подальшу ескалацію каральних сил радянської влади, які нав'язували підпіллю умови боротьби, продовжуючи масові арешти, депортації, облави та засідки. Володіючи досвідом конспірації, оунівці часто уникали емдебістських акцій, однак не завжди.

Основним завданням збройного підпілля ОУН залишалося збереження кадрів і можливе їх закріплення у центральних та східних областях України. Провід ОУН допускав проникнення членів підпілля з метою подальшої їх праці в радянських установах. Республіканське МДБ розробляло план захоплення Голови Проводу ОУН В. Кука, організуючи облави на межі Станіславської, Львівської і Тернопільської областей, під час яких загинули ряд чільних провідників ОУН. Серед нових форм діяльності органів МДБ супроти збройного підпілля ОУН з'явилися т.зв. «легендовані проводи» ОУН (провокативні), провокаційні зв'язкові лінії та психотропні препарати з метою захоплення борців живими. Таким чином, масштабні заходи партійних, радянських та адміністративних і каральних органів радянської влади поступово нейтралізували збройне підпілля, і його діяльність з роками затухала.

5.2. Протиборство ОУН з радянськими спецслужбами МДБ-КДБ

У боротьбі з підпіллям ОУН в середині 50-х рр. ХХ ст. органи МДБ, які після реорганізації 1954 р. стали називатися Комітетами державної безпеки (КДБ), орієнтувалися на агентурні прийоми і без них вони навряд чи здобули б перемогу. Про підбір і виховання кадебівських агентурних кадрів постійно наголошувалося на нарадах різних рівнів партійного та кадебістського апарату. Про особливості агентурної системи та її складову «сексотство» в СРСР писав С. Бандера у праці «Плянність революційної боротьби в краю»: «Ця система охоплює і проникає цілий СРСР, всіх людей і все життя. Терор морально-духовний, економічний.

Сексотство пронизує цілу державну систему, виробництва, військо, школу, родину, Церкву, вдирається до сповідальниці. Це найсутніша природа большевизму, його єдина сатанічна сила» [348, с. 59].

Застосовуючи агентурні методи, органи КДБ намагалися розсварити за кордоном провідні кадри ЗЧ ОУН і ЗП УГВР, які перебували у стані дискусії з тактичних і стратегічних питань боротьби, та перекинути їхні незгоди в Україну. Частково їм це вдалося.

Зазначимо, що становище С. Бандери, особливо після Третього надзвичайного великого збору ОУН 1943 р., було вкрай складне. Він перебував у німецькому таборі Саксенгаузен і політичною діяльністю не займався. В Україні 1943 р. створено тричленне Бюро Проводу ОУН у складі Р. Шухевича, Д. Маївського і Д. Грицяя. Після загибелі останніх двох у 1945 р. Бюро Проводу ОУН поновлено. До нього увійшли С. Бандера, Я. Стецько і залишився Р. Шухевич. Однак згодом від створених С. Бандерою ЗЧ ОУН відкололась частина членів ОУН на чолі з М. Лебедем, Л. Ребетом та іншими, що створили на протигагу ЗЧ ОУН Закордонне представництво УГВР, звинувачуючи С. Бандеру у відході від постанов Третього надзвичайного великого збору ОУН. Йому наголошували, що ні формально, ні фактично він не є провідником ОУН, і логіку взаємних звинувачень соратників ОУН за кордоном важко було зрозуміти.

Насправді частково обставини спровокували органи КДБ, які підіслали до Німеччини сфабриковану пошту від імені В. Кука, у якій йшлося: «Провід ОУН на Українських землях уповноважує Л. Ребета, З. Матлу та Бийлихо (С. Бандеру. – *Н.М.*) тимчасово перебрати керівництво Закордонних частин ОУН і реорганізувати Закордонні частини ОУН згідно з позиціями Проводу в Україні. Голова Проводу ОУН на Українських землях Ю. Леміш» [375, с. 162].

Цей лист був провокаційним з боку радянських спецслужб з метою розколоти ЗЧ ОУН, очолювані Бандерою, відмежувати його від керівництва визвольним рухом та остаточно знейтралізувати його авторитет.

Не підозрюючи емдебітської фальшивки, лідери ОУН за кордоном серйозно пересварилися. Пристрасну полеміку проти С. Бандери розгорнув Л. Ребет, після

чого його виключили з рядів ЗЧ ОУН і він разом з Зеноном Матлою утворив організацію «ОУН за кордоном» (двійкарів).

Щоб остаточно розколоти оунівців та кинути тінь на С. Бандеру, радянський агент Б. Сташинський 12 жовтня 1957 р. убив Л. Ребета [375, с. 165], але тоді ще ніхто не запідозрив у його смерті руки радянського убивці.

У поглибленні розколу за кордоном, розбрату і хитання в середовищі ОУН КДБ скористався послугами радянського агента-двійника Кіма Філбі («Том») з англійської служби «СІС» (Сікрет Інтелідженс Сервіс) відділу Мі-6, спрямованому проти СРСР. Дослідник Петро Мірчук, посилаючись на англійські джерела, подає, що за посередництвом К. Філбі до рук емдебістів в Україні потрапило близько 60 зв'язкових від ЗЧ ОУН та ЗП УГВР [320, с. 414-433; 375, с. 165].

Для заактивізації визвольної боротьби ОУН на західних землях С. Бандера від ЗЧ ОУН почав засилати зв'язківців та організаторів із середовища колишніх повстанців і дивізійників. Існують дані, що за період з 1945 р. по травень 1951 р. з Німеччини в Україну перейшло 15 груп членів ОУН [320, с. 610-611].

За приблизними даними, від ЗЧ ОУН та ЗП УГВР у 1947 р. відряджено в Україну 32 зв'язківці ОУН, 1948 р. через територію ЧССР – 41 [61, т. 43, арк. 46-47; т. 102, арк. 109]. Події і пригоди, які розгорталися навколо засланих зв'язківців, були надзвичайно драматичними і заплутаними. Так, до однієї з груп 1948 року увійшли Михайло Федак («Смирний»), Іван Смарж («Пімста»), Михайло Титус («Богдан») та Григорій Кісілевський («Чабан»). 22-23 липня 1949 р. вони вирушили з Баварії в Україну [271, с. 893-941]. «Чабан» в лісі упав, серйозно пошкодив собі око й повернувся назад. «Смирний», «Пімста» і «Богдан» перейшли ЧССР і 12 серпня дісталися Польщі. «Богдан» залишився на місці, замість нього тут з'явився «Славко» – Євген Гура 1924 р.н., с. Готовичі Сокальського р-ну. Він дійшов з «Пімстою» до підпільного осередку Петра Федуна. Невідомо, на якому етапі Євгена Гуру кадебісти перевербували і він почав виконувати функції провокатора, ставши зв'язковим членом охорони М. Матвієйка («Усміх»), референта СБ ОУН та представника С. Бандери до керівництва підпілля ОУН в Україні, про якого йтиметься далі [271, с. 916].

Нещасливим виявився переліт в Україну групи сотенного 6-ї ВО «Сян» Михайла Дуди («Громенко»). 31 травня 1950 р. у складі п'яти осіб група висадилася у лісі біля с. Тинява Болахівського р-ну Станіславської обл. «Громенко» завис на дереві, перерізав лямки від парашута і, впавши на землю, ушкодив собі ноги. 7 липня 1950 р. ліс, де перебували підпільники, оточили війська МДБ. «Громенко», «Юрко» і «Лев» пострілялися. Поранений «Крутий» потрапив у полон. Лише «Хома» утік і повернувся до Німеччини [988, с. 538-540].

У ніч з 14 на 15 травня 1951 р. від ЗЧ ОУН британським літаком з о. Мальта висадились три групи зв'язківців. Перша на чолі з референтом ЗЧ ОУН Мироном Матвієйком («Усміх») приземлилася біля с. Бишки Козівського р-ну Тернопільської обл. Групу вів переверований агент Євген Гура («Славко») [271, с. 917; 321, с. 45-56, 193-197].

Друга група висадилася над Прутом біля Коломиї у складі п'яти осіб: Івана Смаржа («Пімста») із с. Рожаниця Руська Горлицького р-ну на Лемківщині, Михайла Деби («Нечуй-Нечуленко»), що мав довірочні листи і усні доручення від провідника С. Бандери, Івана Боруца («Береза»), Володимира Федоряка («Роман») і Осипа Марчака («Орест») [271, с. 918].

Третя група з чотирьох осіб під орудою Мирослава Борсука («Сокіл») десантувалася у синявських лісах на Закерзонні, оскільки цей терен, на думку Проводу ЗЧ ОУН, залишався плацдармом поширення ідей визвольної боротьби в Україну. Закордон кілька разів засилав сюди у п'ятдесятих роках зв'язківців, але їх передчасно схоплювали завдяки провокаційній діяльності переверованого Леона Лапінського («Зенон») [271, с. 118; 1070].

Леон Лапінський («Зенон») нар. 1913 р. у с. Кадлубіска Томашув Любельського пов. Учитель. 1945-1947 рр. – окружний референт СБ III округи ОУН. Арештований 27 червня 1948 р. чехословацькою службою безпеки. Переданий Польщі. Від 5 жовтня 1948 р. агент польського міністерства безпеки («Богуслав»). Від січня 1950 р. по квітень 1954 р. ключовий агент операції «С-1». Переданий СРСР, подальша доля невідома [744].

Користаючи з довір'я С. Бандери, Л. Лапінський продовжував грати подвійну

роль. У результаті польським службам задалегідь стало відомо, що 1952 р. підводним човном з Балтійського моря на берег висаджуються ще троє зв'язківців ОУН. Двох убили, одного впіймали. Варто додати, що до квітня 1954 р. морським шляхом, повітряними кулями та іншими способами до Польщі прибуло 14 груп підпільників ЗЧ ОУН (36 осіб) [1023, с. 13]. У результаті зради Леона Лапінського («Зенон») польськими спецслужбами арештовано 100 осіб, у т.ч. 16 кур'єрів ЗЧ ОУН, 70 симпатиків ОУН(б) та засуджено 13 осіб [751, с. 293-295; 1013, с. 443-456; 597].

19 травня 1951 р. в Україну американським літаком висадилися ще чотири зв'язківці. Цього разу біля гори Шабела в Дрогобицькій обл. на чолі з референтом політико-інформаційної служби при Закордонному представництві УГВР Василем Охримовичем та трьома зв'язковими «Осипом», «Рубаном», які загинули у перестрілці, і «Маком», котрого схопили живим і примусили співпрацювати з МДБ.

Про висадку груп ЗЧ ОУН та ЗП УГВР емдебістів задалегідь повідомив радянський двійник британської розвідки згаданий Кім Філбі і на них чекали підготовлені засідки [917, с. 150-151].

Роль агента Філбі характеризує у своїх спогадах також генерал МДБ Павло Судоплатов. Він пише: «Філбі (...) представляв для нас особливу цінність. За даними, які він нам постачав, зірвали ряд значних акцій англійських та американських розвідок на Західній Україні 1951 р.» [502, с. 378].

Свідчення П. Судоплатова підтвердив у спогадах колишній кадебіст І. Іваненко: «Для органів державної безпеки, – писав він, – візит нічних гостей не був несподіваним. Його чекали, до нього готувались» [685, с. 32].

5 червня 1951 р. М. Матвієйка схопили. У процесі допитів примусили співпрацювати з МДБ. Він повідомив про завдання, яке повинен був виконати в Україні: організувати конференцію учасників ОУН західноукраїнських земель, активізувати діяльність на східноукраїнських землях, перевірити обставини загибелі Р. Шухевича та чи В. Кук є палким прибічником С. Бандери. У разі потреби створити нове керівництво ОУН в Україні та заснувати бюро

Антибільшовицького блоку народів [321, с. 39-40; 780].

2 липня 1951 р. з участю М. Матвієйка емдебісти розпочали із ЗЧ ОУН оперативну радіогру під назвою «Звено». Її легендували з бази Львівського крайового провідника ОУН Євгена Пришляка («Ярема»), якого полонили 25 січня 1952 р. На вимогу співпрацювати «Ярема» відмовився й відсидів у тюрмах 25 років. Однак під час сеансів радіоігор МДБ від його імені передавало до ЗЧ ОУН листи з «легендованою» інформацією від Кука, якою до решти розсварювали лідерів ОУН [880, с. 419].

У цей час Василь Охримович устиг зустрітися з референтом Проводу ОУН «Петром Полтавою» і той допоміг йому у жовтні 1951 р. зв'язатися з В. Куком. Під впливом Охримовича Василь Кук схилився до діяльності ЗП УГВР і доручив посланцю відновити втрачені ланки підпілля ОУН Карпатського краю. Більше року УМДБ «полювало» за В. Охримовичем і завдяки зв'язковому «Маку», що відкрив зв'язок до нього, полонили. Радист «Мак» згодився брати участь у радіогрі із ЗЧ ОУН під кодовою назвою «Траса», але її результати були мінімальними.

В. Охримовичу запропонували співпрацю у «грі» по захопленню Василя Кука, проте він відмовився, зірвавши перед тим операцію з ліквідації Головнокомандувача УПА. У ніч з 26 на 27 травня 1952 р. він направив Куку листа з міткою, яку той розшифрував і почав «грати» з МДБ. Далі Охримович різко відмовився співпрацювати з МДБ і зірвав радіогру «Траса», в якій мав діяти від легендованого проводу [574, с. 159].

Внаслідок радіоігор УМДБ із ЗЧ ОУН з участю М. Матвієйка з 1951 по 1955 р. МДБ-КДБ в Україні ліквідували 9 кур'єрських груп. Убили 18 зв'язківців, 26 захопили в полон, 4-х схилили до співпраці. Захоплюючи зв'язківців, емдебістам ставали відомі подальші змісти листів, виходячи з яких фабрикували свої дії із ЗЧ ОУН та ЗП УГВР [293, с. 23-30; 321, с. 57].

Під впливом вищезгаданих подій в Україні, звинувачень від членів ЗП УГВР, С. Бандера залишив пост голови ЗЧ ОУН, але згодом зі зміною обставин повернувся і написав В. Кукові листа, в якому з'ясовував ситуацію. «Ви, взявши під своє керівництво членів опозиції ЗП УГВР, – писав він, – взяли на себе

відповідальність за їхню працю і політику, дали їм правові основи і зробили неможливим мені і ЗЧ ОУН впливати на розвиток у правильному напрямку. Опозиція стала інструментом для того, щоб стерти націоналістичне ідейно-програмове лице змісту визвольного руху і для надання йому соціалістичних і націонал-комуністичних концепцій» [321, с. 188-193]. Бандера вимагав продовження боротьби в Україні та підготовки нових зв'язківців і організаторів. «Боротьба породжує, мобілізує все нових борців, – писав він, – а борці породжують боротьбу. Це неперервний ланцюговий процес (...). А його незмінним і незаступним мотором є великі ідеї українського націоналізму» [340, с. 7].

У руслі визвольної політики ОУН у травні 1953 р. відбулася Четверта конференція ЗЧ ОУН, яка вирішила для підкріплення визвольного руху в Україні далі «виховувати, школити й висилати в Україну організаторів і спеціалістів революційної дії, відповідно до потреб і вимог Краю», організувати й передавати в Україну фінансову й матеріально-технічну допомогу, розробляти плани щодо переходу кадрів ОУН на фронт визвольної боротьби України тощо [213, с. 299].

Отже, у другій половині 50-х років збройне підпілля ОУН зустрілося з найбільш витонченими формами агентурної практики МДБ-КДБ, набутої з часів царської охоранки і сталінського НКВС. Каральні органи у ці роки намагались остаточно заволодіти зв'язковими лініями й накинути свій контроль над оунівськими кадрами. База МДБ-КДБ, з якої закидались агенти в середовище ЗЧ ОУН розташовувалась у Львові під керівництвом п-ка Кириченка. Висилка агентів через кордон здійснювалась через Закарпатську обл. і ЧССР. СБ ЗЧ ОУН часто розконспіровувала радянські зв'язкові лінії через Берлін-Карлсхорст, Варшаву, Краків, Кенігсберг і Словаччину. Після падіння цих зв'язків радянські спецслужби шукали інші канали і двобій МДБ-КДБ із ЗЧ ОУН та збройним підпілля ОУН в Україні продовжувався.

На всіх нарадах партійного і карального активу у ці роки звучало єдине завдання: створення колгоспів і остаточно ліквідація збройного опору ОУН, УПА. Згадуваний підпільник ОУН Михайло Зеленчук описує в спогадах, що кожне село

власні поділили на 10 дворів – «десятихатки», які мали звітувати про стабільний стан у своїх оселях. Встановлювалися сигнальні радіоапарати для умовного зв'язку з агентурою. У Солотвинському р-ні діяло 28 таких апаратів. Улітку 1951 р. есбісти виявили і забрали апарат у с. Пасічна Надвірнянського р-ну, Манява, Кричка Богородчанського р-ну. Від 1951 р. есдебісти додавали у воду, сік, молоко, компот наркотичні препарати, які паралізували ноги і приводили до глибокого сну [681, с. 94-105].

В арсеналі провокаційної діяльності органів МДБ-МВС застосовувались різноманітні прийоми, як арешти і переарешти людей, розповсюдження компрометуючих матеріалів, «шіптана пропаганда», грошові винагороди за видачу повстанців, застосування бактеріологічної зброї, навіть брали на пробу воду з гірських струмків, шукаючи ознак бензопродуктів чи каналізаційних відходів [681, с. 107].

Застосовуючи місцеву агентуру, есдебісти наприкінці 1951 р. позбавили збройне підпілля ОУН ще кількох чільних діячів боротьби. Так, 6 листопада 1951 р. на хуторі Підболото Темногаєцької сільради Велико-Дедеркальського р-ну Тернопільської обл. загинув організаційний референт крайового проводу ОУН «Поділля» Іван Прокопишин («Бурлан»), 1924 р.н., с. Теляче Підгаєцького р-ну Тернопільської обл. Він квартирував у північних районах області й намагався створити нові структури ОУН на території Шумського, Велико-Дедеркальського, Кременецького р-нів, які там не діяли. «Бурлан» контролював лінію зв'язку між Львівським, Станіславським, Подільським крайовими проводами ОУН. З ним загинули п'ять повстанців з групи Кременецького надрайонного проводу ОУН [87, арк. 179-213].

13 грудня 1951 р. у с. Сваричів Рожнятівського р-ну загинув Ярослав Косарчин («Байрак»), к-р 23 ТВ «Магура» та організаційний референт Карпатського крайового проводу ОУН [580; 602; 726, с. 3-48; 841].

З 21 по 28 грудня 1951 р. есдебісти провели широку облаву біля с. Вишнів Рогатинського р-ну Станіславської обл., задіявши 4574 солдатів і офіцерів, 78 оперпрацівників МДБ по Станіславській обл., 500 курсантів та 60 інструкторів із

190 собаками. Всю цю силу до місця облави було доставлено на 230 автомашинах. У результаті першого дня пошуків 21 грудня загинув крайовий провідник ОУН Галичини Роман Кравчук («Петро»).

На третій день облави 23 грудня 1951 р. у лісі біля с. Новошини Журавнівського р-ну Дрогобицької обл. емдебісти виявили криївку керівника ГОСП та головного ідеолога збройного підпілля ОУН Петра Федуна. На вимогу здатися усі четверо підпільників у криївці пострілялися [701, с. 31-32].

Із загибеллю Романа Кравчука і Петра Федуна та інших провідних діячів ОУН збройне підпілля на місцях залишалося без керівництва. З цього приводу Голова Проводу ОУН Василь Кук розпорядився, щоб територіальні органи ОУН, які залишились без проводу, очолили, де це можливо, референти СБ [61, т. 54, арк. 134-135].

На території Кам'янець-Подільської обл. в цей час у структурі плану «Орлик» працювало декілька десятків членів підпільної ОУН під керівництвом окружного провідника ОУН Миколи Качанівського («Скоб»), загентуреного МДБ і з яким співпрацювали ще два зв'язківці – «Роман» та «Олесь». Варто додати, що Кам'янець-Подільський провід ОУН підпорядковувався крайовому проводу ОУН «Поділля» під керівництвом Василя Бея («Улас»), який докладав зусиль щодо заснування підпільних груп ОУН на Кам'янець-Подільщині, Вінниччині та Київщині [280, с. 471; 785, с. 232-311; 792, с. 94-98].

Підпілля ОУН у Кам'янець-Подільській обл. в 1950-х роках поширювало свої осередки у формі бойових груп, яких налічувалося сім. У різні періоди групи мали неоднакову кількість людей, адже підпільники гинули у збройних сутичках з емдебістами або ж потрапляли в полон. Перша група базувалася у Дунаєвецькому надрайоні у складі учасників Петра Гречуха («Олег») (н. в с. Іванків Борщівського пов. на Тернопільщині), Івана Гаргата («Лесь») (н. в с. Іванківка Станіславського пов.), «Назара», «Гриця», «Олеся», «Сулими», останній з Дніпропетровська, прибув із-за лінії Керзона, де воював у ранзі чотового к-ра УПА. Група користувалася шифром «Авангард-2», кодами поштової кореспонденції – «22», «ТП-7» і нею керував Хома Мартюк («Алکید») [785, с. 254].

Друга група квартирувала у Кам'янець-Подільському, Орининському, Смотрицькому, Чемеровецькому р-нах. До її складу входили керівник Іван Ліщинський («Матюшенко»), підпільники Михайло Чернега («Карась») (н. в с. Мушкатівка Борщівського пов.), Володимир Каліщук («Борис») (н. в с. Підпилип'я Борщівського пов.), Йосафат Лазорко («Тарас») (н. в с. Бабинці Борщівського пов.), Іван Ковалевич («Мирон») (н. в с. Підпилип'я Борщівського пов.), Михайло Пиріг («Сокіл»), (н. в с. Підпилип'я Орининського р-ну Кам'янець-Подільської обл.), («Роман», він же «Степан» (прізвище з етичних міркувань не ідентифікуємо).

Третя група складалася в основному з представників Кам'янець-Подільської обл. Під керівництвом Василя Николина («Мороз») із с. Олексинці Борщівського пов. до її складу входили: «Коваль» із Станіславської обл., «Сурмач» (невідомий), Михайло Ганзюк («Терентій») (н. 1924 р. в с. Перекоринці Муровано-Куриловецького р-ну Вінницької обл.); «Ромко», він же «Юрко» (прізвище не ідентифіковане), «Боян» (прізвище невідоме) та інші. Група діяла у Вінковоцькому надрайоні [785, с. 254].

Четверта група підпілля ОУН базувалася в Теофіпольському, Антонінському і Красилівському р-нах Кам'янець-Подільської обл. Мала завдання закріпитися у північних районах Кам'янець-Подільської обл. та у Житомирській обл. Групою керував Тихін Нагірний («Гейниш») із с. Буглів Лановецького пов. Тернопільщини. Учасники групи Яків Вдовиченко («Круча») (н. в с. Білозірка Лановецького р-ну) і «Славко» (прізвище не ідентифіковане).

П'ята група з Хмельницької обл. перейшла у Вінницьку. Групу очолив Йосип Демчук («Луговий») із с. Петриків Микулинецького пов. Тернопільщини. До групи входили надзвичайно жертвні підпільники, які всі загинули. Серед них Петро Колісник («Черник») (н. в с. Чорнокінці Великі Копичинського пов.), Володимир Юркевич («Змагун») (н. в с. Носів Підгаєцького пов.), Григорій Левко («Шепель») (н. в с. Новосілка Підгаєцького пов.), Григорій Триндяк («Мирон») (н. в с. Ілів Жидачівського пов.), Михайло Гупало («Степан») (н. в с. Шоломия Бібрського пов.), Володимир Паюк («Нечай») (н. в с. Женишківці Вінковоцького р-ну Кам'янець-Подільської обл.) [785, с. 255].

Остання, шоста група під керівництвом «Кобзаря» взяла курс на Київщину у складі Віталія Мельника («Орлич») (н. в с. Женишківці Віньковецького р-ну Кам'янець-Подільської обл.), Володимира Старенького («Богун») (з Вінниччини), «Богдана» (прізвище не ідентифіковане). Загинули біля с. Ожигівка Володарського р-ну Київської обл.

Повстанці могли вести свою діяльність тільки за допомогою населення. І мешканці сплюндрованого ворогами Поділля, переборюючи страх і ризик, всебічно підтримували визвольний рух. Незважаючи на голодні роки, щиро ділили з повстанцями убогі харчі, допомагали конспіративними квартирами, а то й просто щирим схвальним словом [785, с. 255]. За нашими підрахунками, система підпільних квартир у районах Кам'янець-Подільської обл. сягала до двох сотень, які розташовувались у селах різних районів: Дунаєвецького – села Нестерівці, Маків, Чаньків, Залісці, Гірчична, Руда Гірчична, Вихрівка, Іванківці, Голозубинці, Кривчик, Ганнівка, в самих Дунаївцях та інших селах; Смотрицького – села Балин (утримували: Тетяна Блідна, Ганна Блідна, Микола Ярославський, Петро Мединський, Микола Юзвшин, Параска Щур), Біла, Залуччя, Слобідка Смотрицька, Цикова, Жердя, Степанівка, Карачківці та інші [785, с. 255].

Конспіративні квартири зафіксовано у понад п'ятдесяти селах, тринадцяти р-нах області. Причому у багатьох селах, наприклад, у Ріпинцях, Зеленчому, Балині, Безнісківцях, Боришківцях, Залуччі, Колубаївцях кількість конспіративних квартир сягала від п'яти до десяти.

На одному з допитів 27 березня 1952 р. капітан МДБ Шитілов і старший слідчий того ж відділу майор Ісаков запитали підпільника Петра Гречуха («Береза»): «Ви, напевно, погрожуєте людям, то вони вас переховують». «Ні! – відповів Гречух. – Ми роз'яснюємо їм сутність нашої боротьби, що ми боремося проти сталінської тюрми народів, проти ненависних колгоспів, за свободу і вільну працю людини» [785, с. 256].

У січні 1951 р. УМДБ розробило план ліквідації підпілля в Кам'янець-Подільській обл. З цією метою створили 48 агентурних заслонів у складі 204 осіб із числа таких, що мали близькі зв'язки з підпіллям. Створено 20 квартир-пасток у

десяти районах області У ряді квартир встановлено радіосигнальні апарати «СП-47», «СП-12» та апарат «Тривога». Станом на 1 січня 1952 р. в області арештували 211 симпатиків ОУН і 14 легалістів та 147 «пособників». За січень-лютий 1952 р. вивезено до Сибіру 118 осіб й арештовано 78 [280, с. 471; 311, с. 655].

Унаслідок тотальних заходів емдебісти схопили крайового провідника ОУН «Поділля» Василя Бея («Улас») під час його зустрічі з Вінницьким окружним провідником ОУН Йосипом Демчуком («Луговий») [205, с. 1-25].

Під час допиту у Вінницькому УМДБ «Уласові» запропонували зберегти життя при умові, якщо він допоможе схопити Головнокомандувача УПА Василя Кука («Коваль»), який квартирував на Львівщині. Емдебісти переконували «Уласа» у безперспективності боротьби, обіцяли всілякі пільги, які матиме після нейтралізації своїх друзів з ОУН. «Улас» вирішив скористатися їхніми планами і почав вести подвійну гру. Його відпустили на волю з агентом МДБ.

Діставшись до Львівської обл., «Улас» зустрівся з Василем Куком і розповів йому про те, що сталося. «Коваль» затримав «Уласа» упродовж 1951-1952 рр. у себе. В цей час Василь Бей написав узагальнюючі праці «Перспективи розвитку національно-визвольної боротьби в Східній Україні» та «До питання нашої політпропагандивної роботи в східноукраїнському середовищі». Першу працю закінчив узимку, другу – в травні 1952 р.

Кук не відпускав «Уласа» на ОСУЗ, відчуваючи, що зв'язок підпілля ОУН Кам'янецьчини та Вінниччини контролюється структурами МДБ. Вирішив перечекати. Лише у травні 1952 р. з групою підпільників «Улас» знову направився на Схід, але повстанці до місця призначення не дійшли. На постої у Чернихівському лісі Зборівського р-ну патріоти потрапили в оточення: всі загинули у бою 22 травня 1952 р. [297, с. 299; 989].

МДБ СРСР гостро відреагувало на провал спецслужб. Міністр держбезпеки СРСР С. Ігнат'єв надіслав на ім'я Першого секретаря ЦК КП(б)У Л. Мельникова листа, в якому відзначив, що «внаслідок незадовільної роботи МДБ УРСР вказівка ЦК ВКП(б) про ліквідацію націоналістичного підпілля та озброєних банд у західних областях України виконується погано. МДБ СРСР неодноразово звертало

увагу керівника МДБ УРСР на необхідність чіткого й організованого проведення операцій з ліквідації банд, які виключали б людські втрати з нашого боку, а також на пильне ставлення до захоплених бандитів та використання їх у заходах з ліквідації банд. Керівництво МДБ УРСР до цього часу не досягло такого стану справ (...). Наприкінці 1951 р. зрадив і перейшов у підпілля визначний провідник Василь Бей, залучений до співробітництва з органами МДБ, розшифрувавши перед підпіллям важливі відомості про роботу МДБ і спеціальні засоби оперативної техніки. Здійсненими заходами Бей у травні 1952 р. вбитий (...)» [533, с. 369-370].

Після загибелі «Уласа» Головнокомандувач Василь Кук передав Вінницьку і Кам'янець-Подільську обл. під керівництво свого заступника Василя Галаси («Орлан») – провідника ОУН північно-західних українських земель (ПЗУЗ). Провідники обговорили можливість переходу «Орлана» на схід України. У майбутньому туди мав би перейти і сам Василь Кук [204, с. 1-34].

У Кам'янець-Подільській обл. основним провідником залишався «Скоб». Через нього «Орлан» мав шукати зв'язків з тамтешніми підпільними групами. Але хто з них залишився живий, хто на волі, – йому було невідомо, як і те, що «Скоб» очолював легендарний провід ОУН [785, с. 305-306].

За цей період у рамках легендарної округи ОУН під керівництвом «Скоба» і підзвітної йому групи «перевертнів» МДБ нейтралізувало спробу націоналістів розгорнути свою діяльність. Так, 8 лютого 1951 р. у Вінниці о 2-й годині дня біля польського костела емдебісти схопили живим Йосипа Демчука («Луговий»), керівника Вінницького обласного проводу ОУН, і закатували на допитах.

27 вересня 1951 р. у с. Покутинці Віньковецького р-ну Кам'янець-Подільської обл. схоплено підпільника Івана Гаргата («Лесь»), який ішов із завданням у Дніпропетровську обл. Його передали до рук Станіславського ОУМДБ й засудили до розстрілу. 30 вересня цього року полонили керівника Дунаєвецького надрайону Хому Мартюка («Алکید»), 4 жовтня керівника бойової групи Івана Ковалевича («Мирон»).

20 листопада емдебісти обскочили місце перебування надрайонного провідника Василя Николина («Богдан»), 26 грудня цього року на хуторі Чубачівка

Копайгородського р-ну Вінницької обл. заарештували керівника бойової групи ОУН Григорія Левка («Шепель») і засудили до розстрілу.

Легендований провід ОУН діяв уміло і підпілля у 1952 р. зазнало таких втрат. 2-го і 5-го лютого «Скоб» наказав окремим підпільникам зібратися на нараду у с. Пашківці Ружичнянського р-ну. Там схопили надрайонного провідника Івана Ліщинського («Матюшенко») та інших членів його групи.

З 25 на 26 квітня агентурним прийомом емдебісти на зустріч з «Скобом» викликали Чортківського провідника ОУН і референта СБ (який поєднував ці два пости) Михайла Ярчука («Клим»). До цього «Клим» уже побував у руках МДБ, вирвавшись, ще півтора року діяв у підпіллі. «Клима» розстріляли.

З 28 на 29 квітня 1952 р. у с. Майдан-Вербівський Летичівського р-ну Кам'янець-Подільської обл. захопили живими Петра Колісника, провідника ОУН Вінничини після арешту «Лугового» і організатора підпілля на Київщині, та підпільника Володимира Юркевича («Змагун»).

7 травня 1952 р. у с. Турівка Теофіпольського р-ну Кам'янець-Подільської обл. у бою з емдебістами загинули Тихон Нагірний («Гейниш»), керівник надрайонного проводу ОУН у Теофіпольському, Антонінському, Красилівському р-нах, Яків Вдовиченко («Круча»), підпільник ОУН, і «Славко» (прізвище не ідентифіковане), Білогірський надрайонний провідник.

Таким чином, через «заслін» легендованого Кам'янець-Подільського окружного проводу ОУН у східноукраїнські області не проник майже ніхто [785, с. 309-310].

Аналізуючи агентурну діяльність каральних сил радянської влади у боротьбі зі збройним підпіллям ОУН, необхідно відзначити брутальні методи, які застосовувало МДБ проти них. Для «виховання» агентури виділялись значні кошти, якими оплачували працю агентів за кордоном та в Україні.

Констатуємо, що спецслужби СРСР агентуру найперше рекрутували із середовища учасників визвольної боротьби, які не витримали тортур, погроз, психологічного тиску, шантажу та обіцяних пільг, ішли на співпрацю з ворогом – так їх ламала і створювала тоталітарна система.

Оцінюючи жертвовність зв'язківців, які, виконуючи завдання ЗЧ ОУН, долали тисячі кілометрів пішки, морським, повітряним шляхом, несли таємні накази проводу в Україну та гинули у непередбачених ситуаціях, відзначимо їх мужність і героїзм. Однак зв'язкові лінії ОУН МДБ-КДБ узяв під контроль і нав'язав агентурні ігри, внаслідок яких збройне підпілля зазнало непоправних втрат. Найбільші серед них – убивства Р. Шухевича, П. Федуна, П. Кравчука та багатьох інших.

Спроба оунівського підпілля поширити діяльність на східноукраїнські області була перекрита у Кам'янець-Подільській обл. легендованим окружним проводом ОУН «Скоба», і план «Орлик» зазнав провалу.

5.3. Припинення діяльності збройного підпілля ОУН і переслідування учасників боротьби

Збройне підпілля ОУН у середині – другій половині 50-х років у результаті втрат локалізувалось на окремі групи. Василь Кук у листі за кордон в квітні 1953 р. писав: «Керівні кадри ліквідовані. Уся робота міститься в самозабезпеченні й збереженні до кращих часів. Тривале підпільне життя виснажило навіть найсильніших, нервово виснаження, фізична перевтома, хвороба і рани» [573, с. 59-160].

На 1 січня 1953 р. у Львівській обл. діяло ще 17 груп ОУН чисельністю 44 підпільники, Станіславській, відповідно, 19/59, Тернопільській 9/20, Дрогобицькій 4/10, разом 49 груп у складі 133 підпільників. Діяв також Карпатський провід ОУН на чолі з Миколою Твердохлібом («Грім») [311, с. 734-735].

У лютому 1953 р. С. Бандера звернувся з листом до членів ОУН, у якому загострював увагу про покликання кожного націоналіста до активізації праці. Водночас висловлював думку про необхідність чистки ОУН від «паперових членів», які не виконують своїх обов'язків. Далі наголошував, що вони будуть повертатись на поле бою в Україну і їх «не відстрашить ніяка свідомість труднощів» [320, с. 347].

Характерно, що Провід ЗЧ ОУН у ці роки головну базу своєї діяльності УПА-«Захід» іменував під новим криптонімом як «Край» [213, с. 156-218].

1953 року на території «Краю» діяли ще три члени Проводу ОУН зі складу УГВР: В. Кук («Леміш»), В. Охримович («Грузин»), прибулий із-за кордону та схоплений МДБ, і заступник В. Кука В. Галаса («Орлан») [243, с. 113-115]. Цього ж року Визвольний фонд ОУН передав «Краєві» на боротьбу 36600 західнонімецьких марок, але частину з них вилучило республіканське МДБ в результаті успішних операцій по захопленню живими зв'язківців ЗЧ ОУН [1073].

Похитнувши у результаті радіоігор з участю М. Матвієйка довір'я членів ЗЧ ОУН до С. Бандери, чекісти готувались таким самим прийомом послабити середовище ЗП УГВР. З цією метою сеансом радіогри передали текст, нібито ОУН Львівського краю «визнає керівником ОУН тільки Бандеру й заперечує щодо його зречення» [321, с. 471-491]. Водночас від імені В. Кука передали за кордон заяву, що інтереси ОУН за кордоном має представляти ЗП УГВР, а дії Степана Бандери як одноосібного керівника кваліфікував як неправильні і шкідливі. Далі йшлося, що Кук вимагав, щоб до складу Проводу ЗЧ ОУН ввести Зіновія Матлу. Бандера погодився. 23 серпня 1953 р. на спільній нараді членів ЗП УГВР і ЗЧ ОУН заявлено, щоб Бандера підпорядковувався Проводові ОУН в Україні. Розгорілася дискусія. Бандера зажадав документального підтвердження рішення В. Кука й висловив застереження про можливість провокації з України. Ні про що не домовившись, учасники наради розійшлися.

На фоні вищезгаданих подій С. Бандера виношував план створення виборчого Національно-визвольного центру усієї еміграції та повідомив про це в пресі. У силу свого авторитету був би добився успіху, якби не смертний вирок Москви 15 жовтня 1959 р. 1953 року ЗЧ ОУН здійснила ще дві спроби запустити з борта підводного човна у Балтійському морі дві повітряні кулі з підпільниками, але їхня доля закінчилася трагічно. Нарешті 1954 р. Служба безпеки ЗЧ ОУН розконспірувала провокаційну діяльність на території Польщі Леона Лапінського («Зенона») і він назавжди вийшов з «гри» [509, с. 260-262; 901].

Варто нагадати, що після смерті Й. Сталіна 5 березня 1953 р. понад 100 днів

головою об'єднаного МВС-МДБ і на посаді заступника глави уряду був Л. Берія. 26 травня 1953 р. на засіданні Президії ЦК КПРС з його ініціативи було ухвалено постанову «Питання західних областей Української РСР», у якій констатовалися «значні» порушення у здійсненні радянзації. Його ставленики в Україні намагалися різко обмежити вплив компартії на органи НКВС-НКДБ.

У цій постанові подано правдиві цифрові дані щодо радянської кадрової політики та русифікації Західної України, і ці матеріали Л. Берія мав намір використати у боротьбі за владу, сподіваючись на підтримку його національними силами в Україні. Приміром, з 742 секретарів райкомів, обкомів та міськкомів партії лише 62 були з місцевих (8,2%), серед 599 працівників апарату ОК КП(б)У – 22 (1,6%). Із 2776 працівників апарату МК, РК – 285 (10,2%). Не кращим було забезпечення викладацькими кадрами вищих навчальних закладів. Виарештувавши місцеву інтелігенцію, влада відрядила на педагогічну роботу тисячі російськомовних викладачів, вишколених у дусі сталінізму. У Львові з 1718 професорів та викладачів 12 вузів лише 320 (18,6%) були місцевими, з-поміж 42 деканів – 2, проректорів – 1, серед ректорів – жодного. У Лісотехнічному інституті лише 4 дисципліни із 41 викладалися українською мовою. Пригальмовувався процес прийому до вузів студентів з числа українців. У вузах Чернівців, наприклад, кількість студентів з числа місцевих не перевищувала 50% [282, с. 515-517].

Проте цей матеріал Л. Берія не встиг використати у боротьбі за владу. 10 липня 1953 р. у газеті «Правда» з'явилося повідомлення, що Л. Берію виведено зі складу ЦК та виключено з партії. У результаті розгляду кримінальної справи Л. Берії у кінці року повідомлено, що 23 грудня 1953 р. його розстріляли.

Після кількомісячного затишшя навколо постаті Л. Берії апарат республіканського МДБ зазнав кадрових змін. 8 серпня 1953 р. відбулося тимчасове злиття МВС і МДБ в єдине відомство. Цього ж дня 1953 р. функції відділу 2-Н передано 4-му політичному управлінню, а з березня 1954 р. його перетворено у 4-те управління КДБ, що проіснувало до 9-го березня 1960 р. Намагаючись відпрацювати проганий час, республіканський апарат КДБ швидко

опрацював план операції по розшуку Голови Проводу ОУН Василя Кука на межі Львівської і Тернопільської обл. До операції залучили близько двох тисяч солдатів і офіцерів, які проводили постійні облави та пошуки.

Однак операції закінчувалися безрезультатно, і В. Кук залишався у підпіллі. Натомість вирішили схопити його заступника Василя Галасу («Орлан») за допомогою окружного провідника – агента «Скоба» і двох його помічників – зв'язкових «Романа» і «Олеся». Обставини для операції склалися на користь МДБ. Виконуючи наказ В. Кука, В. Галаса з дружиною «Марічкою» з волинських лісів вийшов на терени області. 11 липня 1953 р. агенти приспали подружжя снодійним і вони опинилися в руках «Скоба». Їх спочатку адаптовували до радянської дійсності, а далі В. Галасі запропонували написати В. Кукові листа, щоб вийшов на зв'язок, але В. Галаса відповів, що не має адреси. Тоді вирішили послати за кордон від його імені дружину «Марічку» з поштою до Проводу ЗЧ ОУН, розраховуючи, що вона сповна виконає доручення, адже заручниками в руках МДБ залишався її чоловік з сином Петрусем. «Марічку» відправили, але вона у Західному Берліні зразу пішла у консульство США. 5 березня 1956 р. В. Галасу засудили на 10 років. Ув'язнення відбував у колонії №4 в Житомирі, №113 у Беличах під Києвом. 22 грудня 1958 р. перевели у слідчий ізолятор республіканського КДБ. 6 квітня 1959 р. звільнили. Усі ці роки МДБ-КДБ надіялось, що на нього вийде хтось із зв'язківців ЗЧ ОУН, тримали під постійним негласним наглядом [275; 311, с. 769-779; 785, с. 303-307].

Наприкінці 1953 р. з 7 по 13 грудня органи МДБ провели ще одну велику облаву з метою захоплення В. Кука на суміжжі Львівської і Тернопільської обл. з участю 2600 солдатів. Війська, як і раніше, йшли лавою, прощупуючи кожний метр землі, але провідника не застали.

З цієї та інших причин у січні 1954 р. Оперативний відділ Головного управління внутрішньої охорони МВС СРСР розіслав на місця інформаційно-методичного листа №01/1 «Хитрості і прийоми, використовувані бандитами в зимових умовах», у якому наголошувалось на формах і методах конспірації підпілля та боротьби з ним [311, с. 758-767].

Враховуючи досвід, викладений в інформаційно-методичному листі, емдебісти 28 січня 1954 р. оточили на хуторі Границя Скнилівської сільської ради Брюховецького р-ну квартиру, у якій квартирувала референт пропаганди Львівського окружного проводу ОУН Люба Гайовська («Рута») із с. Шульганівка Чортківського р-ну. Провідницю хотіли взяти живою, але вона застрелилася [325, вип. 1, с. 28].

У середині п'ятдесятих років Провід ОУН рекомендував новітні форми праці, особливо на теренах східноукраїнських земель. Для цього треба було віднаходити відповідні пункти (хати), підшукувати кандидатів і вести роботу з ними. Основними кадрами мала бути молодь, «молода якісна генерація» із середовища східних українців. Засновувати підпільні групи із західних українців на СУЗ з набутого досвіду вважалося нереальним. Підпілля вимагало суворої конспірації всієї роботи, зокрема у початковій її стадії, посилити уважність на ворожі підступи, дію агентури та інші небезпеки провалу.

Ставилося завдання вивчати можливості організації легальної праці між робітництвом у містах, вести боротьбу з відчуттям власної меншовартості, «підвищити національно-політичну свідомість населення. Розв'язання усіх соціальних питань якнайтісніше пов'язувати з існуванням УССД» [85, арк. 417].

Органи КДБ, освідомлені з вимогами оунівського плану «Дажбог» і «Орлик», взяли під контроль близько 300 тис. західних українців, переселених у східні області України у 40-50-ті роки.

Так, у Сталінській обл. (Донецькій) мешкало їх 100 тис., Херсонській – 70, Миколаївській – 60 і т.д. ОУ МДБ взяли на картковий облік 514 осіб, з них 270 по лінії ОУН і 79 арештували [310, с. 750-760].

Варто наголосити, що у моральній підтримці останніх кадрів збройного підпілля ОУН велике значення мали масові політичні страйки та повстання у радянських концтаборах, які очолювали табірні організації «Полярна зоря», «Заполярний провід ОУН», «Провід ОУН північних територій», «Центральний комітет ОУН» та інші під орудою політв'язнів – представників УПА-«Захід». 14 травня 1953 р. застрайкували 14 тис. політв'язнів Норильська. У червні 1953 р.

повстаннями охоплено понад 50 шахт Воркутинського басейну, в яких взяло участь понад 100 тис. політв'язнів під керівництвом ОУН і які тривали три місяці [229, с. 200-202].

16 травня – 26 червня 1954 р. вибухнуло Кенгірське повстання у таборах «Степлага» в Казахстані, де з 20698 політв'язнів 9 тис. були українцями [229, с. 205-212; 781, с. 314].

У 1956 р. з мордовського табору у селищі «Явас-11» втекли Роман Синюк і Антін Олійник зі Станіславщини та добралися на рідні терени, але їх схопили: Олійника розстріляли, Синюка відправили добувати термін [786, с. 295].

У 1957 р. до Львівської обл. після відбуття терміну повернулися 8 тис. осіб, серед них півтори тисячі членів ОУН [61, т. 53, арк. 265].

Цього ж року силові органи арештували з колишніх політв'язнів, що повернулися, близько 500 осіб і засудили повторно або розстріляли. За клопотанням республіканського КДБ Президія Верховної Ради УРСР 9 листопада 1956 р. відмінила рішення про дострокове звільнення в'язнів [573, с. 131].

Для зміцнення режиму ВКП(б)-КПРС перекинула на західноукраїнські землі понад 100 тис. членів партії, які забезпечували виконання її рішень [1044]. На VIII з'їзді КПУ 23 березня 1954 р. Перший секретар ЦК КПУ І. Кириченко виголосив проти українського національно-визвольного руху промову, яка стала програмою у подальшому розгортанні боротьби проти ОУН: «Комуністична партія України і український народ будуть і надалі охороняти дружбу народів нашої батьківщини, будуть далі непримиренно боротися проти всяких виявів ворожої буржуазної ідеології, а передусім проти українських буржуазних націоналістів, низьких і проклятих ворогів українського народу (...). Партійні організації західних областей України повинні і надалі бути пильними в боротьбі проти оунівських недобитків, не допускати, щоб вони пролазили в колгоспи, на підприємства, в навчальні заклади і там вели свою ворожу роботу. Всебічно посилена пильність – це вимога до всіх партійних організацій» [641, с. 62-63]. Кадебісти почали чергові обшуки людей. У результаті 1956 року у населення західноукраїнського терену вилучено з тайників 3 міномети, 37

кулеметів, 172 автомати, 756 гвинтівок, 1122 пістолети, 346 гранат та іншу зброю [695, с. 526].

Однак цього року ще подекуди у селах з'являлися повстанські листівки. 9 березня у с. Стара Ягільниця та Шульганівка Чортківського р-ну розклеєні повстанські листівки та написані лозунги [311, с. 779-780]. Нарешті кадебісти схопили зв'язкового Голови Проводу ОУН В. Кука, який вказав на заплановану з ним зустріч на краю Пеняцького лісу Львівської обл. Підготувавши відповідну криївку у лісі біля с. Кругів Золочівського р-ну Львівської обл., оперативники вселили у неї трьох агентів та вивели назовні два радіосигнальні апарати «Тривога». 23 травня 1954 р. В. Кук з дружиною та двома бойовиками прийшов до криївки, де його і зв'язали [573, с. 164].

КДБ за допомогою В. Кука планував створити дві легендовані групи підпілля ОУН та продовжувати арешти, але В. Кук відмовився співпрацювати. У листопаді 1955 р. від його імені за кордон направили листа. Лист отримали і в передачі «Голосу Америки» дали зрозуміти про це. Однак Кук заявив, що не знає коду і не може розшифрувати передачі. Власті пропонували В. Куку написати книгу з розвінчанням кадрів ОУН, безперспективності боротьби, але й тут він відмовився. Лише збігом обставин В. Кука не розстріляли, сподіваючись у майбутньому переламати його психіку [494].

Кадебісти продовжували схиляти В. Кука написати листа С. Бандері. Референт СБ ЗЧ ОУН Степан Мудрик («Мечник») з цього приводу занотував: «Кук не пішов дорогою, яку хотіли чекісти. Він нам би міг наробити великої шкоди» [465, с. 56]. Травень 1954 р. був надзвичайно трагічним для збройного підпілля ОУН. Крім арешту В. Кука, впали останні провідники підпілля ОУН на західноукраїнських землях. 17 травня 1954 р. загинув к-р 4-ї ВО «Говерля» Микола Твердохліб («Грім») [426, с. 1-128]. Перед тим 8 травня 1955 р. захоплено референта СБ Надвірнянського районного проводу ОУН Михайла Зеленчука [424, с. 112; 680, с. 33-36].

19 травня 1954 р. українське радіо передало повідомлення про вирок військового трибуналу над Охримовичем, який відмовився співпрацювати з КДБ:

«Військовий трибунал розглянув справу по обвинуваченню захопленого органами Держбезпеки УРСР шпигуна-парашутиста американської розвідки буржуазного націоналіста Охримовича Василя Остаповича. Охримович був одним з ватажків ОУН. Підсудний Охримович у пред'явленому йому обвинуваченні повністю визнав себе винним, дав розгорнуте показання про підривну роботу Закордонних оунівських центрів проти українського народу і виказав своїх спільників по шпигунській роботі в Україні. Військовий трибунал КВО присудив Охримовича до вищої міри покарання – розстрілу. Вирок виконано» [641, с. 64].

21-27 липня 1955 р. у Варшаві відбувся новий відкритий процес над сімома зв'язківцями ЗЧ ОУН – Мироном Камінським, Петром Гайсаном, Богданом Лихолатом із с. Бишки Козівського р-ну Тернопільської обл. та іншими, яких засуджено на 15 і 25 років польських в'язниць [513, с. 293-295; 1074].

Провід ЗЧ ОУН цього ж року відрядив в Україну наступну групу зв'язкових і вони також загинули [368, с. 366]. Але в деяких селах Західної України ще відбувалися спонтанні виступи проти влади. Так, наприкінці 1954 р. зафіксовані перестрілки з підпільниками у Радехівському р-ні на Львівщині. 10 квітня 1955 р. у с. Могильниця Тереховлянського р-ну спалено будинок голови к-пу «Вільне життя» чл. КПУ Макодима. 5 червня 1955 р. у с. Вербів Бережнлянського р-ну на могилі встановлено дубовий хрест замість раніше спиляного. Кадебісти знайшли тріски на подвір'ї Ярослава Децького 1934 р.н. і арештували його [311, с. 785-786].

16 серпня 1955 р. у с. Басівці Пустомитівського р-ну на Львівщині у ході перестрілки загинув к-р боївки Михайло Гнатів («Скорий»), троє підпільників С. Янкевич, С. Петрів, В. Кулик важко поранені [930, с. 3]. Цього року кадебістські операції продовжувались у Миколаївському, Ясенівському, Ходорівському, Щирецькому р-нах на Львівщині та інших місцевостях.

У середині 1950-х рр. склалося враження, що підпілля ОУН наче відроджувалось і налічувало, за підрахунками КДБ, 32 члени: у Дрогобицькій обл. – 7, Львівській – 5, Станіславській – 16, Тернопільській – 4. Розшукувалось ще 475 нелегалів: у Дрогобицькій обл. – 104, Львівській – 165, Тернопільській – 75, Станіславській – 131 [280, с. 529].

ЦК КПУ вимагав від органів КДБ вживати рішучих заходів для поліпшення агентурної та слідчої роботи, щоб остаточно знищити збройне підпілля ОУН. Але середина 50-х років була періодом масового повернення додому політв'язнів ОУН, УПА з радянських концтаборів, що створювало складнощі для влади. На 10 жовтня 1956 р. до Львівської обл. повернулося 7598 учасників визвольного руху ОУН, УПА. З них вояків УПА – 469, чл. ОУН – 1198 і 5931 симпатиків [280, с. 561]. До Станіславської обл. прибуло 9365 осіб, до Львівської обл. на грудень 1956 р. повернулося 8583 політв'язні. Понад 600 з них райвідділи КДБ взяли на особливий контроль. На 82-х завели справи з метою повторного арешту [280, с. 572, 580-581]. Так, у Винниківському р-ні повстанець С. Івахів, який повернувся з концтаборів, з'ясовував стосунки з колишнім свідком на нього. Громадянин Стецик у робітничому гуртожитку шахти Великомоствіського р-ну зірвав зі стіни і порвав портрет М. Хрущова [280, с. 564].

Такою ж була ситуація на Тернопільщині. На 1 грудня 1956 р. сюди повернулася 11051 особа. Всього ж згідно з Указом Президії Верховної Ради СРСР від 10 серпня 1956 р. про скасування Указу від 21 лютого 1948 р. про заборону ув'язненим повертатися додому у західноукраїнські області, повернулося 80 тис. ув'язнених [280, с. 536]. Їх довго не прописували, погрожували повторними арештами, які розгорнули у повну силу. Лише з 1 січня 1956 р. по 1 березня 1957 р. у західноукраїнських областях, в т.ч. Волинській і Рівненській, відбулися масові процеси і вдруге засуджено 536 учасників ОУН, УПА [280, с. 600].

9-16 лютого 1956 р. у Станіславі сфабриковано процес над 9-ма членами ОУН, арештованими у травні-липні 1955 р. Луку Гранішака («Довбуш») із с. Зелена Надвірнянського р-ну, командира куреня «Бескид» розстріляли, інших засудили до 25 років концтаборів [681, с. 341-342].

У 1956-1957 рр. у Городенківському р-ні Станіславської обл. арештовано групу підпільників під керівництвом Володимира Врубеля («Марко»). 4 лютого 1957 р. за цією справою засудили шість підпільників і тринадцять селян-симпатиків строком від 6 до 25 років [906, с. 194-200]. 1957 року в Дрогобицькій

обл. кадебісти арештували 23 члени ОУН. Знайшли у населення 112 одиниць зброї, гранати, набої [717, с. 308].

Поряд з арештами КДБ продовжував розігрувати сеанси радіоігор із ЗЧ ОУН й передав за кордон дезінформацію про підриг підпіллям ОУН 20 травня 1956 р. радянського поїзда з амуніцією в р-ні Шепетівки, що «сприяло зростанню підпільної діяльності ОУН в р-нах Києва, Бердичева і Львова». Цю інформацію опублікував часопис «Шлях перемоги» 17 червня 1956 р. під гаслом «Дії повстанців в Україні».

Як відомо, у 1956 р. в Угорщині відбулося антикомуністичне повстання, яке СРСР криваво придушив танками, а згодом і заворушення в Польщі. Під впливом цих подій на підтримку визвольного підпілля ОУН 22 травня 1957 р. за вказівкою С. Бандери в Україну відправилось чотири зв'язкових від ЗЧ ОУН. Серед них «Богдан», «Ворон», «Липа» і «Зруб». Останній – Василь Малисевич 1924 р.н. із с. Нижня Стинава Стрийського р-ну Львівської обл. За 44 дні зв'язківці перетнули нелегально територію ЧССР і вийшли на кордон з Польщею у місті Єлена Гура. Двоє з них залишились у Польщі, два пішли в Україну. Зв'язкові мали з собою шифровані матеріали на цигарковому папері, літературу, гроші, зброю. Але 19 серпня 1958 р. зв'язківців захопили органи КДБ, які заздалегідь знали про їхній прихід [500, с. 263-308; 839, с. 5-18].

П'ятдесяті роки ХХ ст. були позначені піком «холодної війни», шаленої гонки озброєнь та ідеологічних кампаній. У ситуації, що склалася, ЗЧ ОУН видала невелику книгу «Українська партизанка» із серії «Бібліотека Українського Підпільника» з надією використання її досвіду у випадку ескалації воєнних дій в Україні. У вступі до видання полковник Є. Побігущий («Рен») написав про героїку УПА, «діло якої треба продовжувати, щоб досягнути остаточну перемогу» [220, с. 6].

Аналізуючи події 1959-1960 рр., КДБ зафіксував у Західній Україні ще сотні різних підпільних актів ОУН, як підпали колгоспного майна, вивішання синьо-жовтих прапорів, але найбільше випадків було з розповсюдженням листівок [276, с. 571].

На ці та інші вияви непокори обласні управління КДБ відповідали традиційними репресіями. Так, 10 березня 1959 р. у Станіславі судили вісім членів молодіжної ОУН за створення організації «Об'єднана Партія Визволення України», серед них були Богдан Германюк, Ярема Ткачук, Мирон Площак, Богдан Тимків, Іван Стружинський [934]. У травні 1959 р. кадебісти закатували на допиті селянина Софрона Петелицького із с. Ушня Золочівського р-ну, допитуючись, де переховував підпільників [482, с. 13].

У відповідь на репресії та переслідування хтось із невідомих підпільників ОУН 12 жовтня 1959 р. пострілом з пістолета убив л-та Тернопільського УКДБ В. Стороженка. Терориста не знайдено [573, с. 117]. У м. Стрий напередодні радянських свят підпільники 26 разів розповсюджували листівки. Політв'язні, які продовжували повертатися на рідні землі, ставали новою реальною силою «мовчазного» опору ОУН, незважаючи на відкриті судові процеси, які часто закінчувалися розстрілами.

1959 року Провід ЗЧ ОУН знову відрядив до «Краю» групу зв'язківців: Петра Левицького («Чорнота»), Івана Ганяка («Ворон») і Михайла Давидюка («Бистрий»). «Чорнота» залишився у Польщі, де зв'язався з підпільником «Яремком», агентом з 1951 р., та його легендарним зверхником «Дмитром».

Інших двох схопили. Зв'язкова група і цього разу не досягла мети. Згідно з даними історика Д. Веденєєва, від ЗЧ ОУН та ЗП УГВР в Україну перейшло близько 150 зв'язківців, які зазнали найважчих випробувань, долаючи небезпечні тисячокілометрові маршрути до рідного краю [573, с. 200].

Проте, можливо, з цієї групи не всі потрапили до рук КДБ. Про одного з них розповів колишній підпільник ОУН Роман Сюсяйло («Зозуля») із с. Садки Заліщицького р-ну. Ним був Василь Лаба («Чумак») 1919 р.н. із с. Устечко цього ж району. Із загибеллю основної маси повстанців В. Лаба невідомо як добрався до Західної Німеччини. У селі його вважали за такого, що пропав безвісти.

Отже, коли Василь Лаба відвідав колишнього соратника по зброї Романа Сюсяйла, той щойно повернувся з більшовицького концтабору. Про цю зустріч він розповідає так: «Дружина покликала мене й сказала: «Іди, до тебе прийшли два

чоловіки». Один був з вусами, на вигляд старший. Перший питає: «Ти у партизанах був?». Був, відповідаю. А сам думаю, хто вони такі? «А ти знав таких і таких?» Назвав прізвища. Ну, знав, кажу. «А мене не впізнаєш? Ми разом воювали». Якщо воювали, відповідаю, то скажіть, що ми конкретно робили. «А пам'ятаєш, як ми зброю з тобою ховали? Я Василь Лаба». Боже! І ми обнялися. Ти звідки, питаю його. «Звідти! Недавно приземлився на парашуті, над садківським лісом. Обидва маємо щастя, що не впали на дорогу, були б розбилися уночі. Парашути у лісі. Ми їх маємо спалити» [783, с. 346].

Василь тримав у руках передавач. Роман запитав його, чому вони не ідуть на Східну Україну. Лаба відповів, що треба знати місцевий діалект. Повідомив, що таким способом вже був в Україні, але одного разу їм дуже не пощастило. Однак обставин не розповідав. Лаба нічого не випитував у Романа Сюсяйла. Лише сказав, що повернеться назад і як залишиться живим, дасть про себе вістку. Після відійшли. У ті місяці, розповідають старожили, війська з Чорткова прочісували околиці, але безрезультатно. Говорили, що запеленгували у районі діючі радіосигнали.

Промайнули десятиліття. Напередодні розпаду СРСР Лаба приїхав з Канади в Україну. Відвідав Романа Сюсяйла. Згадали минуле. Надав йому фінансову допомогу. Швидко від'їхав, бо за ним ще стежили агенти КДБ. Відтоді більше не зголошувався [783, с. 346].

Незадовго до своєї загибелі С. Бандера в інтерв'ю кореспондентові радіостанції В. Шервана в Боффало про значення зв'язку з Україною сказав: «Зв'язок з краєм є витримуваний, попри величезних труднощів (...) Організація завжди відновляє пошкодження, нанесені ворогом, розбудовує й оживляє цю головну артерію визвольного руху» [342, с. 1159; 794, с. 70-79]. Лише з убивством Степана Бандери 15 жовтня 1959 р. радянським агентом Богданом Сташинським систематичне відсилення зв'язківців ОУН в Україну припинено [292]. Після довгих років радіоігор ЗЧ ОУН розшифрувало також діяльність М. Матвієйка [473, с. 238].

Про вбивство С. Бандери як символу визвольної боротьби справедливо

висловився його наступник Степан Ленкавський: «Його небезпеку для Москви оцінив ворог так, що доклав усіх зусиль, щоб усунути його з-поміж живих» [199; 368, с. 361].

Принагідно згадаємо, що з великої родини Бандери за волю України загинуло 8 осіб. Його батька, священника Андрія розстріляв НКВС у 1941 р. Брат Богдан загинув у похідній групі ОУН при нез'ясованих обставинах, брати Василь і Олександр закатовані у німецькому концтаборі Аушвіц, сестри Марта, Володимира і Оксана каралися у радянських концтаборах. По лінії дружини С. Бандери Ярослави Опарівської – її батько священник Василь загинув капеланом у лавах Української галицької армії, матір Юлію забили польські шовіністи, брата Лева розстріляло німецьке гестапо у Львові [804, с. 112-117].

На підступне убивство С. Бандери відгукнулися тисячі журналістів країн світу [1052; 1054; 1058; 1065-1068; 1072; 1077-1137]. Один з них, голландський журналіст Рохір фан Аерде, у статті «Смерть Степана Бандери – пересторога вільному світу» відзначив: «УПА була затвердим горіхом для москалів, її акції в Румунії, Чехословаччині, Мадярщині й Польщі, перехід відділів до Німеччини почали привертати увагу світу до існування цього війська і до українського питання» [804, с. 52-60; 1068].

Після смерті С. Бандери в Україні зароджується доба шістдесятників, яка розвивалася у парі з діяльністю останніх борців національно-визвольного руху, яких влада намагалась остаточно зламати. Радянські газети ще повідомляли про бої та ув'язнення членів ОУН. Газета «Труд» за 1 грудня 1959 р. написала, що у с. Низи на Львівщині схоплено членів ОУН, які ховалися у лісах. «Робітнича газета» від 15 січня 1960 р. описала показовий процес над членами ОУН Дубецьким, Кобаком, Мухою, Михайлюком та іншими, яких засуджено до розстрілу [368, с. 388].

Однак найбільше усіх потрясла новина, коли 14 квітня 1960 р. у Божиківському лісі на межі Підгаєцького і Бережанського р-нів Тернопільської обл. відбулася перестрілка трьох підпільників Марії Пальчак («Стефа») із с. Шумляни Підгаєцького р-ну, її чоловіка Петра Пасічного («Чорний») із с. Середне

Войнилівського р-ну Станіславської обл. і Олега Цетнарського із с. Боків Підгаєччини. Заночувавши у лісі, підпільники не сподівалися на велику облаву. Їх оточили й почали по них стріляти. П. Пасічному перебили чергою груди, О. Цетнарському ноги і вони встигли пострілятися. Марію поранили в руку. Вона вистрілила собі у голову і лише поранилась. Її вилікували й засудили на 25 років концтаборів. Звільнили аж 14 квітня 1975 р. [276, с. 582; 786, с. 582; 865, с. 585-591]. У радянських тюрмах М. Пальчак застали дисиденти. Про неї писав дисидентський «Український вісник» 1970 р. видання [973, с. 88].

У 1960 р. знову пройшли голосні процеси. У Києві засуджено на довгі роки ув'язнення 11 осіб у справі розповсюдження листівок ОУН з концтабору в Інті під назвою «Громадяни» і «Колгоспнику». Листівки виготовляв інженер Василь Бучковський із с. Іване-Пусте Борщівського р-ну Тернопільської обл. [747, с. 179]. 6 червня 1960 р. у польському м. Перемишль відбувся процес над колишнім командиром куреня УПА «Месники» та шефом штабу УПА 6-ї ВО «Сян» Іваном Шпонтаком («Залізник»), якого вистежила і видала таємна поліція Чехословаччини [884, с. 12]. Варто додати, що чеська служба безпеки доклала максимум зусиль щодо переслідувань членів ОУН, УПА. Станом на 1960 р. на території ЧССР серед українців працювало 124 агенти і 50 інформаторів у рамках таємних справ «Скорпіони» і «Таємний фонд» [1029, с. 322].

Суд засудив І. Шпонтака на довічне ув'язнення, потім замінив кару на 25 років. «Залізник» відбув 23 роки польських тюрем і дістав звільнення 4 листопада 1981 р. у період діяльності «Солідарності». Помер 4 квітня 1992 р. в Кошицях у Словаччині.

На вимогу СРСР польські газети широко розрекламували судилище. У Польщі створено фільми з «розвінчанням» УПА – «Сержант Калень», «Зустріч зі шпигуном». Письменник Ян Герхард видав тенденційний роман «Луни в Бещадах» [259, с. 23; 940; 1014]. У руслі каральних заходів 1960 р. КДБ пішов ще на один хитрий прийом, привселюдно помилував декількох провідних діячів ОУН, навіть видали їм у Києві квартири. 14 липня 1960 р. Указом Президії Верховної Ради СРСР №139/82 з тюрми звільнили В. Кука з дружиною У. Крюченко [574, с. 170].

Звільнили також Василя Галасу, Михайла Степаняка, Петра Дужого [574, с. 171]. Досвідчені конспіратори та революціонери вижили, за винятком М. Степаняка, який передчасно помер. Дочекалися проголошення незалежності України і доклали максимум зусиль для висвітлення історичної правди про ОУН, УПА та пропаганди визвольних ідей.

Цього ж року кадебісти розпочали ще одну оперативну гру з Проводом ОУН на Заході під назвою «Бумеранг» від імені легендарного підпілля ОУН в Україні. При всіх цих «іграх» та боротьбі КДБ з українським націоналізмом впадає у вічі одна особливість. Спецслужби продовжували розробляти престижну для них проблематику, вважаючи Україну та її західний регіон трампліном для професійного росту, отримання звань та привілеїв. Гру припинили 14 вересня 1988 р. у зв'язку з горбачовською перебудовою в СРСР.

Однак сумні факти і вісті з України не похитнули діяльності Проводу ЗЧ ОУН як єдиного представника визвольної боротьби ОУН. У першу річницю загибелі Степана Бандери Провід Закордонних частин звернувся до членів ОУН не сходити зі шляху боротьби, «позначеного кров'ю наших найкращих друзів, окропленого кров'ю Степана Бандери». І далі: «Українські націоналісти ніколи і за жодних умов не зійдуть, бо це єдиний шлях до нашої останньої мети (...) ми віримо, що наш бій дасть перемогу» [1076].

Випадки затримання озброєних підпільників продовжувалися навіть у наступні роки. Так, 1 вересня 1962 р. у с. Домашеві Сокальського р-ну Львівської обл. кадебісти арештували нелегалів Степана Басюка, 1964 р. у м. Великі Мости – Степана Савицького [611, с. 91-94]. У квітні 1965 р. в с. Улашківці Чортківського р-ну в перестрілці загинув підпільник Петро Басюк [782, с. 237].

5 грудня 1966 р. до Тернополя приїхав Перший секретар ЦК КПУ Петро Шелест і мав зустріч з начальником обласного управління КДБ Ступаком. У розмові з ним той повідомив, що в області мешкають 30 тис. колишніх членів ОУН, які відкрито про себе не заявляють, але при відповідних складних обставинах можуть відіграти негативну роль. Далеко не всі вони ідейно та політично роззброїлись і особливої лояльності до влади не проявляють.

У 70-х роках ХХ ст. почався черговий тотальний наступ Москви на українську націю. Він проявлявся у новій формі, але випробуваним загальновідомим психічним і моральним терором: арештами, обшуками, контролем за усіма національно-культурними діячами.

У Західній Україні наполегливо проводилась русифікація. Документація у колгоспах, сільрадах, на пошті та інших установах поступово ставала російськомовною. Збільшувалась кількість годин на вивчення російської мови у школах. У навчальних закладах проводилася примусова комсомольсько-піонерська діяльність. У колгоспах та школах зростали партійні ряди. Але дух волі, дух непокори витав над західноукраїнськими селами і містами. Він сповнював людські серця надією на кращі прийдешні часи. Народ пам'ятав свою історію. Пережите згадувалося, передавалося дітям і онукам. Особливою популярністю користувалася патріотична література, заборонена владою та частково збережена у людей, як-от: «Історія України-Руси» Михайла Грушевського, календарі «Просвіти», часописи «Золотий колос», греко-католицькі «Місіонери». Радянська влада продовжувала курс на викорінення Української греко-католицької церкви. Підступно закривалися діючі храми, знімалися хрести, руйнувалися каплиці. Зубожіння, пияцтво, розпуста, сімейний розлад поступово руйнували духовні традиції українців, зумовлюючи і національну деградацію.

Для здійснення усіх цих заходів потрібні були численні кадри кадебістів. У жовтні 1971 р. голова КДБ України Федорчук повідомив, що в республіці створено міські відділи КДБ і штат професіоналів збільшився на 660 осіб. Разом український апарат КДБ налічував 10 тисяч оперативних працівників [514, с. 490].

30 березня 1971 р. у Москві відбулося засідання політбюро ЦК КПРС, на якому заслухано доповідь голови КДБ Ю. Андропова «Про ворожу пропаганду і її вплив на загострення класової і ідеологічної боротьби». Доповідач наголошував, що органи КДБ так і не встановили, яким чином потрапила за кордон книга Івана Дзюби «Інтернаціоналізм чи русифікація». Говорилось, що у Західній Україні «піднімають голову колишні бандерівці та оунівці і їх там проживає близько 50 тис. осіб».

У дискусії брали участь члени політбюро ЦК КПРС, які висловилися

надзвичайно вороже супроти України. Після такого «історичного» засідання політбюро ЦК КПРС в Україні з цих та інших причин з посади Першого секретаря ЦК КПУ усунули Петра Шелеста і на цей пост призначили Володимира Щербицького. Через одинадцять місяців після усунення Шелеста в органі ЦК КПУ журналі «Комуніст України» за квітень 1973 р. з'явилась стаття «Про серйозні недоліки та помилки однієї книги». Йшлося про книгу П. Шелеста «Україно наша радянська», що вийшла друком 1970 р. тиражем 100 тис. примірників. Мовляв, автор возвеличував історичне минуле України, особливо Запорозьку Січ, недооцінював історичну роль великого російського народу і на перше місце ставив інтереси УРСР, а не СРСР, а перші літери назви книги читалися як УНР.

З 1971 р. радянська влада в Україні поверталася до сталінських методів керівництва. Під контролем КДБ опинились Спілки письменників, журналістів, кінематографістів, художні ансамблі, студенти гуманітарних факультетів тощо. Продовжувались гоніння на церкву. Власті донищували християнські символи у селах та містах Західної України. «Комунізм конав, але його отруйне жало ще кусалось», – так висловився про події того часу колишній вояк УПА Григорій Новацький із с. Слобідка Козівського р-ну [786, с. 439].

Антиукраїнські репресивні заходи ще дужче затягували політичний зашморг над українцями. Розпочалося чергове «полювання на відьом». Переглядаючи списки уцілілих оунівців, кадебісти викликали їх до клубів і в присутності підготовленої публіки черговий раз проводили привселюдні судилища над ними за «скоєні злочини». Так вчинили 17 лютого 1978 р. з повстанцем Михайлом Сенеджуком («Шалій»), уродженцем Богородчанського р-ну Івано-Франківської обл., мешканцем с. Сапогів Борщівського р-ну Тернопільської обл. [812].

У селах, де неможливо було організувати показові суди над повстанцями, проводили тематичні вечори: «Українські буржуазні націоналісти – люті вороги народу», «Минулому не буде прощення» та інші. Відділи пропаганди та агітації райкомів партії, районні товариства «Знання» планували і контролювали проведення подібних зібрань, про них повідомляли у засобах масової інформації.

Згідно зі статистичними даними КДБ УРСР, у 1972 р. в Україні мешкало 132

тис. учасників визвольної боротьби ОУН, УПА і 40% з них вголос висловлювали свої патріотичні позиції. Станом на серпень 1981 р. КДБ УРСР тримало під контролем 75 тис. колишніх борців за волю України [572, с. 52].

У січні 1973 р. газета «Правда України» повідомила, що за минулих два роки засуджено 30 українців на кару смерті за т.зв. «злочини ОУН, УПА». Їх судили за статтею 48 КК УРСР (зрада Батьківщини) і спеціальним Указом Президії Верховної Ради СРСР від 4.03.1965 р. «Про покарання осіб, винних, що брали участь у військових протирадянських формуваннях» [843, с. 28].

16 березня 1973 р. відбулися збори активу Київських обласної і міської партійних організацій, в яких брали участь члени політбюро ЦК КПУ. З доповіддю виступив Перший секретар В. Щербицький. Він наголошував, що партія буде застосовувати різні способи впливу до тих, що намагаються закріпити національну самобутність, констатував, що Кремль незадоволений діяльністю партійних кадрів України. Згідно з дорученням Москви закликав рішуче боротися проти ворожої ідеології, ревізіонізму, опортунізму, українського буржуазного націоналізму. Подав перелік тих наукових установ, спілок, у яких треба провести тотальну чистку.

24 травня 1973 р. у Тернополі засудили до різних строків ув'язнення сімох молодих патріотів з села Росохач Чортківського р-ну – Володимира і Миколу Мармусів, Степана Сапеляка, Петра Винничука, Володимира Сенькова, Миколу Слободяна, Андрія Кравця, котрі у ніч на 22 січня у 55-ту річницю проголошення УНР вивісили в Чорткові чотири синьо-жовтих прапори і розклеїли 19 листівок, що закликали до непокори [771; 782, с. 238-239].

Виростало молоде покоління, яке відчувало високий обов'язок перед героями ОУН, УПА. Україна знову ставала революційною проблемою світу. Резонанс визвольної боротьби у Польщі, Чехії і Словаччині поширювався в Україні й завойовував серця молодих. І вони прагнули дій.

У ніч з 28 на 29 травня 1983 р. у с. Денисів Козівського р-ну Тернопільської обл. хтось повалив пам'ятник В. Леніну. Це була смілива акція, яка сколихнула мешканців навколишніх сіл. Кадебісти збилися з ніг, шукаючи винуватців,

запрацювали агенти, але даремно. Відродження української ідентичності у 80-90-х роках ХХ ст. підсилювалось боротьбою краян за повернення громадам українських церков. Греко-католицькі священники, які працювали у підпільній катакомбній церкві, ставали на чолі мас. Загартовані сибірськими концтаборами, разом з молоддю вони першими піднімали повалені більшовицьким режимом хрести, відбудовували каплиці, зривали замки із роками замкнених церков. Великої гостроти набрала боротьба за відродження української церкви у с. Таурів Козівського р-ну на Тернопільщині. У сільській церкві ще раніше влада організувала музей. У відповідь колгоспники застрайкували і не вийшли на роботу й заблокували вхід до церкви. Тоді власті привели міліцію, комсомольців, які поливали людей водою, били, кидали на автомашини й везли до району, але селяни твердо стояли на своєму. Продовжували їздити до Москви, писати листи і звернення в різні інстанції. Нарешті у вересні 1988 р. церкву повернули людям. Це була надзвичайно радісна подія, з'їхалася велика кількість народу [785, с. 350].

У цей час ще деякі борці за волю України не вірили перебудовним процесам в СРСР, продовжували жити нелегально. Так, 1989 року помер, проживши у с. Угринь Чортківського р-ну нелегально 45 років, повстанець Микола Маньовський. Дружина поховала його вночі на городі. Лише з розпадом СРСР розповіла про чоловіка людям. 2 липня 1992 р. громада села перепоховала повстанця зі всіма почестями на місцевому цвинтарі [782, с. 290]. У 1990 р. помер у с. Гермаківка Борщівського р-ну нелегал Петро Половинко («Обережний»), колишній Чортківський районний господарчий ОУН.

Нарешті у серпні 1991 р. до Тернопільської крайової організації Руху прийшов колишній повстанець Ілля Оберишин, 1921 р.н., с. Потік Рогатинського пов. Станіславівщини, який після закінчення визвольної боротьби також проживав нелегально. В умовах гітлерівської окупації він став активним підпільником ОУН, а з приходом червоних діяв у складі рейдувочої сотні УПА. 1947 року зайняв пост надрайонного провідника Збаражчини. Після загибелі останніх повстанців, заховавши зброю, перейшов на нелегальне становище й сорок років не контактував з радянською владою, чекаючи відповідних змін [211, с. 205; 786, с. 352].

Розкриваючи обставини загибелі збройного підпілля ОУН, зазначимо великі масштабні заходи, застосовувані МДБ-КДБ супроти патріотичних сил у 40-50-х роках. Локалізувавшись на окремі групи та перейшовши у стан глибокого затяжного підпілля, ОУН продовжувала діяти. Останньою датою в діяльності збройного підпілля можна вважати 1960 р., коли група підпільників у Підгаєцькому р-ні вчинила збройний опір радянській владі. Основною причиною загибелі збройного підпілля ОУН стала агентурна діяльність МДБ-КДБ, застосування ними спецоперацій з використанням снодійних та газових препаратів. Ломка психіки людей, які втомилися від довголітньої боротьби, призвела до арештів Голови Проводу ОУН в Україні Василя Кука, його заступника Василя Галаси («Орлан») та інших діячів. Відкриті судові процеси над членами ОУН в Польщі та Україні, арешти і контроль над переселенцями із Закерзоння та Західної України у східні українські області остаточно знекровили рештки збройного підпілля, але частина з них залишилися живими. З початком десталінізації додому поверталися з місць ув'язнення та депортацій тисячі українців, і вони ставали соціальною базою незадоволення радянською владою, джерелом збудження національних ідей. Наприкінці 50-х років Кремль застосував випробуваний метод убивств, зокрема Голови Проводу ЗЧ ОУН С. Бандери, чим спровокував спонтанний вибух зацікавлень народів світу визвольною боротьбою України та ОУН і УПА.

На західноукраїнських землях незадоволення радянською владою оживало у серцях молодих людей, які вивішували синьо-жовті прапори, розклеювали листівки. Вогнища спонтанного незадоволення часто виникали на релігійному та соціальному ґрунті, але влада їх постійно пригальмовувала.

5.4. Загальні втрати ОУН, УПА

Основою для аналізу кількості втрат визвольних сил УПА-«Захід» та збройного підпілля ОУН (1942-1960 рр.) послужили архіви визвольних сил з різних регіонів Західної України, матеріали центральних та обласних державних

архівів, видання Літописів УПА, Книги Пам'яті, свідчення учасників та симпатиків визвольної боротьби, їх рідних і близьких, прізвища, викарбувані на плитах братських могил загиблих воїнів УПА [49, арк. 1; 50, арк. 1-15; 51, арк. 1-112].

Перші реєстри загиблих борців за волю України започатковано в п'ятиріччя заснування УПА наказом Голови Проводу ОУН заради збереження історичної пам'яті народу. З аналізу збережених і знайдених списків загиблих воїнів УПА, кожна військова округа УПА-«Захід» зазнала великих втрат. Сьогодні у результаті активних пошукових надбань можна хоча б у загальних рисах окреслити реальні цифри жертв УПА-«Захід» у боротьбі за Українську Самостійну Соборну Державу.

На західній окраїні УПА-«Захід» Закерзонні, підпорядкованій 6-й ВО «Сян», складання реєстру загиблих членів ОУН районні проводи ОУН розпочали восени 1946 р. розпорядженням командира округи Мирослава Онишкевича. У результаті копіткої праці пропагандистська референтура оформила «Пропам'ятну книгу пропавших на полі слави вояків Української Повстанської Армії».

До того часу округа вже два роки воювала, загинуло багато свідків та учасників боїв, частина могил була сплюндрована польськими військами, тому малоймовірно, що до реєстру стовідсотково занесено всіх загиблих. У книзі подано прізвища 507 вояків УПА, загиблих на території тактичних відтинків «Лемко», «Бастіон», «Данилів».

Український історик Євген Місило у Польщі подає дані, що з 1944 по 1946 р. на Закерзонні загинули 694 воїни УПА. Крім загиблих, за його поданням, польські суди у 1944-1956 рр. засудили до розстрілу 573-х членів ОУН, УПА та їх симпатиків [299, с. 17-28].

Проте польські історики А. Щесняк і В. Шота у книзі «Дорога в нікуди» оприлюднюють цифри втрат УПА від липня 1944 р. до березня 1947 р. у 1500 загиблих [1034]. Ще більші дані і, ймовірно, точніші подає у звітах командування Війська польського – 3400 осіб.

Під час рейду в американську окупаційну зону Німеччини сотень УПА 6-ї ВО «Сян» від 10 червня до 12 листопада 1947 р. впав 61 вояк УПА, а 289, в т.ч. 41

пораненого упівця, чехи полонили й передали Польщі. На жаль, немає даних про кількість загиблих стрільців сотень УПА «Хріна», «Стаха», «Біра», які влітку 1947 р. перейшли в Україну, також тих, які після операції «Вісла» перейшли на західні і північно-західні терени Польщі та самотужки проривалися через ЧССР і доля яких невідома [299, с. 8-9].

Всього кількість бійців УПА на Закерзонні, які взяли до рук зброю, згідно з оперативними даними НКВС, становила 8430. Відповідно, учасників теренової сітки ОУН, які забезпечували визвольну боротьбу, було в десятки разів більше [533, с. 249].

Великих жертв серед вояків УПА, ув'язнених та депортованих, зазнала 3-тя ВО «Лисоня», яка була активною в структурі УПА-«Захід» та збройного підпілля [250-251]. Найбільших втрат серед районів у кадрах ОУН та УПА зазнала Бережанщина. Станом на серпень 1948 р. вони налічували 1295 вояків УПА, членів теренових сіток ОУН. Архівний список загиблих підпілля почало складати на 3-4-му році боротьби і в ньому можливі погрішності. Після 1948 р. в районі загинуло ще близько 300 підпільників і загальні втрати Бережанщини сягають 1595 загиблими [307, с. 667-682; 406].

Борщівський р-н налічує 1564 загиблими, в т.ч. 888 чл. ОУН, серед них 55 дівчат і жінок. З відходом фронту у західні райони Тернопільщини, Борщівщина першою зазнала другої хвилі «радянізації» навесні 1944 р. Не маючи досвіду боротьби, перші загони УПА та підпілля ОУН зазнали тоді великих втрат [781, с. 384-437].

У Бучацькому р-ні кількість загиблих упівців дорівнює 673, в т.ч. 59 жінок; ув'язнених 657, в т.ч. жінок 363 і депортованих 971, жінок – 562 [784, с. 262-276].

У процесі польових досліджень на Бучаччині виявлено сотні кістяків, приналежних жертвам, закатованим у райвідділі НКВС-НКДБ-МДБ, що свідчить про масовий геноцид радянської влади супроти населення західноукраїнських сіл і містечок.

Під час арештів тисячі українців західних областей піддавалися жорстокому радянському конвеєру витончених катувань на допитах. Замучивши невинних

людей, закопували їх на подвір'ях районних НКВС-МДБ, скидали у криниці, каналізації.

У Бучачі використовували ще жахливіші методи. Тіла закатованих мешканців краю хоронили у просторому підвалі церкви Святої Покрови, яка розташована за сто метрів від колишнього райвідділу НКВС-МДБ. Церкву оточував великий мур лише з одними воротами, завжди наглухо зачиненими. Ніхто не міг бачити, що там діялось. Люди до центру не доступали, боялися, щоб їх не схопили карателі. У ті роки багато людей, арештованих райвідділами НКВС-НКДБ-ДББ-МВС, так і не повернулися додому, будучи закатованими під час допитів або розстріляними. Для ілюстрації подаємо неповний реєстр мешканців Бучацького р-ну, закатованих у казематах райвідділів НКВС-НКДБ, оприлюднений нами під час польових досліджень у селах району:

Берем'яни: Оробець Євдокія, 1901 р.н., Пасенчук Катерина, 1902 р.н., Пасенчук Микола син (далі – с.) Михайла, 1898 р.н.; **Бровари:** Бедрій Ольга, 1920 р.н., Вербіцький Михайло с. Антона, 1900 р.н., Дунай Микола с. Теофіла, 1908 р.н., Дунай Марія, Зінкевич Кароль, Ковальчук Йосип, Красій Іван, Колочак Євгенія д. Юліана, 1919 р.н., Микуляк Марія дочка (далі – д.) Григорія, 1925 р.н., Погорецька Магдалина, Струтинський Микола, 1880 р.н., Табачок Вікторія д. Теофіла; **Золотий Потік:** Комарніцький Гнат; **Зубрець:** Бойко Федір с. Андрія, 1907 р.н., Диришкун Іван. 1890 р.н., Качур Юлія, 1910 р.н., Костенко Степан с. Василя, 1905 р.н., Павлишин Андрій, 1908 р.н., Павлишин Ольга, 1895 р.н., Прищепа Володимир с. Михайла, 1909 р.н., Саверин Марина, 1910 р.н., Шимків Степан, 1907 р.н., Шкварок Степан с. Михайла, 1912 р.н.; **Космирин:** Агащук Григорій, Гнатківський Михайло с. Івана, Лопушняк Дем'ян с. Івана, 1910 р.н., Лопушняк Марія, 1916 р.н., Процюк Дмитро, Федорів Олександр, 1908 р.н., Янківська Анастасія д. Захарія, 1896 р.н.; **Костільники:** Гаврилюк Василь с. Якова, 1921 р.н., Рожелюк Михайло с. Іллі, 1905 р.н., Чверенчук Михайло с. Якова, 1925 р.н., Яцина Петро с. Костянтина, 1908 р.н.; **Ліщинці:** Бурак Петро, 1905 р.н., Олійник Петро, 1901 р.н., Шевчук Григорій; **Малі Заліщики:** Бега Іван с. Іллі, 1910 р.н., Вітюк Іван с. Григорія, 1925 р.н., Гальчук Михайло с. Степана, 1923 р.н., Гнатишин

Михайло с. Миколи, 1919 р.н., Непип Василь с. Михайла, 1911 р.н., Строгуш Володимир с. Івана, 1928 р.н.; **Миколаївка:** Дем'ян Петро с. Іллі, Мельничук Василь с. Петра, 1921 р.н., Микуляк Роман, 1900 р.н., Пилипчук Антін, 1902 р.н., Пилипчук Елеонора д. Антона, 1925 р.н., Пилипчук Ганна, Рудяк Василь с. Федора, 1903 р.н.; **Набережна:** Барило Михайло с. Миколи, 1928 р.н., Моспан Володимир с. Михайла, 1928 р.н., Посацький Іван с. Василя, 1929 р.н.; **Новосілка:** Клим Петро, Олексюк Петро; **Передмістя:** Павук Марія д. Івана, 1917 р.н., Подібко Григорій с. Григорія, 1925 р.н.; **Пожежа:** Атаманчук Зіновій с. Василя, 1931 р.н., Дмитрук Корнелій с. Миколи, 1929 р.н., Красій Михайлина д. Івана, 1917 р.н., Марусяк Антін с. Сави, 1931 р.н., Марусяк Емілій с. Іллі, 1938 р.н., Марусяк Юлія д. Михайла, 1904 р.н., Мальований Героній с. Івана, 1934 р.н., Сенчук Федір с. Степана, 1909 р.н., Чайковський Антін с. Михайла, 1910 р.н., Янчишин Павло, 1917 р.н.; **Русилів:** Литвинів Марія д. Михайла, 1909 р.н., Литвинів Степан с. Михайла, 1989 р.н., Помазанська Ярослав с. Василя, 1928 р.н., Храпко Микола с. Федора, 1910 р.н., Храпко Михайло с. Петра, 1932 р.н.; **Скоморохи:** Антошків Іван с. Івана, Тимошів Іван с. Василя, 1912 р.н., Тихоліз Дмитро с. Прокопа, Шевчук Марія, 1894 р.н.; **Сновидів:** Максимович Франко, 1924 р.н., Масура Петро, 1902 р.н., Рудяк Йосип с. Петра, 1906 р.н., Рудяк Микола с. Петра, 1908 р.н., Угрин Йосип, Угрин Іванна, Угрин Марина; **Соколів:** Храпко Ганна д. Ясона, 1895 р.н., Храпко Михайло с. Михайла, 1947 р.н., Храпко Павліна д. Іллі, 1912 р.н.; **Стінка:** Бойчук Михайло с. Петра 1915 р.н., Бубнів Парасковія д. Олексія 1920 р.н., Василик Йосип, Григорчук Парасковія, Тужал Іван, 1907 р.н., Мандрик Марія, Михайлів Марія, 1901 р.н., Михальчук Ганна, 1910 р.н., Михальчук Степан, 1928 р.н., Рибак Василь с. Юрія, 1918 р.н., Світюк Григорій, 1912 р.н., Стефанюк Ганна д. Івана, 1914 р.н., Стефанюк Марія д. Івана, Салій Василь, Товпиґа Микола, 1910 р.н., Шмигельський Костянтин, Шувальська Іванна, 1926 р.н. [784, с. 232-233].

У 1989 р. в результаті легалізації Української греко-католицької церкви у райцентрі Бучач почали ремонт святині. Хтось сказав, що у підвалі треба пошукати закопані дзвони. Кинулись розкопувати підвал. Він був чомусь дуже низьким і віддавав своєрідним запахом.

11 червня 1989 р. присутні в підвалі спочатку відкопали три людські черепи, наступного дня одинадцять скелетів, а потім – двадцять, тридцять... Всього відкопали сто п'ятдесят один кістяк. Серед них були і дитячі. Осібно лежали дванадцять черепів. Можна здогадатися, що людям відрубали голови й трупи скидали до підвалу. Черепи мали переламані челюсті, вибиті зуби. Були й поламані кістки: ребра, ноги, руки. Знайдено залишки риз трьох священиків. Кістяки лежали в чотири ряди, пересипані вапном і шаром ґрунту заввишки до сорока сантиметрів.

Активісти «Меморіалу» оголосили всім державним органам про знахідки. Попросили провести експертизу. Але ніхто з радянських властей не виявив зацікавлення, навпаки, хтось поширював різні чутки, що знайдене не відповідає дійсності. Приїхав з області експерт і зробив висновок, що слідів «насильницької смерті» на тлінних останках не виявлено. Стало зрозуміло, що тодішня радянська влада уникала розмов на цю тему з народом. До проголошення Акта про державну незалежність України залишалося ще два роки.

З'явилися свідки, які згадали, що біля мурів навколо церкви, коли їх валили у зв'язку з реконструкцією центру, також знаходили на невеликій глибині кістяки людей, які таємно вивозили. Колишній стрілець УПА Михайло Березницький із с. Трибухівці розповів, що коли його полонили, сильно били. Кинули в якусь камеру під сходами. Коли він очуняв, почав мацати руками у темноті. Почув писк щурів. Потім намацав довгі коси, ноги й почав страшенно кричати. Двері відчинив енкавееєсець, витягнув Миколу нагору, привів до якоїсь кімнати, де був ще один хлопець. Обох їх вивели на подвір'я й наказали іти за підводою, з якої звисали ноги. Біля дверей у мурі церкви зупинилися, відчинили їх і наказали занести на подвір'я два трупи.

Під час розкопок підвалу до Бучацького «Меморіалу» надійшов лист від Романи Шандровської із с. Кійданів, яка писала наступне: «Моя бабуся Юлія Андріївна допомагала повстанцям – варила їсти, пекла хліб, шила одяг. У 1947 р. її арештували емдебісти. Наступного дня я з мамою понесла їй до Бучача передачу. До нас вийшов мужчина й запитав, до кого ми прийшли. Ми відповіли, що до Юлії Шандровської. Він поінтересувався, хто ми для неї. Відповіли, що сусіди й

принесли шматок хліба. Емдебіст криво усміхнувся й сказав, що вони її уже нагодували. Сказав, що зараз повернеться, треба почекати. Натомість появився інший чоловік й шепнув, щоб швидше утікали: «Бо заберуть і вас». З тих пір ми більше не бачили нашої бабусі. Їй було 58 років» [784, с. 232].

Ще розповідають, що близько будинку РВ МДБ стояла шибениця, на якій вішали повстанців. Одного ярмаркового четверга 1946 р. сюди зігнали дітей зі школи, щоб ті дивилися на страту патріотів [784, с. 232].

1 листопада 1990 р. Бучач наповнився плачем вдів і сиріт. З церкви Святої Покрови винесли 11 трун. Одна з останками священників, чотири з кістяками дітей, шість – дорослих. Після панахиди останки жертв похоронили в гробниці, збудованій біля святині. Єпископ Кир Павло Василик звернувся до вірних із зворушливою промовою: «...Ось ми бачимо невинно замучених наших батьків, братів, сестер і дітей. Кати мали на меті знищити український народ, але на перешкоді їм стала церква, наша віра, прагнення до свободи патріотів, яких ми нині ховаємо. Ці люди загинули за те, що хотіли свободи, вільної України, любили Правду і Бога» [784, с. 233].

Без сумніву, сліди злодіянь Бучацького РВ МДБ є унікальним свідченням проти діяльності радянської репресивної системи у 40-50-х роках, яка приховувала наслідки своїх злочинів. Тут же, у підземеллі церкви Святої Покрови, їхні злочини викрилися для суду українською історією.

151 кістяк! Це лише в одному райцентрі Бучачі. Таких райцентрів на Тернопільщині було 34. Помножимо це число на тридцять чотири і отримаємо хоча б приблизну кількість невинних жертв, замучених радянськими оперативними службами в області.

Характерною особливістю діяльності каральних військ радянської влади було стягання побитих людей в якесь урочище для залякування живих. У районному Бучачі, наприклад, таким місцем була гора Федір, а біля районного містечка Золотий Потік – урочище «Глинище». Трупи залишалися для опізнання. Тіла обгризали і розтягували собаки. Вони розкладалися, наповнюючи довкілля тлінню смерті. Такі трагічні місця були при кожному райцентрі західноукраїнських

областей, яких налічувалося близько 150. Для підкріплення фактів подаємо неповний перелік забитих повстанців з Бучацького і Золотопотіцького р-нів, кинутих енкадебістами на розтерзання собакам.

Під горою Федір: Баран Зіновій, Гафткович Станіслава, Меуш Іван, Чорнобривий Роман (Бучач); Брилковський Петро, Боднар Іван, Гайда Ілля, Гайда Михайло, Ясінська Марія (Бариш); Кривецький Іван, Мельник Микола, Лисий Михайло, Пилипів Федір (Жизномир); Осадців Ярослав, Ющак Павло (Звенигород); Загородний Костянтин, Козар Павло, Лис Ярослав, Шимчій Василь (Заривинці); Микуляк Василь (Новоставці); Шевчук Едуард, Шевчук Нестор (Монастириська); Олійник Федір, Химчій Степан, Шимків Катерина, Шимків Ксенія (Осівці); Єднак Іван, Юристий Василь (Петликівці Старі); Галаван Михайло (Помірці); Бойко Сильвестр, Бойко Михайло, Боднар Михайло, Дзюба Володимир, Кузів Василь, Кузевич Микола, Керничний Федір, Лучка Володимир, Мокрицький Володимир, Марцінів Василь, Марцінів Михайло, Меньків Федір, Пшива Олександра, Солонинко Іван, Семенюк Федір, Тимків Микола (Переволока); Голик Максим, Курило Степан, Невістюк Михайло (Трибухівці) [784, с. 321].

Тіла, знайдені в урочищі «Глинище» біля райцентру Золотий Потік: Оробчук Степан, Оробчук Богдан, Оробчук Катерина (Берем'яни); Микуляк Юліан, Микуляк Петро (Броварі); Семанчук Юстина, Фещак Гнат (Возилів); Якуб'як (Дуліби); Бабій Степан, Вільчинський Степан, Кобзар Юліан, Лисий Степан (Жизномир); Кордівський Михайло, Кущик Аполонія, Кущицький Михайло, Окіпнюк Микола, Романчук Василь (Золотий Потік); Лопушняк Федір (Космирин); Кузь Микола, Яворська Анастасія (Костільники); Мариновська Ніна (Русилів); Вуїв Михайло, Слободян Василь (Сновидів); Малець Мстислав, Федорончук Дмитро (Соколів); Боечко Василь, Годованець Калина (Стінка); Комарницький Іван, Павлів Павло, Турчак Павло, Юрчак Василь (Скоморохи) [784, с. 262-276].

Втрати Гусятинського р-ну оприлюднив місцевий дослідник Богдан Савка. Вони налічують 866 загиблих, у т.ч. розстріляних НКВС у 1940-1941 рр. – понад 200 осіб [914, с. 366-392].

Із Заліщицького р-ну впало у боях 1053 повстанці, в т.ч. 95 дівчат і жінок. На Сибір вивезено 1708 осіб, ув'язнено 133, з них 463 жінки [783, с. 249-263, 294-311, 348-409].

Згідно з розповідями старожилів, заліщицька катівня при райвідділі НКВС-НКДБ-МДБ була найстрашнішою. Хто туди потрапляв, гинув або виходив покаліченим. Енкавееєсівсько-емдебістський конвеєр тут працював день і ніч. Сталінські опричники застосовували у тюрмі найвитонченіші методи катувань, які мало хто витримував. Трупі закатованих жертв постійно ховали або згодовували ними свиноматок, яких вирощували для власного столу. Через цю катівню у Заліщиках пройшли тисячі заліщан.

Сатрапи коїли чорні справи під керівництвом начальників РВ НКВС-НКДБ майора Запорожця, а після його вбивства повстанцями – підполковника Сорокіна. Обидва були найжорстокішими карателями в районі.

Допомагали катам капітан Пивоваров, старші лейтенанти Піхтєєв, Іващенко, Ніколаєв, лейтенант Чехунін, слідчі Знайдьонов, Шанцов, Жорін, Корольов, Теліховський, Шевченко, Жмурко, Хворостенко, Червоненко, Уваров, Стовб, Кузьмін, Вакалов, ключник Шмаков, їздовий МДБ Шалонов.

У гарнізоні командирами служили Фомченко, Дяков, Сачков, Сальніков. Запам'яталася жахлива поведінка міліціонерів гарнізону Жори Камінського, Мар'яна Яворського та інших. Їхні акції, погроми, облави проти мирного населення, вбивства, насилля, грабунки були безмежними. Найстрашніше було потрапити на опівнічні допити, які проводили оперуповноважені Піхтєєв, Іващенко, Пивоваров, Чехунін, Жорін... Марія Шевчук із с. Синьків розповідає, що була на допиті у заліщицьких катів Брагіна, Жмурка і Шмакова, але найжахливішим катом запам'ятався Яків Марченко [206, с. 154-155].

Після відродження української державності Заліщицький «Меморіал» у березні 1992 р. організував розкопки на околиці міста за лікарнею. Під час розкопок виявлено тлінні останки сотень людей. 5 і 12 квітня відбулися районні збори, на яких були присутні 200 і 136 учасників, які підтвердили на основі

свідчень, що знайдені кістки належать жертвам більшовицьких тортур 1944-1953 рр. [783, с. 233-234].

Зі Зборівського р-ну загинуло 728 повстанців, ув'язнено 1182, депортовано 1205 осіб, розстріляно у 1939-1941 рр. – 328 осіб [475, т. 1, с. 55-260; т. 2, с. 3-254]. Втрати Збараського району сягають 587 вояків УПА, ув'язнених 1578, депортованих 1964 [488, с. 128-576].

З Козівського р-ну загинуло 848 членів УПА та ОУН. На Сибір депортовано 1114 осіб, арештовано понад 500. З Монастириського р-ну – близько 650 чл. УПА [786, с. 284-249, 379-414].

Активним у повстанському русі був Підгаєцький р-н. Звідси загинуло 1175 вояків УПА, арештовано – 835, депортовано 1531 [51, арк. 1-112; 297, с. 5-622].

Втрати вояків УПА Підволочиського р-ну сягають 1078 загиблих, 1135 арештованих, 160 родин депортованих [437, с. 53-434]. У Теребовлянському р-ні, згідно з матеріалами, зібраними місцевими дослідниками, впало 825 воїнів УПА, ув'язнено понад 977, 125 з них загинули у концтаборах, депортовано понад 1500 осіб, 75 з них загинуло. НКВС у 1939-1941 рр. розстріляло 178 осіб [553, с. 90-401].

У Тернопільському р-ні загинуло 392 вояки УПА. Тут села зазнали спустошень під час штурму радянськими військами Тернополя. Ув'язнено 1192, депортовано 1098 осіб. Навіть переселенців із Закерзоння ув'язнено – 392 особи [438, с. 92-461]. З Чортківського р-ну віддали життя 775 упівців і членів ОУН [782, с. 274-305]. Разом 3-тя ВО «Лисоня» втратила за весь період боротьби близько 13 тис. вояків УПА і членів ОУН.

Ще варто згадати загиблих вояків УПА та членів підпільних мереж ОУН Кам'янець-Подільської обл., яких ми, на жаль, не підраховали повністю. Після нещадного розгрому підпільних груп ОУН, мережі конспіративних і явочних квартир тисячі їх господарів, членів сімей та їх симпатиків були засуджені військовими трибуналами до двадцяти п'яти, десяти, п'яти років виправно-трудова таборів. Заарештовано було сотні подільських колгоспників, симпатиків збройного підпілля ОУН за т.зв. «бандпосібність», хто допомагав подвижникам національної незалежності.

Не менших втрат зазнала 4-та ВО «Говерля» та її складова Станіславська обл. (від 1962 р. Івано-Франківська). У 1992-1996 рр. у спецвипусках «Рани» в області друкувалися «Списки загиблих на території краю», де опубліковано близько 5 тис. довідок про полеглих. Інформації про загиблих повстанців місцеві подвижники збирали й публікували у невеликих локальних матеріалах у районних, міських та обласних газетах упродовж десятка років.

Орієнтуючись на обласні Книги Пам'яті, кількість загиблих УПА та членів теренових мереж ОУН Івано-Франківщини сягатиме понад 15 тис. За участь та співучасть у визвольній боротьбі ОУН, УПА ув'язнено 18393 особи, серед них 4853 жінки і 1344 підлітки. Число вбитих і закатованих під час облав і в казематах НКВС-МВД-КДБ сягає понад 5 тис. тих, чиї імена відомі. З числа засуджених понад 500 розстріляних [487, с. 5].

Для прикладу подаємо цифри з кількох районів. У Коломийському з 78 сіл арештовано 1895 осіб, у т.ч. жінок 582, малолітніх – 101, вояків УПА – 174, чл. ОУН – 709. Під час слідства закатовано – 15, загинули в концтаборах – 125, розстріляно – 114 [486, с. 653].

У Городенківському – з 48 сіл ув'язнено 1465, у т.ч. малолітніх 112, чл. ОУН – 585. Під час слідства закатовано 34, розстріляно – 11 осіб [487, с. 553-554].

У Снятинському – з 48 сіл 1313 засуджених, у т.ч. жінок – 405, малолітніх – 83, чл. ОУН – 529. Під час слідства закатовано 23 особи [487, с. 211, 412, 554-555].

Членів ОУН переслідували також у Червоній армії. Так, з Коломийського р-ну в армії засудили 191 солдата, 14 розстріляли, 29 загинули в концтаборі. З Косівського – ув'язнили 38, 6-х розстріляли і 4 загинули в концтаборі [486, с. 24].

Аналіз загибелі повстанців різних рангів Городенківського р-ну Івано-Франківської обл. засвідчує, що з 225 повстанців динаміка втрат була такою: у 1944 р. загинуло – 11, 1945 р. – 109, 1946 р. – 50, 1947 р. – 30, 1948 р. – 25 осіб. Найбільше їх загинуло у 1945 р. в період масових облав регулярними силами радянської влади, коли більшість повстанців тільки набувала досвіду ведення бойових дій. У наступних роках, незважаючи навіть на «велику блокаду» 1946 р.,

втрати були меншими у зв'язку з умінням конспіруватися. Однак перевага ворожих сил була велетенською і повстанці були приречені на втрати [311, с 633-639]. Ще необхідно згадати про депортованих. З Івано-Франківщини вислано у різні регіони СРСР 47 тис. мешканців.

Таким чином, в УПА та збройному підпіллі ОУН Івано-Франківщини та за приблизними підрахунками загинуло понад 15 тис. борців. Понад 5 тис. убито під час облав, закатовано у карцерах і казематах, разом 20 тис. загиблих у боротьбі за УССД.

Великих втрат зазнала Львівська область, підпорядкована 2-й ВО «Буг». У 36-му томі Літопису УПА опубліковано дані на 5213 учасників визвольної боротьби. Але ця цифра не є остаточною, адже на початковій стадії боротьби 1944-1945 рр. УПА на Львівщині була масовою [269]. У цій же області підпільник «Василь» 25 січня 1950 р. підготував машинопис «Списку упавших у визвольній боротьбі за УССД від 1942-1949 рр. в Сколівському р-ні» на Львівщині, в якому зібрано 249 життєписів загиблих воїнів УПА [154].

Сучасний дослідник Григорій Дем'ян зібрав і опублікував «Повстанський мартиролог Сколівщини», до якого увійшли життєписи близько 2600 членів УПА та збройного підпілля, і ці списки частково публікувались у «Шляхові перемоги».

Федір Соловій укомплектував «Повстанський мартиролог Стрийщини 1930-1950 рр.», у якому подав дані на 1826 повстанців [315].

Значно менше повстанців загинуло на Буковині, де велися бої у її гірській частині та рівнинній місцевості Подністров'я. Умови ведення бойових дій у краї були надзвичайно важкими. Голод, тиф, глибокі сніги та морози взимку сковували дії повсталих. За архівними даними та польовими дослідженнями у селах Вижницького, Путильського, Кіцманського, Заставнівського та інших районів загинуло близько 1200 упівців, членів теренових мереж та їх симпатиків. Так, у Вижницькому р-ні, за польовими дослідженнями, загинуло у лавах УПА 140 вояків [208]. 359 членів УПА і ОУН ув'язнено, з яких 91 загинув. Загалом у Північній Буковині за участь і співучасть у визвольній боротьбі з 1944 по 1950 р. депортовано 1333 родини кількістю 3773 особи. Близько 400 з них загинули.

Понад 1460 краян каралися у більшовицьких тюрмах і концтаборах і 364 загинули [832, с. 432].

Підсумовуючи кількість загиблих вояків УПА-«Захід» та членів збройного підпілля ОУН за період 1942-1960 рр., постає значна цифра – 47 з половиною тис. осіб на території Закерзоння, Станіславської, Дрогобицької, Львівської, Тернопільської, Чернівецької і Кам'янець-Подільської областей.

Доводиться констатувати: ми, на жаль, не дослідили кількості загиблих членів ОУН східних областей України, які, солідаризуючись з УПА-«Захід» та збройним підпіллям, підтримували рух, засвідчуючи, що ОУН, УПА були загальноукраїнським явищем. Тисячі з них були арештовані й загинули в радянських тюрмах і концтаборах. Ця доскіплива робота ще чекає на дослідження патріотичної генерації істориків.

І нарешті, варто подати статистику загиблих з боку радянської сторони, – це 30676 осіб. Серед них 697 працівників органів державної безпеки, 1864 – органів внутрішніх справ, 3199 військовослужбовців, 2590 «істребків», 2732 представники органів влади, 251 функціонер компартії, 207 комсомольських працівників, 314 голів колгоспів і 15355 колгоспників. Цифри вражають фальсифікацією і не відповідають дійсності. З аналізу активних дій УПА-«Захід» 1944-1946 рр., відповідно, втрати каральних військ були більшими, але вони применшені. Фальшивими і цинічними виглядають цифри загибелі колгоспників від рук бандерівців, яких вони, навпаки, захищали від насилля властей і клали за них своє життя. Сюди, без сумніву, записано селян, убитих органами радянської влади, каральними силами та провокаційними загонами НКВС-НКДБ-МДБ-МВС у ході нічних та денних операцій, облав, засідок, допитів, катувань, ув'язнень та депортацій середняцьких і бідняцьких мас. Від рук збройного підпілля могли загинути, але ті, хто пов'язав своє життя з агентурною діяльністю влади та запопадливо зміцнював її на місцях, знущаючись над односельцями.

Варто зазначити, що сучасні російські історики схильні правдивіше висвітлювати визвольну боротьбу ОУН, УПА та втрати каральних сил СРСР у боротьбі з визвольним рухом. Так, у фільмі «Бандерівці. Війна без правил»,

створеному на замовлення і за матеріалами ФСБ, підполковник, кандидат історичних наук Олег Матвеев стверджує: «Це була страшна війна! УПА була добре підготовленою армією. У боротьбі з нею загинуло 50 тис. солдатів і офіцерів каральних військ радянської влади (і ця цифра збігається з нашим дослідженням. – *Н.М.*). У ході боротьби влада скинула на націоналістів усі свої гріхи. Як наслідок, загинуло 60 тис. мирного населення» [199].

Оцінюючи діяльність збройного підпілля ОУН на останньому етапі визвольної боротьби, відзначимо, що вона розтягнулася на ціле десятиліття (1950-1960 рр.). ОУН опинилася у надзвичайно важких умовах праці, нав'язаних радянською тоталітарною системою. Надії націоналістів на початок Третьої світової війни, щоб розгорнути з новою силою національно-визвольний рух, не збувалися і, як зазначав Провід ОУН, у керівного та низового активу відчувалася велика втома. Однак тогочасні кадри, сповідуючи принципи Декалогу, продовжували стояти на смерть, гинучи у результаті агентурних комбінацій радянських органів. Унаслідок діяльності легендарних проводів ОУН на Закерзонні, Станіславщині та Кам'янець-Подільській обл. емдебісти схопили живими чільних діячів ОУН, а рештки підпілля, які існували на місцях, злокалізувалися. Деяких зв'язківців від ЗЧ ОУН чекісти перевербували і змусили співпрацювати в системі радіоігор та листування із Закордонним Проводом ЗЧ ОУН.

З'ясовуючи загальні втрати УПА-«Захід» та збройного підпілля ОУН, відзначимо велику їх кількість, що сягає близько 47 з половиною тисяч, але ці цифри не остаточні і вимагають подальшого уточнення. Втрати радянської сторони також великі, а ще більші серед мирного місцевого населення.

ВИСНОВКИ

Визвольна боротьба УПА-«Захід» та збройного підпілля ОУН (1942-1960 рр.) за українську державність велася під гаслом «Воля народам – воля людині!» і належить до однієї із драматичних сторінок історії українського народу.

Опоненти ще й досі переконують, що боротьба ОУН, УПА, крім непотрібних велетенських жертв, користі не принесла. Однак таке твердження не є справедливим. Свого часу митрополит УГКЦ Андрей Шептицький сказав: «Немає такої ціни, яка не мала б бути заплачена за незалежне державне життя народу». Ідеологічні та історичні передумови визвольної боротьби українців зродилися з досвіду попередніх борців за волю України, програмних засад молодих націоналістів 20-30-х рр. ХХ ст., релігійної і національної свідомості народу, виплеканої Українською греко-католицькою церквою та просвітніми організаціями міжвоєнного періоду минулого століття. ОУН, розпочавши активний опір польському, румунському, чехословацькому режимам, завоювала у західноукраїнського населення незаперечний авторитет, з яким вступила у боротьбу за волю України в умовах розпочатої європейськими державами Другої світової війни. Виходячи з досвіду будівництва Карпатської України, Провід ОУН усвідомлював потребу орієнтації на власні сили. У цьому руслі 30 червня 1941 р. у Львові проголошено Акт відновлення Української Держави на західноукраїнських землях та започатковано формування повстанських загонів під назвою Української національно-революційної армії. Але гітлерівці заборонили перші паростки державотворчого життя і приступили до арештів та розстрілів націоналістів.

Провід ОУН(р) розпорядився легалізованим членам ОУН негайно відійти у підпілля, зібрав у 1941-1942 рр. три конференції, на яких узагальнив досвід боротьби 1939-1941 рр. і накреслив плани на майбутні роки. У світлі рішень конференцій підпілля ОУН отримало напрямні директиви щодо негайної організації підпільних кадрів, які стали на чолі активізації визвольних сил міста і

села. Друкованими матеріалами ОУН виховувала у мас стратегічну і тактичну ініціативу щодо поведінки з воюючими імперіалістичними державами.

ОУН у структурі визвольних сил виконувала роль політичної організації з пропагандивними, організаційними та адміністративними функціями. Незважаючи на заборону гітлерівцями Акта 30 червня 1941 р., масові арешти націоналістів, – зупинити визвольний процес українців вони вже не змогли. Ідеологічні конференції, Третій надзвичайний великий збір ОУН і наради Проводу, які відбулися в умовах загострення боротьби націоналістів з німецькими окупантами, відзначали, що агресорами в Україні є гітлерівська Німеччина та радянська Росія (СРСР), а тому визвольна війна з ними неминуча. Лозунгами «Воля народам – воля людині!», «Лицем до сходу» Організація розвінчувала політичні комбінації політичних супротивників і приступила до створення визвольних сил. Третім надзвичайним великим збором ОУН 21-25 серпня 1943 р. ОУН(р) внесла ясність у програмні пункти Першого і Другого великих зборів ОУН, їх соціально-економічні аспекти, відкинула вождизм, корпоративізм, безапеляційність політики тощо. Скликанням Української головної визвольної ради 11-15 липня 1944 р. створено український підпільний парламент – координатор визвольної боротьби УПА. У програмних документах УГВР проголосила боротьбу за демократичний спосіб життя, вільні форми господарювання, свободу совісті, інтелектуальної творчості і закликала український народ до рішучої боротьби за свободу і незалежність України.

Рішення ідеологічних конференцій Третього надзвичайного великого збору ОУН створило ідейно-теоретичну основу визвольної боротьби українців, якою вони керувались увесь період визвольних змагань за державність нації.

Зародження відділів Української народної самооборони в 1942 р. у Східній Галичині було реакцією українців на поховані гітлерівцями надії щодо відродження української державності, створення власної армії, національних структур тощо. Репресії німецьких окупантів в Україні та їх сателітів у Північній Буковині і Закарпатті, поява повстанських загонів на Волині та Поліссі, діяльність радянських партизанських загонів особливого призначення і польської

Армії крайової стали основними чинниками створення УНС. Активну роль у їх формуванні відіграли Крайовий провід ОУН з тереновими мережами, які організували набір до загонів, відрядили частину молоді до карпатських підстаршинських шкіл, забезпечили їх харчами та зброєю. Перші загони УНС почали бої з німецькими окупантами у 1943 р. і є яскравим свідченням боротьби націоналістів з гітлеризмом. У відповідь нацисти розпочали у Галичині масовий терор, який характеризувався надзвичайною жорстокістю – прилюдними катуваннями, спалюванням живцем у вогні, повішанням приречених на площах і базарах. Формування Української народної самооборони було закономірним процесом визвольної боротьби, сприяло здобуттю першого військового досвіду, який повстанці застосували згодом у лавах УПА.

Керуючись вченням воєнної доктрини М. Колодзінського, рішеннями ідеологічних конференцій, ОУН започаткувала створення керівних органів УПА-«Захід» та бойових підрозділів. У результаті цілеспрямованої діяльності командування УПА-«Захід» станом на березень 1944 р. остаточно сформувало свою структуру у складі 5-ти військових округ: 1-ї ВО «Львів», 2-ї «Буг», 3-ї «Лисоня», 4-ї «Говерля», 5-ї «Маківка». Через рік створено 6-ту ВО «Сян» на Закерзонні. Згодом обставини змусили 1-шу ВО «Львів» об'єднати з 2-ю ВО «Буг», а 5-ту «Маківка» – з 4-ю ВО «Говерля»; військові округи, відповідно, поділялися на тактичні відтинки, які взаємодіяли з тереновими мережами ОУН. За короткий період часу на території УПА-«Захід» створилися військова, господарська, адміністративна, медична структури та інші підпільні установи, які уособлювали собою «державу в державі».

УПА-«Захід» та збройне підпілля ОУН мали у своєму розпорядженні допоміжні структури, такі як Головний осередок пропаганди та референтури, що володів широкою мережею підпільних друкарень, дописувачів, художників, поетів та публіцистів, які творили духовну основу визвольного руху, Службу безпеки ОУН, яка серед усіх структур боротьби заслужила високої оцінки у працівників секретних служб багатьох країн світу. Український червоний хрест здобув визнання медичної науки, особливо за досвід лікування повстанців

засобами народної медицини. УПА та збройне підпілля спромоглися на організацію власної фінансової системи, створивши унікальний національний повстанський грошовий засіб у формі бофонів. Зв'язок, розвідка, господарська служба, архівна справа – це далеко неповні структури, через систему яких до визвольної боротьби УПА-«Захід» долучалося понад 500 тисяч активних добровольців та симпатиків визвольної боротьби.

В умовах зміни фронтів сотні і курені УПА своєю безкомпромісністю з німецькою і радянською сторонами заявили про себе, що відстоюватимуть самостійницькі ідеали до останнього бійця. Як і їх попередники з УНС, УПА-«Захід» продовжила бої з німецькими нацистами і лише поспішний відступ гітлерівців з України скоротив можливості розгорнути проти них повстансько-визвольну війну.

Під час визвольної боротьби УПА-«Захід» опинилася ще перед одним фронтом – польською Армією крайовою, яка здійснювала ескалацію своїх збройних сил у рамках плану «Буря» з метою повернення західноукраїнських земель до складу довоєнної Польщі. Але 1945 р. еміграційний польський уряд розформував АК.

З появою Червоної армії на території УПА-«Захід» Головна квартира УПА широко розповсюдила інформацію, що повстанці не воюють проти своїх «однокровних братів» з Центральної і Східної України, як і вояків з числа поневолених народів СРСР, усі ж бо вони повинні повернути зброю проти сталінського режиму. Дискутувати сьогодні з проблем ворожості УПА до ЧА, якої не існувало, навряд чи справедливо. Під час облав червоноармійці, як відомо, в упівців здебільшого не стріляли, були випадки, що переходили на їхній бік, читали листівки.

Однак радянська сторона не сприймала ідеї незалежності української держави, яку намагалася задушити, застосовуючи усі передові засоби військового, економічного та ідеологічного впливу. Нав'язана повстанській армії боротьба з усією жорстокістю точилася на території Львівської, Станіславської, Дрогобицької, Тернопільської, Чернівецької, Кам'янець-Подільської

(Хмельницької) областей та Закерзоння (Польща) і мала свої особливості. У Львівській, Станіславській, Дрогобицькій областях стійкості УПА сприяли лісисті райони. На Тернопільщині, окрім сотень і куренів, у 1944-1945 рр. активно діяли боївки УПА, Самооборонні кущові відділи на Закерзонні – до 1947 р., також сотні і чоти УПА.

У зимовий період 1945-1946 рр. радянська влада планувала розгромити УПА засобами «великої зимової блокади», кинувши проти повстанців великі каральні сили, які заблокували ліси, хутори, села та селища. Однак план не був здійснений, УПА-«Захід» хоч і зазнала втрат, проте зберегла сили, які поповнила у весняні та літні місяці 1946 р. Не знищивши повстанців у «великій блокаді», влада продовжувала ліквідувати соціальну базу визвольного руху – селянство та його духовну основу – Українську греко-католицьку церкву.

В умовах зростаючого терору радянської влади, насилля і репресій, спроб каральних сил нав'язувати воякам УПА відкриті бої командування УПА з 1946 р. наказало кадрам переходити до боротьби методами збройного підпілля, яке проіснувало до другої половини п'ятдесятих років.

На першому плані тоді постало завдання боротися засобами агітації і пропаганди. Кожен підпільник ставав пропагандистом. Зброя мала застосовуватися лише в окремих ситуаціях, коли того вимагала оборона або нестерпна поведінка каральних органів.

Повстанські листівки, інформуючи народ про насилля радянської влади, мали значний вплив. У виданнях йшлося про конкретну діяльність радянської влади, запровадження колгоспів, русифікацію шкіл і громадського життя, знищення Української греко-католицької церкви, антидемократичну форму виборів, експлуатацію жінок тощо.

З метою ознайомлення народів сусідніх держав з ідеями, за які воює УПА, відділи УПА-«Захід» здійснили кілька успішних рейдів територіями Польщі, Чехословаччини, Румунії і півторатисячкілометровий рейд із Закерзоння до Західної Німеччини, де зголосили світові, за що борються повстанці.

УПА-«Захід» та збройне підпілля ОУН висунули зі свого середовища

досвідчених командирів УПА та підпільних діячів ОУН, які доклали максимум зусиль у розбудові повстанських збройних сил і підпілля ОУН, яке не в силі була подолати радянська влада упродовж вісімнадцяти років.

УПА-«Захід» зробила вагомий внесок у створення нової партизансько-повстанської стратегії і тактики у винятково складних воєнних, політичних та економічних умовах. Це були рейди, нічні операції, терористичні акти, засідки, диверсії тощо. Повстансько-партизанська війна на теренах Західної України активізувала місцеве населення. В окремих регіонах західноукраїнських областей представник влади міг бути застрелений у будь-який час. При цьому варто відзначити й негативні прояви, які мали місце у середовищі борців за волю України. Цілеспрямованій єдності не сприяв розкол в ОУН на послідовників А. Мельника і С. Бандери, надмірна надія на гітлерівців, зволікання у розгортанні боротьби з німецькими окупантами.

З поверненням до Західної України радянської влади повстанці опинилися у надзвичайно важких умовах боротьби, нав'язаних їм каральною системою. Застосувавши проти збройного підпілля ОУН провокаційні методи, влада спричинилася до взаємознищення підпілля ОУН та її симпатиків. Ці події й по сьогоднішній день відлунюють у серцях людей.

Основою УПА-«Захід» була армія часто безіменних борців, проти яких німецькі та радянські власті застосовували тактику «спаленої землі», масові розстріли заручників, повішання повстанців, пограбування, арешти і депортації з метою позбавити ОУН, УПА підтримки народу.

Соціальною базою визвольного руху УПА-«Захід» стали бідняцько-середняцькі маси передвоєнної Західної України. Щодо національної свідомості, то ці маси були найбільш свідомі, хоча й потрапляли під вплив різних ідеологій. Однак скоро під впливом радянізації 1939-1941 рр. переконались, що тільки у вільній і незалежній Україні можна зажити щасливо й заможного, а ті, що були «заражені» комуністичною ідеологією, швидко пересвідчилились у недемократичності, диктаторському характері радянської влади.

Під час створення УПА західноукраїнські маси дали до українського війська

добірних вояків, надзвичайно витривалих, що десятиліттями воювали у найскладніших умовах. Середняцькі маси, ті, що мали по кілька гектарів землі, дали до УПА найбільше націоналістичної інтелігенції. Найменшою категорією у лавах УПА були вихідці із заможних селян, яких у Галичині було мало.

Характеризуючи бойові прикмети вояків у лавах УПА, варто відзначити, що повстанці були відчайдушними, відважними, витривалими та ініціативними. У бою їм не було конкуренції. Як наслідок, з такою вояцькою масою противнику воювати було важко. Тільки при наявності велетенської переваги в силі і застосовуючи тактику «спаленої землі», вони розгромили визвольний рух ОУН, УПА.

Ще у лавах УПА була гімназійна та студентська молодь, т.зв. «Юнаки» – надзвичайно віддані визвольній боротьбі ОУН, УПА, ідейно переконані. Отже, селян в УПА було близько 60%, робітників з різних промислових осередків Східної і Центральної України – 25%, інтелігенції – 15%. Було в УПА і старше покоління 1900-х років народження, їх називали «старими». Понад вісімнадцятилітній період боротьби ОУН та її дітища УПА за українську державність, без сумніву, зробили честь українській визвольній історії, довели перманентність визвольного руху українців від періоду визвольних змагань 1914-1921 рр. до шістдесятників ХХ ст.

Повстансько-підпільна боротьба була також війною української ментальності, яка мала широку географію і хронологію: від численних повстань і страйків українських політв'язнів у радянських тюрмах і концтаборах до мовчазного протесту народу у 60-70-х рр. ХХ ст., а від них – до дисидентів, які спричинилися до появи своєрідного українського «гандізму» – вибуху мирної національної революції та розвалу СРСР. Перемога за ОУН і УПА залишалася якщо не у практичній, то в ідейній площині.

Впродовж усього вісімнадцятирічного періоду боротьби УПА-«Захід» та збройне підпілля ОУН зазнали колосальних втрат у кадрах, яких загинуло понад 47 тис. Майже 60 тис. населення впали жертвами насилля окупаційних режимів, а найбільше – від сталінського режиму СРСР. Приблизно півмільйона осіб зазнали арештів, ув'язнень та депортацій.

Значною мірою завдяки боротьбі ОУН, УПА та великим жертвам національно-визвольний рух увійшов у свідомість багатьох українців та став способом їх мислення і дій. Визвольна боротьба в Західній Україні не припинялась практично ніколи. Залежно від ситуації, вона набирала нових форм і методів.

Об'єктивні суспільні процеси дев'яностих років в Україні неспростовно підтвердили історичну справедливість боротьби ОУН, УПА за незалежність Української держави, переконання про всеперемагаючу правду та незнищенність української національної ідеї. Омріяна віками воля прийшла в Україну 24 серпня 1991 р., коли Верховна Рада України прийняла документ історичної ваги – Акт проголошення незалежності України. Незалежна Держава, за яку упродовж вісімнадцяти років складали голови сини і доньки української нації, вояки Української повстанської армії, члени збройного підпілля ОУН, стала дійсністю.

З тих пір не тільки в областях Західної України, але й по всій Україні почалося відродження народної пам'яті про героїку ОУН, УПА. У містах і селах, ВНЗ і середніх школах відкрито музеї УПА та музейні кімнати, створено меморіальні комплекси на місцях колишніх боїв. Майже у кожному селі західних областей українці висипали символічні могили борцям за волю України, упорядкували братські могили загиблих повстанців, освятили пам'ятні хрести на місцях енкавеесівських шибениць і розстрілів. У Європі та Сибіру на казематах німецьких Освенціма і Дахау, радянських Кенгіра і Колими, обласних та районних катівень вмурували меморіальні плити. Від Закерзоння до Хмельницької обл. борцям УПА звели сотні пам'ятників з граніту, бронзи, мармуру. Великий базальтовий хрест освячено на місці спалення тіла Головного Командира УПА Романа Шухевича на лівому березі вікопомного Збруча біля с. Гукова Чемеровецького р-ну Хмельницької обл. Збулися воістину віщі слова геніального Тараса Шевченка: «Діла добра оновляться, діла злих загинуть». Вічною буде пам'ять про воїнів УПА-«Захід» та збройного підпілля ОУН, які боролися і гинули у повстансько-визвольній боротьбі за українську державність.

ДОДАТОК А

Керівні кадри УПА-«Захід» та збройного підпілля ОУН

1. **Андрійчук Василь («Максим»)**. Н. 1919 р., с. Шишківці Борщівського пов. Тернопільського воєводства. Районний референт СБ та пропаганди. Повстанський поет. Написав збірку віршів. Загинув 3 листопада 1947 р. у с. Шупарка Борщівського пов.

2. **Андрусейко Олександр**. Н. 1921 р. Один з організаторів збройного виступу ОУН у січні 1939 р. на Стрийщині. Референт пропаганди Стрийської області (весна 1945 р.). Оргреферент Дрогобицької округи. Загинув 1 березня 1946 р.

3. **Андрусак Василь («Грегіт»)**. Н. 1915 р., м. Снятин Станиславівського воєводства. К-р куреня УПА «Скажені» і к-р ТВ «Чорний Ліс» (1945-1946 рр.). Загинув 24 грудня 1946 р.

4. **Арсенич Микола («Максим»)**. Н. 1919 р., с. Нижній Березів Косівського пов. Станиславівського воєводства. Референт СБ Проводу ОУН. Керівник відділу контррозвідки ГК УПА (1943-1947 рр.). Загинув 23 січня 1947 р. Генерал СБ (посмертно).

5. **Бабій Ярослав («Шах»)**. Н. 1914 р., с. Великий Говилів Тереховлянського пов. Тернопільського воєводства. Повітовий провідник ОУН Тереховлянщини (літо 1941 р.). Організаційний референт окружного проводу ОУН Тернопільщини (1942-1944 рр.). Окружний провідник ОУН Тернопільщини (1945-1947 рр.).

6. **Бабський Лесь («Григорій», «Сергій»)**. Н. в с. Поториця Сокальського пов. Львівського воєводства. Окружний референт СБ Сокальщини. Загинув 13 грудня 1944 р.

7. **Бандера Василь**. Н. 1915 р., с. Старий Угринів Калуського пов.

Станиславівського воєводства. Референт Служби безпеки обласного проводу ОУН Станиславівщини (серпень-вересень 1941 р.). Загинув 21 липня 1942 р. у німецькому концтаборі Аушвіц.

8. **Бандера Степан («Бийлихо», «Степан Попель», «Сірий»)** та інші. Н. 1909 р., с. Старий Угринів Калуського пов. Станиславівського воєводства. Крайовий провідник ОУН (поч. 1933 – червень 1934 рр.). Провідник революційної ОУН. В'язень польських і німецьких тюрем. Загинув 15 жовтня 1959 р. у Мюнхені.

9. **Бандусяк Дмитро («Лопата»)**. Н. 25 серпня 1919 р., с. Ясіня Рахівського пов. Львівського воєводства. Заступник крайового провідник ОУН Закарпаття (1940-1942 рр.) і окружний провідник (від 1944 р.). Загинув на поч. 1946 р. у с. Присліп Міжгірського р-ну Закарпатської обл.

10. **Балко Петро («Святослав», «Косар»)**. Н. 1917 р., м. Великі Мости Сокальського пов. Львівського воєводства. Заступник окружного провідника ОУН Холмщини. Загинув 4 квітня 1945 р.

11. **Баран Василь («Гефайст»)**. Н. 2 жовтня 1911 р. у с. Поздимир Радехівського пов. Львівського воєводства. Член Сокальського окружного військового штабу Української народної самооборони. Організатор сотні УПА «Галайди» (весна 1944 р.), сотні «Тигри» (весна 1945 р.). Працівник СБ ОУН Сокальської округи. Член штабу ВО УПА «Буг». Загинув 5 січня 1949 р. біля присілка Збиця с. Яструбичі Радехівського р-ну.

12. **Батринчук Теодор («Гриць»)**. Н. 1914 р., с. Озеряни Борщівського пов. Тернопільського воєводства. Провідник ОУН Чортківської округи. Загинув 10 березня 1945 р.

13. **Безпалько Осип («Андрій»)**. Н. 1914 р., с. Бенів Золочівського пов. Львівського воєводства. Крайовий провідник ОУН Подільського краю (від 1946 р.). Загинув 3 серпня 1947 р. у с. Теляче Підгаєцького р-ну. Майор УПА (посмертно).

14. **Бей Василь («Улас»)**. Н. 1922 р., с. Литвинів Бережанського пов. Тернопільського воєводства. Член Проводу ОУН. Провідник крайового проводу

ОУН «Поділля». Загинув 22 травня 1952 р.

15. **Брилевський Василь («Боровий»)**. Н. 1915 р., с. Кліщівна Рогатинського пов. Станиславівського воєводства. Сотник УПА. Начальник вишкільного відділу КВШ УПА-«Захід». Керівник ланки інструкторів старшинської школи «Олені».

16. **Бутковський Іван («Гуцул»)**. Н. 2 травня 1910 р. м. Сколе Львівського воєводства. Командир куреня УНС «Чорні чорти» га Гуцульщині, командир ВО «Говерля» (січень-липень 1944 р.), поручник. Помер 5 серпня 1967 р. в еміграції.

17. **Бусел Яків («Багровий», «Галина», «Київський»)** та інші. Н. 26 січня 1912 р., м. Митава біля Риги (Латвія). Співробітник Головного осередку пропаганди (ГОСП) ОУН (літо-осінь 1944 р.). Керівник політвиховного відділу ГВШ УПА (кін. 1944 – вересень 1945 рр.). Загинув 15 вересня 1945 р. у с. Бишки Козівського р-ну Тернопільської обл.

18. **Ваврук Василь («Ватюга», «Верлан»)** та інші. Н. 2 січня 1909 р., с. Себечів Сокальського пов. Львівського воєводства. Начальник політвиховного відділу ВО «Буг». Референт пропаганди проводу ОУН Львівського краю. Загинув 19 грудня 1945 р. на присілку Корчемка с. Купичволя Жовківського р-ну Львівської обл.

19. **Вільшанський Богдан («Орел», «Яструб»)**. Н. 12 жовтня 1910 р. м. Сколе Львівського воєводства. Військовий референт ОУН Дрогобицької обл. (липень 1942 – січень 1944 рр.). Організатор і командир сотні УНС на Сколівщині. Загинув 21 (22) грудня 1944 р. біля с. Юшківці Жидачівського р-ну Львівської обл.

20. **Вітовський Ярослав («Зміюка»)**. Н. 1919 р., м. Рожнятів на Станиславівщині. Керівник Військово-польової жандармерії (ВПЖ) 4-ї ВО. 3 травня 1945 р. командир відтинка УПА «Маківка» на території Дрогобицької обл. Арештований 3 липня 1946 р. Розстріляний у Києві.

21. **Врецьона Євген («Баран»)**. Н. 1 жовтня 1950 р. у м. Винники Львівського воєводства. Член Генерального секретаріату закордонних справ УГВР, голова ЗП УГВР (1948-1950 рр.). Помер на еміграції 4 лютого 1975 р. у м.

Базель (Швейцарія).

22. **Вовк Мирослав («Єфрем»)**. Н. 21 січня 1920 р., м. Босковице (Чехія). Референт СБ ОУН Дрогобицької обл. (червень 1944 – липень 1945), референт СБ ОУН Подільського краю (липень 1945 – червень 1947 рр.). Загинув 29 червня 1947 р. біля с. Ішків Козівського р-ну Тернопільської обл.

23. **Волошин Осип («Скоб»)**. Н. 1913 р., с. Озерна Зборівського пов. Тернопільського воєводства. Районний провідник ОУН у Зборівському повіті (поч. 1945 – липень 1945 р.). Загинув у липні 1945 р. на теренах Східної Тернопільщини.

24. **Гавришків Дмитро («Гар»)**. Н. 1912 р. у Скалатському р-ні Тернопільської обл. Підреферент СБ ОУН обласного і крайового проводу ОУН Тернопільщини (1942-1945 рр.). Загинув у березні 1945 р. в Заліщицькому р-ні.

25. **Гаджа Орест («Палій», «Кармелюк»)**. Н. у с. Карапчів Вижницького р-ну на Буковині. Політвиховник при курені («Перебийноса»). У березні 1945 р. захворів на тиф. Оточений енкаведистами застрелився у с. Мареничі.

26. **Гайдук Мирослав («Федір»)**. Н. 1920 р., м. Вижниця. Оргреферент проводу ОУН гірських районів Північної Буковини. Розстріляний у Чернівцях 11 жовтня 1945 р.

27. **Галаса Василь («Орлан»)**. Н. 1920 р. с. Білокриниця Підгаєцького пов. Тернопільського воєводства. Заступник крайового провідника Закерзонського краю (1945-1947 рр.). Член Проводу ОУН від 1950 р. Політв'язень СРСР. Помер 5 жовтня 2002 р. у Києві.

28. **Галаса Михайло («Птах»)**. Н. 13 листопада 1909 р., с. Криве Бережанського пов. Тернопільського воєводства. Окружний провідник ОУН Тернопільщини (до осені 1941 р.). Загинув 26 травня 1942 р. біля Києва.

29. **Галицька Артемізія («Мотря»)**. Н. 1912 р. у Садгорі (нині у складі м. Чернівці). Окружна провідниця ОУН Буковини. Захоплена енкаведистами 29 грудня 1944. Політв'язень СРСР.

30. **Галів Тимофій («Білий»)**. Н. 1916 р., с. Белеїв Долинського пов. Станіславівського воєводства. Референт СБ обласного проводу ОУН

Станиславівщини (1941-1943 рр.). Підреферент СБ крайового проводу ОУН ЗУЗ (1943-1944 рр.). Загинув 1 листопада 1944 р. біля с. Грабівка Богородчанського р-ну Івано-Франківської обл.

31. **Ганущак Юлія**. Н. 31 січня 1915 р., с. Долпотів Калуського пов. Станиславівського воєводства. Керівник підпільного УЧХ Дрогобицької обл. (кінець 1944 – весна 1945 р.). Політв'язень СРСР.

32. **Гасин Олекса («Лицар»)** та ін. Н. 18 липня 1907 р., с. Конюхів Стрийського пов. Львівського воєводства. Військовий референт Проводу ОУН (1943-1949 рр.) і шеф ГВШ УПА. Загинув 30 січня 1949 р. у Львові. Посмертно генерал УПА.

33. **Герюк Дмитро («Орел»)**. Н. 1910 р., с. Шубранець на Буковині. Районний провідник ОУН Заставнівщини. Політв'язень СРСР.

34. **Грабельський Роман («Бродич»)**. Н. 6 травня 1919 р., с. Стефанів Ліського пов. (Польща). Поручник УПА, командир чоти. 3 травня 1945 р. к-р сотні. Схоплений на території ЧССР 22 травня 1948 р. Розстріляний 8 листопада 1949 р. у Ряшеві (Польща).

35. **Грига Олексій («Чумак»)**. Н. 1919 р., с. Мілієве Вижницького р-ну на Буковині. Чотовий УПА. Арештований восени 1946 р. Відбув 9 років ув'язнення. Після звільнення арештований вдруге і розстріляний.

36. **Грицай Дмитро («Перебийніс»)**. Н. 1 квітня 1907 р., с. Дорожів Самбірського пов. Львівського воєводства. Шеф ГВШ УПА (січень 1944 – грудень 1945 рр.). Загинув 22 грудня 1945 р. у празькій тюрмі (ЧССР). Посмертно генерал УПА.

37. **Грицина Михайло («Хозар»)**. Н. 21 листопада 1914 р., с. Корні Рава-Руського пов. (тепер Польща). Оргмобреферент Рава-Руської округи (1943-1944 рр.). Інспектор штабу ВО УПА «Буг» (1944-1945 рр.). Командир Золочівського ТВ «Пліснесько». Сотник УПА. Загинув 19 грудня 1945 р. у с. Бесіди Жовківського р-ну Львівської обл.

38. **Гой Ілля («Тигр»)**. Н. 1914 р., с. Кокутківці Зборівського пов. Тернопільського воєводства. Районний провідник ОУН. Загинув 25 травня 1944

р. у с. Висипівці Зборівського р-ну Тернопільської обл.

39. **Голояд Мирон («Владко»)**. Н. 1910 р., с. Теклівка Підволочиського пов. Тернопільського воєводства. Заступник референта СБ Проводу ОУН (1944 р.). Загинув 1 листопада 1944 р. в Чорному Лісі поблизу Івано-Франківська.

40. **Голуб'як Зенон («Борис»)**. Обласний провідник ОУН Кам'янець-Подільської обл. Загинув 27 березня 1945 р біля с. Бишки Бережанського р-ну Тернопільської обл.

41. **Голяш Григорій («Бей»)**. Н. 19 серпня 1910 р., с. Бишки Бережанського пов. Тернопільської воєводства. Оргреферент Тернопільського обласного, потім Подільського крайового проводу ОУН. Загинув 16 червня 1950 р. у Львові.

42. **Голяш Степан («Мар»)**. Н. 26 грудня 1919 р., с. Бишки Бережанського пов. Тернопільського воєводства. Надрайонний провідник Лемківщини (1945-1947 рр.). Помер у травні 2003 р. в Чикаго (США).

43. **Гошовський Микола («Гаркуша»)**. Н. 1910 р., м. Стрий Львівського воєводства. Керівник штабу для спеціальних доручень при Проводі ОУН у 1942-1945 рр. Загинув 10 квітня 1945 р.

44. **Гоянюк Василь («Максим»)**. Н. 1918 р., с. Каменка Велика Коломийського пов. Станиславівського воєводства. Обласний референт СБ ОУН Тернопільщини. Загинув 1 травня 1945 р. у с. Великі Гаї Тернопільського р-ну.

45. **Гудюр Василь («Грім»)**. Н. 1921 р., с. Великий Кучурів на Буковині. Командир боївки. Загинув 8 квітня 1947 р.

46. **Гуляк Юліан («Токар»)**. Н. 1915 р., с. Жизномир Бучацького пов. Тернопільського воєводства. Обласний провідник ОУН Тернопільщини (1940-1941 рр.). Організаційний референт крайового проводу ОУН ЗУЗ (1941-1944 рр.). Загинув 19.07.1944 р. у бою з німецькими карателями поблизу с. Старі Стрілища Жидачівського р-ну Львівської обл.

47. **Данилків Микола («Шинкар»)**. Н. 12 травня 1906 р., с. Добряни Стрийського пов. Львівського воєводства. Господарчий референт окружного проводу ОУН Дрогобиччини. Загинув 5 січня 1949 р.

48. **Данилюк Назарій («Перебийніс»)**. Н. 1911 р., с. Витилівка

Кіцманського р-ну на Буковині. Курінний УПА. Загинув у жовтні 1949 р.

49. **Демський Олекса («Охрім»)**. Н. 1913 р., с. Ферлеїв Рогатинського пов. Станиславівського воєводства. Повітовий (надрайонний) провідник ОУН Рогатинщини (1947-1954 рр.). Загинув 18 листопада 1955 р.

50. **Демчук Йосип («Луговий»)** та інші. Н. 1923 р., с. Петрики Тернопільського пов. Надрайонний провідник ОУН Вінницької обл. Закатований на допитах 22 жовтня 1951 р.

51. **Дидик Галина («Анна»)**. Н. 1912 р., с. Шибалин Бережанського пов. Тернопільського воєводства. Крайова провідниця УЧХ ЗУЗ. Керівник пошти Головного командира УПА Романа Шухевича (1947-1950 рр.). Політв'язень СРСР. Померла 27 грудня 1979 р. у м. Христинівка Черкаської обл.

52. **Друль Ярослав («Славко»)**. Н. 9 вересня 1921 р., с. Постолівка Гусятинського пов. Тернопільського воєводства. Шеф медичної служби 3-ї ВО «Лисоня» УПА-«Захід». Помер у Тернополі.

53. **Доляк Олексій («Крига»)**. Н. 1913 р., с. Рівня Вижницького р-ну на Буковині. Сотенний УПА. Поранений у бою 20 лютого 1945 р. й розстріляний в Станіславі.

54. **Домчук Олексій («Сокіл», «Петренко»)**. Н. 1913 р., с. Товтри Заставнівського р-ну. 1944 р. очолив організаційну референтуру Чортківського окружного проводу ОУН, після оргреферент Буковинського окружного проводу ОУН. Загинув 13 листопада 1945 р. у с. Товтри.

55. **Дубик Роман («Босвір»)**. Н. 1922 р. у Чернівцях. Сотенний УПА. Загинув 9 березня 1945 р.

56. **Дудар Ярослав («Чугайстер»)**. Н. 20 березня 1915 р., с. Карашинці Гусятинського пов. Тернопільського воєводства. Обласний провідник ОУН Кам'янець-Подільської обл. (січень-квітень 1942 р.). Загинув 12 грудня 1945 р. на Волині.

57. **Дужий Микола («Вировий»)**. Н. 13 грудня 1901 р., с. Карів Сокальського пов. Львівського воєводства. Член Президії УГВР. Редактор журналу УПА «Повстанець». Сотник УПА. Політв'язень СРСР. Помер 21 квітня

1955 р.

58. **Дужий Петро («Панасенко»)**. Н. 7 червня 1916 р., с. Карів Сокальського пов. Львівського воєводства. Референт пропаганди Проводу ОУН(р), редактор журналу ОУН «Ідея і Чин» (1944-1945 рр.). Політв'язень СРСР. Помер 24 жовтня 1997 р. у м. Львів.

59. **Заблоцький Василь**. Н. 1912 р., прис. Губинок с. Річиця Томашівського пов. (Польща). Начальник відділу постачання ВО УПА «Буг» (1944-1946 рр.). Загинув 17 січня 1946 р. біля с. Добротин Жовківського р-ну Львівської обл.

60. **Загакало Василь («Білий»)**. Н. 11 січня 1918 р., с. Побук Сколівського пов. Львівського воєводства. Організаційний референт Дрогобицького обласного проводу ОУН. Загинув 30 червня 1944 р. біля смт Верхнє Синьовидне Сколівського р-ну.

61. **Зарицька-Сорока Катерина («Кужіль», «Монета»)**. Н. 3 листопада 1914 р., м. Коломия Станиславівського воєводства. Крайова провідниця жіночої сітки ОУН ЗУЗ (1941-1943 рр.), організатор і провідник УЧХ на ЗУЗ (1943-1945 рр.), співробітник головного осередку пропаганди ОУН (1946-1947 рр.). Політв'язень СРСР. Померла 29 серпня 1986 р. у м. Волочиськ Хмельницької обл.

62. **Захарків Іван («Артем»)**. Н. 18 лютого 1914 р., с. Під'ярків Пустомитівського пов. Львівського воєводства. Співробітник обласного проводу ОУН Львівщини (1942-1944 рр.), інспектор і керівник відділу розвідки штабу ВО «Буг» (кін. 1944 – поч. 1945 рр.). Загинув 18 лютого 1945 р. у с. Бордусів Жидачівського р-ну Львівської обл.

63. **Дулин Григорій («Всеволод»)**. Н. 12 лютого 1913 р., с. Верхнє Синьовидне Сколівського пов. Львівського воєводства. Окружний референт пропаганди Стрийщини (1943 р.), політвиховник ТВ «Маківка» (весна-осінь 1945 р.), організаційний референт Стрийського надрайону, надрайонний провідник Турчанщини (1947-1950 рр.). Загинув 19 лютого 1950 р. біля с. Козова Сколівського р-ну Львівської обл.

64. **Дяків Осип («Горновий»)**. Н. 12 червня 1921 р., с. Олесин Бережанського пов. Тернопільського воєводства. Член Проводу ОУН з 1949 р.,

заступник Голови Генерального секретаріату УГВР. Крайовий провідник ОУН Львівського краю. Автор численних праць і статей з проблематики визвольного руху ОУН, УПА. Загинув 28 листопада 1950 р. біля с. Великополе Яворівського р-ну Львівської обл.

65. **Дякон Ярослав («Дмитро»)**. Н. 2 лютого 1913 р., с. Дев'ятники Жидачівського пов. Львівського воєводства. Референт СБ ОУН Львівського краю (1942-1945 рр.) і Проводу ОУН(р). Загинув 27 листопада 1948 р. біля с. Шпильчина Перемишлянського р-ну Львівської обл.

66. **Дяченко Михайло («Марко Боєслав»)**. Н. 25 березня 1910 р., с. Боднарів Калуського пов. Станиславівського воєводства. Повстанський поет. Редактор газети «Шлях перемоги», крайовий референт пропаганди (1950-1952 рр.). Загинув 23 лютого 1952 р. біля с. Дзвиняч Богородчанського р-ну Івано-Франківської обл.

67. **Зацний Лев («Вік», «Троян»)**. Н. 3 травня 1911 р., м. Козова Тернопільського воєводства. Організаційний референт Крайової ексекютиви ОУН ЗУЗ (квітень-серпень 1940 р.). загинув 1 вересня 1940 р. біля с. Вара Перемишльського пов. (Польща).

68. **Карапка Дмитро («Боярин»)**. Н. 1916 р., хут. Поляківка біля с. Киселиці Путильського р-ну на Буковині. Сотенний УПА. Загинув 28 квітня 1945 р. у бою на хут. Черепанка. Тіло енкаведисти розіп'яли на будинку у райцентрі Путила.

69. **Каратницький Остап («Морський»)**. Н. 30 серпня 1908 р., с. Явче Рогатинського пов. Станиславівського воєводства. Заступник командира ВО УПА «Маківка».

70. **Карпенко Дмитро («Яструб»)**. Н. у Полтавській обл. Ст. лейтенант Червоної армії. Командир куреня «Сіроманці». Загинув 17 грудня 1944 р.

71. **Касараба Володимир («Андрій»)**. Н. 16 липня 1911 р., м. Жовква Львівського воєводства. Районний провідник ОУН Жовківщини (1947-1950 рр.). Загинув 11 січня 1950 р. у с. Зарудці Жовківського р-ну Львівської обл.

72. **Капало Іван («Бродяга»)**. Н. 7 липня 1910 р., с. Нижнє Синьовидне Сколівського пов. Львівського воєводства. Командир сотні УПА «Пролом» ВО

«Буг» (лютий 1944 – липень 1944 рр.). К-р куреня ВО «Говерля». Загинув 24 січня 1945 р., м. Дрогобич.

73. **Кедюлич Іван («Довбня»)**. Н. 12 грудня 1912 р., м. Перечин на Закарпатті. Командир 19 Кам'янець-Подільського ТВ УПА (січень-липень 1945 р.). Призначений командиром 25 Закарпатського ТВ. Загинув 1 січня 1945 р. біля с. Лісники Бережанського р-ну Тернопільської обл.

74. **Кіндзірський Мирослав («Степан»)**. Н. 1918 р., с. Чорний Потік Заставнівського р-ну Чернівецької обл. Організаційний референт окружного проводу ОУН Буковини (друга половина 1944 р.). Загинув 29 грудня 1944 р. у с. Васловівці Заставнівського р-ну Чернівецької обл.

75. **Климів Іван («Легенда»)**. Н. 1909 р., с. Сілець Сокальського пов. на Львівщині. Провідник ОУН на західноукраїнських землях (грудень 1940 – липень 1941 рр.). Командир Української національно-революційної армії (літо 1941 р.). Організатор української адміністрації під час проголошення Акта 30 червня 1941 р. Міністр політичної координації Українського Державного Правління (УДП). Арештований німецьким гестапо. Загинув під час допитів 4 грудня 1942 р.

76. **Кобільник Володимир**. Н. 1904 р., м. Дрогобич. Обласний провідник ОУН Дрогобиччини (1941-1943 рр.). Загинув 28 лютого 1945 р. в німецькому концтаборі м. Шембург.

77. **Козак Микола («Смок»)** та інші. Н. 1914 р., с. Рахиня Долинського пов. Станиславівського воєводства. Обласний провідник ОУН Кам'янець-Подільської обл. Загинув 8 лютого 1949 р. біля с. Пітушків Млинівського р-ну Рівненської обл.

78. **Колісник Петро («Черник»)**. Н. 1927 р., с. Великі Чорнокінці Чортківського пов. Тернопільського воєводства. Надрайонний провідник ОУН Кам'янець-Подільської та Вінницької областей. Розстріляний 16 січня 1953 р. у київській в'язниці.

79. **Колотило Іван («Буревій»)**. Н. 1908 р., с. Банилів Вижницького р-ну на Буковині. Командир боївки. Арештований 1946 р. і розстріляний у чернівецькій в'язниці.

80. **Комар Богдан (Іван?)**. Н. 1915 р., с. Велика Лука Тернопільського пов. Тернопільського воєводства. Тернопільський окружний провідник ОУН. Загинув 23 квітня 1952 р.

81. **Косарчин Ярослав («Байрак»)**. Н. 1919 р., м. Бучач Тернопільського воєводства. З весни 1945 р. командир Калуського ТВ «Магура». Крайовий провідник ОУН Карпатського краю (1949 р.). Загинув 13 грудня 1951 р. поблизу с. Зваричів Рожнятівського р-ну Івано-Франківської обл.

82. **Костик Василь («Дніпровий»)**. Н. 1919 р., с. Отиневичі Жидачівського пов. Львівського воєводства. Окружний провідник ОУН Городоцької округи (1944-1945 рр.). Загинув у січні 1945 р. біля с. Малий Любінь Городоцького р-ну Львівської обл.

83. **Кравчук Роман («Степовий»)**. Н. 1910 р., м. Кам'янка-Бузька Львівського воєводства. Член крайового проводу ОУН ЗУЗ (1940-1941 рр.). Організаційний референт проводу ОУН (1942-1951 рр.). Крайовий провідник ОУН ЗУЗ (1943-1951 рр.). Заступник Голови Проводу ОУН (1950-1951 рр.). Загинув 21 грудня 1951 р. біля с. Вишнів Рогатинського р-ну Станіславської обл.

84. **Кричун Микола («Черемшина»)**. Н. 1912 р., хут. Тарночка біля с. Дихтинець Путильського р-ну. Надрайонний провідник ОУН. Арештований у травні 1952 р. у результаті провокації окружного провідника легендарної ОУН Коломийщини «Кірова». Розстріляний у Києві 8 квітня 1953 р.

85. **Кук Василь («Коваль», «Леміш»)**. Н. 11 січня 1913 р., с. Красне Буського пов. Львівського воєводства. Організаційний референт Проводу ОУН(р). Член Проводу ОУН(р) у 1941-1954 рр. Головнокомандувач УПА (липень 1950 – травень 1954 рр.). Арештований 23 травня 1954 р. Політв'язень СРСР. Помер 9 вересня 2007 р. Похов. у рідному селі.

86. **Кунанець Володимир («Прут»)**. Н. 3 березня 1913 р., с. Наконечне Перше Яворівського пов. Львівського воєводства. Повітовий провідник ОУН Яворівщини. Референт пропаганди ОУН Львівського краю (1946-1948 рр.). Загинув 2 квітня 1948 р. у с. Бунів Яворівського р-ну Львівської обл.

87. **Купченко Євген («Аскольд»)**. Н. 1917 р., с. Драчинці Кіцманського р-

ну. Районний провідник ОУН Кіцманщини. Загинув улітку 1945 р.

88. **Курдидик Богдан («Дік»)**. Н. у с. Бовшів Галицького пов. Станиславівського воєводства. Референт СБ Чортківського надрайону. Загинув 17 лютого 1945 р. біля с. Щитівці Заліщицького р-ну Тернопільської обл.

89. **Кушнірик Юрій («Кирило»)**. Н. 1916 р., с. Веренчанка. Районний провідник ОУН Заставнівщини. Полонений 1946 р. Загинув у концтаборі.

90. **Лаврів Іван («Нечай»)**. Н. у с. Белеїв Долинського пов. Станиславівського воєводства. Обласний провідник ОУН Станиславівщини (1944 р.), Окружний провідник ОУН Дрогобиччини (1945-1949 рр.). Загинув 15 травня 1949 р. біля с. Корчин Сколівського р-ну Львівської обл.

91. **Лагода Петро («Громовий»)**. Н. 25 травня 1912 р., с. Шмитків (тепер Гута) Сокальського пов. Львівського воєводства. Командир сотні УПА «Ведмідь» на Сокальщині, «Жубри-2» на Миколаївщині і «Вовки» на Холмщині (1944-1946 рр.). Шеф штабу команди Холмського тактичного відтинка УПА «Данилів» (1946-1947 рр.). Політв'язень Польщі.

92. **Лебедь Микола («Максим Рубан»)**. Н. 11 січня 1909 р., с. Нові Стрілища Жидачівського пов. Львівського воєводства. Урядуючий провідник ОУН після арешту Бандери (вересень 1941 – травень 1943 р.). Помер 19 липня 1998 р. в США.

93. **Левицький Семен («Кліщ»)**. Н. 6 травня 1916 р., с. Бишки Бережанського пов. Тернопільського воєводства. Окружний провідник Бережанщини (друга половина 1941 р.), обласний провідник Перемишльщини (кінець 1942 – початок квітня 1943 рр.). Політв'язень німецьких концтаборів. Помер у Канаді.

94. **Левкович Василь («Вороний»)**. Н. 1920 р. в с. Люблінець Старий Любачівського пов. (Польща). Командир 6-ї ВО «Буг». Політв'язень СРСР.

95. **Легкий Григорій («Борис»)**. Н. 12 червня 1922 р., с. Слав'ятин Бережанського пов. Тернопільського воєводства. Провідник Коломийського окружного проводу ОУН. Загинув 20 жовтня 1950 р. під горою Керметурою між селами Шешори-Прокурів Косівського р-ну Івано-Франківської обл.

96. **Линда Остап («Ярема»)**. Н. 17 березня 1913 р., с. Наконечне Яворівського пов. Львівського воєводства. Перший командир Львівської ВО «Буг» (1943-1944 рр.). Командир старшинської школи «Олені» (весна-осінь 1944 р.). Загинув 24 листопада 1944 р. біля с. Красне Рожнятівського р-ну Івано-Франківської обл.

97. **Лівий Володимир («Йордан», «Митар»)**. Н. 3 лютого 1919 р., с. Болехівці Дрогобицького пов. Львівського воєводства. Окружний референт СБ ОУН Коломийщини (1941-1942 рр.), обласний референт СБ ОУН Станиславівщини (1942-1945 рр.), крайовий референт СБ ОУН Карпатського краю (1945-1948 рр.). Загинув 3 грудня 1948 р.

98. **Ліщинський Іван («Матюшенко»)**. Н. 1921 р., с. Залісся Чортківського пов. Тернопільського воєводства. Провідник ОУН Кам'янець-Подільського і Старокостянтинівського надрайонів. Розстріляний МДБ 14 листопада 1952 р. в Проскурові (нині Хмельницький).

99. **Лопатинський Юрій («Калина»)** та інші. Н. 12 квітня 1906 р., м. Тернопіль. Член ГВШ УПА (1945 р.). Керував підготовкою кур'єрів УГВР в Україну (1949-1952 рр.). Помер 16 листопада 1982 р. в США.

100. **Лукій Михайло («Нечай»)**. Н. 1926 р., с. Бабинці Борщівського пов. Тернопільського воєводства. Районний референт СБ. Загинув 24 липня 1950 р.

101. **Луцький Олександр («Андрієнко»)**. Н. 16 жовтня 1913 р., с. Боднарів Калуського пов. Станиславівського воєводства. Організатор і командир Української народної самооборони (1942-1943 рр.). Перший командир УПА-«Захід» (грудень 1943 – січень 1944 рр.). Командир УПА-«Захід»-Карпати (серпень-жовтень 1945 р.). Арештований МДБ 26 січня 1945 р. Розстріляний 13 листопада 1946 р.

102. **Любомирський Олексій («Берія»)**. Н. 1914 р., с. Берегомет Вижницького р-ну. Влітку 1944 р. тереновий комендант жандармерії. У березні 1945 р. захворів на тиф. 15 березня загинув у перестрілці з енкаведистами. Відрубали йому голову й забрали до райцентру Путила.

103. **Лютий Ілярій («Остап»)**. Н. 1912 р. с. Ремезівка Золочівського пов.

Львівського воєводства. Командир УНС Тернопільщини. Курінний УПА. Член Штабу 3-ї ВО «Лисоня». Загинув 24 січня 1945 р. поблизу с. Козівка Тернопільської обл.

104. **Маївський Дмитро («П. Дума»)**. Н. 8 листопада 1914 р., с. Реклинець Сокальського пов. Львівського воєводства. Обласний провідник ОУН Холмщини (1939-1940 рр.), окружний провідник ОУН Сокальщини (1940-1941 рр.), член Проводу ОУН (1942-1945 рр.), 1942 р. – референт пропаганди і редактор журналу «Ідея і Чин». Член бюро Проводу ОУН (15 травня 1943 – грудень 1945 рр.). Делегат від Проводу ОУН на українських землях за кордон. Застрелився 12 грудня 1945 р. при переході чесько-німецького кордону.

105. **Майданський Костянтин («Юрась»)**. Н. 1923 р. у Рогізні (Чернівці). Командир районної боївки СБ. Загинув 8 березня 1948 р. у с. Мамаївці.

106. **Макар Володимир («Вадим»)**. Н. 4 січня 1911 р. в Станиславові. Член референтури пропаганди Проводу ОУН (1942-1944 рр.), співробітник підпільної радіостанції Вільна Україна (жовтень 1943 – березень 1944 рр.). Помер 26 грудня 1993 р. в Торонто (Канада).

107. **Мандрика Роман («Батько»)**. Н. 2 січня 1912 р., с. Лопатин Радехівського пов. Львівського воєводства. Повітовий, надрайонний провідник Радехівщини (1943-1950 рр.). Загинув у ніч з 3 на 4 грудня 1950 р. на присілку Гануська м. Радехова Львівської обл.

108. **Матвій Юліан («Недобитий»)**. Н. 1912 р. у Бродах. Окружний провідник Боковини після загибелі «Сталя». Загинув 1953 р.

109. **Матла Зіновій («Чорний»)**. Н. 26 листопада 1910 р., с. Містки Пустомитівського пов. Львівського воєводства. Член Бюро Проводу ОУН (травень-липень 1943 р.). Політв'язень німецьких концтаборів. Помер 23 вересня 1993 р. у м. Філадельфія (США).

110. **Мартюк Хома («Алгід»)**. Н. 1923 р., м. Скала-Подільська Тернопільського воєводства. Провідник ОУН Дунаєвецького надрайону Кам'янець-Подільської обл. Повстанський поет. Розстріляний МДБ 14 листопада 1952 р. в Проскурові.

111. **Мацьопа Ілля («Хмара»)**. Н. 1903 р. у с. Сергії Путильського р-ну. Сотенний УПА. Захоплений у полон 5 травня 1949 р. Політв'язень СРСР.

112. **Мельник Петро («Хмара»)**. Н. 10 жовтня 1910 р., с. Камінна Надвірнянського пов. Станиславівського воєводства. Інструктор УНС, командир сотні «Стріла» в курені «Скажені» і куреня «Дзвони» (березень-грудень 1945 р.). Командир ТВ УПА «Гуцульщина» (1946-1949 рр.) і найдрайонний провідник ОУН Надвірнянщини. Загинув 27 квітня 1953 р. біля с. Лоева Надвірнянського р-ну Івано-Франківської обл.

113. **Мельник Ярослав («Роберт»)**. Н. с. Бережниця Калуського пов. Станиславівського воєводства. Обласний керівник ОУН Станиславівщини (1944 р.). Провідник ОУН Карпатського краю (1944-1946 рр.). Загинув 31 жовтня 1946 р. біля с. Липа Болахівського р-ну Івано-Франківської обл.

114. **Мельничук Святослав («Микита»)**. Н. 1926 р. Чотовий УПА. Воював на Холмщині. 3 січня 1945 р. у сотні («Боевіра»). Полонений 28 березня 1945 р. Політв'язень СРСР. Мешкає у Чернівцях.

115. **Мельничук Василь («Чумак»)**. Н. 1914 р. Обласний провідник ОУН Станиславівщини. Розстріляний німецьким гестапо 27 листопада 1943 р. на полі біля с. Стара Ягольниця Чортківського пов.

116. **Мигаль Петро («Борис»)**. Н. 13 липня 1908 р., с. Шмітків (тепер с. Гута) Сокальського пов. Львівського воєводства. Окружний провідник ОУН Золочівщини (поч. 1945 р.), окружний провідник ОУН Чортківщини (1945 – жовтень 1949 рр.). Загинув у травні 1950 р.

117. **Миколенко Петро («Байда»)**. Н. 20 лютого 1921 р., с. Березова Луна Полтавської обл. Лейтенант Червоної армії. В УПА з 1943 р., від 1944 р. командир сотні «східняків» на Самбірщині Львівської обл. У вересні 1944 р. у складі куреня Василя Мізерного («Рен») перейшов фронт і перебував на Лемківщині. Після смерті курінного «Коника» перебрав командування Перемишльським куренем та став заступником командира тактичного відтинка. 1947 р. у складі рейдувочої групи перейшов до Західної Німеччини.

118. **Мирон Дмитро («Орлик»)**. Н. 5 листопада 1911 р. с. Рай

Бережанського пов. Тернопільського воєводства. Крайовий провідник ОУН ЗУЗ (1940 р.). 1941 р. крайовий провідник СУЗ. Автор праці «Ідея і Чин України». Загинув 25 липня 1942 р. у Києві.

119. **Мізерний Мартин-Василь («Рен»)** та інші. Н. 26 лютого 1910 р., с. Вербів Підгаєцького пов. Тернопільського воєводства. Командир ТВ УПА «Лемко» (1945-1947 рр.). Загинув 24 серпня 1949 р. біля с. Лихобора Турківського р-ну Львівської обл.

120. **Монах Василь («Береза»)**. Н. 1916 р., с. Глибока на Буковині. Чотовий УПА у сотні «Криги». Загинув 11 грудня 1944 р. у с. Станівці Глибоцького р-ну.

121. **Мончаківський Роман («Ромко»)**. Н. 11 червня 1918 р., с. Джурин Чортківського пов. Тернопільського воєводства. Командир сотні «Заграва» (Калушина), командир куреня (друга половина 1944 р.). Загинув 16 червня 1945 р. с. Верхнє Калуського р-ну Івано-Франківської обл.

122. **Москалюк Онуфрій («Яструб»)**. Н. 1918 р., с. Черногузи Вижницького р-ну. Сотенний УПА у курені «Перебийноса». Замешкав у Канаді.

123. **Назарків Андрій («Зелений»)**. Н. 1909 р., с. Гермаківка Борщівського пов. Тернопільського воєводства. Мельниця-Подільський районний провідник ОУН. Загинув 12 травня 1952 р.

124. **Никорчук Богдан («Тополя»)**. Н. 1913 р., с. Горошова Борщівського пов. Тернопільського воєводства. Сотенний УПА. Важко поранений 16 липня 1944 р. у бою з військами НКВС біля хутора Зелена Липа Чернівецької обл. Лікувався. Застрелився 1945 р. в оточенні енкаведистів.

125. **Николин Василь («Мороз»)**. Н. 1924 р., с. Олексинці Борщівського пов. Тернопільського воєводства. Провідник ОУН Віньковецького надрайону Кам'янець-Подільської обл. Загинув 20 листопада 1951 р.

126. **Новицький Степан («Вадим», «В'юн»)**. Н. 12 грудня 1905 р. у Тернополі. Військовий інспектор крайового військового штабу УПА «Захід» (1944 р.). Загинув 15 жовтня 1944 р. на території Рава-Руського р-ну.

127. **Онишкевич Мирослав («Олег»)**. Н. 26 січня 1911 р., м. Угнів Львівського воєводства. Заступник обласного командира УНС Львівської обл.

(1943 р.), Шеф штабу і заступник к-ра ВО «Буг» (1943-1945 рр.), командир 6-ї ВО «Сян» (1945-1947 рр.). Розстріляний 6 липня 1950 р. у Варшаві.

128. **Онишкевич Тарас («Галайда»)**. Н. 15 червня 1914 р. м. Угнів Сокальського пов. Львівського воєводства. Командир куреня УПА ВО «Буг» (1944 р.). Загинув 1 квітня 1944 р. у м. Угнів.

129. **Осьмак Кирило**. Н. 1890 р. у м. Шишаки Полтавської обл. Президент УГВР. Заарештований 1944 р. Політв'язень СРСР. Загинув у Володимирському централі 1960 р.

130. **Охримович Василь («Грузин»)**. Н. 25 травня 1914 р., м. Львів. У червні 1941 р. Голова української державної адміністрації Тернопільської обл. У другій половині 1943 р. – крайовий провідник ОУН західноукраїнських земель. 1946-1951 рр. – провідний член Закордонного представництва УГВР. Повернувся в Україну 20 травня 1951 р. Арештований органами МДБ 6 жовтня 1952 р. Розстріляний 1954 р. у Києві.

131. **Павлик Володимир («Пік»)**. Н. 2 липня 1915 р., м. Грац (Австрія). Заступник командира і шеф штабу 6-ї ВО УПА «Сян» (травень-грудень 1944 р.). Загинув 1947 р. у більшовицькому концтаборі.

132. **Павлишин Лука («Вовк»)**. Н. 17 жовтня 1907 р., с. Тяпче Долинського пов. Станиславівського воєводства. Крайовий військовий референт ОУН ЗУЗ (літо 1942 – травень 1943 рр.). Командир УНС Дрогобиччини. Політв'язень СРСР.

133. **Палідович Михайло («Карпатський», «Херсонець»)**. Н. 23 серпня 1914 р., м. Миколаїв Львівського воєводства. Референт пропаганди крайового проводу ОУН ЗУЗ (1941-1944 рр.). Редактор органу Проводу ОУН «Ідея і Чин» (1944 р.). Загинув 26 травня 1944 р. біля с. Радів Миколаївського р-ну Львівської обл.

134. **Палюшинський Павло («Мирон», «Старий»)**. Н. 1901 р., с. Боратин Сокальського пов. Львівського воєводства. Повітовий провідник ОУН Болзчини (1942-1944 рр.). Загинув 8 вересня 1944 р. у с. Цеблів Сокальського р-ну Львівської обл.

135. **Пасарюк Василь («Грек»)**. Н. 1922 р., с. Розтоки Путильського р-ну. Чотовий УПА. Загинув 9 березня 1945 р. біля с. Гринєва Верховинського р-ну.

136. **Пелип Дмитро («Євшан»)**. Н. 1910 р., с. Голе Равське Жовківського пов. Львівського воєводства. Командир куреня УПА «Галайди» (серпень-листопад 1944 р.). Загинув 5 листопада 1944 р. у с. Радванці Радехівського р-ну Львівської обл.

137. **Пилип'юк Іван («Козак»)**. Н. 1910 р., с. Багна Вижницького р-ну. Командир СКВ. Загинув 1948 р. (1949?) у криївці, оточеній ємдебістами.

138. **Підгайний Богдан («Аскольд»)**. Н. 2 січня 1906 р., с. Полонична Кам'янсько-Бузького пов. Львівського воєводства. Керівник референтури зв'язків Проводу ЗЧ ОУН (кін. 1940 – 1960 рр.). Помер 1 вересня 1980 р. в Торонто (Канада).

139. **Пінязь Іван («Око»)** та інші. Н. 1924 р., с. Голгочі Підгаєцького пов. Тернопільського воєводства. Референт СБ Чортківської округи (1944-1948 рр.) та Копичинської округи (1948-1952 рр.). Помер 2001 р.

140. **Позичанюк Йосип («Євшан», «Шугай»)**. Н. 1913 р., с. Дашів Іллінецького р-ну Вінницької обл. Підполковник-політвихователь. Загинув 22 грудня 1944 р. біля с. Юшківці Жидачівського р-ну Львівської обл.

141. **Польовий Омелян («Остап»)**. Н. 3 січня 1913 р., с. Ярчівці Зборівського пов. Тернопільського воєводства. Командир 3-ї ВО «Лисоня» УПА-«Захід» (грудень 1943 – вересень 1944 рр.). З травня 1946 по 15 липня 1971 р. політв'язень СРСР. Помер 12 червня 1999 р. у Тернополі.

142. **Польовий Федір («Поль»)**. 1913 р.н. Командир старшинської школи УПА «Лісові чорти» на Волині (жовтень 1943 – лютий 1944 рр.), старшинської школи «Олені» в Карпатах (квітень – жовтень 1944 р.). Загинув 15 жовтня 1944 р. біля с. Липа Долинського р-ну Івано-Франківської обл.

143. **Пономаренко Степан («Оседець»)**. Н. у с. Малий Самбір Конопотського р-ну Сумської обл. Командир СКВ у Мельниці-Подільському р-ні Тернопільської обл. Загинув 26 травня 1946 р. у лісі біля с. Кудринці цього району.

144. **Порендовський Володимир («Вірлинів»)**. Н. 29 грудня 1921 р., с. Ворвулинці Заліщицького пов. Тернопільського воєводства. Шеф зв'язку КВШ УПА-«Захід» (1944-1945 рр.). Співробітник ГОСП (березень 1946 – квітень 1947 рр.). Кур'єр ОУН на Захід. Арештований у вересні 1947 р. на території ЧССР. Перебував під слідством у Москві, Києві, Львові. Політв'язень СРСР. 1959 р. переданий Польщі.

145. **Притулка Яків («Бурий», «Радич»)**. Н. 7 червня 1912 р., с. Яструбичі Радехівського пов. Львівського воєводства. Організаційний референт Сокальської округи ОУН (1943-1944 рр.), окружний провідник (квітень 1944 – 18 грудня 1946 рр.). Загинув 18 грудня 1946 р. біля с. Воловин Сокальського р-ну Львівської обл.

146. **Пришляк Григорій («Вільховий»)**. Н. 20 квітня 1913 р. с. Новосілки Бузького пов. Львівського воєводства. Крайовий референт СБ ОУН ЗУЗ (1941 – березень 1944 рр.). Довголітній політв'язень СРСР (1946-1971 рр.). Помер 20 вересня 2002 р. у Львові.

147. **Пришляк Євген («Ярема», «Чорнота»)**. Н. 13 грудня 1913 р., м. Миколаїв Львівського воєводства. Окружний референт Самбірщини, Дрогобиччини, Городоччини (1945-1949 рр.), крайовий провідник ОУН Львівського краю (1951-1952 рр.). Довголітній політв'язень СРСР (1952-1977 рр.). Помер 3 грудня 1987 р. у Миколаєві.

148. **Пришляк Ярослав («Зорян»)**. Н. 14 листопада 1911 р., м. Миколаїв Львівського воєводства. Фінансово-господарський референт Проводу ОУН (1941-1943 рр.). Помер в еміграції.

149. **Приц Дмитро («Береза»)**. Н. 1910 р., с. Мілієве Вижницького р-ну. Сотенний УПА. Арештований 20 лютого 1945 р. Політв'язень СРСР.

150. **Прокоп Мирослав («Вировий», «Орлович»)**. Н. 6 травня 1913 р. у Перемишлі. Референт пропаганди Проводу ОУН і редактор журналу «Ідея і Чин» (1943-1944 рр.). Помер 2003 р. в Нью-Йорку (США).

151. **Прокопів Богдан («Степан»)**. Н. 27 серпня 1911 р. у с. Дуліби Жидачівського р-ну Львівської обл. Підреферент СБ ОУН Львівської обл.. потім Львівського краю (1944-1947 рр.). Крайовий референт СБ Львівського краю

(1947-1948 рр.). Загинув 9 листопада 1948 р. біля с. Шпильчина Перемишлянського р-ну Львівської обл.

152. **Прокопишин Іван («Бурлан»)**. Н. 1921 р., с. Теляче Підгаєцького пов. Тернопільського воєводства. Організаційний референт крайового проводу ОУН «Поділля». Загинув 6 листопада 1951 р.

153. **Пушка Петро («Андрій»)**. Н. 20 грудня 1920 р., с. Лиса Підгаєцького пов. Тернопільського воєводства. Організаційний референт крайового проводу юнацтва ОУН. Загинув 4 березня 1944 р.

154. **Ребет Лев («Левко»)**. Н. 3 березня 1912 р. у м. Стрий Львівської обл. Перший заступник Голови Державного Правління (уряду Ярослава Стецька 30 червня 1941 р.). Загинув 12 жовтня 1957 р.

155. **Рибак Станіслав («Чалий»)**. Н. 1922 р., с. Митниця Терехівського пов. Тернопільського воєводства. Провідник ОУН Залозецького р-ну. Член крайового проводу ОУН «Поділля». Загинув 23 квітня 1952 р. в криївці, оточеній есдебістами у Черняхівському лісі Тернопільської обл.

156. **Решко Олексій («Борисенко»)**. Н. 1911 р., с. Мілієве на Буковині. Сотенний УПА. Захоплений хворим на тиф 20 лютого 1945 р. і розстріляний у Чернівецькій тюрмі.

157. **Романець Нестор («Чорний»)**. Н. 1910 р., с. Наконечне Перше Яворівського пов. Львівського воєводства. Організатор УПА на Яворівщині Івано-Франківської обл., керівник технічного звена надрайону. Загинув 14 січня 1950 р. у с. Наконечне Друге Яворівського р-ну Львівської обл.

158. **Савчак Василь («Сталь»)**. Н. 1922 р., с. Ямниця Тисменицького р-ну. З 1945 р. окружний провідник ОУН Буковини. Загинув 20 жовтня 1950 р.

159. **Світлик Богдана («Марія Дмитренко»)**. Н. 24 квітня 1918 р., м. Перемишль. Працівник Головного осередку пропаганди (ГОСП) у 1946-1947 рр. Письменниця. Загинула 29 грудня 1948 р. у с. Либора Сколівського р-ну Львівської обл.

160. **Северин Іван («Скригун»)**. Н. 1916 р., с. Горішні Шерівці на Буковині. Командир боївки СБ. Загинув 1947 р.

161. **Сененко Іван («Яр»)**. Н. 1921 р., с. Дорогів Галицького пов. Станиславівщини. Крайовий референт СБ ОУН Подільського краю. Загинув у серпні 1948 р. у Тернопільській обл.

162. **Семчишин Іван («Чорний»)**. Н. 1919 р., с. Лісники Бережанського пов. Тернопільського воєводства. Командир ТВ «Тернопіль». Загинув 1946 р. у с. Стегниківці Тернопільського р-ну.

163. **Середюк Юліан («Ярема»)**. Н. 1913 р., с. Шляхтинці Тернопільського пов. Районний провідник ОУН Збаражчини (1942-1944 рр.), політвиховник куреня. Загинув 3 листопада 1946 р. на хут. Чагарі с. Чистилів Тернопільського р-ну.

164. **Сидор Василь («Вишитий», «Конрад»)**. Н. 24 лютого 1910 р., с. Спасів Сокальського пов. Львівського воєводства. К-р УПА-«Захід» (26 січня 1944 – вересень 1949 рр.). Член Проводу ОУН(р) (1947-1949 рр.). Генеральний суддя ОУН. Крайовий провідник ОУН Карпатського краю. Полковник УПА від 1946 р. Загинув 14 квітня 1949 р. біля смт Перегінське Рожнятівського р-ну Івано-Франківської обл.

165. **Сказінський Іларій («Крига»)**. Н. 1921 р., с. Мшана Зборівського пов. Тернопільської обл. Інструктор підстаршинської школи. Політвиховник 3-ї ВО «Лисоня» 1944 р., оргреферент ОУН (1948-1949 рр.). Провідник ОУН Чортківської округи (1949-1951 рр.). Загинув 1951 р. у м. Чортків.

166. **Скаськів Ярослав («Моряк»)**. Н. 1919 р. на Тернопільщині. Обласний провідник юнацтва ОУН (1944 р.). Загинув у бою з німецькими карателями 19 липня 1944 р. поблизу с. Гринів Пустомитівського р-ну Львівської обл.

167. **Слободян Степан («Єфрем», «Клим»)**. Н. 1923 р., с. Синьків Заліщицького пов. Тернопільського воєводства. Політвиховник ВО «Говерля» від 1944 р. Співробітник ГОСП Карпатського краю (1945-1946 рр.). Референт пропаганди Карпатського крайового проводу ОУН (1949-1950 рр.). Член Проводу ОУН. Загинув 18 листопада 1950 р.

168. **Смук Євген («Клим»)**. Н. 6 січня 1918 р., с. Наконечне Перше Яворівського пов. Львівського воєводства. Надрайонний провідник ОУН

Яворівщини (1947-1948 рр.). Загинув 2 квітня 1948 р. с. Дунів Яворівського р-ну Львівської обл.

169. **Соколянський Олександр («Шура»)**. Н. на Січеславщині. Провідник Кам'янець-Подільської округи ОУН у 1945-1946 рр. Командир СКВ у Борщівському р-ні і Тернопільської обл. Загинув 26 травня 1946 р.

170. **Старух Ярослав («Стяг»)**. Н. 17 листопада 1910 р. у с. Золота Слобода Бережанського пов. Тернопільського воєводства. Крайовий провідник ОУН «Закерзоння». Загинув 17 вересня 1947 р. біля с. Монастир на Любачівщині (Польща).

171. **Стебельський Степан («Хрін»)**. Н. 18 жовтня 1914 р., с. Голинь Калуського пов. Станиславівського воєводства. Командир сотні УПА і ТВ «Маківка» (1944-1947), (1947-1949 рр.). Загинув 25 серпня 1947 р. в Словаччині.

172. **Степаняк Михайло («Лекс»)**. Н. 1905 р., с. Дзвиняч Солотвинського пов. Станиславівського воєводства. Юрист. Автор проекту структури органів державної влади самостійної України, який втілювала у життя ОУН(р) 1941-1943 рр. очолював крайовий провід ОУН(р) на ЗУЗ. Наприкінці 1941 р. член Проводу ОУН(р). Арештований 1944 р. і засуджений на 25 р. концтаборів. Помер 13 лютого 1967 р.

173. **Стецько Ярослав («Зіновій Карбович»)**. Н. 19 січня 1912 р. у Тернополі. Голова Державного Правління, проголошеного Актом 30 червня 1941 р. Арештований гестапо 12 липня 1941 р. у Львові. В'язень концтабору Саксенгаузен. Член Проводу ЗЧ ОУН (1945-1968 рр.). Провідник ОУН(р) в еміграції. Помер 5 липня 1986 р. і похований у Мюнхені.

174. **Сулятицький Мирослав («Кривоніс»)**. Н. 1921 р., с. Середній Березів Косівського р-ну Станиславівщини. Окружний референт Буковинської СБ. Загинув 11 січня 1948 р. у с. Митків на Буковині.

175. **Слишинський Степан («Комар»)**. Н. 1923 р., с. Завалля Борщівського пов. Районний референт СБ. Загинув 19 серпня 1953 р. у с. Гермаківка.

176. **Твердохліб Микола («Грім»)**. Н. с. Петрилів Товмацького пов. на Станиславівщині. Командир 60-ї ВО «Говерля». Загинув 17 травня 1954 р.

177. **Тершаковець Зіновій («Лисий», «Федір»)** та інші. Н. 19 серпня 1913 р., с. Якимчинці Городоцького пов. Львівського воєводства. Провідник ОУН Дрогобиччини (кінець 1944 – середина 1945 рр.), Львівського краю (1946-1948 рр.). Загинув 4 листопада 1948 р. біля с. Великий Любінь Городоцького пов. Львівської обл.

178. **Тодорюк Володимир («Тур»)**. Н. 1913 р., с. Стара Жадова на Буковині. Референт СБ Верховинського р-ну. Загинув у березні 1945 р.

179. **Томашівський Олег («Левко»)**, чотовий УПА. Н. 1925 р., с. Прилипче Заставнівського р-ну. Член ОУН з 1942 р. У Космачі на Станиславівщині вступив до УПА. Призначений у підстаршинську школу ім. Є. Коновальця в с. Брустури Косівського р-ну. У серпні 1944 р. чотовий у сотні «Криги». Полонений 5 травня 1948 р. й засуджений на 25 р. концтаборів.

180. **Трач (Драч?) Богдан («Дунай»)**. Н. 1923 р. на Тернопільщині. Командир ТВ «Чорний Ліс» (1949 р.). Загинув 7 жовтня 1951 р. у с. Острів Галицького р-ну Івано-Франківської обл.

181. **Федик Богдан («Крук»)**. Н. 12 лютого 1919 р., с. Мечищів Бережанського пов. Тернопільського воєводства. Командир сотні «Холодноярці» і «Лісовики» (1943-1944 рр.). К-р 18 ТВ ВО «Лисоня». Загинув 7 травня 1945 р. біля с. Сосулівка Чортківського р-ну Тернопільської обл.

182. **Федорів Петро («Дальнич»)**. Н. 21 листопада 1910 р., с. Криве Бережанського пов. Тернопільського воєводства. Крайовий референт Служби безпеки на Закерзонні (1945-1947 рр.). Розстріляний 11 квітня 1950 р. у Варшаві.

183. **Федун Петро («Петро Полтава»)**. Н. 1919 р., с. Шнирів Бродівського пов. Львівського воєводства. Керівник ГОСП ОУН, Бюро інформації УГВР. Ідеолог збройної боротьби ОУН. Загинув 23 грудня 1951 р.

184. **Фрайт Володимир («Батько»)**. Н. 1911 р., м. Стрий. Редактор окружного осередку пропаганди Дрогобиччини (1945 р.), політвиховник тактичного відтинка УПА «Маківка» (1947 р.), окружний провідник ОУН Дрогобиччини. Загинув 13 грудня 1952 р. у с. Сваричів Рожнятівського р-ну Івано-Франківської обл.

185. **Фридер Михайло**. Н. 1918 р., с. Нагуєвичі Дрогобицького пов. Командир сотні «Сурма». Загинув 10 березня 1945 р. у лісі біля с. Медвежа Дрогобицького р-ну Львівської обл.

186. **Хамчук Петро («Бистрий»)**. Н. 1919 р., с. Великі Чорнокінці Чортківського пов. Тернопільського воєводства. Командир куреня УПА «Сірі вовки» і 18 ТВ «Стрипа» після загибелі «Крука». Організаційний референт окружного проводу ОУН Чортківщини (1946 р.). Загинув 21 січня 1947 р. біля с. Діброва Вістряньська Монастириського р-ну Тернопільської обл.

187. **Хома Михайло («Обух»)**. Н. у с. Литвинів Підгаєцького пов. Окружний провідник ОУН Бережанщини (1943-1945 рр.). Загинув 1945 р. у с. Голгочі Підгаєцького р-ну Тернопільської обл.

188. **Цмоць Костянтин («Модест»)**. Н. 10 лютого 1914 р. у с. Верхне Синьовидне Сколівського пов. Львівського воєводства. Працівник референтури СБ крайового проводу ОУН ЗУЗ. Загинув 21 грудня 1944 р., с. Юшківці Жидачівського р-ну Львівської обл.

189. **Чорній Яків («Ударник»)**. Н. 15 листопада 1907 р., с. Хишевичі Городоцького пов. Львівського воєводства. Військовий референт Перемишльщини (1944 р.). Перший командир Перемишльської 6-ї ВО «Сян». Загинув 23 грудня 1944 р. біля с. Ліщина Перемишльського пов. (Польща).

190. **Шанковський Лев («Дзвін», «Стрийський»)**. Н. 9 вересня 1903 р., с. Дуліби Стрийського пов. Львівського воєводства. Голова Ініціативного комітету для створення УГВР. Історик УПА. Помер 25 квітня 1995 р. у США.

191. **Шанайда Іван («Данило»)**. Н. 1916 р., с. Криве. Крайовий провідник ОУН Подільського краю (1945-1946 рр.). Загинув 27 березня 1946 р. у лісі біля с. Криве.

192. **Шиманський Льонгин («Остюк»)**. Н. 1921 р., м. Борців. Член крайового проводу Юнацтва ОУН. З лютого 1944 р. політвиховник старшинської школи УПА «Олені». Загинув у березні 1944 р. у Львові.

193. **Шишканинець Василь («Бір»)**. К-р сотні «Ударники-3» на Закерзонні. У липні 1947 р. перейшов на територію України. Загинув 28 лютого 1948 р.

194. **Шкамбара Михайло («Кедр»)**. Н. 1917 р., с. Варваринці Теробовлянського пов. Тернопільського воєводства. Обласний провідник ОУН Львівщини (1942-1944 рр.). Загинув 16 червня 1944 р. у с. Романів Перемишлянського р-ну Львівської обл.

195. **Шкарупа Микола**. Н. на Чернігівщині. Офіцер Червоної армії. Прийняв сотню «Палія», коли того перевели на Буковину. Захворів на тиф у Верхньому Березові. Захоплений енкаведистами. Загинув у концтаборів в м. Інта (Комі АРСР) 1946 р.

196. **Штойко Микола («Богун»)**. Н. 1925 р., с. Іванків Борщівського пов. Тернопільського воєводства. Провідник ОУН Скала-Подільського р-ну. Загинув 15 серпня 1951 р.

197. **Шумка Василь («Луговий»)**. Н. 1900 р., с. Стрілецький Кут на Буковині. Командир БУСА. Помер в еміграції.

198. **Шухевич Роман («Лозовський», «Тур», «Тарас Чупринка»)**. Н. 30 червня 1907 р. у Львові. Голова Бюро Проводу ОУН на українських землях (травень 1943 – березень 1950 рр.), Головнокомандувач УПА (листопад 1943 – березень 1950 рр.), Голова Генерального Секретаріату і Генеральний Секретар Військових Справ УГВР (липень 1944 – березень 1950 рр.). Загинув 5 березня 1950 р., с. Білогорща.

199. **Юхнович Іван («Кок»)**. Н. 1908 р., с. Слав'ятин Бережанського пов. Тернопільського воєводства. Сотенний сотні «Лісовики». Загинув у грудні 1944 р.

200. **Яворський Микола («Козак»)**. Н. 1916 р. Командир 21 Коломийського ТВ «Гуцульщина». Загинув 21 січня 1946 р. у Косівському р-ні.

201. **Якубовський Володимир («Бондаренко»)**. Н. 1915 р., с. Заложці Зборівського пов. Тернопільського воєводства. Шеф штабу і командир 3-ї ВО «Лисоня» УПА-«Захід». Загинув 17 червня 1947 р. біля с. Вівся Козівського р-ну Тернопільської обл.

202. **Ярчук Михайло («Клим»)**. Н. 1921 р., с. Іванків Борщівського пов. на Тернопільщині. Надрайонний референт СБ. Розстріляний 2 грудня 1952 р. у

тюрмі Проскурова.

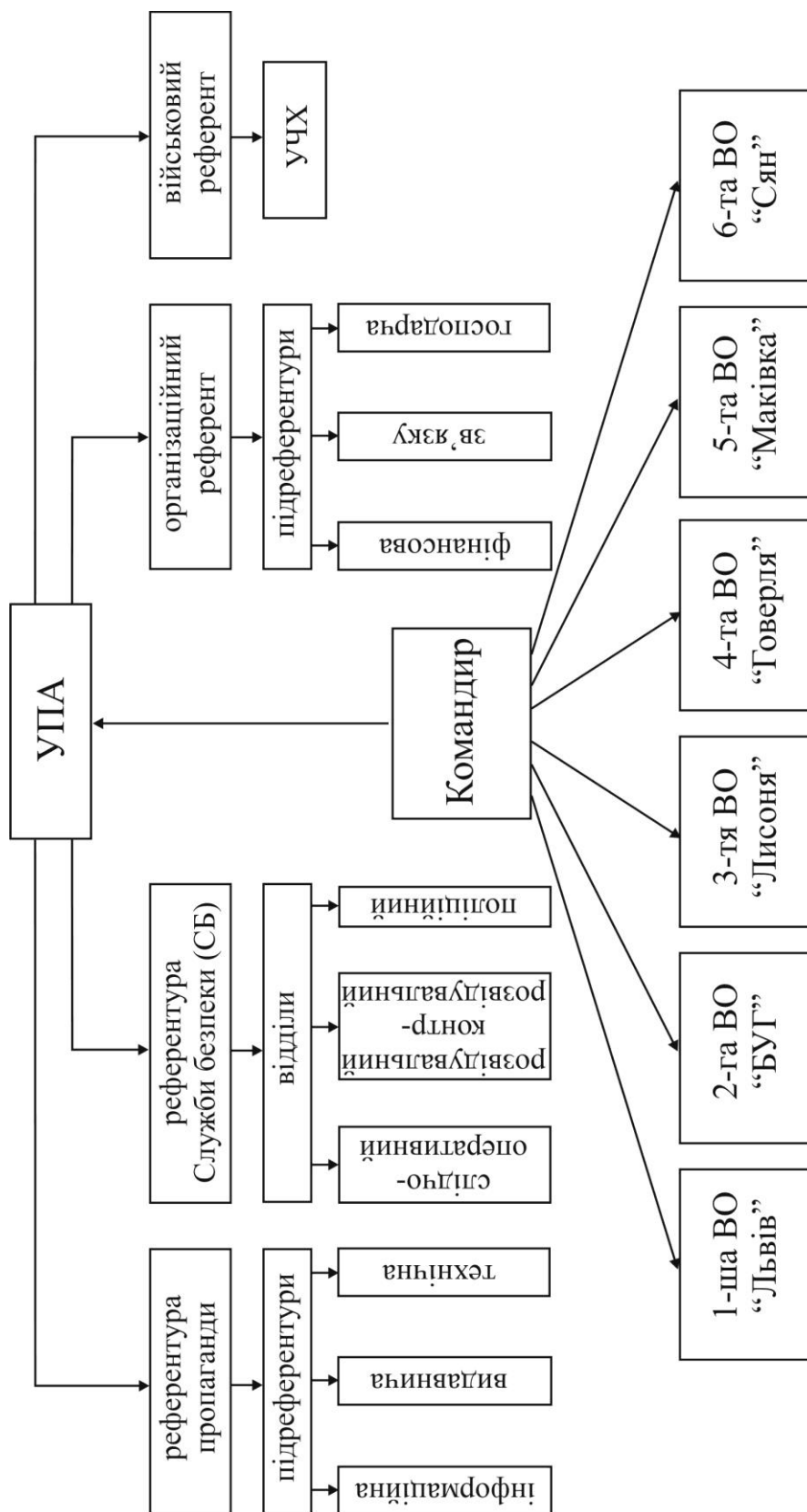
203. **Яців Дмитро**. Н. 30 липня 1907 р., с. Верчани Стрийського пов. Львівського воєводства. Міністр народного господарства при уряді Українського Державного Правління 1941 р. Арештований гестапо й загинув 28 серпня 1942 р. у концтаборі Аушвіц.

Складено за матеріалами видань ЗЧ ОУН [213-220], Літописів УПА [247-284], Мизак Н. «За тебе, свята Україно» [448-456], Мірчук П. «Нарис історії ОУН 1920-1939 рр.» [462] та інших публікацій.

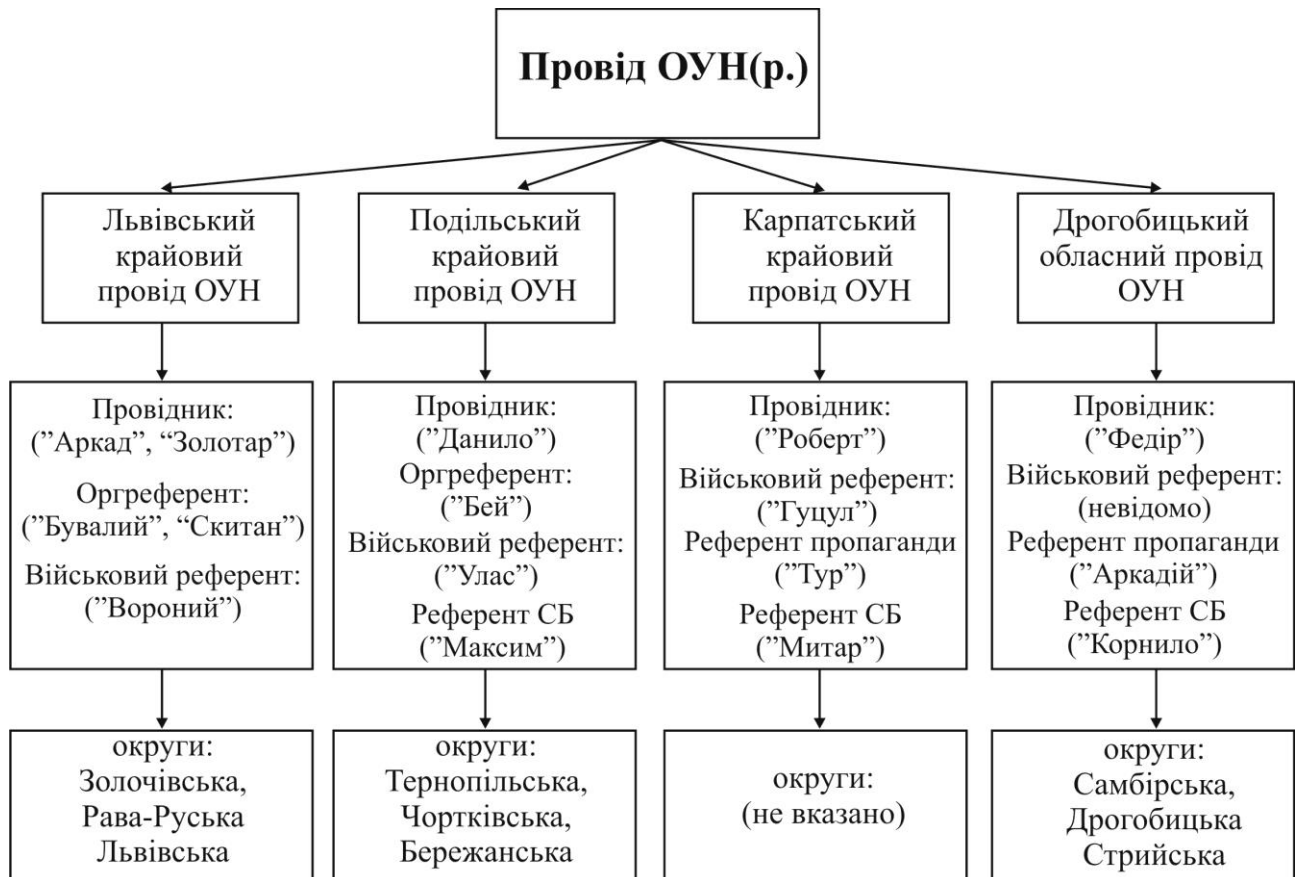
ДОДАТОК Б

Структура УПА-«Захід» 1945 р.

ДОДАТОК В

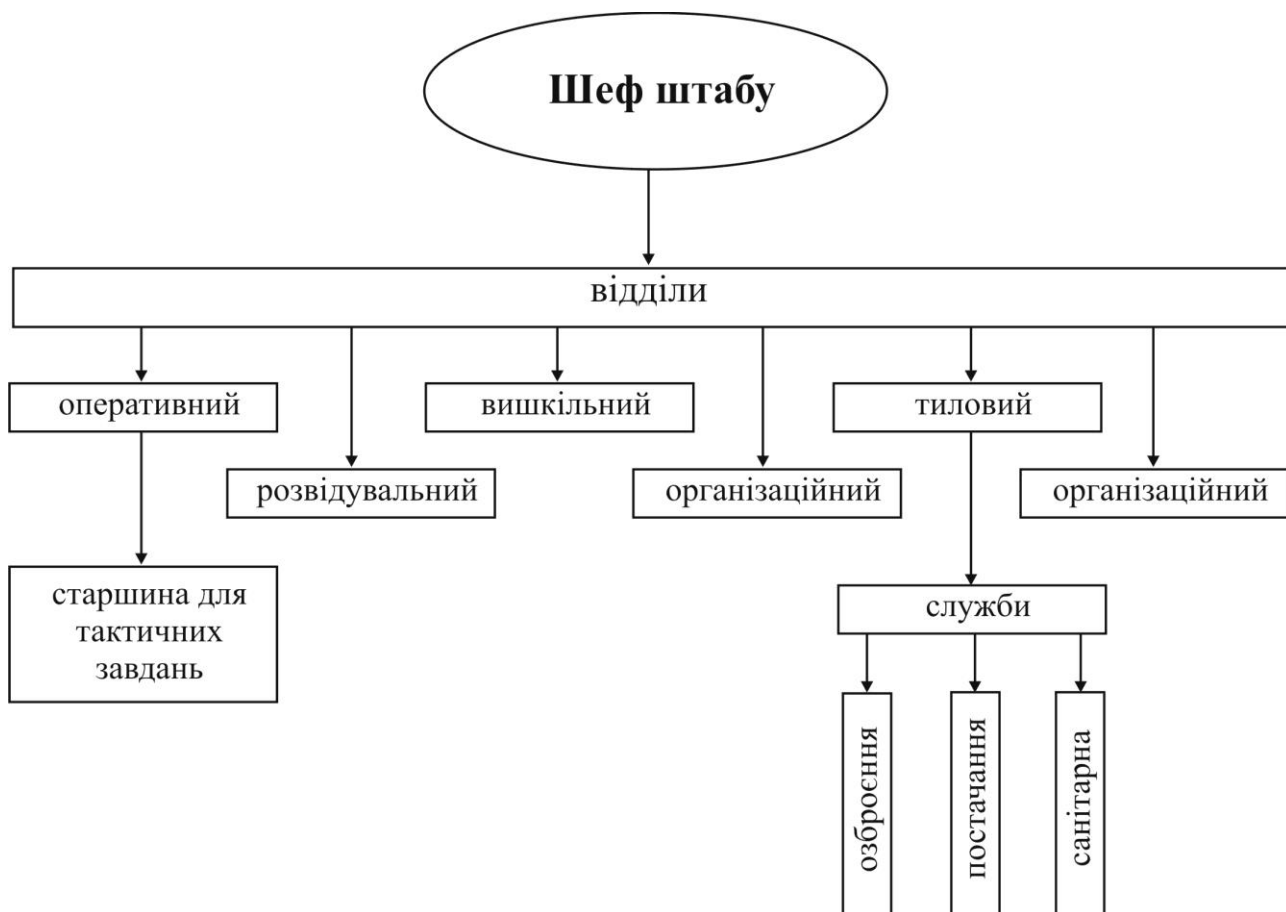
**Структура ОУН(р)
на західноукраїнських землях 1945 р.**

Складено за витягом з протоколу допиту члена Проводу ОУН(р), керівника референтури пропаганди П. Дужого / ГДАСБУ. – Ф. 6, спр. 72362, арк. 16-32; Літопис УПА. – Київ-Торонто, 2007. – Т. 9. – С. 481-484.

ДОДАТОК Д

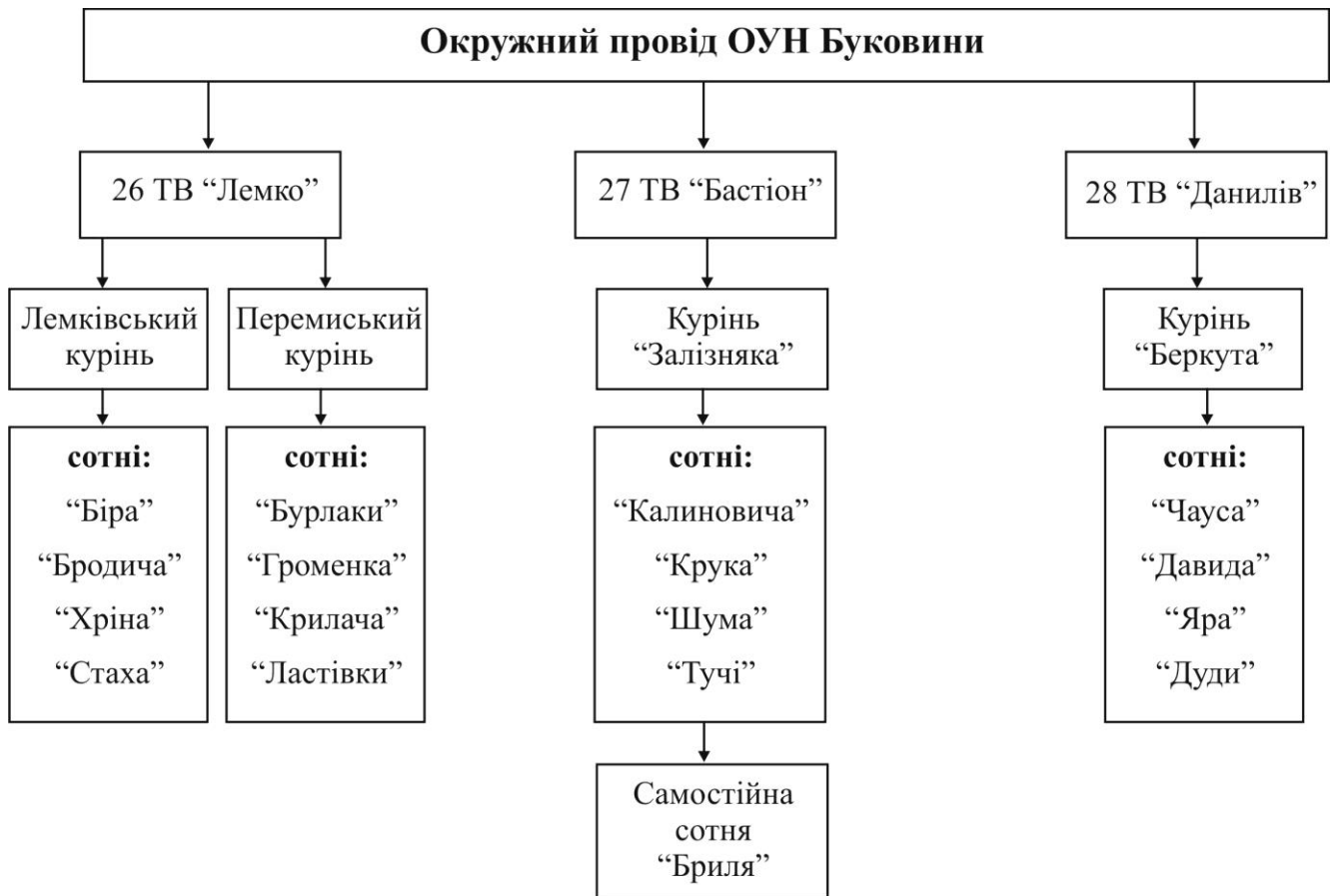
Організаційна структура ГВШ УПА-«Захід»

Складено за матеріалами Літопису УПА. – Торонто-Львів, 1992. – Т. 23. – С. 145.

ДОДАТОК Е

Структура 6-ї ВО «Сян» УПА-«Захід»

Складено за матеріалами монографії: Szczesniak A., Szota W. Droga do nikad. – Warszawa, 1973. – S. 515.

ДОДАТОК Ж

Організаційна структура ОУН Першої Перемишльської округи Закерзонського краю 1945 р.

**Провід ОУН
округи**

Василь Галаса («Орлан») – (весна – вересень 1945 р.)

Мирослав Гук («Григор») – (вересень 1945 – липень 1947 рр.)

Михайло Гальо («Коник») – військовий референт (1944-1946 рр.)

Василь Мізерний («Рен») – (січень 1946 – серпень 1947 рр.)

Надрайон «Холодний Яр»

Провід надрайону: Петро Кавуля («Руслан, «Тарас»)
та інші (1945 – серпень 1947 рр.)

Військовий референт: Михайло Гальо – (1945 – січень 1947 рр.)

Петро Миколенко («Байда») – (лютий 1946 – серпень 1947 рр.)

Район (А-1)

Провід району: («Ясмін», «Луговий», «Олег») – (1945 – серпень 1947 рр.)

Військовий референт: Володимир Щигельський («Бурлака») – (березень 1945 – серпень 1947 рр.)

Район (Б-2)

Провід району: Василь Гадай («Бойчук», «Білий»)

Військовий референт: Григорій Янківський («Ластівка»)

Район (В-3)

Провід району: Іван Гарабач («Плугатар», «Старий») – (1949 – липень 1946 рр.).

Військовий референт: Михайло Дуда («Громенко») – (1945 – серпень 1947 рр.)

район (– 4) (не було кадрів для керівництва)

Район (Д-5)

Провід району: Андрій Мицьо («Буйтур»), Володимир Кіт («Ігор») – (листопад 1945-серпень 1947 рр.)

Військовий референт: («Яр») – (1945-серпень 1946 рр.) Ярослав Коцьолок («Сухий», «Крилач») – (серпень 1946 – серпень 1947 рр.)

Надрайон «Бескид»

Провід надрайону: Микола Радейко («Крим», «Зарич») – (березень-жовтень 1945 р.)

Степан Голяш («Мар») – (1945 – серпень 1947 рр.)

Військовий референт: Василь Мізерний («Рен») – (серпень 1945 – серпень 1947 рр.)

Район I «Запорожжя» – 22 села (5 кущів)

Провід району: («Карло», «Сяновий») – (1945 – серпень 1946 рр.), Володимир Середоха («Борис») – (серпень 1946 – серпень 1947 рр.).

Військовий референт: Василь Шишканинець («Бір») – (1945 – серпень 1947 рр.)

Район II «Буковесько» – 29 сіл (5 кущів)

Провід району: Володимир Середоха («Борис», «Олег») – (1945 – серпень 1947 рр.),

Військовий референт: Василь Шишканинець («Бір») – (1945 – серпень 1947 рр.)

↓

Район III «Полтава» – 31 село (5 кущів)

Провід району: («Ударник») (1945 – червень 1946 рр.), Микола Філь («Ярославич») – (листопад 1946 – серпень 1947 рр.)

↓

Район IV «Криниця» – 34 села (5 кущів)

Провід району: Микола Залізник («Говерля») – (лютий – грудень 1945 р.)

Військовий референт: Роман Грабельський («Дідик») – (1945 – квітень 1946 рр.)

Степан Стебельський («Хрін») – (вересень 1945 – липень 1947 рр.)

↓

Район V «Винниця» – 61 село (5 кущів)

Провід району: Михайло Дзіман («Левко») – (червень 1945 – листопад 1946 рр.)

Іван Кліш («Бізон») – (листопад 1946 – травень 1948 рр.)

Військовий референт: Степан Стебельський («Хрін») – (вересень 1945 – липень 1947 рр.)

↓

Район VI «Устрики» – 38 сіл (5 кущів)

↓

Надрайон «Верховина»

↓

Провід району: Степан Ярошевич («Роберт») – (1946-1947 рр.)

Ірина Камінська («Христина») – (січень-серпень 1947 р.)

ДОДАТОК 3

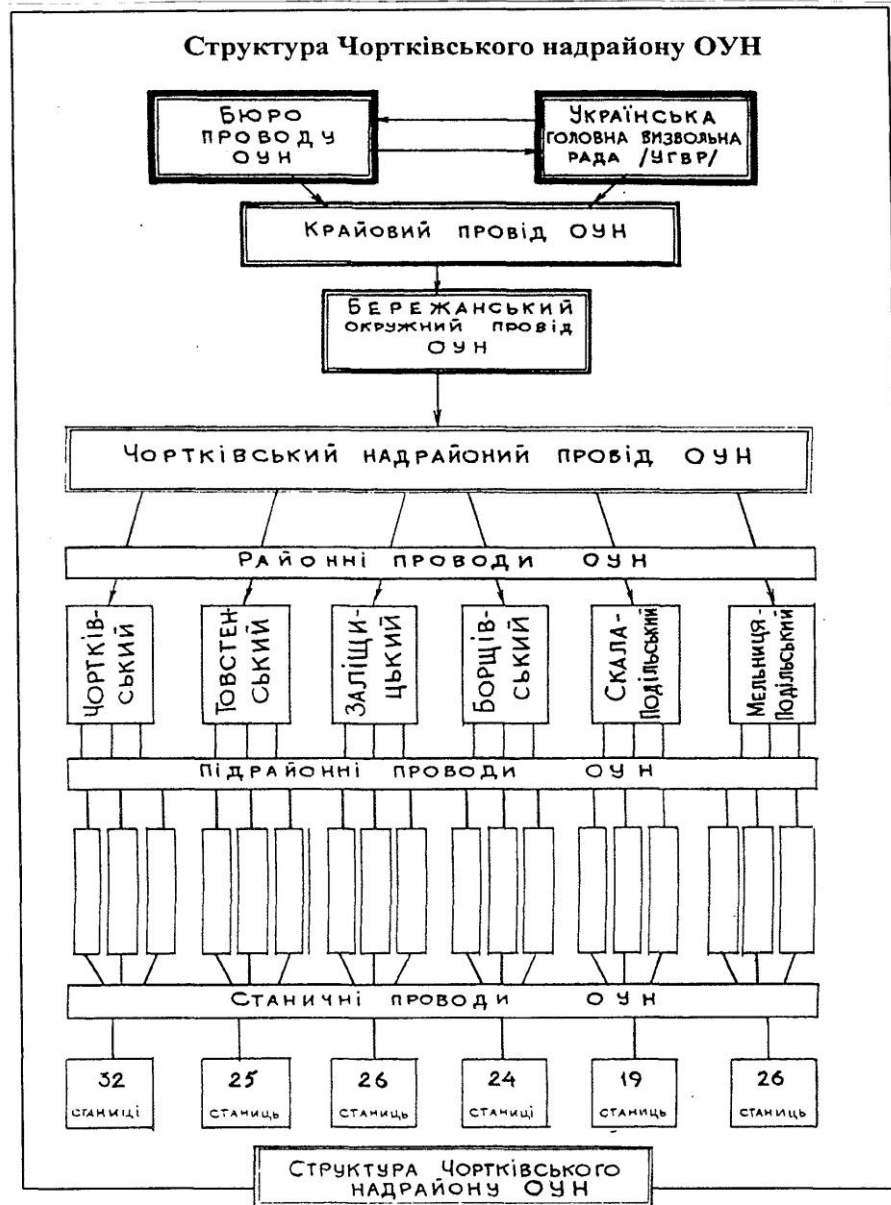
Структура Буковинського окружного проводу ОУН на 1 січня 1948 р.

Складено за матеріалами Анотованого покажчика документів з історії ОУН і УПА у фондах Державного архіву СБУ. Випуск I. – К., 2000. – С. 104.

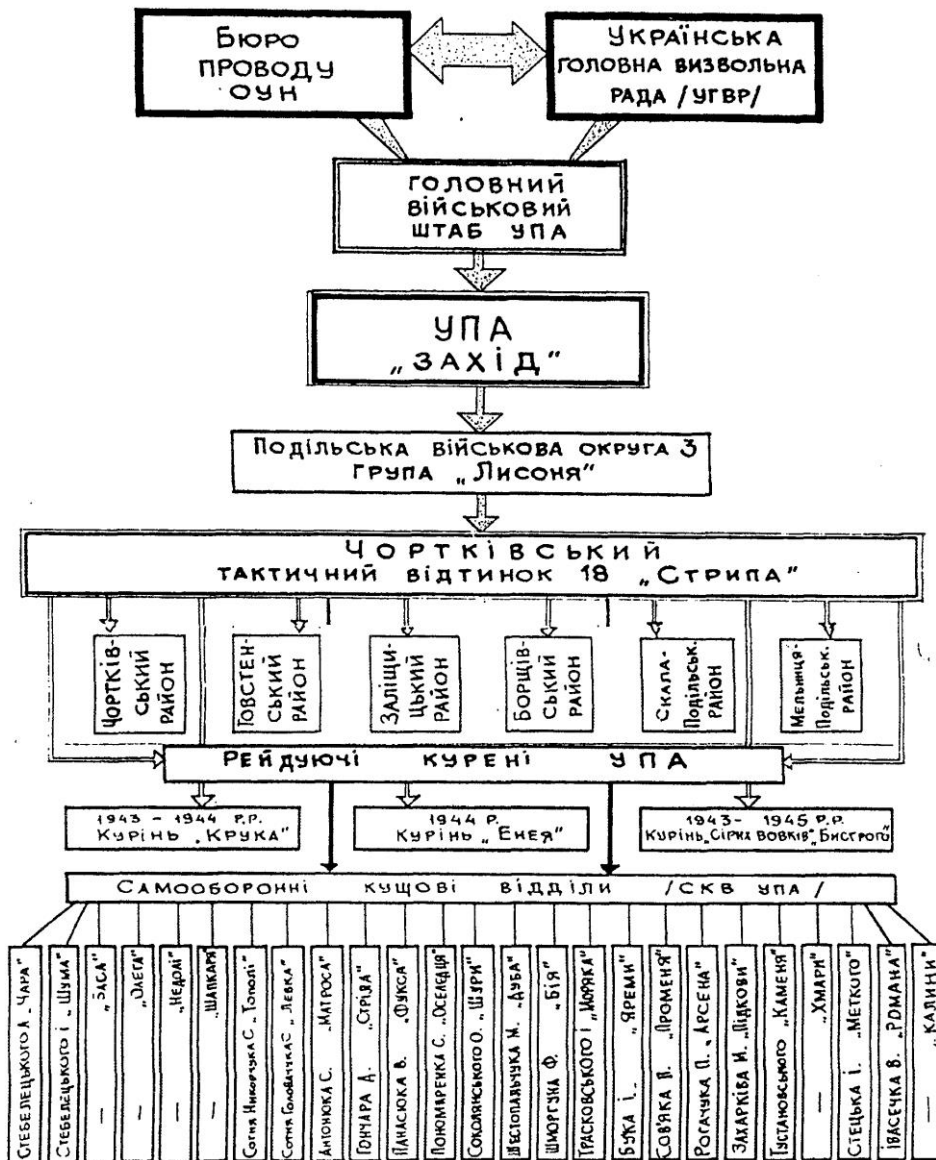
ДОДАТОК И

За матеріалами книги: Мизак Н. «За тебе, свята Україно». Південне Надзбруччя у визвольних змаганнях ОУН-УПА. – Чернівці: Буковина, 1998. – С. 101.

ДОДАТОК К

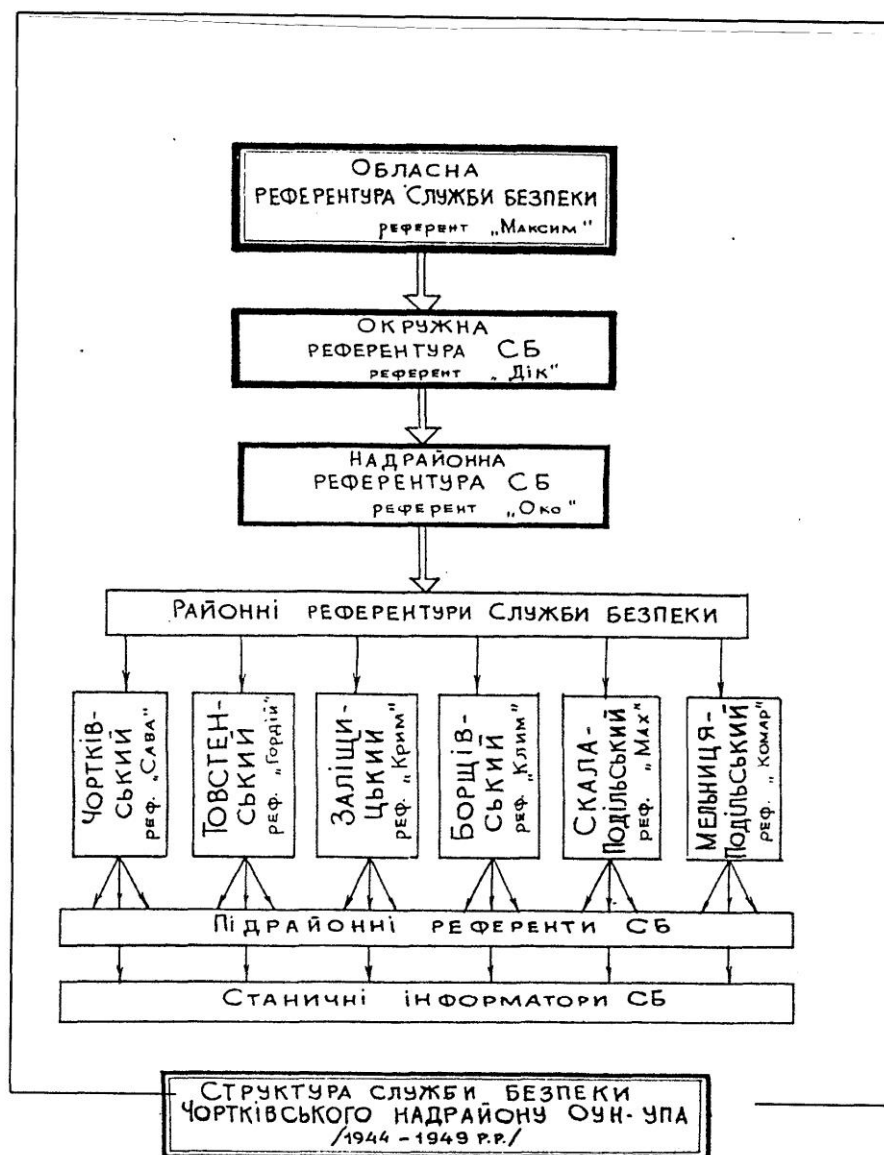
Структура Чортківського тактичного відтинка УПА (1944-1946 рр.)

За матеріалами книги: Мизак Н. «За тебе, свята Україно». Південне Надзбруччя у визвольних змаганнях ОУН-УПА. – Чернівці: Буковина, 1998. – С. 127.

ДОДАТОК Л

Структура Служби безпеки Чортківського надрайону ОУН (1944-1949 рр.)

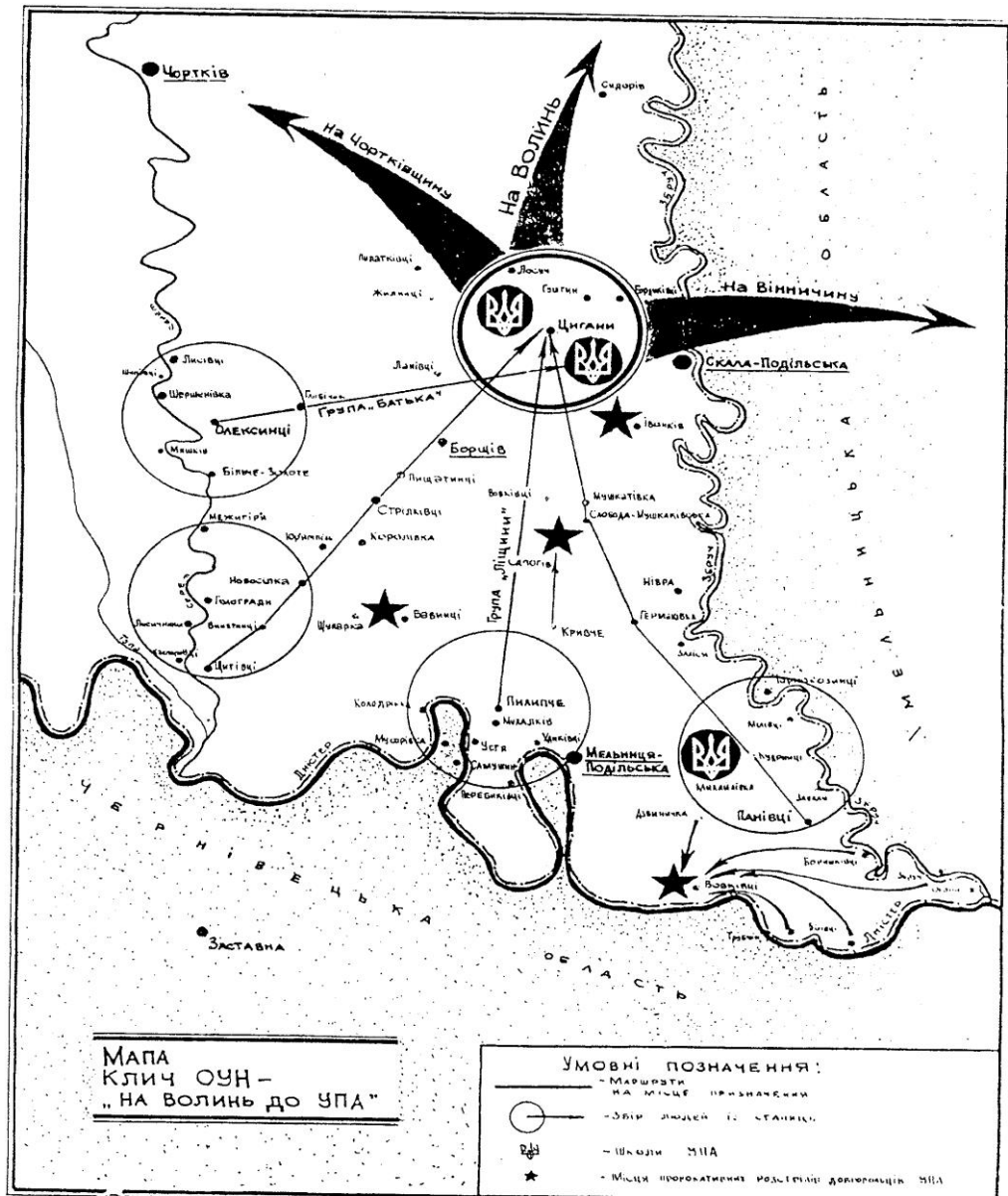
За матеріалами книги: Мизак Н. «За тебе, свята Україно». Південне Надзбруччя у визвольних змаганнях ОУН-УПА. – Чернівці: Буковина, 1998. – С. 175.

ДОДАТОК И

ДОДАТОК Н

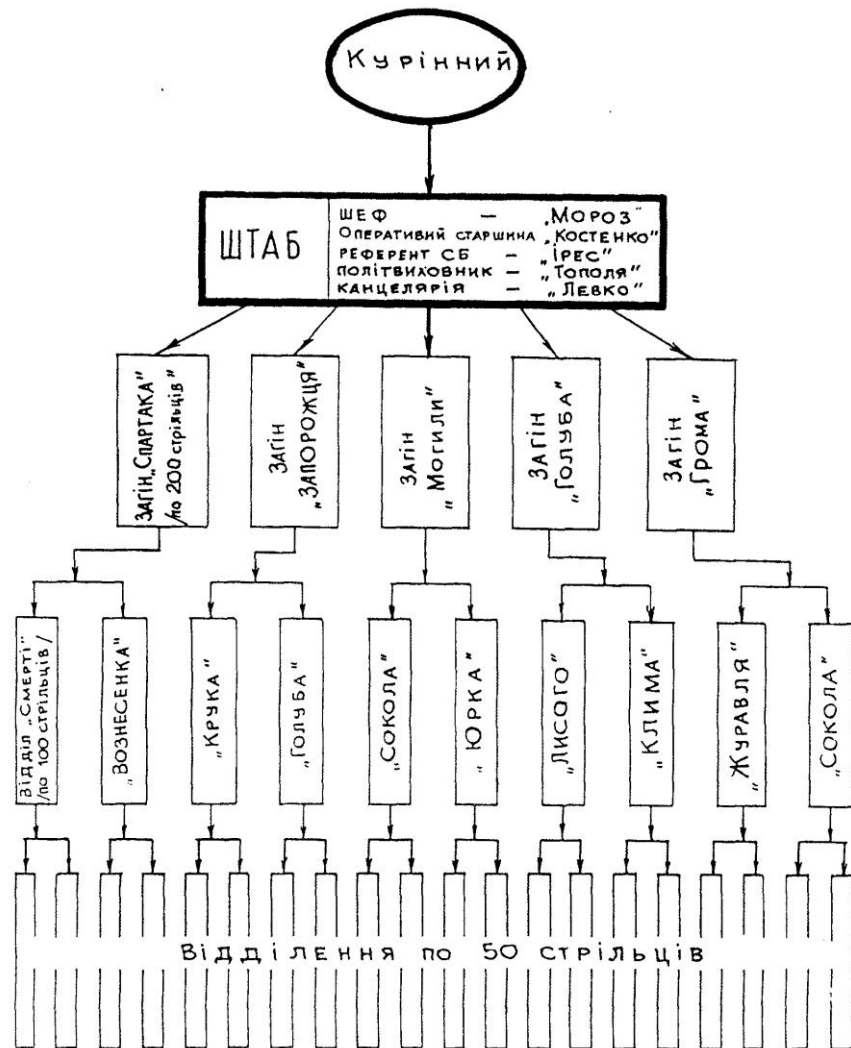
Мапа концентрації відділів УПА в Борщівському р-ні
Тернопільської обл., 1944 р.

За матеріалами книги: Мизак Н. «За тебе, свята Україно». Південне Надзбруччя у визвольних змаганнях ОУН-УПА. – Чернівці: Буковина, 1998. – С. 126.

ДОДАТОК П

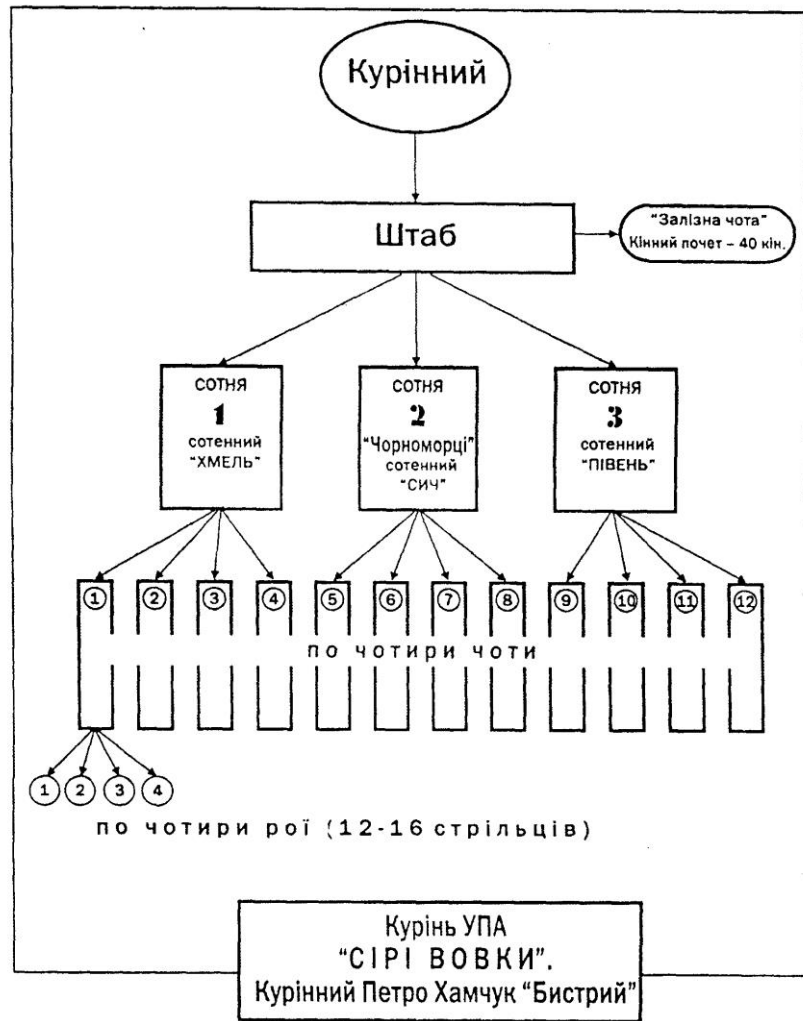
Структура куреня УПА Я. Белінського («Бистрий»)

За матеріалами книги: Мизак Н. «За тебе, свята Україно». Південне Надзбруччя у визвольних змаганнях ОУН-УПА. — Чернівці: Буковина, 1998. — С.

ДОДАТОК Р

Структура Чортківського куреня УПА «Сірі вовки»
 П. Хамчука («Бистрий»)

За матеріалами книги: Мизак Н. «Курінний УПА «Бистрий» України герой». – Чернівці–Торонто: Букрек, 2007. – С. 44.

ДОДАТОК С

Дані про втрати повстанців 2-ї ВО «Буг»

(липень 1944 – листопад 1945 рр.)

№п/п	Назва втрат	Назва тактичного відтинка					Разом
		«Пліснисько»	«Клімів»	«Розточчя»	«Асфальт»	«Яструб»	
1	Убиті	98	213	46	30	29	416
2	Самовбиті	23	24	1	7	4	59
3	Закатовані	-	10	1	-	-	11
4	Поранені	65	201	28	27	7	328
5	Пропали безвісти	12	56	16	-	1	85
6	Полонені	16	16	17	6	11	66
7	Вийшли з повинною	16	14	29	5	5	69
Разом		230	534	138	75	57	1034

Дані про втрати радянських каральних військ на території

2-ї ВО «Буг»

1	Убиті	592	2999	484	382	299	4756
2	Поранені	145	1167	73	176	102	1663
3	Полонені	17	90	270	-	10	387
Разом		754	4256	827	558	411	6806

Складено за матеріалами Літопису УПА. – Київ-Торонто, 2009. – Т. 12.
Нова серія. – С. 239-240.

ДОДАТОК Т

**Відомості про кількість каральних акцій НКВС-НКДБ та людських жертв
під час «великої блокади» (1.01-25.03.1946 р.)**

Назва області	Проведено операцій НКВС-НКДБ	Убито людей	Арештовано людей
Дрогобицька	7739	1639	4671
Львівська	16373	1433	5357
Станіславська	9505	1979	7089
Тернопільська	3285	1397	3258
Чернівецька	187	23	554
Разом	37089	6471	20929

Складено за матеріалами ЦДАГО України, ф. 1, оп. 23, спр. 2967, арк. 31.

ДОДАТОК У

Дані протистояння УПА та збройного підпілля ОУН з радянськими каральними силами у січні-березні 1947 р.

№ п/п	Назва області	Кількість повстанських виступів	Загинуло повстанців	Операції МДБ-МВС з результатами	Проведено операцій МДБ-МВС	Полонено, арештовано повстанців	Радянські втрати
1	Дрогобицька	37	195	222	2536	460	53
2	Львівська	37	146	274	1416	178	72
3	Станіславська	52	226	508	1576	268	61
4	Тернопільська	47	217	303	1895	190	63
5	Чернівецька	20	2	161	979	64	24
	Разом	193	786	1468	8402	1160	273

Складено за матеріалами ЦДАГО України, ф. 1, оп. 23, спр. 4964, арк. 75.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

I. Архівні та рукописні матеріали

Центральний державний архів громадських об'єднань України

Фонд 1. Центральний Комітет Компартії України (1945-1951 рр.)

1. Оп. 23. Спр. 1676. Особливі папки – постанови бюро Тернопільського обкому КП(б)У про стан боротьби з бандами українсько-німецьких націоналістів в районах області, 1945 р., 182 арк.
2. Оп. 23. Спр. 1707. Доповідні записки про бандпрояви у Вінницькій, Кам'янець-Подільській і Житомирській областях, 1945 р., 114 арк.
3. Оп. 23. Спр. 2963. Інформації, довідки і листування про хід боротьби з українсько-німецькими націоналістами у Тернопільській області УРСР, 1946 р., 210 арк.
4. Оп. 23. Спр. 2966. Інформації, довідки і листування про хід боротьби з українсько-німецькими націоналістами, 1946 р., 66 арк.
5. Оп. 23. Спр. 2967. Інформації, довідки і листування про хід боротьби з українсько-німецькими націоналістами, 1946 р., 88 арк.
6. Оп. 23. Спр. 4974. Звіти, доповідні записки, довідки секретарів обкому КП(б)У секретарю ЦК КП(б)У про хід боротьби з рештками банд і підпілля українсько-німецьких націоналістів у Станіславській області, 1946 р., 122 арк.
7. Оп. 23. Спр. 4975. Звіти, доповідні записки, справи секретарів обкому КП(б)У секретарю ЦК КП(б)У Кагановичу про хід боротьби з рештками банд і підпілля українсько-німецьких націоналістів у Тернопільській області, 1947 р., 98 арк.
8. Оп. 23. Спр. 5041. Боротьба з озброєними бандами українсько-німецьких націоналістів, виявлення і ліквідація оунівського підпілля, 04 – 1947 р., 154 арк.
9. Оп. 23. Спр. 805. Боротьба з озброєними бандами українсько-німецьких націоналістів, виявлення і ліквідація оунівського підпілля, 1951 р., 108 арк.

Центральний державний архів вищих органів влади України

Фонд 3833. Крайовий провід Організації українських націоналістів (ОУН) на західноукраїнських землях у 1941-1947 рр.

10. Оп. 1. Спр. 97. Інструкції Чернігівського крайового осередку пропаганди про розповсюдження літератури, виданої УПА-ОУН, УГВР, звіт з діяльності технічної ланки, 1944-1947 рр., 60 арк.

11. Оп. 1. Спр. 256. Документи про будову і тактику УПА, 1945 р., 48 арк.

Фонд 3836. З'єднання західних груп Української повстанської армії УПА-«Захід»

12. Оп. 1. Спр. 65. Пропагандистські матеріали ОУН, 1945 р., 46 арк.

13. Оп. 1. Спр. 67. Пропагандистські матеріали референта пропаганди округи «Маківка», «Густань», «Аркадія», 1945 р., 26 арк.

Державний архів Тернопільської області

Фонд П-1. Тернопільський обласний комітет Компартії України (1941-1953 рр.)

14. Оп. 1. Спр. 102. Інформації обкому партії в ЦК КП(б)У про боротьбу з бандами українських буржуазних націоналістів на території області, 3.05 – 15.11.1944 р., 55 арк.

15. Оп. 1. Спр. 104. Доповідні записки, довідки, інформації райкомів партії в обком КП(б)У про боротьбу з бандами українських буржуазних націоналістів, 6.01 – 29.12.1944 р., 68 арк.

16. Оп. 1. Спр. 161. Довідки, доповідні записки, інформації управлінь НКДБ і НКВС в обком партії про укомплектування кадрами районних відділів комітету держбезпеки і внутрішніх справ, 6.12.1944 – 7.01.1945 рр., 120 арк.

17. Оп. 1. Спр. 290. Директиви, листи Проводу ОУН надрайонним

провідникам, інформації зв'язкових бандитів про стан на місцях, 8.06.1945 – 2.01.1946 рр., 28 арк.

18. Оп. 1. Спр. 561. Довідки обкому партії ЦК КП(б)У про результати боротьби з бандами українських буржуазних націоналістів 31.01.1946 – 1.01.1947 р., 115 арк.

19. Оп. 1. Спр. 1478. Інформації Борщівського райкому партії в обком КП(б)У про діяльність фашистських і оунівських прислужників. Том 1, 1949 р., 210 арк.

20. Оп. 1. Спр. 1801. Довідки, доповідні записки, інформації райкомів партії, обласного управління МДБ, обласної прокуратури в обком КП(б)У про порушення соціалістичної законності, крадіжки і зловживання відповідальними особами, 31.12.1949 – 21.07.1950 рр., 64 арк.

**Фонд П-7. Козівський районний
комітет Компартії України (1946-1949 рр.)**

21. Оп. 1. Спр. 22. Списки бійців винищувальних батальйонів і командирів груп. Характеристики на них, 22.02.1946 – 8.01.1946 р., 10 арк.

**Фонд П-14. Козлівський районний комітет Компартії України
(1945-1949 рр.)**

22. Оп. 1. Спр. 55. Доповідні про боротьбу з бандитизмом по району, 7.02.1945 – 6.12.1945 р., 56 арк.

23. Оп. 1. Спр. 210. Листування з органами МВС і МДБ, 7.02.1949 – 15.11.1949 р., 44 арк.

**Фонд П-23. Скала-Подільський районний комітет
Компартії України (1944-1959 рр.)**

24. Оп. 1. Спр. 14. Доповідні записки райкому партії з питань сільського господарства, промисловості і бандпроявів, 6.01. – 16.10.1944 р., 86 арк.

**Фонд П-62. Золотниківський районний комітет Компартії України
(1945-1949 рр.)**

25. Оп. 1. Спр. 2. Витяги з протоколу №16 засідання бюро обкому ЛКСМУ «Про факти аморальної поведінки секретарів Золотниківського РК ЛКСМУ». Довідки про виконання постанови обласної конференції РК ЛКСМУ, 3.01.1949 р., 35 арк.

26. Оп. 1. Спр. 3. Директивні матеріали ОК КП(б)У з питань боротьби із залишками українсько-німецьких націоналістів і звіти РК КП(б)У про стан боротьби з бандами, 21.12.1946 – 7.12.1946 р., 44 арк.

27. Оп. 1. Спр. 16. Листування обласної прокуратури з Микулинецьким РК КП(б)У про порушення соціалістичної законності у с. Богатківці, 8.06.1945 – 25.10.1945 р., 35 арк.

28. Оп. 1. Спр. 17. Доповідні записки про боротьбу з українсько-німецькими націоналістами. «Про хід виконання сільськогосподарських кампаній», 1946 р., 28 арк.

29. Оп. 1. Спр. 56. Зведення про боротьбу з українсько-німецькими націоналістами, 26.03.1946 – 16.10.1946 р., 18 арк.

30. Оп. 5. Спр. 77. Особлива папка першого секретаря РК КП(б)У, 19.09.1947 – 9.12.1947 р., 28 арк.

**Фонд П-68. Мельниця-Подільський районний комітет Компартії України
(1944-1962 рр.)**

31. Оп. 1. Спр. 7. Листи РК КП(б)У з питань організаційно-масової діяльності на селі, 17.05 – 31.12.1944 р., 120 арк.

32. Оп. 1. Спр. 34. Особлива папка, 1945 р., 44 арк.

33. Оп. 1. Спр. 50. Особлива папка, 1946 р., 60 арк.

34. Оп. 1. Спр. 62. Інформації райкому партії КП(б)У про економічний стан району, плинність керівних кадрів, 15.11 – 25.12.1947 р., 24 арк.

35 Оп. 1. Спр. 89. Протоколи засідань районного комітету КП(б)У №3 по №20, 10.01 – 10.06.1949 р., 160 арк.

36. Оп. 1. Спр. 153. Протокол №4 звітно-виборних партійних зборів 15-16.01.1952 р., 66 арк.

**Фонд Р-3445. Збірка документів Армії крайової на Тернопільщині
(1941-1945 рр.)**

37. Оп. 1. Спр. 29. Звіт відділу бойового призначення про терористичні диверсії і саботаж, 1944 р., 28 арк.

38. Оп. 1. Спр. 31. Рапорти відділу бойового призначення про політичну ситуацію, 1944 р., 14 арк.

39. Оп. 1. Спр. 44. Інформація військового коменданта про стан самооборони та донесення про терористичний акт в Чорткові, 1944 р., 8 арк.

40. Оп. 1. Спр. 50. Протоколи допитів членів підпільної польської організації, 16.11.1944 – 13.03.1945 рр., 6 арк.

**Фонд Р-3472. Колекція документів і матеріалів Служби безпеки ОУН-УПА
на Тернопільщині 1944-1949 рр.**

41. Оп. 1. Спр. 26. Додаткові вісті з терену за вересень-жовтень-листопад-грудень 1946 р., 15 арк.

42. Оп. 1. Спр. 27. Хроніка подій. Вісті з терену Тернопільщини. Січень-грудень 1947 р., 35 арк.

43. Оп. 1. Спр. 29. Хроніка подій. Вісті з терену з Бережанського, Буцацького, Заліщицького, Золотниківського, Золотопотіцького, Козівського, Коропецького, Монастириського, Підгаєцького, Скала-Подільського, Чортківського р-нів за квітень-травень-червень 1947 р., 86 арк.

44. Оп. 1. Спр. 30. Хроніка подій і вістки з Тернопільщини за грудень 1947 – січень-березень 1948 р., 42 арк.

45. Оп. 1. Спр. 31. Хроніка подій. Вісті з терену Тернопільщини. За січень-лютий-березень-червень 1948 р., 145 арк.

46. Оп. 1. Спр. 32. Хроніка подій з терену Тернопільщини. Серпень-жовтень 1948 р. Т. 2. Вересень 1948 – грудень 1948 р., 185 арк.

47. Оп. 1. Спр. 34. Хроніка подій. Вісті з терену. Бережанський, Золотниківський, Підгаєцький р-ни. Серпень 1948 р., 28 арк.

48. Оп. 1. Спр. 35. Новорічне привітання Проводу ОУН на січень 1949 р., 1 арк.

49. Оп. 1. Спр. 45. Проект повідомлення крайового проводу ОУН «Поділля» про загибель чільного діяча визвольного руху Батринчука Григорія і Максимчука Костянтина та повідомлення командування УПА групи «Лисоня», крайового проводу ОУН на Поділлі про загибель. Березень 1945 – серпень 1948 рр., 1 арк.

50. Оп. 1. Спр. 46. Протоколи повідомлень про смерть повстанців у Козівському, Копичинському, Теребовлянському, Микулинецькому, Скала-Подільському р-нах, 1948 р. 15 серпня 1948 р., 15 арк.

51. Оп. 1. Спр. 47. Списки чл. ОУН, полеглих 1941-1947 рр. Бережанський, Золотниківський, Козівський, Підгаєцький р-ни. Липень 1948 – серпень 1948 р., 112 арк.

52. Оп. 1. Спр. 61. Повідомлення агентів про ставлення населення до радянської влади 1947-1948 рр., 15 арк.

53. Оп. 1. Спр. 69. Інструкція із кадрових питань ОУН, УПА, яким мусить бути український революціонер (без дати). Машинопис, 35 арк.

54. Оп. 1. Спр. 75. Звіти про збір більшовиками поставок в Бережанському, Золотниківському, Підгаєцькому р-нах та відомості з колгоспів про хід колективізації в селах Бережанського, Підгаєцького р-нів за серпень-вересень-жовтень 1948 р., 16 арк.

55. Оп. 1. Спр. 76. Звіти про кількість та найменування друкованих на друкарських машинках інформаційних та інструктивно-методичних матеріалів технічних ланок «Оркан», 1947-1948 рр., 18 арк.

56. Оп. 1. Спр. 83. Програма вишколу II ступеня підпільників. Січень-березень 1948 р., 10 арк.

57. Оп. 1. Спр. 85. Загальний нарис про основи діяльності, кадрову політику та засади провідництва революційної організації на прикладі ОУН (без дати), 86 арк.

58. Оп. 1. Спр. 94. Нариси, спогади про діяльність ОУН, УПА за 1947-1948 рр., 146 арк.

59. Оп. 1. Спр. 110. Пропагандистські матеріали кореспондента часопису «Ідея і Чин» «Зіра» про вибори 9 лютого 1947 р. до Верховної Ради УРСР на Тернопільщині. Березень 1947 р., 13 арк.

Галузевий державний архів Служби безпеки України

Фонд 13. Збірка документів про структуру і характер антирадянської діяльності «Організації українських націоналістів – ОУН і Української повстанської армії – УПА, методи і прийоми агентурної діяльності органів Державної Безпеки по ліквідації організованого підпілля ОУН і збройних банд УПА на території республіки в період 1941-1954 рр.»

60. Спр. 372, т.т. 1-5. Документи, що характеризують організаційну побудову, функції, завдання, сферу дій, інші питання антирадянської діяльності ОУН-УПА в період 1943-1946 рр., 302 арк.

61. Спр. 372, т.т. 24-115. Документи і матеріали УПА – Української повстанської армії, 8708 арк.

62. Спр. 372, №1, 2, 3 (461, 334, 304). Фотоальбоми відпрацьовуваних і арештованих учасників бандитсько-оунівського підпілля. Додаток до збірника документів про структуру і характер антирадянської діяльності ОУН-УПА в період 1943-1954 рр., 201 арк.

63. Спр. 376, т. 60. Документи і матеріали УПА (Української повстанської армії), арк. 226.

64. Спр. 376, т. 68. Акції УПА на Львівщині за жовтень 1945 р., арк. 229-235.

65. Спр. 376, т. 71. Буковина. Суспільно-політичний огляд за час від 15.VII до 20.IX.1944 рр., арк. 243-250.

66. Спр. 376, т. 10. Вказівки Головного осередку пропаганди ОУН для членства організації у справі пропагандистської роботи в Червоній армії, арк.

252-253.

67. Спр. 376, т. 10. Вказівки пропагандистам по питанню т.зв. возз'єднання греко-католицької церкви з руською православною церквою, арк. 201-206.

68. Спр. 376, т. 10. Двотижневий рейд в Румунію. Опис рейду, арк. 227-236.

69. Спр. 376, т. 10. До Головної Команди УПА. Звіт з рейду відділів УПА відтинка «Лемко» групи «Сян» в Західну Німеччину, арк. 222-226.

70. Спр. 376, т. 4. Довідник Української інформаційної служби. Народ в боротьбі, арк. 344-383.

71. Спр. 376, т. 10. Додаток до вказівок з пропагандистської роботи від 1947 р., укладений Головним осередком пропаганди ОУН (Р – 1197), арк. 237-238.

72. Спр. 376, т. 10. З бойового фронту в Карпатах. Бій групи «Чорних чортів» із німцями в Чорному Лісі дня 27.XI.1943 р., арк. 18.

73. Спр. 376, т. 7. Звіт командира куреня УПА «Роберта» про результати весняної прочіски НКВС болахівських лісів на Станіславщині, арк. 358-358 зв.

74. Спр. 376, т. 66. Звіт Сидора Василя («Шелест») про рейд відділу УПА на Буковину, арк. 100.

75. Спр. 376, т. 82. Звіт провідника «Тимоша» про становище на Закарпатті, арк. 10-11.

76. Спр. 376, т. 66. Звіт про напад відділів УПА на радянську адміністрацію м. Радехів (Львівщина), арк. 121.

77. Спр. 376, т. 66. Звіт ВО №3 «Лисоня» про бої в лютому-квітні 1945 р., арк. 172-173.

78. Спр. 376, т. 66. Звіт к-ра ТВ «Лемко» 6-ї ВО «Сян» «Байди» про рейд до Західної Європи, арк. 222-226.

79. Спр. 376, т. 66. Звіт автора «Д-45» про двотижневий рейд в Румунію, арк. 227-236.

80. Спр. 376, т. 10. Звіт «Богдана» про пропагандивний рейд УПА у Закарпатті, арк. 458-459.

81. Спр. 376, т. 62. Звіт з праці ВО «Говерля» УПА-«Захід» ТВ «Магура» за перший квартал 1946 р., арк. 165-170.

82. Спр. 376, т. 17. Збірник вишкільних матеріалів 1-го ступеня «Наш світогляд, ідеї боротьби і перспективи». КОП КК ОУН, 1948 р., арк. 273-354.

83. Спр. 376, т. 10. Інструкція Головного осередку пропаганди ОУН(б) про специфіку пропагандивної роботи серед осіб, причетних до Червоної армії, арк. 241-251.

84. Спр. 376, т. 7. Інструкція Проводу ОУН(б) до міжнародного становища. Серпень 1949 р., арк. 403-412.

85. Спр. 376, т. 10. Інструкція Проводу ОУН(б) про припинення відкритих форм діяльності, покращення внутрішньоорганізаційного ладу 1950-1951 рр., арк. 417.

86. Спр. 376, т. 28. Інструкція Проводу ОУН(б) у справі збору даних про минулу боротьбу за незалежність України, арк. 176-179.

87. Спр 8, т. 1. Інформація про загибель референта крайового проводу ОУН «Поділля» Івана Прокопишина («Бурлан») та інших чл. ОУН, арк. 179-213.

88. Спр. 376, т. 72. Інформація про становище на Буковині 1951 р., арк. 224-226.

89. Спр. 376, т. 66. Інформація «Клименка» з ВО «Говерля» про сутички УПА з німцями, арк. 96.

90. Спр. 376, т. 68. К-р Юрко «Розвідчий звіт із Закарпаття», арк. 254.

91. Спр. 723, т. 62. Коди і шифри поштових ящиків ОУН, арк. 33-62.

92. Спр. 376, т. 17. Крайовий осередок пропаганди. Збірник вишкільних матеріалів 4 ступеня (частина 1), арк. 106-121.

93. Спр. 376, т. 87. Лист П. Полтави до Василя Кука ч. 4/51 від 20.08.1951 р., арк. 13-14.

94. Спр. 376, т. 61. Наказ №0552 к-ра ГК УПА Ковалю В. про вшанування пам'яті полеглих воїнів УПА, арк. 208-210.

95. Спр. 376, т. 62. Наказ №8/44 к-ра УПА-«Захід» Василя Сидора («Шелест»), арк. 73-75.

96. Спр. 376, т. 10. Наказ Крайового осередку пропаганди ОУН(б), арк. 159-160.

97. Спр. 376, т. 10. Народ у боротьбі. Революційний довідник. 1947 р., арк. 344-382.
98. Спр. 376, т. 10. Ні один факт нашої боротьби не повинен бути забутим!, арк. 262-263.
99. Спр. 376, т. 10. Обіжник ч. 2 / До відома усім тереновим провідникам і пропагандистам, арк. 182.
100. Спр. 2, т. 2. Окремі дані про структуру обласних управлінь 2Н, арк. 2.
101. Спр. 1, т. 2. Окремі дані про структуру управління 2Н, арк. 1-2.
102. Спр. 376, т. 10. Опис боїв за травень-червень-липень 1945 р., арк. 127-128.
103. Спр. 376, т. 10. Основні питання при перевірці членства ОУН, арк. 344-382.
104. Спр. 376, т. 87. Подяка П. Федуна мешканцям с. Корчин Сколівського р-ну, арк. 87.
105. Спр. 376, т. 10. Причини і спостереження на маргінесі генеральної весняної прочіски болехівських лісів, арк. 358-360.
106. Спр. 376, т. 49. Про організацію Служби безпеки, її завдання і практичну діяльність. Організація судочинства в ОУН. Картотеки СБ. Протоколи допитів, арк. 13-18.
107. Спр. 376, т. 10. Програма Організації Українських Націоналістів (прийнята в м. серпні 1943 р. та уточнена і доповнена Конференцією ОУН у 1950 р.), арк. 136-140.
108. Спр. 376, т. 28. Програма Організації Українських Націоналістів. – Київ-Львів, 1954 р., арк. 131-136.
109. Спр. 376, т. 28. Роберт. Наказ окружним, повітовим і районним провідникам, арк. 3-4.
110. Спр. 376, т. 68. Сотенний «Сокіл». Курінь УПА «Бистрого». Наказ про покарання, арк. 236.
111. Спр. 376, т. 7. Сталь. Огляд організаційно-політичної роботи ОУН(б) на Буковині 1940-1945 рр., арк. 360-368.

112. Спр. 376, т. 7. Шляхом СС-дивізії «Галичина» чи шляхом УПА (матеріал на гутірку). УПА-«Захід» «Говерля», арк. 119-120.

113. Спр. 376, т. 10. Характеристика кадрів ОУН 1950-1951 рр., арк. 415-417.

114. Спр. 376, т. 10, Яким мусить бути український націоналіст-революціонер, арк. 238-284.

115. Спр. 376, т. 10. 10 заповідей українця-націоналіста (декалог), 1941 р., арк. 171-175.

Архів Управління Служби безпеки України в Чернівецькій області

116. Арх.. 1-174. Колекція документів. Довідки про ліквідацію підпілля українського буржуазного націоналізму та його банд на території Чернівецької області. 126 арк.

Чортківський надрайон ОУН

(Приватний архів В. Ситника, с. Іванків Борщівського р-ну Тернопільської обл.)

117. Аналітичний звіт районного проводу ОУН про діяльність репресивних сил радянської влади на території Борщівського р-ну, 30.05 – 30.06.1946 р., 3 арк.

118. Аналітична довідка збройного підпілля ОУН про стиль керівництва апарату райвиконкому радянської влади та пільги і привілеї радянських можновладців, липень 1947 р., 2 арк.

119. Документи впавших на полі слави, 1944-1949 рр., 42 арк.

120. Записки збройного підпілля ОУН про надання допомоги сім'ям, пограбованим органами радянської влади, 1 арк.

121. Звіт районного проводу ОУН про діяльність формувань УПА на території Борщівського р-ну, 11.07 – 22.07.1945 р., 2 арк.

122. Звіт районного проводу ОУН про діяльність організаційних кадрів ОУН, УПА, 22.07 – 22.08.1945 р., 1 арк.

123. Звіт районної референтури СБ про хід боротьби та втрати серед повстанських кадрів, 22.08 – 22.09.1945 р., 3 арк.

124. Звіт районного проводу ОУН про втрати підпільних кадрів та настрої серед населення, вересень 1945 р., 2 арк.

125. Звіт районної референтури СБ про морально-психологічний стан населення Борщівського р-ну, 24.09 – 24.10.1945 р., 4 арк.

126. Звіт районного проводу ОУН про стан організаційної праці в Борщівському р-ні, 22.10 – 22.11.1945 р., 3 арк.

127. Інструкція у справі проведення «Свята УПА» 1947 р., 2 арк.

128. Інформація районного проводу ОУН про агентурну діяльність органів НКВС та репресії супроти мирного населення, 25.12.1945 р., 5 арк.

129. Інформація районної референтури СБ збройного підпілля ОУН про діяльність органів РВ МДБ, МВС та адміністративного апарату району, 1945 р., 2 арк.

130. Інформація районної референтури СБ про діяльність органів радянської влади у райцентрі м. Борщів та чутки серед населення, квітень 1947 р., 2 арк.

131. Інформативні вісті станичних ОУН про репресії та грабунки органів радянської влади, 22.08. – 27.10.1945 р., 10 арк.

132. Інформативні вісті станичних ОУН про репресії та грабунки органів радянської влади. Р-н Борщів, 22 липня – 22 серпня 1945 р., 8 арк.

133. Інформативні вісті станичних збройного підпілля ОУН-УПА про репресії та грабунки органів радянської влади, березень 1947 р., 5 арк.

134. Інформативні вісті станичних збройного підпілля ОУН-УПА с. Більче Золоте, Монастирок, Глубічок, Юр'ямпіль, травень 1947 р., 6 арк.

135. Інформативні вісті станичних збройного підпілля ОУН-УПА про репресії та грабунки органів радянської влади, травень 1947 р., 9 арк.

136. Інформативні вісті станичних збройного підпілля ОУН-УПА про репресії та грабунки органів радянської влади, червень 1947 р., 10 арк.

137. Інформативні вісті станичних збройного підпілля ОУН-УПА про репресії та грабунки органів радянської влади, липень 1947 р., 8 арк.

138. Інформативні вісті станичних збройного підпілля ОУН-УПА про репресії та грабунки органів радянської влади, серпень 1947 р., 11 арк.

139. Інформативні вісті станичних збройного підпілля ОУН-УПА про репресії та грабунки органів радянської влади, вересень 1947 р., 8 арк.

140. Інформативний огляд районного проводу ОУН про хід і наслідки депортації населення Борщівського р-ну у жовтні 1947 р., 3 арк.

141. Інформативні вісті станичних збройного підпілля ОУН про репресії та грабунки органів радянської влади, листопад 1947 р., 5 арк.

142. Інформативний звіт станичного ОУН із с. Кривче Горішнє, 23.03. – 21.04. 1946 р., 1 арк.

143. Лист від колгоспників з-над Дніпра до братів-селян у Західних областях, 1947 р., 4 арк.

144. Перелік питань районного проводу ОУН для станичних інформаторів збройного підпілля (Листа 1 – політичний огляд; листа 2 – звіт з терену; листа 3 – звіт про колгосп 1949 р.), 3 арк.

145. Протокол опису майна, конфіскованого у громадянина Ковалевича із с. Підпилип'я Скала-Подільського р-ну, 12.12.1945 р., 1 арк.

146. Протоколи атентатів, допитів СБ збройного підпілля ОУН співробітників органів радянської влади: Королівської Г.В.; Єксіновської З.В.; Борщовського М.В.; «Холодного»; «Вороного»; «Великого»; «Баркаса»; «Фасолини» та інших, 31 арк.

147. Повідомлення про загибель провідного активу ОУН, УПА Чортківського надрайону, Кам'янець-Подільського округу та Скала-Подільського району, 30 червня 1946 р., 1 арк.

148. Повідомлення районного проводу збройного підпілля ОУН про героїчну боротьбу повстанців, 5.09.1947 р., 4 арк.

149. Список стрільців УПА і членів збройного підпілля, загиблих у 1944-1946 рр., 16 арк.

150. У п'яті роковини боротьби Української Повстанської Армії 1947 р., 5 арк.

**Наукова бібліотека Львівського національного університету
ім. Івана Франка (відділ рідкісних рукописних та стародрукованих книг
ім. Ф. П. Максименка)**

Фонд 357. Архів ОУН-УПА

151. Оп. 1. Спр. 1-14. Друковані матеріали ОУН, УПА, листівки, відозви, посвідчення, звернення проти колгоспів, відозви щодо діяльності провокаційних загонів, 35 арк.

152. Оп. 2. Спр. 9, 10, 17, 18, 19, 32, 44, 46. Протоколи вивезення населення, 60 арк.

153. Оп. 2. Спр. 8, 22, 24, 38, 45, 49. Списки селян, учителів та працівників різних установ, 95 арк.

Наукова бібліотека ім. Василя Стефаника, м. Львів

154. Фонд 262. Список упавших у визвольній боротьбі за УССД від 1942-1949 рр. у Сколівському р-ні, 82 арк.

**«The Peter I. Potichnyi. Collection on Insurgency and Counter-Insurgence
Ukraine University of Toronto Library».**

Архівний фонд Петра Потічного. Торонто, Канада.

УПА на Буковині та інші матеріали.

Колекція документів

155. Арештування, 1944-1946 рр., 2 арк.

156. Бандитські грабунки, 1945-1946 рр., 5 арк.

157. Вивози, 1944-1946 рр., 6 арк.

158. Вивози на примусові праці в Донбас, 1 арк.

159. Господарський визиск і отриманий з ним терор, 6 арк.

160. Героїзм українського народу, 6 арк.

161. Енкаведистські провокації, 1946 р., 2 арк.

162. Енкаведистські звірства, 1944 р., 9 арк.

163. Загинули на полі слави, 2 арк.
164. Звіт з пропагандивного рейду по Словаччині переведеного вд. («Мирона») в часі від дня 6 до 23 квітня 1946 р., 3 арк.
165. Звіт 21 вересня 1948 р., 2 арк.
166. Звіт за місяць листопад, 1946 р., 5 арк.
167. Звіт за місяць грудень, 1946 р., 4 арк.
168. Звіт суспільно-політичний від 1.09 до 20.09.1945 р., 4 арк.
169. Інформаційний звіт за місяці січень, лютий, березень 1947 р., 23 арк.
170. Інформації про відносини в Румунії, 2 арк.
171. Інформаційний звіт за місяць вересень 5.10.1946 р., 15 арк.
172. Інформаційний звіт за місяць жовтень 1946 р., 6 арк.
173. Окупантський терор, 10 арк.
174. Облави і засідки, 1945 р., 4 арк.
175. Облави і засідки, 1946 р., 6 арк.
176. Палення господарств українського населення, 1944-1945 рр., 7 арк.

**Архів Закордонного представництва
Української головної визвольної ради (США).**

Колекція документів

177. Жидачівщина: характеристика терену. На тлі річного огляду подій за 1946 р. Од. зберігання. – С. 5-2, 18 арк.
178. Збірка Е 1. Збройна боротьба українського народу проти німецьких окупантів. Дії УПА, 1943, 44 арк.
179. Збірка Е 2-5. Вістки з Краю, 15 арк.
180. Збірка Е 6-7-8. Вістки з України, 22 арк.
181. Збірка документів. Польський терор на ЗУЗ, 1943-1944 рр., 29 арк.
182. Збірка документів. Польська проблема. Ч. I-II, 30 арк.
183. Збірка документів і протоколів. Польський терор на Холмщині, 19 арк.
184. Збірка 9-10. Вістки з Закерзоння, 4 арк.
185. Збірка документів. До діяльності більшовиків на українських землях під

німецькою окупацією, 31 арк.

186. Збірка документів. Вістки з України. Закерзоння 1946-1947 рр., 15 арк.

187. Збірка «Мара» – Степана Голяша. Вістки з України, 32 арк.

188. Збірка «О», 1949-1950 рр., 19 арк.

189. Збірка «П», 1949-1950 рр., 13 арк.

190. Збірка «Я», 1949. Вістки з України, 33 арк.

191. Концентрація Армії крайової й інших польських підпільних сил на терен КВШ «Львів», арк. 7-8.

192. Р-н Болахівський. Звіт ОУН за перший квартал 1950 р. від 28 квітня 1950 р. Од. зберігання. С. 31-9, 31 арк.

Російський державний архів національної історії

193. Фонд 89. Спр. 8. Ситуація в західних областях України, 28.VIII.1990 р., 326 арк.

Російський державний архів соціально-політичної історії

Фонд 17. Політбюро ЦК КПРС

194. Оп. 125. Спр. 336, 337, 338, 339. Друковані матеріали діяльності ОУН.

Російський державний воєнний архів

Фонд 35084. Збірка документальних матеріалів про соціально-політичне становище у Західній Україні (1939-1941 рр.)

195. Оп. 1. Спр. 1. Накази і розпорядження військам Українського фронту у західних областях України, 146 арк.

Wojensky Historicky Archiw

Військово-історичний архів м. Трнава (Словаччина)

196. Фонд «Operac Banderovse». Коробки 1, 3, 43, 46, 50, 70, 78, 98. Папки 2, 6, 134, 148, 171, 176, 323, 371, 515.

Архів Міністерства внутрішніх справ і Адміністрації Республіки Польща

197. Фонд ІХ. Спр. 5, 7, 17, 25, 30, 34, 42, 48, 51, 55, 58, 60, 62, 66, 71, 78, 79 та інші.

II. Матеріали польових досліджень**(Архів Мизака Н.С.)**

198. Аудіоматеріали. Свідчення учасників та свідків боротьби ОУН, УПА. – 35 аудіокасет, 3150 хв.
199. Кіноматеріали: Фільм «За тебе, свята Україно». – Чернівці, 2002 р. 30 хв., «Бандерівці – війна без правил». – Москва, 2004 р., 34 хв., «Похорон Степана Бандери». – Мюнхен, 1959 р., 15 хв.
200. Листування з борцями ОУН, УПА, політв'язнями, 216 арк.
201. Матеріали повстанського фольклору (пісні, вірші, перекази), 95 арк.
202. Матеріали досліджень криївок і експедицій у кристалічних печерах Борщівського р-ну, 21 арк.
203. Матеріали перепоховань борців за волю України, 1992-1994 рр., 120 арк.
204. Листування з останнім Головнокомандувачем УПА В. Куком, заступником В. Галасою, його дружиною «Марічкою», окружним референтом СБ Чортківщини І. Пінязем та іншими, 34 арк.
205. Протоколи співбесід і листування з учасниками провокаційних груп МДБ, які діяли на території Хмельницької обл., 45 арк.
206. Спогади, записані у Тернопільській обл. (Бережанський, Борщівський, Бучацький, Заліщицький, Чортківський р-ни), 455 арк.
207. Спогади, записані у Хмельницькій обл. (Дунаєвецький, Ізяславський, Старокостянтинівський, Хмельницький, Чемеровецький, Шепетівський, Ярмолинецький р-ни), 216 арк.
208. Спогади, списки загиблих, депортованих і арештованих, записані у Чернівецькій обл. (Вижницький, Глибоцький, Заставнівський, Кіцманський, Путильський, Сторожинецький, Хотинський р-ни), 1215 арк.

209. Фотоматеріали учасників визвольної боротьби, зібрані на терені УПА-«Захід», 4105 фото.

III. Збірники документів і матеріалів

210. Акція «Вісла». Документи / ред. Місило Є. – Львів-Нью-Йорк, 1997. – 564 с.

211. Армія безсмертних. Повстанські світлини / ред. Володимир В'ятрович та Володимир Мороз. – Львів: Мс., 2002. – 220 с.

212. Бережанська земля / Історико-мемуарний збірник. – Нью-Йорк, 1970. – Т. 1, 1998. – Т. 2. – 910 с.

213. Бібліотека Українського Підпільника (далі БУП). Видання Закордонних частин ОУН (далі ЗЧ ОУН) / ОУН в світлі постанов Великих Зборів, Конференцій та інших документів з боротьби 1929-1955 рр. (Збірка документів), 1955. – Ч. 1. – 372 с.

214. БУП. Видання ЗЧ ОУН / Україна проти Москви (Збірка статей), 1955. – Ч. 2. – 390 с.

215. БУП. Видання ЗЧ ОУН / УГВР в світлі постанов Великого Збору та інших документів з діяльності 1944-1951 рр. (Збірка документів), 1956. – Ч. 3. – 356 с.

216. БУП. Видання ЗЧ ОУН / АБН в світлі постанов та інших матеріалів з діяльності 1941-1956 рр. (Збірка документів), 1956. – Ч. 4. – 368 с.

217. БУП. Видання ЗЧ ОУН / Большевизм і визвольна боротьба, 1957. – Ч. 5. – 464 с.

218. БУП. Видання ЗЧ ОУН / УПА в світлі документів з боротьби за Українську Самостійну Соборну Державу (1942-1950 рр.) (Збірка документів), 1957. – Ч. 6. Частина перша. – 452 с.

219. БУП. Видання ЗЧ ОУН / УПА в світлі документів з боротьби за Українську Самостійну Соборну Державу (Бойові дії УПА), 1960. – Ч. 7. Частина

друга. – 448 с.

220. БУП. Видання ЗЧ ОУН / Хмель С. Українська партизанка, 1959. – Ч. 8. – 274 с.

221. БУП. Видання ЗЧ ОУН / Четвертий Великий Збір Організації Українських Націоналістів (ОУН), 1960. – Ч. 9. Том перший. – 246 с.

222. БУП. Видання ЗЧ ОУН / Четвертий Великий Збір Організації Українських Націоналістів (ОУН), 1969. – Ч. 10. Том другий. – 320 с.

223. БУП. Видання ОУН / П'ятий Великий Збір Організації Українських Націоналістів (ОУН), 1975. – Ч. 11. Матеріали і постанови. – 374 с.

224. БУП. Видання ОУН / АБН в світлі постанов Конференцій та інших матеріалів з діяльності 1950-1953 рр., 1979. – Ч. 12. Том другий. – 464 с.

225. БУП. Видання ОУН / АБН в світлі постанов Конференцій та інших матеріалів з діяльності 1967-1970 рр. (Збірка документів), 1981. – Ч. 13. Том третій. – 524 с.

226. БУП. Видання ОУН / АБН в світлі постанов Конференцій та інших матеріалів з діяльності 1967-1970 рр. (Збірка документів), 1982. – Ч. 14. Том четвертий. – 454 с.

227. БУП. Видання ОУН / Шостий Великий Збір Організації Українських Націоналістів (ОУН). Матеріали і постанови, 1984. – Ч. 15. – 632 с.

228. БУП. Видання ЗЧ ОУН / 20 з'їзд КПРС без маски, 1956. – Ч. 1. – Серія друга. – 165 с.

229. БУП. Видання ЗЧ ОУН / Микулин А. Концентраційні табори в Союзі, 1958. – Ч. 2. – Серія друга. – 228 с.

230. БУП. Видання ЗЧ ОУН / Лисенко Л. Сільське господарство України, 1960. – Ч. 3. – Серія друга. – 208 с.

231. Бібліотека Українського Державника (далі БУД). Видання Української Центральної Інформаційної Служби (УЦІС) / Конференція Українських Націоналістів. Київ, 28-29 березня 1992 р., 1992. – Ч. 1. – 222 с.

232. Білас І. Репресивно-каральна система в Україні (1917-1953) / Білас І.Г. – К.: Либідь – Військо України, 1994. – Книга друга. – 688 с.

233. Бойківщина полуднево-західня вітка української землі. Монографічний збірник / Український Архів. Том XXXIX. – Фінляндія-Нью-Йорк, 1980. – 522 с.

234. Внутренние войска в Великой Отечественной войне 1941-1945 гг. Документы и материалы. – М.: Юридическая литература, 1975. – 728 с.

235. Деятельность органов государственной безопасности в годы Великой Отечественной войны (1941-1945) / Сборник документов и материалов. – М., 1964. – 444 с.

236. Депортації. Західні землі України кінця 30-х – початку 50-х рр. Документи і матеріали, спогади: У 3 томах / НАН України, Ін-тут українознавства ім. І. Крип'якевича. – Львів, 1996. Т. 1 (1939-1945 рр.). – 751 с.; 1998. Т. 2.

237. Гайке В.Д. Українська дивізія Галичина / Вольф Дітріх Гайке. Накладом Братства кол. Вояків 1-ої Української Дивізії УНА. – Торонто-Париж-Мюнхен, 1970. – 278 с.

238. Дзюбан О. Документ про агентурну роботу спецслужб СРСР проти українського національно-визвольного руху / О. Дзюбан // Український визвольний рух. – Львів, 2003. Збірник 1. – 208 с.

239. Життя і діяльність Степана Бандери: документи і матеріали / [ред. і упоряд. Микола Посівнич]. – Тернопіль: Астон, 2008. – 448 с.

240. Збірник матеріалів для відзначення Акта відновлення української державності 30 червня 1941 р., Лондон 1941-1976. – 34 с.

241. Зборівщина: історія і сьогодення: історико-краєзнавчий нарис / [укл. М. Бігус]. – Тернопіль: Воля, 2008. – 480 с.

242. Злочини комуністичної Москви в Україні вліті 1941 року / Суспільно-політична бібліотека. Ч. X. – Нью-Йорк: Пролог, 1960. – 86 с.

243. Кокін С. Анотований покажчик документів з історії ОУН і УПА у фондах державного архіву СБУ / С.А. Кокін. Державний архів Служби безпеки України. – К., 2000. – Випуск 1. – 214 с.

244. Косик В. Україна і Німеччина в Другій світовій війні / В. Косик. Збірник німецьких матеріалів. – Львів, 1997. Т. 1; 1998. Т. 2. – 384 с.

245. Косик В. Україна в Другій світовій війні у документах / В. Косик. –

Львів, 1999. – 382.

246. Косик В. Україна в Другій світовій війні у документах / В. Косик. – Львів, 2000. – 367 с.

247. Літопис Української Повстанської Армії (далі Літопис УПА). Чорний Ліс: видання команди Станиславського тактичного відтинка УПА, 1947-1959 роки / [відп. ред. Є. Штендера]. – Торонто, 1987. – Том 3. Книга перша: 1947-1948. – 272 с., 1989. – Том 4. Книга друга: 1948-1950 (продовження). – 198 с.

248. Літопис УПА. УПА в світлі німецьких документів, 1942-1945 / [відп. ред. Є. Штендера]. – Торонто, 1983. – Том 6. Книга перша: 1942 – липень 1944. – 256 с.; 1983. – Том 7. Книга друга: серпень 1944 – 1945 (продовження). – 272 с.

249. Літопис УПА. Українська Головна Визвольна Рада. Документи, офіційні публікації, матеріали / [відп. ред. Є. Штендера]. – Торонто, 1980. – Том. 8. Книга перша: 1944-1945. – 320 с.; 1982. – Том. 9. Книга друга: 1946-1948. – 529 с.; 1984. – Том. 10. – 424 с.

250. Літопис УПА. Тернопільщина: список впавших героїв української революції в боротьбі з московсько-більшовицьким окупантом за час від 13 березня 1944 до 31 грудня 1948 року / [відп. ред. Є. Штендера]. – Торонто, 1985. – Том 11. – 248 с.

251. Літопис УПА. Третя подільська воєнна округа УПА «Лисоня» / [відп. ред. Є. Штендера]. – Торонто, 1989. – Том 12. – 352 с.

252. Літопис УПА. Перемищина – Перемиський курінь; книга перша: Денник відділу «Бурлаки» (Володимира Щигельського) / [відп. ред. Є. Штендера] – Торонто, 1986. – Том. 13. – 370 с.

253. Літопис УПА. Перемищина – Перемиський курінь; книга друга: Денники й документи / [відп. ред. Є. Штендера]. – Торонто, 1987. – Том 14. – 262 с.

254. Літопис УПА. Костянтин Гіммельрайх: Спогади командира відділу особливого призначення «УПА-Схід» / [відп. ред. Є. Штендера]. – Торонто, 1987. – Том 15. – 266 с.

255. Літопис УПА. Підпільні журнали Закерзонської України, 1945-1947 / [відп. ред. Є. Штендера]. – Торонто, 1987. – Том 16. – 608 с.

256. Літопис УПА. Карпатська група УПА «Говерля». Документи, звіти та офіційні публікації / [відп. ред. Є. Штендера]. – Торонто, 1999. – Том 18. Книга перша. – 328 с.

257. Літопис УПА. Карпатська група «Говерля». Спомини, статті та видання історично-мемуарного характеру / [відп. ред. Є. Штендера]. – Торонто-Львів, 1992. – Том 19. – 357 с.

258. Літопис УПА. УПА в світлі німецьких документів 1941-1943 / [відп. ред. Є. Штендера]. – Торонто-Львів, 1991. – Том 21. Книга третя: червень 1941 – травень 1943. – 271 с.

259. Літопис УПА. УПА в світлі польських документів / [відп. ред. Є. Штендера]. – Торонто-Львів, 1992. – Том 22. Книга перша: Військовий суд Оперативної Групи «Вісла». – Торонто-Львів, 1992. – Том 22. – 627 с.

260. Літопис УПА. Медична опіка в УПА: документи, матеріали і спогади / [відп. ред. Є. Штендера]. – Торонто-Львів, 1992. – Том 23. – 480 с.

261. Літопис УПА. Ідея і Чин: орган Проводу ОУН, 1942-1946 / [відп. ред. Є. Штендера]. – Торонто-Львів, 1995. – Том 24. – 592 с.

262. Літопис УПА. Пісні УПА. Збірка пісень, тематично пов'язаних з боротьбою УПА / [відп. ред. Є. Штендера]. – Торонто-Львів, 1996. – Том. 25. – 556 с.

263. Літопис УПА. Українська Головна Визвольна Рада: 1949-1952 / [відп. ред. Є. Штендера]. – Львів, 2001. – Том 26. Книга четверта. – 658 с.

264. Літопис УПА. Кризь сміх заліза (хроніки) / [відп. ред. П.Й. Потічний]. – Торонто-Львів, 2000. – Т. 30. – 552 с.

265. Літопис УПА. УПА на Львівщині і Ярославщині. Спогади і документи вояків УПА ТВ «Розточчя», 1943-1947 / [відп. ред. П.Й. Потічний]. – Торонто-Львів, 2000. – Том 31. – 324 с.

266. Літопис УПА. Медична опіка в УПА: документи, матеріали і спогади / [відп. ред. П.Й. Потічний]. – Торонто-Львів, 2001. – Том 32. Книга друга. – 581 с.

267. Літопис УПА. Тактичний відтинок УПА 26-й «Лемко»: Лемківщина і Перемищина (Документи і матеріали) / [відп. ред. П.Й. Потічний]. – Торонто-

Львів, 2001. – Том 33. – 900 с.

268. Літопис УПА. Лемківщина і Перемищина – «Холодний Яр», «Бескид», «Верховина»: Політичні звіти / [відп. ред. П.Й. Потічний]. – Торонто-Львів, 2001. – Том 34. – 974 с.

269. Літопис УПА. Книга полеглих членів ОУН і вояків УПА Львівщини / [відп. ред. П.Й. Потічний]. – Торонто-Львів, 2002. – Том 36. – 1058 с.

270. Літопис УПА. Архітектура резистансу: криївки і бункери УПА в світлі радянських документів / [відп. ред. П.Й. Потічний]. – Торонто-Львів, 2002. – Том 38. – 430 с.

271. Літопис УПА. Тактичний відтинок УПА 28-й «Данилів»: Холмщина і Підляшшя. Документи і матеріали / [відп. ред. П.Й. Потічний]. – Торонто-Львів, 2003. – Том 39. – 1058 с.

272. Літопис УПА. Тактичний відтинок УПА 27-й «Бастіон»: Любачівщина, Ярославщина, Томашівщина. Документи і матеріали / [відп. ред. П.Й. Потічний]. – Торонто-Львів, 2004. – Том 40. – 600 с.

273. Літопис УПА. Президент УГВР Кирило Осьмак / [відп. ред. П.Й. Потічний]. – Торонто-Львів, 2004. – Том 41. – 880 с.

274. Літопис УПА. Генерал Роман Шухевич – «Тарас Чупринка» Головний Командир УПА / [відп. ред. П.Й. Потічний]. – Торонто-Львів, 2006. – Том 45. – 372 с.

275. Літопис УПА. Боротьба з агентурою: Протоколи допитів Служби безпеки ОУН в Тернопільщині 1946-1948 / [відп. ред. П.Й. Потічний]. – Торонто-Львів, 2006. – Том 43. – 1332 с.; Торонто-Львів, 2006. Том 44. – 1288 с; Торонто-Львів, 2007. – Том 46. – 896 с.

276. Літопис УПА. Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: директиви і документи ЦК Компартії України 1943-1959 / [ред. рада П. Сохань, П. Потічний та ін.]. – Київ-Торонто, 2001. – Том 3. Нова серія. – 652 с.

277. Літопис УПА. Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС-МВС, МДБ-КДБ (1943-1959) / [ред. рада П. Сохань, П. Потічний та ін.]. – Київ-Торонто, 2002. –

Том 4. Нова серія. Книга перша: 1943-1945. – 597 с.

278. Літопис УПА. Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС-МВС, МДБ-КДБ (1943-1959) / [ред. рада П. Сохань, П. Потічний та ін.]. – Київ-Торонто, 2002. –

Том 5. Нова серія. Книга друга: 1946-1947. – 574 с.

279. Літопис УПА. Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС-МВС, МДБ-КДБ (1943-1959) / [ред. рада П. Сохань, П. Потічний та ін.]. – Київ-Торонто, 2003. –

Том 6. Нова серія. Книга третя: 1948. – 523 с.

280. Літопис УПА. Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС-МВС, МДБ-КДБ (1943-1959) / [ред. рада П. Сохань, П. Потічний та ін.]. – Київ-Торонто, 2003. –

Том 7. Нова серія. Книга четверта: 1949-1959. – 716 с.

281. Літопис УПА. Волинь, Полісся, Поділля: УПА та Запілля 1944-1946. Документи і матеріали / [ред. рада П. Сохань, П. Потічний та ін.]. – Київ-Торонто, 2006. – Том 8. Нова серія. – 1448 с.

282. Літопис УПА. Боротьба проти повстанського руху і націоналістичного підпілля: протоколи допитів заарештованих радянськими органами державної безпеки керівників ОУН і УПА 1944-1945 / [ред. рада П. Сохань, П. Потічний та ін.]. – Київ-Торонто, 2008. – Том 9. Нова серія. – 912 с.

283. Літопис УПА. Життя і боротьба генерала «Тараса Чупринки» (1907-1950). Документи і матеріали / [ред. рада П. Сохань, П. Потічний та ін.]. – Київ-Торонто, 2007. – Том 10. Нова серія. 832 с.

284. Літопис УПА. Воєнна Округа УПА «Буг» 1944-1948. Документи і матеріали / [ред. рада П. Сохань, П. Потічний та ін.]. – Київ-Торонто, 2008. – Том 12. Нова серія. – 800 с.

285. Літопис УПА. Горбаль Мирослав. Довідник пошукуєць. Реєстр осіб, пов'язаних з визвольною боротьбою на теренах Львівщини (без Дрогобиччини). 1944-1947 (за архівними даними) / [упор. Мирослав Горбаль, відп. ред. П.Й. Потічний]. – Львів, 2003. – 416 с.

286. Літопис УПА. Горбаль Мирослав. Довідник пошуківець. Реєстр осіб, пов'язаних з визвольною боротьбою на теренах Дрогобиччини. 1939-1950 (за архівними документами) / [упор. Мирослав Горбаль, відп. ред. П.Й. Потічний]. – Львів, 2005. – 1312 с.

287. Літопис Золотопотіцький / [рел. колегія Головецька Л.В., Зелінська Б.В. та ін.]. – Тернопіль: Мандрівець, 2001. – Том 1. – 280 с.

288. Літопис нескореної України. Документи, матеріали, спогади / [відп. ред. Ярослав Лялька]. – Львів: Просвіта, 1993. – Книга I. – 800 с.

289. Літопис нескореної України. Документи, матеріали, спогади / [відп. ред. Ярослав Лялька]. – Львів: Галицька Видавнича Спілка, 1997. – Книга II. – 664 с.

290. Мартирологія Українських Церков у 4 томах / Документи, матеріали, християнський самвидав / [упор. і зред. Осип Зінкевич і Тарас Ланчина]. – Торонто-Балтимор: Смолоскип ім. В. Симоненка, 1985. – Т. 2. – 840 с.

291. Матеріали та документи Служби безпеки ОУН(б) у 1940-х рр / [упор. О. Лисенко, І. Патриляк]. – К., 2003. – 253 с.

292. Московські вбивці Бандери перед судом (збірка матеріалів) / [ред. Данило Чайковський]. – Мюнхен, 1965. – 722 с.

293. Оперативная игра «Звено» // Сборник материалов чекистской конференции «Ленинские принципы и чекистские традиции в работе органов государственной безопасности Украины». – К., 1970. – Вып. 3. – 130 с.

294. Партизанское движение в годы Великой Отечественной войны 1941-1945 гг. / Документы и материалы. – М., 1990. – 210 с.

295. Перемишль західний бастион України / Перемиський видавничий комітет. – Нью-Йорк-Філадельфія, 1961. – 446 с.

296. Підгаєцька земля / Історико-мемуарний збірник. – Нью-Йорк-Торонто, 1980. – 940 с.

297. Підгайчани в боротьбі за волю України: Історико-мемуарний збірник / [гол. ред. Василь Ліщинецький]. – Детройт-Клівленд-Парма, США; Тернопіль, 2000. – 623 с.

298. Пограничные войска СССР. Май 1945 – 1950 / Сборник документов и

матеріалов. – М.: Наука, 1975. – 676 с.

299. Пропам'ятна книга впадших на полі слави вояків Української Повстанської Армії – Захід VI Воєнної округи «Сян». Тактичних відтинків «Лемко», «Бастіон», «Данилів». – 1944-1946 / [ред. Євген Місило]. – Варшава-Торонто, 1995. – Т. 1. – 408 с.

300. Проголошення Акта відновлення Української Держави 30 червня 1941 р. – К., 2006. – 136 с.

301. Радянська Тернопільщина, 1939-1958 / Документи і матеріали [ред. В.П. Андреев та ін]. – Львів, 1971. – 310 с.

302. Реєстр населених пунктів Львівщини за довідниками 1946 та 1972 / [упор. Мирослав Горбаль]. – Львів: Афіша, 2009. – 154 с.

303. Роман Шухевич у документах радянських органів державної безпеки (1940-1950) / [ред. рада. С. Богунов, С. Кокін, В. Сергійчук та ін.]. – К., 2007. – Том 1. – 640 с.

304. Роман Шухевич у документах радянських органів державної безпеки (1940-1950) / [ред. рада. С. Богунов, С. Кокін, В. Сергійчук та ін.]. – К., 2007. – Том 2. – 584 с.

305. Романів О., Федущак І. Західноукраїнська трагедія 1941 / [ред. Богдан Романів]. Українознавча бібліотека НТШ. – Львів-Нью-Йорк, 2002. – Число 18. – 430 с.

306. Сергійчук В. ОУН-УПА в роки війни. Нові документи і матеріали / Володимир Іванович Сергійчук. – К.: Дніпро, 1996. – 494 с.

307. Сергійчук В. Десять буремних літ. Західноукраїнські землі у 1944-1953 рр. Нові документи і матеріали / Володимир Іванович Сергійчук. – К.: Дніпро, 1998. – 944 с.

308. Сергійчук В. Український здвиг: Волинь. 1939-1955 / Володимир Іванович Сергійчук. – К.: Українська Видавнича Спілка, 2005. – 840 с.

309. Сергійчук В. Український здвиг: Прикарпаття. 1939-1955 / Володимир Іванович Сергійчук. – К.: Українська Видавнича Спілка, 2005. – 840 с.

310. Сергійчук В. Український здвиг: Наддніпрянина 1941-1955 /

Володимир Іванович Сергійчук. – К.: Українська Видавнича Спілка, 2005. – 836 с.

311. Сергійчук В. Український здвиг: Поділля. 1939-1955 / Володимир Іванович Сергійчук. – К.: Українська Видавнича Спілка, 2005. – 840 с.

312. Слово і зброя. Антологія. Українські поезії, присвячені УПА і революційно-визвольній боротьбі 1942-1967 / [упор. Леонід Полтава]. Видання Товариства к. вояків УПА ім. ген-хор. Романа Шухевича. – Т. Чупринка в США. – Торонто, 1968. – 416 с.

313. Советская военная энциклопедия. – Москва, 1979. – Т. 7. – 460 с.

314. Советская военная контрразведка. Сборник документов. – М., 1984. – Вып. третий (июнь 1941 – сентябрь 1945 гг.). – 642 с.

315. Соловій Ф. Повстанський мартиролог Стрийщини. 1930-1950 / Ф. Соловій. – Стрий: Щедрик, 1999. – 410 с.

316. Соловьев Е. Пограничные войска СССР в Великой Отечественной войне 1942-1945. Сборник документов и материалов / [сост. Е. Соловьев]. – Москва, 1976. – 410 с.

317. Степан Бандера. Документи і матеріали (1920-1930 рр.) / [упор. М. Посівнич]. – Львів, 2006. – 248 с.

318. Співаник УПА. Видання ЗЧ ОУН і братства б. Вояків УПА ім. св. Юрія Переможця / Видання Закордонних Частин ОУН і братства б. Вояків УПА ім. св. Юрія Переможця. – 1950. – 160 с.

319. Степан Бандера у документах радянських органів державної безпеки (1939-1959) / [ред. рада Василь Богдан, Володимир В'ятрович, Володимир Сергійчук та ін.]. – К.: ПП Сергійчук М.І., 2009. – Том 1. – 680 с.

320. Степан Бандера у документах радянських органів державної безпеки (1939-1959) / [ред. рада Василь Богдан, Володимир В'ятрович, Володимир Сергійчук та ін.]. – К.: ПП Сергійчук М.І., 2009. – Том 2. – 646 с.

321. Степан Бандера у документах радянських органів державної безпеки (1939-1959) / [ред. рада Василь Богдан, Володимир В'ятрович, Володимир Сергійчук та ін.]. – К.: ПП Сергійчук М.І., 2009. – Том 3. – 248 с.

322. Теробовельська земля. Історично-мемуарний збірник. – Нью-Йорк-

Париж-Сидней-Торонто, 1968. – Том XX. – 920 с.

323. У боротьбі за волю України під бойовими прапорами УПА / [передр. крайового видання]. – Авсбург, 1949. – 192 с.

324. Українське державотворення. Акт 30 червня 1941 р. Документи і матеріали / [ред. Ярослав Дашкевич, Василь Кук]. – Львів-Київ, 2001. – 558 с.

325. Українська жінка у визвольній боротьбі 1940-1950 рр. Біографічний довідник / [упор. Надія Мудра]. – Львів: Світ, 2004. Випуск перший. – 192 с.; 2006. – Випуск другий. – 192 с.; 2009. – Випуск третій. – 142 с.

326. Український визвольний рух / [відп. ред. В. В'ятрович]. – Львів: Мс., 2003. – Збірник 1. – 208 с.

327. Український визвольний рух. Українсько-польський конфлікт під час Другої світової війни / [відп. ред. В. В'ятрович]. – Львів: Мс., 2003. – Зошит 2. – 194 с.

328. Український визвольний рух. До 75-ліття Організації Українських Націоналістів / [відп. ред. В. В'ятрович]. – Львів: Коло, 2004. – Збірник 3. – 304 с.

329. Український визвольний рух. Боротьба народів Центрально-Східної Європи проти тоталітарних режимів у XX ст / [відп. ред. В. В'ятрович]. – Львів: Мс, 2005. – Збірник 4. – 272 с.

330. Український визвольний рух / [відп. ред. В. В'ятрович]. – Львів: Мс., 2005. – Науковий збірник №5. – 240 с.

331. Український визвольний рух / [відп. ред. В. В'ятрович]. – Львів: Мс., 2006. – Науковий збірник №6. – 272 с.

332. Український визвольний рух / [відп. ред. В. В'ятрович]. – Львів: Мс., 2006. – Науковий збірник №7. – 312 с.

333. Український визвольний рух / [відп. ред. В. В'ятрович]. – Львів: Мс., 2006. – Науковий збірник №8. – 312 с.

334. Український визвольний рух / [відп. ред. В. В'ятрович]. – Львів: Мс., 2006. – Науковий збірник №8. – 320 с.

335. Українська Загальна Енциклопедія / [гол. ред. Іван Раковський]. – Львів – Станиславів – Коломия, 1936. – Том третій. – 1442 с.

336. Шематизм всего клира греко-католицької Єпархії Станиславівської на рік Божий 1938 / [апостольська нунціятура в Польщі]. Річник XXXVI.– Станиславів, 1938. – 216 с.

337. Шляхами чекістської долі / Збірник. – К.: Політвидав України, 1988. – 271 с.

338. Ярославщина і Засяння 1031-1947 / Історико-мемуарний збірник. Український збірник. – Нью-Йорк-Париж-Сідней-Торонто, 1986. – Т. XLII (40). – 798 с.

339. Яворівський фотоархів УПА / [упор. Василь Гуменюк]. – Львів: Сколом, 2005. – 236 с.

IV. Праці визначних лідерів ОУН

340. Бандера С. До питання основних кадрів національно-визвольної революції // Визвольний шлях. – Лондон, 1953. – Ч. 5 (68). – с. 7.

341. Бандера С. Командир-Провідник // Шлях Перемоги. – 1954. – Ч. 3-6. – берез.-квіт.

342. Бандера С. Український національно-визвольний рух живе // Визвольний шлях. – К. – №19. – С. 1159.

343. Бандера С. Перспективи української революції / С. Бандера. – Мюнхен, 1978. – 640 с.

344. Бусел Я. Київський. Советський патріотизм / Я. Бусел. – Київ-Львів, 1946. Вид. ЗЧ ОУН. Ч. 04/48. – 48 с.

345. Галаса Василь. Наше життя і боротьба / Василь Галаса. – Львів: Мс., 2005. – 272 с.

346. Горновий О. Про свободу преси в СРСР // Українська Трибуна. – 1949. – Ч. 13-17.

347. Горновий О. Підсумки успіхів нашої національно-визвольної боротьби // Сучасна Україна. – 1951. – Ч. 1.

348. Горновий О. Яка філософія – ідеалістична чи матеріалістична – обов'язує членів ОУН? // Сучасна Україна. – 1951. – Ч. 3.
349. Горновий О. Чому ми переможемо // Сучасна Україна. – 1951. – Ч. 8.
350. Горновий О. Чому ми в нашій боротьбі ставимо на власні сили українського народу? // Сучасна Україна. – 1951. – Ч. 7.
351. Гриньох Іван («Коваленко М.»). Українська проблема в планах німецької політики // Ідея і Чин. – 1942. – 1 верес. // Літопис УПА. – Торонто, 1995. – Т. 24. – 592 с.
352. Гриньох І. В боротьбі за ідейно-політичні позиції українського визвольного руху // Українська Трибуна. – 1949. – Ч. 1-2, 3-4.
353. Донцов Д. Націоналізм (3-є видання) / Д. Донцов. – Лондон: Укр. Видавнича Спілка, 1966. – 364 с.
354. Дужий П. Степан Бандера – символ Нації: Ескізний нарис про життя і діяльність Провідника ОУН / П. Дужий. – Львів: Галицька Видавнича Спілка, 1996. – Частина перша. – 189 с.; 1997. – Частина друга. – 383 с.
355. Дужий П. Роман Шухевич – політик, воїн, громадянин / П. Дужий. – Львів: Галицька Видавнича Спілка, 1998. – 256 с.
356. Дума П. До питання внутрішніх перешкод української національно-визвольної боротьби // Ідея і Чин. – 1943. – 4.
357. Дума П. «Наша відповідь» ($2 \times 2 = 4$) // За українську державу. – 1945. – лют.
358. Дума П. Ідейно-політичне обличчя більшовиків. // Ідея і Чин. – 1945. – Ч. 10.
359. Дяків-Горновий О. Ідея і Чин. Повна збірка творів / О. Дяків-Горновий. – Нью-Йорк-Торонто-Мюнхен, 1968. – 408 с.
360. Колодзінський М. Українська воєнна доктрина / М. Колодзінський. – Торонто, 1957. Частина перша. – 62 с.
361. Кук В. Відновлення Української Держави / В. Кук. // Національно-визвольна боротьба 20-50-х років ХХ ст. в Україні. Збірник матеріалів Першої міжнародної наукової конференції. – Львів 25-26 червня 1991. – Київ-Львів, 1993.

– С. 43-44.

362. Кук В. Генерал Роман Шухевич головний командир Української Повстанської Армії (УПА) / В. Кук. – К., 1997. – 110 с.

363. Кук В. Степан Бандера / В. Кук. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 1999. – 48 с.

364. Кук В. Колгоспне рабство / В. Кук. – Львів, 2005. – 264 с.

365. Лебедь М. УПА. Українська Повстанська Армія. Її генеза, ріст і дії у визвольній боротьбі українського народу за Українську Самостійну Державу. І частина. Німецька окупація України. Видання Пресового Бюро УГВР / М. Лебедь. – 1946. – 146 с.

366. Лебедь М. В пам'ять Голови Генерального Секретаріату УГВР // До Зброї. – 1950. – Ч. 8/21. – лист. – С. V-VI.

367. Лебедь М. Тарас Чупринка – великий син укр. народу // Сучасна Україна, 1951. – Ч. 5.

368. Ленкавський С. Український націоналізм. Твори. – Т. 1 / С. Ленкавський [за ред. О. Сича]. – Івано-Франківськ, 2002. – 600 с.

369. Мірчук П. Акт відновлення української державності 30 червня 1941 р / П. Мірчук. – Нью-Йорк, 1952. – 64 с.

370. Мірчук П. Українська Повстанська Армія / П. Мірчук. – Мюнхен, 1953. – 318 с.

371. Мірчук П. За чистоту позицій українського визвольного руху / П. Мірчук. – Мюнхен: Накладом автора, 1955. – 185 с.

372. Мірчук П. Нарис історії Організації Українських Націоналістів / П. Мірчук. – Мюнхен-Лондон-Нью-Йорк: Українське видавництво, 1968. Перший том. – 640 с.

373. Мірчук П. Роман Шухевич / П. Мірчук. – Нью-Йорк; Торонто; Лондон: Т-во колишніх вояків УПА в ЗСА, Канаді і Європі, 1970. – 269 с.

374. Мірчук П. Революційний змаг за УССД: У 2-х т / П. Мурчук. – Нью-Йорк; Торонто; Лондон: Союз українських політв'язнів, 1985. – Т. 1. – 222 с.

375. Мірчук П. Революційний змаг за УССД (Хто такі «бандерівці»),

«мельниківці», «двійкарі») / П. Мірчук. – Нью-Йорк-Торонто-Лондон, 1987. – Т. 2. – 280 с.

376. О-ч.: УПА в сучасних національно-визвольних змаганнях України (у восьмі роковини повстання УПА) / О-ч. [накладом ЦБ ЛВУ]. – Торонто, 1950. – 16 с.

377. Полтава П. Марксизм-соціалізм та ідея нації // Українська Трибуна, 1948. – Ч. 3, 6, 7, 8.

378. Полтава П. Елементи революційності українського націоналізму // Ідея і Чин. – Ч. 10 // Українська Трибуна. – 1949. – Ч. 16-23. – 82 с.

379. Полтава П, Безпосередньо за що ми ведемо бій? Підпільне видання 1950 р. – 19 с.

380. Полтава П. Кілька завваг щодо того, якими повинні бути радіопередачі «Голосу Америки» для Сов. Союзу // Сучасна Україна. – 1951. – Ч. 6.

381. Полтава П. Наша основна мета та революція в СРСР // Сучасна Україна, 1951. – Ч. 19-21, 51.

382. Полтава П. Про наш плян боротьби в теперішній обстановці // Сучасна Україна, 1951. – Ч. 5.

383. Полтава П. Чому СРСР повинен бути перебудований на принципі національних держав? // Сучасна Україна. – 1951. – Ч. 26; 1952. – Ч. 1.

384. Прокоп М. До питання ідейно-програмового змісту українського самостійницького курсу // Українська Трибуна. – 1949. – Ч. 19/25. – С. 10-15.

385. Прокоп М. УПА – як фактор української визвольної політики // Свобода. – 1950. – С. 230-233.

386. Прокоп М. Напередодні незалежної України / М. Прокоп. – Нью-Йорк-Париж, Сідней-Торонто-Львів, 1993. – 646 с.

387. Стецько Я. Українська Визвольна Концепція / Я. Стецько. – Видання Організації Українських Націоналістів, 1987. – Том перший. – 526 с.

388. Стецько Я. 30 червня 1941 р / Я. Стецько. – Накладом: Ліги Визволення України, Торонто, Онтаріо, Канада, Організації Оборони Чотирьох Свобід України, Нью-Йорк, США і Української Видавничої Спільки, Лондон, Англія, 1967. – 466 с.

389. Ребет Д. Знаменне десятиріччя в житті ОУН // Сучасна Україна, 1953. – Ч. 17/68.
390. Ребет Л. Соціальна програма українського визвольного руху // Сучасна Україна, 1953. – Ч. 19.
391. Федун П. «Полтава». Концепція самостійної України / П. Федун «Полтава». – Львів, 2008. – Том 1. – 720 с.
392. Шанковський Л. Підпільна преса в Україні // Альманах Свободи, 1953.
393. Шанковський Л. Історія Українського Війська / Л. Шанковський. – Вінніпег: Клуб приятелів Української книжки, 1953. – 852 с.
394. Шанковський Л. Похідні групи ОУН. Причинки до історії похідних груп ОУН на центральних і східних землях України в 1941-1953 рр / Л. Шанковський. – Мюнхен: Видавництво «Український самостійник», 1958. – 369 с.
395. Шанковський Л. Тринадцять літ / Дії УПА й збройного підпілля ОУН на терені військової Округи ч. 4 «Говерля» в 1943-1956 рр. // Альманах Станиславівської землі: Збірник матеріалів до історії Станиславова і Станиславівщини. – Нью-Йорк-Торонто-Мюнхен, 1975.
396. Шанковський Л. Дії УПА і українського збройного підпілля на терені Перемищини / Л. Шанковський // Перемишль західний бастион України. – Нью-Йорк-Філадельфія: Перемиський видавничий комітет, 1961. – 446 с.
397. Шанковський Л. УПА на Підгаєччині. Причини до історії ВО «Лисоня» // Підгаєцька земля. Історико-мемуарний збірник / Л. Шанковський. – Нью-Йорк-Торонто, 1980. – 744 с.
398. Шанковський Л. Історія Українського Війська / Л. Шанковський. – К.: Панорама, 1991. – 192 с.

V. Мемуари

399. Андрусак М. Брати грому / М. Андрусак. – Коломия: Вік, 2001. – 800 с.
400. Андрусак М. Брати вогню / М. Андрусак. – Коломия: Вік, 2004. – 896 с.

401. Антемійчук Т. Норильські табори. Табірник Е-058 (спогади) / Т. Антемійчук. – Забже (Польща), 1981. – 250 с.
402. Бакай М. Підхоплені полум'ям / М. Бакай. – Снятин: Прут Принт, 1997. – 128 с.
403. Базима Г. Слідами великого рейду / Г. Базима. – К., 1959. – 120 с.
404. Бегма В. Шляхи нескорених / В. Бегма, Л. Кизя. – К., 1965. – 282 с.
405. Бережанщина у спогадах емігрантів. – Тернопіль, 1993. – 262 с.
406. Бережанська земля. Книга Пам'яті України / [авт. колект.]. – Тернопіль: Збруч, 2006. – Том. 3. – 794 с.
407. Боб'юк А. В Шумських лісах / А. Боб'юк. – Ланівці, 1992. – 46 с.
408. Бода Б. Петро Мельник – командир Гуцульщини / Б. Бода. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2002. – 99 с.
409. Борець Ю. Рейд без зброї. – УПА на Заході / Ю. Борець. – Українська видавнича спілка у Великій Британії, 1982. – 320 с.
410. Борець Ю. З найкращими / Ю. Борець. – К.: Наукова думка, 1992. – 296 с.
411. Борець Ю. У вирі боротьби: Спогади учасника повстанської боротьби (1941-1948) / Ю. Борець. – К.: Наукова думка, 1993. – 302 с.
412. Борець Ю. За Україну, за її волю / Ю. Борець. – К.: Видавництво «Світ поліграфії» ТзОВ «Книгодрук», 1998. – 220 с.
413. Борис М. Нескорена Долинщина. Літопис визвольних змагань. Мартирологи, біографії, спогади, документи, фото / М. Борис. – Івано-Франківськ, 2002. – 410 с.
414. Броди і Брідщина / [ред. Богдан Зробок]. – Броди, 1998. – 690 с.
415. В рядах УПА: Збірка споминів був. Вояків Української Повстанської Армії. – Нью-Йорк, 1957. – 352.
416. В рядах УПА. Збірка споминів колишніх вояків УПА з терену Лемківщини й Перемищини / [ред. Микола Дупляк]. – Нью-Йорк: Накладом Товариства Вояків УПА в США і Канаді, 1999. – Том. 2. – 604 с.
417. Васькович Г. Роман Шухевич – командир повстанських війн / Г. Васькович // Збірник на пошану ген. Романа Шухевича. – Лондон: Укр.

Видавнича Спілка; Мюнхен: Укр. Інститут Освітньої політики, 1990. – 210 с.

418. Войновський П. Моє найвище щастя. Спомини / П. Войновський. – К.: Видавництво імені Олени Теліги, 1998. – 304 с.

419. Войцехович В. Сто днів звитяги / В. Войцехович. – К., 1970. – 430 с.

420. Гайвас Я. Воля ціни не має / Я. Гайвас. – Торонто, 1971. – 312 с.

421. Гарасимів І. («Палій»). З юнацьких мрій у ряди УПА / І. Гарасимів // Літопис УПА. – Торонто-Львів, 1999. – Том 29. – 336 с.

422. Генерал Роман Шухевич. Бібл. ЗЧ ОУН, 1966 (передрук Степана Шаха і Григорія Васьковича). – 92 с.

423. Гермаківський І. На чатах волі / І. Гермаківський. – Тернопіль: Джура, 2001. – 192 с.

424. Герои незримого фронту / [Збірник]. – Ужгород: Карпати, 1978. – 136 с.

425. Грицай Ярослав – «Чорнота», Грицай Парасковія. А рани не гоїлися. Спомини «Чорноти» / Ярослав Грицай. – Львів, 2001. – 332 с.

426. «Грім» – полковник УПА Микола Твердохліб. Спогади і матеріали / [упор. Роман Грицьків]. – Торонто-Львів, 2003. – 128 с.

427. Громенко М. У Великому рейді./ М. Громенко. – Мюнхен: До Зброї, 1956. – 80 с.

428. Гук Б. Закерзоння. Спомини вояків УПА / Б. Гук. – Варшава: Тирса, 1994. – Т. 1. – 440 с.

429. Гук Б. Закерзоння. Спомини вояків УПА / Б. Гук. – Варшава: Тирса, 1994. – Т. 2. – 280 с.

430. Гук Б. Закерзоння. Спомини вояків УПА / Б. Гук. – Варшава: Тирса, 1997. – Т. 3. – 290 с.

431. Гук Б. Закерзоння. Спомини вояків УПА / Б. Гук. – Варшава: Тирса, 1998. – Т. 4. – 300 с.

432. Дмитрик І. У лісах Лемківщини. Спогади вояка УПА / І. Дмитрик. – Сучасність, 1973. – 304 с.

433. Добровольський С. Боївка «С» / С. Добровольський. – Тернопіль: Джура, 2002. – 208 с.

434. Добровольський С. Крутими стежками. Спогади та роздуми / С. Добровольський. – Тернопіль, 1999. – 144 с.
435. Дюк П. Старшинська і підстаршинська школа УПА / П. Дюк. – Чикаго, 1993. – С. 61-87.
436. Жулковська О. У нас нема зерна неправди за собою / О. Жулковська. – Тернопіль: Укрмедкнига, 2005. – 310 с.
437. За Україну, за її волю. Книга пам'яті Підволочиського району / [ред. колегія Юрія Мокрій та ін.]. – Тернопіль: Збруч, 2000. – 496 с.
438. За честь і славу, за народ. Книга пам'яті Тернопільського району / [ред. обл. Кн. Пам'яті]. – Тернопіль: Збруч, 2003. – 494 с.
439. Заведенюк В. Вони вмирали, їм дзвони не грали.. / В. Заведенюк. – Тернопіль: Укрмедкнига, 2000. – 530 с.
440. Заведенюк В. Дорога до отчого дому довжиною в 50 років: Спогади учасника повстанської боротьби (1941-1945) / В. Заведенюк. – Тернопіль: Воля, 2004. – 211 с.
441. Івахів Я. Село Конюхи козацьке гніздо / Я. Івахів. – Нью-Йорк, 1972. – 460 с.
442. Казанівський Б. Шляхом легенди: спомини / Б. Казанівський. – Лондон, 1975. – 292 с.
443. Кальба М. Дружини Українських Націоналістів / М. Кальба. – Детройт, 1992. – 144 с.
444. Кекіш П. По свіжих слідах минулого / П. Кекіш. – Тернопіль: Збруч, 1993. – 180 с.
445. Климишин М. В поході до волі. Спомини / М. Климишин. – Т. 1, без вихідн. даних. – 384 с.
446. Кметь Є. «Сойка». Спогади. Любачівщина на шляху боротьби / Є. Кметь. – Дніпропетровськ: Бористен, 2000. – 216 с.
447. Ковпак С. От Путивля до Карпат / С. Ковпак. – М., 1945. – 210 с.
448. Король К. Моя Голгофа / К. Король. – Чернівці: Троянда, 2000. – 216 с.
449. Кривуцький І. Де срібнолентний Сян пливе / І. Кривуцький. – 2-е вид.

Львів, 2000. – 410 с.

450. Куп'як Д. Спогади нерозстріляного / В. Куп'як. – Львів, 1993. – 431 с.

451. Лазорко Й. Спогади / Й. Лазорко. – Тернопіль: Лілея, 1996. – 160 с.

452. Лазорко Й. Ви жертвою впали (спогади учасника визвольних змагань, колишнього політв'язня ГУЛАГу). Частина друга / Й. Лазорко. – Тернопіль, 2003. – 144 с.

453. Лико І. На грані мрії і дійсності: спогади підпільника / І. Лико. // Літопис УПА. – Торонто-Львів, 2002. – Том 37. – 644 с.

454. Лушак М. Участь ОУН в боротьбі за волю / М. Лушак. – Чикаго, 1993. – 60 с.

455. Михальчук Б. Юнацька чота: спогади курсанта старшинської школи УПА в Карпатах / Б. Михальчук. – Тернопіль, 1998. – 55 с.

456. Макар В. Спомини та роздуми / В. Макар. Від Бистриці до Бугу (1911-1929). – Торонто-Київ, 2001. – Том 1. – 448 с.; Бойові друзі. Книга перша. – Торонто-Київ, 2001. – Т. 2. – 372 с.; Бойові друзі. Книга друга. – Торонто-Київ, 2001. – Т. 3. – 512 с.; Береза Картузька. Роки неволі та боротьби. – Торонто-Київ, 2001. – Т. 4. – 520 с.

457. Малащук Р. З книги мого життя / Р. Малащук. – Торонто, 1987. – 358 с.

458. Марунчак М. Українські політичні в'язні в нацистських концентраційних таборах / М. Марунчак. – Вінніпег – Канада, 1996. – 364 с.

459. Мечник С. У боротьбі проти московської агентури / С. Мечник. – Мюнхен: Укр. вид-во, 1980. – 176 с.

460. Мечник С. Під трьома окупантами. Спогади українського революціонера-підпільника / С. Мечник. – Лондон: Укр. Видавнича Спілка, 1958. – 218 с.

461. Мечник С. Початок невідомого. Спогади 1945-1954 / С. Мечник. – Мюнхен: Укр. В-во, 1984. – 264 с.

462. Мечник С. Роздумую, пригадую (Спогади: третя частина 1954-1973) / С. Мечник. – Мюнхен: Укр. В-во, 1958. – 285 с.

463. Мечник С. Люди, роки, події (Спогади: четверта частина) / С. Мечник. –

Мюнхен: Укр. В-во. – 294 с.

464. Мечник С. Вивчаймо ворога (Доповіді, лекції, роздумування і спомини) / С. Мечник. – Мюнхен: Укр. В-во, 1989. – 317 с.

465. Мечник С. Сторінками протоколів та щоденника. Спогад про друга Івана Кашубу / С. Мечник. – Львів, 2002. – 88 с.

466. Мечник С. За нашу незалежність (Доповіді, статті, спогади і нариси) / С. Мечник. – Мюнхен: Укр. В-во, 1990. – 316 с.

467. Мечник С. В підпіллі революційної ОУН / С. Мечник. – Львів: Фелікс Лтд, 1993. – 143 с.

468. Мечник С. Роздуми та спостереження довголітнього члена ОУН / С. Мечник. – Львів: Каменярь. – 1993. – 64 с.

469. Мечник С. Революційна ОУН під проводом Степана Бандери (причинки до історії) / С. Мечник. – Стрий: ТОВ «УВІС», 1993. – 94 с.

470. Мечник С. Служба Безпеки Революційної ОУН у боротьбі з НКВД-НКГБ-МГБ-КГБ / С. Мечник. – Тернопіль: Редакційно-видавничий відділ по пресі, 1994. – 128 с.

471. Мечник С. Закордонні частини Організації Українських Націоналістів (Причинки до історії) / С. Мечник. – Львів: Галицька Видавнича Спілка, 1995. – 151 с.

472. Мечник С. Шляхами підпілля Революційної ОУН: Причинки до історії / С. Мечник. – Львів: Універсум, 1997. – 210 с.

473. Мечник-Мудрик С. Моє минуле / С. Мечник. – Львів-Мюнхен, 2002. – 210 с.

474. Національна Книга Пам'яті жертв голодоморів 1932-1933, 1946-1947 років в Україні / [Чернівецька область]. – Чернівці: Зелена Буковина, 2008. – 1088 с.

475. Нескорена Зборівщина / [ред. обл. Кн. Пам'яті]. – Тернопіль: Збруч, 2001. – Т. 1. – 262 с.; Т. 2. – 260 с.

476. Оленич І. Доля Лемківщини / І. Оленич. – Львів: Каменярь, 1992. – 118 с.

477. Олещук І. Шлях до світанку: Спогади, документи, статті / І. Олещук. – Тернопіль: Джура, 2001. – 170 с.

478. Паньківський К. Роки німецької окупації (1941-1944) / К. Паньківський. – Нью-Йорк-Торонто, 1965. – 480 с.
479. Паньків Б. Золотого вересня гіркі плоди. Злочини комуністичного режиму і народний опір йому на Тернопільщині у 1939-1950 рр / Б. Паньків. – Тернопіль, 2000. – 110 с.
480. Паньків М. Віра, Надія, Любов / В. Паньків. – Варшава: Український Архів, 2001. – Т. 1. – 432 с.
481. Партизанськими дорогами з командиром Залізнякам / [упор. І. Гнашкевич, гол. ред. Р. Зінкевич та ін.]. – Дрогобич: Відродження, 1997. – 360 с.
482. Петелицький С. До Освенціму за Україну / С. Петелицький. – Ванкувер-Тернопіль-Київ, 2000. – 120 с.
483. Полюга В. Шляхами спогадів 1944-1956 / В. Полюга. – Львів-Київ: Піраміда, 2003. – 172 с.
484. Потічний П. Моя дорога / П. Потічний. – Торонто-Львів, 2008. – 124 с.
485. Потікевич-Заболотна М. Нам дуже треба жити / М. Потікевич-Заболотна. – Тернопіль: Воля 2000. – 168 с.
486. Реабілітовані історією. Івано-Франківська область / [ред. обл. Кн. Пам'яті]. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2000. – Том. 1. – 653 с.
487. Реабілітовані історією. Івано-Франківська область / [ред. обл. Кн. Пам'яті]. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2003. – Том. 5. – 660 с.
488. Реабілітовані історією. Книга пам'яті Збараського району / [ред. обл. Кн. Пам'яті]. – Тернопіль: Збруч, 2006. – 660 с.
489. Роман Шухевич: постать на тлі Воюючої України. Збірник / [гол. ред. і упор. Василь Штикало]. – Тернопіль: Ідея і Чин, 2005. – 172 с.
490. Романків М. («Дума»). Два рази на засланні. Спомини учасників минулого / М. Романків. – Чикаго, 1992. – 48 с.
491. Руднев С. Легендарный рейд (Дневник о Карпатском рейде. Письма) / С. Руднев. – Ужгород, 1967.
492. Савчук В. Від Королівки до Поляни / В. Савчук. – Тернопіль, 2004. – 120 с.

493. Савчин М. Тисяча доріг // Літопис УПА / М. Савчин. – Торонто, 1995. – Том. 28. – 600 с.
494. Санников Г. Большая охота. Разгром вооруженного подполья в Западной Украине / Г. Санников. – М.: Олма-Пресс, 2002. – 512 с.
495. Синенька О. За рідний край, за нарід свій / О. Синенька. – Тернопіль, 2002. – 210 с.
496. Синенька О. Герої не вмирають / О. Синенька. – Бучач, 2007. – 248 с.
497. «Спомини Чотоного Островерха». Хроніка тактичних відтинків УПА: «Лемко» і «Маківка». 1944-1948. – Мюнхен: До Зброї, 1983. – 168 с.
498. Спогади вояків УПА та учасників збройного підпілля Львівщини і Любачівщини. – Львів, 2003. – 448 с.
499. Стахів Є. Кризь тюрми, підпілля й кордони. Повість мого життя / Є. Стахів. – К.: Рада, 1993. – 317 с.
500. Степан Бандера та його родина в народних піснях, переказах та спогадах // Записи та упорядкування Г. Дем'яна. – Львів, 2006. – 568 с.
501. Ступницький Ю. Спогади про пережите / Ю. Ступницький. – К., 2000. – 128 с.
502. Судоплатов П. Спецоперації. Лубянка и Кремль. 1930-1950 годы / П. Судоплатов. – М., 1997. – 688 с.
503. Томащук М. Запалала вогнем / М. Томащук. – Коломия, 2000. – 400 с.
504. Угрин С. Спогади ветерана ОУН – бунчужного УПА // Зона – К., 1994. – 254 с.
505. Фанна І. Стежками болю і боротьби / І. Фанна. – Бережани, 1998. – 120 с.
506. Ференчук Ю. Буковинські Карпати у вогні повстання / Ю. Ференчук. – Чернівці: Прут, 2001. – 124 с.
507. Хрін С. Кризь сміх заліза. Спогади – Хроніка 1944/45 / С. Хрін. – Мюнхен: До Зброї, 1952. – 160 с.
508. Цинайко О. «Неначе писанка село» / О. Цинайко. – Лісники, 1998. – 136 с.

509. Цяпка Г. Горить ліс: спомини колишнього вояка УПА / Г. Цяпка. – Лондон, 1975. – 395 с.
510. Чарторийський М. Від Сяну по Крим / М. Чарторийський. – Н.Й. – 1951. – 222 с.
511. Чокалюк М. Хресна дорога до незалежності / М. Чокалюк. – Чернівці, 2002. – 192 с.
512. Черешнюк М. Сповідь на світанку / М. Черешнюк. – Чернівці: Золоті литаври, 2005. – 444 с.
513. Шагай І. Село Бишки / І. Шагай. – Лондон-Бишки-Чикаго, 2000. – 392 с.
514. Шелест П. Да не судимы будете / П. Шелест. – М., 1992. – 632 с.
515. Шляхами Золотого Поділля. Тернопільщина і Скалатщина. – Нью-Йорк-Париж-Сідней-Торонто, 1983. – Том III. – 846 с.
516. Шушко В. Завдання виконав. Спогади / В. Шушко. – Львів, 2000. – 308 с.
517. Щеглюк В. Як роса на сонці: Політичний роман-хроніка, написаний на основі спогадів колишнього діяча ОУН-УПА Л.С. Павлишина / В. Щеглюк. – Львів, 1992. – 160 с.
518. Яшан В. Під брунатним чоботом німецької окупації Станиславівщини у Другій світовій війні 1941-1944 / В. Яшан. – Торонто, 1989. – 310 с.

VI. Монографії, брошури, статті

519. Армстронг Д. Передмова до англійського видання. Д. Гайке «Українська дивізія «Галичина» // Вісті комбатанта. – Торонто. – Нью-Йорк, 1988. – №5-6. – 852 с.
520. Армстронг Д. Про 9 томів Літопису УПА // Бюлетень видавничого комітету Літопису Української Повстанської Армії. – Торонто, 1987. – Ч. 4. – 32 с.
521. Баран В. Україна 1950-1969 рр.: еволюція тоталітарної системи / В. Баран. – Львів, 1996. – 480 с.
522. Бардин Л., Хамазюк И. Подрывная деятельность украинских

буржуазных националистов против СССР / Л. Бардин, И. Хамазюк. – М., 1995. – 188 с.

523. Бедрій А. Борець і мученик за Україну д-р Володимир Горбовий / А. Бедрій. – Дрогобич: Відродження, 1999. – 88 с.

524. Бедрій А. Думки про УГВР з перспективи півсторіччя // Визвольний шлях. – 1994. – Кн. 10. – С. 1120-1124.

525. Бедрій А. Українська держава відновлена Актом 30 червня 1941 року / А. Бедрій. – Нью-Йорк-Лондон-Мюнхен-Торонто, 1981. – 48 с.

526. Бережани в огні останніх днів більшовицької влади // Бережанські вісті. – 1941. – 24 лип.

527. Безопасность Родины храня. Очерки. – Львів: Каменяр, 1988. – 246 с.

528. Беляєв В., Рудницький М. Під чужими прапорами / В. Беляєв, М. Рудницький. – К.: Радянський письменник, 1958. – 292 с.

529. Бич В. Підлісне / В. Бич. – Тернопіль, 1991. – 80 с.

530. Білевич Олександр «Барсуک» // Наше слово. – 2002. – 7 лип.

531. Білий М. Тернова дорога / М. Білий. – Дубно, 1998. – 69 с.

532. Білінчук М. Доля борця. Публіцистичний нарис про командира УПА «Хмару» з Верховини / М. Білінчук. – Львів: Край, 1998. – 52 с.

533. Білас І. Репресивно-каральна система в Україні 1947-1953 рр / І. Білас. – К.: Либідь: Військо України. – Книга перша. – 430 с.

534. Білокінь С. Масовий терор як засіб державного управління в СРСР / С. Білокінь. – К., 1999. – 448 с.

535. Богданов В. Борьба с украинским повстанческим движением // Малая война (Организация и тактика боевых действий малых подразделений). – Мн.: Харвест, 1998. – 210 с.

536. Богор М. Принципи військової доктрини укр. визв. боротьби // До Зброї. – Ч. 12/25.

537. Боевики вперед. З діяльності підпілля ОУН // Тербовельські вісті. – 1941. – 27 лип.

538. Боеслав М. Щоденник // Український визвольний рух. – Мс., 2007.

Збірник №9. – 320 с.

539. Боєслав М. Непокірні слова. Поезії / М. Боєслав.– Мюнхен, 1952. – 156 с.
540. Боляновський А. Українські військові формування в збройних силах Німеччини (1939-1945) / А. Боляновський. – Львів, 2003. – С. 20-41.
541. Борець Ю. Боротьба з двоголовою гідрою / Ю. Борець. – Львів, 1999. – 40 с.
542. Борець Ю. Слово до молоді. Плакаймо нашу еліту / Ю. Борець. – Львів: Книгодрук, 1999. – 36 с.
543. Борис М. Невільниця Софія / М. Борис. – Івано-Франківськ: Просвіта, 1992. – 80 с.
544. Бофони: грошові документи ОУН і УПА / [ред. В.М. Даниленка]. – К.: Університет банківської справи Національного банку України, 2008. – 198 с.
545. Бриль І. Перепоховання командира «Ема» // Державність. – 1992. – №3. – 53 с.
546. Брицький П. Україна у Другій світовій війні (1939-1945 рр.) / П. Брицький. – Чернівці, 1995. – 114 с.
547. Бродович О. До генези укр. нім. війни 1941-44. Передрук з підп. журналу «Вісник УГВР», 1945. – Ч. 5. – 16 с.
548. Бугаєнко В. З історії протистояння між Червоною Армією і УПА (січень-червень 1944 року) // Трибуна. – 1999. – №11-12. – С. 29-30.
549. Буковина в боротьбі // Українська Трибуна. – 1948. – №10-13. – 82 с.
550. Булат В. Командир відділу УПА «Захід» «Маківка» // Сучасна Україна. – Ч. 4/29. – 35 с.
551. Була Б. Розгадів / Б. Була. – 1997. – 110 с.
552. Буркут І. Дослідник українсько-російських відносин // М. Черешнюк. Сповідь на світанку / І. Буркут. – Чернівці: Золоті литаври, 2005. – 444 с.
553. Буртник В. Шлях до волі. Нариси національно-визвольної боротьби на Теробовлянщині / В. Буртник. – Тернопіль: Підручники та посібники, 2007. – 432 с.

554. Буртняк М. Історія ОУН-УПА с. Іванків // Галицький вісник. – 1995. – 17 лип.
555. В боротьбі під Микулинцями // Теробовельські вісті. – 1941. – 27 лип.
556. В-к Ф. До актуальних питань української визвольної політики // Визвольна політика. Орган ЗЧ ОУН. – 1946. – Рік 1. Ч. 2. – квіт.-трав.
557. Василевський Л. Україна та її проблеми / Л. Василевський. – Аделаїда, 1988. – 164 с.
558. Василяшук О. Шешори: на теренах часу / О. Василяшук. – Косів: Писаний Камінь, 2000. – 224 с.
559. Васькович Г. Ген. Роман Шухевич – провідник повстанської війни // Шлях перемоги. – 1965. – лип-серп.
560. Варварцев М. Буржуазно-націоналістична пропаганда на службі антикомунізму / М. Варварцев. – К.: Наукова думка, 1974. – 192 с.
561. Ващенко Г. Виховний ідеал. Підручник для Виховників, Учителів і українських Родин / Г. Ващенко. – Брюссель-Торонто-Нью-Йорк-Лондон-Мюнхен: В-во Центральної Управи СУМ, 1976. – 208 с.
562. Вегеш М. Сторінки історії ОУН-УПА в Закарпатщині (1939-1956 рр.) // Сучасність. – 2001. – №3. – С. 86.
563. Венгерские контрреволюционеры и их покровители // Красная звезда. – 1956. – 30 нояб.
564. Вердзук Л. Минуть роки – наша кров не пропаде / Л. Вердзук // Реабілітовані історією. – Івано-Франківськ, 2000. – Т. 1. – С. 388-389.
565. Веселова О. Голодомори в Україні: 1921-1923, 1932-1933, 1946-1947. Злочини проти народу / О. Веселова, О. Марочко, О. Мовчан. – Київ-Нью-Йорк: Видавництво М.П. Коць, 2000. – 320 с.
566. Веденєєв Д. Контррозвідувальне забезпечення в Українській повстанській армії / Д. Веденєєв // Сторінки воєнної історії. Збірник наукових праць. – К., 2000. – Вип. 4. – С. 166-170.
567. Веденєєв Д. Розвідка Української повстанської армії / Д. Веденєєв // Труды Академії (Національна академія оборони України). – 2001. – Вип. 30. – С.

193-198.

568. Веденєєв Д. Радянські оперативно-військові сили на Західній Україні 1944 – поч. 1950-х рр / Д. Веденєєв // Труди Академії. – 2001. Вип. 31. – С. 361-366.

569. Веденєєв Д. Військово-польова жандармерія – спеціальний орган Української повстанської армії / Д. Веденєєв // Воєнна історія. – 2002. – №5-6. – С. 32-40.

570. Веденєєв Д. Спеціальні підрозділи закордонних центрів українських націоналістів / Д. Веденєєв // Труди Академії. – 2002. – №33. – С. 365-368.

571. Веденєєв Д. Меч і тризуб. Розвідка і контррозвідка українських націоналістів та УПА (1920-1945 рр.) / Д. Веденєєв, Г. Биструхін. – К., 2006. – 408 с.

572. Веденєєв Д. «Повстанська розвідка діє точно й відважно». Документальна спадщина підрозділів спеціального призначення ОУН та УПА. 1940-50-ті роки / Д. Веденєєв, Г. Биструхін. – К., 2006. – 536 с.

573. Веденєєв Д. Двобій без компромісів. Протиборство спецпідрозділів ОУН та радянських сил спецоперацій. 1945-1980-ті роки / Д. Веденєєв, Г. Биструхін. – К., 2007. – 504 с.

574. Веденєєв В. Одиссея Василя Кука / Д. Веденєєв – К., 2007. – 208 с.

575. Вивіз 21-24.10.1947. Підсумки // Сурма. – Ч. 3.

576. Визволення Львова // Вільне слово (Дрогобич). – 1941. – Ч. 4.

577. Винниченко І. Примусове переселення та депортації населення України в 1920-1950 рр / І. Винниченко // Зона. – 1994. – Ч. 7. – 256 с.

578. Виноградський В., Якименко І. Полковник Шовкуненко розповідає // Комуніст України. – 1990. – №1. – С. 73-85.

579. Вишкільні матеріали з курсу, влаштованого Проводом ЗЧ ОУН. Книжка Ч. 1-2. – Видання Організаційно-кадрової референтури ЗЧ ОУН, 1958. – 40 с.

580. Вівчар В. Помолівся за упокій героїв // Калуське віче. – 1998. – 19 груд.

581. Від Турки за Дунай. Півторамісячний марш вояків УПА // Гомін України. – Ч. 32/34.

582. Вітання Президента України ветеранам Української Повстанської Армії // Нескорена нація. – 2009. – 20 жовт.

583. Вісті з Українських земель // На чатах. Журнал для молоді. Крайовий осередок пропаганди, 1946. – Ч. 1. Передрук 1949. – 35 с.

584. Вісті з терену // Сурма. – Ч. 30.

585. Вічнопалаючі смолоскипи // Визвольний шлях. – Лондон, 1953. – Ч. 5 (68). – 42 с.

586. Вовк Г. Курінь УПА «Льви» // Новий час (Жидачів). – 1992. – №86. – 14 жовт. – С. 2.

587. Волицький В. Українське повстання у вересні 1939 р. у Миколаївсько-Роздільському Наддністров'ю // Альманах-календар «Гомону України» на 1956 рік. – Торонто, 1956. – С. 133-144.

588. Впоряд (муштровий статут. Проект Організації Українських Націоналістів). – 41 с.

589. В'язні самбірської тюрми // Вільне слово (Самбір). – 1942. – 29 січ.

590. В'ятрович В. Рейди УПА теренами Чехословаччини / В. В'ятрович. – Львів, 2001. – 208 с.

591. В'ятрович В. Комуністичний альянс проти УПА / В. В'ятрович // Український визвольний рух. – Львів: Мс., 2005. – 240 с.

592. Газенбрукс А. Моя участь в УПА (з промови на святі 25-річчя УПА у Льежі (Бельгія) 29.10.1967 / А. Газенбрукс // Український визвольний рух. – Львів: Мс., 2004. Збірник 3. – 304 с.

593. Гайда В. Ще до визвольної боротьби ОУН під німецькою окупацією // Тризуб. – 1948. – трав.

594. Гайдай О. Хто пожав Бурю // Армія Крайова на Тернопіллі. 1941-1945 рр / О. Гайдай, Б. Хаварівський, В. Ханас. – Тернопіль, 1996. – 176 с.

595. Гайдай О. Біфони / О. Гайдай, Б. Хаварівський. – Тернопіль, 1995. – 52 с.

596. Гайвас Я. Пора висвітлити факти // Визвольний шлях. – Лондон: Українська видавнича спілка, 1982. – Ч. 9. – С. 1071-1072.

597. Галагіда І. «Зенон» – від конспіратора до агента // Наше слово. – Варшава. – 2003. – №41.
598. Галаса В. Історична нарада // Визвольний шлях. – Лондон. – 1998. – Ч. 4. – С. 393-395.
599. Галаса В. Світлій пам'яті Осипа Дяківа «Горнового» (1921-1950) // Визвольний шлях. – Лондон. – Ч. 12. – С. 71-77.
600. Галайбіда В. («Бір»). Спогади станичного села Сільце Божиківське / В. Галайбіда // Літопис УПА. – Торонто, 1989. – Т. 12. – 352 с.
601. Гайсак К. Стратити негайно // За вільну Україну. – 1992. – 3 жовт.
602. Галібей Р. Зі Львова у Карпати. Спомин // Дзвони Підгір'я. – 1999. – 30 черв.
603. Герої буднів // Рогатинське слово (Рогатин). – 1941. – 30 лип.
604. Гладков Т. Ковпак / Т. Гладков, Л. Кизя. – М.: Молодая гвардия. – 1973. – 288 с.
605. Глід С. Проти зловживання крайовими позиціями // Визвольний шлях. – Лондон, 1953. – Ч. 6. (69). – черв.
606. Гнатюк І. Одмучився / Н. Мизак // За тебе, свята Україно. – Чернівці: Букрек, 2007. Книга шоста. – 456 с.
607. Голоси світової преси про УПА в 1946 р. // Чужинці про Україну. Українська книгозбірня. – 1960. – Ч. 1. – 210 с.
608. Голяш С. Підпільні друкарні // Визвольний шлях. – Лондон. – 1982. – №9. – С. 1067-1068.
609. Голяш С. Друг Петро зі Стежниці (Михайло Черешньовський) / С. Голяш // В рядах УПА. – Нью-Йорк, 1999. – 604 с.
610. Голяш С. Підпільні друкарні та їх друковане слово / С. Голяш // Макар Володимир. Спомини та роздуми. – Торонто-Львів, 2001. Том 3. – 512 с.
611. Горбань А. Сичі із схронів // Жовтень. – 1986. – №4. – С. 91-94.
612. Горбань А. Кровавые следы бандеровцев // Правда Украины. – 1989. – 10, 11 окт.
613. Горовий В. Навіщо Бандері п'єдестал? // Комуніст України. – 1990. –

№41. – С. 86-93.

614. Готегем Едвард Й.Ц. Моя зустріч з УПА / Едвард Й.Ц. Готегем // Літопис УПА. Т. 19. – Торонто-Львів, 1992. – 592 с.

615. Графіка в бункрах УПА. – Філадельфія, ПА: Пролог, 1952. – 72 с.

616. Гривул Т. Протипольське повстання на Західній Україні у вересні 1939 р. // Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: історичні науки. – Острог: Національний університет «Острозька академія», 2003. – Вип. 3. – 210 с.

617. Грицак Я. Тези до дискусії про УПА // Критика. – 2004. – К., 2004. – 110 с.

618. Грицьків Л. Вирок виносить народ / Л. Грицьків, С. Герасименко – К., 1970. – 144 с.

619. Громенко М. У великому рейді // Вісті комбатанта. – 1970. – Лондон. – №1. – 150 с.

620. Гроші в Україні. Факти і документи / М. Дмитрієнко, В. Ющенко, В. Литвин, Л. Яковлева. – К., 1998. – 80 с.

621. Гук Б. Лікарі і медичний персонал тактичного відтинка УПА «Лемко» / Б. Гук // Літопис УПА. – Т. 23, 1992. – 480 с.

622. Гуменюк Р. Озброєння УПА / В. Гуменюк // Однострій. – Львів, 2001. – №6. – С. 28-29.

623. Гуменюк В. Фотограф УПА «Липкевич» // Український визвольний рух. – Львів: Мс. – 2003. – Зошит 1. – 208 с.

624. Гулай В. Кадрова політика радянського режиму в західних областях України (друга половина 40-х – 50-ті роки ХХ ст.) // Вісник Львівського університету. Серія: Історія. – Львів: Львівський національний університет ім. І. Франка, 2002. – С. 290-204.

625. Гушак І. Марко Босслав – сурмач УПА / І. Гушак [серія «Подвижники національної ідеї»]. – Львів, 2002. – 88 с.

626. Давиденко В. Чем занимались «национальные герои» // Политика и время. – 1991. – №6. – С. 83-87.

627. Давиденко В. Не стануть агнцями вовки: УПА з погляду сьогодні // Радянська Україна. – 1989. – 27 лист., 8 груд.

628. Давиденко В. Волки остануться волками, или правда об «Украинской повстанческой армии» // Социалистическая индустрия. – Москва, 1989. – 5 февр.

629. Данилюк С. Балянс бойових досягнень УПА і збройного підпілля // До Зброї. – Ч. 19/31. – С. 8.

630. Даниленко С. Дорогою ганьби і зради./ С. Даниленко. – К.: Наукова думка, 1972. – 340 с.

631. Дарованець О. Чисельність ОУН / О. Дарованець // Мірчук Петро. Нарис історії ОУН 1920-1939 роки. – К., 2007. – 1008 с.

632. Дашко М. Від Перемишля до Жіліни. Фрагмент з рейду куреня УПА під командуванням сотника «Бурлаки» на території Чехословаччини в 1947 р. // Вісті комбатанта. – Торонто.-Н.Й., 1970. – Ч. 1 (44).

633. Двадцять років проти // Визвольна політика. – 1949. – Ч. 20. – Р. IV. – С. 9-10.

634. Дейчаківський І. Василь Савчак – «Сталь» – провідник ОУН Буковини / І. Дейчаківський. – Івано-Франківськ: Лілея, 1996. – 80 с.

635. Дем'ян Г. Іван Клим – «Митар», «Бурмач» // Шлях Перемоги. – 1994. – 21 трав.

636. Дем'ян Г. Оцінка УГВР у теоретичних працях та публіцистичних виступах Степана Бандери // Визвольний шлях. – 1999. – Кн. 10. – С. 1188-1192.

637. Дем'ян Г. Бандерівці / Г. Дем'ян. – К.: Українська Видавнича Спілка, 2000. – Книга 1. – 130 с.

638. Дем'ян Г. Генерал УПА Олекса Гасин – «Лицар» / Г. Дем'ян. – Львів, 2003. – 648 с.

639. Дерев'яний І. Павлокома – 2006: примирення чи посилення конфлікту / І. Дерев'яний // Український визвольний рух. – Львів: Мс., 2006. Збірник 7. – 312 с.

640. Деркач, вістовий УПА. Моє бойове хрещення в партизанці // До Зброї. – Ч. 20/33.

641. Дії і методи большевицької агентури в краю і за кордоном (Вишкільні

матеріали з курсу влаштованого проводом ЗЧ ОУН) // Видавництво ЗЧ ОУН. – 1958. – 144 с.

642. Дмитрик І. Отець Рафаїл. – Пам'яті дух. о. Романа Хомина // Українець – Час. Ч. 37/50.

643. Дмитрук К. Безбатченки / К. Дмитрук. – Львів: Каменяр, 1974. – 328 с.

644. Дмитрів В. Гомонів повстанський ліс // Бережанська земля. – Тернопіль: Збруч. Книга пам'яті, 2006. – 800 с.

645. Докладная записка об использовании специальных агентурно-боевых групп по ликвидации подполья ОУН и его вооруженных банд в западных областях Украинской ССР // За вільну Україну. – 2001. – 8-9, 13, 19, 22-23 черв.

646. Документи збройної боротьби // На Сторожі. – 1948. – Ч. 1-2, 3-4.

647. Допіра Б. «Сіроманці». Відділ особливого призначення. – Львів, 2003. – 273 с.

648. Доповідь М. Хрушова на 20-му з'їзді КПРС. Суспільно-політична бібліотека. – Нью-Йорк: Пролог. – Ч. III. – 104 с.

649. Драгомирецький П. «Бо не рабом співав я думи вірно...» / П. Драгомирецький // Михайло Дяченко (Марко Боєслав). Я все віддав тобі, Вкраїно. (Вибране). – Івано-Франківськ, 1995. – С. 3-14.

650. Україна-Польща: важкі питання. Матеріали V міжнародного семінару істориків «Українсько-польські відносини під час Другої світової війни». – Луцьк, 27-29 квітня 1999 року. – Т. 5. – Світовий союз воїнів Армії Крайової, Об'єднання українців Польщі, 2001. – 359 с.

651. Дудикевич Б. Українські буржуазні націоналісти – найманці міжнародних націоналістів / Б. Дудикевич, Я. Вітошинський. – Львів, 1952. – 60 с.

652. Дуда А. Буковинський курінь в боях за українську державність 1918, 1941, 1944 / А. Дуда, В. Старик. – Чернівці, 1995. – 272 с.

653. Дужий П. Українська справа вчора і сьогодні / П. Дужий. – Львів: Афіша, 2002. – 564 с.

654. Дужий П. Роман Шухевич – політик, воїн, громадянин / П. Дужий. – Львів: Галицька Видавнича Спілка, 1998. – 253 с.

655. Дужий П. Журнал «Ідея і Чин» – видання проводу революційної ОУН // Українська справа вчора і сьогодні. – Львів: Афіша, 2002. – 564 с.
656. Дужий П. Інформація про «Зелений Гай» // Українська справа вчора і сьогодні. – Львів: Афіша, 2002. – 564 с.
657. Дужий П. Хто такий Юрій Липа? // Українська справа вчора і сьогодні. – Львів: Афіша, 2002. – 564 с.
658. Жепські С. Участь 8-ої дивізії піхоти у боротьбі з УПА у 1947-1957 рр. // Вісті комбатанта. – Торонто-Нью-Йорк, 1970. – Ч. 1(44). – С. 1021-1024.
659. Жданович О. На партизанському фронті / О. Жданович // На зов Києва. – К.: Дніпро, 1993. – 540 с.
660. Жмура В. ОУН в Донбасі: 1941-1943 // Вісті комбатанта. – Торонто. – Н.Й., 2000. – Ч. 1. – С. 74-77.
661. З краю Товмаччини // Жовківські вісті. – 1941. – 31 серп.
662. З документів боротьби // До Зброї. – 1946. – Ч. 7-8.
663. З документів боротьби // До Зброї. – 1947. – Ч. 1/9.
664. З документів крайової боротьби // Визвольна політика, 1946. – Ч. 9-10.
665. З документів про стан на Рідних Землях, принесених бійцями УПА під час останнього рейду УПА на Захід // Вісник ОО ЧСУ. – Н.-Й. – 1948. – квіт.
666. З боротьби в краю // На сторожі, 1946. – Ч. 19.
667. За народ. Календар на 1942. – Львів: Українське видавництво, 1942. – 240 с.
668. За Свободу Народів. Із документів краєвої боротьби. – Прага. – Відень, 1946. Видання Українського Представництва в АБН. – 91 с.
669. Загальний огляд за липень 1946 // Визвольна політика. – 1946. – Ч. 1-2.
670. Забілий Р. Підготовка та забезпечення рейдуючих відділів УПА / Р. Забілий // Український визвольний рух. – Львів, 2005. – Зб. 5. – 240 с.
671. Забілий Р. Нарис історії куреня «Скажені» / Р. Забілий // Український визвольний рух. – Львів, 2003. – Зб. 1. – 208 с.
672. Закордонний рейд УПА // Юнацький шлях. – 1947. – Ч. 8.
673. Заплітний Є. За тебе, краю мій: національно-визвольний рух на

Гримайлівщині в 30-50-х рр. ХХ ст / Є. Заплітний. – Тернопіль, 2002. – 384 с.

674. Зарічний В., Ластовець О. Бандерівщина: сторінки історії // Правда України. – 1989. – 12 серп.

675. Зарічний В. Осінені свастикою: альянс ОУН-фашизм: За матеріалами КДБ УРСР // Робітничка газета. – 1990. – 29 лист., 5 груд.

676. Збройна боротьба О.У.Н. за Українську Державу (Партизанка 1939-1941 рр.). – 27 с. Циклостиль.

677. Звернення воюючої України до всієї української еміграції. – Торонто, 1953. – 16 с.

678. Звіт з Дрогобицької округи за другий квартал 1950 // Визвольний шлях. – Ч. 3/42.

679. Зізнання польських червоних вояків, взятих в полон УПА // Вісник ООЧСУ, 1947. – Ч. 4.

680. Зеленчук М. Як загинув командир 4-ої військової округи УПА-«Захід» полковник «Грім» – Микола Твердохліб // Державність. – 1992. – №3. – С. 33-36.

681. Зеленчук М. Підпільна боротьба в останній стадії 1950-1955 рр. // Визвольний шлях. – Лондон, 1992. – №2. – С. 109-120.

682. Зоряний Є. Як озброювалася УПА? // До Зброї. – Ч. 5/8.

683. Иванков А. Подрывная деятельность украинских буржуазных националистов в годы Великой Отечественной войны и борьба с ней органов государственной безопасности. – М., 1982. – 210 с.

684. Иванченко В. ОУН і УПА у Другій світовій війні: проблеми історіографії та методології / В. Иванченко, В. Якунін. – Дніпропетровськ: АРТ-ПРЕС, 2006. – 210 с.

685. Иваненко І. На задвірках історії / І. Иваненко. – К., 1969. – 87 с.

686. Иванусів В. Церква в руїні. Загибель українських церков Перемиської єпархії / В. Иванусів. – Видання Св. Софії, 1987. – 350 с.

687. Іванюк А. Роман – Тарас Шухевич // Пластовий шлях. – 1951. Ч. 5. – серп.

688. Ілюшин І. Протистояння УПА і АК (Армії Крайової) в роки Другої

світової війни на тлі діяльності польського підпілля в Західній Україні / І. Люшин. – К., 2001. – 236 с.

689. Люшин І. Антипольський фронт у бойовій діяльності ОУН і УПА // Український історичний журнал. – 2002. – №3. – 210 с.

690. Ільницький Р. УПА в поході на Захід // Час. – Ч. 101.

691. Інтерв'ю з курінним лікарем УПА – сотн. Круком // Гомін України. – Ч. 32/34.

692. Інтерв'ю з командиром УПА // Українська Трибуна. – 1947. – Ч. 98; 1948. – Ч. 3.

693. Іспит підстаршинської школи ім. полк. Коники // Юнацький шлях. – 1947. – Ч. 8.

694. Історія Українського війська. – Львів, 1936. – 567 с.

695. История советских органов государственной безопасности. – М., 1980. – 610 с.

696. Іщук О. Діяльність молодіжних структур ОУН(б) на території східних та центральних областей України у 1944-1954 рр / О. Іщук, Н. Ніколаєва. – К., 2006. – 30 с.

697. Іщук О. Ліквідація органами державної безпеки УРСР підпільних типографій Організації українських націоналістів у 1944-1954 рр / О. Іщук, Н. Ніколаєва. – К., 2007. – 38 с.

698. Іщук О. Доля і спогади охоронця Романа Шухевича – Михайла Зайця «Зенко» / О. Іщук, Н. Ніколаєва. – К., 2007. – 50 с.

699. Іщук О. До проблеми методів роботи спецслужб УРСР зі знищення трупів вбитих керівників українського національно-визвольного руху та виявлення місць поховання борців за українську державність / О. Іщук. – К., 2008. – 40 с.

700. Іщук О. Життя і доля Уляни Крюченко / О. Іщук. – К., 2008. – 50 с.

701. Іщук О. Розшук органами державної безпеки УРСР керівника Головного осередку пропаганди ОУН(б) Петра Федуна у 1944-1951 рр / О. Іщук. – К., 2008. – 66 с.

702. Їхнє справжнє обличчя. – К.: Товариство «Україна», 1974. – 48 с.
703. Кам'янецький М. Німці й Україна. Видання української видавничої спілки в Канаді / М. Кам'янецький. – Вінніпег, Мак, 1940. – 84 с.
704. Каленчук І. Хроніка Зеленівських трагедій / І. Каленчук. – Чернівці, 2001. – 168 с.; видання друге. – Чернівці, 2002. – 236 с.
705. Календарець націоналіста. – 1942. – 50 с.
706. Карін (Даниленко) С. Крах контрреволюційного охвістя // Радянська Україна. – 1982. – 21-29 лип.
707. Карпатський С. Досвітні сигнальні вогні // Визвольний шлях. – 1982. – №11.
708. Карванська-Байляк А. Україно, визнай / А. Карванська-Байляк. – Варшава, 2002. – 280 с.
709. Касьянов Г. Український націоналізм: проблеми наукового переосмислення // Український історичний журнал. – 1998. – №2.
710. Кентій А. Нариси історії Організації Українських Націоналістів (1929-1941 рр.) / А. Кентій. – К., 1998. – 200 с.
711. Кентій А. Нариси історії Організації Українських Націоналістів в 1941-1942 рр./ А. Кентій. – К., 1999. – 202 с.
712. Кентій А. Українська Повстанська Армія в 1942-1943 рр / А. Кентій. – К., 1999. – 288 с.
713. Кентій А. Українська Повстанська Армія в 1944-1945 рр / А. Кентій. – К., 1999. – 220 с.
714. Кенгирское восстание 16 мая – 26 июня 1954 года // Воля. – 1994. – Ч. 2. – С. 314.
715. Кильчицкий М. Украина: Мифы и реальность // Русский вестник. – 1992. – №15. – С. 8-9.
716. Кирило Осьмак і Роман Шухевич // Шлях Перемоги. – 1998. – Ч. 4.
717. Киричук Ю. Український національний рух 40-50 років ХХ століття: ідеологія та практика. – Львів, 2003.
718. Кінчак А. Населення Перемищини напередодні Другої світової війни //

Перемищина західний бастион України. – Нью-Йорк-Філадельфія. – Перемиський видавничий комітет, 1961. – 414 с.

719. Кінець повстанського шпиталю // Українська Трибуна, 1948. – Ч. 18.

720. Кічак І. Українське визвольне підпілля на Коломийщині // Визвольний шлях. – Лондон, 1944. Кн. 3. – 320 с.

721. Клименко О. Грошові документи ОУН (бофони) 1939-1952 років / Тернопільська академія народного господарства. Науково-дослідний центр історії грошей / О. Клименко. – Тернопіль, 1999. – 307 с.

722. Клименко О. Підпільні друкарні ОУН на Тернопільщині у 1941-1952 рр. та їх участь у виготовленні бофонів // Історико-географічні дослідження в Україні: Збірка наукових праць. Число 5 / під. ред М. Дмитрієнко. – К.: Інститут історії України НАН України, 2001.

723. Клименко О. Біфони // Тернопільський енциклопедичний словник. – Тернопіль, 2004. – 708 с.

724. Климишин М. Михайло Дяченко – Марко Боєслав – поет УПА // Визвольний шлях. – 2002. – Кн. 8. – С. 93-99.

725. Когут М. Командир Різун. До 55-х роковин загибелі полковника Василя Андрусяка – «Різуна» (11.05.1915 – 24.02.1946). – Дрогобич, 2001. – 38 с.

726. Когут М. Повстанська доля Байрака. – Дрогобич: Відродження, 1999. – 48 с.

727. Коровин В. Советские органы государственной безопасности в годы Великой Отечественной войны 1941-1945 гг. – М., 1983. – 210 с.

728. Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні / В. Косик. – Париж-Нью-Йорк-Львів, 1993. – 660 с.

729. Косик В. Українська Повстанська Армія // Визвольний шлях. – 1992. – №11. – С. 1283-1284.

730. Косик В. Німецькі документи про УПА // Український визвольний рух. – 2003. – Збірник 1. – 208 с.

731. Конференція Українських Націоналістів. Київ, 28-29 березня 1992. Доповіді, дискусії, постанови. – Видання Української Центральної Інформаційної

Служби (УЦІС). – Лондон – Київ, 1992. – 224 с.

732. Кравець А. Медична служба УПА // Національно-визвольна боротьба 20-50-х років в Україні. – Київ-Львів, 1993. – 230 с.

733. Кравців Б. Людина і вояк. В другу річницю смерти сл. п. Романа Шухевича – Чупринки / Б. Кравців. – Нью-Йорк, 1952. – 32 с.

734. Краєві звіти 1949-1950 // Національна трибуна, 1951. – Ч. 20.

735. Крайній І. Псевдоповстанці // Україна молода. – 2006. – 3 лют.

736. Кубанець К. Значення партизанських акцій // Визвольний шлях. – Лондон. – 1953. – Ч. 2 (65). – С. 15.

737. Кубійович В. Етнічні групи південнозахідної України на 1.1.1939. Національна статистика і етнографічна карта / В. Кубійович. – Wiesbaden, 1983. – 176 с.

738. Кубів В. Історія села Деренівка / В. Кубів. – Львів, 1996. – 58 с.

739. Кук В. Ставка Проводу ОУН в 1943-1945 рр. в с. Бишки // Село Бишки. – Лондон-Бишки-Чикаго, 2000. – 392 с.

740. Кульчицький В. Виховна робота з молоддю в період визвольних змагань: (на матеріалах західного регіону України, 20-50 рр. ХХ ст.) / В. Кульчицький. – Тернопіль, 2001. – 124 с.

741. Куманев Г., Чайковский А. Чекисты стояли насмерть. – К.: Политиздат Украины, 1986. – 237 с.

742. Куромія Г. Свобода і терор у Донбасі: Українсько-російське прикордоння, 1870-1990-і роки / Г. Куромія. Пер. з англ. Т. Кьорян, В. Агєєв. Передм. Г. Немирі. – К.: Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2002. – 510 с.

743. Легкий П. Лицар нескореної України. Розповідь про неохитного провідника ОУН, УПА Коломийської округи – Григорія Легкого / П. Легкий. – Тернопіль, 2006. – 72 с.

744. Левосюк В. Мое село Тудорковичі // Закерзоння. – Варшава, 1994. – Т. 1. – 440 с.

745. Левенко О. Диверсія без динаміту / О. Левенко. – Львів: Каменяр, 1981. – 87 с.

746. Лемеха В. Пильнуй, Україно, пильнуй / В. Лемеха. – Львів, 1998. – 94 с.
747. Леонюк В. На прю стає об'єднання // Зона. – 1994. – №6. – 256 с.
748. Лесько М. Ціна свободи: миколаївщина у визвольній боротьбі в 1939-1954 рр / М. Лесько, Р. Сколоздра // Миколаївщина. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1998. – Т. 1. – С. 248-283.
749. Лехнюк О. Нововіднайдені бофони УПА // Український визвольний рух. – Львів: Мс., 2003. – Збірник 1. – 208 с.
750. Лист С. Бандери до А. Мельника. – 1940 р. – 26 с. Циклостиль.
751. Лихолат Б. // Шагай І. Бишки. – Лондон-Бишки-Чикаго, 2000. – 392 с.
752. Лісовик. Загибель генерала Сверчевського / Лісовик // В рядах УПА. Збірник спогадів бувших вояків УПА. – Нью-Йорк, 1957. – 210 с.
753. Лободич Р. Дещо про сучасний побут УПА // До Зброї. – Ч. 11/24.
754. Лук'яненко Левко. Маршал Жуков і українці у Другій світовій війні. – Львів: Логос, 2000. – 39 с.
755. Лупій Г. Подвиги сотника «Ема» // Шлях Перемоги. – 1999. – 28 квіт.
756. Людим І. Дмитро Маївський. Спогад // Національна трибуна. – Ч. 30.
757. Людської крові не змити. Книга фактів. – К., 1970. – 112 с.
758. Мазур С.І. Блукання: з архівів КДБ УРСР // Сільські вісті. – 1990. – 24-28 січ.
759. Макар В. Пропагандивна діяльність УПА і її доповнення до пропаганди ОУН // Визвольний шлях. – Лондон. – 1982. – Ч. 2. – С. 945-946.
760. Макар В. Ярослав Старух – лицар Золотого Хреста Заслуги // Альманах «Гомону України» на рік 1987. – Торонто, 1987. – 110 с.
761. Макар В. Володимир Лобай і Іван Климів // Бойові друзі. Спомини. – Торонто, 1980. – Т. 1. – С. 14-22.
762. Макар В. На шляху до держави // Визвольний шлях. – Лондон. – 1981. – №6. – С. 679-680.
763. Макарчук С. Міжнародно-правове визнання державного кордону між Україною і Польщею (1939-1945 рр.) / С. Макарчук. – К.: Атика, 2004. – 348 с.
764. Мандрик М. Український націоналізм: становлення в міжвоєнну добу /

М. Мандрик. – К.: Видавництво імені Олени Теліги, 2006. – 390 с.

765. Манзуренко В. Лицарі найвищих нагород УПА в наказах ГВШ // Український визвольний рух. – Львів: Мс., 2006. Збірник 7. – 312 с.

766. Манзуренко В. Лицарі Срібного хреста заслуги // Український визвольний рух. – Львів: Мс., 2006. – Збірник 8. – 312 с.

767. Манзуренко В. Лицарі Срібного хреста бойової заслуги 1-го та 2-го // Український визвольний рух. – Львів: Мс., 2007. – Збірник 9. – 320 с.

768. Мануїльський Д. Українсько-німецькі націоналісти на службі у фашистської Німеччини. Доповідь 6-го січня 1945 року на нараді вчителів Західних областей України / Д. Мануїльський. – К., 1946. – 23 с.

769. Мар С. Повстанцям і Бог помагає / С. Мар // В рядах УПА. Збірник спогадів бувших вояків УПА. – Нью-Йорк, 1957. – С. 220-225.

770. Марітчак О. Акт 30 червня 1941 р. // Визвольний шлях. – Лондон. – 1981. – №6. – С. 662-672.

771. Мармус В. Прапори над містом // Молодь України. – 1998. – 22 січ.

772. Маркіян. Хто за нас напише // Бюлетень Проводу ОУН. – Постій, 1970. – Ч. 1 (4). – С. 41-45.

773. Мартович О. УПА в іноземній документації: підсумки та висновки // Сурмач. – 1992. – Ч. 1-4.

774. Марусик Т. Західноукраїнська гуманітарна інтелігенція: Реалії життя та діяльності (40-50-ті рр. ХХ ст.) / Т. Марусик. – Чернівці, 2002. – 463 с.

775. Марчук І. Гурби: квітень 1944 / І. Марчук, О. Тищенко, – Рівне: видавець Олег Зень, 2007. – 200 с.

776. Марчук І. Воєнна округа (Група) УПА «Турів» (виникнення та еволюція) // Воля і батьківщина. – 1997. – №3. – С. 39-43.

777. Марчук І. Пам'яті голови Великого Збору УГВР Ростислава Волошина // Український визвольний рух. – №5. – Львів, 2005. – С. 167-176.

778. Масакра в'язнів у Чорткові // Тризуб (Чортків). – 1941. – 4, 7 серп.

779. Масловский В. В борьбе с врагами социализма. Очерки истории классовой борьбы на селе в период поступления основ социализма в западных

областях України 1939-1955 / В. Масловский. – Львов, 1984. – 210 с.

780. Матвієйко М. Чорні справи ЗЧ ОУН / М. Матвієйко. – Львів, 1962. – 42 с.

781. Мизак Н. За тебе, свята Україно. Південне Надзбруччя у визвольних змаганнях ОУН-УПА / Н. Мизак. – Чернівці: Буковина, 1998. – 446 с.

782. Мизак Н. За тебе, свята Україно. Чортківський надрайон ОУН / Н. Мизак. – Чернівці, 2000. – 416 с.

783. Мизак Н. За тебе, свята Україно. Заліщицький повіт у визвольній боротьбі ОУН, УПА / Н. Мизак. – Чернівці: Золоті литаври, 2002. – книга третя. – 418 с. Видання друге. – Чернівці, 2004. – 418 с.

784. Мизак Н. За тебе, свята Україно. Бучацький повіт у визвольній боротьбі ОУН, УПА / Н. Мизак. – Чернівці: Букрек, 2004. – Книга четверта. – 400 с.

785. Мизак Н. За тебе, свята Україно. Кам'янець-Подільська область у визвольній боротьбі ОУН, УПА / Н. Мизак, В. Горбатюк. – Чернівці-Хмельницький-Торонто: Букрек, 2006. – Книга п'ята. – 352 с.

786. Мизак Н. За тебе, свята Україно. Бережанський повіт у визвольній боротьбі ОУН, УПА (Козівський район) / Н. Мизак. – Чернівці: Букрек, 2007. – Книга шоста. – 466 с.

787. Мизак Н. Добром нагріте серце / Н. Мизак. – Нью-Йорк-Чернівці: Золоті литаври, 2003. – 268 с.

788. Мизак Н. Курінний УПА «Бистрий» України герой / Н. Мизак. – Чернівці-Торонто: Букрек, 2007. – 274 с.

789. Мизак Н. Дух одвічної стихії і голосу крові. ОУН, УПА в печерах Тернопільщини / Н. Мизак, Ю. Зімелс. – Чернівці: Букрек, 2008. – 104 с.

790. Мизак Н. «І я піднімав Червону Калину». – Спогади дивізійника Григорія Мельничука / Н. Мизак. – Чернівці-Брадфорд: Букрек, 2008. – 210 с.

791. Мизак Н. Село на нашій Україні. До 600-річчя с. Стрільківці / Н. Мизак, І. Балан, І. Романський. – Чернівці: Букрек, 2009. – 448 с.

792. Мизак Н. Загибель збройного підпілля ОУН, УПА на території Кам'янець-Подільської області у 1950-1953 рр. // Питання історії України.

Збірник наукових статей. Кафедра історії України Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. – Т. 7. – Чернівці: Зелена Буковина, 2004. – С. 94-98.

793. Мизак Н. Поет з покоління героїв УПА // Буковинський журнал.– Чернівці, 2004. – №3-4. – С. 230-236.

794. Мизак Н. Розвінчання московських вбивць Степана Бандери на сторінках часопису “Шлях Перемоги” (1959-1962 рр.) // Питання історії України. Збірник наукових статей. Кафедра історії України Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. – Т. 8. – Чернівці: Зелена Буковина, 2005. – С.287-292; Визвольний шлях. – Кн. 7. – 2005. – лип. – К., 2005. – С. 70-79.

795. Мизак Н. Бойові дії куреня УПА “Сірі вовки ” (1943-1945 рр.) // Наукові записки. Серія: історія. Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка. – Тернопіль, 2005. – Вип. 1. – С. 284-293.

796. Мизак Н. Велика депортація західних українців 21 жовтня 1947 р. (на матеріалах південних районів Тернопільської області) // Наукові записки. Серія: історія. Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка. – Тернопіль, 2005. – Вип. 1. – С. 304-309.

797. Мизак Н. Масові репресії радянської влади супроти населення Бучацького району Тернопільської області у 1939-1941 рр. // Матеріали V Буковинської Міжнародної історико-краєзнавчої конференції, присвяченої 130-річчю заснування Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, 29 вересня 2005 р. Історія України. Краєзнавство. – Чернівці: Книги-XXI, 2005. – Т. 1. – С. 270-274.

798. Мизак Н. Боротьба ОУН за суверенну і незалежну українську державу на початковому етапі німецько-радянської війни 1941 р. (на матеріалах Тернопільської обл.) // Питання історії України. Збірник наукових статей. Кафедра історії України Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. – Т. 9. – Чернівці: Зелена Буковина, 2006. – С. 61-66.

799. Мизак Н. Вознісся на Небо його лицарський дух. До 100-річчя Романа Шухевича // Основа. Ukrainian-Canadian Magazine. – Торонто, липень 2007. – С.

16-18.

800. Мизак Н. Створення і діяльність націоналістичних організацій у Бережанському повіті Тернопільщини в 20-30-х роках ХХ століття // Питання історії України. Збірник наукових статей. Кафедра історії України Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. – Т. 10. – Чернівці: Зелена Буковина, 2007. – С. 103-108.

801. Мизак Н. Участь священиків УГКЦ в діяльності просвітніх товариств Східної Галичини у тридцятих роках ХХ сторіччя (на матеріалах Бережанського і Буцацького районів Тернопільської області) // Збірник наукових праць Чернівецького університету. Випуск 378-379. Історія. Політичні науки. Міжнародні відносини // VI Буковинська міжнародна історико-краєзнавча конференція, присвячена 600-річчю першої писемної згадки про Чернівці. Чернівці, 12-13 жовтня 2007 р. Матеріали.– Чернівці: Рута, 2008. – Част. 2. – С. 50-54.

802. Мизак Н. Репресії радянської влади супроти Української греко-католицької церкви у 40-50-х роках ХХ століття (на матеріалах Тернопільської області) // Буковинський журнал. – Чернівці, 2008. – №1– С. 142-152.

803. Мизак Н. Репресивна діяльність радянського окупаційного режиму на Північній Буковині та оборонні дії УПА (1944-1947 рр.) // Питання історії України. Збірник наукових статей. Кафедра історії України Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. – Чернівці: Технодрук, 2008. – Т. 11.– С. 112-117.

804. Мизак Н. Стратег нації (До 100-ліття від дня народження Степана Бандери 1909-2009 рр.) // Буковинський журнал. – Чернівці, 2009. – 1-2. – С. 52-60.

805. Мизак Н. За священну правду-волю (Буковина у визвольній боротьбі ОУН, УПА) // Буковинський журнал. – Чернівці, 2009. – №3-4. – С. 118-135.

806. Мизак Н. Дивізія «СС-Галичина» до і після Бродів (1944-1953 рр.) // Питання історії України. Збірник наукових праць. Кафедра історії України Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. – Чернівці:

Технодрук, 2009. – Т. 12. – С. 61-66.

807. Мизак Н. Переслідування УГКЦ у 40-50 рр. ХХ ст.: ліквідація і наслідки // Релігія та соціум. – Чернівці: Рута, 2010. – №2(4). – С. 40-48.

808. Мизак Н. Хрещатицький монастир над Дністром як духовно-цілітельний осередок Північної Буковини // Філософія гуманітарного знання. Рациональність і духовність // Матеріали міжнародної наукової конференції 2-3 жовтня 2008 р. – Чернівці: Рута, 2008. – С. 451-455.

809. Мизак Н. Ольжич і Буковина // Буковина. – 1994. – 8 черв.

810. Мизак Н. Єпископ Павло Василик – ідейний натхненник і борець за відродження та легалізацію Української греко-католицької церкви // Релігія та соціум. – Чернівці: Рута, 2008. – №2. – С. 34-38.

811. Мизак Н. Духовенство Української греко-католицької церкви в боротьбі за національно-культурну ідентифікацію Східної Галичини в ХІХ – на початку ХХ століття: історія і сучасність // Релігія та соціум. – Чернівці: Рута, 2008. – №1. – С. 16-22.

812. Мизак Н. Зв'язковий («Шалій») // Галицький вісник. – 1992. – 3 жовт.

813. Мизак Н. Голодомор 1932-33 рр.: історична національна катастрофа // Голодомор 1932-1933 років в Україні. Видання Управління СБ України в Чернівецькій області. – Чернівці, 2010. – С. 8-10.

814. Мизак Н. Діяльність митрополита Іларіона (Іван Огієнко) у контексті відродження української православної церкви і богословської думки в Україні і діаспорі // Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Суспільно-політичні виміри релігійних процесів в Україні» 17-18 березня 2008 р. – Чернівці: Рута, 2008. – С. 66-72.

815. Мизак Н. Громадянське виховання підрастаючого покоління на героїчних традиціях ОУН-УПА // Проблеми національного виховання в системі неперервної освіти. Матеріали третьої міжнародної науково-практичної конференції 17-19 листопада 1999 р. – Чернівці, 1999. – С. 131-135.

816. Мизак Н. Розкол в ОУН // Молодий буковинець. – 1991. – 7, 14 лист.

817. Мизак Н. Рефлексії на 19-ий том Літопису УПА // Буковина. – 1993. – 13

лист.

818. Мисів Л. Діяльність ОУН-УПА на Дрогобиччині у перші повоєнні роки (1945-1946) // Дрогобицький краєзнавчий збірник. Спецвипуск. – Дрогобич, 2002. – С. 158-159.

819. Митрополит Андрей Шептицький. Про радянську владу в Західній Україні // Мартирологія українських церков. – Торонто-Балтимор, 1985. – Том II. – 840 с.

820. Місило Є. Українці в Польщі (1944-1947): генеза акції «Вісла» // Україна і Польща між минулим і майбутнім. – Львів, 1991. – 182 с.

821. Мороз В. Українська Народна Самооборона (УНС) на терені Дрогобицької області (1943 рік) // Визвольний шлях. – 2000. – Кн. 6. – С. 54-72.

822. Мороз В. Репресії проти ОУН у 1939 р / В. Мороз // Мірчук П. Нарис історії ОУН 1920-1939 роки. – К., 2007. – С. 570-571.

823. Мороз В. Підпільна преса ОУН і УПА на території Львівської області // Визвольний шлях. – 2001. – Кн. 9. – С. 44-48.

824. Мороз В. «Башта» // Визвольний шлях. – 2002. – Кн. 12. – С. 26-27.

825. Мороз В. Радіостанція ОУН-УПА «Вільна Україна» (кодова назва «Афродита») // Визвольний шлях. – 1998. – Кн. 3. – С. 150-155.

826. Мороз В. «Буг» // Визвольний шлях. – 2002. – Кн. 12. – С. 32-38.

827. Мороз В. Завершальний етап збройної боротьби ОУН, УПА на українських землях // Визвольний шлях. – К., 2004. – Кн. 8. (677). – С. 86.

828. Мороз В. Діяльність ОУН напередодні і на початку Другої світової війни / В. Мороз // Петро Мірчук. Нарис історії ОУН. 1920-1939 роки. Видання третє, доповнене. – К., 2007. – 1008 с.

829. Москва будує другу «Залізну заслону» і натрапляє на супротив українських повстанців // Українець – Час. – Ч. 3/169. Переклад статті з швейцарського часопису «Ді Вохенцайтунг», 1949. – 12 груд.

830. Мостепан Я. Василь Сидор – «Шелест», «Вишитий», «Сталь» // Визвольний шлях. – 2001. – №12. – С. 72-80.

831. Мотика Г. «Рейд через Чехословаччину» // Наше слово. – 2000. – №50

(2263). — 10 груд. — С. 3; — 2000. — №51 (2264). — 17 груд.; — 2000. — №52 (2265). — 24-31 груд.

832. Мусієнко І. Депортації членів сімей учасників і пособників ОУН і УПА з території Чернівецької області 1944-1950 рр. // Матеріали V Буковинської Міжнародної історико-краєзнавчої конференції, присвяченої 130-річчю заснування Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, 29 вересня 2005 р. — Історія України. Країнознавство. — Чернівці: Книги-XXI, 2001. Том. 1. — С. 431-435.

833. На одному з фронтів УПА // До Зброї. — 1946. — Ч. 3-4.

834. На Закарпатті 1947 р. // Українська Трибуна. — 1948. — Ч. 18.

835. Нарис історії українського націоналізму. Тереновий Кадрово-Вишкільний Осередок ОУН у В.Б., Лондон, 1964, 1976. — 44 с.

836. Національні рухи опору в Східній і Центральній Європі кінця 1930-х — середини 1950-х років: Матеріали Міжнародної науково-теоретичної конференції. — К.: КМПУ ім. Б.Д. Грінченка, 2005. — 230 с.

837. Начерк ідеологічно-політичного вишколу. — 1940-1942 (на правах рукопису). — 44 с.

838. Не забудеться, не проститься. — Ужгород: Карпати, 1982. — 117 с.

839. Небесний В. ОУН — ярмарок по розпродажу шпигунів / В. Небесний. — К.: Видання товариства культурних зв'язків з українцями за кордоном, 1962. — С. 5-18.

840. Небола М. Лісами та ярами Західного Поділля (Мої спогади з Української Повстанської Армії) / М. Небола // Літопис УПА. Т. 11, 1989. — С. 141-180.

841. Неборак І. Мої зустрічі з командиром «Байраком» // Дзвони Підгір'я. — 1988. — 30 верес.

842. Неграмотність — найгірше наше лихо // Календар «Просвіти». — Львів, 1939. — 216 с.

843. Неосталінський тотальний наступ московсько-імперського шовінізму // Бюлетень Проводу ОУН. — Постій, 1973. — Ч. 1-12 (12-13).

844. Низкокклон Д. Розповідь підпільниці Марії Пальчак, 1922 р.н., с. Шумляни // Визвольний шлях. – К., 1993. – №3. – С. 28.
845. Нікольський В. Підпілля ОУН(б) у Донбасі / В. Нікольський. – К.: Інститут історії України НАН України, 2001. – 178 с.
846. Німецькими очима. Спостереження про постання, структуру і дії українського підпілля // Сучасна Україна. – Ч. 1/26, 2/27, 4/29, 14/39, 16/41, 21, 47, 22/48.
847. Новий відділ УПА прийшов на Захід // Вперед. – 1949. – Ч. 4.
848. Новий рейд УПА // Час. – Ч. 152.
849. Новоприбулі вояки УПА розповідають // Вісник ООЧСУ. – 1949. – верес.-жовт.
850. Нові відділи УПА прийшли на Захід // Вперед. – 1949. – Ч. 5-6.
851. Озерський Б. За владу і землю // Українська Трибуна. – 1948. – Ч. 12.
852. Озимко М. За 99 днів від Перемишля до Пассав // Вісті комбатанта. – Торонто-Н.Ю., 1970. – Ч. 1(44). – С. 25-30.
853. Онишкевич М. – «Орест». Причинок до історії УПА // Вісті комбатанта. – 1974. – Ч. 1. – С. 78-90; Ч. 2. – С. 29-38; Ч. 3-4. – С. 47-54; Ч. 5. – С. 46-54.
854. Онишко Л. Бофони // Енциклопедія сучасної України. – К., 2004. – Т. 3. – С. 397.
855. Онишко О. Катерина Зарицька. Молитва до сина / О. Онишко. – Львів: Світ, 2002. – 176 с.
856. Організація Українських Націоналістів і Українська Повстанська Армія. Історія, уроки, сучасність // Матеріали наукової конференції Всеукраїнського Братства вояків УПА. – Івано-Франківськ, 16-17 січня 1993 р. – Стрий: ТОВ «УВІС», 1993. – 126 с.
857. Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія. Фаховий висновок робочої групи істориків при Урядовій комісії з вивчення діяльності ОУН і УПА. – К.: Наукова думка, 2005. – 52 с.
858. Орлович М. Політична доповідь / М. Орлович // Український визвольний рух. – Львів: Мс., 2005. – Збірник №7. – 240 с.

859. Останні дні більшовиків у Монастириська. Партизани у боротьбі з загибаючою комуністичною владою // Українські щоденні вісті (Львів). – 1941. – 22 лип.
860. Осьмак Н. Кирило Осьмак – нескорений Президент УГВР / Н. Осьмак. – Торонто-Львів, 2008. – 128 с.
861. Офіцинський В. Східногалицька періодика 1941-1944 років: політичний та культурний аспекти / В. Офіцинський. – Ужгород, 2001. – 142 с.
862. ОУН. 50 років боротьби. – Манчестер, 1979. – 8 с.
863. ОУН і УПА у Другій світовій війні. Документи і матеріали // Український історичний журнал. – 1994. – №2-3. – С. 233-265.
864. ОУН і УПА у Другій світовій війні. Документи і матеріали // Український історичний журнал. – 1994. – №4. – С. 89-107.
865. Пальчак М. Спомин про друзів по зброї / М. Пальчак // Підгайчани у боротьбі за волю України. – Тернопіль: Горлиця. – 624 с.
866. Партизанський рух у Східній Підгаєччині // Українські щоденні вісті (Львів). – 1941. – 23 лип.
867. Партизани ОУН в перших днях німецько-більшовицької війни // Вільне слово. – 1941. – 12 вер.
868. Патриляк І. Курсанти командирських шкіл УПА в 1943-1944 рр. (вік, освіта, соціальне походження, озброєння, харчове та матеріальне забезпечення) // Сторінки воєнної історії України: Зб. наук. статей / НАН України, Ін-т історії України. Вип. 8. Ч. 2. – К., 2004. – С. 86-94.
869. Патриляк І. Тактика і стратегія українських націоналістів на початковому етапі Другої світової війни // Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія. – К.: Інститут історії НАН України, 2005. – С. 15-87.
870. Петренко Г. Ще раз про «Афродиту» // Визвольний шлях. – 1998. – №7. – С. 811-817.
871. Пеленський З. Таємниця автопортрету ген. Т. Чупринки // Український самостійник. – 1954. – 7 берез.
872. Перехід Ч.А. і бльокада // Визвольна політика, 1946. – Ч. 6.
873. Підлубний В., Фостій І. Бойова діяльність УПА Буковини 1944-1945 рр.

// Матеріали V Буковинської Міжнародної історико-краєзнавчої конференції, присвяченої 130-річчю заснування Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, 29 вересня 2005 р. – Чернівці: Книги-XXI, 2005. – Т. 1. – 486 с.

874. Повстанські бойові акції. Передрук з підпільного підручника «Військово-повстанський вишкіл» // До Зброї. – Ч. 15/28.

875. Подайте вістку // Вільне слово (Дрогобич). – 1945. – 29 груд.

876. Подільський В. Ярослав Старух. – Лицар З.Х. // Національна трибуна, 1951. – Ч. 38.

877. Подоляк Б. Йосип Позичанюк – поет, революціонер, член УГВР // Сучасна Україна. – 1951. – Ч. 4.

878. Подолянко Б. Підпільна друкарня ОУН (спомин) // 50-річчя ОУН 1929-1979. – Торонто, 1979. – 64 с.

879. Позиція ОУН щодо конфлікту між Заходом і радянським блоком // Дрогобицький краєзнавчий збірник. – Дрогобич, 2002. – С. 201-211.

880. Посівнич М. Життя і діяльність Степана Бандери: документи і матеріали / М. Посівнич. – Тернопіль: Астон, 2008. – 448 с.

881. Позиції українського визвольного руху. Матеріали з рідних земель до питання боротьби за Українську Державу. – Мюнхен: Пролог, 1948. – 140 с.

882. Положення в підпільній Україні // Український Самостійник. – 1953. – Ч. 24/178, 25/179.

883. Польський часопис про організаційну схему УПА // Українська Трибуна, 1947. – Ч. 45.

884. Помер майор УПА І. Шпонтанак // Два ювілеї. – Нью Джерзі, 1992.

885. Посівнич М. Нескорений командир. – Торонто-Львів, 2008. – 80 с.

886. Прийдун В. Курінь УПА з Козівщини (літо 1944 р.) // Нове слово (Козова). – 1992. – 20 трав.

887. Про проблеми побудови власних збройних сил України // Конференція Українських націоналістів. Видання КУНу. – К., 1992. – С. 176-181.

888. Проблема ОУН-УПА. Попередня історична довідка. – К., 2000. – 128 с.

889. Прокоп М. Як загинув Ярослав Старух / М. Прокоп // Напередодні незалежної України. – Нью-Йорк-Париж-Сидней-Торонто-Львів, 1993. – 646 с.

890. Прокоп М. Роман Шухевич у 1943-1944 / М. Прокоп // Напередодні незалежної України. – Нью-Йорк-Париж-Сидней-Торонто-Львів, 1993. – С. 529-537.

891. Прірва Є. Рейд УПА в Східній Пруссії // Українська Трибуна, 1949. – Ч. 18/24.

892. Прірва Є. Новоприбулі вояки УПА розповідають // Вісник ООЧСУ. – 1949. – Ч. 8(31).

893. Прірва Є. УПА і ВІН скорегували т.зв. лінію «Керзона» // До Зброї. – Мюнхен. – 1951. – 23 берез.

894. Прірва Є. Проблеми господарсько-постачальної справи українського збройного підпілля // До Зброї. – Мюнхен, 1952. – Ч. 14(27). – берез. – С. 4-8.

895. Прірва Є. Українська Повстанча Армія зимою // Сучасна Україна. – 1952. – Ч. 2. – 35 с.

896. Прірва Є. Українські підпільні видання під московсько-більшовицькою окупацією // До Зброї. – Ч. 2/15, 2/16, 6/19.

897. Рани // Спецвипуск газети «Галичина». – 1992. – 19 серп.

898. Ратник. Тактика повстанських (партизанських і боївкарських) відділів // Повстанець. – 1946. – Ч. 8-9.

899. Рейд УПА на території Румунії в 1949 р. // До Зброї. – Ч. 9/22.

900. Римаренко Ю. Український буржуазний націоналізм – ворог інтернаціонального єднання трудящих / Ю. Римаренко. – К.: Наукова думка, 1970. – 160 с.

901. Ріпецький М. Леонід Лапінський «Зенон» агент УБ і НКВД / М. Ріпецький // Літопис УПА. – Т. 39, 2003. – 1058 с.

902. Роздолько І. На шляху державницького змагу: (Михайло Дяченко – Гомін – Марко Боєслав) // Дзвін. – 1999. – №3-4. – С. 129-135.

903. Романюк М. Сотня «Непоборні» // Український визвольний рух. Науковий збірник. – Львів: Мс. – №5. – 240 с.

904. Романюк М. Збройне підпілля ОУН та УПА на Брідщині // Голос відродження. – Броди, 2002. – 9 лип.
905. Романюк М. Сотня УПА «Свободи» // Український визвольний рух. – Львів, 2003. – Зошит 1. – С. 97-124.
906. Романюк І. Останній бункер / І. Романюк // Городенщина. Історико-мемуарний збірник. – Нью-Йорк-Вінніпег-Городенка, 2002. – Т. 2. – С. 184-210.
907. Роман Шухевич – політик, воїн, громадянин. – Львів: Галицька Видавнича Спілка, 1998. – 256 с.
908. Руднев В. Українські буржуазні націоналісти – агентура міжнародної реакції / В. Руднев. – К.: Держполітвидав УРСР, 1955. – 216 с.
909. Руккас А. Бойові дії загонів ОУН в вересні 1939 р. // Дрогобицький краєзнавчий вісник. Спецвипуск до 60-річчя УПА. – Дрогобич, 2002. – С. 385-395.
910. Руккас А, Збройні виступи ОУН на території Станіславського воєводства у вересні 1939 р. // Українська Повстанська Армія – феномен національної історії / Матеріали Всеукраїнської наукової конференції. – Івано-Франківськ: Плай, 2003. – С. 50-58.
911. Руккас А. ОУН на території Львівського воєводства у вересні 1939 р. // Київська старовина. – 2003. – №1. – С. 73-82.
912. Руккас А. Збройні загони Організації українських націоналістів на Бережанщині (вересень 1939 р.) // Український визвольний рух. – Зб. 3. – Львів: Коло, 2004. – С. 145-159.
913. Савицький Д. Нариси з історії села / Д. Савицький. – Мшанець-Тернопіль: Підручники і посібники, 2004. – 96 с.
914. Савка Б. Забути не маємо права / Б. Савка. – Тернопіль: Збруч, 2000. – 396 с.
915. Сергійчук В. Тавруючи визвольний прапор. Діяльність агентури та спецбоїв НКВС-НКДБ під виглядом ОУН-УПА / В. Сергійчук. – К.: Українська Видавнича Спілка, 2002. – 132 с.
916. Савчин В. Як ми взяли в полон німецького генерала // Слово народу. – 1997. – 6 верес.

917. Сватко Я. Доба і доля // *Визвольний шлях*. – 1992. – №2.
918. Сватко Я. Місія Бандери / Я. Сватко. – Львів: Галицька Видавнича Спілка, 2002. – 64 с.
919. Світова преса про УПА // *Вісник*. – 1987. – Ч. 7. – С. 393-397.
920. Сворак С. Справа «вчителів» Західного регіону України 1949-1951 // *Визвольний шлях*. – 1999. – Ч. 4. – С. 150-151.
921. Семенів З. Другий випуск старшинської школи УПА «Олені» // *До Зброї*. – 1952. – Ч. 17/30. – лист. «Повстанець». – 1944. – Ч. 1. – лист.
922. Семенів З. Командир Армії безіменних // *Сучасна Україна*. – 1951. – Ч. 8.
923. Семенів З. На Закерзонні залишились тільки димарі // *Сучасна Україна*, 1951. – Ч. 8.
924. Семенів З. Рейди УПА й їх значення // *До Зброї*. – Ч. 16/29.
925. Сенсаційний суд у Варшаві. Комендант польської підпільної організації про УПА // *Українські вісті: Ульм*, 1947. – Ч. 7.
926. Середяк Ю. Рейди УПА на Захід // *Альманах «Гомону України» на 1977*. – Торонто, 1977. – С. 66-70.
927. Ситуаційні звіти гмінних управ та станиць МО для Повітового староства та Повітового комісаріату МО в Перемишлі за 1945 р. // *Наше слово (Варшава)*. – 2006. – 19, 26 берез.
928. Сич О. Закордонний Центр ОУН (лютий 1945 – лютий 1946 рр.) // *Український визвольний рух. Збірник 7*. – Львів: Мс., 2006. – 312 с.
929. Сич М. Українська кооперація в Галичині під час II світової війни / М. Сич. – Львів, 2000. – 332 с.
930. Сілецький В. Ворог просив пощади // *Галичина*. – 1992. – 23 груд.
931. Скала Б. Перші два дні за залізною завісою // *В рядах УПА. Збірник спогадів бувших вояків УПА*. – Нью-Йорк, 1957. – С. 299-309.
932. Сколоздра Р. З останньої боївки // *Громада*. – 1997. – 22 квіт.
933. Склявік В. Справжнє обличчя бандерівців / В. Склявік. – Прага, 1948.
934. Слово про Богдана Германюка // *Шлях Перемоги*. – 2008. – 15 жовт.

935. Слобожанський П. Героїчна поезія Марка Боєслава // *Визвольний шлях*. – Ч. 6/19.
936. Содоль П. Старшинські кадри УПА // *Український визвольний рух*. Збірник 3. – Львів: Мс., 2004. – 304 с.
937. Содоль П. Українська Повстанча Армія, 1943-49. Довідник / П. Содоль. – Нью-Йорк: Пролог, 1994. – 200 с.
938. Соколовський О. Дивізія «Галичина» та Українська Повстанська Армія // *Вісті комбатанта*. – Торонто-Нью-Йорк, 1995. – №1. – С. 86.
939. Сотник «Яструб» // *На чатах*. Журнал для молоді. Крайовий осередок пропаганди. Ч. 1. Передрук 1949. – С. 26-32.
940. Спостерігач. УПА перед судом (з процесу «Залізняка» у Перемишлі). Розрахунок з минулим // *Наше слово (Польща)*. – 1966. – №26.
941. Список українських громадян з Чортківського повіту, арештованих більшовиками в час їх дворічного панування // *Тризуб*. Орган ОУН Чортківської округи. – 1941. – №20, 21; 1942. – №3, 4, 6, 7.
942. Старосамбірські партизани // *Самбірські вісті*. – 1941. – 10 серп.
943. Стасюк О. Видання ОУН(б) післявоєнного періоду: тематичний огляд публікацій // *Український визвольний рух*. – 2006. – №6. – 272 с.
944. Стасюк О. Видавничо-пропагандивна діяльність ОУН (1941-1943 рр.) / О. Стасюк. – Львів, 2006. – 384 с.
945. Стародубець Г. Українське повстанське запілля / Г. Стародубець. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2006. – 528 с.
946. Стахів Є. ОУН у боротьбі з німецькими нацистами на Наддніпрянщині (Програмові зміни ОУН): (Спогади) // *Сучасність*. – 1986. – Ч. 5. – С. 86-94; Ч. 6. – С. 100-105.
947. Стахів Є. Сини Перемиської землі в українському революційно-визвольному русі 1930-1945 рр / Є. Стахів // *Перемишль західний бастион України*. – Нью-Йорк-Філадельфія: Перемиський видавничий комітет, 1961. – С. 175-179.
948. Суворов В. Ледокол. День «М» / В. Суворов. – М., 1997. – 576 с.

949. Суспільно-політичний огляд Болехівського району за липень 1949 р. // Визвольний шлях. – 1949. – Ч. 6/19.
950. Тавровані презирством народу. – К.: Політвидав України, 1974. – 96 с.
951. Тернопільський І. Бойові дії ОУН і УПА в Тернопільщині і Скалатщині // Шляхами золотого Поділля. – Нью-Йорк-Париж-Сідней-Торонто, 1983. – Том III. – 846 с.
952. Терор енкаведистських гарнізонів // Самостійність. – 1946. – Ч. 1.
953. Терепенко М. На грані двох світів // Літопис Української Повстанської Армії. – Торонто, 2002. – Т. 37. – 644 с.
954. Ті, що канули у пільму. – Львів: Каменярь, 1964. – 271 с.
955. Ткачук А. Перед судом історії. – К., 2000. – 210 с.
956. Томашевський О. Сповідь на світанку // М. Черешнюк. Сповідь на світанку. – Чернівці: Золоті литаври, 2005. – 444 с.
957. Трощинський В. Агенти гестапо й абверу на «новій» службі // Безчестя. – К.: Політвидав України, 1983. – С. 115-127.
958. Турченко Ф. Новітня історія України./ Ф. Турченко. – К.: Генеза, 1994. – Частина перша. – 344 с.
959. Турянська Я. Жінка в українському підпіллі // Свобода. – 1952. – Ч. 288.
960. Українські січові стрільці на Тернопільщині. Воєнними дорогами синів Галичини. – Тернопіль: Редакційно-видавничий відділ управління по пресі, 1991. – 70 с.
961. Україна у Другій світовій війні: уроки історії і сучасність. Матеріали міжнародної наукової конференції (27-28 жовтня 1994 р.). – К.: Інститут історії України НАН України, 1995. – 282 с.
962. Україна-Польща: важкі питання. Матеріали V міжнародного семінару істориків «Українсько-польські відносини під час Другої світової війни». Луцьк, 27-29 квітня 1999 року. – Т. 5. – Світовий союз воїнів Армії Крайової, Об'єднання українців Польщі, 2001. – 359 с.
963. Україна говорить. Вісті з краю. – Берлін-Відень. – 1945, серпень-вересень. – Циклостиль. – 28 с.

964. Україна бореться. З документів краєвої боротьби. Вид. ЗЧ ОУН, 1946. – Циклостиль. – 69 с.
965. Україна бореться // Будучність нації. – 1946. – 14 верес.
966. Українська Повстанська Армія в Угнівщині // Угнів та Угнівщина. Історико-мемуарний збірник. Український архів. – Т XVI. – Нью-Йорк-Париж-Торонто, 1969. – 622 с.
967. Українська Повстанська Армія і національно-визвольна боротьба в Україні у 1940-1950 рр.: Матеріали Всеукраїнської наукової конференції. Київ, 25-26 серпня 1992 р. – К., 1993. – 240 с.
968. Українська Повстанська Армія – феномен національної історії: Матеріали Всеукраїнської наукової конференції. – Івано-Франківськ: Плай, 2003. – 192 с.
969. 60 років від початку Другої світової війни // Матеріали міжнародної наукової конференції. – Ужгород, 2001. – 180 с.
970. Українські селяни своїм героям // Тризуб (Чортків). – 1941. – 7 груд.
971. Українські повстанці в ЧСР // Українська Трибуна. – 1948. – Ч. 58.
972. Український ліс у правдивому світлі. Видавництво Пропагандистської референтури Терену, 1946, ОУН. – Ч. 3.
973. Український вісник. Захальявний журнал з України. – Балтимор-Вінніпег: Смолоскип ім. В. Симоненка, 1970. – Випуск 3. – жовт. – 118 с.
974. Уткін О. Унія: шлях ганьби і зради / О. Уткін. – Ужгород: Карпати, 1987. – 174 с.
975. УПА продовжує боротьбу в Західній Україні // Свобода. – 1952. – Ч. 275.
976. Уривки з крайової Інструкції Проводу ОУН // Визвольна політика. – 1948. – Ч. 1(18). Р. III.
977. Федорів О., Федорів І. Розвідник «Дальнич». До 50-річчя з дня смерті і 90-річчя з дня народження Петра Федорова // Визвольний шлях (Лондон). – 2000. – Ч. 11. – С. 62-78.
978. Фостій І. Північна Буковина і Хотинщина у Другій світовій війні / І. Фостій. – Чернівці: Обласне відділення Пошуково-видавничого агентства «Книга

Пам'яті України», 2005. – 376 с.

979. Футала Л. З Карпат у Перемищину // В рядах УПА. Збірник спогадів
бувших вояків УПА. – Нью-Йорк, 1957. – С. 109-123.

980. Хамелеони на вигнанні. – К., 1965. – 32 с.

981. Хамар С. Вербів / С. Хамар. – Львів, 2003. – 210 с.

982. Хрін С. У Лемківському трикутнику проти трьох армій // До Зброї. –
1947. – Ч. 17/30, 18/31.

983. Хрін С. Партизанськими стежками по Хрещатій. // До Зброї. – 1947. – Ч.
16/29.

984. Хроніка подій на Лемківщині // Визвольний шлях. – Ч. 8/35.

985. Хто був ген. Сверчевські? // Українська Трибуна, 1947. – Ч. 28.

986. Чагор. Про рейди // Повстанець. – 1945. – Ч. 4.– берез.

987. Чередниченко В. Націоналізм проти нації. – К.: Політвидав України,
1970. – 190 с.

988. Чекалюк С. Таємне стає явним / С. Чекалюк // В рядах УПА. – Нью-
Йорк, 1999. – 604 с.

989. Чернихівський Д. Шумлять старі дуби й каштани // Свобода. – 1997. – 24
трав.

990. Чеська преса про Бурлаку // Час. – Ч. 129.

991. Чеський фільм про рейд УПА Бурлаки // Гомін України. – 1953. – Ч. 17.

992. Чехословацький старшина про УПА // Америка. – 1946. – 16 лист.

993. Чи були організації ОУН на теренах Східної України в 1941-1950 рр.
Спомини учасників // Альманах «Гомону України». – Торонто, 2001. – С. 76-86.

994. Чорній Н. Спогади. – Тернопіль, 2001. Реєстраційний номер
Денисівської сільської ради №98. – 8 с.

995. Чорній Н. Про жорстокі і трагічні події в с. Гори Стрийовецькі, які там
звершили радянські війська особливого призначення 20 березня 1944 р. // Довідка
Максимівської сільської ради Збаразького р-ну Тернопільської обл. №6-79/92-6
від 19.07.2004.

996. Чорноморець П. Партизанська війна як засіб визволення нації //

Визвольний шлях (Лондон). – 1953. – Ч. 5(68). – трав. – С. 17-19.

997. Чуб І. На українському Підляшші в рр. 1944-1948 // До Зброї. – №22(35). – С. 35-39.

998. Чубей В. Шановні добродії Всеукраїнського товариства репресованих // Зона. – 1993. – №3. – 238 с.

999. Чужа преса про похід УПА на Захід // Українська Трибуна. – 1948. – Ч. 71.

1000. Шандрук П. // Вісник ООЧСУ. – 1957. – Ч. 9. – С. 11-12.

1001. Шандрук П. Головний Командир УПА ген. Роман Шухевич // Америка. – 1970. – 13, 14 берез.

1002. Шевчук В. Украинская Повстанческая Армия // Политика и время. – 1991. – №11. – С. 78-84.

1003. Шепітько Є. Проводирі смерті: Документальний нарис // Червоний прапор. – 1984. – 2, 3, 5 вересня.

1004. Широкий П. Повстанці у Підгайцях // Визвольний шлях. – Лондон, 1983. – №10. – С. 1183-1190.

1005. Шаповал Ю. ОУН і УПА на терені Польщі (1944-1947 рр.) / Ю. Шаповал. – К., 2000. – 229 с.

1006. Яремко М. На світлу дорогу (показання колишніх оунівців) / М. Яремко, І. Жилавий, Ю. Стефюк. – Львів: Книжково-журнальне видавництво, 1962. – 48 с.

1007. Ярмолюк М. Сповідь колишнього облавника // Нескорені. – Львів, 2007. – №4 (164). – квіт.

1008. Balbus T. Polskie “istrebitielne bataliony” NKWD w latach 1944-1945 // Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej, 2002. №6. – S. 71-75.

1009. Blum I. Z gziejow Wojska Polskiego w latach 1944-1948 / I. Blum. – Warszawa, 1968. – 341 s.

1010. Walki polsko-ukrainskie 1943-1947 // Zeszyty Historyczne, 1989. – №90.

1011. Wnuk P., Motyka G. Pany i rezuny. Wspolpraca AK-WiN i UPA 1945-1947 / P. Wnuk, G. Motyka. – Warszawa, 1997. – S. 100-101.

1012. Halagida I. Provokacja "Zenona": Geneza, przebieg i skutki operacji MBP o kryptonimie "C-1" przeciwko banderowskiej frakcji OUN i wywiadowi brytyjskiemu (1950-1954) / I. Halagida. – Warszawa: IPN, 2005. – 310 s.

1013. Halagida I. Leon Lapinski, agent III Departamentu MBP. Aparat represji w Polsce Ludowej 1944-1989 / I. Halagida. – Warszawa, 2004. – T. 1. – S. 443-456.

1014. Gerchard Y. Luny w Bieszczadach / Y. Gerchard. – Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej, 1962. – 318 s.

1015. Hinalski Edmund. Byliśmy za Laba; z dziejów 28 pułku piechoty / E. Hinalski. – Warszawa: MON, 1964. – 404 s.

1016. Dominiczak H. Wojska Ochrony pogranicza w latach 1945-1948 / H. Dominiczak. – Warszawa, 1971. – 384 s.

1017. Zbrucz A. O działalności batalionów szturmowych Armii Czerwonej przeciwko OUP-UPA. // Wojskowy Przegląd Historyczny, 1992. – №2.

1018. Kim był "Zenon" w Ukrainie // Za samostijna Ukraine. – Lublin: Petro, 1992. – S. 39-50.

1019. Meldunek specjalny zastępcy komendanta powiatowego MO ds. BP w Przemyślu do zastępcy komendanta wojewódzkiego MO ds. BP w Rzeszowie dotyczący Jana Szpontaka "Zelizniaka", Przemyśl, 14.VI.1960 r., k. 58.

1020. Myliszczak M. Drezdeńska Dywizja Piechoty w walce z UPA i polskim podziemiem zbrojnym (maj 1945 – listopad 1947), praca magisterska / M. Myliszczak. – WAP, Warszawa, 1966.

1021. Motyka G. Luny w Bieszczadach Jana Gerharda a prawda Historyczny // Polacy o Ukraińcach, Ukraińcy o Polakach / T. Stegner. – Gdansk, 1993.

1022. Motyka G. Tak było w Bieszczadach. Walki polsko-ukraińskie 1943-1948 / G. Motyka. – Warszawa, 1999. – S. 229-231.

1023. Motyka G. Służby bezpieczeństwa Polski z Czechosłowacji wobec Ukraińców (1945-1989) z warsztatów badawczych / G. Motyka. – Warszawa, 2005. – 382 s.

1024. Pajak H. Za samostijna Ukraine / H. Pajak. – Lublin: Petro, 1992. – 228 s.

1025. Prus E. Atamania UPA / E. Prus. – Warszawa, 1988. – S. 357-358.

1026. Prus E. Taras Czuprynka – Hetman UPA i wielki inkwizytor OYN / E. Prus. – Wrocław, 1998. – 336 s.
1027. Piecuch H. Siedem rozmów z generałem dywizji Władysławem Pożoga i następcą ministra spraw wewnętrznych, szefem wywiadu i kontrwywiadu / H. Piecuch. – Warszawa, 1984. – 416 s.
1028. Repatriacja czy deportacja / Pod redakcją Eugeniusza Misily. – Warszawa, 1996. – T. 1. – 336 s. Warszawa, 1999. – T. 2. – 400 s.
1029. Służby bezpieczeństwa Polski i Czechosłowacji wobec Ukraińców. – Warszawa, 2005. – 382 s.
1030. Torzecki R. Kwestia ukraińska w polityce III Rzeczypospolitej 1933-1945 / R. Torzecki. – Warszawa, 1972. – S. 130-138.
1031. Fiala J. Zpráva o akci B / J. Fiala. – Praha, 1994.
1032. Chnoupek B. Banderovci / B. Chnoupek. – Bratislava: Smena, 1989.
1033. Chapla I. Walka z OUN-UPA w latach 1944-1947 (Kuren "Żelazniaka") / I. Chapla // Pod. red. M. Turlejskiej. Warszawa, 1966. – 422 s.
1034. Szczesniak A., Szota W. Droga do nikad: Działalność Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów i jej likwidacja w Polsce / A. Szczesniak, W. Szota. – Warszawa, 1973. – 322 s.
1035. Jarnicki W. W pogoni za Burlakiem / W. Jarnicki. – Warszawa: MON. 1969. – 115 s.
1036. Jarnicki W. Spalona ziemia / W. Jarnicki. – Lublin, 1970. – 260 s.
1037. Jasiak M. Działalność OUN-UPA w południowo-wschodnich powiatach dzisiejszej Polski w latach 1941-1946 / M. Jasiak // Polska. – Ukraine..., T. 7. – S. 88-124.

VII. Періодика

Українська

1038. Борець за Бога і Батьківщину (Спогад про о. Андрія Бандеру) // Шлях Перемоги. – 1959. – 15 лист.

1039. Британська преса про смерть Бандери // Шлях Перемоги. – 1959. – 8 лист.

1040. Бюлетень ОУН. – 1942. – серп. – 12 с.

1041. Бюлетень Проводу ОУН. – Постій. Тільки для внутрішнього вжитку. 1969. Ч. 2. – 32 с.; 1969. Ч. 3. – 32 с.; 1970. Ч. 1. – 44 с.; Ч. 2 – 50 с.; Ч.3. – 32 с.; 1971. Ч. 1. – 50 с., Ч. 2. – 48 с.; 1972. Ч. 3. – 38 с.; 1973. – Ч. 1-3. – 56 с.; 1974. Ч. 2. – 54 с.; 1976. Ч. 12. – 42 с.; Ч. 17. – 50 с.; Ч. 16. – 48 с.; Ч.18. – 60 с.; 1978. Ч. 19. – 50 с.; 1979. Ч. 20. – 54 с.; 1980. Ч. 21. – 44 с.; 1985. Ч. 25. – 32 с.; 1986. Ч. 26. – 39 с.; Ч. 27. – 32 с.; 1987. Ч. 28. – 32 с.; 1988. Ч. 30. – 36 с.; 1989. Ч. 31. – 34 с.; Ч. 32. – 34 с.

1042. Бюлетень Проводу Юнацтва ОУН. – Постій. Тільки для внутрішнього вжитку. 1977. Ч. 6. – 44 с.; 1975. Ч. 3. – 48 с.; 1976. Ч. 5. – 48 с.

1043. Визвольний шлях. – Лондон. – 1944. – №7. – С. 77-83.

1044. Визвольний шлях. – Лондон. – 1952. – №11.

1045. Визвольний шлях. – Лондон. – 1999. – №6. – С. 661-669.

1046. Визвольна політика. Орган ЗЧ ОУН. 1946. Ч. 2-3. – 60 с., Ч. 6. – 56 с.; 1947. – Ч. 4-5. – 48 с.; 1948. Ч. 1. – 64 с.; 1949. Ч. 20. – 60 с.

1047. Визвольний шлях. Орган ЗЧ ОУН. На правах рукопису. 1949. – Ч. 9, 10, 11, 14; 1950. Ч. 1, 2, 3; 1951. Ч. 1-12; 1952. Ч. 1-12; 1953. Ч. 1-12.

1048. Вісник. Орган Організації Оборони Чотирьох Свобід України. – Н.Й., 1947. – Ч. 1. – 36 с.; Ч. 2. – 31 с.; Ч. 3. – 40 с.; Ч. 10. – 33 с.; Ч. 11. – 19 с.; 1948. Ч. 1-12; 1949. Ч. 1-12; 1950. Ч. 1-12; 1951 Ч. 1-12; 1952. Ч.1-12; 1963. Ч. 1-12.

1049. Вільне життя. – Тернопіль. – 1945. – 3 лют.

1050. Голос молоді. Орган Крайового Комітету СУМ у Великобританії, 1950. Ч. 3. – 24 с.

1051. До Зброї. Журнал української військово-політичної думки. – Мюнхен, 1950. Випуск 4(17). – трав.

1052. Збірка газетних і журнальних матеріалів про вбивство Степана Бандери (у десяти томах). – Нью-Йорк, 1959-1999. – Т. 1-10. – 2881 с.

1053. Зона. Часопис Всеукраїнського Товариства репресованих, 1992. №2. –

200 с.; №3 – 238 с.; 1993. №4 – 256 с.; №5 – 256 с.; 1994. №6. – 272 с.; №7. – 256 с.; №8 – 288 с.; 1999. – №14. – 360 с.

1054. Життєвий шлях Степана Бандери // Шлях Перемоги (Muncheu, West Germany). – 1959. – 18 жовт.

1055. Ідея і Чин. – 1943. – №2. – 46 с.

1056. Ідея і Чин. – 1943. – №2.

1057. Ідея і Чин. Рік V. 1946. Передрук підпільного журналу. У Збірці передруків підпільних матеріалів (ЗППМ). Вид. ЗЧ ОУН. – Ч. 12/49. – 108 с.

1058. Керівник Українських Націоналістів Бандера загинув від отрути // Шлях Перемоги. – 1959. – 25 жовт.

1059. Клич нації. Ідеологічно-політичний двомісячник, публікований на правах рукопису осередком ідеологічних студій ім. Степана Бандери, 1973. Ч. 1. – 54 с.; 1974. Ч. 2. – 54 с.; 1976. Ч. 2-3 – 60 с.

1060. На зміну. Передрук журналу для молоді // Вид. ЗЧ ОУН. – Ч. 07/49. – 24 с.

1061. На сторожі. – 1946. – Ч. 7, 8, 11; 1947. – Ч. 5-7.

1062. На чатах. Журнал для молоді, 1946. Видає крайовий осередок пропаганди. Ч. 1. Передрук 1949. – 62 с.

1063. На Аденауера і Бандеру – п-лі! // Шлях Перемоги. – 1960. – 10 січ.

1064. Наша боротьба. Інформаційний бюлетень ОУН. – 1941. – верес. – Циклостиль. – 18 с.

1065. Осередок Пропаганди й Інформації ОУН, 1948. Рік. I. – трав // Вид. ЗЧ ОУН. Ч. 02/48. – 12 с.

1066. Останній наказ // Шлях Перемоги. – 1959. – 25 жовт.

1067. Підготовка нових процесів над членами ОУН // Шлях Перемоги. – 1959. – 6 груд.

1068. Рохір фан Аерде. Хто був Бандера? // Шлях Перемоги. – 1960. – 24 січ.

1069. Сурма. 1946. – Ч. 3; 1949. Ч. 1, 2, 10; 1950. – Ч. 2; 1951. – Ч. 23.

1070. Український самостійник. – 1953. – 24(178). – 14 черв.

1071. Україна молода. – 1992. – 4 серп.

1072. Цей муж був вартісніший за дивізії // Шлях Перемоги. – 1959. – 20 груд.

1073. Шлях Перемоги. – 1959 – 1962 рр.

1074. Шлях Перемоги. – 1954. – 31 жовт.

1075. Шлях Перемоги. – 1955. – 14 серп.

1076. Шлях Перемоги. – 1960. – 16 жовт.

1077. Щербій В. Дух Степана Бандери в американському Конгресі // Шлях Перемоги. – 1960. – 14 лют.

Австрійська

1078. Diesmal arbeiten sie mit Gilf // Geimat. – 1959. – 21 november.

1079. Die Giftpistole totete zwei Menschen // Wien, Sonntag. – 1961. – 19 november.

1080. Ukraine-westliohes land in osten // Kleine zeitung. – 1962. – 6 october.

1081. Liebe entwaffnete den sowjetagenten // Tiroler tageszeitung. – 1962. – 6 oktober.

Білоруська

1082. Стефанъ Бандера жертва на болшевишко покушение въ Мюнхенъ // Свобода (Bad Salzschlirt, West Germany). – 1959. – november/december.

1083. Як не ножом, дык – атрутай... // Бацькаушчына (München, West Germany). – 1961. – 19 november.

Бельгійська

1084. Bekentenis van spion stelt Duitse rechters voor moeilijk raadsel // Het Handelsblad. – 1962. – 8 october.

1085. Moordenaar van Bandera te München aangehouden // Met Belang van Limburg. – 1961. – 18 november.

1086. Sensationeel spionageproces in Duitsland // De standaard. – 1962. – 10 october.

Британська

1087. A promise Is Kept by Ukrainians // The Rochdale observer. – 1959. – 21 october.

1088. Russian spy killed two with poison Guin. – 1961. – 18 november.

1089. Stefan Bandera // The Daily Telegraph. – 1959. – 16 november.

1090. Sudden Death Dogs Russia's Foes By Booby-Trap, Bullet or Poison // Long island Sunday press. – 1959. – 15 november.

Італійська

1091. Perduca il mistero sulla morte di Bandera // Il quotidiano. – 1959. – 18 october.

1092. Rivoltella ad acido contro due "traditori" // Giorno (Il). – 1962. – 7 october.

Латвійська

1093. Noslepkavots ukrainu brivibas cinitas // Latvija (Munchen, West Germany). – 1959. – 31 october.

1094. Steponas Bandera Nažudytas // Laisvoji Lietuva (Free Lithuania). – Chicago, USA. – 1959. – 30 october.

Німецька

1095. Agentenmord in München? Partisanen – Chef tot aufgeiunden // 8 Uhr – Blatt. – 1959. – 16 october.

1096. Banderas Tod im Treppenhaus // Hart zburger zeitung. – 1961. – 18

november.

1097. Der Sowjetagent mit der Blausäurepistole // Stuttgarter Nachrichten. – 1962. – 4 oktober.

1098. Die ukrainische Passion // Der Stahlhelm. – 1961. – 8 august.

1099. Ein Kampf auf Leben und Tod // Coslarsche Zeitung. – 1959. – 23 oktober.

1100. Eine Lebensfalle für den Staat sanwalt... // Die Sieben Tage. – 1962. – 6 oktober.

1101. Es war politischer Mord // Nürnberger Nachrichten. – 1961. – 19 november.

1102. München – ein Tummrplatz der Sowjet – Agenten // Abetzzeitung. – 1959. – 17/18 oktober.

1103. München Zentrum von 21000 Ostemigranten // Münchner Stadtzeitung. – 1959. – 14/15 november.

1104. Prozes gegen Sowjetspion // Wetzlarer Neue Zeitung. – 1962. – 9 oktober.

1105. Roter Terror in München // Deutsche Nachrichten. – 1959. – 18 oktober 1959.

1106. Staschynskij – ein kleiner Henker Moskaus // Braunschweiger Zeitung. – 1962. – 16 oktober.

1107. Freiheitskämpfer stirbt – Bonn alarmiert // Bild Zeitung. – 1959. – 17 oktober.

Польська

1108. Bandera // Przewodnik polski. (Lille, France). – 1960. – 31 january.

1109. Dziś pogreb atamana Bandery // Wiadomości codzienne. (Cleveland, Ohio USA). – 1959. – 20 oktober.

1110. Echa dnia // Narodowiec (Lens, France). – 1961. – 29 november.

1111. Kim jest Oberlaender? // Ameryka – Echo. (Buffalo, USA). – 1959. – 6 december.

1112. Oberlaender oskarzony o współwiny w mordowaniu Palaków // Narodowiec

(Lens, France). – 1959. – 2 october.

1113. Po Śmierci Bandery, Przywódcy Ukraińskich Terrorystów // Dziennik Chicagoski, USA. – 1959. – 24 october.

1114. Rozkazy wydawal Berlin // Gwiazda Polarna (France). – 1960. – 23, 30 april, 7, 14, 21 may.

1115. Smierć Stefana Bandery // Nowe Swiat (New-York). – 1959. – 20 october.

1116. Smierć Bandery Nadal Zagadka // Ameryka – Echo (Buffalo, USA). – 1959. – 8 november.

1117. Stashinskiy powiada w sadzie, jak zostal agentem sowieckim // Wiadomosci codzienne (Cleveland, USA). – 1962. – 9 october.

1118. Talemniczy zgon Bandery // Dziennik Polski i dziennik zolnierza (London). – 1959. – 20 october.

1119. Jadro ciemności i światło nadziei // Ostatnie wiadomości (Mannheim, West-Germany). – 1962. – 28 october.

Російська

1120. В Западной Германии арестован невозвращенец Сташинский // Новое русское слово (New-York). – 1961. – 18 нояб.

1121. Выльзло шило изь мышка // Правда (Philadelphia). – 1960. – 20 окт.

1122. Вокруг отравления Бандеры // Посев (Frankfurt – West Germany). – 1959. – 25 окт.

1223. Жутки уроки // Воскресеніє. (Esslingen – West Germany). – 1960. – 20 мар.

1124. Как был убит Бандера // Русская мысль (France). – 1962. – 4 янв.

1125. Несчастный случай или убийство // Комсомольская правда (Москва). – 1959. – 22 окт.

1126. Таинственная смерть Бандеры // Русский голос. – 1959. – 7 нояб.

1127. Финаль аферы бандеровского провокатора Сташинского // Правда (Philadelphia). – 1962. – 12. дек.

1128. Черные дела геленовской разведки // Голос Родины (Москва). – 1961. – 2 окт.

Сербська

1129. Zagonetna smrt ukrajinskog vodje otpora // Ravnogorski borac (Hannover, West Germany). – 1959. – december.

Французька

1130. Ehrung von Stepan Bandera // Le Nouveau Rhin francais. – 1960. – 16/17 october.

1131. L'assassinat de Bandera // La voix du nord. – 1961. – 20 november/

1132. Procès á Karlsruhe: double crime sans traces // Le Figaro. – 1962. – 27 fevrier.

Хорватська

1133. Stepan Popel Bandera // Hrvatska (“Croacia”) – Buenos Aires (Argentina). – 1959. – 17 november.

Швейцарська

1134. Der Tod Stephan Banderas // Neue Zurcher Zeitung. – 1959. – 21 october.

1135. Procès de l'accusé voloutaire de Karlsruhe // Tribune de Lausanne. – 1962 – 6 october.

1136. Stachinski raconte comment il tua l'exilé ukrainien Bandera // Tribune de Geneve. – 1962. – 11 october.

1137. 8 and de travaux forcés pour Bogdan Stachinsky // Gazette de la Lausanne. – 1962. – 20 october.